

Soproni Szemle

2002. első szám

ötvenhatodik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.
További támogatónk:

Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár, Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Csapody István, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Kubinszky Mihály, Metzl János,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbetű postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1 300 Ft-ért.

Budapesten számonként megvásárolható a Kis Magiszter Könyvesboltban (Magyar u. 40.)

Előfizetési díj 2002-re egy évre 1 200 Ft, egyes szám ára 300 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.). Az adományozók a felajánlott összegeket adóalapjukból levonhatják.

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle

2002. első szám

ötvenhatodik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

BARTHA DÉNES: Elhunyt Csapody István	3
BARTHA DÉNES: Csapody István műveinek bibliográfiája	5

TERMÉSZETI KÖRNYEZETÜNK

JEREM ERZSÉBET – RUDNER ZITA EDINA: Vaskori környezet- és tájrekonstrukció botanikai, pollen- és faszénleletek vizsgálata alapján	17
VARGA PÉTER – SZEIDOVICZ GYŐZŐ: Történelmi földrengések Sopronban és környékén	28
PELLINGER ÁTTILA: Chernelházi Chernel István Sopron vidéki, fertői és hansági madárta- ni adatai	40

MŰHELY

SZABÓ PÉTER: Történelmi források és a természettudomány	59
---	----

SOPRONI ARCOK

ANDRÁSSY PÉTER: Emlékezés Gombocz Endrére (1882-1945)	65
BAKSA PÉTER: Ferenczy Viktor György (1894-1943)	72

SOPRONI KÖNYVESPOLC

RÓTH ÁGNES: Vermes tanár úr (1905-1990) Életút és visszaemlékezések. Budapest, 2000. ism. Szőke László	77
GRETE MAAR: Einführung in die Geschichte der westungarischen Stadt Scarbantia – Ödenburg – Sopron. Wien, 2000. ism. Kovács József László	81
KIRÁLY TIBOR: A nyugat-magyarországi felkelőharcoktól a Civitas Fidelissima-ig. Négy hónap bélyegtörténete Sopronban és környékén. Sopron, 2001. ism. Macher Frigyes	84
SOSZTARICS ANDRÁS: A vitorlázó repülés története Sopronban. Sopron, 2000. Ism. Ifj. Sarkady Sándor	85

KÖZLEMÉNY

A Soproni Szemle Alapítvány közleménye	87
--	----

Alig egy évvel ezelőtt a Soproni Szemle hasábjain (54. évf. 4. szám) 70. születésnapja alkalmából köszönthettük dr. Csapody Istvánt, s kívánhattunk neki alkotóerőben gazdag éveket. Bár egyre súlyosbodó betegsége mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, a halálhír mégis váratlanul ért minket. 2002. január 8-án örökre eltávozott közülünk. Fájdalmas kötelességként vettünk búcsút Tőle a Szent Mihály temetőben, de felemelő érzés tudni azt, hogy szellemisége örökre itt marad közöttünk.

Életútjának fontosabb állomásait a fent idézett köszöntő tartalmazza, az életrajzi adatokat mellőzve így munkássága, emberi mivolta előtt tiszteleghetünk e helyen. A hányattatásokat, megpróbáltatásokat sem nélkülöző élet szilárd erkölcsöt, erős hitet, vasakaratot edzett Csapody Istvánban, megingathatatlan jelleme példaképpé emelheti őt minden fiatal előtt.

A botanika szeretete, a növények iránti rajongás életének minden percét átszötte, fáradhatatlan munkabírása, kitartása Európa botanikusainak élvonalába emelte. Neve hazánkban a Nyugat-Dunántúl flóra- és vegetációkutatásával forrott össze, haláláig e

társág növényvilágának legjobb ismerője volt. Publikációi, előadásai révén hamar megismerték őt az osztrák, német, svájci és szlovák botanikusok, akikkel gyümölcsöző munkakapcsolatot alakított ki. Négy szakkönyve, csaknem kétszáz tudományos és ismeretterjesztő közleménye örök tanúja lankadatlan szorgalmának, lenyűgöző tudásának, örökös tenni akarásának. Több ezer tételből álló, messze földön híres herbáriumot hordott össze, féltett kincsét élete vége felé a szombathelyi Savaria Múzeumnak ajándékozta.

Oktatónak készült, de a kegyetlen sors 1958-ban eltávolította őt az Erdőmérnöki Főiskola katedrájáról. Mégis tanítónkká vált, s az ifjúság természetszeretetre való nevelésével legalább akkora eredményt ért el, mint botanikai munkálkodásával. Ő szervezhette meg a szombathelyi Tanárképző Főiskola 1985-ben induló növényrendszertani oktatását, s lehetett a tárgy első előadója. Az 1990-es években a soproni egyetem doktorandusz képzésében fitocönológia tárgyat hirdetett, amit hallgatóinak nagy odaadással tartott. Kivette részét a természetvédelmi szakmérnöki képzésből is, ahol a növényvilág védelmét helyezte a középpontba. 23 éven át elmaradhatatlan tagja volt a Kitaibel Pál középiskolai tanulmányi verseny zsűrijének, s megszámlálhatatlanok azok az ismeretterjesztő előadások, amiket kicsiknek és nagyoknak Sopronban és szerte az országban tartott, a növényvilág csodáiról.

Nem hallgathatjuk el Csapody István természetvédelmi elkötelezettségét sem. Oly korban harcolt a természeti értékek megóvása érdekében, amikor a természetpusztítást inkább erénynek, mint bűnnek könyvelték el, s a természetvédőknek jobbra csak szélmalomharc jutott osztályrészül. Konok kitartása eredményeképp csaknem tíz tájvédelmi körzet és a Fertő–Neusiedlersee, közös osztrák-magyar nemzeti park alapjainak lerakásában oroszlánrészt tulajdoníthatunk neki. Bátran kijelenthetjük azt is, hogy Csapody István a nyugat-magyarországi természeti értékek megóvása, pusztításuk lassítása vagy megállítása érdekében többet tett, mint az előtte szorgoskodók együttvéve. E tevékenységéért külföldön is a magyarországi természetvédelem egyik apostolát tisztelik benne.

Szülővárosának, Sopronnak már fiatalon közéleti személyiségévé vált. Tagja volt többek között a TIT Győr-Sopron megyei Biológiai Választmányának, a TIT Győr-Sopron városi szervezete elnökségének, a METESZ Hidrológiai Társasága soproni csoportjának, a Soproni Városszépítő Egyesület elnökségének, a Soproni Szemle szerkesztőbizottságának. Reá emlékezve, a soproni Kitaibel Pál Természettudományi Asztaltársaság legrégebbi tagját gyászolják most asztaltársai

Meg nem alkuvó jellemének, sziklaszilárd meggyőződésének köszönhetően elismeréseket, címeket, kitüntetéseként javarészt csak élete vége felé kapott. A „Pro Natura” és a „Pro Urbe Sopron” díj, az Osztrák Köztársaságért Aranyérem mellett engesztelést jelentett számára a soproni egyetem címzetes egyetemi tanára, majd tiszteletbeli doktora (doctor honoris causa) cím, s végül a küzdelmes, eredményekben gazdag életút elismeréseként a Széchenyi-díj.

Csapody Istvánt élete nehéz pillanatain – melyekből bőven volt része –, töretlen hite segítette át. Csak a kegyetlen betegség tudta megtörni, halála mind Sopronnak, mind a hazai botanikai tudománynak pótolhatatlan vesztesége.

Csapody István szakirodalmi bibliográfiája

Dr. Csapody István jegyzetei és Andrásy Péter ki-
egészítései alapján összeállította dr. Bartha Dénes

I. Könyvek

- CSAPODY ISTVÁN – CSAPODY VERA – ROTT FERENC (1966): Erdei fák és cserjék. – Országos Erdészeti Főigazgatóság kiadása, Budapest, 328 o. + 114 színes tábla.
- CSAPODY ISTVÁN (1975): A Fertő táj flórája és vegetációja (Prodromus florae vegetationisque regionis Peisonis). – Magyar Tudományos Akadémia Fertő-táj Bizottság. Közreadja a VITUKI, mint a Bizottság titkársága. Adatgyűjtemény 3. köt. Természeti adottságok, a Fertő-táj bioszférája, Budapest, 4-422. o.
- CSAPODY ISTVÁN – CSAPODY VERA – JÁVORKA SÁNDOR (1980): Erdő-mező növényei. – Natura, Budapest, 202 o. + 120 színes tábla. (2. kiadás 1993-ban.)
- CSAPODY ISTVÁN – CSAPODY VERA – JÁVORKA SÁNDOR (1983): Rastliny lesov a luk. (Fordította: A. Hlavacek). – Bratislava, 160 o. + 120 színes tábla.
- CSAPODY ISTVÁN (1982): Védett növényeink. – Gondolat Kiadó, Budapest, 346 o. + 160 színes tábla + 80 fénykép.

II. Közlemények

- CSAPODY ISTVÁN (1949): Kiegészítő adatok Sopron flórájának ismeretéhez. – Erdészeti Kísérletek 49: 149-153.
- CSAPODY ISTVÁN (1950): Sopron és Sopron megye a magyar botanika történetének tükrében. – Agrártudományi Egyetem Erdőmérnöki Kar Évkönyve 1: 257-298.
- CSAPODY ISTVÁN (1952): Erdőgazdasági vonatkozású fitocönológiai és talajtani megfigyelések a Nagy Alföldről. – Agrártudomány 4(1): 36-39.
- CSAPODY ISTVÁN (1953): Új növényelőfordulások Sopron környékén és Baranyában. – Erdőmérnöki Főiskola Évkönyve 1951-52 (megjelent: 1953), 17-21. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1953): Megemlékezés Kitaibel Pálról. – Közlemények az Erdőmérnöki Főiskola könyvtárából (Lithografia) 9. sz., 7-14. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1954): Erdészeti könyvészetünk időszerű kérdései. – Közlemények az Erdőmérnöki Főiskola könyvtárából (Lithografia) 2. sz., 6-8. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1955): A sopronkörnyéki flóra elemeinek analízise. – Soproni Szemle 9: 20-42.
- CSAPODY ISTVÁN (1955): Gombocz Endre (1882-1945). Nekrológ. – Soproni Szemle 9: 153-154.
- CSAPODY ISTVÁN (1955): Búcsúbeszéd dr. Fehér Dániel (1890-1955) ravatalánál. – Erdőmérnöki Főiskola Közleményei, 10-11. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1955): A jenőmajori szikkísérleti telep növénycönológiai értékelése. – Erdőmérnöki Főiskola Évkönyve, 157-165. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1955): Mindannyiunk kertje. (A Botanikus Kert margójára.) – A soproni Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnök hallgatóinak lapja. (1955. nov. 30.) 3-4. sz.: 5-6. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1956): Természetvédelmi feladataink. – Soproni Szemle 10: 166-170.

- CSAPODY ISTVÁN (1956): A soproni természetvédelem múltja, jelene és feladatai. – Soproni Szemle 10: 230-255.
- CSAPODY ISTVÁN (1957): Képes herbárium a soproni múzeumban. – Soproni Szemle 11: 118-124.
- CSAPODY ISTVÁN (1957): A soproni mamutfenyő (*Sequoia wellingtonia*). – Soproni Szemle 11: 297-300.
- CSAPODY ISTVÁN (1958): Farbenkraut, azaz festőfű. – Soproni Szemle 12: 285-286.
- CSAPODY ISTVÁN (1958): A 150 éves főiskola. – Erdőgazdaság és Faipar 8. sz. 12-14. o.
- CSAPODY ISTVÁN – BENCZE LAJOS (1958): Az alsó-dunaártéri erdők társulásainak vadgazdálkodási viszonyai. – Az Erdő 1: 230-235.
- CSAPODY ISTVÁN (1959): Gombocz Endre soproni diákévei. – Soproni Szemle 13: 164-169.
- CSAPODY ISTVÁN (1959): A sopronkörnyéki szelídgesztenyések. – Soproni Szemle 13: 236-256.
- CSAPODY ISTVÁN (1959): Kitaibel Pálra vonatkozó töredékek. – Soproni Szemle 13: 376-377.
- CSAPODY ISTVÁN (1960): Új adventív növényfaj, a *Nonea lutea* (Desr.) Rchb. hazánkban. – Botanikai Közlemények 48: 261-264.
- CSAPODY ISTVÁN (1960): Vegetációtérképezés és termőhelyfeltárás a Soproni-hegységben. – IV. Biológiai Vándorgyűlés előadásainak ismertetése, 6. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1961): Loew és Deccard "Flora Semproniensis"-e. – Soproni Szemle 15: 28-36.
- CSAPODY ISTVÁN (1962): A *Laitaicum* új növénye, a *Limodorum abortivum* (L.) Sw. – Botanikai Közlemények 49: 262-265.
- CSAPODY ISTVÁN (1962): A Fertő-tó és környékének növényzete. – Hidrológiai Tájékoztató 1962. december, 141-146. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1962): Vegetation-mapping and station-exploring in the Sopron-hills. – Acta Biologica Acad. Sci. Hung. Supplementum 4: 6.
- CSAPODY ISTVÁN (1962): Sopron és környékének gombaflórája. – II. Országos Gombászati Vándorgyűlés előadásainak kivonata, Sopron, 9-10. o.
- CSAPODY ISTVÁN – HORÁNSZKY ANDRÁS – PÓCS TAMÁS – SIMON TIBOR – SZODFRIDT ISTVÁN – TALLÓS PÁL (1962): Lágyszárú növényeink ökológiai viszonyai. In: Majer Antal: Erdő- és termőhelytipológiai útmutató. – Országos Erdészeti Főigazgatóság kiadása, Budapest, 165-175. o.
- CSAPODY ISTVÁN – HORÁNSZKY ANDRÁS – PÓCS TAMÁS – SIMON TIBOR – SZODFRIDT ISTVÁN – TALLÓS PÁL (1963): Die ökologischen Artengruppen der Wälder Ungarns. – Acta Agronomica Acad. Sci. Hung. 12: 209-232.
- CSAPODY ISTVÁN (1963): Sopron és környékének gombaflórája. – Országos Erdészeti Egyesület Mikológiai Szakosztály Közleményei 1: 7-12.
- CSAPODY ISTVÁN (1963): A Sopron megyei "Nagyverdő" története. – Soproni Szemle 17: 217-227.
- CSAPODY ISTVÁN (1963): Hozzászólás Haracsi Lajos "Erdőtípológia és erdőművelés" c. cikkéhez. – Az Erdő 12: 423-428.
- CSAPODY ISTVÁN (1964): Die Waldgesellschaften des Soproner Berglandes. – Acta Botanica Acad. Sci. Hung. 10: 43-85. + 1 Karte + I-XI Tabellen.

- CSAPODY ISTVÁN (1964): Növényvilág az Alpok és a Fertő határán. – Természettudományi Közlöny 95: 252-256.
- CSAPODY ISTVÁN (1964): A Sopron megyei "cseriföldek" erdeinek története. – Az Erdő 13: 224-230.
- CSAPODY ISTVÁN (1964): Adatok a Sopron megyei erdők 18-19. századbéli állapotához. – Soproni Szemle 18: 163-165.
- CSAPODY ISTVÁN (1964): Sopron négy kimagasló botanikus tudósa. – Természettudományi Közlöny 95: 381.
- CSAPODY ISTVÁN (1964): Gyógynövények soproni, 16-18. századbeli munkákban. – A II. Magyar Gyógyszerész szimpozion előadásainak összefoglalója, Sopron, 1. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1964): Az erdőgazdasági tájak növényföldrajzi viszonyai. In: Danszky István – Rott Ferenc (szerk.): Magyarország erdőgazdasági tájainak erdőfelújítási, erdőtelepítési irányelvei és eljárásai. Általános irányelvek. Erdő- és termőhelytípus térképezés. – Országos Erdészeti Főigazgatóság kiadása, Budapest, 142-182. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1964): Erdőtípus térképezés hegy- és dombvidégeinken. In: Danszky István – Rott Ferenc (szerk.): Magyarország erdőgazdasági tájainak erdőfelújítási, erdőtelepítési irányelvei és eljárásai. Általános irányelvek. Erdő- és termőhelytípus térképezés. – Országos Erdészeti Főigazgatóság kiadása, Budapest, 183-191. o. (Jelkulccsal és 1 db 1:50.000 vegetációs térképpel a Soproni-hegységből.)
- CSAPODY ISTVÁN (1964): Magyarország erdőgazdasági tájainak jellemző adatai. In: Danszky István – Rott Ferenc (szerk.): Magyarország erdőgazdasági tájainak erdőfelújítási, erdőtelepítési irányelvei és eljárásai. Általános irányelvek. Erdő- és termőhelytípus térképezés. – Országos Erdészeti Főigazgatóság kiadása, Budapest, 236-291. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1964): Idézett, felhasznált és tájékoztató irodalom. In: Danszky István – Rott Ferenc (szerk.): Magyarország erdőgazdasági tájainak erdőfelújítási, erdőtelepítési irányelvei és eljárásai. Általános irányelvek. Erdő- és termőhelytípus térképezés. – Országos Erdészeti Főigazgatóság kiadása, Budapest, 303-346. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1964): Magyarország erdőgazdasági tájainak növényföldrajzi jellemzései. 1. Szatmár-Beregi sík. VI: 31-33. 2. Nyírség. VI: 71-73. 3. Nagykun-Hajdúhát. VI: 130-132. 4. Körösvidék VI: 207-209. 5. Békési hát. VI: 264. 6. Csanádi hát VI: 272-274. 7. Tisza-Bodrog-Sajó-Hernád-Maros mente. VI: 306-309. 8. Duna-Tisza közötti homokhát VI: 402-406. 9. Észak-bácskai löszhát. VI: 495-496. 10. Kiskunsági szikterület. VI: 509-510. 11. Közép- és Alsó-Duna ártér. VI: 536-537. 12. Gödöllői dombvidék. V: 567-570. 13. Jászság. VI: 586-586. 14. Mátra-Bükkalja VI: 626-628. 15. Sátor-hegység. V: 29-31. 16. Borsodi dombvidék. V: 657-659. 17. Tornai Karszt. V: 105-107. 18. Bükk-hegység V: 172-174. 19. Hevesi dombvidék. V: 748-749. 20. Mátra. V: 305-307. 21. Cserhát. V: 376-378. 22. Börzsöny. V: 504-506. 23. Gerecse-Pilis-Budai hegyek. IV: 310-311. 24. Kisalföldi homokvidék. III: 24-26. 25. Vértes. IV: 433-435. 26. Sukoró. IV: 503-504. 27. Mezőföld. VI: 707-709. 28. Tengelici homok. II: 225-227. 29. Baranya-Tolna-Somogyi-hát. II: 152-155. 30. Villányi hegyvonulat. II: 22-23. 31. Ormánság. II: 252-253. 32. Mecsek. II: 53-54. 33. Zselic. II: 104-105. 34. Somogyi homokhát II: 322-323. 35. Nagyberek és Kisbalaton. II: 393-395. 36. Déli Pannonhát. I: 25-27. 37. Göcseji bükkktáj I: 110-111. 38. Göcsei fenyőrégió. I: 157-58. 39. Őrség. I: 187-189. 40. Zalai-Vasi hegyhát. I: 270-273. 41. Bakonyalja. IV: 37-39. 42.

- Magasbakony. IV: 144-146. 43. Északi Pannonhát IV: 225-227. 44. Kemenesalja. III: 50-52. 45. Vasmegeyi dombvidék. I: 133-134. 46. Irottkőalja. I: 391-393. 47. Soproni hegység. I: 447-449. 48. Soproni dombvidék. I: 522-524. 49. Hanság III: 114-115. 50. Szigetköz. III: 146-147. In: Danszky István (szerk.): Magyarország erdőgazdasági tájainak erdőfelújítási, erdőtelepítési irányelvei és eljárásai. – Országos Erdészeti Főigazgatóság kiadása, Budapest, I-VI. kötet.
- CSAPODY ISTVÁN – NEUWIRTH JÁNOS (1964): Kemenesalja erdőgazdasági táj (44.): Kemenesi fennsík erdőgazdasági tájrészlet (44/a.) erdőfelújítási, erdőtelepítési irányelvei és eljárásai. In: Danszky István (szerk.): Magyarország erdőgazdasági tájainak erdőfelújítási, erdőtelepítési irányelvei és eljárásai. – Országos Erdészeti Főigazgatóság kiadása, Budapest, III. kötet, 63-70. és 79-97. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1964): Irottkőalja erdőgazdasági táj (46.): Sopronhorpácsi-Kövesdi fennsík erdőgazdasági tájrészlet (46/c.) erdőfelújítási, erdőtelepítési irányelvei és eljárásai. In: Danszky István (szerk.): Magyarország erdőgazdasági tájainak erdőfelújítási, erdőtelepítési irányelvei és eljárásai. – Országos Erdészeti Főigazgatóság kiadása, Budapest, I. kötet, 435-441. o.
- CSAPODY ISTVÁN – NEUWIRTH JÁNOS (1964): Soproni hegyvidék erdőgazdasági táj (47.) erdőfelújítási, erdőtelepítési irányelvei és eljárásai. In: Danszky István (szerk.): Magyarország erdőgazdasági tájainak erdőfelújítási, erdőtelepítési irányelvei és eljárásai. – Országos Erdészeti Főigazgatóság kiadása, Budapest, I. kötet, 443-518. o.
- CSAPODY ISTVÁN – NEUWIRTH JÁNOS (1964): Soproni dombvidék erdőgazdasági táj (48.) erdőfelújítási, erdőtelepítési irányelvei és eljárásai. In: Danszky István (szerk.): Magyarország erdőgazdasági tájainak erdőfelújítási, erdőtelepítési irányelvei és eljárásai. – Országos Erdészeti Főigazgatóság kiadása, Budapest, I. kötet, 518-557. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1964): Növénytan-termőhelyismerettani (229 címszó 1500 sor) és erdészettörténeti (18 címszó 300 sor) címszó. In: Ákos László (szerk.): Erdészeti-Faipari-Vadászati Lexikon. – Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- CSAPODY ISTVÁN (1965): Die Vegetation des Neusiedlersees und seiner Umgebung. – Wissenschaftlichen Arbeiten aus dem Burgenland (Eisenstadt) 32: 42-57.
- CSAPODY ISTVÁN (1965): A Soproni-hegység vegetációtérképe M = 1:10 000, 12 szelvénylapon, színesben (Gyetvay György, Pallay Mária és Takács Zoltán közreműködésével). – Erdőrendezőiség kiadása, Szombathely.
- CSAPODY ISTVÁN (1965): Sopron környékének flórája és vegetációja. – Soproni Nyári Egyetem (1965. VII. 6-20.) előadásainak kivonata, Sopron, 1-5. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1966): Sopron város erdeinek története Oderszky János jelentésétől (1837) Muck András működésének megkezdéséig (1872). – Soproni Szemle 20(4): 320-330.
- CSAPODY ISTVÁN (1966): Sopron növény- és állatvilága. In: Sopron. Panoráma Kis Útikönyvek sorozata. – Budapest, 1. kiad. (1966) 14-19. o.; 2. kiad. (1969) 14-19. o.; 3. kiad. (1973) 14-19. o.; 4. kiad. (1975) 13-17. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1966): A növények elnevezésének szabályai. – Erdőgazdaság és Faipar 20(1): 13-14.
- CSAPODY ISTVÁN (1966): Bartók kőrís. – Erdőgazdaság és Faipar 20(7): 2.

- BORHIDI ATTILA – CSAPODY ISTVÁN (1968): Beszámoló a Nemzetközi Gyertyános-tölgyes Symposiumról. (Reinhardtsbrunn /Friedrichsrode, 1967. V. 12-20.) – Botanikai Közlemények 55: 219-221.
- TÖLGYESI GYÖRGY – CSAPODY ISTVÁN (1968): Savanyú ősközetten és lajtmész alapközetten nőtt fás és lágyszárú növények hamuösszetevőinek vizsgálata. – Agrokémia és Talajtan 17(3): 225-236.
- CSAPODY ISTVÁN (1968): Magyarország növényritkaságai. – Soproni Nyári Egyetem (1968. VII. 11.) előadásainak kivonata, Sopron, 6. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1969): Kastanienwälder Ungarns. – Acta Botanica Acad. Sci. Hung. 15(3-4): 153-279. + VI Tabellen.
- CSAPODY ISTVÁN (1969): A gesztenye közép- és délkelet-európai őshonosságának problémája. Válasz Prof. dr. H. Zollernak, Zürich. In: Jávorka Sándor – Maliga Pál: A gesztenye (*Castanea sativa* Mill.) – Magyarország kultúrflórája. VII. köt. 16. füz. 26-29. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1969): A gesztenye társulásviszonyai. In: Jávorka Sándor – Maliga Pál: A gesztenye (*Castanea sativa* Mill.) – Magyarország kultúrflórája. VII. köt. 16. füz. 29-37. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1969): Sopron város (és volt úrbéres községei) egykori erdeinek története (13-19. szd.). – Országos Erdészeti Egyesület Erdészettörténeti Szakosztálya Közleményei 1968., 3-4 sz. 3-15. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1969): Erdőgazdasági alapismeretek (Enciklopédia). Jegyzet a MAVOSZ Felsőfokú Vadászati Tanfolyam számára. – Erdészeti és Faipari Egyetem Jegyzetkiadó, Sopron, 52 o.
- CSAPODY ISTVÁN (1969): A Fertő melléki dombsor vegetációja. – Hidrológiai Tájékoztató 9. sz., 28-30. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1969): Az erdő és az ember. In: Kárpáti Zoltán (szerk.): A növények világa I-II. – Gondolat Kiadó, Budapest, II. kötet, 582-594. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1969): Magyar Pál (1895-1969) emlékezete. – Soproni Szemle 23(4): 382-382.
- CSAPODY ISTVÁN – SZODFRIDT ISTVÁN (1969): Tallós Pál emlékezete (1931-1968). – Botanikai Közlemények 56(1): 1-3.
- CSAPODY ISTVÁN – SZODFRIDT ISTVÁN (1969): Emlékezés Tallós Pálra (1931-1968). Erinnerung an Pál Tallós. – A Veszprém megyei Múzeumok közleményei (1968) 7: 17-22.
- CSAPODY ISTVÁN (1969): A Soproni hegyvidék növénytársulásainak vadeltartó képessége. In: Bencze Lajos: Vadászati ökológiai ismeretek. – Sopron, 2: 123-138.
- SOÓ REZSŐ – BORHIDI ATTILA – CSAPODY ISTVÁN – KOVÁCS MARGIT – PÓCS TAMÁS (1969): Die Wälder und Wiesen West- und Südtransdanubiens. – Mitteilungen d. ostalpin-dinarische Pflanzensoziologische Arbeitsgemeinschaft (Camerino) 9: 199-212.
- SOÓ REZSŐ – BORHIDI ATTILA – CSAPODY ISTVÁN – KOVÁCS MARGIT – PÓCS TAMÁS (1969): Die Wälder und Wiesen West- und Südtransdanubiens, und ihre Böden. – Acta Botanica Acad. Sci. Hung. 15(1): 137-165.
- CSAPODY ISTVÁN (1970): Megemlékezés Blattny Tiborról (1883-1969). – Az Erdő 19(5): 227-239.
- CSAPODY ISTVÁN (1970): Orvosbotanikai kertek Sopronban a Flora Semproniensis (1741) alapján. – Acta Pharmaceutica Hungarica (1969), 18-20. o.

- CSAPODY ISTVÁN (1970): Felszólalás az "Erdészettörténet és agrártörténet" c. symposionon a MTA Agrártörténeti Bizottsága 1968. decemberi ülésén. – Agrártörténeti Szemle (1969) 3-4: 570-571.
- CSAPODY ISTVÁN (1970): Magyarország szelídgesztenyései. – Soproni Nyári Egyetem előadásainak kivonata, Sopron, 58-61. o.
- TÖLGYESSY GYÖRGY – CSAPODY ISTVÁN – BENCZE LAJOS (1970): On the ash components of ligneous and herbaceous plants grown on acidic primary rocks and on Lajta-lime base rock. – Acta Agronomica Acad. Sci. Hung. 19: 293-304.
- CSAPODY ISTVÁN – SZODFRIDT ISTVÁN (1970): Természetes erdőtársulásaink védelme. – Az Erdő 19(5): 222-227.
- CSAPODY ISTVÁN (1972): Erdőgazdasági tájsoportok vadeltartó osztályainak kialakítása a növénytársulások figyelembevételével. In: Bencze Lajos: Vadgazdálkodásunk természeti adottságai. – Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 25-56. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1972): A Sopron környéki erdők leírása. In: Juhász Miklós – Mollay Jánosné (szerk.): Sopron környéki parkerdők. Sokszorosítás. – Tanulmányi Áll. Erdőgazdaság kiadása, Sopron, 78. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1972): Flóra és vegetáció. (681-892. címszavak és Élőhely c. fejezet szerkesztése.) In: Lászlóffy Woldemár (szerk.): A Fertő táj bibliográfiája (Bibliographie des Neusiedler-See Gebietes). – Győr-Sopron megyei Tanács kiadása, Győr, 84-104. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1972): Óshonos-e a szelídgesztenye (*Castanea sativa* Mill.) hazánkban és Közép- ill. Dél-Európában. – Erdészeti és Faipari Tájékoztató (Sopron), 49-61. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1973): Clusius magyar mecénása és munkatársai. Der ungarische Maezen und die Mitarbeiter von Clusius. – Vasi Szemle 27(3): 407-415.
- CSAPODY ISTVÁN (1973): Kárpáti Zoltán (1909-1972). – Soproni Szemle 27(2): 183-187.
- CSAPODY ISTVÁN (1973): Megemlékezés Béky Albertről. – Az Erdő 22: 332.
- CSAPODY ISTVÁN (1973): A Fertő-táj élővilága. Die Welt der Lebewesen in der Landschaft des Neusiedler-Sees. – XVII. Soproni Nyári Egyetem előadásainak kivonata, Sopron, 37-42. o.
- TÖLGYESI GYÖRGY – CSAPODY ISTVÁN (1973): Sopron környéki közethatású, valamint közép- és délkeleteurópai barna erdőtalajok természetes növényzetének tápanyag felvétele. – Agrokémia és Talajtan 22(1-2): 129-152.
- CSAPODY ISTVÁN – TOMPA KÁROLY (1973): Gyomirtási kísérletek buvinollal fonófüzesekben. – Erdészeti és Faipari Egyetem Tudományos Közleményei 1: 53-74.
- CSAPODY ISTVÁN (1974): Die Agrostio-Quercetum robori-cerris Wälder der Kleinen Ungarischen Tiefebene. – Acta Botanica Acad. Sci. Hung. 20(1-2): 23-30. + 1 Tab. + 1 Abbild.
- CSAPODY ISTVÁN (1975): Muck Endre élete (1851-1925) és működése. – Soproni Szemle 29(4): 357-365.
- CSAPODY ISTVÁN (1975): A századforduló erdőgazdálkodása a soproni városi erdőkben. – Országos Erdészeti Egyesület Erdészettörténeti Szakosztálya Közleményei 8-10: 111-121.
- CSAPODY ISTVÁN (1975): Sopron város erdőbirtokának kialakulása és a korai erdőgazdálkodás nyomai. In: Kolossváry Szabolcsné (szerk.): Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 107-123. o.

- CSAPODY ISTVÁN (1975): A soproni parkerdők történeti kialakulása; Környezeti tényezők; Erdei barangolások. Képek az erdők élővilágából; Az egyetem botanikus kertje; Irodalom. In: Gimes Endre (szerk.): Barangolások a soproni erdőkben. (1. kiadás). – Panoráma Kiadó, Budapest, 9-17., 25-31., 45-52., 63-67., 74-92., 105-109., 133-138. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1975): Nyugat-Dunántúl természeti értékei. – XIX. Soproni Nyári Egyetem előadásainak kivonata, Sopron, 25-28. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1975): Vegetation mapping in forestry. In: FAO Training Centre Forest Site Diagnosis, Hungary. VIII. 25. - IX. 13. Lithographia.
- CSAPODY ISTVÁN (1976): A Soproni-hegyvidék növényvilága. Sopron környéki kulturtörténeti emlékek. In: Majer Antal (szerk.): Tanulmányterv a Soproni-hegy-ség természeti- és tájvédelmi körzettel nyilváníthatóhoz. – Sopron, 15-18., 26-28. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1976): A két Gensel. – A III. Gyógyszerésztörténeti konferencia előadásainak kivonata, Sopron, 1976. VIII. 12-14.
- CSAPODY ISTVÁN (1976): Természetvédelmi értékeink a szabadföldi orchideák. – XX. Soproni Nyári Egyetem előadásainak kivonata, Sopron, 4. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1977): Két ország tava, a Fertő. A legnyugatibb sztyepptó. – Élet és Tudomány 9(7): 530-532.
- CSAPODY, ISTVÁN – JAKUCS, PÁL (1977): Die Ergebnisse der forstlichen Vegetationskunde in Ungarn. In: Jahn, Gisella (ed.): Handbook of vegetation science. – W. Junk Publ., den Haag, 225-266. o.
- KOVÁCS MARGIT – PRISZTER SZANISZLÓ – CSAPODY ISTVÁN – SZODFRIDT ISTVÁN – (1977): Védelmet kívánó növényfajaink és növénytársulásaink. – MTA Biológiai Osztály Közleményei 20: 161-194.
- CSAPODY ISTVÁN (1977): A környezetvédelem szakirodalma. – Mezőgazd. és Élelm. Közl. 1: 26-39.
- CSAPODY ISTVÁN (1978): A Szárhalmi erdő rövid ismertetése. – Hidrológiai Federáció VI. Kongresszusa alkalmával készült anyag, Budapest, 1976. VII. 5-12. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1978): A Szárhalmi erdő rövid ismertetése. In: Terpó András (szerk.): A fák és a város. Biológiai környezetünk védelme. – Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 184-185. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1978): *Onosma tornensis* Jáv. In: G. Lucas – H. Synge (eds.): The IUCN Red Data Book. – IUCN, Kew-Richmond, 93-94. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1978): Naturschutz im ungarischen Teil des Neusiedlersees. – Natur und Land (Eisenstadt) 64: 232-237.
- CSAPODY ISTVÁN (1978): Soproni Tájvédelmi Körzet; Nagycenki hársfasor. In: Kopasz Margit (szerk.): Védett természeti értékeink. 2. kiad. – Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 88-90., 131-132. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1978): Az erdészeti vegetációkutatás története, jelenlegi helyzete és eredményeinek gyakorlati alkalmazása. – Országos Erdészeti Egyesület Erdészettörténeti Szakosztálya Közleményei (1980) 11-12: 49-86.
- CSAPODY ISTVÁN (1978): Középkorok biológiai vetélkedője Mosonmagyaróváron. – Búvár 33: 332.

- CSAPODY ISTVÁN (1978): Synoecologia silvatica; Synchorologia. In: Soó Rezső: Bibliographia synoecologica scientifica hungarica 1900-1972. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 57-71., 259-285. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1978): A fekete kökörcsin (*Pulsatilla nigricans*). – Élet és Tudomány 33(3): 415.
- CSAPODY ISTVÁN (1978): A cserszömörce (*Cotinus coggygria*). – Élet és Tudomány 33(43): 1375.
- CSAPODY ISTVÁN (1978): Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent. Gondolat a hazai természetvédelemről. – Életünk (Szombathely) 10: 879-886.
- CSAPODY ISTVÁN (1979): Életrajzi lexikon: 15 névcikk (400 sor). – Akadémiai Kiadó, Budapest.
- CSAPODY ISTVÁN (1979): Új tájvédelmi körzetünk, a Fertő. – Búvár 34(1): 20-24.
- CSAPODY ISTVÁN (1979): Égerlápérdő a Hanságban. – Élet és Tudomány 34(13): 415.
- CSAPODY ISTVÁN (1979): A lisztes kankalin (*Primula farinosa*). – Élet és Tudomány 34(19): 607.
- CSAPODY ISTVÁN (1979): A sárga vizitök (*Nuphar luteum*). – Élet és Tudomány 34(32): 1023.
- CSAPODY ISTVÁN (1979): A mocsári hízóka (*Pinguicula vulgaris*). – Élet és Tudomány 34(36): 1151.
- CSAPODY ISTVÁN (1980): A Kőszegi Tájvédelmi Körzet botanikai értékei. – Vasi Szemle 34(2): 290-294., 310.
- CSAPODY ISTVÁN (1980): Az odvas keltike (*Corydalis cava*). – Élet és Tudomány 35(20): 639.
- CSAPODY ISTVÁN (1980): A zergeboglár (*Trollius europaeus*). – Élet és Tudomány 35(22): 703.
- CSAPODY ISTVÁN (1980): Szülőföld és természetvédelem. – Honismeret (Budapest) 6: 21-24.
- CSAPODY ISTVÁN (1980): Tájvédelmi körzetek Sopron környékén. – XXIV. Soproni Nyári Szabadegyetem előadásainak kivonata, Sopron, 46-51. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1981): A Soproni Tájvédelmi Körzet. – Új Tükör 18(3): 12-13.
- CSAPODY ISTVÁN (1981): Bátorliget. – Új Tükör 18(40): 36-38.
- CSAPODY ISTVÁN (1981): A fekete tulipán (*Fritillaria meleagris*). – Élet és Tudomány 36(26): 831.
- CSAPODY ISTVÁN (1982): Hazai erdeink és védelmük. – UNESCO Környezetvédelmi Szeminárium, Salgótarján, 1981. XII. 1.
- CSAPODY ISTVÁN (1982): Védett növényeink. – Élet és Tudomány UNESCO Környezetvédelmi Szeminárium. Tudomány és Mezőgazdaság. 20(3): 75.
- CSAPODY ISTVÁN (1982): Az Őrség növényvilága. – Új Tükör 19(15): 12-13.
- CSAPODY ISTVÁN (1982): Titokzatos tavunk a Fertő. – Új Tükör 19(25): 36-37.
- CSAPODY ISTVÁN (1982): Ember és táj. Utószó Alexay Zoltán: Szigetköz c. könyvéhez. – Gondolat, Budapest, 182-185. o.
- CSAPODY ISTVÁN – PAPP VILMOS (1983): A Fertő-tó és a Hanság tájvédelmi körzetek. – Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal, Budapest, 68 o.
- CSAPODY ISTVÁN (1983): A Fertő tó és a Hanság Tájvédelmi Körzetek. – Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtár, 175. sz., 16 o.

- CSAPODY ISTVÁN (1983): A soproni parkerdők történeti kialakulása; Környezeti tényezők; Erdei barangolások; Képek az erdők élővilágából; Az egyetem botanikus kertje; Irodalom; Függelék. In: Juhász Miklós (szerk.): Barangolások a soproni erdőkben. (2. kiadás). – Panoráma Kiadó, Budapest, 9-17., 25-31., 45-52., 63-67., 74-92., 105-109., 133-138., 162-166. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1983): A téltemető (*Eranthis hyemalis*). – Élet és Tudomány 38(8): 255.
- CSAPODY ISTVÁN (1984): A szibériai nőszirm (*Iris sibirica*). – Élet és Tudomány 39(14): 447.
- CSAPODY ISTVÁN – MANNINGER ERNŐ – BAKONDI-ZOMBORI ERNŐ (1984): Wildwachsende Leguminosen und das Vorkommen der durch Rhizobium-Bakterien gebildeten Wurzelknöllchen im Wald- und Wiesenökosystemen. – Zentralblatt für Mikrobiologie 139: 312-326.
- CSAPODY ISTVÁN (1984): A Vértes varázsa. – Új Tükör 21(4): 36-37.
- ANDRÁSSY PÉTER – CSAPODY ISTVÁN (1984): A felkai "Virágosrét". – Búvár 39(7): 314-315.
- CSAPODY ISTVÁN (1985): Die Pflanzen – besonders Waldgesellschaften des Florendistriktes Laitaicum in Ungarn. – Pavle Fukarek Festband (Sarajevo), 339-348. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1985): A bíboros kosbor (*Orchis purpurea*). – Élet és Tudomány 40: 639.
- CSAPODY ISTVÁN (1985): A legyőzhetetlen természet védelmet kér. – Soproni Tavaszi Magazin, 3. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1985): Die Pflanzen – besonders Waldgesellschaften des Florendistriktes Laitaicum in Ungarn. – Forum Pannonicum, BFB-Bericht (Illmitz), 27-31. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1985): Kitaibel Pál (1757-1817) élete és munkássága. – Biológiai ismeretterjesztés, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 1985/1., 3-12. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1986): Egy magyar erdész tudós külföldi elismerése (Mátyás Vilmosról). – Az Erdő 35: 10.
- CSAPODY ISTVÁN (1986): A Lőverek növényvilága. (Kivonat). – Városépítés 22(5): 35-37.
- CSAPODY ISTVÁN (1986): A soproni Lőverek növényvilága. – Soproni Szemle 41(1): 2-19.
- CSAPODY ISTVÁN (1986): Zerreichenwälder des Florendistriktes Laitaicum. – Studia Phytologica Nova (Pécs), 133-136. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1987): Die geschützten Pflanzen Ungarns und ihre Schutzmöglichkeiten. – Tuexenia. Mitteilungen der Floristisch-soziologischen Arbeitsgemeinschaft. Neue Serie. (Göttingen) 7: 473-477.
- ANDRÁSSY PÉTER – CSAPODY ISTVÁN (1987): Botanikai túrák a Magas Tátrában (Zöld-tó). – Búvár 42(5): 26-28.
- CSAPODY ISTVÁN (1987): A györszentiváni homokpuszta. – Búvár 42(8): 22-23.
- CSAPODY ISTVÁN (1987): A Hanság 100 évvel később. – Búvár 42(2): 45-47.
- CSAPODY ISTVÁN (1987): A csillagos nárcisz (*Narcissus stellaris*). – Élet és Tudomány 42(9): 287.
- CSAPODY ISTVÁN (1987): A sárga ibolya (*Viola biflora*). – Élet és Tudomány 42(12): 383.
- CSAPODY ISTVÁN (1987): A pofóka (*Dracocephalum austriacum*). – Élet és Tudomány 42(20): 632.
- CSAPODY ISTVÁN (1987): Cserje, mint gyp (*Globularia cordifolia*). – Élet és Tudomány 42(36): 1150.

- CSAPODY ISTVÁN (1987): "Lefegyverzést a sípályákon" [IP jelzéssel.] – *Élet és Tudomány* 42(4): 120.
- CSAPODY ISTVÁN (1987): A növényfajok védelméről. – *ELTE Jogász Társadalomtudományi Szakkollégium* (Budapest) belső kiadványa 5(5): 16-19.
- CSAPODY ISTVÁN (1987): Természetvédelem és erdőgazdaság. – *Természetvédelem* (ELTE természetvédelmi tájékoztató) 7 sz., 14-17. o. ill. EFE Kaán Károly Ökoclub természetvédelem különszáma (Sopron), 45-47. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1987): Törvény-e a törvény? Riport Gyöngyössi Péterrel. – *EFE Kaán Károly Ökoclub környezetvédelmi különszáma* (Sopron), 12-14. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1987): Riport a hóágyúról. – *EFE Kaán Károly Ökoclub környezetvédelmi különszáma* (Sopron), 20-24, 28-30, 39-43. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1987): Egy város kétféle klímája. – *Tavaszi Napok, Sopron Magazin*, 6. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1988): *Kitaibel Pál kora, élete és munkássága.* – *Biológiai ismeretterjesztés, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat*, 1988/1., 19-32. o.
- ANDRÁSSY PÉTER – CSAPODY ISTVÁN (1989): A Menguszfalvi völgy. *Botanikai túrák a Magas-Tátrában.* – *Búvár* 44(3): 45-47.
- CSAPODY ISTVÁN (1989): A Tátrai Nemzeti Park. – *Élet és Tudomány* 44(3): 81-82.
- CSAPODY ISTVÁN (1990): A hazaszeretet forrásvidékén – Ifjú biológusokkal Mosonmagyaróvárott. – *TermészetBÚVÁR* 45(3): 16-17.
- CSAPODY ISTVÁN (1990): *Természetvédelem Sopronban.* In: Sarkady Sándor (szerk.): *Sopron és környéke 1922-1990. Korrajz és családtörténet.* – Mécs László Kiadó, Sopron, 204-214. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1992): *Szemelvények Loew Frigyes Károly és Deccard János Kristóf Soproni flórájából (1739).* – *Líceumi füzetek* 2. (Sopron), 50 o.
- CSAPODY ISTVÁN (1993): *Florisztikai adatok Sopron környékéről.* – *Soproni Szemle* 47: 318-322.
- CSAPODY ISTVÁN (1992): *Csapody Vera emlékezete (1890-1985).* – *Ártér (Baja)* 3(2): 26-36.
- CSAPODY ISTVÁN – BARTHA DÉNES (1994): *Útmutató védett növényeink ismeretéhez és gyakorlati védelméhez.* – *Oktatási segédlet, Erdészeti és Faipari Egyetem*, 115 o.
- CSAPODY ISTVÁN (1994): *Kitaibel Pál kora, élete és munkássága (1757-1817).* In: *Csapody István – Andrassy Péter – Hortobágyi T. Cirill: Kitaibel Pál Középiskolai Biológiai verseny*, 6-17. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1994): *A hazai Noricum megítélésének új szempontjai.* In: *Bartha Dénes (szerk.): A Kőszegi-hegység vegetációja.* – *Saját kiadás (Tilia Vol. „0”), Kőszeg-Sopron*, 100-105. o.
- ANDRÁSSY PÉTER – CSAPODY ISTVÁN (1994): *Elődök lába nyomán – Felkai völgy – Virágosrét.* – *Élet és Tudomány* 49(14): 427-429.
- CSAPODY ISTVÁN (1996): *Változások és új növényfajok Sopron környékének flórájában.* – *Tanulmányok Csatkai Endre emlékének*, 381-388. o. + 4 ábra.
- CSAPODY ISTVÁN (1996): *A Nyugat-Dunántúl természeti képe; Soproni-hegység.* In: *Rakonczay Zoltán (szerk.): Szigetköztől az Őrségig. A Nyugat-Dunántúl természeti értékei.* – *Mezőgazda Kiadó, Budapest*, 13-75., 165-178. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1996): *Kitaibel Pál kora és munkássága (1757-1817).* – *Kitaibelia* 1(1): 7-16.

- CSAPODY ISTVÁN – SZODFRIDT ISTVÁN (1997): Emlékképek egy korán elhunyt botanikus-ról. Tallós Pál (1931-1968). – *Kitaibelia* 2(1): 7-20.
- CSAPODY ISTVÁN (1997): Kiegészítések a Gerlai-féle bibliográfiához. A magyar erdészeti irodalom bibliográfiája. – *Erdészettörténeti Közlemények* 33: 9-48.
- CSAPODY ISTVÁN (1998): Emlékezés Jávorka Sándorra (1883-1961). – *Kitaibelia* 3(2): 173-180.
- CSAPODY ISTVÁN – FACSAR GÉZA – BARTHA DÉNES (1998): Kárpáti Zoltán (1908-1972) szakirodalmi munkásságának bibliográfiája. – *Tilia* 6: 257-266.
- CSAPODY ISTVÁN (1999): Emlékezés Csapody Verára (1890-1985). – *Kitaibelia* 4(1): 5-15.
- CSAPODY ISTVÁN – BARTHA DÉNES (2000): Fehér Dániel (1890-1955) élete és munkássága. – *Erdésztnagyjaink arcképcsarnoka* 14., Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Kar, Sopron, 28 o.
- BARTHA DÉNES – CSAPODY ISTVÁN – SZODFRIDT ISTVÁN (szerk.) (2000): *Mestereink. Ilyennek láttuk őket. Emlékmorzsák a közelmúlt jeles botanikusairól.* – *Tilia* 8., 128 o.
- CSAPODY ISTVÁN (2000): Csapody Vera; Fehér Dániel; Kárpáti Zoltán; Magyar Pál. In: Bartha Dénes – Csapody István – Szodfridt István (szerk.): *Mestereink. Ilyennek láttuk őket. Emlékmorzsák a közelmúlt jeles botanikusairól.* – *Tilia* 8: 18-28., 30-36., 46-53., 55-60. o.

III. Ismertetések

- CSAPODY ISTVÁN (1957): Jávorka Sándor: *Kitaibel Pál. Akadémiai Kiadó, Budapest., 1957. Könyvismertetés.* – *Soproni Szeme* 11: 320-321.
- CSAPODY ISTVÁN (1957): Kárpáti Zoltán: *Die Florengrenzen in der Umgebung von Sopron und der Florendistrikt Laitaicum. Acta Botanica Acad. Sci. Hung. 1956. 3-4. 281-307. Ismertetés.* – *Soproni Szemle* 11: 285-286.
- CSAPODY ISTVÁN (1958): *Az Erdőmérnöki Főiskola közleményei 1957/1958. 1-2. sz. Ismertetés Kovács Gábor álnév alatt.* – *Soproni Szemle* 12: 376-377.
- CSAPODY ISTVÁN (1959): *Erdészettudományi Közlemények 1958. Ismertetés Kovács Gábor álnév alatt.* – *Soproni Szemle* 13: 377-379.
- CSAPODY ISTVÁN (1959): *A Tanulmányi Állami Erdőgazdaság ismertetése. Ismertetés.* – *Soproni Szemle* 13: 380.
- CSAPODY ISTVÁN (1959): *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei. (Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicinae Hungarica.), Budapest, 1957. Ismertetés.* – *Soproni Szemle* 13: 381-382.
- CSAPODY ISTVÁN (1960): *Csatkai Endre – Varga Lajos – Vendel Miklós: Sopron környéke. Útikalauz. Ismertetés.* – *Soproni Szemle* 14: 384-385.
- CSAPODY ISTVÁN (1961): *G. Wendelberger: Die Vegetation des Neusiedlersees. Bericht d. Öst. Akad. d. Wissenschaft. math.-naturwiss. Kl. Abt. 1. 1959. Ismertetés.* – *Soproni Szemle* 15: 95-96.
- CSAPODY ISTVÁN (1961): *Lesenyi Ferenc: A selmecbányai erdészeti tanintézet története (1808-1846). Sopron. Erdőmérnöki Főiskola kiadványai. Ismertetés.* – *Soproni Szemle* 15: 96.
- CSAPODY ISTVÁN (1962): *Három, Sopron környékét érintő újabb növénytani munka. 1. Kárpáti Zoltán: Die Sorbus Arten Ungarns und der angrenzenden Gebiete. Feddes Repertorium Berlin. Bd. 62. Heft 2/3: 71-334. 2. Terpó András: Magyarország vad-*

- körtéi. (Pyri Hungariae.) Kert. és Szől. Főisk. Évk. 1958. 22. kötet, 258. o. 3. Kárpáti Zoltán: Die pflanzengeographische Gliederung Transdanubiens. Acta Bot. Acad. Sci. Hung. 1960. 5: 45-63. Ismertetések. – Soproni Szemle 16: 179-180.
- CSAPODY ISTVÁN (1965): Soó Rezső: A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve. (Synopsis systematico-geobotanica florae vegetationsisque Hungariae). Könyvismertetés. – Az Erdő 14(8): 381.
- CSAPODY ISTVÁN (1965): Alexis Scamoni: Einführung in die praktische Vegetationskunde. G. Fischer Verlag, Jena, 1963. Könyvismertetés. – Az Erdő 14(8): 382.
- CSAPODY ISTVÁN (1966): Simon Tibor – Csapody Vera: Kis növényhatározó. Könyvismertetés. – Erdőgazdaság és Faipar 20(12): 17.
- CSAPODY ISTVÁN (1966): Hiller István: Adatok a Soproni Nyári Egyetem történetéből. Könyvismertetés. – Soproni Szemle 20(4): 384.
- CSAPODY ISTVÁN (1967): Keresztesi Béla (szerk.): A fenyők termesztése. Akadémiai Kiadó, Budapest. Könyvismertetés. – Botanikai Közlemények 54(1): 61-62.
- CSAPODY ISTVÁN (1967): Hiller István: Egyetemi oktatók és dolgozók irodalmi munkássága (1955-1965). Sopron. Erdészeti és Faipari Egyetem kiadványa. Ismertetés. – Soproni Szemle 21: 95-96.
- CSAPODY ISTVÁN (1968): Csapody Vera – Priszter Szaniszló: Magyar növénynevek szótára. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. Könyvismertetés. – Erdőgazdaság és Faipar 12: 17.
- CSAPODY ISTVÁN (1969): Soó Rezső – Kárpáti Zoltán: Magyar flóra. Tankönyvkiadó, Budapest. Könyvismertetés. – Az Erdő 18(10): 478-480.
- CSAPODY ISTVÁN (1970): Vajda Ernő: Öreg fák. Kiállítás- és könyvismertetés. – Erdőgazdaság és Faipar 1. sz., 17. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1973): Horvát A. Olivér: Die Vegetation des Mecsekgebirges und seiner Umgebung. Könyvismertetés. – Az Erdő 22: 429-431.
- CSAPODY ISTVÁN (1974): Horvát A. Olivér: Die Vegetation des Mecsekgebirges und seiner Umgebung. Könyvismertetés. – Acta Botanica Acad. Sci. Hung. 20(3-4): 315.
- CSAPODY ISTVÁN (1974): Winterl J. J.: Index Horti Botanici Universitatis Hungariae que Pestini est. (The first floristic work from Central Hungariae). Akadémiai Kiadó, Budapest. Ismertetés. – Acta Botanica Acad. Sci. Hung. 26(1-2): 212.
- CSAPODY ISTVÁN (1976): Hiller István: Hazánk első szakkönyvtárának kialakulása. Az EFE könyvtárának története. EFE kiadás, Sopron. Könyvismertetés. – Soproni Szemle 30(3): 281-289.
- CSAPODY ISTVÁN (1980): Marian Miklós (szerk.): A Dél-Alföld madárvilága. Szeged, 1980. Könyvismertetés. – Magyar Hírlap, 1980. VIII. 8.
- CSAPODY ISTVÁN (1987): Péntek János – Szabó T. Attila: Ember és növényvilág. Kriterion. Könyvismertetés. – Forrás, 93-94. o.
- CSAPODY ISTVÁN (1994): Kiállításmegnyitó (Budapest, Vajdahunyad vára) Mészáros László növényfelvételeiből. Ismertetés. – Természetbúvár 49(3): 6.

TERMÉSZETI KÖRNYEZETÜNK

JEREM ERZSÉBET –
RUDNER EDINA ZITA

Vaskori környezet- és tájrekonstrukció botanikai, pollen-, és fa-
szénleletek vizsgálata alapján*

1. Az ásatásról

Az 1973–1988 között Sopron északnyugati városrészében, az egykori Krautacker (Káposztásföldek) dűlőben folytatott ásatás az eddigi legnagyobb magyarországi vaskori telep- és temetőfeltárás, mind az átkutatott terület nagyságát (22 000 m²), mind az előkerült objektumok számát (385 ház és gödör, 182 sír) tekintve.

Az egykori település egy 215–223 méter magasságú teraszon fekszik, az Ikva, Zeiselbach és Liget patak által alkotott völgyben, a Soproni-hegység és a Ruszti hegyvonulat között (1. kép). Az Ikva és Liget patak holocén kori folyóvízi hordalékára települt lelőhely jelentőségét kedvező földrajzi fekvése mellett – itt keresztezi egymást az ősi nyugat-kelet irányú, valamint az Adriai tengert és a Baltikumot összekötő észak-déli kereskedelmi útvonal, mely a római kortól kezdve Borostyánkő út néven vált ismertté – az adja, hogy azonos korú telep és temető együttes kutatására csak nagyon ritkán van alkalom. A kedvező topográfiai helyzettel függ össze, hogy a több időszakban is lakott telepről származó leletek a rézkortól a középkorig terjednek, azaz a kalibrált ¹⁴C-es vizsgálatok¹ eredményei szerint az első megtelepülők a Kr.e. 3. évezred legelején foglalták el a területet, míg a legfiatalabb leletek az Árpád, ill. korai középkorra keltezhetőek.² A település azonban a Kr. e. 6–1. századig élte virágkorát. A hitelen feltárások hiánya miatt korábban szinte teljesen ismeretlen kora és késővaskor közötti átmenet idejéből (Ha D – LT A, Kr.e. 5. sz.) és a korai kelta (LT B, Kr.e. 4–3. sz.) korból forrásértékét tekintve is kiemelkedő fontosságú leletanyag került elő.³

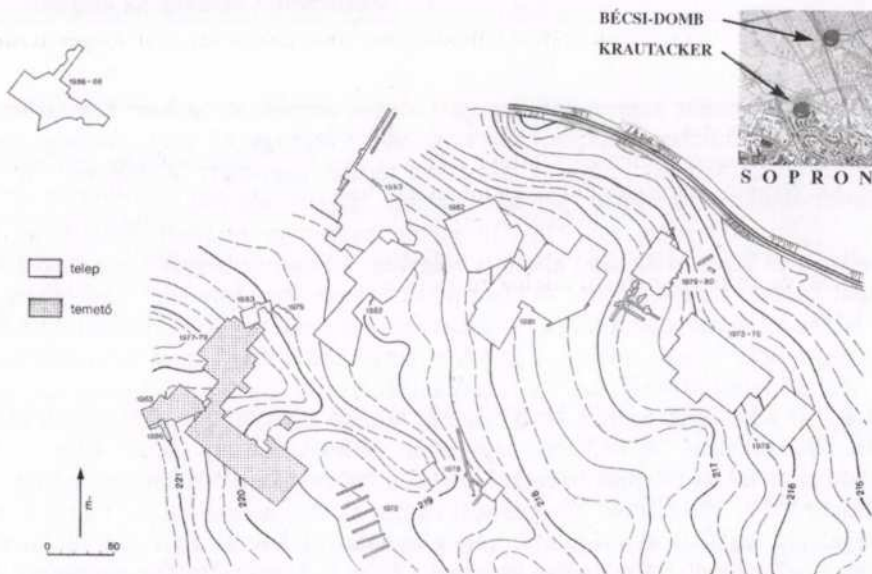
* A soproni kutatásokat az OTKA T23830-as pályázata támogatta.

¹ A vizsgálatokat Hertelendi Ede és munkatársai készítették a MTA ATOMKI radiokarbon laboratóriumában a következő munkáknak megfelelően: Csongor, É. – Szabó, I. – Hertelendi, E.: Preparation of counting gas of proportional counters for radiocarbon dating. *Radiochemical and Radioanalytical Letters* 55 (1982) 303 skk.; Hertelendi, E. – Gál, J. – Paál, A. – Fekete, S. – Györfly, M. – Gál, I. – Kertész, Zs. – Nagy, S.: Stable isotope mass spectrometer. In: Wand, U. and Strauch, G. (eds.): *Fourth working meeting isotopes in nature*. Akademie der Wissenschaften der DDR Zentralinstitut für Isotopen und Strahlenforschung, Leipzig 1 (1987) 323 skk.; Hertelendi, E. – Csongor, É. – Záborszky, L. – Molnár, J. – Gál, J. – Györfly, M. – Nagy, S.: Counting system for high precision C-14 dating. *Radiocarbon* 31 (1989) 399–408; Hertelendi, E.: Sources of random error in the Debrecen radiocarbon laboratory. *Radiocarbon* 32 (1990) 283 skk.; Stuiver M. – Becker, P. J.: Extended ¹⁴C data base and revised CALIB 3.0 ¹⁴C age calibration program. *Radiocarbon* 35 (1993) 215–230.

² Rudner, Z. E. – Jerem, E.: Anthracological investigations at Sopron-Krautacker. Proceedings of 31st Archaeometry Symposium, Budapest, Hungary, *British Archaeological Reports – Archaeolingua, East European Series* 1 (2002) 45–53. Table 1 és Fig. 2.

³ Jerem, E.: Südliche Beziehungen einiger hallstattzeitlicher Fundtypen Transdanubiens. *Materijali* 19 (1981) 201–220; Jerem, E.: Zur Späthallstatt- und Frühlatènezeit in Transdanubien. In: *Die Hallstattkultur*. Bericht über das Symposium in Steyr, Linz, 1981., 105–136; Jerem, E.: Bemerkungen zur Siedlungsgeschichte der Späthallstatt- und Frühlatènezeit im Ostalpenraum. Veränderungen in der Siedlungsstruktur: archäologische und paläoökologische Aspekte. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts, Beiheft* 3 (1986) 107–118, 363–365; Jerem, E.: Die ältesten Körperbestattungen im Osthallstattkreis. *Mitteilungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte* 37 (1987) 91–101.

A különböző települési korszakokból kiásott lakó- és egyéb épületmaradványok értékes információkkal szolgáltak a telep belső szerkezetére, gazdasági életére, kézművesiparára vonatkozóan. A bronz- és vasolvasztó, valamint ötvösműhelyekben előállított tárgyak elsősorban a helyi lakosok szükségleteit fedezhették, míg a fazekasok (6 kerámia égetőkemence is feltáráásra került) finom kerámiáival, többek között pecsételt díszítésű és grafitos anyagú árukkal, a Lajta hegység és a Fertő, valamint a Rába–Duna összefolyása közötti területen kereskedtek.⁴

1. kép: Lelőhely térkép

A töretlen helyi fejlődést a temetkezések is alátámasztják. Összesen 182 sírt tártunk fel, melynek több mint kétharmada a későbronzkori urnatemetőhöz (Kr.e. 12–8. század) tartozik, míg 54 sír keltezhető a késő Hallstatt-, korai és középső La Tène korszakra. A későbronzkori és különösen a vaskori temető változatos rítusú sírjaiból származó leletek szerteágazó etnikai és kulturális kapcsolatokra utalnak, és igen nagy rokonságot mutatnak a szomszédos ausztriai és délnyugat-szlovákiai lelőhelyek azonos korú anyagával.

⁴ Jerem, E.: An early Celtic pottery workshop in North-Western Hungary: Some archaeological and technological evidence. *Oxford Journal of Archaeology* 3 (1984) 57–80; Jerem, E.: Kelta fazekaskemencék Sopronban. In: *Iparrégészet - Industrial Archaeology* II. szerk. Gömöri J., Veszprém, 1984. 83-105; Jerem, E.–Kardos, J.: Entwicklung und Charakter der eisenzeitlichen Graphittonware. *Mitteilungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte*. Wien, 35 (1985) 65–75; Kardos J.–Kriston, L.–Morozova, O.–Träger, T.–Zimmer K.–Jerem, E.: Scientific investigations of the Sopron-Krautacker Iron Age pottery workshop. *Archaeometry*. Oxford, 27 (1985) 83–93; Jerem, E.–Balla, M.–Balázs, L.: Early Celtic stamped pottery in the eastern Alpine Area: workshop activity and trade. In: *Archaeometrical research in Hungary II*. szerk. Költő L.–Bartosiewicz L., Bp.–Kaposvár–Veszprém, 1998. 85–95.

2. A környezetregészeti vizsgálatok

Az ásatással párhuzamosan végzett komplex paleoökológiai (őskörnyezettani) és archaeometriai vizsgálatok eredményei nemcsak gazdaságtörténeti következtetések levonását tették lehetővé, hanem az egykori táj és klíma rekonstruálását is.⁵ A környezetregészet az ember, és az őt körülvevő természet kölcsönhatását vizsgálja. Ez a kapcsolat az őskorban sokkal szorosabb volt mint napjainkban, és meghatározta a létezés feltételeit. Ahhoz, hogy az egykor élt emberek életéről, mindennapi tevékenységéről és környezetükhöz való viszonyáról pontosabb képet alkothassunk a hagyományos régészeti munkát természettudományos módszerek alkalmazásával kell kiegészítsük.⁶ Az egykori éghajlat és annak változásai befolyásolták az emberek vándorlását, lakóhelyválasztását, táplálkozását, de erősen hatottak a felszíni alakzatok és a vízhálózat kialakulására, a talajképződésre, a növény és állatvilág fejlődésére is.⁷

Ezért az ásatáson nemcsak a tárgyi emlékek dokumentálására és megőrzésére törekedtünk, hanem a legszélesebb értelemben vett valamennyi lelet begyűjtésére, amelyek egy részét a természetes és kultúrkörnyezetre utaló talajmintákból, iszapolás segítségével nyertük. A keltezhető rétegekből származó pollen, növényi mag, faszén, nagy- és kisemlős, valamint puhatestű állatok maradványainak elemzése lehetővé tette az egyes korszakok élővilágának rekonstruálását, illetve az időbeli változások érzékelését.⁸

2. 1. Növényi maradványok és pollenanalízis

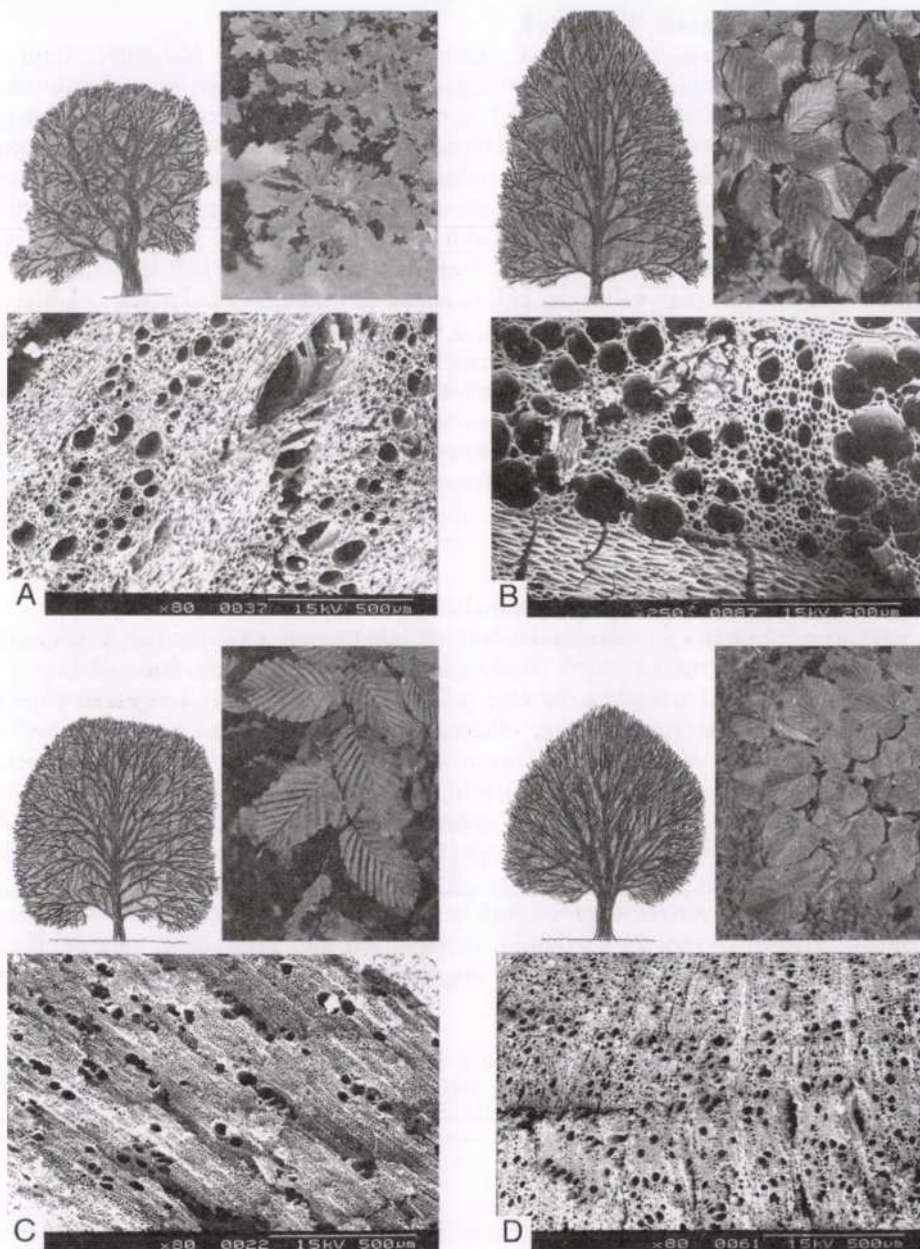
Az egykori növényzet rekonstruálására biztosít lehetőséget a talajminták kiiszapolásából nyerhető növénymaradványok (szenesedett magvak, termések, famaradványok, illetve a pollenszemek) vizsgálata. További információval szolgálnak a régészeti objektumokban talált, építőanyagként, vagy étkezésre használt, valamint a temetkezéseknél mellékletként adott növényi makro-maradványok. Mindezen ránk maradt emlékek meghatározásával következtethetünk a természetes növénytakaróra, de a növénytermesztésre is, illetve arra, hogy a kor embere hogyan aknázza ki a természet adta lehetőségeket. A növénymaradványok meghatározása után ethnobotanikai vizsgálatokra is van lehetőség, mert bizonyos kultikus célok és eszközök, pl. vallási szertartások alkalmával használt növények vagy festékek is felismerhetők a feltérképezett növénymaradványok között. Szerencsés leletkörülmények között még faeszközök, bútorok, faedények, szerszámnyelek, vesszőfonatok is megmaradnak és alkalmasak korhatározásra, vagy morfológiai elemzésre.

⁵ Jerem E. – Facsar G. – Kordos L. – Krolopp E. – Vörös I.: A Sopron-Krautackeren feltárt vaskori telep régészeti és környezetrekonstrukciós vizsgálata. *Archaeológiai Értesítő* 111 (1984) 141–169; 112 (1985) 3–24 (továbbiakban Jerem et al. 1984 és Jerem et al. 1985); Facsar, G. – Jerem, E.: Zum urgeschichtlichen Weinbau in Mitteleuropa. *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland*. Eisenstadt, 71 (1985) 121–144; Jerem, E.: *Környezetregészeti és archaeometriai módszerek alkalmazása a településtörténeti kutatásban*. (Kandidátusi disszertáció) Bp. 1994; Csáki, Gy. – Jerem, E. – Redő, F.: Data recording and GIS applications in landscape and intra-site analysis: case studies in progress at the Archaeological Institute of the Hungarian Academy of Sciences. In: *Archaeology and Geographical Information Systems: A European Perspective*. Lock, G. and Stančić, Z. (eds.), London, 1995. 85–99; Rudner, Z. E. – Jerem, E. i.m.; Jerem E.: Környezetregészet – egy új tudományág születése. In: *A magyar régészet az ezredfordulón*. szerk. Visy Zs., Bp. 2002. (megjelenés alatt).

⁶ Sümeji, P. – Kertész R.: A Kárpát-medence őskörnyezeti sajátosságai – egy ökológiai csapda az újkőkorbán? *Jászkunság* 44 (1998) 144–157; Sümeji P. – Kertész R. – Rudner E.: Az őskörnyezet változásai és az ember környezetátalakító szerepe. In: *A magyar régészet az ezredfordulón*. szerk. Visy Zs., Bp. 2002. (megjelenés alatt).

⁷ Jerem, E.: *Anthropogenic Effects on Prehistoric Environments in Hungary*. Archaeolingua. Budapest (előkészületben).

⁸ Jerem E. et al. 1985. 16–22; Jerem, E. 1994; Jerem, E.: *Anthropogenic Effects*.

2. kép: Válogatás a faszén vizsgálatok alapján meghatározott fás vegetációból. A: tölgy (*Quercus robur/petraea*), B: bükk (*Fagus sylvatica*), C: gyertyán (*Carpinus betulus*) és D: hárs (*Tilia platyphyllos/cordata*) faszén keresztmetszete, levele és a recens növény

A faszénvizsgálatok során elszenesedett famaradványokkal foglalkoztunk, és pedig az azokban fennmaradt szöveti szerkezet alapján meghatározhattuk,⁹ hogy az adott faszéndarabka melyik fafaj egyedéből származik.¹⁰ Az ilyen vizsgálatok jelentősége az, hogy a helyben betemetődött természetes, vagy ültetett, helyi (lokális) növényzetre tudunk belőle következtetni. Hátránya azonban, hogy segítségével csak a fás szárú növényzet határozható meg, habár annak ismerete is igen nagy mértékben segíti a környezet, azaz a vegetáció bizonyos mértékű rekonstrukcióját.¹¹

A faszénből derivatográfiai vizsgálatok is végezhetők, amelyek segítségével megállapítható, hogy az adott minta milyen hőfokon égett el,¹² tehát hogy a fa hogyan került a szén állapotba, égés révén, vagy nyomás alatt. Ilyen vizsgálatokat is végeztünk a lelőhelyen, ezeknek azonban csak előzetes eredményeiről számolhatunk be jelen munka keretei között.

A lelőhelyen azonban nemcsak faszénvizsgálatok folytak, hanem a nedvesebb helyeken, elsősorban a komplex mintavételt szolgáló talajszelvények mélyebb rétegeiben fennmaradt virágporszemeket is megvizsgáltuk¹³ és összehasonlítottuk a faszén és növényi mag mintákkal. A virágporszemek vizsgálatával meghatározható, hogy milyen fás szárú vagy lágyszárú növények éltek a lelőhely környékén az egyes időszakokban (3. kép). A magvak és gyümölcsmaradványok vizsgálata pedig igen fontos információkkal szolgál a természet és étkezésre, takarmányozásra gyűjtött

⁹ Schweingruber, F. H.: *Microscopic Wood Anatomy*. Zurcher AG, Zug, 1978.; Schweingruber, F. H.: *Anatomy of European Woods*. Bern-Stuttgart, 1990.

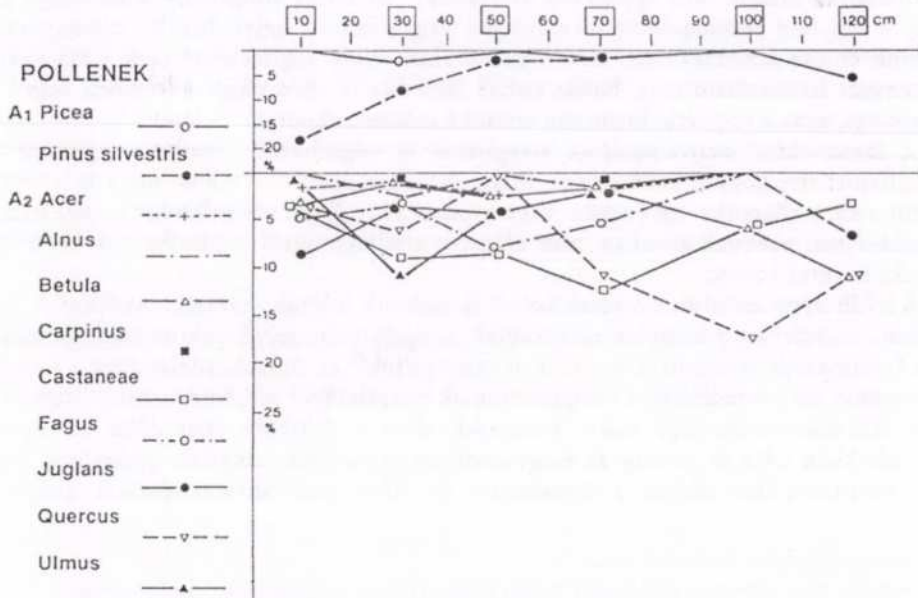
¹⁰ Rudner, Z. E. – Jerem, E. i.m. 33 skk.

¹¹ A soproni vizsgálatok elvégzésekor többek között az alábbi kutatások módszertani tanulságait vettük figyelembe: Badal, E. – Bernabeu, J. – Vernet, J. L.: Vegetation changes and human action from the Neolithic to the Bronze Age (7,000–4,000 B.P.) in Alicante, Spain, based on charcoal analysis. *Vegetation History and Archaeobotany* 3 (1994) 155–166; Boyd, W. E.: Analysis and Interpretation of Non-Artifactual Wood Assemblages from Archaeological Sites. *Pact* 22 (1988) 311–318; Carcaillet, C. – Thimon, M.: Pedoanthracological contribution to the study of the evolution of the upper treeline in the Maurienne Valley (North French Alps): methodology and preliminary data. *Revue de Palaeobotany and Palynology* 91 (1996) 399–416; Figueiral, I.: Charcoal analysis and vegetation evolution of North-West Portugal. *Oxford Journal of Archaeology* 12 (1993) 209–222; Figueiral, I.: Evidence from charcoal analysis for environmental change during the interval Late Bronze Age to Roman, at the archaeological site of Castro de Penices, N.W. Portugal. *Vegetation History and Archaeobotany* 4 (1993) 93–100; Figueiral, I.: Wood resources in north-west Portugal: their availability and use from the late Bronze Age to the Roman period. *Vegetation History and Archaeobotany* 5 (1996) 121–129; Heinz, C.: Upper Pleistocene and Holocene vegetation in the south of France and Andorra. Adaptations and first ruptures: New charcoal analysis data. *Review of Palaeobotany and Palynology* 69 (1991) 299–324; Heinz, C. – Badal Garcia, E. – Figueiral, I. – Grau Almero, E. – Thiébaud, S. – Vernet, J.-L.: Identification des charbons de bois préhistoriques méditerranéens, chronologie et répartition. *Pact* 22 (1988) 161–172; Rudner Z. E.: Faszénvizsgálatok régészeti lelőhelyen. *Százhalombatta Oktatónapok* 2, 2001-2002 (megjelenés alatt); Schoch, W.: Wood and charcoal analysis. In: *Handbook of Holocene Palaeoecology and Palaeohydrology*, ed. Berglund, B. E., 1986.; Smart, T. L. – Hoffman, E. S.: Environmental Interpretation of Archaeological Charcoal. In: *Current Paleoethnobotany*, eds. Hastorf, C. A. and Popper, B. S., Chicago–London, 1988. 167–205.; Vernet, J.-L.: Analyses anthracologiques en région méditerranéenne, milieux et archéologie. *Pact* 22 (1988) 149–160; Vernet, J.-L. (ed.): Les charbons de bois, les anciens écosystèmes et le rôle de l'homme. *Actualités botaniques. Bulletin de la Société Botanique de France* 139 (1992) 191–204; Vernet, J.-L. – Thiébaud, S.: An approach to northwestern Mediterranean recent prehistoric vegetation and ecologic implications. *Journal of Biogeography* 14 (1987) 117–12.

¹² Földvári M.: Metamorf kőzetek szerves anyag tartalmának vizsgálata derivatográfia szénültéségi fok szempontjából. *Földtani Intézet évi jelentése az 1971. évről*, 1971. 297–301.; Szöör Gy.: Felsőpleisztocén erdőtüzek termoeanalitikai bizonyítása és feltételezett paleoklimatológiai szerepük, in: *Geokronológia és domborzatfejlődés*, szerk. Fábrián Sz. Á. és Tóth J., Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2000. 167–186.

¹³ A pollenvizsgálatokat a debreceni egyetemen Félégyházi Enikő, a MÁFI-ban Lőrincz Hajnalka végezte. A diagramot az ő adataik felhasználásával Facsar G. szerkesztette. In: Jerem E. 1994 (4. 14. ábra).

növényekről, de alkalmasint (pl. gyomnövények) a telepet körülvevő természetes élővilágról is.¹⁴

3. kép: Arbor pollenek (részlet a VIII. talajszelvény mintáiból készült pollendiagramból)

2. 2. Állatvilág

A régészeti ásatások alkalmával állati maradványok, meszesedett csiga- és kagylóhéjak, csontok, fogak, esetleg szőrzet, tollazat is napvilágra kerülnek. Így történt ez a Sopron-Krautacker lelőhelyen is.¹⁵ A nagyemlős vizsgálatok segítségével feltártuk, hogy milyen tenyésztett és vadállatok vették körül a vaskor emberét, mit evett, és hogy mely állatokat ruházta fel különleges képességekkel, melyeknek teremtett kultuszt.¹⁶

¹⁴ A botanikai vizsgálatokat először Skoflek István végezte a lelőhelyen, de korai halála miatt már nem vehetett részt az eredmények közzlésében. Helyét a munkacsoportban Facsar Géza (Kertészeti Egyetem) vette át. A faszén vizsgálatok miatt Rudner Zita Edina is bekapcsolódott a munkába, és jelenleg az ő feladata a végső publikáció számára összefoglalni a sokoldalú mintavételen alapuló természetudományos vizsgálatok eredményeit. A bronzkori és vaskori vegetációra vonatkozó eddigi közlések: Jerem et al. 1984–1985; Facsar, G. – Jerem, E. i.m.; Gyulai, F.: *Environment and Agriculture in Bronze Age Hungary*. Budapest, Archaeolingua, 1993. 59 pp.; Gyulai, F.: *Umwelt und Pflanzenbau in Transdanubien während der Zeit der Urnenfelder-, Hallstatt- und La-Tène Kultur*. In: *Die Osthallstattkultur*, Hrsg. Jerem, E. und Lippert, A., Budapest, 1996. 127–136; Gyulai F.: *Archaeobotanika. A kultúrnövények története a Kárpát-medencében a régészeti-növénytan leletek alapján*. Budapest, 2001.

¹⁵ A kismemlős vizsgálatokat Kordos László, a puhatestű fauna feldolgozását Krolopp Endre, míg a nagyemlősökét Vörös István végezte. Jerem E. et al. 1984-1985. és Jerem E. 1994.

¹⁶ Jerem, E.: *Iron Age horse burial at Sopron-Krautacker (NW-Hungary). Aspects of trade and religion*. In: *Man and the Animal World. Studies in Archaeozoology, Archaeology, Anthropology and Palaeolinguistics in memoriam Sándor Bökönyi*. Eds. Anreiter, P., Bartosiewicz, L., Jerem, E. and Meid, W., Budapest, Archaeolingua, 1998. 319–334.

A kisgerinces és csiga fauna mintáinak következetes begyűjtése és az adatok összehasonlító feldolgozása is igen sokat segített az egykori élővilág rekonstruálásában.¹⁷ (4D. kép).

3. Tájrekonstrukció

A sokrétű vizsgálati eredmények együttes értékelése lehetővé tette a lelőhely egykori környezetének rekonstrukcióját. A faszénvizsgálatok során megállapítottuk, hogy a krautackeri telep környezete meglehetősen változatos képet mutatott, de bizonyos tekintetben nem sokban tért el a maitól. Legnagyobb mennyiségben tölgy maradványai kerültek elő (2A. kép). Pontosabb elkülönítést nem próbáltunk végezni, mivel az irodalmi adatok szerint a kocsányos és kocsánytalan tölgyek egymástól nem különíthetők el xylotómiájuk szerint.¹⁸ A tölgyek jelenléte egyrészt azt mutatja, hogy a telep közelében ez lehetett a legáltalánosabban előforduló faféleség, másrészt azt is jelentheti, hogy a vaskori népesség a különböző tölgyfajokat használta fel leginkább kedvező tulajdonságaik miatt, hiszen a faszénmaradványok általában a leégett épületekből és a temetkezések koporsómaradványaiból kerültek elő. A tölgy egyszerűsmind jó tüzelőfa is, ezért nagy mennyiségben fordult elő a feltárt tűzhelyeken és kemencékben, illetve tüzelőödrökben is. Bükköt (2B. kép) szintén találtunk, valamint még 14–15 további faj maradványa került elő a telep ásatásakor, mint azt a minták meghatározása alapján készített összesítő táblázat mutatja (Táblázat). Folyó menti égerligetek, tölgy-kóris-szil ligeterdők és gyertyános tölgyesek (2C. kép) vehettek körül a lelőhelyet, egy alkalommal hársot is sikerült elkülöníteni (2D. kép).¹⁹

A pollenvizsgálatok adatai (3. kép) alapján arra következtethetünk, hogy valószínűleg főként nem fás növényzet élhetett a környéken, elszórt kis ligeterdőkkel. A feltárt növényi minták a maihoz hasonló éghajlatot tükröznek, azonban helyi különbségek figyelhetők meg az egyes élőhelyek tekintetében. Vannak ugyanis nedvesebb élőhelyekre utaló leletcsoportok, illetve száraz környezetre utalók is. Az előbbieket a patak menti élőhelyekre utalhatnák, az utóbbiak a telepre magára.

A karpológiai és archaeobotanikai vizsgálatok²⁰ eredményei szerint a természetett növények közül az árpa fordult elő a legnagyobb mennyiségben. Emellett három fajta búzát is termeltek. Hüvelyeseket és olajnövényeket (lent: 4B. kép és mákot), valamint gyümölcsöt (szőlőt: 4A. kép, szilvát: 4C. kép) termesztettek, mivel ezek is nagy mennyiségben és több helyen is előfordultak a telepen belül és a temető sírmellékletei között. Emellett még terméseket is gyűjtögettek, mint pl. kökényt, szedret, cseleszmeget és diót. Összesen 67 fajt lehetett elkülöníteni a mag és termésmin-tákból,²¹ amit a legújabb vizsgálatok még 8 fajjal növeltek.²²

¹⁷ Jerem E. et al. 1984. 1–4. táblázat és 1985. 27–28. kép.

¹⁸ Feuillat, F. – Dupouey, J.-L. – Sciamia, D. – Keller, R.: A new attempt at discrimination between *Quercus petraea* and *Quercus robur* based on wood anatomy. *Canadian Journal of Forestry Research* 27 (1997) 343–351.

¹⁹ Bartha, D.: A magyarországi dendrolófia tagjainak florisztikai, cönológiai, ökológiai és természetvédelmi mutatói. *Erdészeti és Faipari Tudományos Közlemények* 38–39 (1992–1993) 13–32; Rudner, Z. E. – Jerem, E.: i.m. 1, 45–53.

²⁰ Jerem, E. et al. 1985. 19–20. és 29–30. képek.

²¹ Jerem, E. et al. 1984, 168. 5. táblázat; Jerem, E. 1994.; Jerem, E.: *Anthropogenic Effects* i.m.

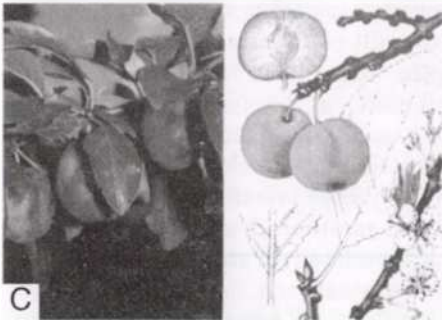
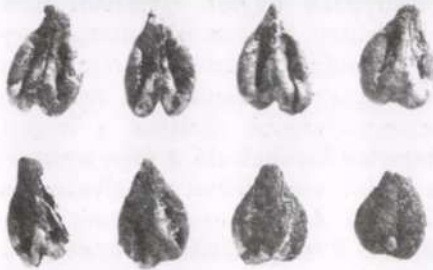
²² Rudner, Z. E. – Küster, H. J. – Jerem E.: New data of the Sopron-Krautacker Holocene carpology. *Holocene* (előkészületben).

A

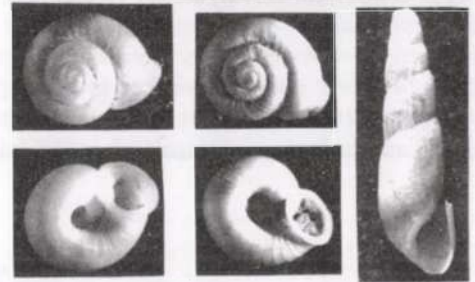
B

C

D

4. kép A: szőlő (*Vitis vinifera*), B: len (*Linum usitatissimum*) C: szilva (*Prunus domestica*), D: csigák (*Vallonia pulchella* (Müll.), *Ceciliodes acicula* (Fér.))

1. táblázat: A faszén meghatározások eredménye

	Fafajok	Az objektumok száma amiből az adott fa előkerült	A minták száma melyekben az adott fa előfordult
Gymnospermatofiták (nyitvatermők)	<i>Picea</i> sp. lucfenyő	2	2
Angiospermatofiták: fák (zárvatermők)	<i>Quercus robur/petraea</i> (2A kép) kocsányos/kocsánytalan tölgy	53	146
	<i>Quercus cerris</i> csertölgy	1	7
	<i>Fagus sylvatica</i> (2B kép) bükk	9	10
	<i>Ulmus minor/glabra</i> szil	4	10
	<i>Acer campestre</i> mezei juhar	3	4
	<i>Fraxinus excelsior/ornus</i> kőris	1	2
	<i>Alnus glutinosa/incana</i> éger	1	2
	<i>Tilia platyphyllos/cordata</i> (2D kép) hárs	1	1
	<i>Carpinus betulus</i> (2C kép) gyertyán	2	5
	<i>Juglans regia</i> dió	1	1
	<i>Castanea</i> sp. gesztenye	3	12
	<i>Salix-Populus</i> fűz-nyár	3	3
bokrok	<i>Sorbus</i> sp. berkenye	2	3
	<i>Crataegus-Pyrus</i>	1	1
határozhatatlan		5	5

Összességében a növényi maradványok elemzése azt mutatta, hogy a vaskori telep környezetében folyóparti ligeterdő, égeres, illetve a közelben, már a völgyháton a temető környékén is tölgyerdő élhetett, gyertyánnal, bükkal. A gabonatermelés jelentős lehetett a telepen, az árpa növekvő aránya fejlett gazdálkodásra utal. A három fajta búza előfordulását a magyarázza, hogy ezek velejárói voltak a szántóföldi árpa-termesztésnek.²³ Ez utóbbi termesztése könnyebb és gazdaságosabb is volt.²⁴ A házak közötti, kis konyhakertekben hüvelyeseket és olajnövényeket, valamint gyümölcsöt termesztettek, ami igen nagy jelentőséggel bír, hiszen eddig Közép-Európában ilyen korai gyümölcsstermesztés csak nagyon stabil és központi helyen lévő lelőhelyeken fordult elő minden kétséget kizáróan.²⁵

Az állati maradványok vizsgálata igen összetett képet mutat. A nagyfokú domesztikáció azt jelezte, hogy a vadak elejtése és húsának fogyasztása csak járulékos része volt a tudatos tenyésztésen alapuló gazdálkodásnak. A halak jelenléte a vízközelségre és halászatra utal. Szintén jelzi a vizet a csigaanyag fokozott nedvességigényű fajainak és a kétélű faunának a jelenléte (*4D. kép*). A csigafauna – a növényi maradványokhoz hasonlóan – ugyancsak nyílt vegetációt jelez, kisebb facsoportokkal. Azonban mivel a csigák jó helyi jelzők, lokális környezeti viszonyok indikátorai, érdekes, hogy pl. bizonyos házak környékéről inkább erdőt jeleznek, tehát területileg is le lehet határolni velük az eltérő habitatokat (élőhelyeket).

Következtetni tudunk az éghajlat változásaira és a klímaingadozások meghatározó szerepére is az egyes települési periódusokban. Például pockok, békák csak a fiatalabb időszakokban tűnnek fel, éppen úgy mint a szalamandra és kígyó is. Kultúrhatásra utaló eltolódás, pl. az egerek vagy békák számának a növekedése azonban nem igazán jellemzi az aprógerinces faunát. Inkább a sok nagyemlős csonttöredék jelzi a kulturkörnyezet jelenlétét.²⁶

Módszertani szempontból különösen fontos volt a talajszelvények rétegsorából vett minták, karpológiai, pollen- és faszénvizsgálati eredményeinek (természetes környezetre utaló adatok) és az egyes települési periódusokat reprezentáló objektumokból vett minták (kulturkörnyezetre utaló adatok) eredményeinek összehasonlítása. Példaként említhetjük a VIII. talajszelvény alsó rétegeiben (a későbronzkori Urnasíros kultúrát megelőző talajban) a nem fásszárú és a fásszárú növényekből származó (NAP és AP) pollenek kiegyenlített arányát, amely a rétegek fiatalodásával erősen megváltozik. Az arbor pollenek (AP) növekedése olyan kezdődő erdőszűsítésre utal, amely összhangban van a humiditás fokozódásával és arra az időszakra esik, amikor a lelőhelyen mintegy 200–250 évre, az Urnasíros időszak vége és a Hallstatt kor második fele közötti időszakban megszakadt a települési kontinuitás, és ismét uralkodóvá vált a ter-

²³ Küster, H.: Pflanzenreste aus einer spätbronzezeitlichen Grube von Eching-Viecht, Lkr. Landshut. *Berichte der Bayerischen Bodendenkmalpflege* 38 (1997) 188–192.

²⁴ Gyulai, F. i.m. 1996.

²⁵ Kroll, H.: Literature on archaeological remains of cultivated plants (1995/1996). *Vegetation History and Archaeobotany* 6 (1997) 25–67; Kroll, H.: Literature on archaeological remains of cultivated plants (1996/1997). *Vegetation History and Archaeobotany* 7 (1998) 23–56; Kroll, H.: Literature on archaeological remains of cultivated plants (1997/1998). *Vegetation History and Archaeobotany* 8 (1999) 129–163; Jerem, E. – Müller, K. – Vasáros, Zs.: Reconstruction of Iron Age houses and their environment in the Archaeological Park of Százhalombatta. *Praehistoria* 2 (2001) 173–192.

²⁶ Jerem E. et al 1984–85. 141–169; 112, 3–24.

mészetes állapot. Ez a Kr.e. 800–550 közötti hűvös, nedves időszak egybeesik a szubboreális és szubatlanti szakaszok váltásával, amikor a Keleti-Alpokban lejjebb szállt a hó- és erdőhatár, amely az Ikva és Liget-patak völgyében is éreztette hatását, feltehetően magasabb térszínekre kényszerítve az addig vízközelve települt lakosságot.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a különféle típusú vizsgálatok nemcsak kiegészítik egymást, hanem ellenőrzésre is alkalmat adnak. A még folyamatban lévő objektum orientált feldolgozás, mely a végső publikáció része lesz, még számtalan új eredménnyel fog szolgálni. A telepésatás és környezetregészeti vizsgálatok eddigi értékelése alapján készült az a vázlatos tájrekonstrukció (5. kép), amely azt szeretné érzékeltetni, hogy a vaskori lakosság a mai tanyához hasonló milyen kisebb települési egységekben élhetett.

5. kép A vaskori falu idealizált képe (Vasáros Zsolt rekonstrukciós rajza).

"A történelem nem az enyészet őrje.
Ami elmúlt nem vész a semmibe, hanem sorsa
és alakítója annak, ami következik"¹

A történelemtudomány a múltban történeteket számtalan szempontból vizsgálja. Ezek között szerényen húzódnak meg a múltbeli természeti jelenségekkel foglalkozó kutatások. Ennek a "szerénységnek" legfőbb oka az, hogy kevés adat maradt ránk, és ezek sem mindig megbízhatóak. Ehhez járul még az is, hogy az ilyen tárgyú kutatások viszonylag kevés olvasó figyelmét keltik fel. A történelem iránt érdeklődők tábora persze hatalmas, de az emberek számára elsősorban a politika-, a társadalom-, a gazdaság- vagy a művészettörténet jelenti a régi idők megismerésének eszközét. Pedig a múltbeli napfogyatkozásokra, meteorológiai jelenségekre, árvizekre vonatkozó adatok felkutatása szintén fontos ismeretekhez juttat mindnyájunkat. Ezen események leírása szokatlan szemszögből mutatja be a múlt emberének életét és gondolkodásmódját. Bekövetkezésük fontos hatást gyakorolt a kortársak életére: csaták kimenelenedtek el következtükben. A természeti jelenségek történetének feltárása ugyanakkor fontos eszköz lehet lényegük megértéséhez és annak eldöntésére, hogy egy földrajzi régióban mire számíthatunk a jövőben.

A természettudományi emlékek között kiemelt helyet foglalnak el a földrengések. Hogy ez miért van így, az korántsem meglepő, hiszen az emberiséget sújtó természeti katasztrófák közül ezek okozzák a legnagyobb veszteséget. A 20. század folyamán a természeti katasztrófák áldozatai között 51% halálát okozták, míg az árvizekre 29 és a viharokra 17 százalék esett "csak". A maradék 3% a vulkáni kitörések (2%), a cunamik és a suvadások (0,5–0,5%) között oszlanak meg. Földrengések következtében városok, sőt egész régiók semmisültek meg a történelem folyamán, sokszor örökre. A földrengések "történelmének" feltárása a földtudományok számára elsőrendű fontosságú, hiszen segítségével képet kapunk egy földtani régió jelenkori geológiai aktivitásáról, tektonikai folyamatairól. A társadalom számára azonban talán a szeizmológiai események múltbeli eloszlásának ismerete a legfontosabb, mivel ez eszköz lehet a jövőben várható rengések prognosztizálásához.

Amikor a szeizmikus prognózis igényéről beszélünk, valami másra kell gondolnunk, mint a meteorológiai esetében. Ez utóbbi feladata, hogy három kérdésre válaszoljon: hol lesz, mekkora lesz és mikor lesz? Ezzel szemben a szeizmológusok legfontosabb feladata az, hogy megmondják: egy adott területen és egy adott

* A jelen publikáció nem a történettudományban szokásos forráskezelést és -kritikát alkalmazza. Tartalmi vonatkozásai miatt mégis számot tarthat olvasóink érdeklődésére. (A szerk.)

¹ Szabó István: A magyarság életrajza (Magyar Történelmi Társulat kiadása, Budapest, 1941.)

időintervallumon belül milyen méretű földrengésre számíthatunk. Az ezirányú kutatások alapjául az a felismerés szolgál, hogy a földrengések egy éven belül várható számának (N) logaritmusai lineáris kapcsolatban van a földrengések méretével vagy más szóval magnitúdójával (M-el):²

$$\text{Lg}N = a - b M$$

Látható, hogy a nagy rengések a kisebbeknél lényegesen ritkábbak. Ahhoz, hogy a fenti egyenlet meghatározása minél megalapozottabb legyen, minél pontosabban ismerni kell a múltbeli rengések számát és méretét (magnitúdóját).

A földrengéseket nehéz prognosztizálni. A nagy – maguk után emléket hagyó – szeizmikus események még az aktív területeken is ritkák: egy nemzedék életében legfeljebb egy-két ilyen fordul elő. Ezért velük kapcsolatban olyan népi hiedelmek, mint a meteorológiával kapcsolatban, nem alakulhattak ki. A korszerű szeizmológia viszont csak mintegy száz éves. Így a történelmi rengésekről információink eleve szűkösek. Ehhez járul még az is, hogy a történelmi forrásokból megismert földrengésekre vonatkozó adatokat eleve óvatossággal kell kezelnünk. Elsősorban azért van ez így – amit a soproni szeizmológiai emlékek is igazolnak majd –, mert nem arról tudósítanak, hogy a földrengések hol pattantak ki, hanem arról, hogy hol érezték őket. Tehát a régmúlt feljegyzéseiből csak ritkán állapítható meg a rengések centrumában jelentkező intenzitás.

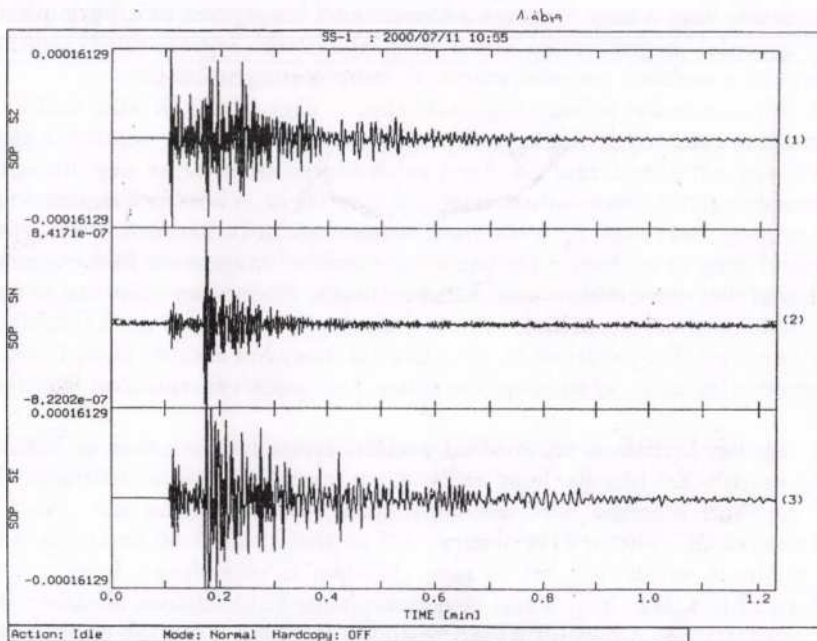
A legtöbb esetben a századokkal ezelőtti eseményeknek még az emléke is feledésbe merült. Ezt igazolja, hogy az 1988-ban megjelent Magyar földrengés-katalógusban³ rögzített ötezernél több esemény közül csak 100 olyan van, ami 1600 előtti dátumozású, 182 történt 1700 előtt, és 425 pattant ki 1800-nál korábban. A katalógusban található események száma még 1900-ban is csak éppen hogy meghaladta az 1600-at. Ehhez járul, hogy a régi rengésekre vonatkozó leírások általában bizonytalanok, pontatlanok. A régmúltban az írástudók figyelme a legtöbb esetben csak a közvetlen környezetükben megfigyelt eseményekre terjedt ki. Az általuk leírt kár az esetek jelentős részében nehezen értelmezhető. Például az 1763. évi emlékezetes komáromi rengésről szólva több forrás is említést tesz templomtornyok leomlásáról. Nyitva marad azonban a kérdés – ami pedig a földrengés nagyságának szempontjából elsőrendűen fontos – hogy a torony felső részének vagy egészének rommá válásáról van-e szó.

A nem szakszerű, pontatlan tudósítások persze napjainkban is jellemzőek, hiszen a hír készítője vagy továbbítója általában nem szakember. Álljon itt ennek illusztrálására a 2000. július 11-i, Sopronban is jól érezhető földrengés példája, amely Ebreichsdorf-tól keletre pattant ki. Az eseményről a soproni szeizmológiai állomáson készült szeizmogramot az 1. ábra mutatja (a komponensek felülről lefelé: vertikális, észak-déli és kelet-nyugati). A soproni szeizmogramot más állomásokéval együtt kiér-

² A földrengések mérete (magnitúdója) (Richter skála) a rengést egyetlen számértékkel jellemzi és ez a fészekben felszabaduló energiával hozható kapcsolatba. A rengés által keltett megrázottság területi eloszlását a földrengés intenzitás segítségével jellemezhetjük (intenzitás skálák felhasználásával). A földrengés mérete közvetlenül csak műszeres megfigyelések alapján határozható meg. A régmúlt rengései esetében az epicentrális intenzitás értékéből becsülhető a méret egy tapasztalati képlet segítségével.

³ Zsíros T., Mónus P., Tóth L.: Hungarian Earthquake Catalogue, Budapest, 1988.

tékelve megállapíthattuk, hogy a rengés fészke mintegy 10 km-es mélységben helyezkedett el, és mérete $M=4,7$ volt. Erről az eseményről tudósítva a másnapi Népszabadság első oldalán lévő rövid hírben és az újság belsejében lévő hosszabb cikkben 4,3 és 4,8 Richter skála szerinti méret szerepel. Az eltérés jelentős: a második számhoz 5,5-ször nagyobb földrengés-energia tartozik, mint az elsőhöz.

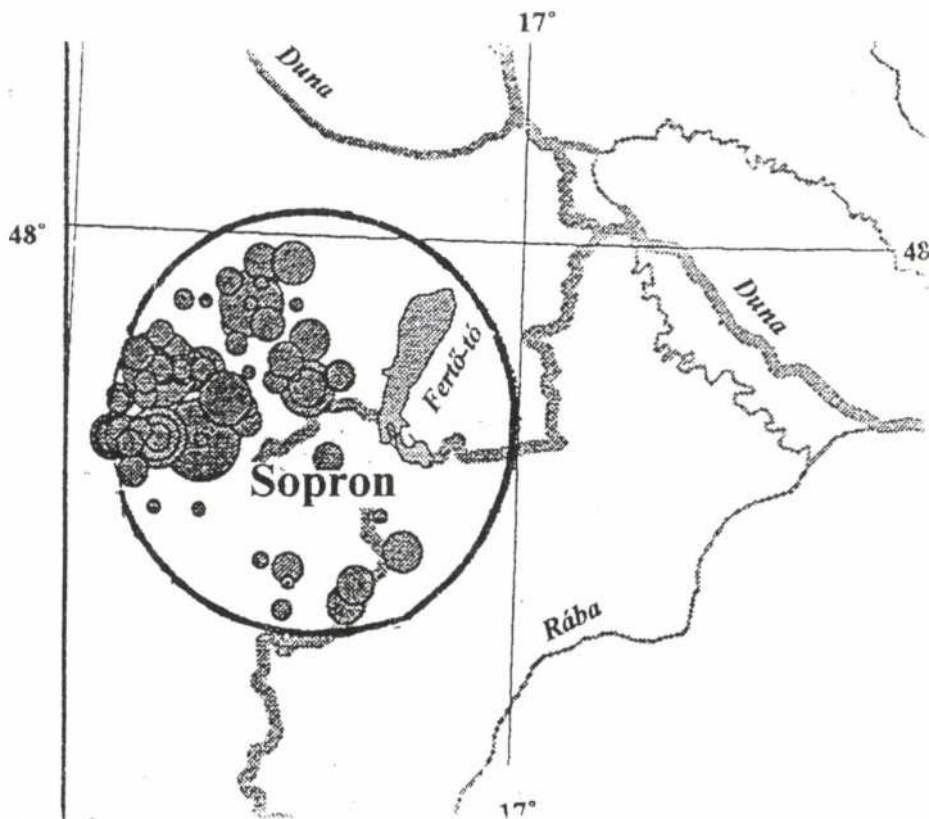
1. ábra

A 2000. július 11-i $M=4,7$ méretű földrengés Sopron állomáson rögzített szeizmogramja.

Miután részletesen szóltunk a múltbeli földrengések ismeretének fontosságáról és a felmerülő nehézségekről, áttérünk Sopron és környéke földrengéseinek ismertetésére. A kérdés szemléltetése érdekében a múlt rengéseit táblázatos formában is bemutatjuk. A Magyar földrengés-katalógusból kigyűjtöttük azokat az eseményeket, amelyek egy olyan 30 kilométeres körön belül keletkeztek, amelynek középpontjában Sopron helyezkedik el.

Ebben a térségben 137 eseményt találtunk. A legrégebbi 1230-as keltezésű, a legújabb időpontja 1999. július 26. A legnagyobb epicentrális intenzitásérték 8 (1443., 1585. és 1768. évekből) míg a legkisebb 3 (1843., 1951. és 1991. évekből származó adatok). Az epicentrumok elhelyezkedését a 30 km sugarú körön belül a 2. ábra szemlélteti. Látható, hogy a rengések – amelyeket Sopron lakói viszonylag gyakran érzékelnek – nem a város területén belül, hanem azon kívül pattannak ki, és elsősorban a Lajta hegységhez kötődnek. A 2. táblázat Sopron tágabb környezetében (kelet-nyugati

irányban a Bécsi-medence nyugati oldala és a Vág folyó közötti, míg észak-déli irányban Pozsonytól Kőszegig terjedő területéről van szó) 1996. január 1. és 2000. július 30. között megfigyelt – többnyire kisebb – rengéseket tartalmazza. Ez utóbbi adatsor azt a korábbi megállapítást is hivatott illusztrálni, hogy a nagy rengések viszonylag ritkák. A táblázat által felölelt négy és fél év alatt csak egy nagyobb rengés pattant ki – a már említett ebreichsdorfi, amelynek intenzitása Sopronban 4-4,5 volt. Tulajdonképpen ez az esemény sem tekinthető nagynak, évente több ezer hasonlót figyelnek meg a Földön.

2. ábra

A Sopron mint középpont körül rajzolt 30 km sugarú körön belül kipattant földrengések feltételezett epicentrumainak területi elhelyezkedése.

A Sopron szűkebb-tágabb környezetében végbement történeti rengésekről szóló beszámolót két részre célszerű bontani. Az első részben az 1230 és a 19. század közepe közötti szeizmológiai eseményekről számolunk be különböző krónikák, városi és egy-

házi feljegyzések alapján.⁴ A második részben a 19. század közepe és a II. világháború között a helyi sajtóban megjelent, földrengésekkel kapcsolatos írásokkal foglalkozunk. A történeti földrengések forrásának részletes ismertetése iránt érdeklődő olvasónak javasoljuk a Zsíros T., Mónus P., Tóth L. által szerkesztett, és az előzőekben már hivatkozott *Hungarian Earthquake Catalogue* hivatkozási listájának használatát. A jelen írás keretei és célkitűzései miatt a forrásokat és fellelhetőségüket csak röviden ismertetjük.

A legrégebbi idők földrengéseiről több forrással is rendelkezünk. Alapvető és nemzetközi szinten is kiemelkedik úttörő voltával Grossinger 1783-ban Győrben megjelent munkája (*Dissertatio de Terrae Motibus Regni Hungariae*), amely az első magyar földrengés-katalógusnak tekinthető. Soproni földrengésekre vonatkozó adatok találhatóak Faut Márk és Klein Menyhért krónikájában az 1526–1616 évekre vonatkozóan.⁵ Bruckner Gottlieb soproni krónikája az 1201. évig visszamenően tartalmaz sok száz időjárási és kevesebb földrengési adatot.⁶ Idősebb és ifjabb Petz Dániel krónikája az 1778–1839-es időszakról számol be.⁷ Számos szeizmológiai vonatkozású hír lelhető fel a régi városi jegyzőkönyvekben az 1446–1507 és 1523–1777 évekre vonatkozóan. Ezeket Sopronban 1890-ben a Monographiai Bizottság számára kézirat gyanánt adták ki. Nemzetközi összehasonlításban is szinte egyedülálló Réthly Antal munkája: "A Kárpát medencék földrengései (455–1918)"⁸, amelyben szintén sok adat található az általunk vizsgált területre vonatkozóan.

A legrégebbi ismert soproni rengésről Bruckner Gottlieb krónikájában olvashatunk utalást nagyon röviden: "1201. május 4-én itt földrengést éreztek." Mint az 1. táblázatból megállapítható, ez az esemény nem került be a Magyar Földrengés-katalógusba. Ugyancsak ő említi az 1230. évi, Fertő vidékén érzett földrengést: "1230. év. Nagy földrengés volt, amely a Hanság felé erejéből vesztett. A Fertő vize megemelkedett, végre a Rába felé nyerte el lefolyását". Az 1443 májusában kipattant földrengés (ld. az 1. táblázat ill. a Földrengés-katalógust) valójában nem térségünkben történt; középpontja Zólyomlipcsénél (Slovenská Ľupča) volt, és az egyik legpusztítóbb lehetett a magyar állam fennállása során. 1485. június 1-én erős rengés pusztította Bécs környékét, amely minden bizonnyal Sopronban is jól érezhető volt. Bonfini írja: "Midőn Bécs éhség következtében június első napjaiban Mátyás magyar királynak meghódolt: borzasztó földrengés pusztított ugyanazon a napon..."⁹

A következő földrengésről ismét Bruckner Gottlieb krónikájából értesülünk: "1538. aug. 30-án Sopronban földrengés volt." Valószínű, hogy hasonlóan az 1201.

⁴ Ezek összefoglalása a Soproni Levéltárban őrzött 126 oldalas kéziratban található: Merkwürdige Begebenheiten welche in und den umgegend Oedenburg geschehen. Gesammelt von Mehreren und geschrieben Im Jahr 1846.; valamint Sopron sz. kir. város monográfiájában. Régi községi jegyzőkönyvek, kiadja a Soproni Monographiai Bizottság, szerk. Póda Endre, Sopron, 1890.

⁵ Faut Márk és Klein Menyhért krónikája 1526–1616. Közzéteszi Kovács József László (Sopron város történeti forrásai, C. sorozat, 1. kötet) Sopron, 1995.

⁶ Bruckner Gottlieb soproni krónikájának fénymásolata szintén a Soproni Levéltárban tanulmányozható. A forrást Réthly Antal is ismerteti az *Időjárás* 1940. évi XLIV. kötetében. E forrás hitelességét a középkori viszonyokra vonatkozóan több szakember kétségbe vonja. Véleményünk szerint Bruckner szeizmológiai vonatkozású adatait az általunk végzett statisztikai feldolgozás alapján megbízhatónak kell tekinteni. Azok teljes mértékben összhangban vannak a Sopronnak és térségének általunk számított szeizmicitásával.

⁷ Idősebb és ifjabb Petz Dániel krónikája 1778–1839. Közzéteszi Csatkai Endre, SSz. 4 (1940).

⁸ Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.

⁹ Antonius Bonfini *Rerum Ungaricarum Decades*. Posonii, 1744.

évihez, a rengés vagy gyenge volt, vagy egy távoli nagyobb eseményről van szó, amelyet a városban is észleltek. 1585. január 1-jével kapcsolatban írja Bruckner "...Bécsben annyira rengett a föld, hogy a városban néhány ház hirtelen megrongálódott, összeomlással fenyegetett, és azt hitték, hogy a művésziesen nagyszerű magas torony ... össze fog esni, ennek néhány igen csinos tornyocskája ... lezuhant." A rengés valószínűleg nagy volt, mert nagy távolságból is tudósítanak róla. Bécsben intenzitása 8 körüli lehetett, és nyilván Sopronban is jól érezték, ahol a helyi megrázottság 4–4,5 intenzitás értékre tehető. 1590-ben Bruckner szerint két földrengés volt. Bécsből ennél többről is tudunk, amelyek közül a szeptember 15-i komoly károkat tett az épületekben és a város templomainak tornyát megrongálta. Bruckner utalásai 1590-ből Sopronra vonatkozóan a következők: *"Ebben az esztendőben két földrengés volt. Az egyik június 19-én (a régi naptár szerint)"*¹⁰ illetve: *"Sopron. Szept. 18-án földrengés volt."* Valószínűleg mindkét eseményt a Bécs közelében kipattant nagyobb rengésekkel lehet összefüggésbe hozni. Az 1590. évi földrengés hatásait korábban nem dolgozták fel részletesen. A régi rengések emléke döntő befolyást gyakorolt a Zwentendorf mellett megépített atomerőmű üzembe helyezése ellen megszervezett 1978. november 5-i ausztriai népszavazás kimenetelére.

Az 1601. szeptember 7-i földrengés feltehetően nem Nyugat-Magyarországon volt. Korabeli források ugyanis arról írnak, hogy az eseményt egész Európában, de különösen Svájcban érezték. Az 1615. február 20-i földrengés – a források szövegének vizsgálata alapján – Ausztria keleti részén volt. Az 1689. december 4-i, Sopronban megfigyelt rengésről ismét Bruckner lakonikus híréből értesültünk: *"1689. December 4-én földrengés volt."*

1705-ben a Fertő vidékén érezték földlökéseket. Meglehetősen bizonytalan értékű az 1736 évi vitnyédi földrengésről szóló tudósítás, amely a leírás szerint akár erős is lehetett: *"A Rábca folyócska felett ... a talaj olyan szilárd volt, hogy súlyosan megrakott szekerek is közlekedhettek rajta. Ezt az 1736 évi földrengés annyira megrepesztette, hogy egy 50 lábnyi hosszú és 4-5 lábnyi széles tó keletkezett, amelynek mélysége 9-12 láb körül volt."* Erről az eseményről mindezidáig nem sikerült a fent idézett híradáson túlmenő információhoz jutni.

1763. június 28-án pattant ki a magyar történelem legnagyobb viszonylag jól ismert rengése, a komáromi. Ezzel számos korabeli világi és egyházi tudósítás foglalkozik Sopronban. Kisebb épületkárokról és ijedelmekről tudósítanak. Ennél fontosabb, hogy a soproni krónikások milyen részletesen, Komárommal együttérezve és segítőkészen szólnak ezekről az eseményekről.¹¹ Ugyanezt figyelhetjük meg az 1783. évi, ugyancsak Komáromban történt földrengéssel összefüggésben is. 1768-ban február 27-én komoly károkat okozó rengés volt Alsó-Ausztriában, Bécsújhely közelében lévő fészekkel. Erről az eseményről több híradás is ismeretes Sopronból, illetve a vármegyéből, amelyek azonban egymásnak jelentős mértékben ellentmondanak. Ennek illusztrálására kettőt idézünk közülük: *"Sopron. 1768. február 27-én reggel 3 óra*

¹⁰ Érdekes kultúrtörténeti pillanatkép: a XIII. Gergely pápa által kezdeményezett naptár bevezetése óta (1578) már 12 év telt el, de láthatóan ezekben az években az emberek tudatában még élt a régi Julianus-naptár hagyománya is. A földrengés időpontja a Gergely-naptárnak megfelelően 1590. június 9.

¹¹ Ld. a 4. jegyzetet.

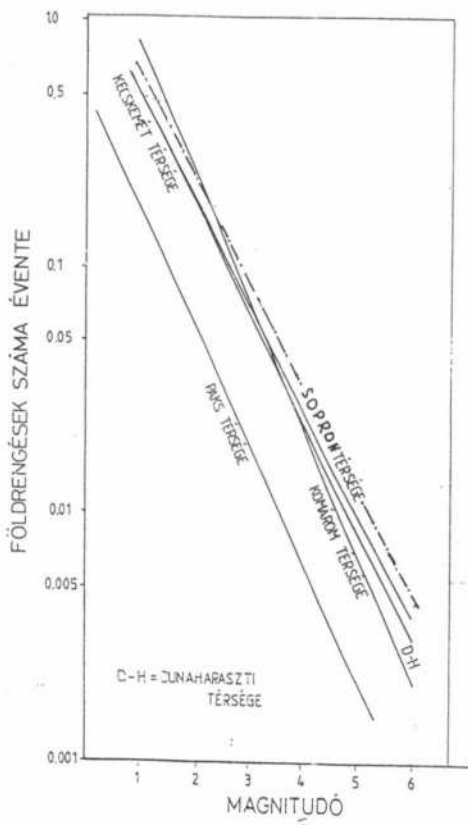
kor oly erős földrengés volt, hogy a szobákban és a házakban minden megrázkódott, sőt még a városháza tornyán a tűzjelző harang is megkondult. Egyébként kár nem történt."; "... földalatti rugás, ... erős anyagból épült házak omlottak be, öregebb és rosszabb épületek vagy bedőltek, vagy le kellett őket rombolni." Ez a tudósítás Szarvkőre (Hornstein), Fraknóra (Forchtenstein), Nagymartonra (Mattersburg) vonatkozik. A fentiek alapján valószínűsíthető: a fészek Soprontól nyugatra lehetett.

1775 július 10-én helyi forrás arról tudósít, hogy "... d.u. két-három óra között földrengés volt, amelyre a felfüggesztett cin tányérok és tálak megzörrentek." 1794-ből két kisebb rengésről tudunk: "... február 4-én du. 1-2 óra közt olyan földrengés volt, amely a szobákban mindent megregettetett"; "Február 6-án újabb földrengés volt du. 2 órakor, amely a városház tornyának harangjait megszólaltatta." 1843. augusztus 14.: "... f. hó 14-én rémülés lepte meg vidékünk lakosait, reggeli 4h-kor a föld rengett alattunk nagy zugással párosultan ...".

Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc után a szeizmológiával kapcsolatos híradások már elsősorban a soproni sajtóból származnak, előbb német nyelven (*Oedenburger Intelligenz- und Anzeigerblatt*, *Oedenburger Zeitung*, *Oedenburger Rote*, *Radikal*) majd később magyarul is (*Sopron*, *Nemzetőr*, *Soproni Napló*, *Soproni Hírlap*). Ezekben a kiadványokban nagyszámú híradás foglalkozik helyi vagy az országot sújtó földrengésekkel. Ezekből jelen tanulmány keretei között csak szerény válogatás adható. Az *Oedenburger Intelligenz- und Anzeigerblatt* egy 1859. október 21-i földrengésről tudósít a hely pontosítása nélkül. Más forrásból nincs információk 1859. évi rengésről sem Magyarország nyugati feléből, sem Ausztriából.

A 19. század végi, számunkra már lassúnak tűnő hírközlésre mutat be érzékletes példát a *Sopron* c. lap 1880. évi X. évfolyamának három egymást követő száma. November 10-én a lap arról ír, hogy "földrengés volt városunkban... Több helyen az órák megálltak, a függő lámpák mozgásba jöttek. A földrengés erősebb volt N.-Kanizsán, hol az órák az indóházban mind megálltak." A lap november 13-án a környékbeli falvakból származó észleletekről tudósít és csak a november 20-i számból derül ki, hogy november 9-én 7 óra 33 perckor hatalmas ($M = 6,2$ méretű) földrengés rázta meg és pusztította Zágrábot. A lapnak ezen száma már a jótékonyági gyűjtésről is beszámol a szerencsétlenül járt város lakosai számára. Az *Oedenburger Rote* 1883 decemberében arról ír, hogy erős rengést észleltek Pécssett (20-án) valamint Baracson. Ezen rengés fészke délebbre, Horvátországban volt. 1888-ban a *Sopron* c. lap erős földrengésről tudósít Sopronban, amely valójában Cinfalván pattant ki ($M = 4,4$). A következő rengés Cinfalván 1898. szeptember 29-én következett be ($M = 3,2$), amelynek következtében Sopronban erős dörgést hallottak, az órák leálltak, lámpák inogtak. Kár nem volt sehol (*Sopron*). Ugyancsak ez a lap tudósít arról, hogy az 1901. augusztusi ausztriai rengés ($M = 5,0$) hatása olyan volt Sopronban, hogy miatta sokan az utcára menekültek. A *Sopron* c. lapból 1905-ben *Nemzetőr* lesz, és már ezen cím alatt olvashatunk a Jókón (ma Dobrá Voda, Szlovákia) történt rengés soproni hatásáról: edények zörögtek. 1908-ban ismét riadalom volt a város lakói között. A breznicei rengés ($M = 4,7$) hatására a házak inogtak, az edények csörömpöltek, és az emberek az utcára menekültek. Erről az eseményről nem tud a Magyar földrengés-katalógus.

A *Soproni Hírlap* tudósítása arról szól 1922. december 24-én, hogy két nappal korábban Sopronkövesden és Nagylyoszon reggel 8-kor morajlással kísért rengés volt, amelynek következtében bútorok mozogtak ($M = 3,5$). A *Sopron* című lap 1927. október 9-i száma arról számol be, hogy az előző napon 9 óra előtt néhány perccel két erős lökést és mennydörgésszerű zajt észleltek Sopron lakói. "A várostorony harangja ötször kondult." Mindez a Lajta hegységben 20 óra 49 perckor kipattant $I_0 = 8$ epicentrális intenzitású rengés következtében történt. 1939. szeptember 19., *Soproni Hírlap*. "éjszaka 2 után kisebb rengést észleltek Sopronban." Egy ausztriai $M = 4,5$ földrengést éreztek – tehetjük hozzá. A *Soproni Hírlap* tudósítása szerint lámpák és képek lengtek ki 1943. november 30-án a Moravciban felszabadult szeizmikus energia hatására.

3. ábra

Magyarország egyes 30 km sugarú körökkel határolt területrészeinek földrengés-gyakorisági egyenesei (D-H = Dunaharaszti)

Végül az időben visszakanyarodva rövid felsorolást szeretnénk adni azokról az eseményekről, amelyekről csak soproni forrásokból tudunk, a Földrengés-katalógus-

ban vagy más helyről származó forrásban nem szerepelnek. Már említettük – mint ilyent – a feltételezhető 1201. évit, valamint az 1908-ban megfigyeltet. Ezeken túlmenően:

- 1712. április 12. 11 és 12 óra között erős rengés történt;
- 1763. április: erős rengés, amely a várostornyot meglengette és az őr segítségért kiáltott;
- 1768 áprilisában gyenge rengést észleltek;
- 1781. október 11-én a Szent Mihály templom tornyában a rengés következtében megkondult a harang;
- 1794. február 6-án 2 óra körül a város tornyában a harang földrengés következtében megkondult;
- 1899. június 11-én, erős, két lökésből álló földrengést éreztek a város környékén (*Oedenburger Zeitung*, 1899. VI. 14.)
- 1906. január 9-én néhány másodpercig tartó rengést észleltek Balfon (*Radikal*, 1906. I. 14.)
- 1908. szeptember 30-án gyenge rengést éreztek Sopronban, amely 3 másodpercig tartott (*Nemzetőr* XL. évfolyam 225. szám).

A soproni és környéki rengésekről szóló fenti rövid áttekintést összegezve megállapítható, hogy a földrengések a magyarországi viszonyokat figyelembe véve viszonylag gyakoriak. A várost eddig – ennek ellenére – nagyobb földrengés nem sújtotta, bár hozzá viszonylag közel a történelem során több pusztító erejű rengés is kipattant. A városban észlelt földrengések többségükben nem Sopron területén pattantak ki, hanem annak közeli-távoli környezetében. A soproni térség szeizmicitásának összehasonlító vizsgálatára az 1. táblázat adatait használtuk fel, és azok segítségével meghatároztuk a már említett

$$\lg N = a - bM$$

egyenletben szereplő két együtthatót, a-t és b-t.

Számításaink eredményeit a 3. ábrán mutatjuk be, ahol összehasonlítás céljából a Dunaharaszti, Kecskemét, Komárom és Paks térségének szeizmicitása alapján meghatározott földrengés gyakorisági egyenesek is szerepelnek. Ez utóbbi esetben is egy, a helységek köré vont 30 km sugarú körön belül kipattant rengések statisztikai vizsgálatát végeztük el. Dunaharasztra (tulajdonképpen Budapest térségére) azért esett a választás, mert a térségben számos rengésről tudunk. Ezek közül is kiemelkedik az 1956. januári, mely a 20. század legnagyobb magyarországi földrengése volt. Hasonlóan magas Komárom és Kecskemét szeizmicitása. Az előbbi esetében elsősorban az 1763. és 1783. évi ismert, míg az utóbbi földrengés-veszélyeztetettségét az 1911. évi, nagy károkat okozó szeizmikus esemény szemlélteti elsősorban. Ezen három, kiemelkedő szeizmicitású terület mellett Paks térsége azért szerepel ábránkon, mert a Mezőföld szeizmikus megrázottsága viszonylag alacsonynak számít. A 3. ábrán szereplő egyenesek azt mutatják, hogy Sopron térségének szeizmicitása a hazai aktív területekéhez hasonló, ami azt jelenti, hogy a város közvetlen környezetében évente számíthatunk $M = 2$ méretű rengésre, 10 évente $M = 3$ -ra és kisebb pusztulással járó 4-4,5 méretű bekövetkezte egy évszázadon belül egyszer valószínűsíthető. Ezek

elsősorban – mint a történeti rengések fészkeinek eloszlása mutatja (2. ábra) – a város területén kívül várhatók, ahol – mint a 2. táblázatból látható –, a szeizmikus aktivitás kisebb földrengések formájában szinte állandónak mondható.

1. táblázat

NO	DATE		TIME		LOCATIO		FOCAL DEPTH	MAGNI-TUDE	EPI. INT	NAME
	YEAR	MM	DD	H:MIN:SEC	LAT.	LONG.				
1	1230				47.80N	16.50E		5.0	7.0	Fertő Lake
2	1443	05	25		47.50N	16.30E		5.6	8.0	West Hungary
3	1485	06	01		47.50N	16.30E		5.0	7.0	West Hungary
4	1538	08	30		47.68N	16.58E		3.2	4.0	Sopron
5	1585	01	01		47.50N	16.30E		5.6	8.0	West Hungary
6	1590	05	28		47.68N	16.58E		3.2	4.0	Sopron
7	1590	06	19		47.68N	16.58E		3.2	4.0	Sopron
8	1590	10	02		47.50N	16.30E		3.2	4.0	West Hungary
9	1601	09	07		47.50N	16.30E		5.0	7.0	West Hungary
10	1615	02	20	02	47.50N	16.30E		4.4	6.0	West Hungary
11	1689	12	04		47.68N	16.58E		3.2	4.0	Sopron
12	1705				47.80N	16.50E		3.2	4.0	Fertő Lake
13	1736				47.80N	16.30E		5.0	7.0	Fertő Lake
14	1768	02	27	02:45	47.70N	16.30E		5.6	8.0	Lajta Region
15	1775	07	10	13	47.68N	16.58E		2.9	3.5	Sopron
16	1794	02	04	12	47.68N	16.58E		3.8	5.0	Sopron
17	1843	08	14	03	47.68N	16.58E		2.6	3.0	Sopron
18	1888	04	09	11:20	47.78N	16.53E		2.6	3.0	Cinfalva
19	1888	04	09	11:50	47.78N	16.53E		2.6	3.0	Cinfalva
20	1888	04	12	05:30	47.78N	16.53E		4.4	6.0	Cinfalva
21	1888	04	12	19:20	47.78N	16.53E		4.4	6.0	Cinfalva
22	1888	04	12	22	47.78N	16.53E		2.6	3.0	Cinfalva
23	1888	04	13	03:45	47.78N	16.53E		2.6	3.0	Cinfalva
24	1888	04	15	16:45	47.80N	16.60E		2.6	3.0	Szentmargitta
25	1888	04	21	02	47.68N	16.58E		2.6	3.0	Sopron
26	1888	04	25	21:30	47.79N	16.46E		2.0	2.0	Felszerfalva
27	1888	09	04	15	47.78N	16.53E		2.9	3.5	Cinfalva
28	1889	03	27	03	47.52N	16.50E		2.6	3.0	Felsopulya
29	1892	01	19		47.85N	16.53E		3.5	4.5	Kismarton
30	1898	09	28	18:50	47.78N	16.53E		3.2	4.0	Cinfalva
31	1898	09	29	03	47.87N	16.37E		2.6	3.0	Lajtaufalu
32	1898	10	01	00	47.87N	16.37E		2.6	3.0	Lajtaufalu
33	1901	08	04	22:00	47.80N	16.30E		3.8	5.0	Austria
34	1905	02	21	19:30	47.73N	16.40E		2.6	3.0	Nagymarton
35	1910	08	19	18:48	47.47N	16.63E		3.2	4.0	Locsmand
36	1912	09	28	09:15	47.70N	16.20E		3.2	4.0	Austria
37	1912	09	30	06:22	47.70N	16.20E		3.2	4.0	Austria
38	1922	12	22	07:00	47.55N	16.75E		3.5	4.5	Sopronkovesd
39	1923	11	17	12:45	47.70N	16.20E		3.5	4.5	Austria
40	1928	04	02	10:58	47.70N	16.20E			4.0	Austria
41	1928	12	11	11:11	47.60N	16.70E			4.5	Nagyecenk
42	1928	12	11	11:15	47.60N	16.70E				Nagyecenk
43	1930	11	19	10:49	47.80N	16.30E			3.5	Austria
44	1931	10	09	05:28	47.70N	16.20E			5.0	Austria
45	1934	01	13	23:20	47.90N	16.40E			4.5	Austria
46	1934	11	14	04:18	47.70N	16.20E			4.5	Austria

47	1935	11	18	06:43	47.80N	16.30E			4.5	Austria
48	1936	08	15	23:07	47.90N	16.40E			4.0	Austria
49	1937	10	31	22:09	47.90N	16.50E			4.5	Austria
50	1938	11	08	03:12	47.90N	16.40E	5	4.4	7.0	Austria
51	1939	01	21	20:35	47.80N	16.50E			3.5	Austria
52	1939	04	16	04:58	47.80N	16.30E			3.5	Austria
53	1939	08	19	19:05	47.80N	16.30E			4.5	Austria
54	1950	10	16	19:30	47.90N	16.40E			4.0	Austria
55	1951	02	04	21:30	47.70N	16.30E			3.0	Austria
56	1953	10	28	23:59	47.80N	16.50E			3.5	Austria
57	1954	07	09	00:18	47.70N	16.20E			4.0	Austria
58	1958	01	31	15:54	47.80N	16.90E			4.5	Austria
59	1959	09	22	08:53	47.80N	16.30E			3.5	Austria
60	1961	01	12	03:13	47.80N	16.30E			3.5	Austria
61	1963	12	02	06:49:09	47.90N	16.40E			6.5	Mt. Lajta
62	1963	12	02	10:25	47.80N	16.40E		4.9+	4.0	Mt. Lajta
63	1964	02	17	00:23:56	47.70N	16.30E			4.0	Austria
64	1964	06	30	14:33:02	47.50N	16.50E				Lajta Region
65	1964	06	30	21:02:38	47.60N	16.30E				Lajta Region
66	1964	09	21	01:46	47.80N	16.40E			4.0	Austria
67	1964	09	22	15:19:06	47.60N	16.20E				Mt. Lajta
68	1964	12	31	01:21	47.70N	16.20E			4.5	Austria
69	1965	04	01	20:29	47.90N	16.40E			4.0	Mt. Lajta
70	1966	12	18	01:44:30	47.80N	16.30E			3.0	Austria
71	1968	03	13	21:49:36	47.80N	16.30E			4.0	Austria
72	1969	11	03	02:49:56	47.80N	16.30E			4.5	Austria
73	1969	12	30	06:23	47.80N	16.30E			4.5	Austria
74	1971	03	24	01:03	47.75N	16.20E	3	1.3	4.0	Lanzenkirchen
75	1971	05	04	23:18	47.70N	16.20E	6	2.5	4.5	Erlach
76	1972	01	05	04:58	47.80N	16.25E	9	4.1	6.0	Lajta Area
77	1972	04	15	14:09	47.70N	16.20E	4	1.9	4.0	Erlach
78	1972	04	16	11:04:46	47.70N	16.20E	C	4.7	6.5	Mt. Lajta
79	1974	05	27	11:23	47.80N	16.25E	7	2.4	4.0	Austria
80	1978	01	22	08:07:14	47.80N	16.60E	3	2.1	5.0	Austria
81	1978	10	23	05:00:35	47.70N	16.20E	15	3.8	5.0	Austria
82	1979	01	22	15:55	47.75N	16.40E	4	1.4	3.5	Austria
83	1979	05	24	00:34	47.50N	16.65E	7	3.2	5.0	Austria
84	1980	10	07	04:11:42	47.80N	16.25E	4	1.3	3.5	Austria
85	1981	04	12	23:19	47.80N	16.30E	4	1.8	4.0	Austria
86	1988	04	08	18:07:42	47.70N	16.20E		2.2+		Pitten
87	1991	01	27	19:53:17	47.87N	16.44E		2.9+	4.0	Ebenfurth
88	1991	05	02	10:15:17	47.76N	16.35E		4.3+	6.0	Austria
89	1997	07	08	00:48:25	47.53N	16.44E	22+	0.6+		E Austria
90	1997	07	19	22:33:37	47.84N	16.37E	4+	1.5+		E Austria
91	1998	03	11	11:33:29	47.93N	16.42E	10+			Austria
92	1999	06	09	14:28:57	47.46N	16.49E	A 10+	1.3+		Austria
93	1999	07	26	05:50:33	47.82N	16.48E	A 10+	3.1+	4.0	Austria

Sopron környékén (a város köré vont 30 km-es körön belül) kiptant ismert földrengések 1230 és 1999 között. (Kivonat a Magyar földrengés-katalógusból)

A táblázat oszlopai: sorszám, dátum (év, hó, nap, óra, perc, másodperc), földrajzi koordináták (szélesség, hosszúság), félszékélyesség, magnitúdó, epicentrális intenzitás, a rengés helye.

2. táblázat

Földrengések Sopron tágabb környezetében (a Bécsi medencétől a Vágig és Pozsonytól Kőszegig) 1996 és 2000 között.

		UT	D (km)	M	Hely
1996.	január 9.	1h 07m	4	3.6	Lajta-hegység
	december 3.	0h 30m	10	3.1	Neunkirchen térsége
1997.	március 30.	4h 18m	15	2.0	Lajta-hegység
	május 10.	19h 29m	4	2.5	Bruck térsége
	május 30.	19h 28m	10	3.3	Bécsi-medence
	július 8.	0h 48m	22	0.6	Lajta-hegység
	július 16.	20h 43m	10	2.8	Kóny
	július 19.	22h 22m	4	1.5	Lajta-hegység
	szeptember 4.	1h 45m	4	2.0	Bécsi-medence
	október 3.	21h 44m	10	1.6	Bécsi-medence
	október 3.	23h 17m	10	1.7	Bécsi-medence
	október 4.	2h 22m	10	1.5	Bécsi-medence
	október 10.	14h 59m	10	3.4	Pozsony térsége
1998.	március 11.	11h 39m	10	1.6	Lajta-hegység
1999.	május 1.	18h 54m	10	1.6	Vág folyó mente
	május 2.	0h 27m	4	2.3	Neunkirchen térsége
	május 20.	18h 23m	4	1.5	Ny.-Szlovákia
	június 9.	14h 28m	10	1.3	Lajta-hegység
	július 26.	5h 50m	10	3.1	Lajta-hegység
	szeptember 9.	20h 45m	?	1.4	Fertőd térsége
	október 18.	4h 08m	?	?	Ny.-Szlovákia
	október 28.	16h 06m	10	2.9	Kis-Kárpátok
október 29.	18h 37m	10	2.6	Kis-Kárpátok	
2000.	április 5.	8h 48m	10	2.6	Bécsi-medence
	május 1.	17h 54m	?	2.6	Vámoszabadi
	május 1.	19h 07m	?	1.6	Vámoszabadi
	május 2.	2h 09m	?	1.5	Vámoszabadi
	május 28.	7h 14m	10	2.2	Kis-Kárpátok
	július 11.	10h 56m	10	4.7	Ebreichsdorftól keletre

A táblázat fejlécében D (km) a fészekmélységet, M a Richter skála szerinti méretet jelenti.
A földrengések kipattanási ideje világidőben (UT) van megadva.

Sopron és vidékének történelmi eseményekben gazdag múltja, történelmünk e városhoz, tájhoz kötődő jelentős személyiségei meglehetősen részletességgel ismertek. Sopron hagyományosan lokálpatrióta polgársága méltán büszke patinás városára, nagyjainak történelemformáló szerepére. Ám azt még a tájékozottabbak közül is csak kevesen tudják, hogy a hazai madártani kutatások alapjait megvető hivatásos és amatőr kutatók közül többen soproni, Sopron vidéki kötődésűek, korabeli munkáikban sok helyi vonatkozású adatra bukkanhatunk.

A 19. században számos külföldi zoológus, ornitológus látogatta meg a Fertőt, köztük Conrad Jacob Temminck és Johan Friedrich Naumann, a kor neves európai szakemberei. Az első rendszeresen dolgozó megfigyelő Jukovits Antal mosonbányai (Apetlon) plébános, aki 1852–1872 között végzett húszévnyi kutatásának eredményeit öt közleményben írta meg. (Ez idő tájt létesült gazdag madárgyűjtemény Huszthy Ödön jóvoltából Lékán, melynek ritka példányaira Chernel többször utal alább ismertetendő összefoglaló művében.) Jukovits mellett igen jelentős megfigyelésekkel gazdagította a táj madárvilágának ismeretét Fászl István soproni bencés tanár, aki 1868-tól 1895-ig volt aktív kutatója a vidék ornizsának. 1883-ban megjelent *„Sopron madarai”* című összefoglalója mellett legnagyobb érdeme, hogy két jeles kutatót nevelt: a honi ornitológia legnagyobb alakjai közé számító Chernelházi Chernel Istvánt¹ és Csörgey Titust², utóbbi kitűnő illusztrátora kora szakkönyveinek. A csendes, szerény szerzetes tanár nevét ma már csak kevesen ismerik, holott kétségtelenül e vidék mai napig egyik legjelentősebb zoológus kutatója volt.

Chernel, aki 15 éves korában lett tanítványa, nekrológiájában így ír: *„Még most is élelken érzem, micsoda örömmel vártam az iskolában az ő óráját s micsoda türelmetlenség vett rajtam erőt, mikor megígérte, hogy a legközelebbi szabadnapon elkísérhettem a Fertőhöz. Tanulóéveim legboldogabb órái azok, a miket az ő társaságában tölthettem el. [...] Hűséges szívvel őrzöm emlékedet és soha nem fogom elfelejteni, hogy Te tereltél arra a pályára, melyen keserűséget alig, hanem inkább annyi sok édes boldogságot, zavartalan tiszta örömet találtam.”*³ 1890-ben a Herman Ottó által szervezett három hónapos „minta megfigyelés” alkalmával Fászl mellett még egy kiváló kutató dolgozott a Fertőn, Madarász Gyula – szintén elsőrangú illusztrátor –, akinek őrhelye Hegykőn volt.⁴

¹ Részletes életrajzát és életmű-bibliográfiáját ld. Vértesi Péterné alább idézett munkájában.

² Kárpáti László: A magyar Fertő madárvilága és ornitológiai kutatásának soproni vonatkozásai. SSz. 1979. 340-351. p.

³ Chernel István: Fászl István 1838-1900. Aquila, 1901. 173-181. p.

⁴ Keve András: A madártani kutatások története Sopron környékén. A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület I. Tudományos Ülése. Sopron, 1982. 13-15. p.

Ők voltak a századfordulót megelőző évtizedek jelentős személyiségei Sopron és környéke, a Fertő és a Hanság madártani kutatásában, munkásságukat a mai napig a szakemberek megbecsülése övezi. Mindannyian számos publikációban írtak kutatásaikról. Ezek közül kiemelkedő jelentőségű Chernel István „*Magyarország madarai...*” című három kötetes műve, amely aprólékos részletességgel mutatja be hazánk madárfaunáját.⁵ Könyvében számos Sopron környékére, a Fertő vidékre és a Hanságra vonatkozó adatot találunk. Ezek nagyobb részben saját megfigyelései, de több esetben hivatkozik a korábbi szerzők fontosabb adataira is, amelyek értékes információkat hordoznak erről a vidékről.

Chernel István természettudományos érdeklődését édesapja, Chernel Kálmán révén, aki amatőr ornitológus volt, szinte családi örökségként szerezte.⁶ E korai indíttatásról tanúskodik megfigyelési naplója, amelynek vezetését tizenkét éves korában kezdte el. Tizenöt évesen már publikált a „*Vadászlap*”-ban és a madártan iránti szenvedélyes rajongása életének egyre inkább meghatározójává vált. Más irányú érdeklődése ellenére a családja jogi pályára szánta – jogi tanulmányait Pozsonyban és Budapesten végezte –, de ez idő alatt is tudatosan készült választott természettudományos hivatására. 1888-ban, az egyetem elvégzése után ismét Sopronba került, ahol egy évig dolgozott közigazgatási gyakornokként, ebben az időben újra látogatta a Fertőt. Miután állásáról lemondott, munkásságát végre teljesen az ornitológiának szentelhette. 1894-ben kezdte el írni „*Magyarország madarai, különös tekintettel gazdasági jelentőségükre*” című terjedelmes és rendkívül alapos művét, amely először adta kimerítő alaposágú ismertetését a honi madárfaunának. A három kötetes munka kéziratát 1898 márciusában fejezte be, és a következő évben került ki a nyomdából.⁷

Jelen írásom tárgya e könyvnek a szóban forgó területre vonatkozó információtartalma. Maga a mű ma már csak jelentősebb könyvtárakban lelhető fel, illetve azon kevés szerencsés birtokában van meg, akik az 1985-ös reprint kiadáshoz hozzájutottak. Az alábbiakban kigyűjtöttem azokat az adatokat és megjegyzéseket, amelyek hasznos, érdekes ismeretanyagot tartalmaznak a Fertő, a Hanság, illetve a tágan értelmezett Sopron környék madárvilágával kapcsolatban. Az egyes fajok közül csak azokat vettem figyelembe, amelyeknél a közlések a puszta említésen túl olyan információt is tartalmaznak, amelyek faunisztikai jelentőségűek, az egykori fészkelési viszonyokra utalnak, vagy segítenek képet alkotni a terület természeti viszonyainak hajdani állapotáról. Ezek az információk segíthetik a mai természetvédelmi munkát, irányt mutathatnak a kezelések, élőhelyrekonstrukciók eredményes kivitelezéséhez. A következőkben a ma általánosan használt magyar és latin elnevezések után az eredeti mű oldalszámaira hivatkozva idézem az ott megjelent szövegeket, szövegrészleteket, amelyekbe Chernel nem ritkán – és a mai szakirodalomban már meglehetősen szokatlanul –, személyes élményeit is beleszői. Az egyes fajokról idézett szövegrészletekhez rövid kommentárt fűztem, hogy azok összevethetőek legyenek az 1970-es évek elejétől újrakezdődő rendszeres kutatások alapján megismert jelenlegi állomány nagyságokkal, előfordulási gyakoriságokkal.

⁵ Chernel István: *Magyarország madarai, különös tekintettel gazdasági jelentőségükre*. I-III. 1899. Bp.

⁶ Vértesi Péterné: Chernel István természettudós. Vasi életrajzi bibliográfiák V. Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár, Szombathely. 1981., 111. p.

⁷ Mannsberg Árvéd: Chernelházi Chernel István életének rövid áttekintése. *Kócsag* 3 (1930), 1-10. p.

Füles vöcsök (*Podiceps auritus*)

„A bécsi udvari múzeumban két magyarföldi példány (egyik a Fertőről) van.” (27. p.)

A füles vöcsök hazánkban ma is igen ritka átvonuló, a hazai Fertőről egyetlen előfordulása ismert 1997-ből.

Nyílfarkú halfarkas (*Stercorarius longicaudus*)

„Nálunk egy fiatal példány a Fertőn 1890 szeptember 29-én lövettet s Huszthy Ödön lékai gyűjteményét díszíti...” (37–38. p.)

Egyetlen – nem hitelesített – fertői előfordulása ismert, Kópházáról.

Dankasirály (*Larus ridibundus*)

„...helyenkint, mint a Fehérmegye »Sárréten«, a Fertőnek délkeleti részein s különösen a Velencei tavon nagy telepekben költ.” (43. p.)

„Hogy mennyire alkalmazkodott a mezőgazdasághoz s mennyire változott meg eredetileg halevő természete, annak világos példáját a Fertő vidékén tapasztaltam. Az utóbbi években ugyanis a hal teljesen kipusztult e tóból, a sirályok ennek dacára sem tágítottak megszokott helyeikről, hanem a part mentén levő nagy legelőkre, kaszálókra mezőkre járnak s szöcskékből, bogárságból, kukacokból élnek. 1897. szeptember végén ezernyi ezer vonuló sirállyal találkoztam itt, melyek a tó környékének rovar-életét tizedelték.” (50. p.)

A hazai Mekszikópuszta közelében levő fészkelőtelepen évről-évre 200–2000 pár fészkel.

Kis sirály (*Larus minutus*)

„Ez a gyönyörű madár nálunk rendszeren átvonul, bár előbb nagy ritkaságnak tartották. De vagy tíz évi megfigyeléseim bebizonyították, hogy úgy a Velencei tónál, mint a Fertőnél, évenként sokszor százas csapatokban jelenik meg.” (53. p.)

Rendszeres tavaszi átvonuló, vonulása rendszeren 200–250 példánnyal tetőzik.

Kacagó csér (*Gelochelidon nilotica*)

„Hazánkban egyedül a Fertőnél fészkel, s nincs tudomásom, hogy máshol is fészkelte volna. Magam is csak előbbi tónál (1889 nyarán), még pedig annak déli és keleti részein láttam néhány párt. E. Dombrowsky lovag szerint (Schwalbe 1888. XIII. 59. l.) 1887-ben Pomogynál (Mosony m.) fekvő kisebb tócsák körül helyenként nagy számban költött; én azonban 1889-ben fészkelő helyeit ugyanott hiába kerestem. 1897 július havában Csörgéy Titusz elég gyakran találta a Fertő déli részén s öt darabot lőtt is. ... Egyéb magyar példányok csakis a soproni főreáliskolai, Huszthy Ödön lékai gyűjteményében s három darab a bécsi udvari múzeumban vannak, melyek mind a Fertőről valók.” (57–58. p.)

Ritka kóborlóként jelenik meg, az 1990-es évekből van néhány megfigyelése a mekszikópusztai szikésekről és Fertőrákosról.

Küszvágó csér (*Sterna hirundo*)

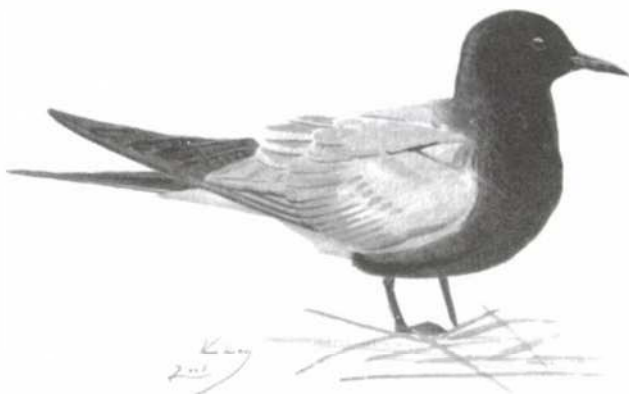
„...folyamainknál igen ismert madár, valamint a Fertőn, (Mikor a Fertőből kidöglött a hal – Jukovits szerint – e madárfaj is eltűnt a tóról s csak a halászat feleledésével mutatkozott újból.) Balatonon s más tóvidékeinken is...” (59. p.)

A Fertőn rendszeresen megfigyelhető, egyes években néhány pár fészkel.

Kormos szerkő (*Chlidonias nigra*)

„Emlékszem az 1889. évre, mikor a Fertő környékén (de az ország egyéb helyein is) némely sáska- és szöcskefaj (különösen a *Stenobothrusok*, *Caloptenusok*) annyira túlszaporodott, hogy az egész Fertőmenti legelőterület felszíne örökösen hullámozott, mozgott a milliárd szöcskétől s a közelben díszlő vetések, rétek, gyepesek végenyészet elé néztek. Ekkor ameddig csak a szem látott, száz és száz, ezer és ezer sirály, bibicz, szerkő járta, vadászta a tó környékét s heteken keresztül kizárólag ez ártalmas rovarkból élt, hatalmasan korlátozva a csapás még nagyobb mértékét.” (67-68. p.)

A kis sirályhoz hasonló időszakban és számban átvonuló a Fertőn, néhány példány szinte egész nyáron és kora ősszel látható.

Kormos szerkő (*Chlidonias nigra*) Művész: Kókay Szabolcs

Kárókatona (*Phalacrocorax carbo*)

„Még néhány év előtt a Fertő közelében, a »Hanyság«-nak kapuvári éger-erdejében is költött de ma már ott nincs tanyája.” (71. p.)

Jelentős európai és hazai állománynövekedése ellenére a Fertő vidékén nem fészkel, azonban jégmentes időben szinte mindig megfigyelhetőek a többnyire határoslopokon ülő egyedei.

Kékcserű réce (*Oxyura leucocephala*)

„Az utóbbi évtizedekben nálunk a »Mezőség« tavain kívül előkerült és lövett Pestmegye tóságain, a Fertőn, a Velencei tavon, Bács-Bodrog megyékben.” (90. p.)

Hazánkból évtizedekkel ezelőtt kipusztult mint fészkelő faj, sőt kóborló egyedek is csak igen ritkán láthatóak. Az 1980-as években a Kiskunságban végzett visszatelepítési kísérlet nem volt eredményes. Nálunk nincs ismert adata.

Fekete réce (*Melanitta nigra*)

„...mindössze csak néhány példány került eddig, még pedig 1887 április 24-én Fonyódon (Balatonmellék), 1823-ban a Fertőn s egy gácsér Holicson; előbbi a nemzeti utóbbiak bécsi udv. múzeumban vannak.” (93. p.)

Hazánkban nagyobb folyóknál és tavakon az ősztől kora tavaszig terjedő időszakban kis számban megjelenik, a hazai Fertőről néhány magányos egyed megfigyelése ismert.

Üstökös réce (*Netta rufina*)

„Nálunk ritka madár s csak egyes példányok kerültek belőle, legtöbb a Fertőn, hol régebben költött is...” (97. p.)

Az üstökös réce hazánkban csak a Fertőn számít gyakori madárnak. A tavaszi vonulás során évről-évre növekvő számban látható. 1997–1999-ben a vonulás tetőpontján számuk elérte, sőt meghaladta az 1000 példányt. 1983-óta fészkel is, állományát a hazai részen mintegy tíz párba becsüljük.

Kerceréce (*Bucephala clangula*)

„Hogy azonban egyes párok családalapításra nálunk szorultak, arra is van adatunk. Így 1886-ban a Fertő táján, Süttör község és a hanyasági Egererdő közt, az úgynevezett »Gyenes«-ben, május végén talált az eszterházi vadász egy párt, melyből a tojót meglátta s benne kifejllett tojásra bukkant, fészket is meglelte.” (99. p.)

A Dunán és a Balatonon télen tömegesen fordul elő, az egyik legnagyobb egyed-számban átvonuló récefaj. Térségünkben jellemzően néhány tucatnyi egedből álló kisebb csapatai jelennek meg.

Jegesréce (*Clangula hyemalis*)

„...lőtték Pest-, Pozsony-, Baranyamegyében, Erdélyben, a Fertőn, Balatonon s másutt.” (101. p.)

Ritka átvonuló a téli félévben. Nincs ismert előfordulása a hazai Fertőn.

Tőkés réce (*Anas platyrhynchos*)

„Magán a Fertőn, Velencei tavon a többi récefajok mellett alig számbavehetően, a környéken levő mocsarakban, nedves rétségeken, vetésekben azonban rendszeresen költ.” (103. p.)

Leggyakoribb fészkelő és egyik legnagyobb egyedszámban átvonuló vadrcénk. Szinte mindenhol fészkel, ahol némi vizet talál, még a soproni Várhely-kilátó közelében található kisebb fellápokon is.

Kendermagos réce (*Anas strepera*)

„Nálunk közönséges a Velencei tavon, a Mezőségen; a Fertőn, Balatonon ritkább, általában nem igen gyakori költő.” (109. p.)

Évről-évre több száz, ritkán ezer példányt meghaladó csapatai számlálhatóak a mekszikópusztai elárasztásokon tavasszal és ősszel. Néhány pár rendszeresen fészkel is itt.

Sarlós réce (*Anas falcata*)

„Hazánkban csak egyetlen példány került (ezen kívül Európában alig fordult elő több), még pedig 1839 szeptemberben a Fertőn, melyet Kopp I. Bánfalvánál lőtt. A pompás nyári tollazatban levő gácsér vétel útján Payreystól a bécsi udv. múzeumba került, hol ma is megvan.” (111. p.)

Kelet-Szibériai faj, hazánkban azóta sem fordult elő.

Nyílfarkú réce (*Anas acuta*)

„A Velencei tavon nem fészkel, de a Fertőn igen...” (119. p.)

A kendermagos récénél kisebb számban vonul át a Fertőn, de nem fészkel. Alkalmi költése nem kizárható.

Örvös lúd (*Branta bernicla*)

„A Fertőn Jukovits szerint igen ritka, de néhányat mégis szerzett; Fászl ugyanitt Hegykőnél 1879-ben novemberben látta. Dombrowski írja, hogy 1886 decz. 6-án bátyja a bécsi vadaspiacon vett egy hím példányt, melyet szintén a Fertőn lőttek; ez a nemz. múzeumba került. 1887 márcz. második felében két csapat tartózkodott a Fertő délkeleti részein, (Mexikónál); egyikben 19 db, másikban 21 db volt. Márcz. 19 és 24-én 1-1 darabot el is ejtettek közülök. ... 1889-ben a Fertő környékén kutatva, a nyugati parton Oszlop és Szt.-Margit községek közt lakó Veletics molnárnál láttam egy kitömött példányt, melyet ő 1888-ban lőtt; ez most Huszthy Ö. lékai gyűjteményében áll.” (124. p.)

Télen a sokezres vadlúdcsapatokkal időnként megjelenik egy-egy példány.

Nyári lúd (*Anser anser*)

„A nyári lúd hazánkban is gyakori fészkelő madár, de ujabban csak néhány területen t.i. ott, a hol még meglehetősen szűzies, érintetlen épségökben maradtak a tóságok, mocsarak s mérnök furfangja, vízszabályozással, nem férközött még szívükhöz. Így a Fertőn, főleg a nyugati parton, Fehéregyháza nagy nádasaiban számos párban költ, úgy a tó egyéb részein és a Hanyságban, az Ecsedi lápon, Pestmegye nagyobb nádasaiban, a Sárréten, a Balaton mellékén, a velencei tó déli végében; szóval itt-ott, még lappangó ősmocsarainkban.” (125. p.)

Egyetlen fészkelő hazai vadlúd-fajunk. Magyarországon védett, Ausztriában vadászható. A magyarországi Fertő-részen mintegy 100–150 pár fészkel, elsősorban a délkeleti részen, kisebb számban Fertőrákos térségében. Ősszel, az átvonulókkal számuk meghaladhatja a tízezer példányt, rendszerint valamennyi át is telel nálunk.

Csigaforgató (*Haematopus ostralegus*)

„A Fertőn Dombrowski 1887 szeptember 24-én 8 darabot, október 4-én 1 darabot látott.” (139. p.)

Szinte minden évben előfordul a Fertőn, többnyire egyesével jelenik meg.

Székicsér (*Glareola pratincola*)

„A Fertő vidékén sem Fászl, sem én sohasem láttuk s Jukovits az 50-es években azt írja, hogy ritkán fordul elő. Nem áll tehát a mit Brehm ír, hogy a Fertőn számosan költenek.” (143. p.)

Az alföldi pusztákon kis számban fészkel, de vidékünkön igen-igen ritkán látható belőle egy-egy.

Ezüstlile (*Pluvialis squatarola*)

„A Fertőn ősszel szintén többször előkerül s itt elejtetteket különböző években láttam.” (147. p.)

Rendszeres átvonuló, a fertői szikes réteken, az elárasztásokon ősszel és tavasszal egyaránt megfigyelhető. Ritkán látható száznál több egyed együtt. Vélhetően a vonulás alkalmával megjelenik belvizeken, réteken többfelé is, de ott nehéz rátalálni.

Aranylile (*Pluvialis apricaria*)

„Ritka esetben mint feljegyezték, a Fertőnél és 1847-ben Pestmegye mocsarain költött volna egy-egy pár, ha ugyan nem meddő példányok nyomán következtek nálunk való fészkelésre.” (149. p.)

Hasonlóan vonul, mint az ezüstlile, szívesen társul bíbicek csapatához, ezért az aranylilére még inkább igaz, hogy szórványosan réteken, sőt szántóföldeken is előfordulnak vonuló egyedei. Kisebb számban jelenik meg, mint az előbbi faj.

Havasi lile (*Eudromias morinellus*)

„...Sopronmegyéből (Fertő-Szt.-Miklós) gyűjteményemben van egy példány...” (150. p.)

A Hortobágyon rendszeres átvonuló, nálunk csak egyetlen megfigyelése ismert Mekszikópusztáról.

Széki lile (*Charadrius alexandrinus*)

„Magyarországban meglehetősen számosan a Fertő keleti partján Illmicz körül találtam fészkelve... A Fertőnél fészkelőhelyei a víztől 100–200 lépésnyire kavicsos, homokos helyeken voltak s május 14-én legtöbb fészkegdöröcskében – mert fészket tulajdonképpen nem épít – három, halvány rozsdasárga vagy fehér alapon hamuszürkésen, barnásfeketén pontozott, foltozott, fröcscentett tojást találtam.” (153. p.)

Kis számban, de rendszeresen fészkel a Fertőzug (Seewinkel) szikes tavainál. Nálunk ritkán látható tíz egyednél több együtt, igen ritkán speciális vízviszonyok mellett fészkel a Fertő menti szikeseken (1983, 1997, 1999).

Bíbic (*Vanellus vanellus*)

„1889 nyarán nagy mértékben pusztították a Fertő körül rengeteg számban elszaporodott szöcskéket, sáskákat is. Felbonczoltak gyomrában a nagy zöld sáskát, lótetűt gyakran találtam. Nem kicsinylendő tehát a bibiczmadár gazdasági szerepe!” (162. p.)

Tömeges átvonuló, főként tavasszal. Mindenfelé látható gyepeken és szántóföldeken, de nagyobb számban vizek, belvizek mellett. Sok helyen fészkel, gyakran még agrárterületeken is.

Ugartyúk (*Burhinus oediacnemus*)

„...a fertő-szent-miklósi határban (Sopron m.), Mosonmegyében (Rajkán), ...rendes költőmadarunk de vonuláson szántásokon, ugarokon, tarlókon másutt is előkerül.” (167. p.)

Egyetlen helyen fészkel a Mosoni-síkon 1992-ben. Egyébként nálunk nem látni.

Gulipán (*Recurvirostra avosetta*)

„A Fertő keleti partján a »Land- és Zicklacke« tócsák szigetein néhány pár rendszeren költ, előbb azonban Jukovits szerint számos volt. Innen ismerem én is a gulipánt.” (169. p.)

Igazi fészkelőhelyei a fertőzugi szikes tavak, de rendszeresen – nem minden évben – fészkel a mekszikópusztai elárasztásokon is, állománya 10–25 pár.

Gólyatöcs (*Himantopus himantopus*)

„A Fertőnél 1889-ben meglehetősen népes fészkelőtelepünket találtam a Sarród felé eső mocsarakban; (jelenleg ezen a helyen nád helyett már buza nő!) a tó egyéb részein, parti mocsárvilágában is rendszeres jelenség volt, manapság ott is ritkább, habár még mindig előfordul s a vízviszonyok szerint változtatja költőhelyét. [...] Így talál-

tam őket fészkelve a Fertő délkeleti végén fekvő sarródi mocsárban, mely a tó partja és Sarród község közt fekszik s keletre, nyugatra messze kilométerekre elnyúlva, széles ingovány, nádas, iszapos, zombékos, tocsogós, pocsolós, legelőkkkel váltakozó gyűrűként fogja körül az egész déli Fertő-partot. A gólyatölcs tanyáján sűrű czímeres nád sarjadt ki majd csaknem embermagasságig, közbe szabadabb zombékos helyek voltak s mindenütt térdigérő víz. Mikor ezt a süppedős területet május végén és június elején, pörkölő napfényben, begázoltam, kezdetben alig mutatkozott más madár a sívó biciczeken, füttyülő czankókon kívül. De puska lövésem zajára megelevenült a rét; mint a távoli füst, úgy gomolyogtak ki sekélyesb helyeiről a különböző czankók (*Totanus*, *Machetes*) százas csapatai, egyes réczék, vadludak s a szemhatáron csillámló tengerzöld, barnásan és fehérszürkén fénylő Fertő tükre fölé menekültek, a fészküket féltők pedig jajgatva kóvályogtak fejem fölött. A mélyebb vizű részekből kaptak ugyanekkor szárnyra a szép gólyatölcsök s felemelkedtek a puska lövés határáig, elkezdtek fölöttem párban keringeni, folyton sírva ket, ket, köt, kit, ket hangon szólva. Néha hangja a kecs, töcs szótagokhoz is hasonlít s utóbbi adta a nép szájába a "töcsmadár" elnevezést. Vagy húsz párnál több volt itt, de fészkeiket igen nehezen bírtam s alig egy-kettőt földözhettem föl. Ezek zombékon vagy nádtorzsos, gazonos helyeken voltak nádszálacskákból, bakacsból, sisákból építve s finomabb száraz szálakkal bélelve. Bennök négy darab erősen kotlott tojás volt, melyek, színre halványszürkésárga vagy zöldessárga alapon kisebb-nagyobb hamuszürkés, rozsdásbarna, sötétebb barna pontokkal, foltokkal tarkáztak; alakjuk nem annyira körte alakú mint a bicicztojás." (171-172. p.)

Élőhelyigénye hasonló a gulipánéhoz, de kevésbé ragaszkodik a szikésekhez. Az 1990-es években növekedett a hazai állománya, megjelent és többször fészkel Mekszikópusztán.

Vékonycsőrű víztapósó (*Phalaropus lobatus*)

„1859-ben Jukovits a Fertőről szerzett három példányt s az utóbbi években szintén észlelték ott; így 1898 augusztus 22-én a nyugati parton lőttek három darabot, melyek a soproni kath. főgymnasium, az ornith. központ és Huszthy Ö. lékai gyűjteményébe kerültek.” (175. p.)

Sarkvidéki fészkelő, elsősorban ősszel figyelhetők meg egyedei, néhány példányból álló kis csapatai. Nem olyan ritkaság, mint korábban gondoltuk.

Sárjárom (*Limicola falcinellus*)

„A Fertő mellékén 1892 májusban a Dorfsee-nél egy hím és két tojó, 1895. május 15-én pedig két tojó lővetett, melyek Huszthy Ö. gyűjteményében vannak Lékán.” (178. p.)

Egyesével jelenik meg az elárasztásokon, esetleg néhány példány látható együtt. Nem kerül elő minden évben, de nehezen megfigyelhető apró partimadár, amely többnyire együtt vonul más fajok nagyobb csapataival. Jelentéktelen külsejű, ezért nehéz észrevenni.

Tengeri partfutó (*Calidris maritima*)

„Magyarországból csak két téli tollazatú példány ismeretes. Az egyik Jány P. révén került a nemzeti múzeumba de hogy mikor és hol lőtték ? nem tudjuk, a másik a Fertőről való s a bécsi udv. múzeumban áll.” (180. p.)

Magyarországon igen ritka átvonuló, a térségből nincsen megfigyelése.

Sarki partfutó (*Calidris canutus*)

„Magyarországban ritka vendég s csak néhányszor jött kapóra; így 1810. október 16-án a Fertőnél 2 darab, melyek a bécsi udv. muzeumban (egyiknek csontváza, a másik kitömvé) állnak, ugyancsak e tónál 1887 szeptember 24-én Dombrowski lőtt egy példányt s 25-én 4 darabot látott. Előbbi Girtanner orvos birtokába került (Szt.-Gallen, Svájc).” (180. p.)

Vonulásának menete nálunk hasonló a vékonycsőrű víztaposóéhoz. Mint a magas északon fészkelő fajok, a sarki partfutók általában igen bizalmas viselkedésűek.

Apró partfutó (*Calidris minuta*)

„Nálunk átutazóban közönséges s április elejétől majd egész májuson át, egyesek júniusban, sőt júliusban is találhatók (1889. július 14-én a Fertőnél hat darab közül kettőt lőttem). A Fertőnél és Velencei tónál június első hetében többször lőttem...” (187. p.)

A Fertő-mentén változó számban rendszeresen átvonuló faj, legnagyobb csapata hétszáz példány volt.

Pajzsoscankó (*Philomachus pugnax*)

„A Fertőnél és a Sárréten (Fehérmegye) szintén fészkelve találtam. [...] A tojó május végén alapítja meg otthonát, melyet Sarródon a Fertőnél, ugyanoly helyeken találtam, minőket a gólyatöcsök választottak fészkelésre, s mely területet utóbbi madárfaj ismertetésénél jellemeztem. A fészkek zsombékok tetején, nem annyira rakva, mint abba vájva s száraz szálacskákkal kibélelve készül.” (189–190. p.)

Hazánkban igen-igen ritkán fészkel, többnyire évtizedek telnek el fészkelései között. A bíbichez hasonlóan több ezres csapatokban vonul, de annál jobban ragaszkodik a vizes területekhez.

Kis goda (*Limosa lapponica*)

„A bécsi udv. múzeumban három magyar példány van (két fiatal és egy öreg csontváza), melyek Holicsról (két darab) és a Fertőről valók. Utóbbi tónál 1890. szeptember hóban lövetett egy, mely a nemz. múzeumba jutott. Jukovics is írja, hogy egy ízben két példányt kapott innét.” (203. p.)

A ritkábban megjelenő fajok közé tartozik ez a tipikusan a tengerpartokon vonuló északi elterjedésű faj. Az 1990-es években országszerte hirtelen megnőtt a megfigyelések száma, így a Fertőnél is. Szívesen jár együtt pólingokkal.

Nagy póling (*Numenius arquata*)

„...néha gyenge teleken át egyesek nálunk is maradhatnak. Így a hatvanas években a Hanyság körül egész télen mutatkozott egy csapat, mely az országúton varjak módjára szedegette a hulladékokat; 1881/2. év telén is 4-5 darab áttelelt itt.” (207–208. p.)

A Fertő magyar oldalán kivételesen fészkelhet. Bár a fészkelési időszakban rendszeresen látható, eddig nem sikerült ezt bizonyítani. Nyár végén gyakran 200–250 egyed is látható együtt. A Hanságban kisebb állománya fészkel, ezt – az állatállomány csökkenését követően felhagyott rétek gyomosodása miatt –, az élőhelyének megszűnése fenyegeti.

Sárszalonka (*Gallinago gallinago*)

„Így én madarunkat a Balaton mellékén, a lellei mocsárban, a fehérmegyei »Sárréten« és a Hanyságban figyeltem meg párosodás szakában...” (215. p.)

Igen rejtetten vonul és fészkel, így nehéz pontosabb becslést adni az állományról. A Fertőnél és a Hanságban is fészkel és átvonul.

Túzok (*Otis tarda*)

„Ott tehát, a hol rendszeren tartózkodnak a tűzokok, járások útjában kukoricaszárból ilyen rakásokat jó eleve készíttessenk, alájuk lesgödröket ásatva s ha megszokták azokat s gyanutlanul nézik, sikeres vadászatot, hajtást rendezhetünk rájuk. Mosonmegyében kétszer vettem részt ilyenformán előre megcsinált, kukoricaszárral földött lesgödörös hajtóvadászatot s mind a kétszer majdnem minden puskás lövéshez jutott, nekem pedig kiválóan kedvezett a szerencse, mert első nap úgy mint másnap is, két-két darabot dupláztam ki a csapatból s hamar töltve, még egy harmadikat is megsebezhettem. [...] 1896-ban egész Magyarországot s különösen a nyugati megyéket is roppant hótömegek földték; a tűzokok a kis magyar Alföld medenczéjében Moson-Sopron megyében, nagy inségbe jutottak s alig találtak helyet, hol eleség után kaparhattak volna. A szarvasok segítettek ekkor rajtuk. A Hanyságban és az Égererdőben tenyésző nagy fővadállomány, Kapuvár vidékén ugyanis a mezőket össze-vissza járta, a havat feltúrta s így a tűzokoknak baján lendített. Össze is szorultak itt ezernyi számban s közel-távol vidék tűzokja mind e föltúrt helyekhez huzódott. Itt történt az a páratlan, egy hétig tartó tűzokvadászat, mely negyvenkét darab elejtésével záródott. Hallatlan siker ez, különösen ha számba vesszük – a mit külön hangsúlyozok –, hogy ezek korántsem voltak elpilledt, nyomorgó állatok s csakis aránylag kis területre utalt, rendkívül nagy mennyiségüknek tudható be ez a fényes eredmény, nemkülönben annak a körülménynek is, hogy a vadászok a Rába mély partjában jól elrejtőzve állhattak föl.” (229-230. p.)

Hazánk egyik legféltebb természeti értéke ez a madár. Állománya a 20. században folyamatosan csökkent, a kisebb populációk a természetvédelmi intézkedések ellenére lassan felmorzsolódnak. Az 1980-as évek elején eltűnt a Fertő-vidékről mint fészkelő és alig néhány alkalommal került ezután szem elé. A Kisalföld teljes állománya alig haladja meg a száz egyedet.

Reznek (*Otis tetrix*)

„1891 áprilisban Sopronmegyéből kaptam egy gyönyörű kakast, melynek éppen csak szárnya hegye volt ellőve. A szép madár nem érezvén komolyabb bajt, pár napig nálam volt fogságban, egy tágas ellécezett fülkében. Közeledtemre mindig lármás szárnycsattogással fel-felugrott a tetőzetig és *pru, pruru-prútt, drúút* forma hangokat hallatott. A madarat tulajdonosának kívánsága szerint a II-ik nemzetközi ornith. kongresszus tartamára az állatkertnek küldöttem, de mi történt vele azután? nem tudom.” (232. p.)

Igen ritkán kerül elő hazánkban. A vidékünkéről sok év óta először, 1999-ben figyeltek meg egy tyúkot a Mosoni-síkon.

Daru (*Grus grus*)

„Hajdanta Magyarországon is úgy a balatoni nagy berkekben, mint az Ecsedi lápon, a Hanyság égerfás roppant területén, a Sárréteken, a nagyobb folyamaink mentén elterülő ősmocsarakban mindenütt számosan tanyázott ez a délczeg madár. [...] Ősszel meg októberben utazik át. Leginkább csak a Tisza mentén, s ritkábban a Dunántúl is (Hanyságban, Balatonmellékén) száll meg.” (234–235. p.) „Vagy 8 év előtt a Fertőnél találkoztam egy pomogyi halászszal, kinek még volt eleven daruja s évenként rendszeren megtépázta, hogy tollait a rábaközi legényeknek jó pénzen eladja. Az értékpapirtulajdonos szelvényvágásának ősi példája ez!” (238. p.)

Hatalmas csapatokban vonul át Kelet-Magyarországon, azonban a Dunántúlon már lényegesen ritkább. Érdekes módon az 1990-es évek közepén néhány évben 50–150 egyedből álló csapatok is megjelentek, de előtte és azóta ritkán látni tíznél többet együtt. Hajdan a Hanyságban fészkeltek is, meglepő módon az utóbbi években kétszer is visszamaradt egy-egy pár, melyek nem fészkeltek ugyan, de hosszasan násztáncoltak és fészekanyagot is hordtak egy nádasba.

Pusztaityúk (*Pterocles exustus*)

„Magyarországban e ritka, Észak-Afrikában, Közép- és Dél-Ázsiában honos madarat 1863 augusztus havában Hannibál Jenő Szany községnél (Sopron m.) ejtette el, mely úgy látszik, hogy abban az évben Ázsiából hozzánk látogatott talpas tyúkokhoz szegődött. Európában sem az előtt, sem az után biztosan nem észlelték ezt a fajt s ezért a Huszthy Ö. lékai muzeumában maig meglevő példány, az európai ornisban az egyetlen bizonyíték.” (263. p.)

Azóta sem fordult elő.

Talpastyúk (*Syrhaptes paradoxus*)

„1863-ban nagyobb csapatok mutatkoztak egész Közép-Európában s nálunk Bánfálván (Moson m.), Csornán (Sopron m.), ... lőtték és látták, mint azt hiteles feljegyzések bizonyítják. Akkoriban május közepe táján kezdtek jelentkezni; Bánfálván – Jukovits adatai nyomán – egész nyáron át tartózkodtak s marhanyomokba rakva tojásaikat, fészkeltek is. 1864 márczius közepéig látták ott őket, azután nyomtalanul eltűntek. [...] 1888 tavaszától azután – főleg április havától számítva – nap-nap után kaptuk a híreket, hogy itt is, ott is kisebb-nagyobb csapatok mutatkoztak. ... Magyar földön következő helyeken és vidékeken észlelték vagy lőtték: ... Böny (Győr m.) ... Fehéregyháza (Sopron m.) ... Kis-Marton (Sopron m.) ... Oszlop (Sopron m.) ... Röjtök (Sopron m.) ... Rákos (Sopron m.) ... Somorja (Pozsony m.) ... Szt.-Margita (Sopron m.) ... Hogy a mi területünkön fészkeltek volna, arra hiteles adat nincsen; csak az tény, hogy egy május végén Parndorfnál elejtett tyúokban teljesen kifejlődött tojás volt. (265–266. p.)

Igazi inváziós faj, amely ritkán tört be Európába, de akkor nagy tömegben és ilyen alkalmakkor fészkeltek is. Sajnos ez a második világháború óta nem ismétlődött meg.

Batla (*Plegadis falcinellus*)

„Nagy fészektelepe volt a Hanságban, mely azonban most a kiszáritás korában elenyészett már...” (270. p.)

Tavasszal néhány egyed minden évben megjelenik a Fertő mellett.

Üstökösgém (*Ardeola ralloides*)

„A Fertőnél, Hanságban ritkább s kevés költ...” (295. p.)

Tavasszal néhány egyed minden évben megjelenik a Fertő mellett. Egyes években a hansági Király-tónál és egy alkalommal az osztrák Fertőn – kócsagtelepben – fészkel is.

Szürke gém (*Ardea cinerea*)

„Némely helyen – mint hajdan a Hanságban – a kárókatonákkal vegyesen lepnek el bizonyos erdőrészt, máshol a többi gémfajokkal telepesen költenek, de az ily telepen rendszeren ők vannak kisebbségben...” (299. p.)

A Hanságban kisebb telepe van, illetve az osztrák Fertőn kócsagtelepben is fészkel néhány pár. Egyébként mindenütt megfigyelhető gyakori faj.

Nagy kócsag (*Egretta alba*)

„Rendszeren fészkel – még pedig telepesen egyéb fajtársaival – a Fertőnél, a Hanságban, az Ecsedi lápon, a Tisza, Duna s más folyamaink mellékén elterülő nagy mocsarakban, erekben, rétekben, a Balaton berkeiben, szóval minden jóra való ember telen, kiterjedt »ósmocsárban«.” (309. p.)

A 19. század fordulója táján szinte kipusztult a Kárpát-medencéből. Az utóbbi évtizedekben a teljes védelem következtében egyre erőteljesebben nő a fészkelő állomány, ebben szerepet játszhat az is, hogy nagy számban telelnek át kócsagok országszerte. Az enyhe teleken ezek az áttelelők mentesülnek a vonulás jelentette kockázatoktól, amelyek pl. a vörös gémet és a kanalas gémet máig erősen megtizedelik. A tradicionális fészkelőtelepek az osztrák oldal nádasaiban vannak, a jelenlegi költőállomány mintegy hétszáz pár. Nagy számban járnak táplálkozni a mekszikópusztai elárasztásokra, 1996-ban egy alkalommal 2600 példányt figyeltünk meg itt.

Kékes rétihéja (*Circus cyaneus*)

„1897 szeptemberben számos rétihéja mutatkozott Eszterháza (Sopron m.) vidékén s a roppantul elszaporodott egér arra a feltevésre engedett, hogy ezeket pusztítják. Két lelövött gyomrában azonban fogolymaradványok voltak, a mi azt bizonyítja, hogy a terített asztalon sem csupán az egerek csiklandozták étvágyukat.” (383–384. p.)

Nálunk nem fészkel, azonban a telelő példányok ősztől tavaszig mindenfelé megfigyelhetőek.

Rétisas (*Haliaeetus albicilla*)

„Talán legészakibb honi fészkelő helye a Fertő mellékén elterülő Hanyság égerdőiben van, vagy legalább is hat év előtt volt.” (400. p.)

Az intenzív védelem következtében az európai és a hazai állomány örvendetesen gyarapodik. A Fertőn és a Hanságban több példány rendszeresen áttelel, sőt átnyarálás is előfordult. A Hanságban két alkalommal sikeresen fészkeltek.

Pusztai ölyv (*Buteo rufinus*)

„1856 április 12-én Mosonmegyében Bánfalunál ejtettek el egyet, mely a bécsi udvari múzeumban van. Évek múlva ugyancsak a Fertő mellékén került meg egy másik, mely Huszthy Ö. gyűjteményében van Lékán.” (408. p.)

Az Alföldön rendszeresen előfordul, sőt fészkel is már. A Fertő hazai oldalán hat-szor került szem elé.

Békászó sas (*Aquila pomarina*)

„A Hanyságban (Fertő mellett) a boldogasszonyi ú.n. »Öreg égererdőben« 1889 május 26-án dr. Madarász Gyulával találtunk egy fészket, mely alig egy méternyire a föld színétől, szétágazó törzsű égerfára volt rakva. Egyetlen tojás volt benne, fehér alapszínen dohánylé barna foltozással. ... A fészkeről elszálló sas clangá-ra vallott.” (419. p.)

Bár a hazai állomány jónak mondható, e térségben nemigen fordul elő.

Kerecsen (*Falco cherrug*)

„...a Fertő körül szintén többször lótték. A Hanyságban, a Duna és Tisza mellékén, legtöbbszörre ligeterdőkben, fákon fészkel.” (430. p.)

Tavasszal, ritkábban ősszel is néhány egyed megfigyelhető vidékünkön, a hazai állomány megerősödésével a későbbiekben akár fészkelőként is megjelenhet.

Réti fülesbagoly (*Asio flammeus*)

„Magam pedig augusztus elején Sennyénél, majd szeptember közepén a Fertőnél találtam egyeseket, a mikor még a vonulás nem indult meg. ... Kiválóan emeli működésük fontosságát, hogy a költözők ősszel egércsapásban sinylődő vidékeken nagy számban összegyülekeznek, sőt át is telelnek s kiadóan vetik magukat az elszaporodott kis rágcsálókra. Ezt a megfigyelést többször tettem, így éppen 1897-ben is, mikor Vas-, Sopron- és Mosonmegyékben az egerek annyira elszaporodtak, hogy utóbbi megyében helyenként nem is arattak. Ősszel azután annyi réti bagoly volt a megyékben, hogy egyes vágásokból egyszerre 30 és több darabot kiröppenthetett az ember.” (444. p.)

Állománya erősen ingadozik. A Hanyságban rendszeresen, a Fertő délkeleti részén alkalomszerűen fészkel. Telente áttelelő csapataival lehet találkozni a fészkelésre alkalmas élőhelyek környékén.

Füleskuvik (*Otus scops*)

„Nagy-Czenk (Sopron m.) körül öregebb fasorokban a sikságban él...” (445. p.)

Költése kiöregedő, esetleg már nem művelt gyümölcsösökben, félreeső helyeken elképzelhető, de az elmúlt években alig néhány előfordulása ismert. Többszörre jellegzetes hangja alapján lelhető fel.

Gatyáskuvik (*Aegolius funereus*)

„Láttam Sopron vidékén és Horvát-Zsidánynál (Sopron m.) ...” (452. p.)

Jelenlegi országhatárainkon belül egy hiteles adata van a második világháború óta.

Sarlósfecske (*Apus apus*)

„Többen megfigyelték s 1881-ben június 11-én magam is kiválóan tapasztaltam Sopronban, hogy hideg, szélvészkes időben a környék várfalaiban fészkelő sarlós fecskék nagy számban kerestek menedéket az épületek közt, behatoltak a folyosókra, kapuszínekbe, sőt szobákba, s annyira bágyadtak, elkényszeredettek voltak, hogy számos helyen kézzel fogdosták őket össze. Többeket felbonczoltam akkoriban, de gyomruk kivétel nélkül üres volt. [...] Azt is megfigyeltem, hogy ilyen kedvezőtlen viszonyok közt olyan területekre huzódnak, a hol különben nem találhatók, de a hol ugyanakkor – mikor tartózkodási helyeiken élelem hiányában vannak – melegebb idő jár s így ott nem nélkülözik a táplálékot. Ez különösen tavak környékére vonatkozik; így a Velencei-tónál és a Fertőnél június végén is, mikor hire járt, hogy a hegyvidékeken hűvös, szokatlan alacsony légmérséklet uralkodik, gyakran nagy számban láttam repkedni, máskor azonban soha sem találkoztam itt velők.” (508–509. p.)

A sarlósfecske egyike tipikus városlakó madarainknak. Magyarországon többnyire közepes, vagy nagyobb városokban, azok régi negyedeiben vagy a paneles építésű lakótelepeken fészkel. Jellegzetes röptük, éles, sivító hangjuk ellenére gyakran a lakók sem tudnak róluk. Sopronban már Fászl⁸ is közönséges fészkelőként ír róla és bizonyára azóta is állandó lakója a városnak. Állománya lassan növekszik, mivel természetes ellensége csupán a fészkelőhelyéül szolgáló épületeket renováló ember és a fészkeléskor hirtelen bekövetkező hideg, csapadékos időjárás. Sok költ a Jereván lakótelepen, a Belvárosban, az Egyetem kollégiumának épületén és a fertőrákosi köfjektőben is.

Füstifecske (*Hirundo rustica*)

„Novemberben nagy ritkaság már fecskét látni, de 1881-ben Sopronban november 2-án még öt darabot figyeltem meg a hóval födött háztetők körül s másnap is hármat.” (526. p.)

E faj alkalmanként meglehetősen helyeken épít fészket, nem számít ritkaságnak, ha kapualjakban, vagy akár épületek folyosóin, esetleg neonlámpákon találjuk a fiókáit etető füstifecskét. Mégis jellemzően ott él nagyobb számban, ahol állattartás folyik. A falusiak tudják, hogy istállóknak, de akár ólakban is megszokott dolog egy vagy több fecskefészek. Szeptemberben elvonulnak, de elvétve októberben is előfordulhat egy elkésett vonuló, a Fertőn van megfigyelése még novemberből is.

⁸ Fászl István: Sopron madarai. A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend Soproni Kath. Főgymnasiumának Értesítője az 1882/83. iskolaévről. Sopron, 1883., 31. p.

Kormos légykapó (*Ficedula hypoleuca*)

„1881 április 25-én s a következő napokon – mint naplóm tanúsítja – Sopron vidékén oly töménytelen mennyiségben utazott át, hogy a szó szoros értelmében minden erdő, kert, bokor csak úgy hemzsegett tőlük. Május 3-ával úgy eltűntek, hogy nyomuk sem maradt.” (532. p.)

Mint fészkelő kifejezetten ritka, ám vonuláson lényegesen gyakrabban kerül szem elé. Nehéz megkülönböztetni a sok helyütt fészkelő örvös légykapótól.

Kis légykapó (*Ficedula parva*)

„Biztosan költ a községi hegységben, Sopron nyugati hegylánczatának erdeiben ... Költözködés közben kertekben, Duna-szigeteken találtam [Csepel-sziget, Szendrői-sziget (Alduna), Velence, Égererdő (Hanyáság)].” (534. p.)

A Brennberg környéki bükkösökben fészkel, de nem gyakori. Állománya alatta marad a tíz párnak. Vonuláson a Fertő nádasában is kézre került már madárgyűrűző táborban.

Vörösfajú gébics (*Lanius senator*)

„...mint a bécsi udvari múzeumban lévő, Sopron vidékéről való példányok, színezetében némileg a nyugot-afrikai sárgás hasú fajtához (*Lanius senator rutilans Temm.*) hasonlít.” (540. p.)

A Bécsi-dombon való költése ismert az 1930-as évekből. A városzéli kertekben esetleg költhet egy-egy pár alkalmanként, de ha így is van, eddig elkerülte az ornitológusok figyelmét.

Havasi csóka (*Pyrrhocorax graculus*)

„A honi gyűjteményekben mindössze két példány van; ... a másik Feketevárosnál (Sopron m.) 1886. nov. 26-án lövetett (fiatal hím), mely Huszthy Ö. lékai múzeumában áll.” (573. p.)

Ez a magashegységi faj a közeli Schneebergen már fészkel, de erősen kötődik élőhelyéhez, ezért hazai viszonylatban is mindössze négy előfordulása ismert.

Seregély (*Sturnus vulgaris*)

„Sopronban megfigyeltem, hogy a seregélyek alkonyatkor a Fertőre repültek, ami – légvonalban – legalábbis 7-8 km utat jelent. Érdekes ilyenkor látni, amint csapat csapat után nagy zajjal ereszkedik a nádba! Minden szálon annyian ülnek, hogy meghajlik a súlyuk alatt. Néha ezernyire növekszik az összegyülekezők mennyisége. (1897. szeptember 22-én este láttam a Fertő nádasába vonuló roppant sereget, mely becslésem szerint egy kilométer hosszú volt, szélessége pedig akkora, hogy legalább 100 seregély repült egymás mellett. Nem túlzás, ha számukat százezerre becsültem!) Pity-mallatkor ismét csapat csapat után hagyja el pihenő helyét; többnyire felrajanak, néhányszor ismét levágódnak a nád közé s csak azután repülnek nagy sebtiben legelő helyeikre, szőlőéréskor pedig a szőlőkbe.” (582–583. p.)

Közönséges fészkelő madár. A soproni borvidék szőlősgazdái is jól ismerik erős hajlamát a jófajta szőlő iránt, amelyből alkalmanként alapos dézsmát szednek akár több tízezres csapatai. A 18. századból már írott nyoma is van ennek e vidékről.⁹ A seregélyek előszeretettel húznak be esténként a Fertő nádasába éjszakázni. Lenyűgöző augusztus-szeptemberben az egymás után érkező sokezres csapatainak látványa. Egy alkalommal Fersch Attila barátommal hárommillió (!) egyedre becsültük a mintegy húsz percen keresztül, látóhatártól-látóhatárig folyamatosan érkező seregélyek mennyiségét. A Fertőzug szőlőinek védelmére az osztrák gazdák évről-évre repülőgépet bérelnek, amely magyar területre hajtja a nagy seregélycsapatokat...

Rozsdástorkú pityer (*Anthus cervinus*)

„...Jukovits a Fertő körül észlelte a 60-as évek elején ... Sopron vidékén 1883 májusában Faszl szerzett egy példányt a Szt. Benedekrendűek főgymnáziumának gyűjteménye számára. ... 1895 május 17-én a Fertőnél Eszterháza is lövetett egy hím, mely Huszthy Ö. gyűjteményében Lékán áll.” (646. p.)

Rendszeres átvonuló madár, ám a hasonló, gyakoribb pityer fajoktól nehéz megkülönböztetni. Szép tavaszi időben a vonuló hímek énekelnek is nálunk.

Réti pityer (*Anthus pratensis*)

„A Nemzeti Múzeumban lévő hazai tojásai Petényitől s Zelebortól (1852 Fertő) származnának. Az utóbbiakról több mint valószínű, hogy nem hitelesek. Én a Fertőnél, sem egybeűt, költés szakában nem találkoztam e madárral.” (647. p.)

Nagy csapatokban vonul át, különösen a Fertő menti gyepeken találkozhatunk gyakran réti pityerekkel.

Hajnalmadár (*Tichodroma muraria*)

„...került egy-két példány Sopronban a Szent-Benedekrendűek székházán...” (657. p.)

Az épületek függőleges falán ügyesen kúszó hajnalmadár ritka vendég Sopronban. Rendszerint a téli félévben bukkannak fel egyedei. Gyanítható, hogy többnyire senki sem figyel fel a várfalon, esetleg templomtornyokon vagy tűzfalakon surranó példányokra. Láttuk már többször Sopronban, de a harkai templomon és a fertőrákosi kőfejtőben is.

Fenyvescinege (*Parus ater*)

„1897 szept. 25-én a Fertő déli végén, nagy legelők közepén álló kis fűzesben találkoztam ilyen kósza társasággal.” (675. p., jegyzet)

A Sopron környéki fenyvesekben és kevert erdőállományokban jellegzetes fészkelő faj. Várható, hogy a szúkárók miatt letermelt fenyvesek helyén ültetett tölgyesekben, bükkösökben csak kisebb állomány marad majd meg.

⁹ Csatkai Endre: Seregélyveszedelem a XVIII. században. Soproni Szemle, 1965., 164-166. p.

Sitke (*Luscinia melanopogon*)

„...csak Fászl I. egy jegyzete hívta reá újból a figyelmet, a mennyiben ő 1878-ban Rákosnál, a Fertőn, költözködéskor találkozott vele. [...] Később megtaláltam fészkelve a Fertőn is, habár csak az északnyugati rész egyik helyén...” (721–722. p.)

A Fertőn gyakori fészkelő, a parttól távolabb eső gyékényesekben, nádbokrokban.

Csíkosfejű nádiposzáta (*Acrocephalus paludicola*)

„De hogy már augusztus végén vonulásban van, azt is erősíthetem, mert 1887-ben e hó 27-én néhányat az előbbi faj társaságában (sitke), Borosmonostor táján (Sopron m.) bükköny-, kender- és sűrű kukoricza-táblákból zavartam ki s lőttem is belőlük; ott pedig – a táj nem lévén mocsaras – nem tartózkodhatik rendszeren.” (726. p.)

Egyetlen elszigetelt költőállománya él hazánkban, a Hortobágyi Nemzeti Park területén. Máshol felbukkanása is ritkaságszámba megy. Egyetlen, bizonytalan megfigyelése ismeretes a Fertőről.

Réti tücsökmadár (*Locustella naevia*)

„Legnagyobb számban találtam a Hanyságban és az Al-Duna árterein.” (727. p.)

Sokfelé megtalálható. Hangja jellegzetes pirregés, a tücsök hangjára emlékeztet. Nevének megfelelően réteken építi fészket, de az utóbbi évtizedekben az erdei vágás-területeken is költ.

Berki tücsökmadár (*Locustella fluviatilis*)

„Roppant mennyiségben fészkel a Hanyságban s az égeredős részeknek jellemző madara itt. Így találta fészkelve Fászl I. s én is Sopron hegyeiben a »Kecskepataknál«...” (727. p.)

Inkább a patakpartokat, folyókat, tavakat övező vizenyős talajú ritkás cserjések fészkelője, de az előző fajhoz hasonlóan szívesen költ fiatalos erdőkben is vízfolyások mentén. Sokfelé hallhatjuk jellegzetes énekét, például a Balfi-völgy hosszában mindenütt énekelnek a hímek.

Kékbegy (*Luscinia svecica*)

„Ezen kívül megkülönböztetik némely ornithologusok az egészen kék torkú, folt nélkül való példányokat (wolfi Brhm.) s azokat, melyeknél a fehér foltban még egy kisebb rozsdavörös foltocska is van (dichrostera Cab., orientalis Brhm.). Ezeket az alakokat is lőttem hazánkban, még pedig az előbbit 1889 május 28-án a Fertőnél, utóbbit 1888 április 16-án Dinyyésen (Velencei tó). ... Láttam példányokat, melyeknek egészen kék torok foltjuk volt, csak a tollakat megemelve látszott a fehér középfoltocska, viszont a Fertőnél ejtett példánynál nyoma sem volt e fehérségnek. [...] Közönséges ... a Fertőnél...” (775–776. p.)

A Fertő-part sajnos egyre ritkább fészkelője. Fertőrákos és Mekszikópuszta környékén egyaránt megtalálható, a déli parton kifejezetten ritka. A tundrán, illetve magashegységekben fészkelő kisebb termetű, a kékbegy közepén piros pettyet viselő alfaja hazánkban első alkalommal Mekszikópuszta határában fordult elő bizonyítottan.¹⁰

¹⁰ Hadarics Tibor, Mogorósi Sándor és Pellingner Attila: Vöröscsillagos kékbegy (*Luscinia svecica svecica*) első bizonyított előfordulása Magyarországon. Madártani Tájékoztató, 1993., 26–27. p.

A legtöbb tudomány adatokat dolgoz fel. Vannak olyan tudományágak, amelyek kísérletek segítségével saját adatokat hoznak létre, míg mások rajtuk kívül álló okok miatt létrejött forrásanyag segítségével próbálják kérdéseiket megválaszolni. Az utóbbiak mozgásterülete szűkebb, a kérdések feltevését sokkal jobban befolyásolják a rendelkezésre álló adatok, mint az előbbieket esetében. Egy történész felteheti például a kérdést: „*Milyen volt a 11. századi magyar falvakban az egyes foglalkozások egymáshoz viszonyított aránya?*” –, de válaszolni nem fog tudni rá, mert erről nincsenek adatok. Az első kategóriába jobbra a természettudományok, a másodikba pedig a társadalomtudományok tartoznak, de valódi különbséget nehéz és nem is érdemes tenni. Egy szociológus például ugyanazt a munkát végzi, mint egy ökológus: élőlények egymáshoz való viszonyát vizsgálja. Adott esetben kísérleteket is végez, hiszen például kérdőívek feldolgozásával saját célra adatokat hoz létre. A valódi különbség az adatok közvetlen vagy közvetett voltában rejlik. A közvetlen adat a kutató saját tapasztalatán alapul, míg a közvetett adat valamiféle szűrőn keresztül jut el hozzá.¹

A forrásokkal, vagyis közvetett adatokkal dolgozó tudományágaknak kritikusan kell viszonyulniuk a forrásokhoz. Meg kell vizsgálniuk, hogy az adott információ mennyiben alkalmas az általuk feltett kérdések megválaszolására. Ha egy ökológus arra kíváncsi, mekkora egy adott területen a rét és az erdő aránya, leméri maga. Ezzel elmentésben egy történeti ökológusnak figyelembe kell vennie, hogy a rétről és erdőről adatokat tartalmazó forrást ki írta, és milyen célból. Ha például egy középkori oklevél áll rendelkezésére, amelyben valaki arról panaszkodott, hogy réttjéről idegenek lekaszálták és elhordták a szénát, akkor tudnia kell, hogy a panaszos jó eséllyel nagyobb rétet próbált a hivatalos dokumentumban feltüntetni, mint ami valójában volt neki: „biztosítási csalást” követett el. Ezen adat begyűjtése után, ha szerencséje van, a történész talál egy másik oklevelet az erdőről. Ebben viszont nincs mai értelemben vett mértékegység, hanem csak annyi, hogy az erdőben mondjuk 100 makkoltatott malac után szedtek tizedet. Lehet persze valamiféle „malac/hektár” átlagértékkel számolni, de észben kell tartani, hogy egy tölgyerdőben több malac jut azonos területre, mint egy bükkösben. Aztán az is lehetséges, hogy a malacok száma nem területfüggő, hanem személyhez kötött tizedszedési jog. Végül pedig elképzelhető, hogy az egész ok-

* A jelen írást a szerkesztőség módszertani vitáinak szánja. Érdeklődve várjuk olvasóink véleményét és esetleges válaszait.

¹ „Abszolút tiszta” adatok persze nincsenek. A kérdőíves példára visszatérve, ismertek a viták a felvételi módszerekről. Azt embert a saját szeme is becsaphatja, így voltaképpen minden adat közvetett, mégis érzékelhető a különbség egy műszeres adatokkal dokumentált aszályos év és egy tizenkettedik századi krónikában említett aszály „megbízhatósága” között.

levél, úgy ahogy van, 18. századi hamisítvány, ez esetben nem lesz értéktelen, csak éppen tizenyolcadik századi forrássá válik.

Minden tudományágnak megvan a maga módszertana, amelynek része a forráskritika is. Ahogyan a fent említett történész észben tartja az oklevél kibocsátásának okát, úgy egy őskörnyezettel foglalkozó palinológus² is figyelembe veszi, hogy a különböző fák különböző mennyiségű virággort juttatnak a levegőbe. A módszertan elsajátítása része az egyetemi képzésnek, e nélkül egy tudós sem kerülhet be a szakmát művelők elismert körébe. Nem kell persze feltétlenül egyetemre járnia annak, aki jó kutató akar lenni, de a régmúlt emlékeitől elbűvölt laikus könnyen a sumér-magyar rokonság, vagy hasonló eszmék hívévé válik.

Bonyolultabb az ügy azok esetében, akik egy tudományág kiváló művelői, de valamiért egy másik felé fordulnak. Szaktudásuk nyilván nem lehet ugyanakkora mindkét területen. A modern tudományos kutatás kialakulása idején ez még nem így volt: Rómer Flóris éppen olyan jó régész volt, mint latinista, Hermann Ottó pedig ugyanolyan jó néprajzos, mint biológus. A polihistorok kora azonban lejárt. Az egyes diszciplínák specializálódásával és a bennük egyre jobban felhalmozódó tudással nehéz és időigényes lett minden tudomány elsajátítása. Ennek következtében mára egy tudós már csak egyvalamihez érthet igazán. Ezután ismét változott a világ, napjaink kulcsfogalma az „interdiszciplinaritás”.³ Aki ma korszerű akar lenni, az különböző tudományágak ötvözésével jut új eredményekre. Jó példa erre Fügedi Erik esete, aki – saját bevallása szerint – a modern szociológia módszereit ültette át a középkori forrásanyagra. Elsőként az ő kutatásai tették érthetővé a késő-középkori társadalmi és hatalmi viszonyokat.⁴ Fügedi munkái azt is tisztán mutatják, hogy a valódi interdiszciplinaritás lényege nem az egyes tudományágak eredményeinek egymás mellé tétele, hanem a módszerek átvétele. A történettudományban például, ahol a források száma véges, új eredmények csak az új módszerek segítségével létrejövő új megközelítésektől várhatóak.

Azok a kutatók, akik egy tudományban kiválóak, egy másikat azonban csak „felhasználói szinten” művelnek, két fő problémával néznek szembe. Egyfelől úgy kell felhasználniuk egy számukra nagyrészt ismeretlen tudományág eredményeit, hogy közben nem követnek el forráskritikai hibákat. Önmagában ez is nehéz feladat, hiszen pontosan az újszerű megközelítés miatt esetleg keveset használt forráscsoportok kerülnek a kutatás középpontjába. Másrészt azt is meg kell vizsgálniuk, érdemes-e belekezdeniük a munkába, vagyis ténylegesen új-e az általuk alkalmazott megközelítés, hiszen egyébként csak tudományágak eredményeinek egymás mellé tételéről beszélhetünk, ami a kívánt új eredményt ritkán hozza meg.

Az átjárás tudomány és tudomány között sokszor igen nehéz, különösen a természet- és társadalomtudományok között. Sok természettudós igyekszik jelenbéli kutatásait történeti kontextusba helyezni, korabeli források felhasználásával. Jó példa er-

² A palinológia, vagy pollenanalízis, az évezredek folyamán egy helyen lerakódott virággör elemzésével következtet a környező növényzet változására.

³ Klaniczay Gábor: Az interdiszciplinaritás az utóbbi negyedszázad történettudományában. Századok 123 (1989), 163–177.

⁴ Egy korai példa: Fügedi Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Budapest, 1970., pályája végéről ld. Uő: Az Elefánthyak. A középkori magyar nemes és klánja, Budapest, 1992.

re, és a dolgozat elején említett közvetlen és közvetett forrásokra a klimatológia, amely az időjárás hosszabb távú változásait vizsgálja.⁵ Az utóbbi körülbelül száz évet közvetlen adatok segítségével lehet elemezni – olyanokkal, amelyeket a kutatók a maguk által kidolgozott módszerekkel és műszerekkel mértek. Az időben visszafelé haladva, további ezer évből még vannak írott források, az ennél távolibb múltra vonatkozó adatok pedig csak természettudományos módszerekkel szerezhetők meg. Ilyenek például a dendrokronológia vagy a palinológia – így tehát csak közvetett adatokra lehet támaszkodni. Egy mától a földtörténeti korokig ívelő feldolgozás elkészítéséhez tehát ismerni kell egyrészt a modern meteorológiai módszereket és értelmezéseket, másrészt a történeti korok forrásait és azok kritikáját, harmadrészt az ökoszisztémán több ágának forrásait és azok kritikáját. Az értelmezési nehézségek kiküszöbölése érdekében Brnóban például egy történész és egy földrajztudós fogott össze, hogy megírja a cseh időjárás és éghajlat történetét.⁶

Hasonlóan összetett téma az erdőtörténet. A mai erdőket két – gyakran egymással szemben álló – tudócsoport vizsgálja. Az ökológusok az erdőket mint természetes életközösségeket kutatják, míg az erdészek inkább a gazdasági szempontokat veszik figyelembe, és az erdőket alapvetően csak *fák* közösségeként értelmezik. Mindkét irányzat közvetlen adatokkal dolgozik. Az elmúlt néhány évszázad erdeit szinte kizárólag az erdészek kutatják, jobbra írott források segítségével.⁷ A modern fagazdálkodás kibontakozása előtti, de a történeti őskor utáni írásos anyagot kis részben használják fel, a nem írott források majdnem kutatatlanok. A földtörténeti korok erdeit pedig természettudósok sora vizsgálja. Noha minden kutató tisztában van azzal, hogy a mai erdők *kultúrtájak*, amelyeket évezredek óta formál az ember, a kétféle módszertan mégis ritkán közelít egymáshoz. Az erdők története egy és oszthatatlan, ám vagy a bennük élő növényeket és állatokat, vagy az őket átalakító embereket figyeli csak a kutató. A kettő kölcsönhatása révén létrejövő erdők maguk ritkán kerülnek a kutatás középpontjába.

Térjünk vissza egy pillanatra az erdészek által végzett erdőtörténeti kutatásokra. Mint említettem, az erdészek alapvetően gazdasági szempontokból közelítenek az erdőkhöz, és a képzettségük alapján sokkal jobban értenek a biológiához, mint a történelemhez. Sokszor anakronisztikusan a modern erdőgazdálkodást próbálják meg felfedezni a 18. század előtt, majd amikor – nem túl meglepően – nem találják meg, akkor azt a következtetést vonják le, hogy jó háromszáz évvel ezelőttig senki nem értett az erdőkhöz.

A konkrét forrásokkal kapcsolatos problémákat jól illusztrálja az alábbi eset. 1988-ban jelent meg Majer Antal könyve a bakonyaljai fenyvesről.⁸ Ez a munka talán a legjobb az egyetlen erdő történetét feldolgozó magyar munkák között. Felhasználja az erdészettörténet eredményeit, de a természettudományos módszereket (dendrológia,

⁵ Itt el is különítik a közvetett és a közvetlen adatokat. A modern értelemben vett méréseken alapuló adatokon kívül mindent „proxy data”-nak, azaz „helyettes adat”-nak hívnak.

⁶ Rudolf Brazdil és Oldrich Kotyza: *History of Weather and Climate in the Czech Lands 1–4*. Brno, 1999–2000.

⁷ Ld. pl. Frank Norbert: Adatok a soproni Dudlesz-erdő történetének ismeretéhez, *SSz.* 55 (2001) 149–162. Figyelemre méltó az MTA vácrátói Ökológiai és Botanikai Kutatóintézetében Molnár Zsolt vezetésével folyó tájtörténeti kutatás.

⁸ Majer Antal: *Fenyves a Bakonyalján*. Budapest, 1988.

palinológia, fitocönológia⁹) is mintaszerűen alkalmazza. Amint azonban az elmúlt néhány évszázadnál korábbi írott forrásokat használ, egyszeriben elemi hibákat vét. Van egy ismert középkori határjárás, amelyben Fenyőfőnél szerepel egy bizonyos fenyves (*pinetum*). Majer idézi is ezt az oklevelet, mint – jogosan – a fenyőerdő őshonosságának egyik bizonyítékát.¹⁰ Azonban mindezeket egy kép is kiegészíti, melyen a szerző közli „az eredeti latin másolatot”. A képen az „1258. okirat a Kenyeriben lakó bakonyi erdővők és a szentmártoni Apátság vineyi jobbágysai közötti egyezségről – latin nyelven” látható. Már a megfogalmazás is talányos: vajon mi az, hogy „eredeti latin másolat”? A kép még ennél is furcsább. Nem más, mint két lefényképezett oldal egy 19. századi forráskiadványból.¹¹ Latinnak latin, de mitől lenne „eredeti”? Ugyanolyan könyv, mint bármely másik, amelyet nem lefényképezni kell, hanem lábjegyzetben hivatkozni rá. Ami benne van, azt le lehet szó szerint másolni – mint ahogy ebben az esetben indokolt lett volna – de „eredeti” formájában való közlésének semmiféle bizonyító ereje nincs. Hadd hangsúlyozzam még egyszer: Majer könyve összességében kiváló munka –, éppen ezért szúr benne szemet egy efféle hiba.

A források és jelenségek félreértelmezése persze nem csak a természettudósok kiváltsága. Éppenséggel fordítva van a helyzet: ha a társadalomtudósok átmerészkednek a természettudományokba, kollégáiknál sokkal gyakrabban követnek el hibákat. Maradjunk az erdőknél. Szinte valamennyi történész – Fernand Braudeltől Szabó Istvánig – egyetért abban, hogy ha egy fát kívágnak, akkor az elpusztul. Erre a „tényre” aztán jól kidolgozott és forrásokkal megtámogatott elméletek épülnek, amelyek – összegyűjtve mindazon eseteket amikor valaki arról panaszkodott, hogy szomszédja, vagy egy mohó iparos, esetleg egy elvonuló hadsereg kivágta az erdejét – bizonyítják, hogy Európa erősebben iparosodott, bányákkal jól ellátott, vagy éppen háború sújtotta területein egy árva fa sem maradt mire megjelentek, a helyzetet megmentendő az erdészek. Az igazság ezzel szemben az, hogy a – túlevelűek kivételével – minden fa újranő, ha kivágják.¹² Ha tehát valaki fái kivágásáról panaszkodik, nem az a baja, hogy nincsen többé erdeje (kiirtani egy erdőt, vagyis eltüntetni a favágás után a tuskókat, borzasztó nehéz munka), hanem az, hogy ellopták a faanyagot, ami az övé volt. Egyetlen pillantás a térképre igazolja ezt. Magyarországon nem az iparosodott Dunántúlon hiányoznak a természetes erdők, hanem a több ezer éve mezőgazdaság és állattenyésztés uralta Alföldön – és nem a török uralom miatt. Az Alföld elnéptelenedése, illetőleg a lakosság mezővárosokba tömörülése minden bizonnyal pontosan ugyanúgy jót tett az erdőknek, mint ahogyan az a Pilisben vagy a Börzsönyben történt.

Lássunk végül egy Sopronhoz közelebb eső példát, ezúttal pozitív végkifejlettel. Régóta foglalkoztatja a tudósokat az a jelenség, hogy néhány középkori oklevélben a Fertő-tavat *fluvius*-nak, azaz folyónak írták. A 19. században a történészek között felmerült az ötlet, hogy nagyon alacsony vízállásnál egy keskeny „folyó” kötötte volna össze a Fertő-tó északi és déli részét. A természettudósok részéről 1966-ban Károlyi

⁹ növénytársulástan

¹⁰ Majer: i.m., 82-83.

¹¹ Árpádkori Új Okmánytár. Szerk.: Wenzel Gusztáv. 2. köt. Pest, 1861. 314–315.

¹² Vö. Szabó Péter: „There is hope for a tree”: Pollarding in Hungary, in: *Medium Aevum Quotidianum* 44, Krems, 2001. 41–60.

Zoltán ezt a bizonyos „folyót” – hidrológiai alapon – a Fertő és a Hanság közé helyezte.¹³ Mivel az eredeti dokumentumokat részletesen nem tanulmányozta, mint látni fogjuk, igaza is volt, meg nem is. Újabban Kiss Andrea foglalkozott a kérdéssel.¹⁴ Számba vette mind a 11 középkori oklevelet és azt a néhány 16. századi urbáriumot, amelyekben a *fluvius Fertew* megtalálható. Részletes elemzése azt mutatta ki, hogy Károlyi következtetései annyiban helyesek voltak, hogy a „folyóra” való konkrét utalások nagyrésze valóban a Fertő és Hanság közötti területre vonatkozik. (Tehát az északi és déli részt összekötő „folyóra” semmilyen bizonyíték nincs.) Ugyanakkor az is kiderült, hogy a *fluvius* sokszor olyan kontextusban bukkant fel, amely sokkal inkább általános, mint konkrét helyhez köthető. Úgy tűnik, a középkorban a „folyó” szót (legalábbis a Fertővel kapcsolatban) egyáltalán nem használták azzal a következetességgel, amelyet ma feltételezünk. Sőt, az is lehetséges, hogy jelentése bővebb volt a mainál.

Kövessük végig még egyszer, hogyan alakult a kérdés története. Történészek fedezték fel a forrásokat, de olyan megoldással álltak elő, amely vízrajzi szempontból teljesen valószínűtlen, sőt, maguk a források sem igazolják. Ezután egy természettudós következett, aki képzettségénél fogva megtalálta azt az egyetlen helyet, ahol a „folyó”, ha volt ilyen, lehetett. Ugyanakkor a forrásokhoz nem nyúlt vissza, és nem bizonyította, hogy a *fluvius* tényleg folyót jelentett az adott szövegekben; elmélete akár teljesen hibás is lehetett volna. Végül egy olyan kutató foglalkozott a kérdéssel, aki mind a természeti hátteret, mind az írott forrásokat figyelembe véve jutott eredményekre. Következtetései részben a természettudóst igazolták, részben pedig azt sejtetik, hogy valamiféle eltérés van a „folyó” szó akkori és mai használatá között. Vagyis a történészek vízrajzi szempontból voltak képzetlenek, a vízrajzos pedig, bár elmélete végső soron helyes lett, a középkori forrásokkal nem tudott mit kezdeni.

Az ímént leírt példák viszonylag egyértelműek. Vannak ennél bonyolultabb esetek is, mindkét tudományág felől közelítve. Magam történész vagyok, így biztonsággal csak a történeti források használatáról tudok nyilatkozni. Ennek alapvető szabályai tulajdonképpen egyszerűek, és nem mennek túl a józan ész diktálta határokon. Történeti forrásokon a jelen esetben főként középkoriakat értek, ezek szokták tudniillik a legtöbb problémát okozni. A kora-újkorban – a továbbélő középkori forrástípusokon (amilyen az oklevél) kívül – már számos, mai szemmel jobban érthető forráscsoport született, amelyek értelmezése kevesebb buktatót rejt. A korai források használatáról a legfontosabb tudnivalókat az alábbi pontokban tudnám összefoglalni.

Egyetlen forrás sem azért született, hogy nekünk információval szolgáljon. Ezért mindig meg kell vizsgálni, ki és miért írta az adott forrást. A természettudós tipikusan „száraz” adatokat keres, amelyek az újabb korokig nem születtek. Korábban még a statisztikákat sem a statisztikák kedvéért készítették, hanem mert valakinek elkobozták a birtokait, megadóztatták a jobbágyait, stb.

¹³ Károlyi Zoltán: A Fertő és Hanság vízügyi kérdéseinek mai állása. In: Beszámoló a Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet 1964. évi munkájából. Szerk.: Stelcer K. Budapest, 1966. 170–187.

¹⁴ Kiss Andrea: A Fertővel kapcsolatos vitás kérdések középkori okleveleinkben. SSz. 53 (1999) 53–62.; újabb adatokkal és szempontokkal kiegészítve Uő: Hydrology and Environment in the Southern Basin of Lake Fertő/Neusidler Lake in the Late Middle Ages. Medium Aevum Quotidianum, 44 (2001), 61–77.

A fordítások nem azonosak az eredetivel. Különböző tudósok különbözőképpen értelmeznek szavakat, és hajlamosak azt is lefordítani, amit igazából nem lehet, mert nem tudjuk, hogy az adott korban mit értettek rajta. Ráadásul ugyanazon szavak teljesen mást jelenthetnek különböző korokban. A magyar „bérc” szó például számtalanszor előfordul középkori és koraújkori határjárásokban. Manapság a „bérc” valamiféle kiugró, sziklás hegyormot jelent. Ezzel szemben a határjárásokban már egy somogyi domb is kiérdemelhetette a „bérc” nevet, tehát a szó valami olyat jelentett, amit ma nem. A latin nyelvű oklevelekbe ezen kívül a „bérc”-eket magyarul írták be, és ritkán mondták őket azonosnak az amúgy szép számban szereplő, dombot vagy hegyet jelentő latin szavakkal (*mons, monticulus*). Hogy mi tett bérccé egy bérce, illetve, hogy tényleg létezett-e pontosan leírható különbség „bérc” és „hegy” között, nem tudjuk. Mindig meg kell próbálni tehát az eredeti nyelven olvasni a forrást. Magyarországon ez túlnyomó többségben latint, kisebb részben németet jelent. A nem narratív források mindig sematikusak, némi nyelvtani alapismerettel bárki belejöhethet az olvasásukba.

Minél több hasonló forrást olvas el valaki, annál nagyobb rálátása lesz az adott dokumentum lehetőségeire és korlátaira, és annál kisebb esélye lesz arra, hogy a benne foglaltakat félreértse. Minden adat csak környezetében értelmezhető. Ez jelentheti a közvetlen nyelvtani, szövegtani környezetet, de azt a meghatározó jelleget is, amely alapján a gyakorlott kutató néhány pillantás után nagyjából tudja, az adott forrástól mit remélhet.

A krónikák, évkönyvek és hasonló források kevésbé megbízhatók, mint az oklevelek. A leíró források a mai értelemben vett történelem és irodalom között helyezkednek el és sajátos, nehezen átlátható szabályok vezérelték készítésüket. Fontos volt ezek között a hagyománytisztelet, ami a mi szemünkben gyakran kontroll nélküli átvételnek és másolásnak tűnik. Legbiztosabb, ha a leíró forrásoknak csak azt a részét vesszük figyelembe, amely az író közvetlen korára vonatkozik. Ne feledjük, hogy 1600 és 1300 között pontosan ugyanúgy 300 év van, mint 2000 és 1700 között. Egy 1600-ban író városi krónikás semmivel sem tudott többet az 1300-ban a városában történt eseményekről, mint egy mai átlagember Rákóczi-ról, sőt!

Az okleveleknek különböző színvonalú kiadásai fordulnak elő. Vannak ezek között kifogástalanok, és akadnak kerülendők.¹⁵ A probléma nem korfüggő: egy régebbi kiadás nem feltétlenül rosszabb, mint egy új. Általában érdemes ellenőrizni, hogy egy adott kiadvány az eredeti iratokra hivatkozik, vagy pedig maga is átvette valahonnan azokat. Az utóbbi esetben keressük vissza a forrást.

Igyekezzünk hasonlót csak hasonlóval összevetni. A természettudományok általában nagy mennyiségű adatot igényelnek. Ezek begyűjtésekor figyelni kell arra, hogy lehetőleg mind egyfajta forrásból legyenek. A negyedik pontra visszautalva: egy aszályról szóló adat egészen más értékű egy számadáskönyvben, mint egy szent élet-

¹⁵ Az okleveles anyag kiadásait felsorolja: Benda Kálmán: A magyar történeti forráskiadás múltja. In: A magyar történettudomány kézikönyve. Budapest, 1987.; Draskóczy István és Soós István: Középkori oklevélpublikációk Magyarországon 1945–1990 között. Levéltári Közlemények (1990) 9–55. Hogy mi számít megbízható forráskiadásnak, azt nehezebb eldönteni, hiszen az információ inkább szóban terjed, mint írásban. Biztos kiindulópont, hogy a Fejér György-féle Codex Diplomaticus, ha lehet, kerülendő. A narratív forrásokról és kiadásairól: Bartoniek Emma: Magyar történeti forráskiadványok. Budapest, 1929, amelyet belefoglaltak a fent említett Magyar történettudomány kézikönyvébe is.

rajzában. Ha a kettőt egyetlen adatsorba foglaljuk, könnyen téves következtetésekre jutunk. Ez akkor is igaz, ha a kétfajta adat látszólag erősíti egymást.

Keveseknek adatik meg, hogy egyformán jártasak legyenek a történettudományban és a természettudományokban. A történeti módszertan elsajátítása azonban szerintem könnyebb, mint a természettudományoké. Belátással és józanul szkeptikus hozzáállással bármely tudós képes biztonsággal mozogni a források között. Ha ez a rövid tanulmány ebben segíteni tud, már elérte célját.

SOPRONI ARCOK

ANDRÁSSY PÉTER

Emlékezés Gombocz Endrére
(1882-1945)

„A jövő ígérete a múltban van”
(*Gombocz Endre, 1941.*)

A Soproni Erdőkért Környezetkultúra Alapítvány, a Soproni Városszépítő Egyesület, a Kitaibel Pál Környezeti-nevelési Oktatóközpont és a Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) 2001. április 21-én Gombocz Endre Emléknapot rendezett Sopronban. A megemlékezés első helyszíne a Károly-magaslati Kilátó volt, – ahol Dr. Gimesi Szabolcs, Sopron megyei jogú város polgármesterének köszöntője után – Dr. Dank Viktor egyetemi tanár, a Magyar Természettudományi Társulat elnöke avatta fel a „Gombocz Endre Természetismereti Házat”. Az emléknapi a névadó tudós volt középiskolájának dísztermében folytatódott, ahol Dr. Bartha Dénes tanszékvezető egyetemi tanár elnökletével megemlékező előadások hangzottak el:

Kocsis István: Az Evangélikus Líceum Főgimnáziuma a 19. század utolsó évtizedeiben

Andrássy Péter: Gombocz Endre élete, munkássága

Matskási István: Gombocz Endre és a Királyi Magyar Természettudományi Társulat

Horváth Csaba: Gombocz Endre a muzeológus

Győrffy Miklós: A Család nevében...

Az ülés résztvevői kézbe vehették e sorok szerzőjének 21 oldalas tanulmányát.¹ E közlemény, valamint az elhangzott előadások alapján szeretnék átfogó képet adni a Sopronhoz sok szállal kötődő természettudós életéről, munkásságáról.

Sajnos, a soproni kezdeményezések ellenére sem igaz a Nyugati Kapu c. hetilap Gombocz Endrére emlékező írásának szerkesztői címe: „A Soproniak sem felejtették

¹ Andrássy Péter: Emlékezés Gombocz Endrére (1882–1945). Kitaibelia 6., 2001. 3-24.

el”.² A Természet Világa c. folyóirat – amely a Gombocz Endre által szerkesztett Természettudományi Közlönyt tekinti elődjének – az 1999. évi októberi számában közölte Beck Mihály javaslatát: „Nevezzünk el utcákat a legkiválóbb magyar tudósokról” címen. Rövid indokolással harmincnolc olyan nevet sorol fel, amelyek nem találhatók Budapest utcanév-lexikonában. Gombocz Endre neve itt sem került a javasoltak közé. Hiánya sem a folyóirat főszerkesztőjének, sem a szerkesztőbizottság tagjainak, sem az 1990-ben újjáéledt Magyar Természettudományi Társulat vezetőinek nem tűnt fel. Ez elfogadhatatlan figyelmetlenség, mert Gombocz Endre 1925-től 1945-ben bekövetkezett tragikus haláláig a Társulat első titkára, lapjának húsz éven át szerkesztője volt. Emlékét nemcsak a fővárosban, hanem országunkban másutt sem őrzi utcanév, szobor, emléktábla, vagy intézmény. Ugyancsak sajnálatos, hogy a Pannon Enciklopédia c. könyvsorozat 1955-ben kiadott Magyarország Növényvilága című kötetében egyetlen sort sem találunk Gombocz Endre munkásságáról. Ez a mulasztás annál inkább feltűnő, mert a könyv főszerkesztője a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytárának vezetője, ahol Gombocz 12 éven keresztül dolgozott. „A magyar flóra kutatói” című fejezet írója elsősorban az ő botanikatörténeti munkáira épített, ennek következtében kénytelen volt legalább a forrásmunkák felsorolásában szerepeltetni az elfelejtett botanikus nevét.

Az életében igen népszerű, nagy tekintélynek örvendő Gombocz Endréről a halálát követő 55 év során tíz jelentősebb közlemény látott napvilágot. Ezekből hat kötődik soproni szerzőkhöz. Az elsőt *Kárpáti Zoltán* írta arról az 1945–1946-ban kiadott kétkötetes könyvről, amely Gombocz Endrének a Kitaibel által kézzel írt német, helyenként latin nyelvű útnaplóját tette nyomdai feldolgozásra alkalmassá, a tanulmányozást elősegítő jegyzetekkel.³ A következő *Jávorka Sándor* akadémikus írása, a Magyar Természettudományi Társulat Növénytan Szakosztálya 500. ülésén elhangzott előadás teljes szövegével.⁴ Ugyancsak forrásértékűnek tekinthetjük *Csapody István* Soproni Szemlében 1955-ben és 1959-ben közölt két írását. Az utóbbi tanulmány jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy átfogó képet kaphassunk a tudós családi hátteréről és középiskolás éveiről.⁵

Gombocz Endre 1882. június 9-én született Sopronban. A család két fiúgyermeket nevelt szeretetteljes, nyugalmas, polgári környezetben, ahol a hitélet, az olvasás, a zene, a német nyelv ismerete és használata természetes követelményként élt.⁶ Az édesapja által irányított gimnáziumban tanult, tehetsége, szorgalma és sokágú érdeklődése

² Andrassy Péter: Április huszonegyedikén avatják fel a Gombocz Endre Természetismereti Házat. Nyugati Kapu, 2001. április 13.

³ Kárpáti Zoltán: Gombocz Endre: Diaria itinerum Pauli Kitaibelii. (Könyvismertetés), Borbasia, 1945. 125–134.

⁴ Jávorka Sándor: Gombocz Endre emlékezete. Botanikai Közlemények 1947. 1–8.

⁵ Csapody István: A sopronkörnyéki flóra elemeinek analízise. Sz. 9 (1955) 20–42.; *uő*: Gombocz Endre soproni diákévei. Sz. 13 (1959) 164–169. Gombocz Endre édesapja, Gombocz Miklós Sopronban, az Evangélikus Líceum Főiskoláján szerzett lelkesztanítói képesítést. Külföldi tanulmányok, majd rövid lelkészkedés után hívta meg a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület 1873-ban a soproni evangélikus teológjára és a gimnáziumba. Az ev. főgimnázium igazgatójává 1892-ben nevezték ki, ahol az 1903/1904. tanévig szolgált. Édesanyja, Lehr Berta, a magyar irodalomban nagy érdemeket szerzett Lehr család tagja, aki a magyar, a német és a francia szépirodalom legjobb ismerői közé tartozott.

⁶ Bátyja, Gombocz Zoltán (1877–1935), a fővárosban lett nyelvtörténész, egyetemi tanár, akadémikus, a tudományos élet nagy tekintélynek örvendő vezető egyénisége. Korai halálát szerető testvére nehezen viselte. Hamvaik közös sírban nyugszanak Budapesten, a Kerepesi úti temetőben.

messze az átlag fölé emelte. Első botanikai feljegyzéseit 14 évesen írta! A Károly-magaslati Kilátó állandó kiállításán látható herbáriumi lapok igazolják a 14–15 éves diák tervszerű növénygyűjtését. Igen tanulságosak a gimnáziumi Magyar Társaság pályázatára 1900-ban benyújtott dolgozatának („*Sopron környékének edényes flórája, a flóraterület növénygeográfiai jellemzése*”) bevezető gondolatai: „Azon igyekeztem, hogy olyan tárgyat találjak, melynél kevésbé szorulok csak mások tapasztalataira és feljegyzéseire, csak idegen forrásokra, hanem igénybe vehetem saját megfigyeléseimet is. Erre nagyon alkalmasnak látszott Sopron flóráját illetőleg tett gyűjtéseimnek eredményeit és megfigyeléseimet a növények eloszlására vonatkozóan kifejtani. ... Sikerkült a növényzetnek Sopron környékén való sajátos eloszlását, az egyes kisebb flóraterületeknek jellemzését megalkotnom, amiben segítségemre voltak a négy éven át folytatott gyűjtéseim.” Szinte hihetetlen, hogy e sorokat egy tizenhét éves diák írta. A kitűnő érettségit követően lett a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem természetrajz–vegytan szakos hallgatója, az Eötvös Kollégium tagja. A céltudatos középiskolai felkészülés ismeretében egyáltalán nem meglepő – bár nem mindennapi –, hogy az elsőéves egyetemi hallgató „*Sopron flórája*” című dolgozatát és az ahhoz tartozó herbáriumot a Magyar Természettudományi Társulat Növénytan Szakosztálya ülésén Filarszky Nándor, a tudós botanikus mutatta be. A dolgozat 1902-ben nyomtatásban is napvilágot látott, a Növénytan Közleményekben.⁷ Vitathatatlan, hogy a gimnáziumi pályamunka jelentette az alapját a „*Sopron vármegye növényföldrajza és flórája*” címen megjelent tanulmányának.⁸

Tanári oklevelét 1905-ben vehette át. Sopronnal való kapcsolata ugyan nem szakadt meg, de a diploma megszerzését követően élete végéig a fővárosban lakott és dolgozott, ahova a szülők is követték fiukat. Tanári pályáját a budapesti Felsőkereskedelmi Iskolában kezdte, majd az Országos Nőképző Egyesület Veres Pálné felsőbb leányiskolájában folytatta, közben jó gyakorlati tapasztalatokra építve készült a botanikus pályára. Doktori címet 1908-ban, „*A Populus nem monográfiája*” című disszertációjával szerzett. A nyárák tanulmányozásához az 1920-as években tért vissza, ezt jelzi a Botanikai Közleményekben 1928-ban megjelent írása: „*Vizsgálatok hazai nyárfákon*”.

Kutatásaiban a tudománytörténeti alapok és összefüggések bemutatása diákkorától megfigyelhető. A már említett Sopron megyei flóramű botanika-történetileg is forrásértékű. Ugyanezt állíthatjuk a soproni Deccardról 1903-ban közzétett tanulmányáról.⁹ 1909–1914 között „*Adatok az újabbkori magyar botanika történetéhez*” c. írsorozatóban elfelejtett botanikus-tudósaink munkásságára hívta fel az olvasók figyelmét. Ebben az időszakban három írásának főszereplője Kitaibel Pál volt. Kiemelkedő jelentőséggel bírt „*A budapesti egyetem botanikus kert és tanszék története. Egy fejezet a magyar botanika történetéhez*” című könyve, amelyet 1914-ben a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem adott ki. A Mágócsy-Dietz Sándor által írt előszóból a következő mondatokat: „*Dr. Gombocz Endre budapesti tanár*

⁷ Gombocz Endre: Sopron környékének edényes flórája. Növénytan Közlemények 1 (1902) 33–37.

⁸ Gombocz Endre: Sopron vármegye növényföldrajza és flórája. Math. Term. Tud. Közlemények 28. (1906) 401–579.

⁹ Gombocz Endre: Az első magyar növénynumeráció Deccardtól. Növénytan Közlemények 2 (1903) 162–168.

a növénytannak ifjú korától híve és különösen a hazai növénytan történeti fejlődésének kutatója, 1912. év elején kéziratot nyújtott be a Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter Úrhoz, amelyben a budapesti egyetem növénytani tanszékének és növénykertjének történetét írta meg. ... Legyen e művecske szintén annak bizonyossága, hogy csak az ily tulajdonságokkal ékeskedő tanerő és tudós felelhet meg feladatának úgy az egyetemi intézet igazgatásában, mint az egyetemi tanszéken." Tudjuk, hogy a "....felelhet meg..." nem teljesedett be Gombocz Endre számára.¹⁰

Gombocz Endre 1939 körül

¹⁰ Erről leánya (özv. Györfly Istvánné, sz. Gombocz Ilona 1915–) a következőket írta 2000. novemberében: „Nagy törést okozott életében, hogy nem lehetett tanszékvezető egyetemi tanár. A huszas évek elején megüresedett ugyanis a budapesti egyetem botanikai tanszéke, amit megpályázott. Első és második helyen őt jelölték, biztosnak tűnt megválasztása. Valaki azonban megvádolta és feljelentette, hogy az 1919-es kommunben aktívan részt vett. A vád teljesen alaptalan volt, később polgári perben teljes elégtételt kapott, de helyette Tuzson János lett a professzor.” Az idézeti írás megtalálható a Gombocz Endre Természetismereti Házban, ahol valamilyen olyan közlemény tanulmányozható, amely Gombocz Endréről folyóiratokban, napilapokban megjelent.

Harmincnégy évesen vette feleségül Traeger Olgát. Kiegyensúlyozott, boldog házasságukban három gyermeket neveltek fel. Érdekes, hogy a Gombocz családban máig nem akadt botanikus utód, annak ellenére, hogy Gombocz Endre számára a család után a „...szeretetre méltó tudomány, a botanika...” jelentette a legtöbbet. Ő maga erről így vallott, a Királyi Magyar Természettudományi Társulat 1926. évi Közgyűlésén elmondott titkári beszédében: *„Tizenkét esztendő's kisdiákként Kossuth Lajos példája nyomán jegyeztem el magam a botanikával, amelyhez hű maradtam mind a mai napig, amelyben vigasztalást találtam életem sok nehéz órájában.”*

Ugyanezt a kötődést tükrözi az első világháborús katonai szolgálat idején a muzeológus barátához, Jávorka Sándorhoz írt tábori postai levelezőlapjának egy kedves mondata: *„Túloldali címemre megereszthetnél egy levélkét, hogy mi újság van botanikus berkekben.”* Korábbi önkéntes katonáskodásának és könnyebb szívbetegségének következtében nem kellett frontszolgálatot teljesítenie a világháború alatt. A kedvező tiszti beosztásnak köszönhetően, szabadidejét könyvtárakban (Chernovitz, Lemberg, Kolozsvár) töltötte. Ennek hasznáról: *„A magyar növénytani irodalom bibliográfiája 1901–1922.”* című könyvének előszavában a következőket olvashatjuk: *„Sajnálva a múltó napokat arra gondoltam, hogy összeállítom a magyar botanika bibliográfiáját. ... Ami egyébként lélekölő munka lett volna odakünn, itt szellemi élvezté vált. A háború után már csak az utolsó évek anyagának összeállítása volt hátra.”* A bibliográfia két kötete ugyan csak évtizedek múlva hagyta el a nyomdát, de máig nélkülözhetetlen forrásmunka.¹¹ Ugyanezt mondhatjuk el a magyar botanika történetét bemutató könyvéről.¹² A művet Jávorka Sándor így méltatta: *„Ezt a munkát Gombocz Endre főművének tekinthetjük, melyet megjelenésekor a magyar botanikai irodalom egyik legjelentősebb, legsikerültebb alkotásaként üdvözölhettünk. Az évtizedeken át gondosan összehordott adatokat Gombocz Endre ebben a munkájában olyan ügyes csoportosításban tárgyalja, mindenen felett pedig olyan eleven, lendületes, helyenként magával ragadó stílusban tárja az eseményeket, a szereplők jellemrajzát az olvasók elé, hogy munkáját szinte a ma divatos regényszerű életrajzok módjára élvezheti még a laikus olvasó is. Kétségen felül áll, hogy Gombocz Endre munkájával a világirodalomban is párját ritkító tudomány- és kultúrtörténeti munkát nyertünk.”*¹³ Azt is hangsúlyozta, hogy Gombocz Endre figyelme egyre inkább a szívéhez legközelebb fekvő tárgykörhöz, a magyar flórakutatás történetéhez fordult.

Háborús katonai szolgálata teljesítésének időszakában szerzett egyetemi magántanári habilitációt (1917). Visszatérve a polgári iskolai tanárképzőbe, 1922-ben kapott végleges kinevezést a természetrajzi tanszék vezetésére. Az intézménytől és ezzel a tanítástól is, az 1929/1930. tanév végén búcsúzott el. Elfogadta a Magyar Nemzeti Múzeum meghívását és a Növénytár „igazgatóőre”, címzetes, majd vezető igazgatója lett. Új munkahelyén a tőle megszokott aktivitással és kezdeményező készséggel dolgozott, kiállításokat rendezett és feldolgozott egy évek óta elfektetett trópusi herbáriumi gyűjteményt.

¹¹ Gombocz Endre: A magyar növénytani irodalom bibliográfiája 1901–1925. Budapest, 1936. 440 p.; uő: A magyar növénytani irodalom bibliográfiája 1578–1900. Budapest, 1939. 360 p.

¹² Gombocz Endre: A magyar botanika története. A magyar flóra kutatói. Budapest, 1936. 636. p.

¹³ Jávorka i.m. 1–8.

Botanikatörténeti írásaiban kiemelkedő helyet kapott Kitaibel Pál jórészt feltáratlan munkásságának bemutatása. Szóltunk már a hét legjelentősebb kitaibeli kutatóút naplófeljegyzéseit hozzáférhetővé tevő posztumusz kötetekről. Mindenképp emlétenünk kell az útinapló egyes szakaszainak magyar fordításait, azok közzétételét, és a Kitaibel gyűjtötte magyar növénynevek összeállítását. Ebbe a sorba illeszkedik a Soproni Szemle első, 1937-es évfolyamában megjelentetett „*Kitaibel Pál sopronmegyei útja*” című közleménye.¹⁴

FLORA HUNGARICA

Com. Sopron
 Genus: Carex
 Species: stricta Good. = Hudsonii
1903 apr. 6 • • Bennet
In locis palustribus ad Balf.

Herbarium E. Gombocz

Legit: Gombocz

Gombócz Endre kézírása

A tudományos kutatói és a közéleti tevékenység szoros kapcsolatát a diákevek alapozták meg. Csapody Istvánnak a Soproni Szemlében megjelent tanulmánya erről érdekes tájékoztatást ad. Az 1896–1897. tanévben vették fel a Magyar Társaságba „hallgató” tagként. Az alapszabály értelmében a legfelső két osztályban lehetett „működő” tag. A Társaságban szaval, bírál, vitatkozik, felolvas, pályamunkákat nyújt be, s mint a tizenegyes bizottságnak, amolyan választmánynak tagjaként, korán bele-tanul egy közhasznú testület szervezési és irányítási munkakörébe.¹⁵ Egyetemi hallgatóként botanikában való tudományos elmélyülés igénye, a kapcsolatteremtési lehetőségek vitték el a Királyi Magyar Természettudományi Társulat Növényteni Szakosztályának ülésére. A találkozás életre szóló kötődést eredményezett. Választmányi tag 1921-ben lett, a Társulat első számú vezetőjévé pedig 1925-ben választot-

¹⁴ Gombocz Endre: Kitaibel Pál sopronmegyei útja. SSz. 1 (1937) 111–119. Gombocz Endre tagja volt a Soproni Szemle első, 1937–1944 között tevékenykedett szerkesztőbizottságának, melynek üléseire Budapestről is örömmel utazott városunkba.

¹⁵ Csapody: Gombocz Endre... i.m. 165. p.

ták. Haláláig betöltött tisztségében a közgyűlések minden alkalommal egyhangú szavazással erősítették meg. Ezen évek során alkotó szerkesztője volt a Társulat lapjának a Természettudományi Közlönynek (ma: Természet Világa). Szerkesztésében, írásaival jelent meg az 1930-as években több olyan könyv, amelyet a Társulat adott ki (pl. Kincseskönyvek, Természettudományi lexikon).

Tanulmányai és könyvei mellett összeállította a Királyi Magyar Természettudományi Társulat száz évének történetét.¹⁶ Aktív múzeumi évei során, 1935-ben nyerte el a rendkívüli egyetemi tanári címet, és választották meg a Magyar Tudományos Akadémiai levelező tagjává. 1942-ben, hatvan éves korában kérte nyugdíjaztatását, hogy még több időt szentelhessen a kitaibeli örökség feldolgozásának, valamint a Társulat irányításának, a világháború veszterhes időszakában. Az általa irányított Társulat 1944-ben még 9 könyvet adott ki, szeptember 20-án megtartotta a tervezett választmányi ülést, és kiküldte a tagoknak a Közlöny novemberi számát.

Gombocz Endre és felesége 1945. január 16-án, a pesti oldal elfoglalásának utolsó napján bombatámadás áldozata lett.

Az 1945–1947 közötti éveket az összeomlás és a továbbélés küzdelmeként jellemezhetjük. Az új rend 1948-ban gyakorlatilag felszámolta a Magyar Természettudományi Társulatot. A Közlöny többször változó néven „...az emberiség lánglelkű óriásainak, Leninnek, Sztálinnak kincsestára, aranyfedeztként pedig Micsurint és Liszenkót nyújtó lapja lett.”¹⁷ Aligha tévedett Jávorka Sándor, amikor 1947-ben a Gombocz Endre emlékezete című előadásában a következőket mondta: *„Az 1945-ben bekövetkezett tragikus pusztulásukban talán egyedüli vigasztaló momentum az együttes halál, vigasztaló és sorsokat kiegyenlítő rendelkezése a gondviselésnek azért is, mert Gombocz Endre egyénisége a nemzet újabb tragédiáját követő súlyos időkben, a Magyar Természettudományi Társulat életében beállott hirtelen törést aligha bírta volna elviselni.”*¹⁸

Gombocz Endre életútjának e vázlatos áttekintéséből kitűnhetett, hogy számára az imádott természet, mindenek felett a botanika szeretete és művelése állt az első helyen. Diákkori elkötelezettsége nemcsak a terepmunkában, hanem a tanításban, a tudománytörténeti kutatásokban, tanulmányok, könyvek megszületésében és a növénytárban végzett tevékenységében is meghatározó volt. Annak a mérlegelése, hogy az egyetemi katedrát megcélzó pályázatának elutasítása, vagy más okok befolyásolták őt abban, hogy figyelme egyre inkább a magyar flórakutatás történetéhez fordult, aligha lehet meghatározó szempont. Sokoldalúsága, teljességre törekvése nem változott meg tanári vagy muzeológusi munkájában sem. Sokkal lényegesebb annak elemzése, hogy a nagyközönség és a szűkebb szakmai kör számára egyaránt kiemelkedő értékű munkássága miért nem kapott az elmúlt fél évszázadban kellő megbecsülést. Szeretnénk remélni, hogy a soproni kezdeményezéseknek, valamint a tekintélyes folyóiratokban (Természet Világa, Kitaibelia, Természetbúvár, Soproni Szemle) megjelent tartalmas publikációknak kedvező hatása lesz életműve elismertetésére.

¹⁶ Gombocz Endre: A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története 1841–1941. Budapest, 1941. 467.

¹⁷ Tarnóczy Tamás: A Természettudományi Társulat nehéz napjai. Természet Világa 1996. 503–509.

¹⁸ Jávorka i. m. 8.

Jedlik Ányos születésének 200. évfordulójára emlékeztünk 2000-ben. Nem feledkezhetünk meg azonban azokról a tudósokról sem, akik feltárták élettörténetét, vizsgálták munkásságát; magyarázatot keresve, miért hallgatott és miért rejtőzött jegyzeteiben s a fizikai szertárak mélyén tudományos felfedezéseinek sora.

Bár a Természettudományi Közlönyben megjelent nekrológ¹ és Eötvös Loránd akadémiai emlékbeszéde² már szinte teljes leltárát adta a Jedlik-életműnek, a részletes feltárás az utókorra maradt: szerzetestársaira, Ferenczy Viktorra és Holenda Barnabásra, akik Jedlik halála évének közelében születtek (Ferenczy 1894-ben, Holenda 1896-ban); Verebély László egyetemi tanárra és a mérnök-tanár tudománytörténész Horváth Árpádra, aki viszont Ferenczy Viktor tanítványaként ismerkedett meg a nagy tudós szellemével.

Közülük a legrészletezőbb, legalapvetőbb munkát Ferenczy Viktor végezte. Tanulmányomban az ő életét és munkásságát foglalom össze, gazdag pedagógiai és didaktikai tapasztalatait, tudományos munkásságát szeretném megosztani az olvasókkal.

Élete és tanári ars poeticája

Ferenczy György 1894. március 4-én született Sopronban, a Várkerület 68. számú házában. Apja szabómester volt. Elemi iskoláit szülővárosában járta, középiskolai tanulmányait is ott kezdte. 1904-ben a bencés gimnázium tanulója lett. Hat osztályt végzett Sopronban. Tanulmányi eredménye folyamatosan javult, a VI. osztályban jeles osztályzatai mellett mindössze egy jó osztályzata volt. 1910-ben elhagyta Sopront, augusztus 6-án bencés novícius lett Pannonhalmán, ekkor kapta a Viktor szerzetesi nevet. Gimnáziumi tanulmányait, mint "pannonhalmi növendék pap" magántanulóként a győri Czuczor gimnáziumban folytatta, a VII. osztályt 1911–12-ben, a VIII.-at 1912–13-ban. Jeles eredménnyel érettségizett.

Teológiai tanulmányait és a matematika–fizika szakos tanári felkészülést Pannonhalmán folytatta. 1917-ben szentelték pappá. Ezt követően a győri bencés gimnáziumba kapott tanári kinevezést, itt tanított haláláig természettant, fizikát és matematikát, s végezte azokat a feladatokat, amelyek a tanári és szerzetesi hivatással jártak. Egész élete azt bizonyítja, hogy számára az ifjúság oktatása és nevelése, s szaktudományának művelése mélységes és tudatos elhivatottságból fakadt.

Pályakezdőként segítette a Mária-kongregációt, egész tanári működése alatt "őre" volt a természettani, illetve fizikai szertárnak, hosszú ideig ifjúsági könyvtárosi feladatokat is ellátott. 1919-ben a bolsevik rendszer idején hűségesen kitartott vallásos meggyőződése és papi becsülete mellett: ő is aláírta azt a nyilatkozatot, amelyben

¹ Természettudományi Közlöny 1896. dec. 637–638.

² Természettudományi Közlöny, 1897. aug. 387–402.

szerzetestársai kinyilvánították, hogy tanári állásuk megtartása érdekében sem mondanak le szerzetesi fogadalmukról.

Milyen tanáregyéniség volt?

A tanítványok "Pipás" ragadványnévvvel illették, ugyanis pipázott, a felnőtt tanítványok már "Viktor úrként" emlegetik. Egyöntetűen arról szólnak, hogy pontos, lelkiismeretes volt a tanításban, szigorú követelményei voltak. Azon tanárok közé tartozott, akiket a tanítványok felnőttként nagy-nagy tisztelettel és hálával emlegettek. Egyik tanítványa így jellemezte: "Alacsony termetű volt, de volt benne valami tekintélyt sugárzó. Értékes és tekintélyes tanári személyiség volt." Tanári működése alatt egyetlen órát sem mulasztott. A halála előtti napon még betegen is átkísértette magát óráira. Méltán írták VIII. osztályos diákjai temetési koszorújára: "A kötelességteljesítés és akaraterő hősének." 1943. november 30-án hunyt el.

Idejének nagy részét a fizikai szertárban töltötte. Horváth Árpád így idézi fel kísérletező kedvét: "Akárcsak Jedlik, ő is minden idejét, amit nem a tanteremben töltött, munkával foglalta el, fúrt-faragott, hihetetlen készséggel szép műszereket készített... indukciós kísérletekkel foglalkozott, poros tükrök és lencsék fénytani tulajdonságait tanulmányozta... elmondta, hogy Jedlik több, csupán tervezett kísérletét el akarja végezni, a dinamóval kapcsolatban készüléket is tervez...." Különösen a korában modernnek számító elektrotechnika foglalkoztatta. A gimnázium fizikaszertárát 84 saját készítésű eszközzel gyarapította – írja róla Holenda Barnabás, aki öt éven át igazgatója volt. Czinár Mór, Jedlik Ányos, Bierbauer Lipót, Ferenczy Viktor – így tartják számon a nagy kísérletezők sorát az iskolai értesítők. Tréfásan azt szokták mondani, lakása is a szertár volt. Ha valamelyik tanítványát lakására küldte valamiért, természetesen a fizikai szertárba kellett mennie.

Nemcsak maga kísérletezett: tanítványait is biztatta, s segítségül "A nyugvó elektromosság kísérletekben" címen kis füzetet adott ki számukra. A bevezetésben egyértelműen, világosan fogalmazza meg a könyvecske célját, s egyben alapvető didaktikai tanácsot is ad: "Nehéz vállalkozás a serdülő elmét a fizika csendéletébe bevezetni és talán hálátlan is: mert a cél csak úgy volna elérhető, ha az olvasó az alapvető kísérleteknek javarésztét el is végezné hiszen csakis a saját rendszeres tapasztalatai alapján nyerhet az elektromosságról áttekintést." Így próbálja meg elvezetni az ifjakat a dörszölési elektromosságtól a Wimshurst-féle megosztógépig. Pontos adatokkal, méretekkel ad útmutatást 17 elektrotechnikai kísérleti eszköz elkészítéséhez. 47 kísérletet ír le, hogy a tanítványok közvetlenül megismerjék a fizikai jelenségeket, megélik, megízleljék a tudomány, a felfedezés örömét, eljussanak a fizikai törvényekhez, s példákön gyakorolják, elmélyítsék a szabályokat. Kulcskérdésnek tartja a mérés elsajátítását: "A természet erőiben nem elég gyönyörködni, azokat mérni kell, hogy befogadhassuk."

"Rezonanciakísérletek ipari váltakozó árammal" c. dolgozata a rádiótechnika alapjaihoz tartozó hullámtani jelenségeket választotta témájául. Szerényen bevallja, hogy a demonstrációs ötlet nem az övé volt, hanem a *Zeitschrift für den physikalischen und chemischen Unterricht*-ből vette; ő azonban "egybeolvasztva és kiegészítve" saját elgondolásával olyan kapcsolótáblát szerkesztett, "amellyel a sok időt rabló átkapcsolgatások nélkül áttekinthetően és egyszerre demonstrálhatók az egy-egy té-

mára vonatkozó összes jelenségek." Kísérletek sorozatával mutatta be eszközét, miközben újra megfogalmazta tanulási-tanítási alapelvét: "önként felmerül(jön) a kérdés a tanulóknban."

Korán felismerte a film didaktikai szerepét. 1924-ben egy nagy, modern mozigépet vett a szertár számára. Ezen ismeretterjesztő és oktatófilmeket vetített, sőt játékfilmeket is. A filmvetítőt Jedlik Ányos iránti tisztelete jeléül "Jedlik mozgó"-nak nevezte el. Haláláig ő volt a vezetője. Epidiaszkópot is használt, főként a győri szabadegyetemi előadásain.³

Összegezve megállapíthatjuk tehát, hogy Ferenczy Viktor nagyfokú önállóságra és öntevékenységre készítette és nevelte tanítványait, manuális készségüket és értelmi képességeiket egyaránt fejlesztette. Szoktatta őket az indukció logikai menetéhez: a természettudományokban különösen fontos, pontos mérések iránti igényt alakította bennük. A nemzet szellemi felemelkedését tartotta elsődlegesnek, hogy a történelmi vereségünk és veszteségünk okozta mélységből kiemelkedjünk. Írásaival is erősítette a hazafiságot.

"Magyar érdemek a világnak váltakozó áramú villamosításában" című tanulmányában elismeréssel ír a magyar elektrotechnika olyan nagyjairól, mint Zipernovszky Károly, Déri Miksa, Bláthy Ottó, Kandó Kálmán. Kandó Kálmánról például a következőképpen szól: "...fázisváltós rendszere gyöngye a magyar gépiparnak." A "Magyar epidiaszkóp" c. írásában nemcsak részletes leírást ad az új eszközről, hanem kiemeli, hogy a "lámpaháznak összeállítását és szerelését magyar kéz is elvégezheti." Fontosnak tartja, hogy "a jó külföldi gyártmányok" ne vonják el "a keneret a magyar munkástól". A társadalom bajai iránti érzékenységet is bizonyítja ez, hiszen a cikk 1931-ben született, amikor a gazdasági világválság mélypontja volt.

Talán Jedlik Ányoshoz is azért fordult, mert meg akarta mutatni, hogy a végtelen szorgalom és kitartás milyen eredményekre képes, másrészt a magyar szellem tehetségét akarta bizonyítani. Ezért is fájt neki Jedlik hallgatása és mellőzöttsége. "Jedlik Ányos eddig nem ismert kézíratainak tükrében" című tanulmányában keserűen jegyzi meg: "Nemzetünkre nagy dicsőség háramlott volna, ha a magyar nép fia ajándékozta volna a dinamót az emberiségnek."

Ferenczy Viktor és Jedlik Ányos

Sokat elárul Ferenczy Jedlik Ányos iránti tiszteletéről hatalmas monográfiája. A mű fő jellemzője az objektivitás: a Jedlik-hagyaték óriási tömegének a feltárása, rendszerezése és beillesztése az egyetemes fizikatörténeti folyamatba – vagyis Jedlik kortársairól és munkásságukról is hatalmas tényanyagot sorakoztat fel; de közben személyes véleményét is elárulja egy-egy közbevetett mondattal, megjegyzéssel. Űzi-hajtja a vágy, hogy megismerje Jedlik gondolatvilágát, külső és belső indítékait, egyre mélyebbre ás, s így lett a kötet a tervezett 300 lap helyett 700, 30 lapnyi képmelléklettel.

³ "Magyar epidiaszkóp" címen ismertetőt is írt a Fizikai és Kémiai Lapokban. (1931. márc., 43–45.)

A monográfia mellett kisebb tanulmányokat is írt a nagy tudósról.⁴ Két kézirat nem jelent meg nyomtatásban. Az egyik: "Jedlik Ányos eddig nem ismert kéziratának tükrében." A tudóst, feltalálót mint embert ábrázolja, küzdelmét, munkabírását, áldozatkészségét a tudományért és az egyetemi képzésért, a természettudományok magyarországi elismertetéséért. A másik valójában annak az interjúnak a szövegváltozata, amely a Magyar Rádió adásában 1942. április 28-án, az ún. Győri Nap alkalmával hangzott el. A rádió egész napos közvetítést szervezett Győrből. Szót kaptak a győri költők, énekkarok, megszólaltatták a győri piacot, bemutatták a város kulturális életét és hagyományait. E rendezvény alkalmából hangzott el Budinszky Sándor rádióriporter interjúja is Ferenczy Viktorral. A riport, címének megfelelően – "Látogatás Jedlik Ányos győri szertárában" – a tudós kísérleteit, találmányait mutatta be. A szöveg dokumentum-értékű. A lapszálon a következő rendezői utasítások olvashatók kézírással: "szikracsattogás", "kopogtatás", "üvegkorong kopogtatása", "szódavíz sercegése", "szénlemez kongatás". Ferenczy Viktor több előadást is tartott Jedlikről a szabadegyetemen. A Magyar Mérnök- és Építészegylet Győri Osztálya előtt "Jedlik három világelsőbségéről" beszélt. Az egyesület, munkásságának elismeréseképpen, tiszteletbeli tagjának választotta.

Miért választotta Ferenczy Viktor kutatási témájául Jedlik Ányost? Miért áldozott éveket hagyatékának rendezésére és tanulmányozására? Miért írta rádióinterjújának forgatókönyvében: "De elárulom gyöngémet: egy kis beszélgetésre Jedlikről mindig szívesen beugrok."? A válaszok egyike lehet a *genius loci*, a hely szellemének hatása. Abban az intézményben tanult és tanított, annak a közösségnek a tagja volt, amelynek Jedlik Ányos. Szűkíthetjük a teret a szertárra, ahol féltő gondját viselte néhány Jedlik-relikviának. A rendházban tisztelet övezte azt a szobát is, ahol Jedlik nyugdíjas éveit töltötte. A hely szelleme nagy erő. Vonzódásának oka lehet az is, hogy ugyanazt a szaktudományt művelték nagy tudományos felkészültséggel, szakmai biztonsággal és hasonló belső indítással. Érdekelte, izgatta őket az új és ismeretlen, s a megtalált tanulságot, kincset meg is akarták mutatni.

Nemcsak a racionalitás vezette Jedliket és Ferenczy Viktort, érzelmi motivációja is volt indítatásuknak. Jedlik Ányos jegyezte meg szeretett tudományáról: "Minden tudományban tanulhattam volna eleget és szépet, de a fizikában mulatok és gyönyörködöm is." Ferenczy Viktort is elragadta egy-egy fizikai vagy technikai jelenség. Szinte költői láttató erővel fogalmaz az első villanyvonat láttán, amikor 1934. október 23-án befut "Győr állomására az első menetrendszerű villamos vonat. Mozdonya ... szerényen húzódik meg a nagy hangon pöfékelő gőzösök között, csak sejtelmes szélzúgás árulja el, hogy benne élet is van... Ez a mozdony félszáz esztendő mérnöki munkájának gazdag tárháza..." (Magyar érdemek a világnak váltakozó áramú villamosításában).

Izgatta a Jedlik-rejtély: Miért nem küzdött találmányai elsőbbségéért? Miért nem szólalt meg olyankor, amikor technikai találmányként vagy világszabadalomként mutattak be olyan eszközöket, készülékeket, tudományos elveket (Siemens, Holtz, Mach nevéhez fűződő találmányok), amelyeket ő már korábban megalkotott vagy megfo-

⁴ "Jedlik Ányos egyetemi tanárságának századik évfordulójára" (Pannonhalmi Szemle, 1939. V.sz. 357–69.) c. tanulmányában áttekinti Jedlik életútját, és részletesen elemzi pesti egyetemi tanári éveit.

galmazott? Válasza ezekre a kérdésekre a Jedlik-életmű bemutatása, tudósi munkásságának szinte napról napra való követése, annak feltárása, hogy "találmányait miképpen alakította ki gondolatainak logikus sorából lankadatlan kitartással." Mintegy ügyvédje is lett Jedliknek: bizonyítékokat sorakoztatott fel több területen is nagy elődje elsőbbsége mellett.

Nem egyoldalú az ábrázolásban. Bemutatta a tudományszervező egyetemi tanárt, aki a bölcsészetre és jogra beszűkült magyar tudományosságban megteremti, bevezeti a természettudományi képzést, rangot ad neki, olyan iskolát teremt, amelyből majd világhírű fizikusok nőnek ki a következő évtizedekben. Fontosnak tartotta a nagy előd bekapcsolódását a tudományos szervezetek tevékenységébe. Jedlik rendszeres előadója volt a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléseinek, alapító tagja volt a Királyi Magyar Természettudományi Társaságnak. Mindezek mellett bemutatta úgy is, mint mélyen hívő papot, hazafit, a rászorulókön segítő felebarátot. Benne látta azt a személyiséget, példát, aki kitartó tanulásával, szorgalmával és tehetségével "egyszerű, falusi szántó-vető emberek gyerekeként" felküzdötte magát a tudomány legjelesebbjei közé. Nem csak a 19. század tudósát látta benne, hanem olyan egyéniséget, aki a 20. századi fizika alapjainak megteremtésében is részt vett. Villámfeszítőiről például azt írta, hogy "az atomgyűk, lökésgenerátorok ősei."

Mindezt úgy írta meg Ferenczy Viktor, mint Jedlik Ányos "íródeákja": a tudós iránti tisztelettel és alázattal. Tisztelet övezte őt is, diákjai körében és a városban egyaránt. Munkásságát Győr városa Szent László éremmel jutalmazta.

Irodalom

A győri Czuczor Gergely Bencés Gimnázium jubileumi évkönyve (1626–1996)

A Czuczor Gergely Bencés Gimnázium. Győr, 1977.

A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Győri Katolikus Czuczor Gergely Gimnáziumának értesítői, 1917–1943.

A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Soproni Katolikus Főgimnáziumának Értesítői, 1904-1910.

Ferenczy Viktor: A nyugvó elektromosság kísérletekben. Bp., 1923. Magyar Jövő Ifjúsági Irodalmi Rt.

Ferenczy Viktor: Jedlik Ányos eddig nem ismert kéziratának tükrében. Kézirat. (Pannonhalmi Főapátság Levéltára.)

Ferenczy Viktor: Jedlik Ányos élete és alkotásai I-II.

A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Győri Katolikus Czuczor Gergely Gimnáziumának értesítője az 1935–36, 1936–37., 1937–38, 1938–39. iskolai évről. Győr, 1936–1939.

Ferenczy Viktor: Jedlik Ányos egyetemi tanárságának századik évfordulójára. Pannonhalmi Szemle, 1939. V. sz. 357–369.

Ferenczy Viktor: Látogatás Jedlik Ányos győri szertárában (Kézirat, Pannonhalmi Főapátság Levéltára)

Ferenczy Viktor: Magyar epidiaskóp. Fizikai és Kémiai Didaktikai Lapok, 1931. 3. sz. 43-45.

Ferenczy Viktor: Rezonanciakísérletek ipari váltakozó árammal. Fizikai és Kémiai Didaktikai Lapok, 1930. dec. 66-82.

Győri Nemzeti Hírlap, 1942. ápr. 29. A rádióbeli "Győri Nap" értékelése

Győri Nemzeti Hírlap, 1943. dec. 2. Ferenczy Viktor, 1894–1943

Holenda Barnabás: Ferenczy Viktor György (1894–1943.) Pannonhalmi Szemle, 1944. 1.sz. 76–78.

Horváth Árpád: A megkésett világhír OKTESZT K., Nyíregyháza, 1995.

Mayer Farkas: A győri bencés gimnázium fizikatanításának története (Kézirat)

Nagy L. József: Könyvismertetés: Ferenczy Viktor: Magyar érdemek a világnak váltakozóáramú villamosításában és Jedlik Ányos István élete és alkotásai I-II. rész. Fizikai és Kémiai Didaktikai Lapok, A Pannonhalmi Szent Benedek-rend értesítője, 1934-35.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

SZŐKE LÁSZLÓ

Róth Ágnes:

Vermes tanár úr (1905-1990),

Életút és visszaemlékezések

ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2000.

Jó évtizede már, hogy utolsó útjára kísértük Dr. Vermes Miklóst, a hírneves fizikatanárt, Sopron szülöttjét. A Soproni Szemle olvasói előtt nem ismeretlen életútja, az akkor 80 éves pedagógusról Krassói Kornélia és Kövesi Sándorné adtak kiváló jellemzést (Egy képeslap margójára, SSz. 40. 1986. 46-48.p.). A 2000. évi könyvnapra megjelent kötet kísérletet tesz az egész életút részletes bemutatására.

Dr. Vermes Miklós anyai ágon unokatestvérem, apja édesanyámnak, leánynevének Wuschik Jankának bátyja volt. Bár a rokoni kapcsolatok kutatása, főleg azok formális „ápolása” nem fért össze jellemével, a 80-as évek derekán mégis átadott nekem néhány, származásával kapcsolatos iratot azzal, hogy „te talán használni tudod valamire”. Így a soproni evangélikus egyház anyakönyvi adatait módomban áll ezek alapján kiegészíteni. Miklós apai nagyapja a Bautzen melletti vend (szorb) Malsitz faluból származik. A falu a 70-es években tűnt el egy víztározó kialakításakor. Apai nagyanyja, Preuss Johanna Königsbergben született. Így vend és porosz vér is csörgedezett ereiben a „ponzichter” mellett. Anyai nagyapja, Lenk Kálmán sem volt németajkú gazdapolgár.

A soproni évek családi történetei közül arra emlékszem, hogy a licista diák az egy-két évvel magasabb osztályba járók matematikai feladatait oldotta meg az azóta eltűnt löversenyterén. A Líceum híres Magyar Társaságában a kémia, a fizika és az irodalom területén nyert pályázatokat. 1921-ben az akkor 16 éves diák megrázó gondolatokkal ítéli el a trianoni békediktátumot.

A Líceumot végig jeles eredménnyel végezte, majd 1923-ban felvételt nyert az elitképző Eötvös Kollégiumba és a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának matematika-, fizika- és kémia-szakos hallgatója lett. Ez volt az egyetlen lehetőség arra, hogy állami támogatással folytathassa tanulmányait, mivel postatisztviselő szüleinek keresetéből a pesti továbbtanulás támogatására nem tellett. A kémiát azért választotta, hogy esetleg vegyészmérnökként is elhelyezkedhessen a húszas évek állástalansággal küzdő világában. A harmadik egyetemi év után és a negyedik év téli szünetében is kémiai laboratóriumi munkát vállalt. Gyakorló éve alatt, 1927/28-ban már az egyetemen is tanított az akkor tanársegéd Bay Zoltánt helyettesítve az Elméleti Fizikai Intézetben. Egyidejűleg a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium természettani laboratóriumában Császár Elemér professzor asszisztense volt három évig.

1928-ban szerezte meg középiskolai tanári oklevelét. Fröhlich Izidor, a fizika tanára mellett fizetés nélküli gyakornok a Tudományegyetemen, majd helyettes tanársegéd a Kémiai Intézetben. 1930-tól már fizetéses tanársegéd. Közben 1929-től már a fasori Budapesti Evangélikus Gimnáziumban óraadó tanár. Doktori oklevelét 1930-ban szerzi meg „Az elektronsövek erősítésének és egyenirányításának általános tárgyalása” címen. A disszertáció egyébként a MTA különlenyomataként és az *Annalen der Physik* hasábjain is megjelent.

1935-ben felhagyott a tanársegédeskedéssel és a Fasori Gimnáziumban tanári állással cseréli fel azért, hogy élete végéig az ifjúság nevelésével foglalkozzon a tudományos kutatás helyett.

Vermes Miklós tanítási módszerének kialakítására az iskola igazgatója, a kiváló fizikus, Mikola Sándor volt döntő hatással. Rövid idő alatt el tudta így érni, hogy rendszeresen haladjon az anyagban és közben lekösse a tanítványok figyelmét. Tömör óravázlatokat készített, és ezekhez mindig ragaszkodott a tanítás során. A szemléltető oktatás kiváló kiegészítője volt a fizikai kísérletező délután. Mint osztályfőnök igazi szellemi irányítója lett osztályának. Ez különösen a háborús tanévekben domborodott ki, amikor a tanítási idő lerövidült, és 1944 őszén kényszerű tanítási szünetek voltak. Sokszorosított levelezőlapokon megoldandó matematikai és fizikai feladatokat küldött diákjainak, és azok megoldásának ellenőrzésére is módot talált a fizikai szertárban tartott rendszeres inspekciói során. Diákjaival folytatott levelezése a főváros szörnyű ostromának hangulatát is hűen adja vissza.

Az ágyúörgés alatt sem mulasztotta el, hogy felkeresse a csillagos házakba és a gettóba telepített diákjait, ellátva őket szellemi és fizikai táplálékkal. Szerencséje és jóakarató támogatói révén sikerült elkerülnie a katonai behívást. Budapest ostromának utolsó szakaszában a BSZKRT „nélkülözhetetlen” kazánfűtője volt. Feleségét, a kiváló vegyész Dr. Frankl Erzsébetet, akivel 1937-ben kötött házasságot, sikerült elrejtetnie a zsidókat érintő deportálás elől, így nem került sor a közösen tervezett tragikus lépésre.

Az ostromot követően a közben hadikórházba lett gimnáziumban is megindult lassan az élet. Vermes Miklós belépett a Kommunista Pártba, melytől talán azt várta, hogy az általa elképzelt jobb és igazságosabb társadalmat felépítheti, és támogathatja pedagógiai és nevelési elveinek megvalósítását. De a párt ahogy egykori tanítványa, a

későbbi egyetemi tanár, Kucsman Árpád írja, „nem sok örömét lelte benne, mert az égvilágon mindenről megalapozott saját véleménye volt és ezen nem volt hajlandó változtatni senki kedvéért sem”. Véleményét a Szabad Európa, és nem a Szabad Nép híreire alapozta. Amilyen eltökélten támogatta a gettóba zárt diákjait, olyan elszántan kereste fel 1952-ben kerékpárral egy, az Isten háta mögé kitelepített tanítványát az egyetemi felvételét előkészítő tananyagokkal.

A Budapesti Evangélikus Gimnáziumot a karrierista Dezséry püspök, hízelegni akarva Rákosiéknak, 1952-ben felajánlotta az államnak. Így itt a tanítás megszűnt, az épületben az Országos Pedagógiai Intézet kezdte meg működését. Közben feleségét koholt vádak alapján egy évi börtönbüntetésre ítélték, de szerencsére Zsuzsi lányát már – korábban szabadulva – nem a börtönben kellett megszűlnie.

Vermes tanár urat 1952 augusztusában az újjászerveződő csepeli Jedlik Ányos Gimnáziumba helyezték át szakvezető fizikatanárnak. Itt fog majd tanítani 1990 elejéig. Sikerült Csepelre átmentenie a fasori fizikai szertár nagyobbik részét, így a negyedszázados tapasztalatok birtokában kiváló színvonalon folytathatta és fejleszthette tovább a tanítást a fizikaórákon és a szakkörökben, valamint a gyakorló tanárok képzésében. A csepeli 38 év alatt tovább nőtt társadalmi elismertsége és befolyása a szakmai kérdések megválaszolásában.

Sajátos légkört alakított ki a „Jedlik”-ben. Kora reggel ő érkezett elsőnek az iskolába, melyet becsöngetésig komolyzene hangjai töltöttek be nagy lemezgyűjteménye felhasználásával. Minden órájára már az előző napon összeállította a kísérletes anyagot, így minden sikertelenség esélyét igyekezett kikapcsolni. A kísérlet, a mérés tanításának elengedhetetlen módszere volt. Ezzel és vidám előadásmódjával száműzte az unatkozást, a mással foglalkozást: a nebulók szinte észre sem vették, mikor szórakoznak és mikor tanulnak.

1954-ben Kossuth díjjal tüntették ki. Hogy miért? „Nem tudom, - vallotta egyszer - csakis olyan lehetett, hogy életmunka vagy tankönyvírás, fene tudja”. Családi élete az ötvenes évek derekán zátonyra futott. Erről soha sem vallott. De Zsuzsi lányával élete végéig szoros kapcsolatot tartott fenn. „Családja” egyre inkább az a diáksereg lett, amely lelkes hallgatója volt előadásainak, „otthona” pedig a fizikaszertár.

Iskolán kívüli tevékenysége egyre bővül: a tudományos, ismeretterjesztő és pedagógiai cikkek, könyvek, előadások egymást érik. Kiemelkedik a Középiskolai Matematikai Lapokkal való kapcsolata. Az országos középiskolai tanulmányi versenyeken a fizika-versenybizottság elnöke, 38 éven át irányítja az Eötvös-versenyeket. A fizikatanítás módszertanáról ad elő az ELTE-n 1949-től 1968-ig, 1966-tól c. egyetemi docensként. 1989-ben újra indult a Fasori Gimnázium. Miklóst is felkérték, jöjjön vissza, de korára és egyéb megfontolásra tekintettel nem tudta vállalni. 1990. január 12-én a katedráról ment a kórházba. A budakeszi szanatóriumban még felkeresik barátai, kollégái, de a tudórák április 5-én elragadta közülünk.

A könyv további részében tevékenységének néhány jellemző vonását ismerhetjük meg közelebbről. A gimnáziumi órák alatt azt tartotta szem előtt, hogy „....a diák mindig el legyen foglalva”. Neki sikerült megvalósítania azt a tanár-diák együttműködést, amely bármilyen kollektív munka példaképe lehet. A lényegét egyszerű tárgyakkal és egyszerű módszerekkel tudta érthetővé tenni. Kísérletei híresek voltak. A körmozgás

tanulmányozására például „ringlispirle” szállt fel az osztály. A csepeli HÉV akkor még közlekedő kis szerelvényén a tanár úr vezényszavára ugráló diákok a hullámelméletet igazolhatták a kalauz legnagyobb megrökönyödésére. Még a végzősök szerenádját is kísérlettel fogadta: tűzijátékkal kedveskedett a búcsúzóknak. Az exotermikus reakciók látványos és néha komoly robbanással járó formáit különösen kedvelte.

A Jedlik Gimnáziumban évente ismétlődően a diákok az iskolába érkezve azt láthatták, hogy a lépcsőház orsóterében hatalmas inga leng. Muki bácsi a tőle megszkott kék köpenyében a földön térdel és időről időre krétajeleket húz a földszinti burkolatra. Azokon a napokon ezt minden szünetben megismételte és mire az oktatás véget ért, a hazatérülő diákság ily módon tapasztalhatta, hogy mégis mozog a föld. Az ismert kísérlet látványa bizonyára hozzájárult néhány nebuló arányérzetének kialakulásához.

A szakkörök a „munkáltató tanítás” fontos elemei voltak, és a fasori hagyományok közé tartoztak. Ezekben a diákok maguk kísérletezhettek a rendkívül színvonalas program alapján. 1937-ben például az érettségi előtt állók a BNV-n a televízió működését tanulmányozhatták! A csepeli évek alatt az iskola keretéből is kilépett a szakkör: a Fővárosi Pedagógiai Intézet megbízására „nagy szakkörök” szervezésével bízták meg a diákok körében – szeretetük jeléül – Muki bácsinak hívott fizikatanárt. Ide egész Budapest területéről jöhettek tanulók.

Híresek voltak módszertani előadásai az egyetemen. Ezt a negyedéves fizikaszakos tanárjelöltek hallgatták. Az előadást természetesen kísérletek követték. Sokan ekkor értették meg igazán a fizikai fogalmakat. 1968-ban ezek az előadások megszakadtak, mivel Vermes Miklós egy professzor kétes értékű oktatási kísérletét bírálta. A tanárjelöltekkel ennek ellenére élete végéig foglalkozott, minden félévben két egyetemi hallgatót osztottak be hozzá. Hospitálásuk alatt több kísérletet láttak, mind addigi egyetemi éveik alatt. De megtanulhatták a szakma szeretetét is. Elhivatottságát néhány, jó pedagógusnak nem mondható kollégája félre is értette, vagy a háta mögött bírálta.

Muki bácsi „kalandozásai” külön fejezetet érdemeltek. Az igazi soproni családok nem tudtak kirándulások nélkül élni. Ezt a szellemet szívta magába Miklós is otthon és folytatta szinte élete végéig. Kunfalvi Rezső volt fiatalkori kirándulótársa az alpesek megmászásában. Ő készítette például azt a híres felvételt is, melyen Miklós az Ötztali Alpokban a Marzell-gleccsert ugorja át. A kép a harmincas évek végén egyik ifjúsági lapunk címlapján jelent meg először, majd a híres „Fári-Vermes”-ben, a Korszerű fényképezés-ben. Vermes Miklós a fél világot bebarangolta az iskolai szünetekben. Kiemelkedő körutazását az Észak-Amerikában „befutott” 30 hajdani fasori diák szervezte meg 1986 júliusában. Egymásnak adták át a percnyi pontossággal összeállított program alapján „Muki bácsit”, aki hűen önmagához, a betervezett pihenőnapokat is „elsikkasztotta”, meglátogatván a számára érdekes épületeket, múzeumokat. 83 éves korában még megmászta a 3000 m körüli vorarlbergi Alpokat, most már hivatásos hegyi vezetővel.

A Budapesti Evangélikus Gimnáziumban, a soproni Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnáziumban, a csepeli Jedlik Ányos Gimnáziumban, valamint a csepeli, róla elnevezett Általános Iskolában emléktábla őrzi Vermes Miklós emlékét. Sopronban és Bu-

dapesten alapítványokat hoztak létre hasonló céllal. 1995 októberében „Csepel díszpolgára” címet kapott. Weiss Manfreddel együtt.

A könyv befejező része 271 publikációt sorol fel, melyek a rádiótól kezdve az atommag energiájának felhasználásán keresztül a speciális relativitáselméletig rendkívül sok és megjelenésükkor időserű ismeretanyagot reprezentálnak. Róth Ágnes ugyan nem ismerte Vermes tanár urat, mégis gondos munkája néhány hiányosságtól eltekintve kiváló és plasztikus áttekintést ad egy szuverén, humanista és – ahogyan soproni kedves kollégája, Nagy Márton is vallja – bizony magányos tanár sokszínű életéről.

KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ

Grete Maar: Einführung in die Geschichte der westungarischen Stadt Scarbantia – Ödenburg – Sopron

Edition Praesens, Wien, 2000.

A Sopronban, folyóiratunkban korábban *Maár Margit* néven publikáló szerző új könyve címével mintha *Mollay Károly: Scarbantia, Ödenburg, Sopron* (Bp., 1944.) című művére utalna. A két könyv címe valóban hasonló, következtetések viszont gyakran eltérők. Mivel hasonló terjedelmű német összefoglalás Sopron történetéről évtizedek óta nem született, e fontos kezdeményezésről mindenképpen szólnunk kell.

Sopronról szóló összefoglaló várostörténeti munkák természetesen már korábban is napvilágot láttak. A "névsorolvasást" mellőzve az alábbiakat említhetjük: 1847-ben Töpler Károly tartott az Orvosok és Természetvizsgálók soproni kongresszusán vázlatos várostörténeti előadást, amely csak 1863-ban jelent meg. Majd 1883-ban a Magyar Történelmi Társulat soproni ülése után egy "Emlékkönyv" címen említhető kiadvány következik, ebben olvasható a levéltáros szopori Nagy Imre dolgozata Sopron múltja címmel, 40 oldalon, amely vázlatosan elér a 17. századig. Ebben még néhány okmányt is közöl, az egész munka mégis inkább jó szándékú bő vázlatnak tekinthető. Egy későbbi összefoglaló tanulmány, Lauringer Ernő várostörténeti bevezetője a Széchenyi István Reáliskola jubileumi évkönyvében 1926-ban jelent meg. Ekkor már az iskola II. B osztályának tanulója volt *Mollay Károly*, aki 1956-ban a *Sopron és környéke műemlékei* második kiadásában megfogalmazta *Sopron vármegye vázlatos története* című nagy tanulmányát (39–112. p.), számos várostörténeti tanulsággal. Ebben a műfajban azóta sem született jobb munka. Legutóbb Horváth Zoltán: *Sopron város címerai a történelmi események háttérében* (Bp., é.n. [1991]) című kötete íródott hasonló szándékkal.

Ezután a most ismertető munka következik a sorban. Grete Maar műve a *Beiträge zur Sprachinselforschung* sorozat tagjaként, 179 oldalon, képmellékletekkel és a felhasznált anyag bibliográfiájával jelent meg 2000-ben. Elmondhatjuk, hogy a szerző az utóbbi 100 év legfontosabb helytörténeti irodalmát alaposan átnézte, és szándékai szerint összegezte. A 19. század végéig főleg a Soproni Szemle tanulmányai alapján dolgozott. Ez a tény arra is utal, hogy mekkora érték az eddigi 55 évfolyam!

1998-ig dolgozta fel a folyóirat anyagát, míg a 20. századi Sopron történetét főleg az osztrák szakirodalomra figyelve rajzolta meg.

A szerző időrendben az alábbi nyolc fejezetében foglalja össze mondanivalóját: Az első a praehisztórikus időszak (1.), majd a Római uralom (2.), ezt követi A korai középkor és az Árpád-ház időszaka c. fejezet (3.), itt folytat leginkább vitát az eddigi elfogadott történeti eredményekkel. Újabb fejezet összegzi A késő középkort a reformációig (4.) ebben külön alpontok tárgyalják a középkori város építészetét, a politikai és gazdasági fejlődést, és az egyháztörténetet. A könyv legsikerültebb fejezete a Reformáció, ellenreformáció, törökök és kurucok (5.) – bár a kurucok szerepeltetése a 16. században még indokolatlan. Kisebb a 18. század (6.), a 7. fejezet az irodalmat, a zenét és a színházi életet tárgyalja főleg a német vonatkozásokra figyelve, végül a 8. fejezetnek kellene a 19. és 20. század gazdasági és politikai életét összefoglalnia.

Ez az összegző módszer hoz eredményeket. Például, amikor Sopron és Pozsony középkori kapcsolataira figyel Szende Katalin kutatásai nyomán, vagy Sopron és Kőszeg kapcsolatait Bariska István tanulmányát követve összegzi. Vitába száll viszont Veszelka László 1934-es disszertációjával (Sopron régi németsege és a német nyelv feltűnése a városi kancelláriában) és Mollay Károly fent említett Scarbantia-Ödenburg – Sopron könyvével a 3. fejezetben. Inkább csak példaként elemzem néhány észrevételét. Ilyen vitapont például az Ödenburg név első vélt előfordulása.

Mollay Károly Német Lajos 859. évi oklevelének adatát, amelyben az *Odinburch* helynév *Chuomberch és Nuzbach* közelében fordul elő, *Stájerországban, a grazi medencében* található területtel azonosítja. Sopron közelében ugyanis nincs sem Chuomberch sem Nuzbach, ezért az okleveles adat Mollay szerint nem vonatkozik Sopronra. Maar ezt azzal kívánja cáfolni, hogy Mollay 1944-ben (könyve írásakor) még nem tudhatta, milyen jelentős nagyságú kváderköveket bont ki a római falakból – az *öde Burg*-ból – a régészeti ásatás Ezek alapján állítja, hogy "A 9. század végéig Nyugat-Pannónia német kultúrterület" ("deutsches Kulturland"), mert ezek között a romok között német lakosok maradtak. Erre azonban nem sorakoztat fel bizonyítékokat – mint ahogy arra sem, hogy a frank telepések találtak egy puszta várat ("*öde Burg*") és azt vették birtokukba. Azt sem igazolja a továbbiakban, hogy miután a bajorok visszahúzódtak az Enns mögé, egy alsó népréteg itt maradt, és ők sajátították el a magyarokkal a földművelést. (30. p.) Miként az sem több megalapozatlan ötletnél, hogy a kékfrankos szőlőfajta Nagy Károly császár segítségével honosodott meg e tájon!

Nem fogadja el a szerző a "lövér" helynév értelmezését sem. Grete Maar azt állítja, hogy Mollay Károly és Maár Károly Veszelka László egy ötletét ragadják meg: A Soproni Szemle 1938. és 1939. évfolyamában megjelent, "A soproni és Sopron megyei helytörténetírás módszere és feladatai" című tanulmány írói alapos nyelvészeti vizsgálattal tisztázták a "Lwer" és "Luer" alakban fennmaradt dülönév magyar eredetét. Hozzáteszik: "A német "Löwer" név magyar eredetét viszont 1935-ben a bizonyára nem magyar célokat szolgáló *Handwörterbuch des Grenz- und Auslanddeutschtums* kézikönyv is elfogadta" (SSz.1938. 287. p.). Ellenérveit Grete Maar a 45. lap 64. számú lábjegyzetében fejti ki.

Idézzük egy másik, a Hunyadi Mátyás halála utáni időszakra vonatkozó fejtegetését! A szerző indokoltan hivatkozik August Ernst Burgenland történetéről írott össze-

foglalása alapján arra, hogy az 1491-es pozsonyi béke után (amely II. Ulászlót magyar királyként ismerte el), egészen az 1640-es évekig nagy és jelentős nyugat-magyarországi uradalmak tartoztak az alsó-ausztriai kamarához. E területeknek Sopron lett a gazdasági központja. Megfogalmazásában viszont a szerző az "észak- és közép-burgenlandi térség" gazdasági központjaként beszél városunkról. Ennél szerencsésebb megfogalmazás lenne még az osztrák történelemben közkedvelt "Pannóniai térség" is, hiszen Burgenland 1921 előtt még "történelmi térségként" sem fogadható el. (61. p.)

A munka legjobban kiérlelt fejezete az 5. Talán itt állt a legbősegebb anyag a szerző rendelkezésére – a reformáció és ellenreformáció időszakáról. Sikeresen mutatja be a korszak több érdekes városi személyiségét: Moritz kalmárt és templomatyát; Wolfgang Fochtert, a nő városplébánost (v.ö. SSz. 1998. 208–214. p.); Christoph Hummelt, aki oltáralapítványra is hagyatkozik, kertjét pedig a város a latin iskolához csatolta (v.ö. SSz. 1994. 33.p.). Helyesen ismeri fel tehát a szerző: "A soproni gimnáziumot nem lehet 1557-ben gimnáziumként besorolni" (83. p.). Caspar Zeitvogel volt az első rektor, aki 1573-tól nem vitte tanítványait katolikus misére! Simon Gerengel alakját is pontosan elemzi Friedrich Károly tanulmánya nyomán, bár bevonhatta volna Pausz József és Grüll Tibor tanulmányát is Gerengel peréről (84. p.). Ismét sikerült portrét találunk a város legnagyobb fiáról, Lackner Kristófról, bár a szerző forrásként csak Payr Sándor 1932-es emlékbeszédét idézi. 1972-es Lackner monográfiám után is született több figyelemreméltó tanulmány és forrásközlés, főleg Grüll Tibor tollából: 1993-ban a "Studia humanitatis" és 1996-ban a "Városi irodalom a XVI–XVII. századi Sopronban". Kétségtelen, hogy "Lackner Kristóf érdeme, hogy a latin iskolából 8 osztályos gimnázium fejlődött ki" (93. p.).

Pontos összegzés a 18. századot bemutató fejezet. Az irodalmat és egyleti életet összefoglaló 7. fejezet jórészt csak a város német fejlődését követi, pedig a magyar szellem is figyelemreméltó, majd egyre jelentősebb lesz. Már a 17. századból is sorolhatnánk fel fontos irodalmi csoportokat megyei főúri udvarokban, a 18. századtól pedig a városban megalapított nyomdák fontos magyar műveket adtak ki ferences és jezsuita szerzőktől. Franz Probst gondos tanulmányban vette számba a Sopronban több nyelven író jezsuitákat, közülük megemlíthetjük Szabó Istvánt és Bertalanfi Pált. A soproni nyomdák Gyöngyösi és Beniczky Péter műveit tették közzé. Nagyobb szerepet kaphatott volna ebben a fejezetben Kis János sokágú tevékenysége is. A soproni német szerzők sorát Grete Maar főleg Boronkai Szabolcs nyomán foglalja össze, de az Artner, Leopold Petz és Moritz Kolbenheyer írócsoport tevékenységével egyenrangúnak kell tekintenünk Kis János: "Soproni estvék" című ötkötetes gyűjteményét, a líceumi Magyar Társaság tevékenységét, a bencés Kovács Márk és Ballay Valér, illetve Dukai Takách Judit költészetét. A mérleg serpenyőjében tehát azonos súllyal esnek latba a magyar szerzők.

A 19. század hetvenes éveitől Frankenburg Adolf alakítja a város irodalmi és egyleti életét. Ugyanez az egyensúly kialakul a többi magyar és német nyelvű egyletek kapcsán is, így a két nyelven folyó művészeti és egyleti életet kölcsönhatásában értékelném. Így szerintem nem volt szükséges a magyarosodást erőszakkal sürgetni ("die Magyarisierung voranzutreiben", 160. p.). Grete Maar példaként idézi a pánszláv tevékenység miatt bezárt felvidéki iskolák esetét, erre Sopronban a német iskoláknál soha

nem volt szükség. Az utolsó fejezetben emlegetett Anton Ignaz Schiller pompás német Schnurre-ivel éppúgy a város irodalmának része volt, mint a két nyelven azonos rangon író Becht Rezső. Említhetem Boháty Róbert "Bohnbüach" verseit, amelyek a ponzichter-világ hangulatát őrzik, és ő volt az is, aki rangos fordításokban közvetítette a német olvasóknak a magyar irodalom legjavát.

Itt le kell zárnom megjegyzésimet. Az 1921-es népszavazás kérdése nem férne bele rövid észrevételeim sorába. Ezeket a nézetkülönbségeket nem lehet egy recenzió keretében tisztázni.

Grete Maar Bevezetése tisztelettel említendő, ám mégis csak egy szerzős vállalkozás. Összefoglaló buzgalmát el kell ismernünk, még akkor is, ha jó néhány kérdésben nem érthetünk Vele egyet. Ugyanakkor szorgalmasan összeállított könyve kijelöli a soproni helytörténetírás immár halaszthatatlan feladatát. Egy munkaközösségnek sürgősen meg kellene írnia a várostörténet kompendiumát. Ez, ha nem is pótolná, de helyettesíthetné egy időre Póda Endréék elmaradt szép álmát, a Sopron Város Monográfiáját. Ebben a munkában akár az *Einführung* szerzője is részt vállalhatna, hiszen Scarbantia – Ödenburg – Sopron történetéről csak minden szempontot mérlegelve szabad írunk. Úgy érzem, egy ilyen összefoglalást, Grete Maar könyvénél talán valamelyest bővebb (körülbelül 20 íves) terjedelemben, a soproni helytörténetírók – akár magyarok és osztrákok összefogásával – rövid időn belül megvalósíthatnánk. Grete Maar könyve akár ezt a tanulságot is sugallhatja mindnyájunknak!

MACHER FRIGYES

Király Tibor: A nyugat-magyarországi felkelőharcoktól a Civitas Fidelissima-ig (négy hónap bélyegtörténete Sopronban és környékén)

Sopron 2001.

A tárgykörben már több könyv, tanulmány, cikk jelent meg (lásd a 85-86. oldalon felsorolt irodalmat), de mint a szerző a bevetésben aláhúzza „valamennyien szinte csak a felszínt érintették. Az akkori történelmi helyzet elemzésével szeretném ismereteinket bővíteni!” Ez a szerzőnek sikerült, munkájának ez a legfőbb értéke.

A kiadvány két nagy részre tagolódik: I. Történelmi események és II. A nyugat-magyarországi bélyegkiadások. Ezt a két részt hasznos ismertetőik egészítik ki, mint például a Nyugat-Magyarországon használt ragjegyek (1890-1921), helységmutató (Nyugat-Magyarország 1921), forrás- és irodalomjegyzék és gazdag függelék a kor idevonatkozó dokumentumairól.

A történelmi események leírását részletesen a következő fejezetekben találjuk: A történelmi előzmények, A béketárgyalások, Harc Nyugat-Magyarországért, A felkelő harcok, Az osztrák bevonulás, Sopron-népszavazás, A magyar-osztrák határkiigazítás. Az egyes fejezeteket számos filatéliai dokumentum egészíti ki. Érdekes dr. Thurner

Mihálynak Sopron polgármesterének a 21. oldalon közölt kérelme a MÁV szombathe-lyi üzletvezetőségéhez felesége arcképes igazolványának soronkívüli érvényesítésére, mert erre Nyugat-Magyarország ügyében volt szüksége.

A II. részben a nyugat-magyarországi 9 bélyegkiállítás részletes ismertetését találjuk: I. kiadás: „Felkelő Magyarok által megszállt Nyugat-Magyarország 1921. aug. szept.” II. kiadás: „Nyugat-magyarországi felkelők „A” zóna 1921. szept.” (halálfejes), III. kiadás: „Lajtabánság-posta” IV. kiadás: „Felkelő Magyarok Északi Hadserege 1921” V. kiadás: „Nyugat-Magyarország Orszvé. Westungarn Orgland.” VI. kiadás: „Nyugat-Magyarország népe nem, nem, soha!” VII. kiadás: „Prónay és burgenlandi várképek” VIII. kiadás: „Soproni népszavazás 1921. dec. 14.” IX. kiadás: „Ülő sas, sugárzó apos-toli kettőskereszttel”. Minden kiadásnál részletes ismertetést találunk a bélyegek keletkezéséről, példányszámukról, tévnyomatokról és ábrákat valóban felhasznált (ún. futott) levelekről. Külön kiemelném az utolsó, IX. kiadás részletes ismertetését, mert ezt a sorozatot nem minden katalógus ismeri. Nem felejtkezik meg a szerző a magánkiadásokról sem. Nagy segítséget jelent az ezt a területet gyűjtőknek a hely-ségmutató, mert megtalálják a nyugat-magyarországi – burgenlandi helységek magyar és német neveit. De előnnyel forgathatják a rajegyzék-gyűjtők is ezt a munkát, mert a nyugat-magyarországi postahivatalokban 1890-1921 között használt rajegyeket is fel-sorolja.

Ajánlom ezt a kiadványt mindazoknak, akik a soproni népszavazás és a 80 éves Burgenland történetének filatéliai háttérét keresik, kutatják. Felhívnam a borítólapon bemutatott teljes „halálfejes” sorozat valóban futott levelére a figyelmet. Ez ma már nagy ritkaság még akkor is, ha filatéliai levél, azaz nem az akkor érvényes bérmentesí-tésnek megfelelően bérmentesítették!

A néhány szedési hiba, elírás nem zavarja a mű olvasását; nem egységes mindig Nyugat-Magyarország írásmódja: Nyugatmagyarország - Nyugat-Magyarország (pl. 25. és 87. oldal) Apetlau helyesen Apetlon (82. oldal), Rottenturm helyesen Rotenturm (84. oldal) ugyanott Tatzmannsdorf és Tobaj áll Taresa-ként, a 86. oldalon Soó helye-sen Soó, ugyanott Uberdruck helyesen Überdruck.

A szerző egyébként soproni, neves hazai filatelista; alapító tagja a Magyar Filatéliai Tudományos Társaságnak (MAFIT). Mind hazai, mind nemzetközi kiállításokon több értékes díjat kapott gyűjteményével, amely alapja könyvének is. A könyv szép kiállí-tása a Széchenyi Nyomda Kft., Győr munkáját dicséri.

IFJ. SARKADY SÁNDOR

Sosztarich András: A soproni sport-repülés története

Szerzői kiadás, Sopron, 2001. 204 p.

A szerző többéves kutatómunkával és vasszorgalommal gyűjtötte össze adatait a soproni sportrepülés XX. századi történetéről. A témából már 1991-ben a Soproni Szem-lében közölt értékes összefoglaló tanulmányt. A cikk fogadtatása után úgy érezte, hogy a nagyközönség elé kell tárnia a feledésre ítélt soproni modellezés, majd a sport-

repülés történetét is. 1995-ben elhagyta a nyomdát „A modellező sport Sopronban” c. kötete, melyben a város modellezésének és a modellezőknek állított maradandó emléket. Városunk sportrepülésének történetét szinte a feledés homályából varázsolta a mai nemzedék elé. A huszonnegyedik órában látott hozzá a hézagpótló munkához. Művében többek között felhasználta a Soproni Levéltár periodika gyűjteményét, Szabados József repülőoktató, a legendás Szepi bácsi kéziratát, a korszak fotó- és dokumentum anyagát, a még élő repülőtársak startkönyveit és visszaemlékezéseit. Több esetben már csak a hozzátartozók tudták segíteni a lankadatlan kutató munkát. Sosztarich András maga is "C" vizsgázott sportrepülő volt, és a háború idején mint rajzoló dolgozott Győrben a repülőgépgyárban. 1943-ban nemzetközi motornélküli repülőgép-vezetői igazolványát is megszerezte. Fiatalkora óta érdekelte a repülés, a repülő ember. Az 1930-as évek elején a vidéki kisváros, Sopron is bekapcsolódott a sportrepülő mozgalomba. A repülést elsőként a Soproni Automobil Egyesület, a SAE karolta fel. A nemes ügynek megnyerték vitéz Hefty Frigyeszt, aki akkor a mátyásföldi repülőiskola vezetője volt. A „Sopron” gép avatására 1932. október 9-én került sor. Az akkori repülés iránt érdeklődő diákság kezdetben modelleket épített, és szorgalmasan modellezett. Később elhatározták, hogy ha törik, ha szakad, lesz saját repülőgépük. Az akkori civil társadalom meleg szívvel segítette az ifjú sasokat. Melléjük állt támogatóként a GySEV is. A maroknyi, de lelkes csapat repülőgép-típusokat tanulmányozott Budapesten. A kor kiváló tervezői – többek között Bánhidi Antal – segítették őket, hogy álmaik valóra váljanak. A Végvári cserkészek nyolc hónapi kitartó munkával megépítették Zögling típusú repülőgépüket. A Magyar Aero Szövetség kezdetben a harkai fennsíkot jelölte ki a repülésre. A helyi sajtó és több ezer röplap 1933. április 30-ára repülőkeresztelőre és repülőnapra hívta fel a soproniak figyelmét. Az érdeklődés az esemény iránt óriási volt. Az akkori városi mozi igazgatója, dr. Friedrich Károly celluloid szalagon örökítette meg a nevezetes eseményt. A „Végvár” névre keresztelt repülőgép és a „Sopron” is a magasba szárnyalt. A mára már csak az idősebb korosztály emlékezetében élő, legendás Hubertusz reptér a soproni cserkészrepülők állandó otthona lett. A fiatalok itt a maguk erejéből építették fel fából készült hangárakat. Ők voltak azok, akik megszállottan szerették ezt a csodálatos sportot. Szívós munkával, lankadatlan szorgalommal láttak hozzá, hogy Sopron hírnevét a repüléssel is öregbítsék és beírják a város nevét a technika történetébe. Sopronban 1944-ig töretlen volt a repülősport fejlődése, noha voltak buktatók, és megoldatlan nehézségek is. Ezen túl lehetett lépni. A politikai rendszerváltás, a baloldali fordulat azonban halálos, kivédhetetlen csapást mért a város repülősportjára is. A leereszkedő vasfüggöny örökre megfosztotta a repülni vágyókat a Hubertusz reptértől. Felsőbb parancsra számúzték városunkból az aviatikát. A repüléstörténeti kiadvány hét részre tagolódik. Benne évről-évre nyomon követhetjük az eseményeket. Az első rész röviden összefoglalja a repülés első történéseit Sopronban. A második rész – ez a leggazdagabb fejezet –, bemutatja a sportrepülés fejlődését 1932–1944 között. A harmadikban vázolja a szerző az újraindítási kísérletek időszakát, a negyedikben emléket állít a soproni ejtőernyős körnek, továbbá bemutatja a Dósai József vezette Soproni Repülés Baráti Kör hat esztendejét és a Magyar Veterán Repülők Soproni Csoportját. Az utolsó részben az 1990-es évek soproni sportrepülőinek mindennapjait tárja az olvasók elé. A kötet képekkel gazdagon illusztrált. A szerző, bátran mondhatjuk, úttörő munkát végzett

könyvével, és olyan dokumentum értékű kiadvánnyal lepte meg a sportrepülés és a soproni múlt szerelmeseit, amely nem hiányozhat egyetlen városát szerető soproni könyvespolcáról sem.

KÖZLEMÉNY

A Soproni Szemle Alapítvány olvasóinak felkínálja a lehetőséget, hogy könyvtárakat kiegészítsék a Soproni Szemle régebbi nevezetes kultúrtörténeti számaival. 1956-tól kezdve a maradványszámokat összegyűjtöttük és rendszerezve a Nyugat-magyarországi Egyetem Növénytan Tanszékének raktárában helyeztük el. (Tanszékvezető: Dr. Bartha Dénes egy. tanár, az Alapítvány kuratóriumának alelnöke.) A maradványok között olyan értékes különszámok is találhatóak, mint pl. Csatkai Endrének a város képzőművészeti, zenei és színházi életéről (1848–1948) írt munkái.

Amennyiben sorozatot kíván vásárolni, a dokumentumok ára 150.-Ft, egyedi számok ára 200.-Ft.

Várjuk szíves érdeklődését a fenti tanszék (Bajcsy Zsilinszky u. 4, főépület, magaspöldszint) titkárságán.

MUNKATÁRSAINK

Andrássy Péter középiskolai tanár, 9400.Sopron, Juharfa utca 18.

Baksa Péter tanár, 9023.Győr, Verseny u.11.

Bartha Dénes egy.tanár, intézetigazgató, Nyugat-magyarországi Egyetem, 9400.Sopron, Ady E.u.5.

Jerem Erzsébet tud. főmunkatárs, egyetemi docens, MTA Régészeti Intézete, 1014.Budapest, Úri u.49. e-mail: jerem@archeo.mta.hu

Kovács József László ny.egy.tanár, 2040.Budaörs,Szivárvány u. 8.

Macher Frigyes ny. mérnök, tud. tanácsadó, Központi Bányászati Múzeum, 9400.Templom u.12.

Pellinger Attila zoológus, Fertő-Hanság Nemzeti Park, 9435.Sarród

Rudner Zita Edina biológus, 1250.Budapest, Pf.41. e-mail: rze@freemail.hu

ifj.Sarkady Sándor könyvtáros, Széchenyi István Városi Könyvtár, 9400.Sopron, Pócsi u.25.

Szabó Péter történeti ökológus, Közép-európai Egyetem, 1051.Budapest, Nádor u.9.

Szeidovitz Győző tud.kandidátus, MTAGGKI. 1112.Budapest, Meredek u.18.

Szőke László c.egyetemi tanár, 1116.Budapest, Fegyvernek u.10.

Varga Péter főoszt. vezető, MTAGGKI .Szeizmológiai Főoszt., 1112.Budapest, Meredek u.18.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

DÉNES BARTHA: Zum Gedenken István Csapody.....	3
DÉNES BARTHA: Bibliographie von István Csapody.....	5

UNSERE UMWELT

ERZSÉBET JEREM – EDINA ZITA RUDNER: Umwelt- und Landschaftsrekonstruktion des eisernen Zeitalters aufgrund der Untersuchung botanischer Funde, Pollen-, und Holzkohlefunde.....	17
PÉTER VARGA – GYÓZÓ SZEIDOVICZ: Historische Erdbeben in Ödenburg und in der Umgebung.....	28
ATTILA PELLINGER: Die ornithologischen Angaben der Ödenburger Landschaft, des Neusiedlersees und der Hanság von István Chernelházi Chernel.....	40

KLEINE MITTEILUNGEN

PÉTER SZABÓ: Historische Quellen und die Naturwissenschaft.....	59
---	----

ÖDENBURGER GESICHTE

PÉTER ANDRÁSSY: Endre Gombocz (1882-1945).....	65
PÉTER BAKSA: Viktor György Ferenczy (1894-1943).....	72

BÜCHERSCHAU

LÁSZLÓ SZÓKE: Ágnes Róth: Der Lehrer Miklós Vermes (1905-1990) Budapest, 2000.....	77
JÓZSEF LÁSZLÓ KOVÁCS: Grete Maar: Einführung in die Geschichte der westungarischen Stadt Scarbantia – Ödenburg – Sopron. Wien, 2000.....	81
FRIGYES MACHER: Tibor Király: Von den westungarischen Aufstandskämpfe bis zur Civitas Fidelissima. Vier Monaten Briefmarkengeschichte von Ödenburg und Umgebung. Sopron, 2001.....	84
SÁNDOR SARKADY JUN.: András Sosztarich: Die Geschichte des Segelfluges in Sopron. Sopron, 2001.....	85

MITTEILUNG

Mitteilung der Ödenburger Rundschau Stiftung.....	87
---	----

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -től -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, esetleg az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1 500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk

Összességében a növényi maradványok elemzése azt mutatta, hogy a vaskori telep környezetében folyóparti ligeterdő, égeres, illetve a közelben, már a völgyháton a temető környékén is tölgyerdő élhetett, gyertyánnal, bükkal. A gabonatermelés jelentős lehetett a telepen, az árpa növekvő aránya fejlett gazdálkodásra utal. A három fajta búza előfordulását az magyarázza, hogy ezek velejárói voltak a szántóföldi árpatermesztésnek. Ez utóbbi termesztése könnyebb és gazdaságosabb is volt. A házak közötti, kis konyhakertekben hüvelyeseket és olajnövényeket, valamint gyümölcsöt termesztettek, ami igen nagy jelentőséggel bír, hiszen eddig Közép-Európában ilyen korai gyümölcsstermesztés csak nagyon stabil és központi helyen lévő lelőhelyeken fordult elő minden kétséget kizáróan.

Az állati maradványok vizsgálata igen összetett képet mutat. A nagyfokú domesztikáció azt jelezte, hogy a vadak elejtése és húsának fogyasztása csak járulékos része volt a tudatos tenyésztésen alapuló gazdálkodásnak. A halak jelenléte a vízközelségre és halászatra utal. Szintén jelzi a vizet a csigaanyag fokozott nedvességigényű fajainak és a kétéltű faunának a jelenléte. A csigafauna – a növényi maradványokhoz hasonlóan – ugyancsak nyílt vegetációt jelez, kisebb facsoportokkal. Azonban mivel a csigák jó helyi jelzők, lokális környezeti viszonyok indikátorai, érdekes, hogy pl. bizonyos házak környékéről inkább erdőt jeleznek, tehát területileg is le lehet határolni velük az eltérő habitatokat (élőhelyeket).

(Jerem Erzsébet – Rudner Zita Edina –
Vaskori környezet- és tájrekonstrukció ősnövénytani
és őslénytani vizsgálatok alapján)

Ára: 300,-Ft

Soproni Szemle

2002. második szám

ötvenhatodik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.
További támogatóink:

Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár, Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Csapody István, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Kubinszky Mihály, Metzl János,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbetűző postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1 300 Ft-ért. Budapesten számonként megvásárolható a Kis Magiszter Könyvesboltban (Magyar u. 40.) Előfizetési díj 2002-re egy évre 1 200 Ft, egyes szám ára 300 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban kaphatók. A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.). Az adományozók a felajánlott összegeket adóalapjukból levonhatják.

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle

| 2002. második szám

| ötvenhatodik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

HÁBORÚ, SZELLEM ÉS SZERELEM – A 19. SZÁZAD ARCAI

KRISCH ANDRÁS: Sopron a francia megszállás alatt 1809-ben	91
BORONKAI SZABOLCS: A "szabadkőműves iga" és a "gyengék vigasza". Német nyelvű egyházi irodalom a 19. század végi Sopronban	113
KATONA CSABA: Egy soproni kisasszony a füredi fürdőben (Schlachta Etelka naplója)	126
LANGER RÓBERT: 150 éve született Zettl Gusztáv	146

SOPRONI ARCOK

GÖMÖRI JÁNOS: Bóna István (1930–2001) és Sopron környéki kutatásai	162
--	-----

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

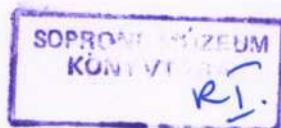
ASKERCZ ÉVA: Ifj. Storno Ferenc kiállítása (Lábasház, 2001. november – december)	165
KUBINSZKY MIHÁLY: A Soproni Városszépítő Egyesület 2001. évi tevékenysége	171

SOPRONI KÖNYVESPOLC

CSISZÁR ATTILA: Garta. Egy kisalföldi építőközpont és céhes hagyományai. Kapuvár, 2001. ism. Kücsán József	174
Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemény Közleményei 1. (2001.) 1–2., 3–4. ism. Dominkovits Péter	175
IFJ. SARKADY SÁNDOR – SZABÓ PÉTER: Soproniak a Don-kanyarban. Sopron, 2001. ism. Dávidházy István	178
Sarkady Sándor (szerk.) Aranykönyv I–II., Sopron, 1999 és 2001. ism. Tóth Imre.....	179
MASTALIRNÉ ZÁDOR MÁRTA: Sopron bibliográfiája a 2000. évre.....	180

KÖZLEMÉNY

A Városszépítő Egyesület közleménye	199
---	-----

HÁBORÚ, SZELLEM ÉS SZERELEM — A 19. SZÁZAD ARCAI

KRISCH ANDRÁS

Sopron a francia megszállás alatt,
1809-ben

Magyarország és a napóleoni háborúk

A Habsburg Birodalom 1793 óta kisebb-nagyobb megszakításokkal hadban állt Franciaországgal.¹ Ezek a háborúk Ausztria sorozatos vereségét hozták. 1809-ben a nemzetközi politikai helyzet változásával a Habsburg Birodalom számára kiváló lehetőség kínálkozott egy újabb háborúra. 1808 júniusában a megszállt Spanyolországban felkelés tört ki. A spanyoloknak sikerült egy 14.000 fős francia hadsereget bekeríteni, és megadásra kényszeríteni.² Ettől a pillanattól kezdve az Osztrák Császárság készült a háborúra.

A hadüzenetre 1809. április 10-én került sor.³ Az osztrák-magyar csapatok főparancsnoka, Károly főherceg, két fronton indította el a háborút. A főparancsnok a Dunai Hadsereggel, mint főerővel Bajorország irányába támadott. A kezdeti sikerek után április 22-én Eggmühlnél csatát vesztett és megkezdte a visszavonulást Bécs felé. A másik támadási irány Itáliában volt, ahol János főherceg a Déli Hadsereg parancsnokaként április 28-ig sorozatos győzelmeket aratott, de április 29-én az eggmühli csatavesztés hírére leállította a támadást.⁴ A hátráló osztrák-magyar főerők Morvamező felé vonultak vissza, így a franciák rövid harcok után május 13-án elfoglalták Bécset. A francia csapatok másnap elérték a magyar határt, itt azonban megálltak. Ekkor intézte Napóleon Schönbrunnból híres kiáltványát a magyar nemességhez, amelyben felszólította őket, hogy szakadjanak le az Osztrák Császárságról és kiáltssák ki a teljes függetlenséget.⁵ Napóleon május 29-ig, tehát 2 hetet várt a válaszra, ami azonban soha nem érkezett meg. Eközben délen János főherceg úgy döntött, hogy hadseregét kettéosztja. Mivel a francia Itáliai Hadsereg megakadályozta, hogy Bécs felé vonuljon vissza, a VIII. (Chasteller) hadtest Tirol felé tört előre, míg a IX. (Gyulay) hadtest megkezdte a visszavonulást a Győrnél összpontosuló nemesi felkelőkhöz.

Sopron megszállásának közvetlen katonai előzményéhez tartozik, hogy a május 21–22-én lezajlott asperni csatában a császári csapatok győzelmet arattak a Dunán átkelő franciák felett. Az ütközetet követően a francia csapatok átmenetileg visszavo-

¹ Magyarország története 1790–1848. 1. kötet. Főszerk.: Mérei Gyula. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980. 447. p. Az ide vonatkozó fejezetet Benda Kálmán írta.

² Veress D. Csaba: Napóleon hadai Magyarországon. Zrínyi Kiadó, Bp., 1987. 9.p.

³ Veress D. Cs. i. m. 25. p.

⁴ Veress D. Cs. i. m. 25. p.

⁵ Veress D. Cs. i. m. 39. p. A kiáltványról ld.: Kosáry Domokos: Napóleon és Magyarország. Magvető Kiadó, Bp., 1977.

nultak Bécsbe. A csatának „csak” annyi eredménye volt, hogy a Győrnél gyülekező nemesi csapatok egyelőre megmenekültek a francia támadástól. A franciák már május 24-én visszatértek a gyenge császári erőkkel védett magyar határra.⁶ Az osztrák IX. hadtest május 28-án megkezdte a visszavonulását Grazból. Egyértelmű volt, hogy ez a hadtest vagy a Győrnél gyülekező nemesi hadakhoz csatlakozik, vagy a Morvamezőnél gyülekező császári főerőkhöz. Mivel a francia-olasz Itáliai Hadsereg ekkor még nem fejezte be ausztriai felvonulását, a Lauriston-hadtestcsoport, amelyet a Németországi Hadsereg német és francia katonáiból hoztak létre, azt a feladatot kapta, hogy akadályozza meg az osztrák IX. hadtest visszavonulását és nyomuljon előre Wiener Neustadt irányából Sopron felé, majd innen kelet, illetve délkelet felé szétbontakozva tisztítsa meg Magyarországot a Rábáig, és készítse elő az Itáliai Hadsereg június 5-re tervezett támadását.⁷

Sopron a 18–19. század fordulóján

Sopronnak az 1804-es összeírás szerint 10.776 nem nemes lakosa volt. Ha ezt a számot összehasonlítjuk a II. József-féle népszámlálás (1787) adataival, akkor megállapíthatjuk, hogy a nemtelen lakosság tekintetében ez 752 fős csökkenést jelentett. Ez a tendencia egyáltalán nem volt a kor magyarországi városaiban kirívó, aminek oka a városi társadalom zártságában keresendő.⁸ A város területén 1804-ben 810 házat találunk, ami az adott lakosságszámhoz viszonyítva nagyon alacsony. Figyelembe kell venni, hogy a házak több mint felében három, vagy annál is több lakás volt, ami az erős városias jelleget bizonyítja. A város lakóinak az ingatlanok, így a házak után is adót kellett fizetniük. Ennek alapján az egy főre jutó legtöbb házadót a főnemesség és a nemesség fizette (összesen, nagyobb számánál fogva a polgárság többet fizetett). A nemesi adófizetőket, a befizetett házadó alapján a saját vagyonból élők rétege, majd a közszolgálati ágakban dolgozók követték, mindezek együtt alkották a vagyonos polgári réteget. A sorban őket a kereskedők, iparosok, közlekedési foglalkozást űzők (fuvarosok) követték, legvégül pedig a gazdálkodó népesség. Ha az összes befizetett adót vesszük figyelembe, akkor megállapíthatjuk, hogy 1784/85-ben a város legnagyobb adófizetője gróf tolnay Festetics György volt, aki 361,67 Ft adót fizetett, a város összes adózója pedig 24.928,13 forintot.⁹ A későbbiekben látjuk majd, hogy a francia megszállás költségei mellett ezek az összegek mennyire eltörpülnek, bár azt meg kell jegyezni, hogy a 24–25 évvel későbbi forint már erősen inflálódott. Szót kell ejteni az iparosokról is, akik már a 15–16. századtól céhekbe tömörültek. Ez a társadalmi réteg szám szerint 646 főből állt, és 1784/85-ben összesen 10.567,53 forint adót fizetett. A város gazdasági erejét elsősorban a szőlő, illetve a bor adta, emellett a szántóművelés csak másodrangú volt. A polgárság a 18. század végén 1536 kat. holdon

⁶ Veress D. Cs. i. m. 52. p.

⁷ Veress D. Cs. i. m. 61. p.

⁸ Thirring Gusztáv: Az 1804. évi népszéfeírás. Bp., 1936. 7. p.

⁹ Az adók fajtáiról és az adókiévetés módjáról ld. Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Sopron, 1939. 204–205. p.

művelt szőlőt.¹⁰ Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a szabad királyi város földesúri jogokat is gyakorolt nyolc környező község felett.¹¹ Ezekből a falvakból a városnak jelentős jövedelmei származtak, gondoljunk csak a földesúri haszonvételekre, pl.: a robotra, a különféle adókra és a bérleményekből (elsősorban kocsmák és bormérések bérbe adása) származó jövedelmekre.

A francia megszállást megelőző időszakról összességében elmondható, hogy a város egyik fénykorát élte: gyarapodott a polgárság vagyona, virágzott az ipar és a kereskedelem, a város jelentős állatvásárokat tartott, újjáépültek a régi lakóházak, itt töltötte el élete nagy részét Dorffmeister István festőművész, a várost elismerése jeléül meglátogatta Mária Terézia és II. József is. Ezt a fejlődést akasztotta meg az 1808-as tűzvész, és mielőtt a város magához térhetett volna, ráhárultak a francia megszállás terhei.

A városi polgárőrség szervezése

1809. május 10-től a francia csapatok közeledésének hírére a városi tanács szinte állandóan ülésezett, hogy azonnal intézkedni tudjon. Május 11-én a reguláris hadsereg elhagyta a várost.¹² Ekkorra Sopronban – mint birodalom szerte –, megalakult a polgárőrség. Feladata a rend fenntartása, rendeletek végrehajtása, illetve a város védelme volt. Városunkban a szervezőmunka már április végén megindult, ebben nagy érdemeket szerzett Karl von Hillinger nyugalmazott tábornok. Munkáját jól végezhette, mert a bevonuló franciák első intézkedései közé tartozott, hogy Hillingert árulás vádjával letartóztatták és Strassburgba vitték, ahonnan csak a schönbrunni béke megkötése után térhetett haza.¹³

A városi polgárőrség feladata volt a városfalak és kapuk őrzése, a hadipénztár és a posta védelme, illetve a harmincadhely biztosítása. A polgárőrség 8 századból, mintegy 1.800 főből szerveződött. Minden századnak tagja volt egy százados, egy fő- és két alhadnagy, két őrmester és tizenkét tizedes. A századokba való besorolásnál figyelembe vették a foglalkozást és a társadalmi állást is. A város mindenkit besorozott, akit fegyverbírársra alkalmasnak talált. Az első századot a még 1790-ben megalakult Lövészegylet (Scharffschützen-Compagnie) alkotta, élén Poncz (Pancz) Nepomuki János korábbi postamester állt kapitányi, vagy őrnagyi rangban. Minden század maga választhatta ki egyenruháját: a lövészeké szürke volt, hajtókájuk pedig zöld. A második századnak a vagyonosabb polgárok voltak a tagjai. Egyenruhájuk sötétkék volt, piros hajtókával. A harmadik és negyedik századot szegényebb iparosok alkották. Nekik egyenruhájuk sem volt. Az ötödik és hatodik századba a gazdapolgárokat sorozták. (A

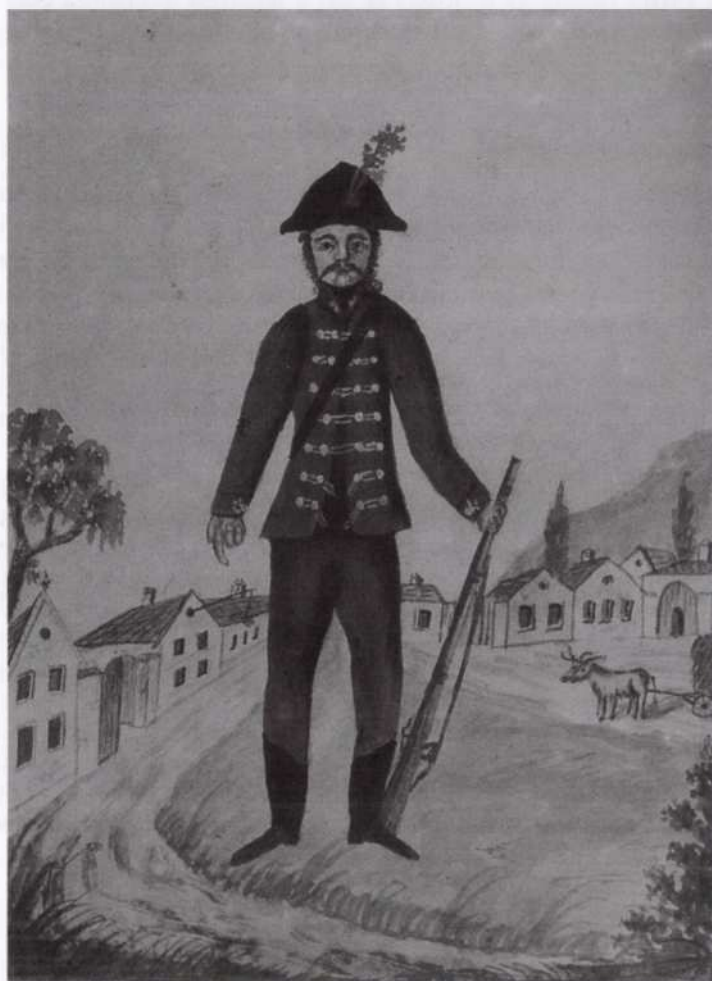
¹⁰ Thirring Gusztáv: A soproni polgárság vagyoni és birtokviszonyai II. József korában. Bp., 1940. 7–15. p.

¹¹ Bánfalva, Balf, Kópháza, Harka, Ágfalva, Lépesfalva, Medgyes, Kelénpatak

¹² Házi Jenő: A franciák Sopronban 1809-ben. In: Soproni Hírlap 20. évf. 1933. június 4. 6. p.

¹³ Fiedler János Reichard kis krónikája (1808. július 19-től 1812 végéig) In: Soproni Szemle különlényomata 1943/1. szám. 22. p. A soproni polgárőrség története még nincs feldolgozva. Működéséről sok információt közöl: Bárdos Kornél: Sopron zenéje a 16-18. században. Akadémiai Kiadó. Bp., 1984. Regionális összehasonlításban: Molnár András: Polgárőrsegégek Magyarországon a napóleoni háborúk idején. In: Hadtörténeti Közlemények 105.évf., 1992/3. szám. Speciális tanulmány egy kevésbé ismert forrás könyvkészettörténeti bemutatása: Koncz Pál: Egy soproni könyvkötés 1791-ből. In: SSz. XLV.évf., 1991/3. szám.

gazdapolgárok elsősorban szőlőműveléssel foglalkozó kisbirtokos réteg, amely polgárjoggal is rendelkezett.) Az ő egyenruhájukat az övvel leszorított sötétkék dolmány és a háromszegletű kalap alkotta, oldalfegyvert viseltek. A hetedik és nyolcadik század a „Hauerek”-é (kapások) volt, hasonló egyenruhában, mint a gazdapolgárok, de fegyver nélkül. A polgárőrséghez tartozott még egy svadronnyi lovas polgárőrség is. Ennek csak a város legelőkelőbb ifjai lehettek tagjai. Kék egyenruhában feszítettek, élükön egy főhadnagy állt. A városi polgárőrség főparancsnoka ezredesi rangban Artner Sámuel tanácsstag, helyettese az őrnagyi rangú Hofer Péter volt. A milíciának tagja volt még egy könyvelő, aki a pénzügyeket intézte.

Egy gazdapolgár polgári egyenruhában
(Soproni Levéltár, Geiger krónika)

A polgárőrség díszszemléjét és zászlószentelését sürgette az idő, hiszen a franciák május 12-én a Soprontól 70 kilométerre levő Bécsben voltak. A szemlére ünnepélyes keretek között, május 28-án került sor, az Angeron, a Schlipper- (Balfi-) kapu előtt. Az ünnepség alkalmából egy sátrat is felállítottak, ami előtt a csapatok elvonultak. A sátorban foglalt helyett a város vezetése, Hillinger tábornok és Berghofer Mihály városi plébános, aki a zászlószentelés egyházi részét végezte. A csapatok a sátor előtt sorakoztak fel századonként, díszsörtüzet adtak, majd letették az esküt. A zászlóanyai tisztséget a gyalogosoknál gróf Széchényi Ferenc felesége, gr. Festetics Julianna vállalta, a lovasoknál Esterházy Miklós herceg felesége, Lichtenstein Mária volt a zászlóanya.¹⁴ A zászlószentelés után Sopron polgárainak csupán egy éjszakát kellett aludniuk ahhoz, hogy 1809. május 29-én több ezer francia katona jelenjen meg a város kapui előtt.

A francia katonaság Sopronban

A május 29-i megzsalást megelőzően a francia felderítő csapatok már többször megjelentek a város kapui előtt. Május 18-án délután 2-kor 27 fős lovas járőr közelítette meg a Bécsi-kaput, és arról érdeklődtek, hogy van-e a városban katonaság. Mialatt a városi vezetők és a lovasok között folytak a tárgyalások, a franciákkal szemben nem túl barátságos tömeg gyűlt össze a kapu közelében. Bauhofer Ábrahám cipésmester ki is adta a jelszót: „*Erschlagen wir die Kerls!*” (Üssük agyon a fickókat!). A tömeg ezt meg is tette volna, de Handler Jakab, a polgárőrség kapitánya lefogatta és lecsukatta a fő hangadókat, akik bebörtönzéséhez másnap a városi tanács is hozzájárult. Az ilyen, vagy hasonló rendbontások elkerülése érdekében a város vezetése falragaszokon hívta fel a polgárságot arra, hogy az ellenséges csapatok megjelenése esetén őrizze meg nyugalmát és maradjon a házaiban, ellenkező esetben büntetésre kell számítaniuk. Másnap ismét négy lovas felderítő járt a város külterületén. Május 20-án öt francia katona Sopronba hozta Napóleon híres kiáltványát azzal az utasítással, hogy azt ragaszszák ki a városban. A városi tanács átvette ugyan a kiáltványt, de a kiragasztását megtagadta, és azt elküldte József nádorhoz.¹⁵

Nagyobb francia egység – már nem felderítőként –, május 29-én érkezett a falakhoz. A Lauriston-hadtestcsoport egy része jelent meg a város kapui előtt. Bevonulásuk nem volt zökkenőmentes, sőt Morenich Gáspár polgármester be sem akarta engedni őket a városba, mivel a császári-királyi parancs szerint a kapuknak zárva kellett maradni. Azonkívül azt is indokként hozta fel, hogy az 1808-as tűzvész miatt a város elszegényedett, és ekkora létszámú sereget nem tud élelmezni. Amikor azonban a franciák a város felgyújtásával fenyegetőztek, a kapuk megnyílottak.¹⁶ A sereg bevonulása több mint két és fél óráig tartott. Az elsőnek bevonuló francia katonák töltött fegyverekkel, szuronyt szegezve kutatták át a várost, osztrák és magyar katonákat keresve.

¹⁴ Lauringer Ernő: Sopron a francia megzsalás évében 1809-ben. In: Soproni Napló, 21. évf. 1917. december 2. 3. p.

¹⁵ Házi J. i. m. 6. p.

¹⁶ Lauringer E. i. m. 3. p.

Házi Jenő szerint ez a katonaság június 5-ig maradt a városban,¹⁷ bár ennek ellentmond az a tény, hogy maguk a franciák a bevonulás előtt kijelentették, hogy rögtön tovább vonulnak Győr felé. Ha figyelembe vesszük Eugene Beauharnais, Itália alkirálya, Napóleon fogadott fia, június 4-i városba érkezését, akkor nem zárhatjuk ki, hogy az első napon bevonultak egy része valóban visszamaradt, bevárva az itáliai alkirályt. Lauringer Ernő szerint a május 29-én érkezett csapatok másnap délben elvonultak, és május 30-án este Lauriston tábornok vezetésével érkezett meg a főserég.¹⁸ Ugyanezt írja Bünker is: *„...amikor a nagy hadsereg megérkezett, ezek már elmentek”* (mármint a május 29-én érkezettek).¹⁹ Lauriston tábornokon kívül érkezett egy hesseni tábornok is. Bünker 30.000 katonáról ír, akik között gyalogosok, lovasok, tüzekek és gránátosok voltak. Ez már nem csak francia katonaság volt, hanem megjelentek a szövetséges hadakat adó bajorok, olaszok és elzásziak is. Veress D. Csaba a bevonulást így foglalta össze: a délután folyamán a városba érkező lovasság még aznap tovább vonult Győr és Kőszeg felé.²⁰ A lovassággal Sopronba érkezett Lauriston tábornok. A gyalogság (3.000 fő) a késő esti órákban érkezett a városba. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy Veress D. Csaba szerint a gyalogságot a Schlipper-kapu melletti Hitzbügel földeken szállásolták el. Ez a barakktábor, amelyről a későbbiekben még szó lesz, csak júliusban készül majd el. Az igazsághoz a Fiedler-féle kis krónika feljegyzése áll talán a legközelebb: *„...az állandó jövés-menés miatt nehéz számukat megbecsülni”*.²¹

Összefoglalva elmondható, hogy az első napokban, május 29-én és 30-án több lépcsőben, mintegy 4-5.000 fős katonaság került a városba és környékére, akiket a polgárság házaiban, illetve akiknek nem jutott hely, azokat az utcán szállásolták el. Május 29-én, vagy 30-án a városba érkezett Lauriston tábornok is.

Ezek a csapatok viszont az Itáliai Hadseregnek csak az előőrsét képezték. A fősereggel június 4-én érkezett meg az itáliai alkirály. A több lépcsőben érkező főserég megközelítően 22.000 főt tett ki,²² és ugyancsak több lépcsőben, június 7-ig el is vonultak Győr, illetve Kőszeg felé. Az átvonulókat szállással, étellemmel, a lovakat abrakkkal kellett ellátni. Tehát a legnagyobb létszámú katonaság június elején tartózkodott a városban. Június hónap során az újabb jelentős bevonulás 8-án történt, amikor mintegy 1.800 katona került Sopronba. Ők valószínűleg nagyon hamar Győr irányába vonultak tovább. A győri csata után csak sebesültek és betegek érkeztek a város kórházaiba.

Jelentős haderő ismét a wagrami csatát megelőző időszakban, de már nyugat felé, Bécs irányába vonult át a városon. A július 5-6-án lezajlott wagrami csatához Napóleon a Nyugat-Magyarországon állomásozó erők nagy részét kivonta. A csata előtt vonult át Sopronon a Császári Gárda lengyel könnyűlovasezredének 600 katonája, ők csak egy-két napot töltöttek a városban, helyükre viszont a Broussière hadosztály Dessaix dandárjának 9., 84. és

¹⁷ Házi J. i. m. 6. p.

¹⁸ Lauringer E. i. m. 3. p.

¹⁹ Bünker, Johann Reinhard: Vor hundert Jahren. In: Ödenburger Zeitung, 42. évf. 1909. május 6. 1. p.

²⁰ Veress D. Cs. i. m. 62. p.

²¹ Fiedler J. R. i. m. 23. p.

²² Csatka Endre – Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. II. javított és bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Bp., 1956. 96. p.

92. sorgyalozzeredei vonultak.²³ Ezek az ezredek sem maradhettek sokáig Sopronban, mert július 11-re a városi helyőrség Billet ezredes parancsnoksága alatt már csak 350 főből állt.

A következő nagyobb bevonulás dátuma július 23-a. Ez a hadmozdulat része volt a znaimi fegyverszüneti egyezménynek, amely szerint a francia hadsereg ismét visszafoglalhatta Magyarország nyugati területeit, miután itt a császári hadsereg, a császár tudta nélkül aláírt előzetes fegyverszünetet megszegve, támadásba indult.²⁴ Veress D. Csaba szerint július 23-án a 112. sorgyalozzereg 3 zászlóalja vonult be a városba²⁵ (ez a gyalozzereg része volt a Pachtod hadosztálynak), Házi Jenő szerint viszont a Durutte hadosztály 8.000 katonája érkezett a városhoz.²⁶ A két forrás mind a létszámot, mind a hadosztályt tekintve elmentmond egymásnak. A nagyobb létszámú hadsereg és a Durutte hadosztály²⁷ megjelenése mégis valószínűbb (ezt erősíti meg Lauringer Ernő is), mert júliusra készült el a város mellett az a hatalmas barakk-tábor, amely megközelítőleg 6.000 fő elszállásolását tette lehetővé. A hadosztály fennmaradó részét – 714 tiszt és hivatálnok, illetve 813 főnyi legénység –, a városban helyezték el.²⁸ A nagy számú francia hivatálnok jelenléte a megszállás teljes időszakára jellemző volt, amiből arra lehet következtetni, hogy a város a középfokú katonai adminisztráció egyik központja lehetett.

Július 24-e és augusztus 17-e között a 2., 4., 6., 23., 62., és a 102. ezredek katonái fordultak meg a Sopronban.²⁹ (Az ezredek sorszámai ugyancsak a Durutte hadosztály jelenlétét erősítik meg.) Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a viszonylag békésebb időszak beköszöntével Sopronban és a barakk-táborban állomásoztatták a franciák az egész Durutte hadosztályt. Azt természetesen fenn kell tartanunk, hogy az ezredeknel kisebb egységek, zászlóaljok mozgatása nem zárható ki, vagyis a hadosztály létszámában kisebb ingadozások már ebben az időszakban is előfordulhattak.

Szeptember 12-én érkezett a városba a VI. hadtest parancsnoka, Paul Grenier altábornagy, Durutte tábornok hadtestparancsnoka. Szeptember 18-án ismét Sopronban tartózkodott Eugene Beauharnais alkirály is. Ebben az időszakban a 23., 62. és 102. gyalozzereknek összesen 3–3 zászlóalja állomásozott a városban és a környékén, vagyis csökkent a megszálló erők létszáma. Október 30-ra csak a 102. sorgyalozzereg maradt a városban. Ez az ezred november 10-én elvonult Szombathelyre,³⁰ így a városban ekkor már csak egy 100 fős lovasosztag maradt vissza, a katonai kórház biztosítására. Ők Decouys kapitány parancsnoksága alatt november 18-án vonultak el – az utolsó francia katona is elhagyta a Sopront.³¹ Ezzel a város történetének egyik leghosszabb katonai megszállása végetért.

²³ Veress D. Cs. i. m. 218. p.

²⁴ Veress D. Cs. i. m. 250. p.

²⁵ Veress D. Cs. i. m. 252. p.

²⁶ Házi J. i. m. 7. p.

²⁷ A hadosztály létszáma a győri csata előtt 8404 főt tett ki. (Veress D. Cs. i. m. 128. p.)

²⁸ Házi J. i. m. 7. p.

²⁹ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (továbbiakban SL) IVA.1026. Neo Registrata Acta (továbbiakban N.R.A.) fasc. 13 nr. 20.

³⁰ Szombathely megszállására ld.: Géfin Gyula: A szombathelyi egyházmegye története. Martineum Nyomda, Szombathely, 1929.

³¹ Veress D. Cs. i. m. 276. p.

Beszállásolások³²

A megszállás ideje alatt a városba érkező francia katonaságnak szállást kellett biztosítani, mivel ekkor még a nagyobb városokban is csak ritkán épültek laktanyák. Ugyan Sopronban ekkor már állt egy laktanya, de ezt a franciák katonai kórháznak rendezték be.³³

A május 29-én a városba érkező francia csapatokat éjszakára csak a lakosság házaiba tudták elszállásolni, hiszen a város melletti barakk-tábor csak július folyamán készült el. Az első héten naponta 3.200 katonára szállásolták sor, ez a szám június 4-ig jelentősen nem változott. Ez azt jelentette, hogy házanként átlagosan 3-4 katonát helyeztek el, természetesen a gazdagabb polgárok házaiba ennél többet, esetenként 10-12 főt is kvártélyoztak be.³⁴

A június 4-én megjelent főserg még nagyobb terhet jelentett a városnak és polgárainak, hiszen ezekben a napokban már átlagosan 4.500 katonát kvártélyoztak be. Előfordult, hogy egy házban 60-an is laktak! Akiknek a házakban nem jutott hely, azok az utcákon, vagy a környező földeken vertek táborot és gyújtottak tüzet – a város legnagyobb riadalmára.³⁵

A főtisztek természetesen mindig különleges elbánásban részesültek. Eugene Beauharnais soproni tartózkodásai idején a Széchenyi-palotában³⁶ lakott, ez az épület volt június 4–7. között az Itáliai Hadsereg magyarországi főhadiszállása. Lauriston és Durutte tábornokokat is a Széchenyi-palotában szállásolták el. Lauristonnal érkezett a városba egy hesseni tábornok, őt a Jankovich-házba³⁷ kvártélyozták be. A vezérkari tisztek gróf Nicky Lajos házában³⁸ laktak. Kizárólag tiszteknek volt fenntartva a Gasthaus zur Rosen is.³⁹

Június 8. és 15. között a folyamatos átvonulások mellett körülbelül 1.800 fő bekvártélyozására került sor, ők gyalogos és lovas katonák voltak, illetve hivatalnokok és teherhordók. Június 16. és július 3. között az előző időszakhoz képest mintegy 500 fővel csökkent a beszállásoltak száma. Ekkor viszont átvonult a városon a korábban már említett lengyel gárda 600 katonája is.⁴⁰ Mint arról már fentebb szó volt, július 23-án mintegy 8.000 francia jelent meg a város kapuinál, közülük azonban csak 1.558-an kerültek a városba. A Durutte és Valentin tábornokok⁴¹ vezetésével bevonulók között voltak tüzérségi vezérkari tisztek, rohamcsapatok intendánsai, hadsereg-

³² Hangsúlyozni szeretném, hogy itt csak a város belterületén, a lakosság házaiba bekvártélyozott katonaságról lesz szó.

³³ Ez az épület az Ógabona téren állt, a Lackner Kristóf utca megnyitásakor, 1896-ban bontották le. (A topográfiai meghatározásokra lásd: Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, Székely és társa könyvnyomdája, 1941., illetve Csatkai Endre – Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. II. javított és bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Bp., 1956.)

³⁴ Lauringer E. i. m. 3.p.

³⁵ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 14 nr. 52.

³⁶ Ma: Széchenyi tér 1-2.

³⁷ Ma: Várkerület 67.

³⁸ Ma: Orsolya tér 4. Az épület a II. világháborús bombázások során semmisült meg.

³⁹ Lauringer E. i. m. 3.p.

⁴⁰ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 14 nr. 52.

⁴¹ François Valentin a Durutte hadosztály 1. dandárjának volt a parancsnoka. (Veress D. Cs. i. m. 128. p.)

felügyelők, egészségügyi személyzet, postahivatalnokok, ételmezési biztosok és teherhordók.⁴²

A város november elején összeíratta azon polgárokat, akikhez franciákat szállásoltak be. Ez a lista 498 nevet tartalmaz.⁴³ Egy másik városi összeírás szerint július 24. és augusztus 17. között a városban a 2., 4., 6., 23., 62. és a 102. ezredek katonáinak, illetve civileknek nyújtottak szállást.⁴⁴ Hangsúlyozni szeretném, hogy az itt bemutatott számok csak a polgárság lakóházaire vonatkoznak, nem tartalmazzák az iskolákba, egyházi épületekbe és műhelyekbe beszállásoltakat.

A város túlzásfoltóságát a francia katonai hatóságok is belátták. Ezért Billet ezredes, a város térparancsnoka már július 4-én a városi tanács tudomására hozta, hogy csak olyan katonáknak lehet szállást adni, akik a francia hatóságoktól kapott igazolvánnyal rendelkeznek. A jogtalanul a városban tartózkodókat ki kellett utasítani.⁴⁵ Az elszállásolt katonákat a szállásadó 24 órán belül köteles volt a városnál bejelenteni, amennyiben ezt nem tette meg, akkor pénzbírságként 50 forintot róttak ki rá.⁴⁶ A város a maga eszközeivel megpróbálta enyhíteni a terheket. A városi tanács augusztus 15-én a Sopronban tartózkodó Durutte tábornoktól kérte, hogy azokat a katonákat, akiknek a jelenléte a városban nem feltétlenül szükséges, távolítsák el. Ezen túl, a lovasságot helyezzék ki a falvakba, mert ott könnyebb ellátni őket.⁴⁷ A franciák a válaszukban azonnali intézkedést ígértek, de a forrásokban erre utaló nyomot nem találtunk.

Összességében elmondható, hogy a beszállásolások ügyében a városi tanács és a francia hatóságok közötti együttműködés általában jó volt. A városi tanács hozta létre a beszállásolási bizottságot, amely közvetlenül volt felelős a minél zökkenés-mentesebb lebonyolításért; ha kellett, akkor levelezés útján tisztázták egymás között a vitás kérdéseket.⁴⁸ A franciák, illetve a város formanyomtatványokat bocsátottak ki, amelyek tartalmazták a szállás címét és azt, hogy hány éjszakára szól az utalvány. Ehhez tartozott egy ellátási jegy is, amelyre az étkezés járt. Ily módon sok félreértést és erőszakoskodást meg lehetett előzni. Ha a beszállásolt katonának panasa volt az ágyra vagy az ellátásra, panaszával a városparancsnokságra mehetett, de ha kifogása alaptalan volt, még enyhe büntetésre is számíthatott. A franciák számára azért volt előnyös ez a rendszer, mert könnyebben kiszűrték a városban jogtalanul tartózkodókat.

A francia barakktábor

Mivel a városi házak nem nyújtottak a katonáknak elég szállást, megkezdték a Szent Mihály- és a Balfi-kapuk között elterülő Hitzbügel-földeken, egészen a Pihenő-keresz-

⁴² SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 14 nr. 52/1.

⁴³ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 13 nr. 20/2.

⁴⁴ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 13 nr. 20.

⁴⁵ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 13 nr. 3.

⁴⁶ Fabricius Endre: Sopron és a napóleoni háborúk. In: SSz. 3. évf. 1939/3. 140. p.

⁴⁷ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 13 nr. 5.

⁴⁸ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 13 nr. 10.

tig egy hatalmas, 82 holdon elterülő barakktábor építését.⁴⁹ Ennek a város nem örült, hiszen úgy látszott, hogy a franciák hosszú távra akarnak berendezkedni. De azt is jelentette, hogy a várostól minden fajta segítséget elvárnak a tábor felépítéséhez.

A francia hadsereg számára Sopron kitűnő földrajzi fekvése és stratégiai helyzete indokolta a tábor helyének kiválasztását. A városhoz nem egészen 100 km-re terült el Győr, a legkeletibb magyarországi francia hódítás. Közel volt Pozsony, illetve a pozsonyi hídfő, amely súlyos harcok színtere volt a győri csata után is, és nem utolsósorban Bécstől alig 70 km-re feküdt. A tábor megépítéséről június végén vagy július elején született döntés, bár nem tudni, hogy ez milyen szinten történt. Tschurl Pál krónikájában arról ír, hogy a július 23-án bevonuló 7.000 fős hadsereg egy részét, (vagyis a Durutte hadosztályt) már itt helyezték el.⁵⁰ Ezért az építkezés július közepén vagy végén indulhatott meg. Ezt támasztja alá az is, hogy a július 12. és augusztus 12. közötti városi kiadásokban szerepel a franciák által a tábor számára igényelt fa és egyéb nyersanyag, azzal a megjegyzéssel, hogy még augusztus 15-én is voltak a városnak ezzel kapcsolatos kiadásai. Ebből az időszakból, mégpedig július 24-ről, származik a barakktábor építésével kapcsolatos első számla.⁵¹

A tábor méreteire jellemző, hogy 1 tábornoki, 7 parancsnoki, 58 tiszt, 6 altiszt, 355 legénységi, 65 konyha és 28 markotányos barakkból állt, összesen tehát 520 építményből, ezek száma azonban novemberre elérte az 544-et. A táborhoz tartozott még egy pékség és egy mészárszék is. A barakkok felépítéséhez, mai mértékegységre átszámítva, 1008 tonna fát használtak fel a környező erdőkből és gyümölcsösökből, tetejüket náddal fedték. A tábor befogadó-képessége 6.000 fő körül mozgott.⁵² Mint azt már a fenti fejezetekben láthattuk, a tábor szolgált a Durutte hadosztály állomáshelyül. A tábor tervszerűen építették, egész utcákat alakítottak ki. A lakosság csodájára járt a mesterien megépített barakkvárosnak. November 6-án reggel 9-kor a kiűrt barakktábor elárverezték.⁵³

A katonaság ellátása élelmiszerrel

A város és a lakosság legnagyobb terhe a beszállás mellett a katonaság élelmezése volt. A félreértések és panaszok elkerülése a francia hatóságoknak is érdekében állott, ezért ezt a kérdést Lauriston tábornok már június 2-án rendeletében szabályozta, amelyben meghatározza a magánházakban beszállásolt katonák fejadagját. Eszerint: minden francia katonának reggelire 1 pohár pálinkát vagy fél messzely⁵⁴ bort kellett adni, ebédre levest, fél font⁵⁵ marhahúst és főzeléket, vagy helyette tésztát egy messzely borral, vacsorára levest és főzeléket vagy utóbbi helyett fél font marhahúst és egy messzely bort, egész napra pedig másfél font kenyeret. Boinod tábornok szeptember 5-én újra megerősítette Lauriston június 2-i fejadag-rendeletét. Amennyiben a ka-

⁴⁹ Fiedler J. R. i. m. 23. p.

⁵⁰ SL. XV. 3. Tschurl Pál krónikája 1670–1810.

⁵¹ SL. IV.A. 1026. N.R.A. fasc. 11 nr. 5.

⁵² Házi J. i. m. 7. p.

⁵³ SL. IV.A. 1026. N.R.A. fasc. 11 nr. 2/b.

⁵⁴ 1 messzely = kb. 4 dl.

⁵⁵ 1 soproni font = 0,55 kg.

tona az előírt adagnál többet követelt, a „vendéglátónak” jogában állt azt megtagadni.⁵⁶

A városi kimutatásokban is jelentkeznek ezek a fejadagok, mégpedig egy főre 1 Ft 48 krajcárt számoltak a közlegényeknek. Tisztek számára jobb volt az ellátás, itt az összeg 4 Ft 40 krajcárt tett ki, vezérkari tisztek esetén 6 forintot, tábornokok esetén 8 forintot.⁵⁷

Az ilyen fejadag-szabályozások bevezetését és különösen annak megerősítését az alábbi eset nyilvánosságra kerülése is indokolta. Gróf Pejachevich Károly házába⁵⁸ kvártélyoztak be egy Bonche nevezetű francia fizetőmestert. A derék francia szeptember 1-i vacsorája, amelyet este 6-kor tálaltak neki, a következőkből állt: leves, marhahús kétféle szósszal, főzelék feltéttel, rántott csirke salátával, gyümölcs, sajt, bor, aszú és kávé. Mindezek elfogyasztása után még egy rántottát is követelt magának. Mivel a szakácsnőnek nem volt tojása, nem tudott a kérésnek eleget tenni. Erre a fizetőmester kipenderítette a konyhából a szakácsnőt és megfenyegette, hogy agyonüti őt. Ezért a levél írója, a gróf meghatalmazottja, azt kérte a várostól, hogy máshová szállásolják el a franciát, mert nem lehet abban senki sem biztos, hogy ez az eset még egyszer nem ismétlődik meg.⁵⁹

A barakktáborban lakó katonák ellátását a megszálló hatóságok oldották meg. Ez úgy történt, hogy a francia táborban felállított raktárakba a városnak kellett élelmet és egyéb cikkeket szállítani, ennek a felosztását és felhasználását a franciák végezték el. Fabricius Endre szerint a városnak és a vármegyének naponta 16 ökröt, 130 akó bort kellett beszolgáltatni, ezen felül lisztet, zsírt, lencsét, babot és sót kellett adnia.⁶⁰ A városi kimutatások szerint csak július 24-én 6.000 adag húst és gyümölcsöt kellett leszállítani.⁶¹ Ezekre a nagymennyiségű élelmiszer-beszolgáltatásokra a város nem készülhetett fel, ellátási zavarok álltak elő. Minderre utal a soproni mészárosoknak a városi tanácshoz írott július 12-i levele.⁶² A folyamodásukban a hentesek azt írták, hogy július 13-a lesz az az utolsó nap, amikor a lakosság számára húst tudnak kimérni, mert a városban nincs már vágóállat. Ezért kérték a várost, hogy adjon számláikra pénzt, és cserébe megígérték, hogy a húst beszerzik és előre meghatározott áron fogják kimérni. A hadművelleti területet a marhakereskedők igyekeztek messze elkerülni, ami a franciák fogyasztása mellett szintén a hiány oka volt. A magas árak miatt amúgy is csak drágán lehetett volna állatokat vásárolni, ezért volt szükség arra az ígéretre, hogy az állatok húsát a mészárosok szabott áron mérik ki.

Ugyancsak gondot okozott már június 9-e körül a lakosság kenyérrel történő ellátása. Ennek oka, hasonlóan a húshiányhoz az, hogy a franciáktól való félelmükben a kereskedők nem hoztak gabonát, és emiatt a készletek szinte teljesen kimerültek. A

⁵⁶ Fabricius E. i. m. 140. p.

⁵⁷ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc.13 nr. 15.

⁵⁸ Pejachevich Károly, 1809-ben a város területén több ingatlant is tulajdonolt: Templom u. 26., Petőfi tér 6., Hátulsó u. 9.

⁵⁹ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 10 nr. 111/b.

⁶⁰ Fabricius E. i. m. 141. p.

⁶¹ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 14 nr. 52/a.

⁶² SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 12 nr. 22.

pékek ezért azt a megoldást javasolták, hogy a városi tanács vegye el a lakosság készleteit, és a városból ne engedjenek gabonát kivinni.⁶³ Persze a gabona legnagyobb részét épp a franciák vitték ki a városból, ezt pedig bajos lett volna megakadályozni.

A város eddigi történetében is különleges szerepet játszott a bor, nem történt ez most sem másként. A szőlő és a bor jelentette a soproniak számára a megélhetést, a bor adta azt a gazdasági alapot, amelyre támaszkodva a város védeni tudta kiváltságait. Most ismét beigazolódott az a régi tapasztalat, amely szerint a borospincék nyugalmanak nem tesz jót a katonai megszállás. A franciák nagyon szerethették a soproni bort, mert mint azt fent láthattuk, már a június 2-i fejadag szabályozásban az alapellátás részévé tették. Nem elégedtek meg azonban ennyivel és ha alkalmuk volt, a városi kocsmákban is igyekeztek e nemes nedűből minél többet elfogyasztani. A soproni térparancsnok először június 29-én tiltotta meg, hogy a vendéglősök este 9 óra után a legénységnek, 11 óra után a tiszteknek és a polgároknak italt mérjenek ki.⁶⁴ A rendelkezés betartására a városi tanácsnak is ügyelnie kellett. Billet ezredes augusztusban megrovó levelet írt a magisztrátusnak, mivel a francia járőrök naponta fogtak le katonákat, akik a tiltás ellenére a kocsmákban tartózkodtak, minthogy a vendéglősök tovább is kiszolgálták őket. Így történt ez augusztus 13-án is, amikor a levél szerint, katonák este fél tizenegy után is karddal a kezükben duhajkodtak. A városi polgárőrség viszont rendfenntartó feladatát az ezredes megalégedésére végezte.⁶⁵

A város saját pincéiből a franciák borigényét képtelen volt kielégíteni, ezért elsősorban a polgárságtól, másodsorban a környékbeli falvakból, így például Peresztegről, Nagycenkről kellett a megfelelő mennyiségű bort összegyűjteni. Ilyen esetekben a város átvételi elismervényt adott ki, majd a bort továbbította a franciákhoz. A nyugtákat a városi tanács naponta összerendezte, ezekből ma is több ezer példány található a levéltárban. A nyugtákból megállapítható, hogy egyes jobb módú gazdáknak szinte naponta kellett bort leadniuk. Az egyházi borok sem menekültek meg. Június 5-én a bencések pincéjéből 69 akó bort vett át a város, és azt két nappal később tovább is adta a franciáknak.⁶⁶ A város a magisztrátus egyik tagját, név szerint Andreas Fabriciust bízta meg a bor átvételével, a nyilvántartás vezetésével és az elismervények kiállításával.⁶⁷ A város kimutatásai szerint a franciák által június 5. és november 11. között elfogyasztott bor mennyisége, amit a városnak kellett leszállítani, 1.543 akót tett ki,⁶⁸ ami átszámítva: 108.797 liter.⁶⁹ Érdeemes hangsúlyozni: ez az 1543 akó csak a város által szállított bor volt. Ezen kívül a vármegye is szállított még bort, továbbá a katonák a kocsmákban is fogyasztottak, valamint megitták a napi fejadagként megál-

⁶³ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 10 nr. 67.

⁶⁴ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 10 nr.70/a.

⁶⁵ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 10 nr. 70/d.

⁶⁶ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 12 nr. 25/8.

⁶⁷ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 12 nr. 25/1.

⁶⁸ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc.12 nr. 25/18.

⁶⁹ Egy soproni akó = 70,51 liter. Bogdán István: Magyarországi űr- térfogat- súly- és darabmértékek 1874-ig. Akadémia Kiadó, Bp., 1991. 84–85. p.

lapított mennyiséget is. Természetesen a város és a vármegye által szállított bort nem csak a helyben fogyasztásra igényelték a franciák.

Rekvirálások

Ahhoz, hogy a nagy létszámú hadsereget el tudják látni, a megszállt területeken rekvirálásra volt szükség. Természetszerűleg ebből Sopron sem maradt ki. A franciák az itt-létük alatt a legkülönbözőbb élelmiszerek és nyersanyagok szállítását követelték meg a várostól. A rekvirálások háromféle képpen zajlottak le: a legrosszabb eset az volt, ha a francia hatóságok egyszerűen bekérték a kívánt termékeket, és arról semmilyen elismervényt nem adtak át – az ilyen azonban csak ritkán fordult elő. A másik verzió szerint – és ez volt a leggyakoribb – átvételi elismervényt adtak, de ezt többnyire nem fizették ki. A harmadik eset pedig az volt, amikor az átvett nyersanyagot vagy terméket kifizették. Sopron városában és a vármegyében nem csak a soproni francia hatóságok jogosultak rekvirálásra, hanem érkezett ilyen utasítás Győrből és Pozsonyból is, bár a vármegyében egyedül gróf Daru intendáns tábornoknak volt ehhez joga, de ez alól kivételt képeztek a sürgős esetek, amelyek a hadseregnél vagy a hadikórházaknál merültek fel. Nehéz különbséget tenni, hogy a szállító a megye, vagy a város volt-e. Gondot okoz az is, hogy a leszállított mennyiségek után nem minden esetben írták oda a mértékegységet, vagy csak adagokat mértek.

A Fiedler-féle kis krónika szerint a május 29. és november 20. közötti időszak 1.480.633,- forintjába került a városnak, amely összeg a polgárság gazdasági romlását okozta.⁷⁰ A krónika által említett mintegy másfélmillió forint nagyon közel áll a valósághoz, mert ha a városi kimutatásokban szereplő tételeket összesítjük, akkor 1.480.637,- forintot kapunk, vagyis az eltérés nem több mint 4,- forint.⁷¹ Ebben az összegben már benne van a város költségvetését terhelő minden tétel: katonaság élelmezése a polgárházakban és a barakktáborban, tábori pékség üzemeltetési költségei, takarmány a lovaknak, kórházak felszerelése és üzemeltetése, sebesültek-betegek ellátása, irodai eszközök a franciák számára, barakktábor építési költségei, a franciák által okozott mezei és erdei károk, katonák szállítási költségei, és ugyancsak itt szerepelnek a város vezetésének ajándékai a francia parancsnokok számára. Ebből az összegből viszont le kell vonnunk a franciák által kifizetett számlákat (ilyen tételeket a szeptember 11 – november 20-a közötti kimutatásban találunk), amelyek összege 225.988,- forintra rúg. Így a ki nem fizetett, vagyis tényleges rekvirálás 1.254.649,- Ft volt.⁷² Hangsúlyozni kell: a fenti összegek a város francia megszállásának a költségei, amelyek valószínűleg nem teljesen egyedül a várost terheltek, hanem egészen biztosan – és erre utalások is vannak –, vármegyei raktárakból is történtek szállítások.⁷³ Nem minden esetben határolódik el élesen tehát, hogy ki a szállító: a megye vagy a város. Ezt erősíti meg az 1808/09-es városi Kammer Amts Rechnung (Kamarási Hivatal

⁷⁰ Fiedler i. m. 25. p.

⁷¹ A szeptember 1–11. közötti kimutatások nélkül, mert ezek elvesztek, nem sokkal a megszállás után.

⁷² SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 14. nr. 52., 52/1., 52/2., 24/b.

⁷³ A franciák által a polgárságnak okozott károk sem a város költségvetését terheltek, mégis összesítve a városi károkkal, ezekben a kimutatásokban szerepelnek.

számadása) is, amely szerint ebben a költségvetési évben (1808 november 1.–1809. október 31.) Sopron összes kiadása 587.614,- forintot tett ki, tehát messze elmaradt a megszállás költségeitől. Meg kell jegyezni azt is, hogy ennek az évnek, illetve a következő éveknek a kiadásai jelentősen az átlag felettié váltak, tehát a megszállás még évekig súlyos anyagi terhet jelentett a városnak.⁷⁴ Nem zárható ki az sem, hogy a város a terhek egy részét hitelből fedezte, ezt a tételt pedig a Kammer Amts Rechnungenban nem tüntették fel.

A franciák rekvirálásairól összességében elmondható, hogy az nagyon alapos és előkészített volt. Mielőtt kivetették a hadiadót (Sopron vármegyére 1.957.647,- frankot, amit részben pénzben, részben természetben kellett kifizetni⁷⁵), vagy csapataik számára valamilyen nyersanyagot, terméket a várostól vagy a megyétől el akartak venni, akkor ezt mindig alapos felmérés előzte meg. Bekérték a város, vagy a megye költségvetését, illetve a városi kereskedők, iparosok készletkimutatásait. Miután ezeket a megkapták, teljes pontossággal tudták a rekvirálásokat végrehajtani és a város panaszait, ellenvetéseit visszautasítani. A várost terhelő kiadások miatt a városi tanács augusztus közepén, József nádor közvetítésével levelet küldött a királynak, amelyben arra kérték, hogy a megszállás alól minél előbb szabadítsa fel a várost.⁷⁶ Nem tudjuk, hogy erre a levélre Ferenc király egyáltalán válaszolt-e.

Miután a királytól hiába várt segítséget Sopron, a városi tanács az ellenséges megszálló csapatok legfőbb parancsnokához fordult. Szeptember 19-én született meg az a levél, amelyet egyenesen Napóleonnak címeztek. Ennek fogalmazványa nem más, mint egy panaszáradat a franciák császárához. Ebben a tanácsosok összefoglalták Sopron gondjait. Elpanaszolták, hogy az 1808-as tűzvészben 350 ház pusztult el, és ezt a sokat szenvedett várost május 29-e óta megszállva tartják a francia csapatok. Ez idő alatt több egység is átvonult a városon. A városban 500 beteg és 200 sebesült számára három hadikórházat hoztak létre. Hárommillió forint hadiadó fizetésére kötelezték a polgárokat. A francia csapatok 8 lovat, 6 tehenet és posztót rekviráltak úgy, hogy ezek benne sincsenek a hadiadóban. Ezért azt kérték a császártól, hogy legalább a kórházak fenntartási költségeit számítsák be a hadiadóba, mert a város polgárai már teljesen elgyötörtek.⁷⁷

Ez a levél azt a feltételezést erősíti meg, hogy a másfélmillió rekvirálás csupán a hivatalos részt képezte. Mellette nem hivatalos rekvirálások is előfordulhattak, ezt bizonyítja az is, hogy La Forgue kapitány november 13-án – a város tiltakozása ellenére –, Sopron hét ágyúja közül egyet Bécsújhelyre vitetett.⁷⁸

⁷⁴ Az 1807/08-esben csak 155.849,- Ft volt a kiadás, míg az 1809/10-esben 594.803,- Ft, az 1810/11-esben 370.399,- Ft, az 1811/12-esben pedig 108.908,- Ft. Meg kell jegyezni, hogy az 1811. február 20-i pátens a pénz értékét egyötödére csökkentette, vagyis a pátens az 1810/11-es költségvetési évet részben, az 1811/12-es évet pedig teljes egészében érintette.

⁷⁵ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 14 nr. 14.

⁷⁶ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 14 nr. 59.

⁷⁷ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 14 nr. 26.

⁷⁸ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 10 nr. 96/a.

Az árak Sopronban a megszállás alatt

Háborúk idején, így a napóleoni háborúk alatt is, az élelmiszerek árai mindig jelentősen megemelkedtek. Az általunk tárgyalt 1809-es háború pedig az ország területén folyt. Fokozta a drágulást a megszállás következtében fellépő élelmiszerhiány, amelynek oka az itt állomásozó francia katonák ellátásának kötelezettsége és a rekvirálások voltak.

Az árak Sopronban már májusban emelkedni kezdtek. Júliusban és augusztusban egy mérő búza ára a szokásos 7–8 forintról 27 forintra emelkedett, a rozs 4-ről 20 forintra, egy mérő kenyérgabona 19 forintba, egy mérő zab pedig 12 forintba került. Egy font kávé ára 5 Ft volt 1809 nyarán. Az áremelkedések azonban nem álltak meg 1809-ben, hanem folytatódtak 1812-ig, amikor is egy mérő búza ára 56 Ft lett, egy mérő kenyérgabona 45 Ft, egy font kávéé pedig 37 Ft.⁷⁹ Összehasonlításképpen: Sopronban egy napszámos 3,50 forintot keresett naponta.⁸⁰ A nagyfokú áremelkedés arra kényszerítette a városi magisztrátust, hogy a só árát június 21-én hatóságilag állapítsa meg. Eszerint a durva só fontonkénti ára 6 krajcárban, a finom sóé 7 krajcárban lett megállapítva.⁸¹

Az áremelkedések a város lakosságát súlyosan érintették, mert sokan még az előző évi tűzvészt sem heverték ki, most pedig a mindennapi élelmiszereket egyre drágábban kellett megfizetniük. Ehhez jött még az 1810-es év rossz szőlőtermése. Széles rétegek tehát elszegényedtek, egy vékonyabb réteg viszont még gazdagodni is tudott. Itt elsősorban a város egyes iparosairól és kereskedőiről van szó. Mivel a francia hadsereggel kevés iparos érkezett, ezért a francia hatóságok a helyi iparosokkal végeztették el a szükséges munkát, amit meg is fizettek. A franciák ugyanis nagy mennyiségben vásároltak össze mindenféle, de elsősorban sötétkék és barna szövetet az egyenruhákhoz és bőrt a tölténytáskákhoz, így a kereskedők, a szabók és a bőrcserzők egészen biztosan jól jártak anyagilag. A baj csak az volt, hogy a papírpénz (bankócédula), amivel fizettek, néhány éven belül elértektelenedett.

A megszállás tehát az árak szempontjából újabb terhet jelentett Sopron lakossága számára, amely ebben a tekintetben semmiben sem különbözött az ország megszállt területeinek lakosságától.

Hadikórházak a városban

Sopron nyugat-magyarországi városként – elérhető, de viszonylag biztos távolságban a hadszínterektől –, kiváló helyszínt nyújtott ahhoz, hogy a franciák jelentős egészségügyi hálózatot hozzanak létre. Az akkori világ legmodernebb tömeghadserege e nélkül nem működhetett volna ilyen hatékonyan. A győri csata után jelentős sebesült-szállítmányok érkeztek a városba, de kerülhettek ide sebesültek a kisebb csatározásokból is. Legalább ilyen fontosak voltak a helyi kórházak a különféle lázas betegségekkel kezelt katonák számára. Természetesen a sebesülteket mindig a legközelebbi kórházakba menekítették, de ezek túlszűfolttsága esetén, illetve ha a sebesültek szállítható

⁷⁹ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 11 nr. 35.

⁸⁰ Lauringer E. i. m. 2. p.

⁸¹ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 12 nr. 1.

állapotba kerültek, akkor a csata helyétől távolabbi kórházakba, így akár Sopronba is továbbvihették őket. Ugyanakkor a francia egészségügyi hatóságoknak nem csak sebesült, hanem beteg, esetleg rühes katonákról is gondoskodnia kellett, akik számára külön kórházakat hoztak létre. A kórházak felállítása újabb terhet jelentett a városnak, mert az itt ápolts sebesülteket és betegeket is a városnak kellett élelmeznie, a személyzetet még fizetnie is.

A hatalmas hadsereg hatalmas egészségügyi szervezetet kívánt. Ennek megszervezése az újonnan megszállt területeken komoly erőfeszítést jelentett. A városfalakon belül és kívül is több kórházat tartottak fenn a franciák, pontosabban tartattak fenn a várossal. A legnagyobb ezek közül a laktanyában üzemelő hadikórház volt, melynek keretein belül működött a Zay-féle⁸² házban felállított kórház. Sebesültekkel és betegekkel volt tele a polgári kórház is.⁸³ Rühkórház működött a Festetics majorban,⁸⁴ továbbá az Esterházy magtárban és a katolikus gimnázium⁸⁵ épületében. A Pócsi-kapun kívül egy épületben,⁸⁶ illetve Bánfalván is volt egy kórház. A gyógyulókat a lábadozó kórházban kezelték. Az itt említett létesítmények közül csak a polgári kórház üzemelt a megszállás kezdetén, a többit a megszállás alatt hozták létre.

A franciák minden hónapra elkészítették a pontos kimutatást a kórházak gazdasági hivatalának az Itáliai Hadsereg Sopronban kezelt katonáinak számáról, külön a tisztokról illetve a közlegényekről, továbbá a kezelés okáról (sebesülés, betegség, nemi betegség, rüh). Az első 11 katona június 5-én érkezett meg a városi hadikórházba. Közülük 2 sebesült, 9 lázas beteg volt. A következő napon már 57 katonát kezelték, számuk június 17–18-ra elérte a 200-at is.⁸⁷ A június 14-i győri csatát követő 4-5-ik napon érkeztek a városba az első nagyobb sebesült-szállítmányok. Június 19-én 349-en (115 lázas beteg és 234 sebesült), 20-án viszont már 620-an voltak a soproni kórházakban. Ez azt is jelentette, hogy minden ágy megtelt, mert a kórházak francia igazgatója értesítette a várost, hogy kevés a sebész és az utolsó sebesült-szállítmányt csak a városban tudta elhelyezni. Ennek értelmében a kórházak június közepi befogadó képességét 600–700 fő körülire tehetjük, ami a későbbiekben sem változott jelentősen. Ezt támasztja alá az a Napóleonnak írt panaszlevél is, amelyben 500 beteg és 200 sebesült egyidejű kezeléséről volt szó.⁸⁸

Június 20–21-e után lassú, majd egyre gyorsabb csökkenés következett be, úgy-hogy június 30-ra már csak 118 katonát kellett ápolni. Jellemző, hogy csak 22-én 431 sebesültet hoztak Sopronba, míg ugyanezen a napon 491-en hagyták el a kórházakat. A nagy mozgás miatt valószínű, hogy a már szállítható vagy könnyebb sebesülteket

⁸² Ma: Templom u. 24.

⁸³ A polgári kórház 1797-ben az Ikvahíd 2. alól a városfalakon kívülre, a Pócsi kapu elé költözött, a későbbi Kórház utcába, a mai Köfaragó téri lakótelep helyére. (SL. XV. 3. Michel krónika 442–443. p.)

⁸⁴ Ma: Major köz 3.

⁸⁵ Ma: Szent György u. 9.

⁸⁶ Nem zárható ki, hogy valamilyen egészségügyi létesítmény üzemelt a Pócsi kapu előtti barakk-táborban, de az sem lehetetlen, hogy ezalatt a polgári kórházat értették.

⁸⁷ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 11 nr. 21/1.

⁸⁸ Némileg ellentmond az itt leírtaknak, hogy a város a megszállás kiadásainak összesítésekor 300 beteg és 800 sebesült kapacitással tett említést. (SL. N.R.A. fasc. 14. nr. 52.)

hozták a városba, akiket néhány napos kezelés után vagy kiengedtek, vagy továbbszállítottak más kórházakba, elsősorban Bécsbe és Bécsújhelyre. Ezt erősíti meg a kőszegi és sárvári tanács június 18-i levele, amelyben értesítették Sopront, 200 francia sebesült elhelyezéséről, ellátásáról és továbbszállításáról Bécsbe. Kérték továbbá, hogy Sopron a közbeeső helyeket hasonló módon értesítse.⁸⁹ Júniusban a kórházban átlagosan 236 főt kezeltek, és a halálesetek száma 17 volt, közöttük egyetlen tisztet sem jegyeztek fel. A halottakat a kórházi temetőben négyesével temették el.⁹⁰ Ebben a hónapban sok sebesültet helyhiány miatt magánházaknál helyeztek el, ezt történt például Kis János evangélikus szuperintendensnél, illetve Gottfried Lindner városi biztosnál is. Július közepéig az ápoltak száma tovább csökkent, a mélypontot 22-én érte el: 15 beteg és 17 sebesült. Ezután viszont elsősorban a betegek számának növekedése miatt emelkedés következett be, így 31-én már 164 beteget, 59 sebesültet és 19 rühes katonát ápoltak. A július 12–19 közötti harcokkal kapcsolatban viszont a sebesültek száma nőtt meg. Ebben a hónapban 40 katona halt meg és július 19-én egy tiszt – ő volt a soproni hadikórházak egyetlen tiszt állományú halottja a teljes meg szállás alatt. Átlagosan 93 katonát ápoltak ebben a hónapban.⁹¹

Augusztusban tovább folytatódott az ápoltak számának emelkedése. A hónap közepén elérte, majd át is lépte a 400 főt. Az ápoltak 90%-át viszont lázas betegséggel és rühvel kezelték, és csupán 10% volt a sebesült. Augusztusban 29 haláleset történt a kórházakban, és átlagosan 377 beteget és sebesültet ápoltak.⁹²

Szeptemberben a lázas betegek számának emelkedése miatt tovább nőtt az ápoltak száma, 500 és 600 között ingadozott, az átlag 513 volt. A magasabb számoknak megfelelően nőtt a halálozások száma is, mégpedig 45-re.⁹³

Októberben is megmaradt a körülbelüli 90% lázas beteg, 10% sebesült arány, bár az ápoltak száma némileg csökkent, átlagosan 489 főre. A halálozások száma 71 volt.⁹⁴

Novemberben az elvonulások miatt az ápoltak száma is csökkent, az átlag 134 volt, 16 haláleset történt. Ebben a hónapban szinte mindenkit valamilyen lázas betegséggel ápoltak.⁹⁵

Összesen 52.343 éjszakát töltöttek el a betegek és sebesültek a kórházakban, ami azt jelenti, hogy a megszállás egy napja alatt átlagosan 315 katonát ápoltak.

A kórházak felszerelése és a sebesültek, betegek ellátása nehéz feladatot jelentett. Elég, ha arra gondolunk, hogy az itt kezelt katonák számára egészen más élelmiszereket is szállítani kellett. Itt elsősorban sok gyümölcsről van szó, azon belül is elsősorban a szilvát kedvelték a franciák. Szeptember 1-től például naponta több mint 30 font (kb. 15 kg) szilvát kellett a városnak szállítania a kaszárnyában felállított kórházba. Ez az egész hónapban 960 fontot tett ki. A francia ápoltak nagy mennyiségű

⁸⁹ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 11 nr. 23.

⁹⁰ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 11 nr. 21/1.

⁹¹ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 11 nr. 21/2.

⁹² SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 11 nr. 21/3.

⁹³ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 11 nr. 21/4.

⁹⁴ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 11 nr. 21/5.

⁹⁵ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 11 nr. 21/6.

tojt is fogyasztottak, csak szeptemberben 18.381 darabot.⁹⁶ Ugyancsak a város feladata volt a lepedők, matracok, ingek, ágynemű, pokrócok, szalmazsákok szállítása és ezek folyamatos tisztítása. A soproni kórházakba azonban nem csak Sopron és Sopron megye, hanem Vas megye is szállított ingeket, matracokat, lepedőket és egyéb eszközöket.⁹⁷

A kórházakban nem csak helyi ápolószemélyzet dolgozott, hanem francia is, akiknek a bérét a város fizette. A kisegítő személyzet és a kötszerkészítők mind helyiek voltak. A francia katonáorvosok mellett dolgoztak soproni sebészek, még pedig név szerint: (néhányuk francia keresztnevet kapott) Joseph Sikos, George Fitz, François Siess, Alexis Wisiackh. A helyi gyógyszerészek közül ketten dolgoztak a francia hadikórházakban: Jean d' Hell és François Silles.⁹⁸

A soproni hadikórházak méretük és felszereltségük miatt igen jelentős intézmények voltak, és így a legnagyobb sebesült-szállítmányokat is fogadni tudták. Ilyenek elsősorban Pápáról és Sárvárról érkeztek a győri csata után. A későbbiekben pedig a betegek ápolása miatt volt nagy jelentősége a soproni kórházaknak.

Károk, panaszok, kárpótlás

A megszállás alatt a városban és környékén tartózkodó nagy számú katonaság jelentős kárt okozott a mezőkön, erdőkben, gyümölcsösökben, szőlőkben és a házakban. Bár a francia előljárók ügyeltek arra, hogy csapataik minél kisebb kárt okozzanak, bizonyos méretű károkozás mégis bekövetkezett, hiszen több tízezer katona fordult meg a városban. A Fiedler-féle kis krónika szerint már a megszállás elején megígérte Billet ezredes, hogy katonái semmiféle kárt nem fognak okozni és kerülik az erőszakoskodást is. Ebből azonban nem sok valósult meg. Ahogy a krónika írja, elsősorban nem a városban okoztak kárt, hanem a városfalakon kívül. Kitépték a gyümölcsfákat, majd elégették őket. Az érett gyümölcsöt leszedték és eladták. A földeken lévő gabonát akkor is levágták, ha az éretlen volt, és a lovaikkal feletették. Nagy kárt okoztak a szőlőskertekben is, néhányan a húshoz az éretlen szőlőt köretként megfőzték.⁹⁹

A káresetek súlyossága és gyakorisága arra kényszerítette az ezredest, hogy augusztus 9-én börtönbüntetés terhe mellett ismételten megtiltsa a francia katonáknak és katonai személyeknek, hogy a földeken bármilyen kárt okozzanak. A kapuknál álló őrknek parancsba adta, hogy a városba belépő katonákat vizsgálják át, és akinél lopott gyümölcsöt találnak, azt azonnal tartóztassák le. Ezeket a rendelkezéseket a lakosság megnyugtatóására 200 példányban városszerte kiragasztották.¹⁰⁰ Az ígéretek ellenére a korabeli források arról tanúskodnak, hogy a francia megszállók jelentős károkat okoztak. Ezt bizonyítják az elkeseredett szőlősgazdák Durutte tábornokhoz írt segítséget kérő levelei is. Az egyik ilyen levélből kiderült, hogy a barakktáborban lakó 40–50 francia katona a szüret előtt nem sokkal a szőlőket rongálta, és amikor a tulaj-

⁹⁶ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 11 nr. 34/a–c.

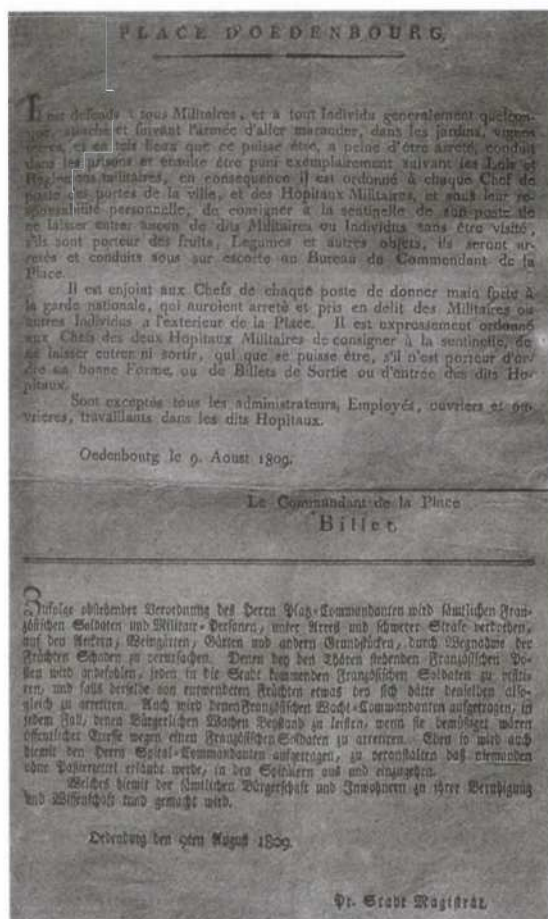
⁹⁷ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 11 nr. 62/1.

⁹⁸ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 11 nr. 39.

⁹⁹ Fiedler i. m. 25. p.

¹⁰⁰ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 10 nr.103/b.

donosok, illetve a császár ezt megpróbálta megakadályozni, akkor megfenyegették és meg is ütötték őket.¹⁰¹ De említeni lehet még azt a szőlősgazdát is, név szerint Jacob Schöncköt, akinek 12 szőlőkaróját kitépték és több vödör szőlőjét leszedték, ezenkívül pedig a gyümölcsfaiban is kárt tettek.¹⁰² Anton Amon városi kertész megoldásként azt javasolta a városnak, hogy kérjenek a károkozásért kárpótlást, és a kár összegét vonják le a hadiadóból.¹⁰³

Billet térparancsnok rendelete a lakosság megnyugtására
(SL · IV.A.1026 · N.R.A. · fasc. · 10 · m. 103/b.)

¹⁰¹ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 10 nr. 104/6.

¹⁰² SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 10 nr. 104/13.

¹⁰³ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 10 nr. 104/14.

A már többször említett barakk-táborhoz nem csak a város erdeiből vágta ki fát, hanem a gyümölcsösökből is, a tulajdonosoknak jelentős károkat okozva. Ignatz Ditsch városi erdőmester jelentése szerint a Sopron környéki tölgyfaerdőkből 3.500 fát vágta ki a megszállás alatt.¹⁰⁴

Egy szeptember 11-i kimutatás szerint, addig az időszakig a mezei és erdei károk összege 52.234,37 forintot tett ki.¹⁰⁵ A szeptember 11. és november 20-a közötti erdei, mezei és szőlőkben keletkezett károk pedig 38.300 forintra rúgtak.¹⁰⁶ A kárt szenvedett tulajdonosok egy része egyébként feljelentést is tett, aminek azonban semmilyen következménye nem lett.

Kár nem csak ingó vagy ingatlan vagyonban, hanem emberéletben is esett. 1809. június 1-én vasárnap, a Halász utcában történt a megszállás legsúlyosabb balesete. Itt lakott a Schuh család 29 éves Johann nevű fia, aki miután hazament a templomból, bement abba a szobába, ahová két francia katona volt beszállásolva. Az orvosi jegyzőkönyv szerint az egyikük óvatlanságból pisztolyával gyomron lőtte Johann, úgyhogy a golyó teljesen szétszakította a beleket és azonnal meghalt. Így a kikerülő orvos, a már említett Alexius Wisiackh, már csak a halál beálltát tudta megállapítani.¹⁰⁷ Az eset után a közlegényt halálra ítélték. Ezután a tábornok (talán Lauriston) magához hívatta az apát és megkérdezte tőle, hogy elégedett-e a büntetéssel? Az apa azt válaszolta, hogy ettől a fia még nem fog feltámadni. Végül is a katonának megkegyelmeztek és a fiatal Schuht katonai pompával temették el. A tettes büntetése az lett, hogy az első sorban állva kellett a temetési menetet végignéznie.¹⁰⁸

A városi magisztrátushoz rengeteg panasz érkezett a beszállásolásokkal kapcsolatban is. A levelek írói mentességet kértek a beszállásolások alól. Kérték a már beszállásolt katonák elköltöztetését, vagy valamilyen kárpótlást az általuk okozott károkért. Idézzünk néhány ügyet:

Érdekes esetet ismerhetünk meg az egyik városi polgár (neve olvashatatlan) július 24-én kelt leveléből. Ebben arról írt, hogy egy francia zenészt szállásoltak be hozzá a feleségével. A beszállásolási utalvány alapján csak egy éjszakát maradhattak volna, de a feleség megbetegedett. A szállásadó erre azt kérte a várostól, hogy távolítsák el őket és vigyék őket a városi kórházba, mert fertőzés veszélye áll fenn, amely, mint írja, az egész várost fenyegeti.¹⁰⁹

Október 5-i levelében özvegy Katharina Subercka arról írt, hogy hozzá már a megszállás első napjától tiszték és közkatonák voltak beszállásolva. Az egyik nap annyira tele volt a háza, hogy nem aludhatott otthon. Az állandó beszállásolások anyagilag oly mértékben tönkretették, hogy a Széchényi grófnál elhelyezett 1000 Ft tőkéje teljesen elfogyott, és már 400 Ft kölcsönt kellett felvennie. Mivel a házain kívül semmilyen vagyontárggyal nem rendelkezett, kérte a város támogatását.¹¹⁰

¹⁰⁴ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 10 nr. 104/1.

¹⁰⁵ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 10 nr. 105/k.

¹⁰⁶ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 14. nr. 24/b.

¹⁰⁷ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 10 nr. 66.

¹⁰⁸ Bünker, J. R. i. m. 2. p.

¹⁰⁹ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 13 nr.13/1.

¹¹⁰ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 13 nr.13/3.

Mathias Gahnler szeptember 14-én a magisztrátushoz írt leveléből az derült ki, hogy nem mindegyik francia viselkedett úriemberként. A panaszos szintén valamilyen támogatást, illetve kártérítést várt a várostól, mivel most is négy katona lakik nála, és az eddig bezállásoltak többször meglopták, vagy megpróbálták meglopni. Az egyik katona az ágyon levő szövetet eltépte és megpróbálta egy részét ellopni, ez azonban nem sikerült neki. Elloptak viszont tőle egy párnát, egy kendőt, egy férfiinget és négy rőf szövetet.¹¹¹

Szintén kárpótlást kért Joseph Leyer november 14-én, mivel mind a lakásában, mind a Fövényvermen (Sandgrube) levő házrészében folyamatosan katonák voltak bekvártélyozva. Ráadásul az 1808-as tűzvészben még a háza is leégett.¹¹² A sort még sokáig lehetne folytatni, hiszen a megszállás közvetve vagy közvetlenül mindenkit érintett, és így mindenki megpróbálta a költségeit valahogyan csökkenteni. A városnak azonban nem volt arra lehetősége, hogy ezeket az igényeket figyelembe vegye.

Történetek a megszállás idejéből

A megszállás idejéből fennmaradt néhány történet, amelyeknek valóság alapját ma már nehéz bizonyítani, főhősük mindenesetre mindig a soproni polgár. A történetek képet adnak ennek a nehéz időszaknak az emberéről.

Az első történet még a megszállás előtti időkből, pontosan 1809. május 17-ről származik, amikor néhány francia jelent meg a kapuknál felderítő céllal. Az egyik francia tiszt és a város részéről Pancz (Pancz) János, a polgárőrség kapitánya, Artner Sámuel polgárőrségbeli ezredes és Torkos Sámuel szolgabíró között francia nyelven társalgás indult meg. A francia tiszt szomjas volt, ezért bort hozatott. A soproniak is vele tartottak, Artner a francia császár egészségére ültette a poharat, a francia a magyar nemzet egészségére ivott. Mindezek ellenére haraggal váltak el egymástól, mert Artner a francia tisztet gyanakvóan szemlélte.¹¹³

A következő történet már a győri csata utáni időkben játszódik, és főszereplője hatalmas hőstettet vitt végbe. A csata után a franciák hiába várták megfogyatkozott csapataik számára Itáliából az utánpótlást. Már több táviratot és futárt elküldtek Itáliába, de válasz nem érkezett. Ekkor a várostól egy olyan embert követeltek, aki jól bánik a lóval, bátor, a hadi dolgokban járatos, és ezt a feladatot képes végrehajtani. A választás Pancz Ignácra, (Pancz János polgárőrségbeli kapitány fiára) esett. Hősünk korábban az osztrák–magyar hadseregben szolgált, de sebesülés miatt őrmesterként leszerelték, és szintén tagja volt a városi milíciának. Az ifjabb Pancz vállalta is a feladatot, átvette a táviratot, majd Bécsújhelyre lovagolt, ahol lovát hátrahagyva két francia tiszttel postakocsin folytatta útját. Már megtettek egy nagyobb távot, amikor Pancz észrevette, hogy a közelben osztrák katonaság tartózkodik. Azzal az ürüggyel, hogy a szükség gyötri, megállította a kocsit. Dolga végeztével elővette két pisztolyát és lelőtte a két franciát. A teljesen megrettent postakocsis gyorsan kifogott neki egy lovat, amellyel az osztrák csapatokhoz lovagolt, mindent elmesélt nekik, és átadta a táviratot. Hőstette eredményeként 10.000 hadifoglyot és két pénztárat fogtak el az osztrákok. Pancz ezután persze nem térhetett haza, hanem a reguláris hadse-

¹¹¹ SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 13 nr. 13/2.

¹¹² SL. IV.A.1026. N.R.A. fasc. 13 nr. 13/9.

¹¹³ Tomek Ödön: Történelmi helyek és műemlékek Sopron vármegyében. Nyomtatta és kiadja Zollner Dezső, Sopron, 1902. 29. p. (régj feljegyzés nyomán)

regben szolgált tovább, háromszor is megsebesült, majd nyugdíj nélkül főhadnagyként szerelt le. A császár-király viszont arany szolgálati jelvénnel tüntette ki. Néhány év múlva, mint a helyi kocsisársaság vezetője halt meg.¹¹⁴

A következő történet már nem ilyen harcias, de szintén a megszállás idejéből származik. A poncichterhez beszállásolt francia katona természetesen babfőzeléket kapott ebédre. Mivel az étel ízlett neki, elismerően azt mondta: „*C'est bon.*” (Finom), mire a sértődött soproni (mivel See-Bohnnak hallotta) a helyi német tájszólásban ezt felelte: „*Te san net See-Bohn, sondern Dudles-Bohn*”, vagyis a bab nem a fertő-parti rossz babból van, hanem a jobb Dudles-dülőiből való.¹¹⁵

Hogy a franciák szerették a bort, az már kiderült, és ez a történet is ezt erősíti meg. Még az első napokban három részeg katona elfogott egy, a földeken dolgozó embert. A franciák a „vin” szóval bort követeltek tőle, ő azonban azt hitte, hogy a katonák Wient, vagyis Bécsset emlegetik. Eltelt vagy negyed óra mire a szomszédok kiszabadították, majd az őrség fogta le a részeg katonákat.¹¹⁶

Borral kapcsolatos a következő történet is és egyben a legismertebb a városban. Amikor a francia katonák a poncichtertől bort vásároltak, akkor frankkal fizettek, viszont a poncichter csak a jobb pénzt, a kék színű frankot fogadta el, és ezért azt mondta: „Kékfrankot!”. Ezóta hívják a bort kékfrankosnak.¹¹⁷

Befejezés

Az 1809. október 14-én megkötött schönbrunni béke szerint a franciák vállalták, hogy kivonulnak az országból és elhagyják Sopront is. A béke súlyos feltételeket rótt a Habsburg Birodalomra. Mint vesztés félnek, le kellett mondania 150 ezer négyzetkilométernyi területről és 3,5 millió lakosról. Elvesztette Krajnát, Triesztet, Karintia déli részét, Horvátország egy részét, Salzburgot, az Inn-kerületet, a birodalom lengyel területeit és Kelet-Galícia egy részét.¹¹⁸ A franciák kivonulása egészen november 20-ig tartott. Az utolsó katonai egységek 1809. november 18-án hagyták el Sopront. A kivonuló francia csapatok egy anyagiag tönkretett várost, és egy meggyötört megyét hagytak maguk mögött.

Mint azt már tudjuk, a megszállók és Sopron városa között az együttműködés viszonylag jó volt. A város mégis fellélegezhetett. Szép lassan ismét megindulhatott a normális élet, a város lakosságának már nem kellett attól rettegni, hogy a franciák mit rekvirálnak, vagy kit szállásolnak be. A megszállás időszakát mára csak egy tészta féle: a harkai és ágfalvi búcsú dióval, mogyoróval, mézzel elkészített „Pölézn”-je vagy „Böllersn”-je idézi, amely jelentése „*Bell Essen*” vagyis jó étel, és ezenkívül egy kártyajáték a „*quidrill*” vagy „*Quadrille*” (eredetileg négyes táncot jelentett). Végezetül álljon itt a Petz krónika ebben az évben kelt utolsó két sora: „*A mi evangélikus hitközségünkben ebben az évben 188-an születtek, 179-en meghaltak, 38 pár házasságot kötött.*”¹¹⁹

¹¹⁴ Bünker, J. R. i. m. 1. p.

¹¹⁵ Fabricius E. i. m. 139. p.

¹¹⁶ Csatkai Endre: Mikor Sopron főhadiszállás volt. In: Sopronvármegye 1923. szeptember 1. 3. p.

¹¹⁷ Stefánka László: Szilénosztól a poncichterekig (A soproni bor). Escort Könyvkiadó, Sopron, 1997. 59. p.

¹¹⁸ Veress D. Cs. i. m. 271. p.

¹¹⁹ Idősebb és ifjabb Petz Dániel krónikája 1778–1839 In: Soproni Szemle kiadványai. 82. szám. Sopron, 1940. 69. p.

Az egyház szerepe meghatározó volt Magyarország 19. századi kulturális életében, így a zömében németek lakta Sopron szabad királyi városban is. Gondoljunk csak a két középiskolára, a katolikus bencés gimnáziumra és az evangélikus líceumra, ahol (főleg az utóbbiban) a kor egyházi és világi értelmiségének nem kis része tanult. Az evangélikus líceumot ráadásul teológiai fakultás, később pedig tanítóképző is kiegészítette. Nem véletlen így az sem, hogy a század során íróként, költőként, műfordítóként a városhoz köthető (ott született vagy ott alkotó) személyek jelentős része egyházi szolgálatban állt.¹ Ez azonban semmiképpen sem jelent valamiféle egyházi irodalmat, sőt még az irodalommal foglalkozó lelkészek prédikációi is gyakran világi témájúak. A 19. század végére azonban az egyház társadalmi szerepe megváltozott, kulturális befolyása pedig egyértelműen csökkent – ekkor működött az egyházhhoz nem köthető írók zöme is. Megfogyatkozott az addig meghatározó szerepet játszó nyomtatott prédikációk száma, virágzásnak indult a helyi sajtó, és az irodalmi piac megszilárdulásával a könyv egyre inkább árucikké vált, helyett, ami addig volt: az értelmiség fegyvere és játéka. Mindenki próbálkozott az írással, verselgető polgárok éppúgy, mint az igazság önjelölt bajnokai.

Ebben a környezetben váltak az egyházak, és mindenekelőtt a katolikus egyház ismét a politikai harcok részeseivé. Németországban már az 1870-es években, Magyarországon jó húsz évvel később, Wekerle miniszterelnöksége idején zajlott az ún. „kulturharc”, az egyház visszaszorítása közhatalami funkcióiból (állami anyakönyvezés, polgári házasság, válás, gyerekek vallásának megválasztása) és szűnt meg közoktatási monopóliuma (állami iskolák). Az általában liberális államhatalom győzelme hozta létre a keresztény politikai mozgalmakat és pártokat (Magyarországon pl. a Katolikus Néppártot 1895-ben), amelyek azonban nem kizárólag a fenti kérdésekben nyilvánítottak (antiliberalis) véleményt. Az ipari társadalom létrejötté, a munkásnegyedek nyomora fokozta az egyház szociálpolitikai tevékenységét (lásd XIII. Leó pápa szociális enciklikáját, a *Rerum novarum*-ot 1891-ben). Ugyanakkor újra kellett fogalmazni a felvilágosodáshoz fűződő viszonyt. A felvilágosodás, és főleg annak kulturális hozománya a 18–19. században az egyházakra, részben a Németországhoz fűződő szorosabb kapcsolata miatt az evangélikusra különösen, nagy hatással volt. Közép-Euró-

¹ 25 soproniként azonosított 19. századi német nyelvű (vagy bilingvis) szerző közül 13 volt evangélikus lelkész (Leopold Wilhelm Artner, Gottlieb Gamauf, Moritz Kolbenheyer, Leopold Petz, Poszvék Sándor, Poszvék Keresztély, Poszvék Gusztáv, Andreas Prinner, Rummy Károly György, Emmerich Schwartner, Gustav Stiegler, Ugróczy Mihály, Johann Friedrich Wagner – természetesen közülök többen más foglalkozást is űztek, pl. tanítottak), 3 katolikus pap (Johann Berger, Michael Berghofer, Laurenz Hohenegger), Király József Pál az evangélikus líceum igazgatója volt, Emanuel Ludig pedig evangélikus teológiát tanult. Csupán heten nem álltak intézményes kapcsolatban az egyházzal (Therese Artner, Alexander Bertók, Dóczy Lajos, Andreas von Fabricius, Frankenburg Adolf, Ernst Marbach, Ludwig Richard Zimermann).

pába – jól tudjuk – késve érkezett. A lelkészek egy része is humanista, racionalista szellemben nevelkedett. Ez azonban a társadalom szekularizációját is eredményezte, és lehetővé tette az egyház és a vallás új típusú kritikáját. A századforduló szintén a felvilágosodásban gyökerező antiklerikalizmusa, sőt adott esetben ateizmusa, már nem egyszerűen megtisztítani akarta az egyházat, hanem kikezdte annak alapjait, és megkérdőjelezte a hitet is. Mindennek jelei és nyomai fellelhetők Sopron német nyelvű kultúrájában is, ha megvizsgáljuk a sajtó, a prédikációs irodalom, a szabadkőművesség és a líra idevágó megnyilatkozásait.

Bár Sopronban már 1855 óta volt hetente, majd gyakrabban megjelenő német nyelvű lap, sokáig úgy tűnt, hogy a város piaca nem tud eltartani több sajtóterméket. Az *Oedenburger Intelligenz- und Anzeigebblatt*, később a *Harmonia* (több névváltozással) és végül az *Oedenburger Nachrichten* (1875-től 1944-es megszűntéig *Oedenburger Zeitung*) egyszerre volt hírlap és kulturális folyóirat, igyekezett a helyi igényeket világnézeti elkötelezettség nélkül kielégíteni. 1869 augusztusában azonban megjelent Bécsben egy lap *Der Morgenstern* címmel, amit novembertől Sopronban adtak ki. A kezdetben havonta kétszer, majd hetente az utcára kerülő újságot egy volt jezsuita, bizonyos Karl Benisch szerkesztette. Alcíme szerint a „felvilágosodás orgánuma” volt, és ezalatt a szerkesztő, aki egy személyben a legtöbb cikk szerzője is volt, a legradikálisabb antiklerikalizmust értette. Történelmi értekezésekben, leleplező cikkekben és gúnyversekben kárhoztatta az egyház szégyenletes tetteit, sőt utalásokat tett egy a világot behálózó és uralni akaró jezsuita összeszküvésre is. Néhány soproni polgár már decemberben tiltakozott a polgármesternél, a lap betiltását követelve. Nem tudni, a két soproni könyvkiadó-nyomdász, Reichard és Romwalter közül melyiknél készült a *Morgenstern*. Valószínűleg az utóbbinál, jöllehet ő adta ki az *Oedenburger Nachrichten*-t is, amely természetesen szintén élesen támadta az újonnan jött konkurenciát. 1870 szeptemberére annyira elmérgesedett a helyzet, hogy végül Benisch lapjával együtt Pestre költözött, saját bevallása szerint „igazságszerető személyek megtisztelő meghívására”. A „meghívás” ellenére újságja 1872-ben megszűnt.² Eltekintve attól, hogy Benisch „leleplezései” inkább csak egy neurotikus elme képzelgésének tekinthetők, a soproni (de láthatólag éppúgy a bécsi és a pesti) közönség – legalábbis ekkor még és ebben a formában – elutasította az antiklerikalizmust.

A század utolsó két évtizedében aztán megsokszorozódott a lapok száma, így a német nyelvűeké is. Az egész országban számuk 150-ről 238-ra nőtt, egyedül Sopronban nyolc német újság indult (a névváltozásokat nem számítva), bár igazából egyik sem bizonyult hosszú életűnek. Korábban a lapoknak nem volt feltétlenül politikai párthoz, ideológiához, világnézethez köthető profiljuk, igaz azonban, hogy a sajtó általában liberálisnak számított. A századfordulón indult új politikai mozgalmak viszont már igyekeztek saját orgánumokat is létrehozni. Így szerzett magának sajtónyilvánosságot a politikai kereszténység is. Az *Oedenburger Post*-ot még 1890-ben hozta létre Reichard, hogy Romwalter sikeres *Oedenburger Zeitung*-jával versenyre keljen. Sikertelenül. Ezért 1893-ban egyesítette lapját a Katolikus Olvasókör *Oedenburger*

² A *Morgenstern* történetéhez lásd: Hammerl Lajos: Események a Morgenstern c. lap körül Sopronban. In: SSz. XIX. (1965), 372–373. p. és Hammerl Lajos: Újabb adatok a Morgenstern c. soproni lapról. In: SSz. XX. (1966), 50–53. p.

Volksblatt című kiadványával (az utóbbi címe maradt), továbbra is biztosítva magának a kiadói jogokat. Az első szám rögtön a „protestáns-szabadműves iga” lerázását ígerte.³ A szerkesztők, Josef Haller, Michael Kriegler és Hermann Reininger főleg egyházi híreket, vallásos elbeszéléseket és verseket közöltek. A politikai témájú cikkekben újra és újra felhívták az olvasó figyelmét a liberalizmus veszélyeire, de még a Wekerle-kormánnyal együttműködő klérust is kritizálták. A hangvétel talán itt is túl élesre sikerült, vagy egyszerűen a piac még mindig szűknek bizonyult, mert egy éven belül címet változtatott lap, és az új cím – *Westungarisches Volksblatt* – azt mutatja, hogy Sopronon kívül Északnyugat-Magyarország többi német nyelvű településén is terjeszteni kívánták. Ekkor már nyilvánvalóan a frissen alakult Katolikus Néppárt orgánumává vált. 1918-ban megszűnt, majd 1919–22 között működött újra *Christliches Oedenburger Tagblatt* néven.⁴

Mint már említettem, a század végére visszaszorult a korábban oly népszerű prédikációs irodalom. Katolikus szentbeszédet már évtizedek óta nem adtak ki németül Sopronban, a fél tucat fennmaradt evangélikus prédikáció kétharmadának pedig a század legtermékenyebb soproni írója-költője-műfordítója-lelkésze, Moritz Kolbenheyer a szerzője. Egyházi téma pedig volt bőven: 1865-ben volt háromszázéves a soproni evangélikus gyülekezet, 1871-ben ünnepelte soproni lelkészségének 25., 1876-ban pedig egyházi pályájának 40. jubileumát Kolbenheyer, szintén 1876-ban volt száz éves a pozsonyi testvérgyülekezet temploma, végül 1883-ban emlékeztek meg Luther születésének 400. évfordulójáról. A soproni egyházközség jubileumát a „kedvezőtlen kor és viszonyok” miatt csak két évvel később, 1867-ben, a kiegyezés után ünnepelhették meg. Egybeesett az ünnep a templom új tornyának felszentelésével, amelynek felépítése szintén Kolbenheyer szervezőkészségének volt köszönhető. Az istentiszteletet Christian Poszvék tartotta, az ünnepi beszédet természetesen maga Kolbenheyer, a kórus pedig Christian Altdörfer művét adta elő. A beszéd részletesen ismerteti – a korábbi lelkész, Gottlieb Gamauf feljegyzései alapján – a soproni evangélikusok történetét, de büszkén számol be az utolsó két évtized eredményeiről is: tanítóképző, árvaház, segélyegylet, óvoda, lelkészek és tanárok nyugdíjalapja és maga a torony. Büszke és virágzó közösség képe ez, akik tudják, az emberi élet mulandó, csak Isten emberkéz által megvalósult művei maradnak fenn:

Wir Menschen kommen und vergeh'n,
Es gibt hienieden kein Besteh'n;
Nur Gottes Werke, die wir treiben,
Sie werden für die Nachwelt bleiben.⁵

³ Oedenburger Volksblatt I/1 (1893.03.19.), 1.p.

⁴ Az *Oedenburger Post* és az *Oedenburger Volksblatt* történetéhez lásd: Bertalan Judit: A soproni német nyelvű sajtó történetéből. In: SSz. L. (1996), 46.p.

⁵ Kolbenheyer, Moritz: Festpredigt bei der am 14. September 1867 begangenen, dreihundertjährigen Jubelfeier der evangelischen Gemeinde Augsb. Conf. zu Oedenburg und der damit verbundenen Einweihung des neugebauten Thurmes. [Ünnepi beszéd a soproni evangélikus egyházközség 1867. szeptember 14-én megtartott háromszázadik jubileuma és az ezzel egybekötött toronyszentelés alkalmából]. Oedenburg, 1867, 14.p. Lásd még: Ordnung des Gottesdienstes. [Az istentisztelet rendje]. Oedenburg,

A történelem sötét és dicső lapjait eleveníti fel a lelkész-költő a pozsonyi templom ünnepére írt versében. Ez esetben azonban együtt szerepel a hit és a felvilágosodás, hiszen – legalábbis a vers szerint – II. Józsefnek köszönhető a protestáns egyházi élet újjáéledése. „Fény, oktatás, szabadság” voltak a császár jelszavai, és bár testi valója porrá lett azóta, a „vetés kisarjadt”, templomok épültek mindenütt.⁶ A felvilágosodásnak és a Bibliának nem csak a gondolatvilága, de a metaforakészlete is keveredik itt! A Luther-ünnep középpontjában egyértelműen a Biblia áll és a hit megvallásának bátorsága, de a „tüzes buzgalmú próféta” a „gonosz emberi hazugság sötét éjszakájába” hozta el a fényt.⁷ Természetesen minden beszédben található erkölcsi tanulság vagy intés, így amikor a Poszvék lelkész-dinasztia sarja, Poszvék Sándor a segélyegylet működését dicséri, nem felejt el ostorozni a jelen mammon-kultuszát sem.⁸

A saját jubileum alkalmából mondott beszéd ugyanolyan jelentőséggel bírt egy lelkész életében, mint a megválasztása utáni ún. beköszöntő beszéd (*Antrittspredigt*), vagy a más közösséghez való távozása, esetleg nyugdíjba vonulása alkalmával tartott búcsúbeszéd (*Abschiedspredigt*). Ilyenkor beszélhetett céljairól és eredményeiről, és sok személyes vonatkozásra is itt derül fény. Kolbenheyer is megemlékezik gyermekkoráról, tanulmányairól, családjáról éppúgy, mint neves elődeiről (pl. Kis János püspökről) avagy a történelem „viharairól” és „véres áldozatairól”, amelyekben nem nehéz a levert szabadságharcra ismerni.⁹ Hasonlóan személyes hangvételűek a nekrológok, a lelkészvártás temetésén elhangzott beszédek. Kolbenheyer Victor Freytaggal mondott közös beszédet 1873-ban kollégájuk, Johann Friedrich Wagner halálakor. Végül Kolbenheyert Gustav Stiegler búcsúztatta.¹⁰ A híres pap temetése még azt mutatja, az egyház komoly társadalmi megbecsülésnek örvend, hiszen a halotti menetben az evangélikus lelkészi és tanári kar mellett ott vonul a katolikus konvent és a zsidó hit-

1867. A vers szabad fordításban: „Mi, emberek jövünk és megyünk/Deleln nincs állandóság/Csak Isten művei, melyekért dolgozunk/Maradnak meg az utókornak.”

⁶ Kolbenheyer, Moritz: Erinnerung an das [...] 100jährige Jubelfest der evangelischen deutschen Kirche in Preßburg. [Emlékezés a pozsonyi német evangélikus templom 100. jubileumára]. Preßburg, 1876, 31.p.

⁷ Stiegler, Gustav: Predigt gehalten bei Gelegenheit der vierhundertsten Geburtsfeier Dr. Martin Luther's. [Dr. Luther Márton születésének négyszázadik évfordulóján tartott prédikáció]. Oedenburg, 1883 és Kolbenheyer, Moritz: Lied zur vierhundertjährigen Geburtsfeier Dr. Martin Luthers. [Dal Dr. Luther Márton születésének négyszázadik évfordulójára]. Oedenburg, 1883.

⁸ Poszvék, Alexander: Die Hilfsanstalt im Dienste der vaterländischen evangelischen Kirchenpolitik. [A segélyegylet a hazai evangélikus egyházpolitika szolgálatában]. Oedenburg, 1888, 11.p.

⁹ Kolbenheyer, Moritz: Predigt am Jubel-Feste seiner fünfundzwanzigjährigen Amtswirksamkeit an der hiesigen evangelischen Gemeinde. [Prédikáció az itteni evangélikus egyházközségnél töltött szolgálat huszonötödik évfordulója alkalmából]. Oedenburg, 1871 és Kolbenheyer, Moritz: Gedächtniß-Predigt zum 40. Jahrestage des Amtesantrittes. [Emlékbeszéd a lelkészi pályára lépés 40. évfordulóján]. Oedenburg, 1876.

¹⁰ Kolbenheyer, Moritz – Freytag, Victor: Gedächtniß-Predigt und Grab-Rede bei der Beerdigung weiland Sr. Hochwürden, des Herrn Johann Friedrich Wagner, Pfarrers der evangelischen Gemeinde zu Oedenburg. [Emlék-prédikáció és sírbeszéd Johann Friedrich Wagner tiszteletes úr, a soproni evangélikus gyülekezet lelkésze temetésén]. Oedenburg, 1873 és Stiegler, Gustav: Leichenrede bei der Beerdigung des Hochwürdigten Herrn Moriz Kolbenheyer, weil. evang. Pfarrers zu Oedenburg. [Halotti beszéd Moriz Kolbenheyer tiszteletes úr, soproni ev. lelkész temetésén]. Oedenburg, 1884.

köztség küldöttsége, de ami a mi szempontunkból fontosabb: a teljes városvezetőség, az itt állomásozó ezredek tisztikara és a helyi arisztokrácia képviselői is.¹¹

Egészen sajtáságos volt a kapcsolat Sopronban az egyház és az egyháziak, valamint az 1869-ben alapított „Testvérülés” szabadkőműves-páholy között. A páholy vezetője Király József Pál, a líceum igazgatója lett, az első beszédet pedig Poszvék Gusztáv evangélikus lelkész (Poszvék Keresztély lelkész fia, Poszvék Sándor lelkész fivére) tartotta. Bár – mint látni is fogjuk – a szabadkőművesség nem volt feltétlenül ateista, a legtöbb keresztény egyház legalábbis gyanakodva tekintett titkos rituáléira. Poszvék első beszédei névtelenül jelentek meg, talán mert attól tartott, hogy a gyülekezet el-
lentmondásosnak találja szabadkőműves mivoltát és lekészi hivatását. Éppen ezért rögtön az első beszédben tisztázni kívánja a szabadkőművességnek az egyházakhoz fűződő viszonyát:

Az igazi szabadkőműves nem torpan meg a felekezetek korlátainál, számára a legfőbb törvény: „Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből és felebarátodat, mint magadat” [...], de emiatt nem veti el eme korlátokat, elismeri a dogmák történelmi jogosultságát a folyton fejlődő emberi szellem megnyilatkozásaiként, épp ezért hű tagja gyülekezetének és az egyház iránti közömbösség épp oly távol áll tőle, mint a nyers fanatizmus.¹²

Poszvék bizonyos szempontból túlzottan is hűséges tagja volt egyházának. Második beszédében pl. éles hangnemben támadja a katolicizmust: „Igen, hiába ülnek ott az örök városban, hogy a nép szeméit külső pompával és csillogással elvakítva a középkor sötétségét idézzék vissza”.¹³ Egy későbbi beszédében a németországi „Kulturkampf”-ot dicsőíti, és reményének ad hangot, hogy az előbb-utóbb Ausztriát is eléri és megtisztítja. Az emberiség ellenségeinek sorában a tudatlanság, a babona, a hitelenség és a közömbösség mellett a katolikus papok „kasztját” is megemlíti.¹⁴ De elismeri azt is, hogy a szabadkőművesség sem mentes ezektől a hibáktól, sok páholyban dül a hiúság (a tagok minél jobban csengő rangokat és címeket vesznek föl), sőt néhol az intolancia is, pl. a zsidósággal szemben.

¹¹ A temetés részletes leírása Kolbenheyer életrajzáának vázlatával, búcsúversekkel stb. megjelent az *Oedenburger Zeitung*-ban, amiből különnyomat is készült: Separat-Abdruck aus Nr. 5 und 6 der „Oedenburger Zeitung”. Oedenburg, 1884.

¹² (Poszvék, Gustav): Festrede gehalten in der Loge Verbrüderung im Oriente. [Ünnepi beszéd a Testvérülés páholyban]. Oedenburg, 1869, 6.p. (Fordítás B.Sz.)

¹³ (Poszvék, Gustav): Rede zum Winterjohannisfeste. [Beszéd János evangélista ünnepén]. Oedenburg, (1869). A szabadkőművesek vallásosságát minden évben megült két nagy ünnepük is bizonyítja. A „Sommerjohannisfest” Keresztelő Szt. János, a „Winterjohannisfest” pedig János evangélista emlékét idézi.

¹⁴ Poszvék, Gustav: Es ist höchste Zeit! [Legfőbb ideje!]. Wien, 1875, 5.p.

Poszvék több beszédében is próbálta megmagyarázni, miért szükséges a titokzatosság a szabadkőművesség működéséhez. Magyarázatai azonban jórészt általánosságokat tartalmaztak: a szabadkőműves a bölcsességre és szépségre törekszik, csendben, de töretlenül tesz a közjóért. Végül fiktív levelek formájában, könyvalakban is összefoglalta a szabadkőművesség „lényegét és feladatát”, mind magyar, mind német nyelven. Ebben hangsúlyozza, hogy az emberi egyenlőségbe vetett hit és a kozmopolitizmus semmiképpen nem zárja ki a hazaszeretetet és az egyházhoz való hűséget. Leírja a páholy életét is, és a titokzatos rituálék jórészt egyszerű egyesületi működésnek bizonyulnak: előadások hangzanak el, viták általános kérdésekről, jótékonyági akciókat szerveznek. Poszvék megpróbálja meghatározni a szabadkőművesség politikai irányultságát is, mégpedig az ellenségek felsorolásával. Ezek pedig az abszolutizmus, az ultramontánizmus és a nihilizmus lennének, szemben a szabadkőművesek demokracizmusával, (vallási) toleranciájával és forradalomellenes beállítottságával (mintha még mindig a szabadkőműves összeesküvés által kirobbantott egyház- és államellenes, erkölcstelen és brutális nagy francia forradalom fikciója kísértene ...). A honi viszonyok, a maguk „félkésztségével” így nem a legkedvezőbbek. Az Osztrák–Magyar Monarchiában nem csak a szabadkőművességnek, de minden közhasznú vállalkozásnak akadálya a nemzetek és egyházak harca az elsőbbségért, a társadalom arisztokratizmusa (ez alatt azt érti, hogy minden kezdeményezéshez jól csengő nevekre van szükség), a magyarok és osztrákok szalmaláng-természete és a materializmus, azaz a mindent átható törekvés az anyagi haszonra.¹⁵

Moralizáló, vallásos szemlélettel találkozhatunk verseskötetekben is. Alexander Bertók városi jegyző kötetei ugyan az eddig tárgyaltaknál kissé korábban születtek, de jól példázzák, hogy nem csak lelkészek műveiben jelenik meg a téma.¹⁶ Persze Bertók is nyilván szoros kapcsolatban állt egyházával, hiszen a könyvből származó hasznát az evangélikus templom tornyának építésére ajánlotta fel. Verseinek egy része moralizáló parabola és tanmese, mint a „Mag és héj” (*Kern und Schale*) amelyben a „nem a ruha teszi az embert” közhelyét fejtegeti, vagy „Az ifjú, a híd és a vasút” (*Der Jüngling, die Brücke und die Eisenbahn*), melyben a túl könnyű, és ezért romlásba vívó úttól óv, ill. „A pillangó” (*Der Schmetterling*), mely hűtlenül virágról virágra száll és így semmiképp sem lehet az emberi kapcsolatok példaképe. Kifejezetten vallási témát jeleznek az alábbi címek: „Bűn és büntetés” (*Schuld und Strafe*), „Hit, remény, szeretet” (*Glaube, Liebe, Hoffnung*), „Az Úr napján” (*Am Tage des Herrn*) és „Ima” (*Gebet*). A három isteni erény több versben is központi szerepet kap, így a második kötet nyitódarabjában („Felemelkedés lélekben”, *Erhebung im Geiste*), és a bizakodó hangvételő újévi fohászbán („Szilveszteréj”, *Sylvesternacht*), ahol egy egységes hajós metaforába foglalja őket a remény szokásos horgony jelképéből kiindulva:

¹⁵ Poszvék Gusztáv: A szabad kőművesség lényege és feladata, különös tekintettel honi viszonyainkra. Sopron–Győr, 1877. és Poszvék, Gustav: Wesen und Aufgabe der Freimaurerei mit besonderer Rücksicht auf Oesterreich–Ungarn. Hamburg, 1882.

Und ist mein Mast der Glaube dann,
Die Liebe stets mein Steuermann: –
Will Hoffnung zur Schiffahrt mein Anker sein;
Dann segl' ich getrost in die Zukunft hinein!¹⁷

A már említett Kolbenheyer négysorosai között is vannak szép számmal olyanok, melyek erkölcsi tanulsággal szolgálnak. Érdekesebbnek tűnik azonban, hogy mit mond a lelkész magáról a hitről és vallásról. A felekezeti hovatartozást nem tarthatta sokra. Legalábbis amikor házasságáról ír, lényegtelen apróságnak, csak a „többi embert” érdeklő „fétisnek” tartja saját lutheránus, és feleségének kálvinista voltát, csakúgy, mint a nemzeti hovatartozásbéli különbséget (ő németnek vallotta magát, felesége, Medgyasszay Kornélia magyar volt):

Vollzogen war in uns die Union:
Deutsch und Magyarisch, Luthrisch und Helvetisch.
Die Liebe nannten wir Confession
Und ließen gern den Andern ihren Fetisch.¹⁸

Istenről alakotott képét sem nevezhetjük szokványosnak. A teológia korabeli álláspontjával mindenesetre bizonyosan nem egyezik nézete, mely szerint az Istent női alakban is elképzelhetjük (a gondolatot egy fiktív alak szájába adja):

Rauh ist der Mann. Das Weib ist sanft und mild.
Drum spricht der Alte von der Ziegeninsel:
Stellt mir die Gottheit dar im Frauenbild,
Sei's mit dem Meißel, sei es mit dem Pinsel!¹⁹

A lelkésztől nagyon megrázó az aggódva feltett kérdés: van-e élet a halál után? A mindenkit foglalkoztató rejtélyre az egyháznak egyértelmű válasza van, Kolbenheyer mégis gyötrődik. A kérdés persze nem egyszerűen csak az életre vonatkozik, hisz a század végén mind a természettudományos világkép, mind a keleten megismert vallások által megtermékenyített panteista szemlélet (teozófia, antropozófia) szerint a továbblélés úgy képzelhető el, hogy minden egy nagy egységbe olvad. A költő azonban saját énjének sorsát firtatná:

¹⁶ Bertók, Alexander: Gedichte. [Versek]. Oedenburg, 1859 és Bertók, Alexander: Gedichte. Zweite Folge. [Versek. Második rész]. Oedenburg, 1860.

¹⁷ U.o. 1. kötet, 12. p. A vers szabad fordításban: „És ha a hit az árbocom/A szeretet a kormányosom/A remény lesz utam során a horgony/Akkor bizalommal vitorlázom a jövőbe”.

¹⁸ Kolbenheyer, Moritz: Vierzeilen. [Négysorosok]. Pest, 1870, 2. kötet, 29. p. A vers szabad fordításban: „Teljes volt bennünk az egység/Német és magyar, evangélikus és református/A szerelem volt a vallásunk/És meghagytuk másoknak fétiseiket”.

¹⁹ U.o. 2. kötet, 22. p. A vers szabad fordításban: „Durva a férfi. A nő lágy és szelíd/Ezért mondta a Kecse-szigeti agg:/Ábrázoljátok az istenséget asszony képében/Akár vésővel, akár ecsettel”.

Das Licht verlischt. Ein selbstbewußtes Ich,
Bleibt es im Tod? Das ist der Kern der Frage.
Der Funke sprüht und das beruhigt mich,
So oft ich mit dem Stahl den Kiesel schlage.²⁰

A lelkesz elbizonytalanodik, a szószékről hirdetett nagyszerű és kizárólagos igazság vajon elegendő-e saját lelke megnyugtatóására? Mások megvizsgálása a munkája, de néha maga nem talál vigaszt:

Ich baue Wein und trinke selber nicht
Von dem Gewächs. Ich predige die Lehre;
O schlimm, wenn das, was meine Lippe spricht,
Dem eignen Herzen nicht Erbauung wäre!²¹

Mindez a kétely és gyöttrődés nem jelenti azonban az istenhit feladását. Sőt, számára Isten a legfontosabb, és az életének értelmet adó dolgok sorában még külön megjelenik a hirdetendő örömhír a család, a szőlőskert és a költészet múzsája mellett:

Ich habe Gott und habe meine Kinder,
Den Garten und das Evangelium,
Die Muse, wenn ich frage, bleibt nicht stumm;
Durch dieses Alles wird mein Gram gelinder.²²

Kolbenheyer halála előtt egy évvel adta ki négysorosainak újabb kötetét, és ebben is az előzőekhez hasonlóan rugalmas világmépről ad tanúbizonyságot. Művelt emberként ismerte a köztudatba is beszivárgó természettudományos eszméket. Ezek költészetében is helyet kaptak, bár ekkor még dogmatikai szempontból az egyházak elutasításába ütköztek. A világegyetem végtelenségét már Galilei is feltételezte, de csak a 19. század rohamos tempóban fejlődő technikai civilizációja fordította az emberek figyelmét újra az égbolt felé (gondolhatunk akár Verne regényeire is). A felvilágosodás deista felfogásában gyökerező humanista istenhit pedig nemcsak elfogadta, de szinte meg is követelte a szélesebb látókörű gondolkodást. Amennyiben a világegyetem végtelen, méltatlan a Mindenhatóhoz, ha kizárólag „sártekénkhez” akarnánk kötni:

²⁰ U. o. 2. kötet, 27. p. A vers szabad fordításban: „A fény kühúny. Az öntudatos én/Megmarad-e a halálban? Ez a kérdés lényege/A szikra pattan és ez megnyugtat/Mikor acéllal és kovával csiholom”.

²¹ U. o. 2. kötet, 25. p. A vers szabad fordításban: „Szőlőt természetek, de magam nem iszom/A nedűből. Hirdetem az igét/Szörnyű lenne, ha amit mondok/Saját lelkem épülésére nem szolgálna”.

Und dieser kleinen, armen Erde soll
Der Weltenlenker einzig angehören?
Seit Galilei tönt es laut und voll:
Auch uns! Auch uns! von allen Sternenchören.²³

Inkább csak költői eszközként, ironikus kép alakjában jelenik meg Darwin elmélete, természetesen a népszerű, de tudománytalan „majomból lett az ember” kijelentés formájában. Nem feltétlenül kell azonosulnia a szerzőnek az evolúcióelmélettel, de kitűnő alkalmat biztosít a „pusztulásba rohan a világ” és a „régén minden jobb volt” közhelyek megjelenítéséhez a majomból lett ember, és újabban emberből lett majom képe. A megfogalmazás is óvatos marad, hiszen szó nem esik a versben átalakulásról, pont ellenkezőleg, a „teremtés haladt” felfelé a lények létráján:

Welch ein Getös! sagt an, was lärmten Die?
Mein Freund, es gilt der Affentheorie,
Vom Affen stieg zum Menschen auf das Schaffen,
Jetzt sinkt es wieder, Menschen werden Affen.²⁴

Véletlenül vagy tudatosan, de egyértelműen rímelnék erre Király József Pálnak, Kolbenheyer barátjának két évvel később megjelent sorai. Berzenkedik a majomtól való származás tana ellen, sőt még gúnyolja is ezért Darwint (talán a korabeli karikatúra is eljutott hozzá, amely a tudóst majomként ábrázolja), ugyanakkor nem tudja kivonni magát a gondolat újszerűségének hatása alól és elismeri az evolúcióelméletet kidolgozó elme nagyságát. A különbség nem a magukat a majomtól származónak avagy épp teremtettnek vallók között van, hanem azok között, akik gondolkodnak, alkotnak és akik csak üresen tengetik az életüket:

Seit Darwin starb sind alle Menschen Affen,
Das beste Muster Vorbild war doch er,
An Einem nur gebricht es zum Beschaffen:
Er war voll Geist, die Menschen sind nun leer.²⁵

²² U.o. 1. kötet, 15. p. A vers szabad fordításban: „Itt van nekem Isten és a gyerekeim/A kertem és az evangélium/A múzsa, ha kérdezem, nem hallgat/Ezek enyhítik kínjaim”.

²³ Kolbenheyer, Moritz: Vom Krankenpüfuhle. [A betegágyból]. Oedenburg, 1883, 1. kötet, 23.p. A vers szabad fordításban: „Ehhez a kicsi, szegény Földhöz tartozna/Egyedül a világok kormányzója?/Galilei óta hangosan kiáltja/Minden csillagkórus: Hozzánk is! Hozzánk is!”.

²⁴ U.o. 1. kötet, 27.p. A vers szabad fordításban: „Micsoda hangzavar! Mondd csak, mit lármáznak ezek?/Barátom, áll a majom-elmélet/A majomtól az ember felé haladt a teremtés/Most hátrál vissza, emberekből lesznek majmok”.

²⁵ Király von Barcsfa, Joseph Paul: Ernst und Scherz. [Komoly és vidám]. Eisenstadt, 1885, 14. p. A vers szabad fordításban: „Mióta Darwin meghalt, minden ember majom/A legjobb példa ő maga volt/Csak egy valamiben hibázik a hasonlat/Ő maga volt a szellem, az emberek viszont üresek”.

Az ateizmusról már nem beszél ilyen elismeréssel, sőt azt kifejezetten szánalmasnak tartja. Voltaire sírfeliratát idézi: „A teste itt van, a szelleme mindenütt”, míg a „materialisták” teste ugyan eggyé válik a világgal, de szellemük-lelkük nincsen:

„Sein Leib ist hier, sein Geist ist überall”,
So heisst die Grabschrift eines Geistes Recken:
Die deine heisst: dein Leib ist überall (Staub im All)
Dein Geist ist aber nirgends zu entdecken.²⁶

Ennyi világfias, nyitott szellemű, ökumenikus és már-már deista-panteista kereszténység után ideje példát hoznunk arra, hogy még a század végén is volt aki a saját felekezetéhez való ragaszkodását énekelte meg. Emanuel Ludig a soproni líceumban, majd a teológián tanult és németországi, valamint svájci útján írt verseinek gyakori támaja az evangélikus vallás. Főleg történelmi összefüggésben jelenik meg a kötetben, így a következő versekben is: „A Luther-emlékmű” (*Das Lutherdenkmal*), *Junker Georg* (ezen a néven rejtőzködött Luther Wartburg várában), „Az ágostai hitvallás” (*Die Augsburger Confession*). Speyer, a sok birodalmi gyűlésnek otthont adó város, a híres „protestálás” színhelye tornyaival arra inti a vándort, hogy legyen szilárd a hitében:

Speier, Deine Thürme leiten
Meinen Geist in alte Zeiten,
Mahnen mich ans Wort Protest;
Selig sind, die nimmer wanken,
Fordert Noth sie in die Schranken,
Brüder, steht im Glauben fest!²⁷

Az antiklerikális irodalom ekkor már javában támadta az egyház intézményét. Látuk, hogy 1869-ben Bécsből költözött Sopronba egy ilyen lap. Talán a magyar hatóságok liberálisabb szelleme, de az is lehet, hogy a még ismeretlen jelenség iránti toleranciája játszott közre abban, hogy Ludwig Richard Zimmermann 1871-ben inkább Magyarországon, Sopronban nyomtatta ki egyházellenes pamfletjét, amelynek elődjét a kötet előszava szerint Ausztriában még megjelenése előtt betiltották, kéziratos példányait elkobozták.²⁸ A sajnos elég színvonalatlan könyvecske lazán egymás után fűzött történetek halmaza. Az első pár oldalon főleg a szerző gyerekkori élményeiről olvashatunk. Természetesen szülőfaluja gyülekezetének és papjának álszentsége és kegyetlensége a téma. A „dagadt” pap a szegény özvegy utolsó garasát is kicsikarja te-

²⁶ U.o. 182. p. A vers szabad fordításban: „A teste itt van, a szelleme mindenütt/Így szól a szellem egy bajnokának sírfelirata/A tiéd pedig így: a tested mindenütt (por az űrben)/Szellemed viszont sehol sem található”.

²⁷ Ludig, Emanuel: Gedichte. [Versek]. Oberwarth, 1892, 47. p. A vers szabad fordításban: „Speier, tornyaid/Szellemem a múltba vezetik/Figyelmeztetek a tiltakozó szóra/Boldogok, ki soha meg nem inganak/Szorítsa őket bár a szükség/Testvéreim, legyetek szilárdak hitetekben!”.

²⁸ Zimmermann, Ludwig Richard: Aus meinem „Katechismus”. [Katekizmusomból]. Oedenburg, 1871.

metési díj címén, a megesett leányt az egész közösség színe előtt alázza meg. A szegény zsidó asszonynak segítséget nyújtó gyereket (a szerzőt) pedig a „keresztény” gyülekezet megvetése sújtotta. A következőkben Zimmermann a tanulmányai során halott és olvasott, az egyház mesterkedéseit leleplező történelmi tényeket sorakoztatja fel. A kereszteshadjáratokat Krisztus nevében vezették, mégsem voltak mások, mint törvényesített rablás és gyilkosság. A pápa a világ egyik leggazdagabb embere, mégis megadóztatja a legszegényebbeket is. Ráadásul az egyház önkényesen maga kreálja hittételeit, a tisztító tűz ostoba dogmáját pl. csak I. Gergely pápa „találta ki” 593-ban. Végül a jelen keresztény társadalmának visszasságait mutatja be a kötet, elsősorban a hihetetlen nyomort és a felebaráti szeretet álszent látszata mögött húzódo óriási szociális különbségeket. A „lump” herceg, Esterházy pl. márványból csinálathat ólat a kutyáinak, mégsem veszítheti el teljesen eladósodott birtokait, hiszen azok hitbizományként elidegeníthetetlenek!

Andreas Fabricius már továbblép az antiklerikalizmustól az ateizmus felé. Vallásos meggyőződésnek nyomát csak igen különleges környezetben találhatunk verseiben. Egy szonettben pl. Gusztáv Adolf svéd királyt dicséri, aki a harmincéves háborúban a protestáns ügyet védelmezte, mivel az „elvette a pápa hatalmát”. Hogy ez nem a reformáció győzelmét jelenti Fabricius számára, szintén kiderül a költeményből, hiszen a svéd uralkodó „az emberiség szellemi szabadságáért küzdött”!²⁹ A protestantizmus itt tehát csupán katolikus-ellenességet takar. Hasonló a helyzet „Zsidó és keresztény” (*Jude und Christ*) című versénél is. Miután megállapítja, hogy a két vallás hívei régóta ellenséges érzülettel viseltetnek egymás iránt, leírja a két tanítás alapvető különbségét. Krisztus legfőbb parancsa a szeretet volt:

Wer unsern Glauben üben
Will, dem ist Haß verwehrt.
"Ihr sollt einander lieben"
Hat Christus streng gelehrt.

A „mi” hitünk humanista tanításával ellentétben a zsidó Talmud bosszúért kiált minden elszennvedett sérelemért (Miért éppen a Talmud? A „szemet szemért” parancs a Móz. 21.24-ben olvasható. Erős a gyanúnk, hogy Fabricius egyszerűen a Tórárt, Mózes könyveit akarta említeni, csak éppen nem volt tisztában a zsidó szent könyvek nevével):

Der Talmud fordert Rache
Für je erlitt'nen Schmerz;
Und wahrlich! diese Sprache
Versteht das Menschenherz.³⁰

²⁹ Fabricius, Andreas von: *Sinnen und Minnen*. [Elmélkedés és szerelem]. Oedenburg, 1899, 1. kötet, 198. p.

Ez tehát magában nem kötődés, pusztán a más meggyőződés elutasításának formája. Különben Fabricius kifejezetten elítélően nyilatkozik az egyházzól, de magáról a hitről is. A papság feladata szerinte az emberiség felvilágosítása lenne, de ők csak a saját (anyagi) hasznukat keresik. Persze, ha betöltenék feladatukat, egyben saját hivatásukat is felszámolnák, a „szellem éjszakájából” kiszabadult embereknek ugyanis nem lenne többé szüksége lelkipásztorokra:

Ihr Hochgelehrten lebt in Glanz und Ehren!
Und Euer Amt wär': Menschen aufzuklären!
Doch viele Eurer, ach! thun nur zum eig'nen Heil
Von dem, was ihres Amt's, gerad das Gegentheil.
Und hättet wirklich Ihr den Muth uns zu befrei'n
Aus Geistesnacht, so würdet Ihr: – gewesen sein.³¹

Az egyébként valóban kozmopolita és antiklerikális német költő, Heinrich Heine szájába adja a következő tézist: a franciák felszabadították az embert a király lefejezésével, a németek viszont a szellemet Isten lefejezésével. És bár a művelet sikerült, még mindig fenekedik az „Istent szülő” hidra (!), hogy a Vatikánból lesújtson a szabad szellemekre és rabságba taszítsa az emberiséget.³²

Végül „Az ateista erkölcs” (*Moral des Atheisten*) című epigrammában meghirdeti az ember istenségét. Az erős jellemnek és a tiszta szellemnek nincs szüksége vallásra, megtalálja a cselekvésben a hit pótlékát. (Mivel német nyelvű költővel van dolgunk, aki ráadásul a szövegekből kiolvashatóan iskolázott is, felébred a gyanú, nem Goethe „Faust”-jának kezdete cseng-e itt vissza, ahol a Biblia-fordítással küszködő tudós hosszas vívódás után a „Kezdetben vala az ige” sort így adja vissza: „Kezdetben vala a tett”. Természetesen nem kell ecsetelni a minden egyébben megmutatózó óriási különbséget a két szerző között.):

Leere Köpfe, schwache Gemüther tröstet der Glaube;
Starker Charakter und heller Geist bedürfen nicht seiner,
Edlere finden im redlichen Handeln Ersatz für den Glauben,
Weil sie in eigener Brust erkennen die wirkende Gottheit.³³

³⁰ U.o. 1. kötet, 175. p. A versszakok szabad fordításban: „Aki a mi hitünket akarja/Gyakorolni, annak tilos gyűlölnie/”Szeressétek egymást/Tanította Krisztus” és „A Talmud bosszút követel/Minden elszenvedett sérelemért/És valóban, ez az a nyelv/Amit ért az emberi szív”.

³¹ U.o. 1. kötet, 172. p. A vers szabad fordításban: „Ti tisztelendők jólétben és dicsőségben élték/Pedig a feladatokat az emberek felvilágosítása lenne/De sokan csak a saját üdvötkök szolgálatok/Ami pedig tisztetek ellentéte/De ha tényleg lenne bátorságotok minket megszabadítani/A szellem éjszakájából, úgy a múltéi lennétek”.

³² U.o. 1. kötet, 76. p.

³³ U.o. 1. kötet, 179. p. A vers szabad fordításban: „Az üres fejeket és gyenge szíveket vigasztalja a hit/Az erős jellemnek és tiszta szellemnek nincs rá szüksége/A nemes lélek a cselekvésben találja meg a hit pótlékát/Mert felismeri saját keblében az alkotó istenséget”.

A vallás tehát mulandó, az emberi gyengeség szülötte és egy nemesebb kor hajnalán el is fog tűnni, olvashatjuk ki a versekből. Talán volt idő, amikor hasznosnak bizonyult, de már nyilvánvalóak a hiányosságai. Modern korunkra nem más ez – Fabricius megfogalmazásában –, mint a „gyengék vigasza”, és minél előbb válik mindenki erőssé és jóvá, annál gyorsabban tűnik el:

Dem Schwachen bist Du Trost, ein Strahl des Hoffnungslicht's;
Ach, wär'n wir alle stark und gut, – Du gältest wahrlich – Nichts!³⁴

Sokszólamú kórust hallottunk. Az egyik szélről „szabadkőműves igát” emlegettek, a másiktól a „gyengék vigaszának” nevezték a hitet. De ha azokra hallgatunk, akik kortársaik körében is szellemi tekintélynek örvendtek és akik műveit akár esztétikai elemzésnek is érdemes alávetni, akkor ugyan még mindig nem egységes a hang, de békés. Kolbenheyer, Király és Poszvék verseiben, beszédeiben megjelenik koruk minden kérdése, a válaszok viszont nem mindig. Az antiliberális politikai kereszténység és a fanatikus ateizmus kereszttüzeiben tovább él bennük a józan racionalitás, a humanista erkölcs és a szellemi kíváncsiság, valamint a mély meggyőződés, hogy a hit kérdése valamennyi ember legszemélyesebb dolga.

³⁴ U.o. I. kötet, 172. p. A vers szabad fordításban: „A gyengék vigasza vagy, a remény fényének sugara/Bár lennénk mindannyian erősek és jók, – semmivé lennél”.

„Menj, menj leány, vegyülj a multságok zajába ...”
Schlachta Etelka balatonfüredi naplója (részlet)

1943-ban érdekes közlés látott napvilágot a Soproni Szemle VIII. évfolyamának hasábjain: Csatkai Endre zadjeli Schlachta Etelka naplójának soproni vonatkozású részeit¹ tette közzé az érdeklődők számára. Ki volt ez a leány, hogy a nagy tudású művészettörténész érdekesnek találta sorait a nagyközönség elé tární?

Zadjeli Schlachta Etelka Schlachta Ferenc és báró Hauer Teréz gyermekeként született Temesváron.² A jogot végzett apa előbb Temesváron a kamarai törvényszéken dolgozott, majd Zomborba helyezték át kamarai adminisztrátornak. Innen aztán – munkája elismeréseként – Budára került kamarai tanácsosként, ám nem sokkal ezt követően Schlachta Ferenc váratlanul elhunyt.

Az 1821-ben született Etelka ekkor alig 16 éves volt. A jó képességű lány – megszakításokkal – 9 éves korától írta naplóit, gondos neveltetésének köszönhetően több nyelvet beszélt, komoly irodalmi és zenei műveltségre tett szert. Amikor megözvegyült édesanyjával előbb Pestre, majd 1838-ban Sopronba költöztek (ahol az anyának rokonai éltek), ott is rövidesen a helyi társaság közkedvelt alakja lett. Schlachta Etelka 1842-ig élt a városban: ebben az évben ismét Pestre költözött, megtartva esküvőjét Szekrényessy József ügyvéd-del, Széchenyi István gróf korábbi joggyakornokával, a Nemzeti Casino és a Pesti Lovaregylet első titkárával.

Pesten a fiatal házaspár „nagy házat” tartott, szalonjuk népszerű volt a műveltebb társaság körében. Szekrényessy később felhagyott ügyvédi hivatásával, az 1850-es években a Margitszigetet és a Császárfürdőt, az 1870-es években a Rudas, majd a bodajki (Fejér megye) fürdőt bérelte, ebből szerevezve jövedelmet. Házasságukból 9 gyermek született, ezek egyike volt Szekrényessy Kálmán, aki elsőként úszta át a Balatont Siófok, valamint szülei ismeretségének helye, Balatonfüred között 1880. augusztus 29-én.³ Schlachta Etelka azonban már nem érthette meg fia bravúráját: 1876-ban halt meg, férje egy évvel élte túl őt.

Fel kell tenni a kérdést: mik Schlachta Etelka naplójának fő értékei? „Érdekesen mutatja be Széchenyi korának néhány esztendejét egy finomlelkű magyar leányka lelken keresztül.”⁴ – emelte ki az általa legfontosabbnak gondolt ismerveket Csatkai Endre. Kétségtelen, hogy így van, a korabeli soproni (továbbá pest-budai és másutt zajló) társaséletet, a mindennapok számtalan apró rezdülését idézhetjük vissza hitelesen Schlachta Etelka sorai segítségével. Ám ez – szerencsére – több olyan naplóról is elmond-

¹ Zadjeli Schlachta Etelka soproni naplója 1838–1842. S. a. r. és jegyz.: Csatkai Endre. Sopron, 1943. 1–155. p.

² Schlachta Etelka életrajzi adatainak többségét a fenti közlésből merítjük, ezért erre a továbbiakban – az onnan vett idézetektől eltekintve – nem hivatkozunk.

³ Mi újság? = Vasárnapi Ujság, 1880. 36. sz. 602. p.

⁴ Csatkai E.: i. m. 3. p.

ható, amelyet a reformkor éveiben (is) vezetett tulajdonosa. Schlachta Etelkáénak azonban van egy sajátossága: az a finom (és őszinte) intimitás, ahogy érzelmi dolgait kezeli. Ez természetesen Csatkai figyelmét sem kerülte el: „Nem kandi szemek számára írt. Saját magának. (A naplónak egészen kényes részei is vannak.)”⁵ Ennek megfelelően az 1943. évi kiadásból el is hagyták a „bizalmas jellegű közléseket”, valamint az „udvarlások hosszadalmas szóbeli közlését.” Most, fél évszázaddal később – és több, mint 160 évvel a naplóban leírt események után – a közreadót már nem gátolja efféle (ál)szemérem – s ettől válhat igazán érdekessé és egyedivé a lánykéz által írt sorok.

Az olvasó igazi női naplót, mi több: egy ízig-vérig erotikus naplót tart a kezében. Ne várjon azonban senki merész jeleneteket, a testi szerelem bármiféle megjelenítését: aki ilyesmit keres benne, azt óhatatlanul csalódás fogja érni. A legmerészebb gondolat, amit Etelka leírt egy számára „szimpatikus” fiatalemberrel kapcsolatban, csupán ennyi: „Érzékiségem fel van ingerülve – jó, hogy távozik különben boldonságot követhetnék el.”⁶ Tegyük azonban ezt a „csupán”-t idézőjelbe: vonatkoztassunk el attól a szabadosságtól vagy szabadságtól, ahogy az ezredforduló kezeli az érzelmeket, a szexualitást – beleértve a női érzelmeket és szexualitást is – és gondoljunk arra, hogy ezeket az „egészen kényes” részeket Csatkai Endre még 1943-ban sem érezte közölhetőnek. Ha ezt meg tudjuk tenni, akkor válik érzékelhetővé, kitapinthatóvá a ma embere számára is a napló egészét belengő finom érzékiség.

Ennek léteben nincs semmi meglepő. Schlachta Etelka húszévesen került a nyári idény csúcspontját élő Balatonfüredre, arra a Füredre, ami a korabeli dunántúli és pestbudaui felső- és középosztály egyik legnépszerűbb gyógy- és szórakozóhelye, ahol felbukkan a Dunántúl szinte minden magára valamit is adó nemesi családja (Hertelendyek, Inkeyek, Hugonnayak, Szentgyörgyi Horváthok, Esterházyak, Czinderyek, Chernelek és mások). Mulatni vágyó társaság gyűlik össze évről-évre, bálók, kirándulások, szerenádok, kártyacsaták követik egymást. Ugyanakkor jelen van a szerencsevadászok és prostituáltak haszonleső rétege is: a reformkori Füred mindennapjainak szerves része a szerencsejáték, a duhajkodás, a „pénzért vett szerelem” és az alkalmi (törvénytelen) kapcsolatok létesítése is.

Etelka, ez a nyitott, magabiztos, művelt, a zenében és irodalomban képzett, vonzó külsejű leány gyorsan a füredi társaság egyik kedvencévé válik: e folyamatot megkönnyíti, hogy számos ismerőse nyaral vele egy időben Füreden. E társaságban pedig szép számmal akadnak nőtlen fiatal emberek, akik közül többen is gyorsan Etelka hűséges hódolóivá szegődtek. A leány pedig szívesen fogadja udvarlásukat. Nyiladozó érzelmei megfelelő táptalajt biztosítanak a szép szavaknak, a forró, titkon megejtett kézcsókoknak, a tüzes pillantásoknak, a tánc közbeni szorosabb érintéseknek. A szerelemben szerelmes, de közben keresi a nagy Ő-t.

Érdemes elidőzni annál, ahogy udvarlóját jellemzi: szinte mindegyikükkel kapcsolatban leír egy olyan szót, amit ma már férfiakra egyáltalán nem használunk: szép. Szép férfi első füredi udvarlója, Csetke, ugyancsak szép gróf Hugonnay (bár leszögezi: nem menne hozzá, mert két korábbi feleség mellett már bizonyosan kiégett) és szép az a Szekrényessy József is, aki később Etelka férje lesz.

⁵ Csatkai E.: i. m. 9. p.

⁶ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Zadjeli Schlachta Etelka naplója. XII. kötet.

Etelka pedig kifejezetten élvezi, hogy e „szép” férfiak rajongással veszik körül őt. Szóhasználata is árulkodik arról, hogy örömet okoz neki e sajátos játék, egyik állandóan visszatérő szófordulata ez: „könnyűden felelek”. Kacérkodik velük, szédíti őket, elégedetten írja le, hogy újra és újra őt választották a legjobb „tánczosnénak”. A féltékenységgel sem ismeretlen fogalom számára, ha „monopóliumát” veszélyben látja. Mikor egyik „vetélytársát”, Rosty Ágneszt (a későbbi báró Eötvös Józsefnét) dicsérettel szavakkal illeti Szekrényessy, igazi női magabiztossággal veti papírra naplója XII. kötetében: „Na várj! gondolám magamban; tán csak nem Neszi az egyetlen, kinek hatalmában e varázspillanat van? – ha szemem nem is olly szép, minő az övé – de a pillanat, de a kifejezés meglegyen. S valóban, úgy látszik, eltaláltam. Olly tüzes pillanat követő az enyémet, s egy olly gyöngéd kézszerítés – e mellett látám, miként tódult a vér arcaiba – ah! hát eltaláltam Na ez már jó!”

A fogékony leányt csupán egyetlen dolog gátolja: Minden mozdulatát figyeli édesanyja. Az anyában kettős érzelem munkál. Bár betegsége kényszerítette fürdőre, leányát azért hozta magával Fürdre, amely kiváló ismerkedési alkalmat biztosított, hogy férjhez adja, méghozzá jól adja férjhez. Nem fogadja hát szívesen, hogy Szekrényessy – akinek egzisztenciáját korántsem látja biztosítottnak – hevesen udvarol Etelkának, azt pedig főleg nem, hogy a lánya ezt örömmel veszi. Az ő jelöltje Hugonnay gróf, épp az, akihez Etelka semmiképp nem akar hozzámenni (dacára, hogy ő is szép férfi). Etelkában így – az udvarlók el nem utasított hada ellenére – egyfajta ellenérzés alakul ki: férjhez menni nem akar, de a bókoknak örül és további bókokra biztat.

Bár az itt közölt naplórészlet időben – terjedelmi okoknál fogva – nem megy el odáig, de az olvasónak tudnia kell: az ellentétes érzések és szándékok végül különös egyvelegben oldódnak fel: a füredi nyaralásnak véget vet az édesanya fürdön bekövetkezett halála, Etelka pedig nem sokkal később férjhez megy Szekrényessy Józsefhez ...

* * *

Csatkai Endre 1943-ban Schlachta Etelka 15 kötetes naplójának Sopronban írt köteteit tette közzé. A XII. kötet 39-90. (utolsó) lapja, valamint a félbeszakadt (néhány lapos) XIII. kötet egésze íródott az 1841 július-augusztusi füredi nyaralás alatt. Az alábbiakban Schlachta Etelka 1841. július 15-22. között írt naplóját közöljük. A korabeli írásmódot – bár a mai olvasó számára az olvasást ez kétségtelenül megnehezíti – érintetlenül hagytuk. Ezért előfordulnak megduplázott betűk, kisbetűvel kezdett mondatok, stb. Azonban e sajátosságok is információt hordoznak a napló írójáról, műveltségéről, a kor írásbeliségéről stb. – a mai helyesírásnak megfelelő állapot viszont csak a jelen helyesírási szabályait tükröznék, s mivel ez állandóan változik, néhány évtized (évszázad) múlva már ez sem lenne/lesz „naprakész”. A kor hangulatához is közelebb visz a közlésnek ez a módja, így kárpótolva az olvasót a nehezebb szövegértésért.

„Szeretettel, lelkes magyarsággal írta 100 évvel ezelőtt Schlachta Etelka naplóját.”⁷ – szögezte le Csatkai Endre. Ebben csak egyetérthetünk vele. S tegyük hozzá: őszintén, egy szerelemre vágyó, az élet szépségeit szerető fiatal lány minden bájával.

⁷ Csatkai E.: i. m. 10. p.

Ó milly bús gondolatoknak engedém magam át!

Hát soha sem lehet szerencsém? Milly kedvetlenül megyek én ezen Füredre! Szobámba akarnám magam zárni – s búsulni! – s most, most éppen zajba, néptömeg közé – milly contrast! Pápán hálunk

15kén. cs. Délre Veszprémbe értünk. Tegnap Amadée gr.⁸ jószága, az egyetlen Marczaltó⁹ kínálkozott kellemes látásul, ma azonban annál kiesebb volt utunk a Bakonyon át. Veszprémbe Resivel¹⁰ óráshoz mentem: s innen a várba felszaladtam, azonban be nem eresztettek a seminariumba,¹¹ s így a levelet Lakner¹² számára csak a portásnak adtam. Bántam. Nem tudom, milly omladék volt az utunkon?

Vissza térve, anyám mondá, hogy egy igen fash¹³ fiatal ember, 4 lóval jött mellettünk van szállva, s hasonlólag Füredre megy. Hallá, hogy birtokos Somogyból. Már kezd speculálni! Lesz a kárhívó szemeknek dolguk! Nevetnem kellett; ebéd után jött a pinczér, s monda, hogy ifjúnk csak kereskedő Komáromból, de igen gazdag. Na ugyan megdöbbsent.

Este, azaz Füredre érve, a sétánynál megállottunk. Pintéért¹⁴ küldött Anyám, végre jött s igen kellemes szállást szerzett; 2 szoba 5 ablakkal, kirántottam az ablakot, s vágyal szörpölém be az illatos, tiszta, puha léget. Milly jól esik ismét kedves alföldömön lenni. Felébredek. Rézi mondá, hogy egy úr kérdé: ki érkezett? válaszára kérdező, én is vagyok e vele? mire mondá: s ez okos! Anyám ezt jó jelnek hiszi – én tout simple¹⁵ azt tartom, hogy Fiáth Péter.¹⁶ Én semmit sem várom – semmire sem örülök.

16kán Valódi péntek! Ugyan rossz kezdet! Nem akartam ma kimenni – pénteken semmit kezdek – azonban Anyám akará. Kipakoltam s nyilván ez, a három hét ólta álmatlan éjek, az irritáció¹⁷ vasárnap ólta – mind ez okozható, hogy d. u. rosszúl lettem. Nem fűzhetém magam be. Anyám gonoszsága annyira ment, hogy sírt; annyira, hogy sértéseire mind inkább rosszul lettem – fehér felső köntösömet húzám, a selyem écharpe-ot¹⁸ vettem – s Isten neki! mivel nem lehet másképp – csak kiténtorogtam! A kioszkba mentünk, de fagyaltot nem ettem; a sétán¹⁹ nem volt szép világ. Kedvetlen

⁸ Marczaltó 1650 óta a gróf Amadé család birtoka volt. Ny. Nagy István: Pesty Frigyes kéziratos helynévtára. Történelmi Veszprém vármegye. Pápa, 2000. 120. p.

⁹ Helység Veszprém vármegyében.

¹⁰ Gludovác Risa (Resi), Schlachta Etelka soproni ismerőse.

¹¹ A veszprémi papi szeminárium.

¹² Vélhetően Lackner Alajos soproni szabómester.

¹³ csinos (angol)

¹⁴ Pintér Mátyas cs. kir. kapitány. A soproni illetőségű Pintér állandó vendég volt Füreden: bizonyos, hogy 1841-en kívül 1842-ben, 1844-ben, 1845-ben és 1846-ban is felkereste a fürdőt. Zala Megyei Levéltár. Közgyűlési iratok. Balatonfüredi fürdőlisták. 1845: 752, 4811, 4567.

¹⁵ teljes egyszerűséggel (francia)

¹⁶ Vélhetően Fiáth Ferenc, Fejér megye alispánja és országgyűlési követe, majd Veszprém vármegye főispánja nagybátyja.

¹⁷ ingerlés (latin)

¹⁸ derékszalag vagy könnyű sál (francia)

¹⁹ Értsd: a sétatéren – a mai Gyógy tér.

vagyok legfőbb mértékben. Valóban didomagement²⁰ annyi kínokért csak az volna, ha vasárnap érkezne!

17kén sz. 6kor már a sétán voltunk. A vizet gyengének találok. Pintér megismertette egy Varga²¹ nevezetű közel birtokosnéval. Ez mindjár kocsjába felültetett, s innen a szőlőkön át Füredről Arácsnak²² vitt. A sétán Horváth Péternét is leltük, egy régi kedves ismerőst. Majd lassanként csak megy. D. u. Vargáné oly igen szíves volt, s bennünket meglátogatott. Vele 6kor a sétányra mentünk, s innen kocsikon lakására. Meglehető zongorája van. Ott uzsonnázunk, s 8kor ismét a sétára jöttünk kocsin. A haute voleé²³ is nemsokára kocsin jött. Amint egyszer arra mentünk, tábornagy Ürményi²⁴ magához hívá Pintért, s kérdé, kik vagyunk: gyönyörű kék percal²⁵ ruhám volt; szalma-sárga szalagom, s escarde chemisettem.²⁶ Egyszerű, de ízletes, és csinos.

v. 18kán Ugyan pénteki reményeim nem mentek teljesülésbe, de mégis vig voltam, s vágy, s szükség volt bennem, vig lenni. Már 8-kor zöld percal ruhámban, azaz toilletben²⁷ a sétán voltunk, s innen misébe. Hogy ez ajtatoságra buzdítna – nem mondhatnám! Muzsika előtt aztán az ügyetlen felöltöztetés a kápolnában – mind ez – nincs jól. Mise után Vargánéval, kedves Camilla lánykájával, fiával mint Inkey,²⁸ Pintér el mint inas Tihanyra kocsiztunk. Az apátúr²⁹ igen szívesen fogadott. Kis beszélgetés után a könyvtárba vezetett. Éppen neveinket írtuk be, midőn három úr lépett be. Az egyik, hajdani nemes szépség nyomaival, a másik, egy közönséges jó arcú ember, s a 3ik fiatal s szép, mint Adonis.³⁰ Középső, karcsú derék, superbe,³¹ elegante,³² valódi grófi tournure³³ – s az arcz, oly szabályos római, hogy mindjár Voynára³⁴ emlékeztetett. Világos barna haj, s kitűnő szép szem, orr, áll, s száj. Nem sokára a beszéd közön lőn s midőn Pintér az Apátnak mondá, hogy Regélőben³⁵ írtam,³⁶ tüstént mindnyájan tudták; s én zavaromat semmi sem érezte annyira, mint szép fürteim, mellyek a verejéktől, melly homlokomról csurgott, egymásután felbomlottak.

²⁰ kárpótlás (francia)

²¹ A Füreden birtokos nemes Varga család valamelyik tagjának felesége. Személye pontosan nem azonosítható. A továbbiakban csak azokat a személyeket jelöljük lábjegyzetben, akik a napló adatai alapján azonosíthatóak, akkor is, ha olyan közismert családok tagjairól van szó, mint pl. az Esterházy vagy a Czindery, Vay stb. A személyek azonosításához nyert adatokat Csatkai forrásközlésén kívül Kempelen Farkastól, Nagy Ivántól és Szinnyei Páltól nyertük: ezeket külön nem jelöljük.

²² Balatonarács: Füred és Csopak között fekvő helység, ma közigazgatásilag Balatonfüred része.

²³ előkelő világ (francia)

²⁴ Vélhetően Ürményi József, Fejér vármegye alispánja és országgyűlési követe 1843–44-ben, később alnádor.

²⁵ perkál, karton (francia)

²⁶ blúz, ingblúz (francia)

²⁷ öltözékben (francia)

²⁸ A Dunántúlon birtokos Inkey család valamelyik tagja, vélhetően Inkey László, előbb Somogy vármegye alispánja és országgyűlési követe, majd a megye főispánja.

²⁹ Bresztyenszky Béla tihanyi bencés apát.

³⁰ Adónisz: a görög mondavilág szépségéről ismert férfinakja

³¹ gögös – itt: büszke (francia)

³² jól öltözött, divatos (francia)

³³ termet, megjelenés (francia)

³⁴ Vojna Félix gróf, tábornok, Széchenyi István katonatársa, aki Sopronban gyakori vendége volt a Schlachta-háznak. Etelka iránt gyengéd érzelmeket táplált.

³⁵ Divatos és népszerű irodalmi lap.

³⁶ Schlachta Etelka vagy saját monogramja alatt, vagy Ligeti Irma álnéven több fordítást közölt a Regélőben.

Anyám mindjár kipakolá az ima könyv végett is – én az illyest gyűlölök. Az érdekes férjfiú, Komáromi egykori első alispány Kürti³⁷ mindjár érdekléssel ereszkedett beszédbe velem – a fiatal mindig szemével kísért. Nem sokára a templomot, s catacombákat³⁸ megnéztük, s e penészes helyről ebédhez hívtanak. Kürti vezetett oda. Az Apát, s Camilla közzé jutottam. Az ifjú átellenembe. Valódi charme³⁹ vala könnyűségét attitude-iben,⁴⁰ noblesseét⁴¹ minden mozgásiban látni; milly eléggé,⁴² mégis olly ment minden betyárságtól. Ebéd allatt többször átszóllott, kérdi: mindig lakunk e Sopronban, s a szederegylet⁴³ végett is. Azonban kissé nehéz volt a zajban átbeszélni. D. u. Pintér karját nem fogadtam el, s így erre az érdekes idegenét sem f. el. A billiardhoz mentünk, s minekutánna az urak ott maradtak, fel a szép kilátású szobába; az apát s Pintér velünk lévén csak. Itt beszélgettünk míg végre a vizshanghoz⁴⁴ vettük utunkat. Ekkor a többi urak is hozzánk csatlakoztak, s előbb Kürti, majd az érdekes állottak mellém. A mire kijöttünk, oly iszonyú forró szél jött előnkbe, hogy tüstént vérpirossá fűtt engem; a szél végett nem is leheté a vizshangot megkísérteni, s így izzadva vissza futottunk. Itt a 3 úr ismét le hagyott bennünket s én fen gyönyörű fűrtimet befontam. Innen a templomba mentünk, hol a vecsernyét hallgattuk, s aztán kissé játszottunk is az orgonán. Mire visszatértünk, már uraink is követtek. Anyám Pintér, Kürti, s a Gróffal vhistezett, Vargáné Camille, én, s az érdekes a kertbe mentünk le. Ő virágokat szedett; én a fűzért brocheomba⁴⁵ tűztem; őt igen szerencsésé tevé – egy galantzia⁴⁶ követé a másikat. Ismét felmentünk, s most perspective-ek⁴⁷ vétettek elő. Az apát az anyai örömet mutatá, melly persze nem vala többé új előttem, de az ifjú nevét nem tudá jóformán. Stetka vagy mi.

Az ifjú most mindig mellettem maradt, beszélé, hogy utóbb a nádoron⁴⁸ utazván, tűz támadt, s egy tábornagy igen fiatal lánya, ki csak nevelőnéjével vala – ájulva rogyott ölébe. Ebéd allatt az ellenkező szél a vitorlás hajót annyira lenyomá, hogy már víz tódult az ablakon be – s a lányka újlag ájulva dőlt karjaiba hogy mond: soha sem fogja feledni, hogy éltetője vólt, s a. t. „Kellemes kaland volt, mond könnyűden az ifjú, én pedig igen nagy kedvelője vagyok a kalandoknak!” A könyvtárról vólt most szó. „Ön is beirá nevét?” kérdém könnyűden. „Igen is. én Csetke vagyok.” – mond könnyű meghajlással. Többé nem távozott oldalamról, a szobában karszékem mellé ült; s a szó legtökélyesb értelmében: hódolt. Egészen elmélyedtünk az érdekes be-

³⁷ Kürthy Lajos korábbi komáromi alispán.

³⁸ A tihanyi altemplomról.

³⁹ vonzerő, báj (francia)

⁴⁰ testtartásában (francia)

⁴¹ nemességét (francia)

⁴² Helyesen: elégancé – választékosság (francia)

⁴³ A részvénytársaság alapon működő rövid életű Sopron-Vasi Szederegylet Széchenyi István alapította. Schlachta Etelka maga is részvényese volt az Egyletnek. Működésére nézve összefoglalóan: Bircher Erzsébet: Sopron-Vasi Szederegylet. Előadások Vas megye történetéről II. Szerk.: Tilcsik György. Szombathely, 1993. (Vas megyei levéltári füzetek 6.) 97–105. p.

⁴⁴ A tihanyi visszhang.

⁴⁵ mellű (francia)

⁴⁶ bók

⁴⁷ távcsövek (francia)

⁴⁸ A Nádor nevű vitorlás.

szédbe; mire a parthiának⁴⁹ vége vala, Csetke észre sem vevé. Kürti mosolygva veré meg vállát, s egy finom czélzással reám, felinté őt. Indultunk. Az Apát egy versre praenumerálta⁵⁰ magát: viszhangjára. Csehke equipage-a⁵¹ közel állott a mienkhez. A lovak mozdulának s én futtában a kerékhez csapám ruhám, melly bezzeg megérezte! Azonban, már ma reggel leszakadt a kerék-kötő szíj, Vargáné legyezőjét, s hajtűjét öszvetörvén, midőn becsappott s most félúton ismét. Megállottunk s Vargáné magához inté az urakat. Csetke futva jött, örömmel kínálá equipage-át, s így cseréltünk. 4 superbe ló, mellettök egy magyar legény, ki megmosta magát! – de igen elegante ugyan, de csak két ülésű piroutsch⁵²! Mit vólt tenni? Hárman beültünk Camilla ölembe, Kürti a kocsis mellé, Csetke Vargáné lovait kormányzá. Így igen szerencsésen, a famosus,⁵³ ügyes kocsisal Vargáné lakához értünk, s kiszállottunk. Egy rondot⁵⁴ játszottam Czernytől,⁵⁵ de Burgli, ama testes úr, még fürdeni akart, s így Csetke is kéntelen vala távozni! Égő pillantással szökött hozzám: „Jöjjenek önök is még a sétára!” esdé – azonban toilettem⁵⁶ szörnyűn déROUTIROZVA⁵⁷ vala, anyám nem akara átöltözés végett haza menni – s így világos nappal nem meheténk a sétára. Szomorúan távozott az érdekes ifjú. Uzsonnázunk, s végre gyalog, a szőlőken át, a sétára mentünk. Már félsötét vala. A haute voleé kíváncsi pillantásokkal követett. Reggel Horváth Péter-el találkozánk; nagyon örvendtem.

A zajos, zavargó újságok fellelt, feledém említeni, hogy tegnap reggel a vízivás⁵⁸ után szörnyűn elijedtem, kezeim, karaim tele lévén csiklandozó pörsenésekkel. Anyám fősvény vala orvos után küldeni. D. u. Vargáné magával vitt egy fiatal orvost: Goth; ez Piskovitsnak jó barátja. Sokat beszélgettünk Pestről. Uzsonna alatt emlitém pörsenésemet. Goth kíváná azt látni. Ablakhoz szöktünk; megvizsgálá, a puha kezét soká tartá – végre már félig elereszti, gyorsan ismét felhúzá, ajkaihoz vivé, s egy hos??szú csókot nyomott reá. Könnyen elpirúltam, s vissza szöktek ülésemre. Igen udvarolt. Ez már jó kezdet gondolám. A sétátra érve Gosztonyi⁵⁹ septemvirt⁶⁰ mutatá be. Kérdém leányai iránt. Távozván, Pintért hívá, kérdé irántunk, mondá: Atyámat jól ösmeri, s hogy él ő még? Én már a tegnapi hódolást jó kezdetnek vettem, mit mondjak a mairól? És olly igen szép, olly finom, olly mívelt ember! Megvallom, igen tetszik. De furcsa a sors játéka! Ugyan az, kivel Veszprémbe Anyám szólott – a mely eset olly közönyös vólt előttem – de inkább, majdnem bosszankodtam felette! – míg most? Valóban, érdekes egy ember! Szörnyűn víg voltam, sőt gyermekes, vágy, szükség vólt

⁴⁹ Helyesen: parthie – multság, szórakozás (francia)

⁵⁰ elősorolta, felsorolta (latin) – valószínűleg téves szóhasználat „előhozakodott” értelemben

⁵¹ fogat személyzettel (francia)

⁵² kétkerekű kocsi (német/francia)

⁵³ híres (latin)

⁵⁴ rondó (rondeau) (francia)

⁵⁵ Zeneszerző, Ludwig van Beethoven tanítványa.

⁵⁶ ruházatom (francia)

⁵⁷ itt: meggyűrődve (francia)

⁵⁸ Gyógyfürdön a fürdőzés mellett a kúra része volt a gyógyvíz ivása is a fürdőorvos által elrendelt adagokban és időközökben. Ezt a németül invalidenschrittnek nevezett lassú, vízvással tarkított sétát szolgálták a kanyargós ösvényű fürdői parkok

⁵⁹ Gosztonyi Miklós a királyi tábla bírāja, majd pesti váltótörvényszéki elnök.

⁶⁰ hétszemélynök – a hétszemélyes királyi tábla bírāja

bennem, ez lenni; s a szép ifjú minden szava mindinkább megörvendeztete – hiúságom igen hízelgett vala. Büszke vagyok e diadalra! A hőség ma árnyékban 31 foknyi vala. Hallatlan!

h. 19kén 6kor sétán valánk Horvátnéval, Vargánéval társalgtunk. Egyszerre hozzánk repül Andrásy grófné. Anyám leány kori ismerőse. Oly igen szíves vala. Meskóné vele volt, s kéré, mutatná őt nekünk be. Igen udvarias! Mivel mi nem tolakodtunk a haute voleéhez, ők keresnek fel. Egy ideig velök sétáltuk, míg inni mentünk. Most egy Tallián nevű úr társult hozzánk, s mellénk is ült. Kürti karöltve Csetkével jött hozzánk. Anyám K[ürti]vel beszélgetett, az oldalvást álló Csetke égő pillantással függeszté szemeit reám, de kissé távol állván, nem szólott – nem sokára távoztak, Csetke ama kifejezetten gratios⁶¹ meghajlással. Anyám mondá, hogy d. u. Andrásynéhoz megy, Tallián kísérlőnknek kínálkozott. Anyám d. u. Pintérrel kártyázott. 6kor jött Tallián. Egy érdekes megösmelési jelenet játszotték; 24 év előtt, mint tiszt anyám nagy udvarlója vala. „Tehát Hauer Théréz?!” Isten neki! Én kiosontam, s Attemsne⁶² ruhájába vetém magam. gyalog a szőlőken át mentünk a Kremnitzer házba. Azonban a grófnő éppen irtóztató fejfájás végett feküdt le – s be nem eresztettünk. Vissza ballagtunk hát, s korán értünk a parkba. Éppen a mint abból kivergődöttünk érkezett két fiatal ember póstával. Bravo! Csak ifjak! Mindjár vígabb lesz. Fáradtan ültünk a sétára. Pintér Anyám mellé telepedett, mellettem egy nyájas asszony ült, ki társnéjához dicséré nyakam fehérségét, s erre velem beszédbe ereszkedett. Igaz! ma reggel Völgyesiné szólított; engem igen kedvel most is hozzánk ült. 9 felé haza mentünk, csak ekkor érkezett a voleé.

k. 20kán 7kor mentünk le. Vargané Völgyesinéval szóllottunk pár szót s végre Horváth járt velünk. Neje ma nem volt itt. Urak sokan voltak; Haller gróf mindig igen fixiroz;⁶³ de ma egy más, több urakkal járó fiatal ember, mellette elhaladván, párszor meg is állott; s olly iszonyúan fixirozott, hogy boszankodva, már nem is tudám, merre nézek; párszor futó pillantást vetettem reá, végre mindig szemeim lesütém.

Horváth elhagyott; s én erre hallom: Péter! oda nézek, hát azon fiatal ember szólítá őt. Pár perc múlva nálunk termett, s magát meg nevezvén, egyúttal mint Casino báli⁶⁴ tánczosomat bemutatá magát. Valóban nem emlékezem több! s nevét sem értettem jól. Most Meskóné is hozzánk társult, s felszólított, vennénk valamit egy Somogyban adandó báli sorshuzásra. Bementünk Guttmannhoz; Anyám egy superbe poharat, én egy kis flacont⁶⁵ vettem; amaz ifjú is felszólított, keresnék valamit számára ki. Soká keresgéltem, míg egy kézi gyerta tartót a legczélszerűbbnek hittem. Elvette, s kifizette. Meskóné kérdé nevéért. Szekrényesi:⁶⁶ Na most én is meg hallottam. Szóllot egy perről, mellyet Meskóné ellen Niczkyné mellett egyszer vitt. Sokat nevettek. De most, még Anyám Meskónéval convertált.⁶⁷ Sz[ekrényessy] beszéllé nekem, hogy hallá Pes-

⁶¹ kecses (latin)

⁶² Vélhetően gróf Attems Lipót ulánuskapitány felesége, Schärffenberg Emília grófnő.

⁶³ átszúr, átdőf, fogva tart (ti. tekintetével); feltűnően bámul (francia)

⁶⁴ A soproni, vagy a pesti Kaszinóban rendezett bál.

⁶⁵ üveget (francia)

⁶⁶ Szekrényessy József pesti ügyvéd, később Etelka férje.

⁶⁷ visszafordult (latin)

ten én egy báróhoz, tiszthez mentem volna. „Dehát önnek is mondá tán Athanaszkovics?” Az nem, de az másról mondá ismét – folytatá pedig, hogy nem vettem e észre, hogy olly iszonyúan fixirozott; olly ösmerősnek tetszettem neki; kérde utánam, mondák neki, hogy szegény, özvegy vagyok; csak 7 hónapig élt férjem, s 5 hónap óta özvegy vagyok – hogy olly igen sajnált engem, hogy már illy fiatal koromban annyi keserűséget éléltem – hogy azonban még is kissé suspectenek⁶⁸ tetszék neki; s Horváthot kérdeztén, meg tudá, mit már sejtett. Utóbb mondá: hisz ön novellát is irt! Bezzeg lelkes magyar kisasszony! s egy galantzia követé a másikat. Mondá, mindig hitte, nagyon vidor vagyok, azóta, hogy novellámat olvasá, megözödött fellette. Casino bálról, akkori famosus fürtemről, Mátrayról s a t. vólt még szó. Végre haza mentünk s ő kísért. Zászlómhöz esküdött.

D. u. ismét Pintérel kártyázott anyám. 6-kor gyönyörű sárga selyemre vetett hímzett ruhámat húzám; de a test vastaggá csinál. Nagyon élegante. Így hát Meskónéhez mentünk, ki nem vala hon. Innen a sétára. Már előbb láttuk Sz[ekrényess]it. Most mindjár hozzánk jött. Fel s alá mentünk. Csetke egy fa mellett állott, égő pillantással követett. Horvátné vólt itt. Férje Koroséknak bemutatott. Egy kedves kis Késmárky kis[asszony] vala velök. Sz[ekrényess] mint irónőt mutatott be. Jól lehordtam. Végre innen távoztán, leültünk. Szó vólt kottáimról, mellyeket még Sopronba nem kaphaték. Mondám, majd ide hozatom. Sz[ekrényess] eltűnt. Most Kürti és Csetke jövének. Cs[etke] féltékeny pillantást vete a távozó Sz[ekrényess]re: „Ki ezen ember?” Könnyűden felelék. Csetke sokat, igen sokat szóllott – mit mondjak? s imád. Haza kell mennie, még ez éjjel. Testvére meg betegült, s atya haza hívá. A lehetőségig persuadáltam⁶⁹ maradna csak még Annára.⁷⁰ Nem lehet. Egy szó őt ide bilincselné – de ez a szó nem mondaték. Kérdém, mért nem vólt a sétán? „Igaz! mondá szemrehányó pillantással – korhelykedtem; csak igen későn feküdtem le – majd nem egész pénzemet elkártyáztam.” – Kis leczkét tartottam néki. – „De iszen, csak itt maradnék, majd visszanyerném pénzem!” Ezt ismét leczke követé. „De ne higye ám, hogy olly roppant sokat vesztettem! – Csak Boszankodom! – De itt vannak is mindig olly rossz emberek, kik ellenállhatatlanul vonzák az embert játékasztalhoz. Sehol sincs ez annyira, mint itt.”⁷¹ – „Igen mondá, ha illy őrangyalom mindig vissza tartana!

Sz[ekrényess]i jött most, nyílt levéllel kezében. Ő a terasszon⁷² jurátusának⁷³ írt, hozná a kottákat Etelkától el, s küldené gyorsan. Kérde, akarnám e a levelet olvasni? „Nem szükség.” Megköszönöm szívességét. Csetke kémlelő pillantással nézett reánk. „Talán útban vagyok?” kérdé féltő pillantással. Korántsem, csak csekélység, állítók mindketten. Sz[ekrényess]i. kérde még egyszer, valóban nem jövünk e fel, s távoza, hogy a levelet még elküldhesse.

⁶⁸ gyanúsna (francia)

⁶⁹ gyözködtem (latin)

⁷⁰ A július 26-i Anna-napon megrendezett Anna-bálra.

⁷¹ Fűreden mindennapos volt mind a legális, mind az illegális szerencsejáték. Részletesen: Katona Csaba: A szórakozás legális és illegális formái Balatonfűreden: éji zene, mulatság, szerencsejáték, prostitúció. Hedonizmus. Fel. Szerk.: Bana József. Győr, 2001. (Győri Tanulmányok, 25.) 17–28. p.

⁷² teraszon

⁷³ joggyakornok (latin)

Ugyan is, érkezésünk napján előszer, mult vasárnap 2szor táncoltunk. Sz[ekrényessy] mindent animiroz;⁷⁴ 8 és 1/2 táncost Andrásy Aladár-al⁷⁵ már öszveszámolt, mondá: mindent akar mulatásomra rendezni; s már ma tánczot assangirozni.⁷⁶ Azonban magam kéréim Anyám, ne menne ma még fel, mivel még egy leány ösmerősöm sincs. Csetkét újólag persuadálám, maradna Annára. Állitá, hogy sőt inkább futnia kell azon helytől, azon lénytől, melly olly veszedelmes néki. Azonban mondá, ha én kívánom, mindent el fog követni, hogy Annára vissza jöhessen.

Ürményi tábornagy jött hozzánk. Szeretőmnek bátya! mondám nevetve. Utóbb szerelemre jött a beszéd. „Én eddig valódian még nem szerettem! mond Cset[ke] csak most” Én sem voltam még soha szerelmes. szakítám félbe. „Nem? hisz csak az előbb mondá: szeretőmnek bátya.” Ugyan felfog ön minden szót! nevetve világosítám őt fel. „Milly könnyűséggel, milly kelemmel tudja magát a dologból húzni!” Párszor lelkesülve mondá saját, melodiás hangján: „ugyan nem győzöm nagysádat eléggé csudálni! de csak mondja, hól tanúlt így magyarul beszélni? illy tiszta dialectusban,⁷⁷ illy ékes keresetlen szép nyelvben – nincsen párja!” – Felhúzáam őt a kis tábornagyleánnyal. – „Kellemes kaland vólt; de hisz a leány még csupa gyermek!” Végre leültünk. Csetke mellém; anyám mellé Pintér. Cs[etke] mondá, szörnyüen féltékeny tudna lenni. „Nékem sokat utaznom kell – megölne a féltés, ha nőmet ez alatt hon kellene hagynom. Pedig, hogy mindig velem jöjjön, arra talán nem olly könnyen tőkellené magát el.” Bonczolám, hogy a féltés nemtelen érzés. Sokat szóllott a derék fiúról Beöthy Zsigárol⁷⁸; égésről, házukról, színészetről s a t. Ő olly mívelt, olly olvasott, olly finom érzésű, olly gyengéd, hogy én eléggé nem csudálhattam, mint tehete minderre szert? Kissé sentimentalis, ábrándozó, de ez olly igen jól áll neki. Saját könnyű gratiajával⁷⁹ félig keverve ült mellettem.

Egyszerre hátulról karomat fogá meg, s kebléhez húzá – én alig észrevehető lassún húzáam magam vissza, s kissé távolabb tőle. Minden, amit mondott, égő szerelmet lehelt – én első szerelme vagyok! Pedig nála nem fog ez olly hamar múlani! Mondá, ez ősszel egy rokonát hozzák haza Sopronból – talán ő megy érte.

Midőn Pintér távozott, a beszéd közös, s így német lőn. Meskónét nem szólítottuk, Cs[etke] haza kísért. A hegyen karomat fogá, felsegíteni akart. Én gyengén húzáam magam vissza. Az ajtónál lent bucsúzott; nékem még magyarul mondá: soha sem fogja feledni tihanyi ösmeretségét!

Midőn Sz[ekrényessy] a levéllel távozott, mély sohajjal mondá: „a szerencsés! önt szolgálhatja! – s parancsoljon nékem is valamit, kívánjon tőlem is – hogy szerencsés lehessen Önnek kedvében járni, Önnek egyik kívánságát betöltni!

⁷⁴ mindenbe lelket önt, életet visz

⁷⁵ Andrásy Aladár gróf az Első Magyar Általános Hitelbank későbbi elnöke.

⁷⁶ rendezni (francia)

⁷⁷ hanghordozásban, kiejtésben (latin)

⁷⁸ Vélhetően Beöthy Zsigmond Komárom megye aljegyzője, majd szolgabíró és képviselő, később a királyi tábla bírása, majd tanácselnöke.

⁷⁹ kedvességével (latin)

Én megvallom, érdekel ez ifjú. Olly mély érzés, olly valami fájdalmas fekszik minden szavában. S e mellett milly szép ő! s milly lélek, mennyi szellem lakik benne. Érzékiségem fel van ingerülve – jó, hogy távozik különben bolondságot követhetnék el.

Sz. 21kén. Alig valánk a sétán, már Czindery jött, s igen persuadálná Anyám, menne estebédre fel. Ma megteszi. Jött most Tallián, s mondá, hogy tegnap Veszprémben Rohoncynál⁸⁰ vólt. Mari leánya s Ocskay Julie⁸¹ annyira dicsérének – valóban nem érdemlem! A jó lányok ez által brillantá⁸² tesznek itt. Juliét a hideg leli; s így ma már Visnyére⁸³ sietnek. Nem sokára Voynits Losóné, s Tercsi leánya szállítanak. Igen kedves leány. Csak hamar Szekrényesi is itt termett. Ez haza is kísért. Tegnap tánczoltak; múlt vasárnap is, s érkezésünk napján is. Ma Vargánénál ebédelünk, Anyám megtiltá valakinek mondani. Stemmsné ruháját húzám hosszú újakkal, hajamba ama fekete szalagos coiffuret,⁸⁴ mellyet csak itt készíték. Alig kocsizánk ki, jött Hugonay⁸⁵ gr[óf], Bizay,⁸⁶ Nagy Leo, Pintér, Goth. Bizay mindjár zongorához ült s kezde egy barcarolet⁸⁷ danolni, de rekedt vólt. Ebédhez Nagy vezetett, Hugonay, s közte ültem. Vígán valánk. Ebéd vége felé a zsidókra is került a sor. Nagy nagyon az emancipatio⁸⁸ barátja. Megmondám egyszerűen nézetemet. Hugonay, Bizay, Vargáné pártomon valának. Lelkesedve vették fel csekély mondásaimat. Ebéd után fel s alá járkáltunk; Hugonay kitűnő tisztelettel követett; azt is mondá: látja, nálam sem vallás, sem külsőségek nem teszik az embert, csak annak jelleme, annak szelleme. Megvallom, nékem H[ugonay] igen tetszett. Ő olly nyugodt, ment minden túlzástól, eszes, jószívű; mindenütt kisugárzik kedélyessége, nemes érzése. Jó hazafi mellette, és szép, nagyon szép ember. De mindez nem ámít engem el; még se mennék hozzá. Két nő után, kiegésznek kell lennie szívének; s nékem, éppen mivel hidegebb vagyok, annál forróbb szenvedélyű férjemnek kell lennem. E mellett két gyermeke van már. mit vesződjem én olly gyermekekkel, kikben tán anyok minden hibája, minden üressége van? – nem, én itt nem csinálók magamnak illusiót.⁸⁹ Én nem böldegíttatnám, s nem böldegíthatnék. Én tetszem néki – majd elmúlik! Érdekes egy ember, de nem nekem való. Nemes érzésű – szép is, tán belé is lehetne szeretni még – még is csak azt mondanák: csak azért mentem hozzá, hogy grófnő legyek! – meg nem foghatnák tán, hogy valódi sympathiára⁹⁰ lelt.

⁸⁰ Vélhetően Rohonczy Ignác, Sopron vármegye főjegyzője, majd főispán-helyettese.

⁸¹ Ocskay Júlia bárónő.

⁸² csillogóvá – itt: ragyogóvá, vonzóvá (francia)

⁸³ Helység Somogy vármegyében.

⁸⁴ fejdísz, frizura (francia)

⁸⁵ Helyesen: Hugonay. A Vas megyei eredetű Szentgyörgyi Horváth család építette a Gludovác családdal Füred első szállodáját, a Horváth-házat. Részletesen: Feiszt György: Adalékok a balatonfüredi Horváth-ház történetéhez. Műemlékvédelem, 1977. 3. sz. 178–181. p. A család egyik tagja, Szentgyörgyi Horváth Zsigmond 1822-ben nyert grófi címet és ezzel együtt az ág a Hugonay nevet vette fel. A családból származott az első magyar diplomás orvosnő, Hugonay Vilma. A naplóban szereplő személy nem azonosítható.

⁸⁶ Bizay Mihály, a „nemzet bárója”. Évtizedeken át a nyarait Fűreden töltö „népszórákkoztató” rípac, aki feltűnő külsejével, „elmés” bemondásaival, színházi közönség toborzásával stb. szórákkoztatta a fürdővendégeket. A 19. századi Balatonfüred talán legismertebb alakja. Részletesen: Katona Csaba: A „nemzet bárója”, aki már életében legenda lett. Homo ludens I. Fel. szerk.: Bana József. Győr, 2002. (Győri Tanulmányok, 26.) 35–46. p.

⁸⁷ sajkásdal (olasz)

⁸⁸ Itt: a zsidóság egyenjogúsítása.

⁸⁹ ábrándot (latin)

⁹⁰ szimpátiára – itt (kölcsonös) vonzalomra (görög)

Azért is minden gondolatot reá elűzők. Ebéd után Anyám, Pintér, Messias, Így neveztem tréfás gúnyból Nagy-ot el, s a kedves Hugonay visthez ültek, engem pedig a zongorához practikáltak.⁹¹ „Una fortivat” dallám, s meglehetősen hangomnál valék. Bizay legnagyobb extaseba⁹² jött. Illy gyönyörű hang, illy kedves, érzésteli, olly igen szívhez szóló előadás – s tudja ég! mit mindent felhordott. Erre „a megösmerést” dallám. Gyűlöli a német dalokat, még is enchantirozva⁹³ vala. Az érzelem hágása a baráttól a szeretőhöz míg az anyánál kitörök igen tetszett néki. Az olasz romanzernál⁹⁴ egy szép, általam már rég elősovárgott maniera⁹⁵ taníta, mellyet egyszerűen rajzónnal beírtam, nem jött ki csudálatából. Most „le fout”⁹⁶ vettem elő. Bizay kezdetén nem is figyelve, a házi nővel beszélgete. Jött most egy pár szép, nehéz passage.⁹⁷ Hozzám repült. „Mit hallok? hisz ez Liszt féle accorde⁹⁸ vala? De már ez sok, illy dalnokné, s mellette milly virtuoz a zongorán!” s kezemet fogá meg, s lelkesítve csókolá. Mindjár ebéd után Schodelné⁹⁹ vala szó. Mély részvétellel szóllottam róla. „Nem írt nagysád néki egyszer?” mond Bizay. „Én e? nem, miért?” „Kapott ő Sopronból levelet.” „Tán Horváth Nina!¹⁰⁰ hisz ez nagy patriota:¹⁰¹ én Sch[odelné] nem is ösmerem személyesen!” „S miért nem?” mond Bizay fürkésző pillantással. Könnyűden felelék: „Hisz csak rövid ideig mulattunk Pesten” – de miért kérdett Ön?” Csak úgy hívé, mivel Ön olly nagy tisztelője – a levél persuadálás vala, maradna Pesten.”

De én ezt valóban aprehendálok,¹⁰² Mátraytól,¹⁰³ – én csak irám volt: Magyarhon, s Z. Leopoldina.¹⁰⁴ Vagy tán csak tréfa, csel lett volna Bizaytól?

Azonban az én „örültem után eltűnt új imádóm. Én zongoránál maradtam. Vargáné jött, s megsúgá, hogy Hugonay enchantirozva van tőlem – eszembe jutott Fischer, vagy inkább Kiefkohl ama verse: le son de votre voix au ciel nous fait monter – mais aussi sans chanter vous savez enchanter!¹⁰⁵

Azonban nem sokára Bizay ismét jött – Szekrényesivel!

Újólá kellett „una fortiva” t dallanom; újólá a megösmerést. Erre magyarokat játszottam. Az első megkísérésnél mond Bizay „de csak hallja! már csak ezen kiséret!” – a másodiknál figyelmeztete a gradation-ra¹⁰⁶ – mind úntalan hozzám repült „ah!” s kezemet csókolá; s ha mosolygva kérdém mi baj? „semmi” így mond – „csak játszék tovább” Hogy Szekrényessytől is egy pár forró kézcsókot nyertem, nem kell megemlitenem.

⁹¹ ügyeskedtek – értsd: rávettek, hogy játsszam a zongorán (latin)

⁹² önkívületbe – itt: elragadtatásba, lelkesedésbe (francia)

⁹³ elbűvölve (francia)

⁹⁴ érzelmes dal (olasz)

⁹⁵ fogás, tartásmód – itt vélhetően: kottázott dallam (francia)

⁹⁶ Az örület (francia) – dalcím.

⁹⁷ itt: részlet (francia)

⁹⁸ dallam (francia)

⁹⁹ Schodelné Klein Rozália operaénekeső, a Nemzeti Színház ünnepelt művésze.

¹⁰⁰ Soproni illetőségű hölgy, a helyi zenekedvelő társaság tagja.

¹⁰¹ itt: honleány (latin)

¹⁰² rossz néven veszem (latin)

¹⁰³ Mátray (Rothkrepf) Gábor a Regélő szerkesztője.

¹⁰⁴ Író, a Regélő gyakorta hozta különböző fordításait.

¹⁰⁵ A hangjának csengése az égbe emel minket – de Ön énekés nélkül is el tud bűvölni.

¹⁰⁶ zenei kifejezés: észrevétlen átmenet (francia)

Szemrehányást sokat tőn nékem: „miért nem mondtam neki, hogy itt ebédelünk? őtet is hitták, s el nem fogadá, nem tudván. Könnyűden felelék neki; hogy ma reggel úgy is említém előtte – s hogy ő nyilván csak nem vigyázott. Most Camilla keringőt játszott, s engem Bizay és Szekrényessy jól megforgatott. Utóbbi olly igen ínyem szerint repült; keblére is szoríta „óh egy ily tánc a világ minden báljáért sem adnék oda!” Aztán én játszottam keringőt. Erre Szekrényessy az első francaiset¹⁰⁷ kéré fixe.¹⁰⁸ Oda ígérém, de azon feltétel alatt, hogy első pár ízben ne lejtse elő; hanem a második colonneba¹⁰⁹ álljon. Ő megsúgá a tourokat¹¹⁰ – s ígére este is segítni. Uzsonna alatt Hugonay és Szekrényessi közt ültem – ez igen tudá, minden keresettség nélkül azonban – szép kezét mutatni. Aztán bekocsiztunk.

Anyám, én s Pintér ben, Szekrényessy a bakon. Egy párszor hátra nézett, s én egy tüzteli pillantással találkoztam – azután óvám magam reá nézni, – genirozott.¹¹¹ A sétán Horváthékkal sétáltunk s erre Vojnitsékhoz ültünk. Resinknek azután átadám hosszú újaim, kalapom, chemisette-em, s átvevén a schvalt,¹¹² s hosszú kesztút a patikában. Szekrényessy hozzám repült: „parancsolom e a falgyertyatartókat meggyújtatni?” Nevettem. „De állítá, az ünnepélyt az én kedvemért igazítá, így minden tőlem függjön is.” Mi fel s alá sétáltunk; Tercsi mellett Rónay Moritz,¹¹³ mellettem Szekrényessy. Sokat, igen sokat mondott ez.

„Miért nem maradtam Pesten? én egész reformat hoztam volna be! – nékem hódolván az ifjúság, a többi lányok is iparkodtak volna engem tökélyben elérni!” Persze! mondtam mosolyogva. „De sőt igen!”, – s most jöttek hasonlítások. „Egyáltalán, mondá, minden tekintetben, nincs Pesten csak egy lány sem – az az – a societé-hez,¹¹⁴ nem a haute volée, sem az alsóbb rendűek-hez tartozó – mely önnel mérkőzhetne!” De most én kezdém. „Önnek galantiája sértő minden többiekre – hát Steinbachék? Rozi valóban classikai¹¹⁵ leány! szépség, kedélyesség, ész, műveltség, tiszta életfogalmak, s mellette még szép vagyon. A mi a vagyont illeti – arról nem tudok sokat. új nemesek fiaikat szokták erősen dotirozni,¹¹⁶ hogy úgy a családot emeljék. A többi mind igaz. S én még igen jól emlékezem, hogy midőn Rozi világba lépett, s én őt először az apáczák bálján láttam: csodálatból megállottam. Dehát teszem, hogy ő személyességére nézve igen jeles leány – de nézze testvéreit! Ezen Feri, ezen Pepi! milly kiállhatatlan fúmo!¹¹⁷ – s lássa, a két leány szép, és jeles – s még is, majd senki jön a házba! honnan jön ez? a fiúk mindenkit elijesztenek. Ezen felfútság! Magamnak is egyszer, egy garcon¹¹⁸ társaságban olly vitám volt Ferivel, melly majdnem komolyan végződött!” Mit válaszoljak? – ő meg

¹⁰⁷ francia keringő (francia)

¹⁰⁸ biztosan – itt: odaigérni (francia)

¹⁰⁹ oszlopba – itt: táncsorba (francia)

¹¹⁰ kör, forgás (francia)

¹¹¹ zavarba hozott (francia)

¹¹² sálta (német)

¹¹³ Rónay Mór 1848-ban Torontál vármegye alispánja

¹¹⁴ társaság (francia)

¹¹⁵ klasszikus (latin)

¹¹⁶ hozománnyal ellátni, anyagilag támogatni (latin)

¹¹⁷ füst, pára (olasz)

¹¹⁸ fiú, ifjú (francia)

folytatá, hogy Feri mindenbe bele keveri magát, hogy kiállhatlan sógor vólna. – Tehát Rostyék? Ezek ellen csak nem mondhat semmit, ki nem gróf, az nem közelíthet hozzájuk! Én magam is a házba járok, csak múltkor ebédeltem ott – azonban ezek már a haute volléhoz számítják magokat.

Dehát Fábryék? „Derék leányok, s különösen Adéle szép is; de mennyi a testvér! itt mindjár legalább hármat kellene egyszerre elvenni!” Dehát Vízekelety Etelka?¹¹⁹ „Azt közelről nem ismerem, s engedje ennek külseje nem éppen vonzó!” Dehát Jeszenszkyék? ezek csak derék leányok! Szépek, háziasak, kedvesek. „Ezek még legelsőbb – de itt is sok hiányzik – mondom, mondom, ön az egyetlen! – Ó! tovább kellett vólna önnek Pesten maradni! mi ifjak alig valánk képesek, ön feltünténi örömmel kijelenteni – önt még közelről nem is ösmertük s ön már eltűnt! S hidje el! sok oly lény, minő ön, mit nem tehetne! mi válna minden belőlünk, lelkesítve önök által! Csak ész, csak szellem! Minden többi múlandó – milly könnyűn múlhat a szépség – de a szellem, az ész! – az mindent felülmúl! Én még eddig senkihez sem közeledtem komolyan először, mivel előbb önállásom kellett kivívnom – s másodsor – mivel önt ösmertem s önnek képe lebegett mindig előttem.

„Persze!” mondám mosolygva. „De persze; igen! ne gúnyoljon mindig! – én önnek sokat mondhatnék, mi önnek mutatná, hogy azolta, hogy a fővárosban lakott, én önt mindig figyelemmel kísértem!” – Beszéllé most, hogy múlt héten Hidegkúton¹²⁰ vólt – csak kevesen valának. Sokat meséle fiatal költőinkről; mondá, hogy minden héten párszor társaságai vannak, hól valami 30 barát, író, özvegy ül; ekkor zongorához is ülnek, énekelnek, 's a' t minden, minden meg vólna, csak egy lelkes, eszes nő, melly lelke vólna az egész háznak, melly életet öntene, melly bájt kölcsönözne e köröknek – egy olly hölgy minő én vagyok – hibázik! Állítá, hogy első szerelme vagyok. Szabadságot vevék magamnak, ezen kissé kétkedni. „De igazán: kis fantaziák¹²¹ – de valódi szerelem nem. Hisz önnek is vólt már egyszer fantaziája” „Nekem? ugyan kihez? tán ön csak jobban tudja mint én! – „Budán” – (tán Collináry? gondolám magamban) de ki? én bizonyossá tehetem önt, hogy bár mit is hallott, az csak kisvárosi csevegés vala, és semmi a dologban! „Hisz csak fantázia vólt! – Ön akkor mindig hon levén, sokat olvasott nyilván, s így igen megbocsátható vala az!” Megbocsátható? mondám magamban – s villámként hatott át egy gondolat – dehát ki?, kérdém. „Ön akkor sokat színházba is járt; úgy vélem, akkor még magyar színház vólt?” Én egyetlen egyszer sem valék magyar színházban; a németben is csak egyszer:¹²² Villámként átfutott azon gondolat, hogy ő is hallott azon gyanúról, melybe honszeretetem hozott – csak írjam egyszer ama müt, majd kivilágland, hogy én akkor tiszta, szűz, fiatal keblemmel egészen más valakit szerettem, mint ama színészt, kivel beszédbe csak honszeretetem késznete ereszkedni. Erősen nézék szemébe, s komolyan mondám: szavamat adom önnek, hogy semmi igaz a dologban, bár mit is hallott ön, s hogy az csak kisvárosi csevegés, azonban igen lekötelenne, ha megmondaná: ne féljen, hogy most sért, legyen bár milly koholmány. –

¹¹⁹ Vízekelety Mihály budai tartományi biztos lánya, Schlachta Etelka gyerekkori barátnője.

¹²⁰ Helység Veszprém vármegyében.

¹²¹ ábrándok – itt: titkolt, plátói szerelem (latin)

¹²² Vö.: „Ilyenkor láthatja a pesti német és budai magyar színházat.” Csatskai E.: i. m. 5. p.

„Hagyjuk abba! ön csak látja, hogy a fővárosban léte ólta mindig figyelemmel kísértem önt, s így még azt is hallottam, mit ön felől koholtak.” – Még kérem önt, de hiába. – Galantziai közt egyszer valamit diákúl¹²³ is mondott. – De én diákúl nem tudok mosolygám. „Az egész annyit tesz, mond Szekrényessy vonására Rónay, hogy: én csak nem szeretetek senkit úgy, mint önt.” Nevettünk.

Végre valami 3/4 9-kor felmentünk. Czindery átellenünkben ült. Én asztalvége, s Tercsi között. Uraink egyre hátunk megett susogtak. Szekrény[essy] sokat fel s alá ment. Mindent arrengeirozott.¹²⁴ A keringő első hangjánál nálam termett, s minekutánna kérésére Esterházy (ki a sétán igen szívesen megszólított – Zombori) megkezdé, utánna repültünk. – Sz[ekrényessy], Kotta, Szunyogh, Z. Móra, Zichy s egy kis titoknok. Perczelé!, valának táncosink. Én egyre, de egyre repültem; a többi leányok irigy szemmel néztek reám: Nagy s Czindery örömtelven kérdeék: megbántam e, hogy feljöttem? Szekr[ényessy] örömszikkázó szemekkel követett, hogy az ő választottja annyi diadalt ül. – française csak 4 pár vólt. én, Tercsi, Zichy C.¹²⁵ és Meskó leány. Én egyetlen egyszer sem hibáztam; Sz[ekrényessy] mindig sűgött; ellenben Z[ichy] C. egyre hibázott. Ezt követé Polka. Mindenki a báró Schmerzing¹²⁶ után igazodott, ki azt tegnap olly kitűnően eljár. Szek[rényessy] egy pár tourt tánczolt velem. Erre Rónay Lajos,¹²⁷ ki azt éppen nem tudom, kivel eljár – hozzám repüle. Én már előbb látám, hogy ő néha mazurképen lejt. Tüstént vele találtam magam, s nyilván igen is ez, az füredi ifjak legszebbikének inyére vala, mert az egész Polkát velem tánczoló ki. Még keringő követé ezt, minekutánna mindünnen dicséreteket araték gratios Polkámval. Most Rónay s Szunyogh a két Fiáth leánynyal Mazurt tánczolt, mellyre felkérésöket nem vala szabad elfogadnom. Örömsűgárzó arcokkal követének a folyosóig ifjaink; nyilván büszkék arra, hogy nékem ez estét olly kellemessé varázslák, mikép nem bánandom meg, hogy kérésökre eljöttem.

Voynitsék Rónayékkal mentek haza. Anyámnak Nagy, nékem Szekrényessy nyújtá karját. Hogy a dombon felhaladtunkkor nem egyszer húzá kezem ajkaihoz, egy ömledező: „Kedves Adéle”-t rebegvén, a szerelem által melodiassá varázsolta hangjával – tán nem szükség említenem. Elmenéskor nőha schvalom, s mantillám¹²⁸ is vólt, mégis selyem kendőjét takará nyakamra; olly gyermeki szorgoskodással, mintha legalább már jegyese vólnék.

Mondhatom, hogy igen, igen kellemesen tűnt le ezen nap. Anyám ma még délfele leült a sétára, míg öltözém; mondá, hogy ekkor Szekr[ényessy] hozzá állott, s véle kellemesen beszélgetett. Egyszer legényét hívá, élegante frakkban, s neki pipáját nyújtá. „Nyilván már előre így rendelve” mond Anyám; mert utóbb hallám, midőn egy úr a má-

¹²³ latinul

¹²⁴ megszervezett, elrendezett (francia)

¹²⁵ Vélhetően gróf Zichy Caroline, Seilern Crescence gróf Zichy Károlyal kötött házasságából született leánya, gróf Széchenyi István mostohalánya.

¹²⁶ Schmerzing Tádé báró kancelláriai fogalmazó, 1861-ben Nyitra vármegye országgyűlési képviselője.

¹²⁷ Rónay Lajos 1861-ben Torontál vármegye képviselője az országgyűlésen.

¹²⁸ vállra hulló csipke fejkendő (spanyol)

sikhoz mondá: E Sz[ekrényessy] bátyát igen kedvelem; nagyon derék, tiszteletre méltó ember; de ez itt szörnyű Windbeutel.¹²⁹

Anyám nemigen akarja hinni, hogy brillante körülményekben van – neki Hugonay igen tetszik – pedig ebből nem lesz semmi! Rezink mondá, hogy igen une vie débouchée¹³⁰ höse – persze, most többé nem olly fiatal – s neje is ollyan volt – ez tán csak révanche¹³¹ vólt – de már mondám okaim; s mellette maradok.

Szekré[nyessy] ma Vargánénál beszéllé, hogy francaiset, olly kitűnően lejti Rosty Ágnes;¹³² ha! azon pillantása a chassé-nal¹³³ oly electrizáló,¹³⁴ hogy az ember minden vére gyorsan kering; s ütéré kettős erővel ver. – „Ah! hát ön is segít vonni, a kedves Neszi¹³⁵ győzelmi kocsját?” kérdém könnyűden. Szemrehányólag pillanta Sz[ekrényessy] reám. „Nem; csak igazat kell ott hagyni, mi igaz.” – Na várj! gondolám magamban; tán csak nem Neszi az egyetlen, kinek hatalmában e varázspillanat van? – ha szemem nem is olly szép, minő az övé – de a pillanat, de a kifejezés meglegyen. S valóban, úgy látszik, eltaláltam. Olly tüzes pillanat követé az enyémet, s egy olly gyöngéd kézzorítás – e mellett látám, miként tódult a vér arcaiba – ah! hát eltaláltam Na ez már jó!

Tercsi a kedves is sokat tánczolt. Meskóné mondá: nagyon sajnálja, hogy nem vala hon, egyúttal leányival is akarván megösmertetni.” Udvarias, de visszavonult vagyok el-lenében. Igen jól esett a mai táncz tánczszűk farsangom után – olly kifejezetten kellemes érzés melegíti szelíden minden tagjaim – a táncz nem vala olly hosszas, hogy bágyadságot vonna maga után, s mégis ennyi, hogy a vért gyorsabb forgásba hozza – igen édes érzés.

cs. 22kén Korán jöttünk le a sétára. Majdnem kizárólag Vojnitsékkal társalogtunk; néha többi ösmerősinkkel is vóltunk. Szekrényessy cela sentene-n¹³⁶ nem vala a sétán; hisz tegnapi fáradságai után ki kelle nyúgonnia! Rónay Lajos egy ideig velem sétált. Ma fehér felső köntösömhez fehér faconette¹³⁷ kendőmet vettem, mi valóban igen jól állott. Reggeli után ismét le jöttünk, ekkor Szekré[nyessy] már előnkbe sietett; mondá, hogy már hallá, hogy hasonlíthatatlan pongyolám van – utóbb leültünk. Szekré[nyessy] mel-lém. Nem sokára Hertelendy¹³⁸ jött, s erre Hugonay. Sok figyelemmel vóltam iránta, s a beszédet nem kizárólag Szekré[nyessy]vel folytatám. Egyszerre ez hívatik. Nevetve tért vissza. Hátunk megett több úr ült. Egyike egy nagy, barna: Perczel Tólnából. Ez hívá vólt Szek[rényessy]t s kérdé: én vagyok e azon kisasszony, ki 13 nyelven beszéll? Hugonay mondá, hallá; Roth, Chernellel Annára jön; ösmerem e? s mostantól fogva mindig felhú-zott vele, de olly finoman, annyi kellemmel, hogy nem is boszankodtam. Végre ez is fürdeni ment. Még előbb, Memlauerénak szép kis Károlykáját magához hívá Szek[rényessy]y. ölébe fogá őt, s legnagyobb szeretet kifejezésével halmozá őt. Én is sze-

¹²⁹ szélhámos (német)

¹³⁰ Helyesen: un vie débouche: egy kicsapongó élet (francia).

¹³¹ Helyesen: révanche – bosszú, megtorlás (francia).

¹³² Rosty Ágnes később báró Eötvös József felesége (testvére, Ilona Trefort Ágostonhoz ment nőül).

¹³³ tánclepcs (francia)

¹³⁴ felvillanyozó (latin)

¹³⁵ Az Ágnes becéző alakja.

¹³⁶ Helyesen: cela senten – ezen az ösvényen (francia).

¹³⁷ mintás (francia)

¹³⁸ Vélhetően Hertelendy Károly volt Zala megyei alispán és országgyűlési követ, a balatoni gőzhajózás egyik kezdeményezője.

rettem volna a gyermekkel játszani, azonban szükségkép vagy fejeink, vagy kezeink közelségbe jöttek volna; s bár természetes lett ez volna, én mégis kerülni akarám – azért hívám a gyermeket, de nem nyúlék utána. Szek[rényessy] is nógatá: „menne a szép nénihez” – Egyszer a gyermek szeméből felpillantott égőn az én szemembe „óh! ha nekem illy szép fiam volna! – ah Adéle!” Érzem, hogy könnyű pír futja be arczám – elfordultam. Szek[rényessy] többekkel akart úszni menni – elmulasztá ezt, mellettünk maradván. Végre mi, a hideg fürdőnek vettük utunkat.

Anyám Vay bárónő mellé áll, ennek hívására; ez igen szíves vala vele. Nem sokára Fiáthék jöttek Horváth Péternével; ennek felkeltem; mindjár este Voynits Tercsi is jött. Ez allatt Szek[rényessy] úszni ment. Már jó félóra elmúlt, s én még egyre vártam fürdőre. Most Szek[rényessy] már vissza jött. Fiáthék mellett elhaladva, csak könnyen köszönte. „Igaz, szép leány e kisebbik de rettentő coquette!¹³⁹ – csak nézzed, (tegnap d. u. ólta te vagyunk¹⁴⁰) minő kihívó pillantást vet Szekrényessyre – hogyan mosolyg! – de mind hiába! – Ugyan rettentően szerelmes e Sze[krényessy] beléd édes Etim! Maga magát sem ösmeri; nem tudja, mit mível! – Rónay mondta nekem” mond Tercsi. Most Szek[rényessy] hozzánk repült; csodállá, hogy még itt vagyunk s hívá, ülnénk legalább a rondelleba, hól hívesebb. Alig valánk ott, már hiva Resink. Fürdőbe futottam tehát – azonban Sz[ekrényessy]nek igaza vólt; nem frisültem meg, mert a jóltevő híves víz után annál nyomasztóbb vólt a forró lég. Mire kijöttem; Anyám monda, hogy Sz[ekrényessy] olly szíves vala, őt ez idő allatt mulatni. Még kéztyű nem vala kezemen, s a nap égőn süte. Menés közt, Sz[ekrényessy] napernyőmet tartá, hogy kéztyűt húzhasak s így kezem le ne égjen. Nevettem, de megvallom, nyomaszó vólt nekem ezen figyelem, ezen olly nagy közelség. Csudálom, hogy Anyám türe. Látá nyilván azon gyorságot, mellyel azokat húzám, hogy e génetől¹⁴¹ szabadúljak. Sz[ekrényessy] terve, soupert¹⁴² e nyárfa sétán arrangirozni,¹⁴³ s itt francaiseket is tánczolni.

Még egy kissé a sétára ültünk, aztán hű kiséret mellett haza. Gyorsan kék háziruhámba öltözém. Hugonay már Talliánékhoz ígérkezett, így Nagy, Pintér s Szekrényessy valának parthiára kérve. A-pros-posi!¹⁴⁴ Ennek tegnap mondám, hogy ebéd után óig mindig hon vagyunk, látogasson meg. Állitá, hogy e pontban tán túlzott delicate¹⁴⁵ – de nem jön előbb, mintsem Anyám meg nem engedí néki, mert teherre nem akar senkinek lenni. Este én Anyámnak ezt mondám. Ez meg állitá, nem teszi, mert nem akarja, hogy azután oka legyen mondani „hja! ő engagirozott!”¹⁴⁶ Ez tragikai¹⁴⁷ vólt előttem: mert míg Anyám friquottiroz,¹⁴⁸ vagy vhistez, én is akartam volna mulatni. Azonban ma reggel már mondá, Sz[ekrényessy] fogja parthiára hívni; mi meg is történt, ideálja: Hugonay nem jöhetvén. Ebéd után láttam két kocsit jönni. A másodiknál gondo-

¹³⁹ kacér (francia)

¹⁴⁰ tegeződünk

¹⁴¹ zavar (francia)

¹⁴² vacsorát (francia)

¹⁴³ rendezni (francia)

¹⁴⁴ apropó (francia)

¹⁴⁵ aggályoskodó (francia)

¹⁴⁶ kötelezett (francia)

¹⁴⁷ tragikus (latin)

¹⁴⁸ kártyázik (francia)

lám: de hogyan hasonlít ezen úr Jemelkához!¹⁴⁹ Pár percz múlva betoppan Pintér. „Tudják Nagyságtok, mi a legújabb Füreden? Bezerédyék¹⁵⁰ éppen most érkeztek!” Tehát igazán?! Mindjár leküldtem Resit, nézne, hová szállottak. Azonban néhány percz múlva már szobánkban állott Pál.¹⁵¹ Everilda,¹⁵² fia, Murray¹⁵³ s Jemelka Higyaról.¹⁵⁴ most jönnek fel, s megértvén, hogy itt vagyunk, mindjár felsiettek. Pál utóbb ide jön lakni, s Everilda pár hét után, érte. Kávét csináltunk csevegtünk. Pál fürdeni ment, a másik két úr magát körül nézni, s csak a kis nő maradt. Persze Augusz¹⁵⁵ után kérdezni, ismét legnagyobb erőltetésembe került – de végre mégis megtettem; természetes könnyűden, minden többi ösmerősök között. „A szüret után, egy Schwájczji barátjával Schvaiczba utazik, onnan Lyonba, hól egy tudományos courso¹⁵⁶ akar hallgatni, s a farsangra Párisba. Barátjai hiába törekedtek, ötlet e szándékától elbírnai – s így csak ruinirozza¹⁵⁷ magát.” Ön fog e Sopronba jönni, Viczayhoz?¹⁵⁸ „Nem” vólt a keserű, csak igen is igaz válasz!

Menj, menj leány, vegyűlj a multságok zajába, szélesszed el magad! – légy könnyelmű, mert komoly érzésed csak bút készit néked! Viszonozzad másnak érzelmét, hogy ne szenvedje az azt, mit te most!!

Illy eszmék szedelék keresztül agyamat. Hogyan szerettem vólna könnyezni. Hogy nékem csak nincs sympathy szánva. Zsebkendőm széleit újjaimmal tördelém – ó sors! – mikor változadsz meg! Szekrényessy jött. Valami fél óráig maradt. Midőn távozott Everilda kérdé, hogy ez tán az igazi e? „Pesti ösmerősöm, s egykori tánczosom.” Hogy dicsérve szóllék róla, természetes. 2/4 ókor távoztak. Resi nem vala hon s én házi toilette-mben csak mégsem meheték el, így csak Anyám kíséré őket a sétára. Ez allatt, én szép új kék ruhamba vetém magam; chemisette szalma színű cocardeokkal¹⁵⁹ s a szalagöv hozzá. A patikába mentem, itt tudtam meg, hogy Vojnitsnéhoz ment. Millyen géne! Resivel kelle a sétán áthaladnom! De illyen Anyám! néha meg sem fontolja, milly kínos parancsa, s mit mondand a világ. Én csak repültem. A lépcsőkön Miske bárónővel találkoztam – ez kellett éppen még! Szegény druszám igen szenvedő – fatalis daganat! Nem sokára a sétára siettünk, s járáskelés után leültünk. De most láttam brillante! A két Rónay és Szekrényessy előnkbe állottak. Nem sokára jött egy ifjú – Sz[ekrényessy] pár szót szóllott, s erre ez őt mint báró Schmerzinget bemutatá. Sz[ekrényessy] a terembe siette, utána nézendő, hogy a terem fel van e mosva szappannal, s rendelést teendő, hogy tegnapnál több gyertya gyújtassék meg. Ez alatt Schmerzing mullatta, s udvarla.

¹⁴⁹ Jemelka József soproni orvos.

¹⁵⁰ Bezerédy (Bezerédi) Pál soproni táblabíró és családja.

¹⁵¹ L. az előző lábjegyzetet.

¹⁵² Bezerédy Pál felesége, Murray Everilda grófnő.

¹⁵³ A Sopronban élő gróf Murray Albrecht szolgálaton kívüli tábornagy családja, Murray Everilda az ő lánya volt.

¹⁵⁴ Hidja. Helység Tolna vármegyében.

¹⁵⁵ Augusz Antal tolnai földbirtokos, később Tolna vármegye alispánja, majd Pest vármegye főispánja, a helytartótanács elnöke, 1875-től báró. Liszt Ferenc barátja. Schalchta Etelkához hasonlóan ő is zenerajongó volt, a lány egy időben viszonzatlan szerelmet érzett iránta.

¹⁵⁶ kurzust (francia)

¹⁵⁷ romba dönti (francia)

¹⁵⁸ A gróf Viczay-család valamelyik tagja, vélhetően gróf Viczay Héder.

¹⁵⁹ szalagsokrokkal (francia)

Már előbb Andrásy grófnővel szóllottunk. Ő, midőn egyedül hon valék, meglátogatni akart, s kártyáját csakhamar Miskénéé követte. Ő Semseyével ment, s ezt bemutatá. Most Sz[ekrényessy] visszatért, egy másik ifjú karján. Látám, mikép ez megdöbbenve utánnam kérde. Pár percz múlva, bemuttatá magát. Csúzi Pali¹⁶⁰ vala. „Nagyság fog e még rólam emlékezni – majdnem kétlem. én azonban még igen jól tudom, hogy Sopronban létemben, az egész bálon, egyedül s kizárólag Nagysáddal tánczoltam csak.” Már én ezen igen örvendtem, s nagyon szíves is valék vele. Megvallom, már kíváncsi valék találkozásunkra.

Ignorirozni¹⁶¹ fog e ő, ki most jegyes? Vagy ha nem, szíves lesz e, vagy egy nemével az arrogancenak?¹⁶²

S íme a jó szív, a barátságos, őszinte, nyiltszivü magyar kedély meg nem hazudtolá magát.

Estebédnél Schmerzing báró, s Ronay Mórítz közt ültem. Első a a második francsiet kéré, s nagyon udvarolt. Horváth Péter sok beszélgete velem. Dőry Imrét zsidó rabbinak mondá, míg végre mégis felvilágosita. Ronay mondá: hisz ön magyar íróné, mint halom! Elhárítám. Taglalá, hogy jobb ha néne is húgot mond, nem öcsét; sokat szóllott Karátsonyiékról¹⁶³ is.

Szekrényessy Memlauerné mellett ült. Megvallá nekem ma, hogy ötet francsieban betanítá ma d. u. hogy több pár legyen. Most azonban Semseyék jöttek, s ő felkelt. Mosolygva mondám neki, hogy sajnálom, hogy megfosztatott szép szomszédságától. „De mit jelentsen ez?” mond ő fejet rázva, keserű hangon. Annyi esze van, hogy ezt féltesnek nem, csak tréfának vevé, s ez keseríté őt. A Cotillont kéré. Nem sokára körben repültünk. Bár sokkal több tánczosné volt tegnapnál, de megszapordtak a tánczosok is, s főleg szorgalmok. Egy szép barna juratus: Kupritz, minden második tournál lejté velem. Nagyon szép fiú. Első francaisete Szekr[ényessy]vel, a második colonneban; ismét igen jól ment, s ennek végével a leggratiozusabb¹⁶⁴ francaise tánczosnének hallám magam körös körül nevezni! Bezzeg csak itt vólnának Murray s Auerspergék¹⁶⁵ – vólnának vetélytársaim! Polkát ismét majdnem kizárólag Rónay Lajossal, néha, különösen tapsra ismételtetvén az – a két Inkey, Csúzi s Szekr[ényessy]. is megforgatának, olly annyira, hogy le sem ülheték. Itt is a legjobb tánczosné czímmel tisztelnek meg: A cotillont Szekr[ényessy] kérésére Csúzy lejté elő. Tudja ég! mit mindent csevegett öszve! „Nálunk még igen kevesen képesek felfogni a nő rendeltetése nagyságát, nemességét – egy lelkes nő lelke az egész háznak!” Ez már sokat ér s való, hogy keveseknek van illy szép fogalmok. Táncz között mindig mondá, első szabály a tánczos szemébe nézni – néha a han-

¹⁶⁰ Csúzy Pál Zala vármegyei birtokos, később honvéd őrnagy, Világos után közlegényként besorozták, szolgálat közben érte a halál.

¹⁶¹ tudomást nem venni, hanyagolni (latin)

¹⁶² dőlyfnek, gögnek (francia)

¹⁶³ A Karácsonyi család Torontál vármegye egyik jeles birtokos családja, amely a megyének a reformkorban többek között alispánt, majd főispánt (K. László), illetve főjegyzőt (K. Antal) adott. A napló feljegyzései közt előforduló ugyancsak Torontál megyei Rónay, illetve a Bács-Bodrog megyei Vojnits (Voynits) család kapcsán érdemes kiemelni, hogy a reformkor éveiben feltűnően sokan látogatták Füredet a déli vármegyék hivatalviselő nemes családjai. A reformkorból fennmaradt füredi fürdőlisták adatai megerősítik ezt a képet.

¹⁶⁴ legkecsesebb, legbájosabb (latin)

¹⁶⁵ A Sopronban lakó báró Auersperg Károly hadosztályparancsnok családja. A gróf Murray és a herceg Auersperg család a soproni társasági élet vezető alakjai voltak.

gászkarhoz¹⁶⁶ közel betöltém kívánságát – azonban megvallom, ritkán, mert risquirozám¹⁶⁷ hogy a felforró indulat őt tactusból¹⁶⁸ kihozza; hogy a kiejtett „ah!” ot hallják, hogy a keblére szoritást látják. Ugyan különbözők báli udvarlóim! Schmerzing meleg, galant,¹⁶⁹ csak engem látó, azonban mellette szorosan etiquette-re¹⁷⁰ néz, széreny, még kézsoritást sem merénnyel; Rónay kokett,¹⁷¹ mint azon táncz, mellyben legfőképp kitüntet figyelemmel van irántam; s pillantásával, szépségével akar meghódítani. Igaz, nagyon szép, Miksámhoz hasonlít.

A második francaise ma elmaradt; a kis Schmerzing nagy bánatára. Most a champagnerozó¹⁷² urak magyart¹⁷³ kívánnának. Kissé hangosabb lón, Anyám félni kezde. Zichyék haza mentek. Bár Semsey s Meskóék maradának, Anyám mégis haza ment. Azonban egy váratlan udvarlóm támadt. Ma délben láttam egy négy lovas hintót érkezni. Resi mondá, egy fiatal úr, kit a konyha felletti szobába vezettek. Este egyszerre egy jó estét kapok. – hátra nézek – ott áll Gludovác Pepi¹⁷⁴ – többé nem is távozott; valamennyiszer leültem, ő mellettem állott. Igen udvarias vala, társalkodása igen kellemes. Természetes, hogy ezen déclaré¹⁷⁵ udvarlás igen feltűnt. Voynitsékkal egyszerre távoztunk. Midőn az ajtóhoz érünk mondá Szekrényesyhez: „kérem, nyújtsa karját!” Ezt ő ki nem kerülheté, s én, egész természetesen szorosan Anyám mellett maradtam; Pintér oldalomon haladott. Igen jól mulattam. Olly valami bóldog érzés járja át minden tagjaimat. A lég olly puha, olly balzsamos, az emberek olly jók, olly egyenesek; én annyira kitüntetve látom magam valóban, ha úgy gondolkodom, mostani helyzetemet, sorsommal hasonlítom – én, annyira kitüntetve, annyira féteirozva,¹⁷⁶ – s még sem vagyok képes az egynek szerelmét megnyerni – valóban keserű játéka a sorsnak!

Anyám felette kedvetlen – fumója¹⁷⁷ soha sem ébredett annyira, mint éppen most. Ő mint Hugonayné akarna engem látni – s én fínoman, de nyiltan mondám neki a nemet. Boszankodik hogy Szekrényessy udvarlását elfogadom, azaz, hogy szíves, nyájás vagyok vele – lelkemre! nem érdekel ő még eddig; de már is tisztelem, mint fínom, mívelt embert, ki nem túlzó, s kiben valódi lovagiság lakik; társalgása tele ésszel, s én igen jól mulatok vele. Haza érve, Anyám haraguván, azzal akará részvéteimet, s így tán hajlékonyságomat megnyerni, hogy mondá rosszúl van; olly gyorsan is vett lélekzetet, hogy valóban félni kezdtem, hogy ez affectatió,¹⁷⁸ vérét irritálván, még tán igazán is árt hat neki. Kün vetkőzém, s az ágyba sietek, hogy nyugodjon ő – én így is függhetek ábrándimon.

¹⁶⁶ zenekarhoz

¹⁶⁷ kockáztattam (francia)

¹⁶⁸ ütemből (latin)

¹⁶⁹ udvarias (francia)

¹⁷⁰ illendőségre (francia)

¹⁷¹ kihívó (francia)

¹⁷² pezsgőző (francia)

¹⁷³ ti. magyar zenét és táncot

¹⁷⁴ Gludovác József.

¹⁷⁵ nyílt (francia)

¹⁷⁶ ünnepelve (francia)

¹⁷⁷ gőze – itt: dühe (latin)

¹⁷⁸ kényeskedés (latin)

„Túl gyorsan felejtünk, és bennünket is éppen olyan gyorsan felejtenek el.” – írja önéletrajza bevezetőjében az elsősorban műgyűjtőként ismert soproni polgár, Zettl Gusztáv. Emléke azonban 150 évvel születése után is tovább él családjában és városunkban, amelyet az a tény is bizonyít, hogy a Soproni Városszépítő Egyesület emléktáblát avat szülőháza falán. A család féltve őrzött kincse Zettl Gusztáv önéletrajza, ez a bőrkötéses, díszes könyv, amelyet valószínűleg idős korában kezdett írni, és sajnos nem tudott befejezni. Számos helyi vonatkozása miatt és kortörténeti dokumentum értékénél fogva gondoltam a Soproni Szemlében történő publikálására.¹ Nagypám, dr. Langer Herbert elmondása szerint ükapám, Zettl Gusztáv, magyarul talán értett, de nem beszélt, emlékiratát is németül írta. Műterme ólomkeretes ablakán egy vers olvasható, e négy versszak a családról, a művészetről, a hazáról való hitvallását tartalmazza. Az egyik sorban ez áll: „...állj készen hazád védelmére...” és e felett kacagányos magyar vezér látható. Tárgyi öröksége, lakása és annak műtárgyai megtekinthetők a Zettl-Langer gyűjteményben, a Balfi utcában. Szellemi öröksége jelen írása, amely egyben cáfolatául is szolgálhat a bevezetőben idézett borulató szavainak.

A krónikás [Zettl Gusztáv] előszava

A nyugalanság és kegyelet hiánya manapság, hogy sokan nem tudják már a nagyszüleik nevét sem, nem is szólva dédszüleikről. Szomorú, hogy semmilyen ismeretük nincs elődeik életútjáról. Mennyi gazdag tapasztalat, milyen értékes családi történetek mennek veszendőbe ezáltal! Holott ez az ismeret az unokáknak öröm lehetne, ösztönözhetné őket az önmegvalósításra, esetleg intő példaként szolgálhatna a tudat, hogy minden egyes élet csak egy levél vagy virág a nagy életfán, amely a korábban megszerzett földi és szellemi erőkből táplálkozik, s kihúnyhat a hálátlan unokák révén. Talán túl gyorsan felejtünk, és bennünket is éppen olyan gyorsan felejtenek majd el.

Miután magam is fészket raktam, érzem idejét annak, hogy az öreg szülői ház iránti hálás szeretettel leírjam ebben a könyvben mindazt, amit az őseimről megtudtam, valamint ami jót és rosszat az életben megtapasztaltam, amire törekedtem és amit elértem: gyermekeim örömeire és emlékezetére.

* A kerek évfordulóhoz és Zettl Gusztáv emléktáblájának elhelyezéséhez kapcsolódva örömmel adunk helyet Dr. Langer Róbert személyes hangú bevezető sorainak és a német nyelvű Önéletrajsból készített fordításának. Terjedelmi okokból e helyütt a szövegből csak válogatást közölhetünk, de a soproni helytörténetírás számára igen hasznosnak tartanánk, ha az Önéletrajz két nyelvű, magyar- és német nyelvű kiadás mellett a kiadás önálló kötetben is megjelenne. *(A szerkesztőség)*

¹ Fordításomban a kor szokásának megfelelően a német neveket magyar átíratban közöltem (főleg soproni polgárokról lévén szó), ahogy azt nagypapámtól is hallottam és ahogy a cégneveken stb. magyarul szerepelt, kivételt csak a nyilvánvalóan német emberek esetében tettem.

Ősök és szülők

Dédszüleim 1750 körül Bajorországból Kőszeg környékére vándoroltak be, nevüket Zodl-ként írták. Nagyapám a nevét Zoedl-nek írta. Ő a saját házában lakott, amelyet később az Unger család vásárolt meg, és helyére egy új házat épített. Nagyapám a kőszegi Lobpreiß özvegyét vette feleségül, aki a Strucc nevű fogadót vezette.

Nagyanyám Lobpreiß-szel való első házasságból három gyerek született: Teréz, aki egy Gobra nevű fogadóshoz ment férjhez ott helyben. Ferenc, aki a Flandorffer cégnél lett pincemester és Johanna, aki egy Szekér nevű állatorvos felesége lett. Nagyapámtól, aki Kőszegen meglehetősen nagy gyümölcskereskedéssel rendelkezett, újabb három gyermeke született: édesapám Zetl József, Zetl Anna – aki korán meghalt –, és Zetl Károly, akiből ócskavas kereskedő lett, üzlete a Várkerületen volt a Zetl és Szöllősy cég részeként. Nagyapám, amikor még jó anyagi helyzetben volt, egyszer kezességet vállalt Lobpreiß Ferencért egy Schey nevű zsidó embernél. Ezért amikor Lobpreiß „A kakashoz” (jelenleg „A strucchoz”) címzett fogadója tönkrement, neki kellett mindent kifizetnie. Schey nagy uzsorás volt, aki sokakat tönkretett. Édesapám gyakran mesélte nekünk, hogy amikor nagyapa már mindent kifizetett és Schey még mindig pénzt követelt tőle, nagyapám olyan méregbe gurult, hogy kiutasította. A zsidó nem hagyta magát könnyen lerázni, erre ő megragadott egy kapát és hozzávágta, de az szerencséjére csak súrolta a fejét. Ettől fogva azután békén hagyta nagyszüleimet. Schey az uzsoráiból dúsgazdag ember lett, utódai még bárói rangot is kaptak. A bécsi Opernringen nagy palotája volt ennek a Kőszegről származó családnak.

Miután nagyapa a maradék vagyonát egy értékpapír-vesztés következtében elvesztette, minden gyermeke maga kényszerült megkeresni a kenyerét. Édesapám gyakran mesélte, hogy amikor Flandorfferékhez került tanulónak, Kőszegről gyalog jött ide, egyetlen bőrnadrágban. Lobpreiß nagybácsi ekkor már szállítmányozó volt ugyanezen üzletnél, csak később lett pincemester, és több mint 50 évig tevékenykedett a borszakmában. Jelenleg is a tulajdonomban van a Flandorffer család jubileumi kancsója. Lobpreiß 1804. április 21-én született Kőszegen és 1870. október 18-án halt meg Sopronban. A három testvér, köztük édesapám is, fejenként 40.000 forintot örököltek utána. Sajnos, édesapám 1873-ban ezt az összeget és még valamennyit a Kereskedelmi Bank igazgatótanácsnokaként elvesztette, ez az esemény nagyon felizgatta. Édesapám 1812. szeptember 14-én született Kőszegen, négy évig ott járt iskolába, majd 1822-ben jött Flandorffer Ignáchoz inasnak, ahol négy év múlva felszabadult. 1824-ig tanulólegényként vándorolt, majd egy évet töltött Klagenfurtban egy Pamperl nevű kereskedőnél, ahonnan aztán Hofer Péter hazahívta Sopronba üzletvezetőnek. Miután Hofer az üzletét 1830-ban felszámolta, édesapám önálló lett, és megvásárolta a Balfi utcai ecetgyárat Ringseisentől, majd ugyanitt borkimérést létesített. 1836-ban elvette feleségül Aberth Barbarát, Aberth Ferenc kereskedő lányát, és hozományából megvásárolta Ringseisen házat, amelyben az üzlete volt. 1844-ben alapította spiritusz-, likőr-, rum- és ecetgyárat, amelyből főként likört exportált. Bécsben voltak leányvállalatai, és ebből meglehetősen jó jövedelme származott. Sajnos, a leányvállalatok kiterjesztése miatt túl sok adóssága lett. Mivel már akkor is nehéz volt a kintlévőségeket behajtani, a konkurencia pedig növekedett, üzletében egyre inkább az égetett szeszre helyezte a hangsúlyt.

Áldott édesanyám édesapámat kilenc gyerekkel ajándékozta meg, sorrendben: József, Mária, Sándor, Anna, László, Hermina, Emma, Gusztáv és Károly. Szüleim boldog polgári életet éltek. Édesanyám a szorgalmas, takarékos háziasszony és a gondos anya mintaképe volt, aki gyerekeinek áldozta életét. Sajnos, a gyorsan egymás után jövő gyerekek nagyon megviselték, soha nem volt ideje kímélni magát.

A Bauer család 1890 körül

1849-ben, röviddel a forradalom után, egy kora reggel, mikor a szüleim még ágyban voltak, szakácsnőnk – aki éppen a piacra indult –, azzal a hírral rohant be hálószobájukba, hogy betörték, és az egyik tolvaj éppen akkor ugrott ki az ablakon. Erre mindketten felugrottak, rohantak a helyszínre, és látták a pusztítást. A vasládát felfeszítették úgy, hogy kézzel bele lehetett nyúlni, az összes készpénz eltűnt, a falról hiányoztak a rézpénzekkel teli zsákocskák. Elképzelhető volt a szüleim izgatottsága. Szerencsére édesapámnak előző este fizettek ki egy ezer vagy kétezer forintos tartozást, amit nem zárt be a pénztárba, hanem csak betette a fiókba, és ezt a tolvajok nem találták meg. A további nyomozás során kiderült, hogy a tolvajok este mentek fel a padlásra, és miután minden elcsendesedett, éjjel lejöttek, s a külső ajtót kivágták, a belsőt felfeszítették, így hatoltak be az irodába. A szemközti házban akkoriban bizonyos Braun asszony péküzlete volt. Mivel ő a pékek szokása szerint már három órakor felkelt, látta ugyan, hogy fény van átellenben, de arra gondolt, hogy édesapám a leltáron dolgozik – mivel ezt általában éjjel végezte –, hát nem tulajdonított az ügynek jelentőséget. Édesapám természetesen azonnal feljelentést tett, de nem tudták ki-

nyomozni a tolvajok kilétét. Ennek ellenére bezártak egy zsidó embert, akinél több ezer forint értékű zsákos pénzt találtak édesapám pecsétjével a zsákokon. Édesapám erősen gyanúsított egy elszegényedett kereskedőt, aki a Halász utcában velünk szemben lakott, gyakran mutatta őt nekem, mikor már felnőtt voltam. Ez az ember ugyanis a rablást követően hamarosan kocsira, lovakra, ökrökre és tehenekre tett szert és senki sem tudta, hogy honnan volt rá pénze. A forradalom idején a jogorvoslás Magyarországon elég gyengén működött, édesapámnak lettek kellemetlenségei, a végén még őt gyanúsították, hogy önrablást követett el azért, hogy fizetésképtelenséget tudjon jelenteni. Ekkor a szüleim végre belátták, hogy a legjobb, ha megpróbálják az egészséget elfelejteni. Igen, a forradalmi évek nagyon izgalmas idők voltak. Minden jó magyar hazafit lázadónak tekintettek, és mivel édesapám még fiatal és forrófejű volt, sokat szenvedett e gyanúsítgatások miatt.

Édesanyámnak a sok bekvártélyozás miatt rengeteg dolga akadt. Egyszer magyar honvédeket szállásoltak el, aztán horvátokat, szerbeket majd osztrákokat, akiket mind etetnie is kellett. Egy napon egy osztrák tábornok jött a szüleimhez és követelte, hogy adják át a hálószobájukat. Ez ellen ők tiltakoztak, és mikor a tiszt édesapám indulatát látta, azzal fenyegetőzött, hogy édesanyámat felkölteti a pellengérenél. E zaklatott idők ellenére édesapám jó üzletet csinált a borral, aminek ára több, mint kétszeresére emelkedett, neki pedig minden pincéje tele volt a legjobb borokkal. Természetesen édesapámnak is be kellett vonulnia a polgárórségbe, és amikor az ellenség Sopron felé közeledett, a gárdának Lövvőig kellett menetelnie. Ez az elválás édesanyámnak nagy fájdalmat okozott. Szerencsére nem került sor nagyobb csatára. Amikor egy gárdista kartácstűzet kapott az arcába, apám megszánta, védelmébe vette, Nagycenkre vitte, ahol is egy bábával megoperáltatta, ezért hamar hazakerült. Természetesen sokat meséltek e csatáról, ahol egyébként alig akadt sebesült. Mindennek ellenére édesanyám örült a legjobban hazatért férjének.

Őt a sok egymás után jövő gyerek, a sok munka és aggodás nagyon legyengítette, ehhez hozzájárult még a betörés is, amikor lengén öltözve futott az irodába, jól megfázott, s ezután kezdett betegeskedni. Négy testvérem halt meg, József bátyám nyolc évesen, Mária és Sándor öt évesen. László teljes testén megégett, ugyanis ő édesanyámmal aludt egy ágyban, amelyet minden este forró ágymelegítővel melegítettek be. A gyerek a szakácsnő tudta nélkül korábban bújt ágyba, hogy elrejtőzzön, és mikor az bedugta a forró melegítőt a takaró alá, szegény keservesen felordított, de már késő volt. A teljes bőre megégett és ráragadt az ágymelegítőre. Hosszú órák múlva, embertelen kínok között halt meg. Az utolsó gyermek, Károly öcsém a születésekor halt meg, a Szt. Mihály templom gyermek-temetőjében nyugszik. Édesanyám egyre jobban elvesztette erejét, egyre gyengébb lett, ezért a nyarat vidéken kellett töltse. Közelsége miatt édesapám Bánfalván bérelt lakást a Leirer családnál, ahol nagy gyümölcsös volt. Sajnos, már a jó levegő sem segített rajta, és amikor onnan hazahoztuk, az ágyat sem tudta elhagyni többé. Az előző nyarat még Kitzceck-ben (Stájerország) töltötte a bátyjánál, Aberth Károlynál, aki őt igen szerette. Különös, de annak ellenére, hogy csak három éves voltam, egészen pontosan emlékszem arra, mikor bennünket, gyerekeket halotti ágyához hívtak, és ahogy mindannyiunkat megcsókolt és megáldott. Aberth Ferenc nagybátyám valamint a nagynéném is jelen voltak és szavukat adták édes-

anyámnak, hogy minden tekintetben gondoskodnak rólunk, de a halála után egyikük sem törődött velünk. Egészen jól emlékszem arra, hogy a temetésen a koporsó mögött, ölében vitt a dadám, nagy fekete kendőbe burkolva.

1856-ban, röviddel édesanyám halálát követően a legidősebb nővérem, Anna, Bécsbe került Kepler tanító családjához, ahol egy évig tanult. Keplerné ismerte Heckel Antóniát, aki Bartl órás özvegye volt. A Bartl családnak lakkgyára volt Bécsben és nagy háza, mert Bartl Bécs polgármestere is volt. Három lányukat nevelőnőnek taníttatták, és mivel édesapám is nevelőnőt keresett számunkra, Keplerné segítségével alkalmazott egy Jenny nevű leányt hozzánk. Ez természetesen nagy esemény volt mind a négyünk számára. Amikor eljött a bemutatkozás napja, Anna nővérem szépen kiöltöztetett, besütötte a hajam, fehér nadrágot adott rám selyem kabátkával, hogy minden ünnepélyesen nézzen ki. Szorongó várakozás után végre megérkezett a kocsi a vasútról az új nevelőnővel, akit Gobra nagybátyám kísért hozzánk. Kirohantam a kapuhoz és sajnos az a malőr történt, hogy elestem, éspedig pontosan egy tehénlepény középebe. Keserves sírással fogadtam Jennyt, a pizsok csöpögött rólam, ez Annát is nagyon elkéséřítette. Jenny kisasszony kedves volt velünk gyerekekkel, amennyire lehetett, elfogadott bennünket, de én azért hű maradtam Terézhez, a dadámhoz, s ez Jenny számára nem volt túl kellemes. Amint a házban egy kicsit megvetette a lábát, elhatározta, hogy eltávolítja a dadámat, s ez hamarosan sikerült is neki. Teréz Nagymartonba került Kloiber plébánoshoz, ott házvezetőnőként jól ment sora. Körülbelül egy év múlva édesapám azt gondolta, hogy a legjobb számunkra, ha lesz egy második anyánk, ezért feleségül vette Jennyt. A házasság természetesen nagy meglepetést okozott mindannyiunknak, főleg azzal, hogy olyan gyorsan történt. Az esküvő viszonylag egyszerű volt, mert édesapám rokonai nagyon ellenezték a házasságot. A szertartást a bencés templomban Ramozi igazgató végezte, aki édesapám személyes jó barátja volt. A tanúk Zettl Károly és Gobra nagybátyáim voltak.

Új anyánkat nem sokat láttuk, ő ugyanis nagyon szerette édesapámat, de ránk gyerekekre nem sok időt fordított. Néhány év múlva iskolaérettek lettünk és mindnyájan iskolába mentünk. Mivel annak idején vált szokássá, hogy a gyerekek magyarul is tanuljanak, s mivel ez a német iskolákban lehetetlen volt, ezért egymás után színmagyar falvakba kerültünk részben cseregyerekként, részben kosztos diákként. Anna Kisfaludra ment a Szabó családhoz kosztos diáknak, amiért édesapám havi 20 forintot fizetett. Hermina cseregyerekként Sárvárra került egy Stieder nevű özvegyhez. Emma cseregyerekként Lövöre Sohárnéhoz, én pedig kosztosként Szabóékhoz Kisfaludra.

Szüleimnek vidám és boldog élete volt. Mindig nagy társaság és sok vendég volt nálunk. Esténként gyakran jöttek különböző urak vacsorára, utána nagy kártyapartik voltak. Farsang idején szüleim minden bálon ott voltak, különösen az után, hogy a nővéreim eladósorba kerültek, de főleg azért, mert édesapám szenvedélyes táncos volt. Nagy házibálok is voltak nálunk, lakásunk szűk méretei ellenére előfordult néha, hogy ötven pár is táncolt ott. Néhány évvel a házasság után mostohaanyánk anyja, Heckel Antónia is hozzánk költözött, és haláláig házunk Halász utcai szárnyában lakott. Mostohaanyánk nővére és sógora, a Herz család is hozzánk menekült gyermekével 1859-ben Olaszországból, ahol a férfi hadtáptiszt volt. Egyetlen gyerekük, szegény Fritz is itt halt meg rövid szenvedés után, őt is a Szt. Mihály temetőben hantolták el.

A gyermek halálát követően Bécsbe költöztek, ahol nyugdíjba ment Herz bácsi. Néhány év elteltével a nagyném és férje visszaköltöztek Sopronba, itt egy darabig a Ritter-házban laktak, majd később hozzánk, a Halász utca első emeletére költöztek, ott éltek halálukig. Anyánk húga, Mária, egy Liechtenstein herceg alkalmazásában álló férjhez ment férjhez és csodás birtokon élt Morvaországban, ahol a férj egy öntöde igazgatója volt. Ez a Pistel bácsi lengyel volt, kitűnően értett a bányaügyekhez és az öntödét jó színvonalra emelte, magát ezért kenyéradó gazdájánál is többre tartotta. Egyszer olyan heves vitába keveredett a herceggel, hogy annak nyugdíjazás lett a vége. Ekkor saját vállalkozást indított, egy ólombányát, ezen aztán minden megtakarított pénzét elvesztette. Édesapám nagyon támogatta őt, egyszer például 10.000 forintot adott neki, amiből ő az erdélyi Kudzsiron alapított vállalkozást, de avval is nehezen boldogult, egyre nagyobb adósságokba keveredett. A pénz visszafizetéséről szó sem lehetett, édesapám elvesztette hát az egész tőkét. Pistel nagynéni gyakori látogatásai mellett – melyek olykor hónapokig tartottak –, mostohaanyám, mivel neki nem lett gyereke, magához vette húgának négy éves fiát, Maxot is. A fiúcskát gondosan felnevelte, kiházásította, ő Ulrich Bertát vette feleségül, akinek a nagynénje mindkettőjüket jól ellátta. Max átvett egy fűszerüzletet, ami hamarosan tönkrement. Egy idő után átvett egy tejkereskedést, amivel viszont egy kisebb vagyont gyűjtött. Jelenleg telekügynök, két jóravaló felnőtt fia van. Mivel anyánk e „fiát” rendszeren támogatta és általában sokat költött rá, családjában gyakori viták támadtak emiatt, és azért is, mert a mama Pistel nagynénit is támogatta. Édesapám jól menő üzlete azonban az időnként elszenvedett nagy veszteségek ellenére mindezeket elviselte. Amikor én nősültem, édesapám üzlete már hanyatlóban volt, de szerencsére még megérte az üzlet új virágzását, bár ekkor már a Várkerületen élt nagyon jó nyugdíjából. 1892. december 24-én hajnali 3-kor hunyt el rövid szenvedés után, orbáncban. Valamennyiünknek nagyon szomorú karácsonya volt. „Isten nyugosztalja örök békében.”

Testvéreim

Három testvérem volt. A legidősebb nővérem, Anna, 20 évesen ment férjhez 1867 január 28-án² Ofner János soproni k.u.k. postamesterhez. A plébániatemplomban Rach városplébános eskette őket. Ofner János nagyra becsült hivatalnokcsaládból származott, apja városi tanácsnok volt. Nővéremet sógornői, akik saját házukban laktak áteltenben a dómtemplommal, szívélyesen fogadták, anyai támaszt lelt bennük. Nővérem házassága ritka boldog és rendezett volt, hat gyermeke született: Mariann, Krisztina, Muki, Pepi, Rudi és Anna. Mariann Klenka Ferenchez ment férjhez, aki a Szt. István Társulat részlegvezetője, két gyerekük van: János és Gréta, akik Budapesten élnek, boldogan. Krisztina Brandt Antalhoz ment férjhez, aki nagyon művelt, szép és szorgalmas üzletember volt, de sajnos a tőzsdén teljesen tönkrement. E sok izgalom miatt szerencsétlen 35 évesen szívinfarktust kapott és fiatal özvegyet hagyott hátra egy fiúval (Tóni) és két lánnyal (Jenny és Krisztina), meglehetősen szegényes körülmények között. Szegény nővérem ezért kénytelen volt Krisztinát gyerekeivel együtt a házába

² Az évszám a német szövegből hiányzik.

fogadni, mert noha Brandték tehetősek voltak, semmit sem tettek értük. Tóni ma hivatalnok Budapesten. Jenny egy Huszár nevű, a Déli Vasútnál dolgozó hivatalnokhoz ment férjhez, boldogan élnek, bár eddig utódok nélkül. Krisztina a legédesebb gyerekkorában halt meg. Szegény Krisztina unokahúgom hosszú szenvedés után 32 évesen hunyt el.

Nővérem legidősebb fia, Muki, hosszú évek óta nálam dolgozik, jelenleg részlegvezetőként. Hiermeyer Annát vette feleségül, aki nagyon kedves lány. Muki maga a megtestesült szorgalom, feleségével és két gyermekével, Krisztivel és Irénkével itt él boldogan a házamban. Pepi unokaöcsém is az üzletemben dolgozik jó pár éve, mint írnok, nagy megelégedésemre, jelenleg még nőtlen. Rudi a Nagymartoni Takarékpénztár pénztárosa volt, de betegsége miatt fel kellett adja állását és hosszas szenvedés után 28 évesen halt meg. Betegsége a katonaságnál kezdődött egy meghűléssel. Anna unokahúgom édesanyjával él, és ő vezeti a háztartást. Ofner sógorom, legidősebb nővérem férje, rövid szenvedés után 76 évesen halt meg 1908. július 9-én Haupték löverében, nyaralás közben.

Hermina testvérem 1870-ben az Ötvös utcai kereskedő Spriegel Jánoshoz, egy úvidéki vámos fiához ment férjhez. Házasságuk eleinte boldog volt, és Hermina nyolc gyerekkel ajándékozta meg férjét: Jenny, Feri, Muki, Anna, Gusztáv, Irma, Augusztá, Ernő. Néhány év elteltével azonban a sógor kezdte az üzletét és családját elhanyagolni, megcsalta a feleségét, édesapámtól pedig kicsalt 40.000 Ft-ot azzal a fenyegetéssel, hogy öngyilkos lesz, ha nem segítenek rajta. Édesapám azt gondolta, hogy ha pénzzel kiségti, hogy az adósságait rendezze, megmentheti, de alig egy év múlva újra rengeteg adóssága lett. Ez így ment egészen addig, míg be nem következett a katasztrófa. Mivel édesapám szívesen lemondott ezekről az izgalmakról és fáradozásokról, magam kezdtem a dolgok után járni. Ez sok kellemetlenséggel járt, és néhány százast is vesztettem rajta. Nővéremet, aki még mindig szerelmes volt férjébe, nehéz volt meggyőzőnöm annak mihasznaságáról. Mivel az egész káoszt fel kellett számolni, szüleim arra jutottak, hogy Herminát a még élő négy gyermekével magukhoz veszik. Spriegel, aki nem léphetett szüleim házába, az üzlet fellendülését követően Budapestre menekült, ahol jelenleg is él, és igencsak kétes egzisztenciával rendelkezik.

Amikor a nővérem néhány év elteltével Aberth Károly gráci nagybácsitól néhány ezer forintot örökölt és ezt sógorom megtudta, azzal az ámitással, hogy most már abban a kellemes helyzetben van, hogy el tudja látni a családját, a nővéremet magához csalta. Mikor Hermina közölte velem, hogy elköltözik, én azt nagyon elleneztem és megmondtam neki, hogy ilyen feltételek mellett nem fogom tovább támogatni, hiszen a férje úgyis csak addig marad, amíg a pénze kitart. Sajnos igazam lett, és körülbelül két év múlva egyetlen krajcár nélkül tért haza. Miután a mostohaanyám nem vette vissza – annak ellenére, hogy édesapámnak halálos ágyán megígérte: Herminát nem hagyja el –, én lettem az, aki berendeztem neki és két lányának egy lakást a házamban, és teljes ellátást biztosítottam számukra. Néhány év elteltével a lányok igen rendes férfiakhoz mentek férjhez. Anna egy miniszteri hivatalnokhoz ment hozzá Budapesten, akivel boldogan éltek. Sajnos, a harmadik gyerek születése után elkezdett betegeskedni és néhány hónap múlva meghalt. Legidősebb gyereke, Iván, életben maradt, a két fiatalabb lány röviddel születése után meghalt. Hermina másik lánya, Irma,

akit tanítónőnek tanítottam ki, Varenitsch János gazdasági hivatalnokhoz ment férjhez, ő a Pongrácz grófok alkalmazásában áll a Pozsony melletti Nagyszarván. A házaspár boldogan él két szép gyerekével, Antival és Edittel. Hermina ma is nálam él, jókedvűen és megelégedetten abban a tudatban, hogy három életben lévő gyermeke boldog és rendezettek a körülményeik. Feri főkönyvelő a Dunaföldvári Takarékszövetkezetnél, budapesti lányt, Szelényi Margitot vett feleségül. Ebből a házasságból két gyermek származik. Muki műszergyártó Budapesten, jól menő üzlete van. Röviddel ez előtt volt mestere lányát, Piláth Irmát vette feleségül.

Harmadik nővérem, Emma, 1873-ban Bécsben a világiállításon, amikor Heckel bácsinál látogatóban járt, megismert egy k.u.k. főorvost, Myrdacz Pált. Gyorsan egymásba szerettek, és néhány hónap múlva összeházasodtak Sopronban. Myrdacz Pál szegény sziléziai parasztszülők fia, aki szorgalommal, saját erejéből k.u.k. vezérkari orvossá küzdötte fel magát, sok kitüntetésben részesült, és íróként is tevékenykedett. Mintaszerű, gyengéd férj és apa, nővéremet igen boldoggá tette, aki őt két fiúval (Gusztáv és Emil) és egy lánnyal (Jenny) ajándékozta meg. Az elsőnek én vagyok a keresztapja. Emil k.u.k. sorhajóhadnagy, már megnősült, eleddig gyermektelen. Gusztáv százados a vezérkarnál, és a mödlingi Katonai Főreálban tanít. 1911 ősze óta Myrdacz nyugdíjas, feleségével és lányával kellemes megelégedésben él Grácban.

Amit a krónikás magáról mondani tud

1852. október 8-án születtem Sopronban, a Balfi utca 11-ben, és a keresztségben a Gusztáv nevet kaptam. Gyermekkoromat Sopronban, drága szüleim Balfi utca 11. számú házában töltöttem. Fiatalkori barátaim és játszótársaim voltak: Storno Ferenc, Ganser Lőrinc, Heimler Károly, Kotzig Antal, Rath Felix, Potkorscheg Antal és még sokan mások. A rendes elemi iskolát 1859. október 1-én kezdtem Sopronban, és 1866 októberében hagytam abba a második reál osztályt. Tanítóm Pneisl Konstantin volt. Bérmlásom 1865 májusában volt Sopronban a dóm templomban, a győri püspök által. Bérmaapám a nagybátyám, Aberth Ferenc Xavér volt, elhunyt édesanyám bátyja. Hivatásomat, a kereskedőséget nem magam választottam, hanem kényszerűségből kellett gyakorolnom. Festőművész szerettem volna lenni. Tanulmányi időm 1866 októberében kezdődött és 1869-ben fejeződött be.

Iskolaéveim vidáman teltek, mivel mindig egészséges és élénk természetű voltam. Legjobb barátomnak kollégámat, Storno Ferencet választottam, vele töltöttem szabad óráimat. Storno olyan kéményseprő fia volt, aki emellett még restaurátor is volt és később kitűnő művész vált belőle, neve jól csengett országszerte. Már egész fiatalon nagy kedvet éreztem a rajzoláshoz, sok örömem telt a szép képekben és a régiségekben. Storno Ferenc festőművésznak tanult, ezért még közelebb kerültünk egymáshoz, hiszen azonos céljaink voltak. Sajnos, az én jó édesapám üzletember volt, és elnyomta festés iránti vágyamat. Mostohaanyám szigorú volt ugyan velünk gyerekekkel, de lényegében nem nagyon törődött a tanulmányainkkal, ő minden szabadidejét édesapámnak és az üzletnek szentelte. Így aztán viszonylag szabadon és függetlenül nőttem fel. A szabadnapokat nagyrészt Stornoéknál töltöttem, a téli napokon mindig rajzoltunk. A szebb napokon nagy társasággal labdázunk a temető melletti Mélyúton

és a Kurucdombon. Ott nagy élet folyt, időnként egyikünk-másikunk vérző fejvel tért haza, s a kaland veréssel, vagy hasonló büntetéssel végződött.

Zetl Gusztáv és neje Bauer Irma 1890-1900 között

Amikor a reáliskola első osztályába jártam, 1866 tavaszán kitört a háború Ausztria és Poroszország között, ez természetesen megpezsdítette harcias fiatal vérünket. Csatába szerveződöttünk mi is, és a „latinosokat” ellenségnek választottuk. Naponta gyakoroltunk a Bécsi dombon, mindig győztesek maradtunk, hiszen volt bajonettünk, néhányunknak még pisztolya is akadt, amit egy őrmester fia szerzett. Egyszer azonban pórul jártunk, mert a latinosok fegyvernek karókat loptak egy szőlőből. Ez a poncichtereinknek egyáltalán nem volt ínyére, és ellenünk fordultak. Rendes verés következett, mindenkinek menekülnie kellett. Én megmentettem ugyan a zászlónkat, de a városba érve elkaptak bennünket. Az iskolában bezárásra ítélték minket, és a vizsgálat is egyre kínosabbá vált. Ám szerencsénkre jött egy rendelet, hogy minden iskolát be kell zárni, mert a poroszok már a határainkhoz értek. Így aztán nagyobb baj

nélkül megúsztuk ezt a kalandot, és a végén még vizsga nélkül megkaptuk a bizonyítványt is.

Ekkor érkeztek el fiatalságom legszebb napjai! Mostohaanyám sógora jószágigazgató volt a Liechtenstein herceg birtokán a cseh-sziléziai határon. A nagynénénk a gyerekeivel hozzánk menekült. Pistel nagybácsi pedig tovább utazott nagy gyerekeihez, és ez alkalommal én is vele utazhattam. Ödön, Alfonz és Jenő mind velem egykorúak voltak. A bácsi az osztrák huszároktól egy szép fehér lovat vett, amelyen minden nap másikkunk lovagolhatott, ezenkívül egész sereg számára állt rendelkezésünkre, valamint a bácsinak volt még két pár ló is, amelyekkel gyakran kikocsikáztunk. Nagy esemény volt, amikor a poroszok átvonultak rajtunk, és nálunk kvártélyozták be magukat. Akkor esténként mindig táncmulatság volt, mert az unokanővéreim, Anna és Klementina, már felnőtt lányok voltak. Mindenféle szórakozásra volt módunk a nagy parkban és a gyümölcsösben, ahol tornaszerekkel felszerelt játszótérek voltak. A parkon keresztül folyt a Morva, a folyón szép gondola állt, amelyet használhattunk, ezen kívül minden héten volt vadászat. Így telt el az a három hónap szabadság, amit soha nem felejték el.

1867-ben édesapámmal és Aberth bácsival Budapesten voltam drága királyunk koronázásán. Csodás rendezvény volt, díszes kosztümmel és nagyon régi, eredeti népviseletekkel.

Október 1-jén az iskolakezdésre ismét otthon kellett lennem, de alig melegegtem meg a reáliskola második osztályának padjában, édesapám egy nap közölte velem: „Ma Flandorffer úrnál kezdesz tanulni.” Át kellett öltöznöm, úgy mentünk édesapámmal bemutatkozni, azonnal ott is kellett maradnom. Az első évem igen szomorú volt, mert noha semmilyen kedvet nem éreztem az üzleti élethez, igen keményen kellett dolgoznom úgy, hogy esténként már alig álltam a lábamon. Hajnali ötkor kellett kelnem, és kilenc-fél tíz körül kerültem ágyba. Még csak 13 éves voltam, az átlátszó-ságig sovány, de mégis erős lehettem, különben ezt nem bírtam volna ki. Az első éjszakákon sokat sírtam, hiszen havonta egyszer láthattam csak a szüleimet, ráadásul akkor is csak néhány órára. Mindezek ellenére kibírtam ezt a rossz időszakot, sőt a Flandorffer-ház kedvence lettem, nagyon sokat köszönhetek nekik. Két és fél év múltán felszabadítottak, de még fél évet dolgoztam náluk, mint alkalmazott, 20 forint havi fizetésért.

További képzésre 1870-ben Bécsbe kerültem. Önkéntesként dolgoztam a Franz Wilhelm & Co. Bürgerspital, Reisnerhof részlegében. Ez akkor a legnagyobb drogéria volt Bécsben.. Lakást és kosztot Heckel nagybácsimnál kaptam a Landstraße Reisnerstraße-n. A bácsi órás volt. Ő az inasévei után az Új Világba, Amerikába és Rio de Janeiro-ba ment, ahol nagy vagyonra tett szert, mivel öfélége, Don Pedro udvari aranyszállítója lett. 30 év után tért haza Bécsbe, ahol magánzó lett. A bácsikám neje igen kedves asszony volt, két fiúkkal is nagyon jól kijöttem, egyszóval: sohase volt jobb időszakom, mint az az év. Soha nem felejttem el jötevőimet. A Wilhelm cégbeli önkéntesség mellett Carl Porger kereskedelmi iskolájának esti tanfolyamára jártam, hetente egyszer kémia előadásokat hallgattam a főiskolán Pohl professzornál. Ha maradt időm, a St. Annában, a festőakadémián hallgattam előadásokat. Mivel egyre na-

gyobb vonzerőt éreztem a festészet iránt, édesapám jobbnak látta, hogyha hazahozat és beállít az üzletébe. Így végződött számomra egy szépreményű év.

Nagyon nehezen váltam el Heckel nénitől és bácsitól, de minden kérésem ellenére be kellett állnom édesapám soproni üzletébe, 1871 októberében. Az első időkben nem volt sok munkám, mert édesapám üzlete hanyatlott. Így viszont az erőfeszítések helyett nyugalom volt, ezért szorgalmasan rajzoltam és festettem. Csak 1873-ban – amikor májusban volt a világiállítás megnyitója Bécsben, majd hamarosan a nagy tőzsdekrach, ekkor édesapám is a Kereskedelmi Bankban, amelyben igazgatótanácsnok volt, jótállás miatt 60 000 Ft-ot veszített –, kezdtem behatóbban foglalkozni üzletünkkel. Főképpen azután, hogy Emma testvérem férjhez ment, és édesapámnak kauciót kellett letennie. Gyakran voltak üzleti ügyek miatt nézeteltéréseim édesapámmal, mert ő mindenféle újítás ellen volt, én pedig most láttam elérkezettnek az időt az üzlet megmentésére és felvirágoztatására. Édesapám elvesztett tőkéje az egész örökölt és megtakarított pénze volt, ezáltal mindazt amit az üzletben véres verejtékkel megszerzett, el is veszítette. Miután beláttam, hogy ez így nem mehet tovább, a mama beleegyezésével minden megtakarított krajcárt takarékpénztári értékpapírokba fektettem. Ennek mindjárt az első évben csinos hozama lett, melyet örömmel adtam át édesapámnak. Mindezek ellenére édesapám nem volt elragadtatva e manipulációmól és közölte, hogy a jövőben erről majd maga gondoskodik. Engedelmeskedtem, az üzletet folytattam ahogy tudtam, és nem is ment rosszul. Néhány év múlva édesapám vett egy házat az Ötvös utcában, aztán a Várkerületen is, az értékpapírjai is gyarapodtak. A sok munka ellenére maradt időm a saját értékpapírjaimra is.

Néhány barátommal alapítottam egy kvartettet és nyaranta a kirándulásainkon vidáman énekeltük a jól begyakorolt dalokat. Állítólag remek tenor hangom van, mindannyian csodálták magas hangjaimat, könnyedén kivágtam a magas C-t teljes tüdőből. Bécsi tartózkodásom alatt tagja voltam a Bellartia nevű festőakadémiai legényegyletnek, ahol szintén sokat énekeltünk. Egy ilyen alkalommal egy zsidó férfi odajött hozzám és azt mondta, hogy oly terjedelmű orgánummal rendelkezem, amit ki kellene használni. Ő szívesen fizetné a taníttatásomat tíz évig, és évi 4000 Ft fizetést is adna. Ebbe természetesen nem mentem bele, hiszen kötött az üzlet. Miután a hangom ismertebbé vált, be kellett lépnem mindenféle dalárdába és sok koncerten énekeltem szólót, legjobb barátom és tanárom, Wallner János Sándor zongorakíséretével. Egyszer a színházban a jó Klebheim báró felolvasóestjén énekeltem, és megszámlálhatatlanul sokszor visszatapsoltak. Egy alkalommal sikerrel szerepeltem Liszt koncertjén is, ekkor hallottam a nagy mestert első alkalommal. Az éneklés mellett elsősorban festéssel foglalkoztam, gyakran mentem Storno barátomhoz rajzolni, és ilyenkor mindig a művészetről beszélgettünk. A régiségek és régészeti leletek gyűjtésében is egyre buzgóbb lettem. Nagyon érdekes ásatásaink voltak, amelyeken sok múzeumi tanácsossal ismerkedtünk meg, segítségükkel bővítettük tudásunkat. Még ma is a helyi múzeum tanácsosa vagyok. Ha az én jó édesapám egy kicsit több pénzt bocsátott volna a rendelkezésemre, ma milliókat érő gyűjteményem lehetne, mert 60-70 évvel ezelőtt senkit sem érdekelt még az öreg "lim-lom". Az 1870-es évek elején ismertem meg Steiner Rudolfot, aki a bécsi festőakadémiáról frissen érkezett Sopronba, és rendkívül tehetséges volt. Mivel Steiner igen meggyerő ember volt, egyre inkább kötődtem hozzá.

Steiner szülei elszegényedtek, így arra törekedtem, hogy minél több megrendelést szerezzek neki. Később a saját műtermemet is rendelkezésére bocsátottam. Ezt soha sem bántam meg, mert az életben nem találtam nála jobb, és hűségesebb embert. Steiner jeles portréfestő lett, és kitűnő hírnévnek örvendett. Legjobb alkotásai közül számos található családuknál.

Még alig kezdtem édesapám üzletében dolgozni, amikor 1870-ben megkaptam a katonai behívót Haubner doktortól, a házi orvosunktól. Magánvizsgálata során alkalmasnak talált engem, ezért édesapám terjesztett be kérvényt felmentésemre. Fő okként édesapám szemének gyengesége szerepelt, és miután ő kétszer volt már sorozáson és mindig felmentették – már csak azért is, mert elmúlt 60 éves –, ezért rám a gyár fennmaradása érdekében volt szüksége. Így szorgalmasan dolgozhattam tovább az üzletben.

Munkakedvem növelése érdekében 1872-ben elutaztam, és pedig egyedül, egy üdülővonattal a Salzkammergutba. Csodás napok voltak ezek, élveztem a természetet. A legnagyobb benyomást természetesen Salzburg ősi vára és városa tette rám. Sok régi dolgot láttam és rajzoltam. A vidék kiemelkedő természeti szépsége a sötét Király-tó. Ezen az úton két kedves kereskedőtanulóval akadtam össze. Együtt barangoltunk mindenhová gyalogosan, és mindannyian a salzburgi "Medvéhez" címzett fogadóban laktunk. Ekkor úgy rámtört az utazási vágy, hogy mindjárt Amerikába akartam menni állást keresni, de ezt édesapám természetesen nem engedte, hiszen szüksége volt rám az üzletben.

1873-ban legjobb barátom Storno Ferenc a bajorországi Nürnbergbe került egy művészeti főiskolára, vele élénk levelezésben álltam. Minden levele szélén kis vázlatokat küldött, amelyek engem nagyon érdekeltek. Ő ott szorgalmasan festett és havonta hazaküldte legszebb képekkel teli vázlatfüzetét. Amikor eljött a nyár, összeszedtem a megtakarított pénzem, majd hosszas rábeszélés után jó szüleim végre megengedték, hogy 1874 júliusában elutazhassak Nürnbergbe. Linz városáig Hauser barátommal utaztam, és néhány napot itt töltöttem. Lenyűgözött a szép Duna-menti város csodás dombjaival, de mivel Nürnbergbe vágytam, innen egyenesen odautaztam. Kedves Storno barátom hívott magához lakni, amiért nagyon hálás voltam neki. Éjszakai vonattal utaztam, és délelőtt tíz körül értem Nürnbergbe. Akkoriban még nem voltak kocsik a vasútnál, ezért hordárt fogadtam, aki el is kísért a barátom lakására. Storno egy iskolai tanácsosnál lakott, aki barátságosan fogadott és bevezetett a lakásba. A jó Franzl még mélyen aludt, mikor felkeltettem nagyot nézett, majd egymás nyakába borultunk. Azt hiszem, igazán örült, hogy láthatott. A szobájában már el volt készítve az ágyam, igazán szeretetteljes fogadtatásban részesültem. Csodás nyári reggel volt és Ferenc az javasolta, hogy ne is nagyon mosakodjak, hanem azonnal menjünk a Pegnitz menti uszodába. Az alig tíz fokos víz teljesen felfrissített a hosszú utazás után. Innen a „Farkasszurdokba” mentünk néhány korsó sörre, itt művészhallgatókkal találkoztunk, akikkel gyorsan összeismerkedtem.

Közel hat hétig voltam Nürnbergben, szorgalmasan rajzoltam, és a művészeti főiskolára is gyakran bejártam. A nagyszerű Germanisches Museum-ban sokat tanultam a régiségekről, mivel a tárgyak hihetetlenül tanulságosan voltak elrendezve. Nürnberg 1874-ben még majdnem teljesen a régi állapotában volt látható. A várat és

nagyon érdekes földalatti járatait néhány művészhallgatóval barangoltam végig, és ekkor itt találtam egy szép 17. századi tört. A város házai alatt akkoriban még nem voltak pincék, hanem mindenütt föld alatti járatok voltak, ezeken végig lehetett menni a város alatt egészen a Dutzensteich-ig. Nagyon érdekes volt a zsibvásár is, akkoriban még sok 3-4 emeletes ház volt tele régiségekkel. A piactér alatt, mindenféle sitt között, a legjobb régi dolgok heverték, amiket olcsó pénzért meg lehetett venni. Ha akkoriban lett volna rá pénzem, ma gazdag gyűjteményem lehetne. Sajnos, Nürnberget nagyon hirtelen kellett elhagynom, mert édesapám sürgősen visszarendelt Sopronba. A hazaút Regensburgon keresztül vezetett, itt megtekintettem a Walhallát, ahonnan a Dunára is pompás kilátás nyílik. Innen Passaubá mentem, ahol a megérkezésem után dunai fürdőzéssel frissítettem fel magam. E szép város megtekintése után másnap hajóval utaztam Linzbe, ahol találkoztam egy bécsi legényegylet-beli (Bellartia) barátommal, és egy igen vidám napot töltöttünk együtt. Bécsen keresztül értem aztán haza, vonattal. Éppen ideje volt hazatérnem, mert a rossz bajor koszt miatt gyomorpanaszaim támadtak, jó ideig szenvedtem, mire megjött az étvágyam. Ott-hon a hosszú távollét miatt sok munka várt rám, amit gyorsan el kellett rendeznem. Így aztán gyorsan visszazökkentem a régi kerékvágásba.

1875-ben Storno barátom is hazatért, és ismét sokszor találkoztunk. Megint sokat rajzoltunk, és egy közös olaszországi utat terveztünk, ezért nyitottunk egy takarékkönyvet, ahova a megtakarított filléreinket helyeztük. Már készen állt az útiterv és megvoltak az időpontok, amikor az utazás előtti napon üzenetet kaptam Storno barátomtól, hogy sürgős munkája miatt nem utazhat. Ez nagyon bántott, de nem akadályozott meg abban, hogy egyedül is elutazzak. [...]

1876-ban sok könyörgés után megkaptam édesapámtól az engedélyt, hogy beköltözhessek házuk Halász utcai lakásába, és ekkor kezdtem öreg bútoraimat gyűjteni. Öreg bognárommal, Krug Sámuellel faborítású mennyezetet és ajtókeretet csináltunk, és ennek betéteit gazdagon kifestettem. Ezek a munkák, a sok fáradságon kívül pénzbe is kerültek, ezért hosszabb ideig nem gondolhattam újabb utazásra. Közel egy évet töltöttem műtermem díszítésével. Ugyanebben az évben ismerkedtem meg Steiner Rudolf barátommal, aki akkor érkezett a bécsi festőakadémiáról és portréfestőként telepedett le a városban. Sokat volt nálam és sokat hasznosítottam alapos tudásából. Amikor néhány év elteltével nagyobb műtermem lett, két fiatal barátjával, Petrik Bélával és H. Schwindelsackl-lal együtt festett nálam. Akkor aztán tényleg úgy néztünk ki, mint egy igazi festőműhely. Mindenki különböző képeket festett és egymást ösztönöztük a munkában.

1877 nyarán ismét hívott a messzeség. Pistel nagybátyám Erdélyben vásárolt birtokot és meghívott, édesapám pedig elengedett. [...]

1878-ban egy állami állatorvos lányával, a müncheni Marie Hoppe-val ismerkedtem meg Sopronban, aki a híres Raul színházigazgató sógornője volt. Különösen művelt, szép, szőke lány volt, aki engem lenyűgözött, olyannyira, hogy szándékomban állt feleségül is venni. Öreg főnököm és hajdani mesterem, Flandorffer Ignác is találkozott vele néhány alkalommal, a színházigazgató házában, és megtudta, hogy élénken érdeklődöm iránta. Mivel engem becsült ragaszkodásom, és a házához való kötődésem miatt, egy napon magához kéretett, és azt a tanácsot adta, hogy egy rokonommal utazzak el Mün-

chenbe, és tudakoljam meg Hoppe kisasszony pontos körülményeit. Ennek kapcsán ajánlóleveleket is ígért tekintélyes müncheni házakhoz. Myrdacz Pál sógorom ajánlkozott arra, hogy elkísér, így novemberben Salzburgon keresztül Münchenbe utaztunk. Myrdacz két hétig maradt Münchenben, és lelkiismeretesen tudakolódtott érdekemben a Hoppe család körülményeiről. Az összegyűjtött információk alapján a legkíméletesebben hozta tudomásomra, hogy nézete szerint a lány nem lenne megfelelő házastárs. Nehéz szívvel egyeztem bele a megváltoztathatatlanba, de még néhány hétig Münchenben és a környékén maradtam. Hogy elkerüljem a kínos találkozást, addig maradtam Münchenben, míg Hoppe kisasszony el nem hagyta Sopront. Távollétemben Wallner János Sándor barátom tovább figyelte a kisasszonyt, és engem szorgalmasan tudósított Münchenben. Az ő jelentései is megerősítettek abbéli meggyőződésemben, hogy a hölgygel való kapcsolat nem vezetne boldogsághoz. Ekkoriban sok vigaszt nyújtott nekem Johann Leutech müncheni borkereskedő barátom, akinek családja szívélyesen fogadott. Hazautazásom karácsony előtt néhány nappal történt. 1879 tele emiatt a kellemetlen esemény miatt nagyon szomorú volt számomra, főleg azért, mert mindenféle társaságot kerültem ekkor.

Mivel végre teljesen függetlenné akartam válni, ezért édesapám úgy látta jónak, ha bevesz az üzletébe cégvezetőként és társként, továbbá a lakó- és gyárrészt kibővítjük. A megbízható Handler Ferdinánd építész tanácsát kértük, aki a teljes átépítést tartalmazó tervvel állt elénk, ezt a legnagyobb meglepéssel fogadtuk. 1879 tavaszán kezdtük a bontást és őszre készen állt az új épület. Egyúttal a szüleim is elköltöztek. Édesapám házat vett a Várkerületen, és az Ötvös utcában. Így telt az idő igen feszes munkával és kötelességek teljesítésével. A gyárban kezdeményezett újításokat és bővítéseket a legnagyobb siker koronázta.

A mi építkezésünkkel egyidőben, Handler úr Rőjtökön új templomot épített, Bauer Antal védnökségével és pénzéből. 1879 egyik kora őszi reggelén Handler barátom keltett, és megkért, hogy kísérem el néhány napra a festőkészlettel együtt Rőjtökre, továbbá segítségemet kérte a templom belső munkálatainak befejezéséhez. Miután édesapám beleegyezését adta, Handler kocsiján Rőjtökre mentünk, és Antal László plébánosnál laktunk. Azonnal nekiláttam a munkának, segítettem a csillárokat felszerelni, egy életnagyságú Krisztust festeni, és a sekrestyét rendbehozni. E munka közben Bauerné ájtott a kastélyból és vajaskenyeret hozott nekünk tízóráira. Handler úr bemutatott, Bauerné pedig hosszabb ideig szemlélte hogyan dolgozunk. Handler úr rá akart beszélni, hogy tegyek tisztelgő látogatást a kastélyban, ezt azért nem tettem meg, mert a családot nem ismertem. A templomszentelésre is meghívott, de azt is visszautasítottam.

Egyszer, 1880 őszén színházba mentem. Édesapámnak ugyanis évtizedek óta bérelt páholya volt, szerfölött buzgó, és lelkes színházlátogató volt, én meg időnként kötelességemnek éreztem, hogy felkeressem szüleimet a páholyukban. Ezen az estén igencsak megragadta figyelmemet egy fiatal lány, aki a földszinti páholyban ült. Iránta való érdeklődésem miatt ismét szorgalmas színházlátogatóvá váltam, elkezdtem az ismeretlenről tudakolózni. A páholyt a Pfeiffer család bérelte, azt mondták, hogy a fiatal lány az ő unokahúguk. Csak később tudtam meg a nevét, és nagyon meglepődtem amikor megtudtam, hogy annak a Bauer úrnak a lánya, akinek birtokán Handler úrral a templom befejezésén dolgoztam.

Ezekben az években alapítottunk egy férfikórust dr. Cavallarral, mint elnökkel, és Lenck Gyulával, mint alelnökkel. Wallner János barátommal sokat gyakoroltunk, ő az egylet karmestere is volt, és létrehozott egy kettős kvartettet, amelyben Krojherr úrral első tenort énekeltünk. Természetesen minden fellépés előtt sokat próbáltunk, és egy ilyen próbán, amelyet dr. Cavallarnál tartottunk, a gróf és grófnő hölgyismerőseinek is bemutattak bennünket, köztük az én érdeklődésemre igencsak számot tartó Bauer Irma kisasszonynak. Így jött létre közelebbi kapcsolatunk, és legnagyobb örömömről azt tapasztaltam, hogy az érdeklődés kölcsönös. A színházibeli, távoli pillantásoknál egyéb nem történt, nem találkozhattunk, mert a fiatal lány szülei nem fogadtak látogatókat, mivel ő még nem volt bevezetve a társasági életbe, lévén csak 17 éves. A korcsolyaszezon kezdetekor meglepetésemre találkoztam Bauer kisasszonnal, aki minden délután felkereste a jégpályát édesanyjával együtt, akinek itt bemutatkozhattam. Sok kisas??szonyt tanítottam korcsolyázni, de ettől fogva minden tudásomat az új tanítványra összpontosítottam, aki rövid idő alatt egyike lett a legjobbaknak. A jégen tartott ünnepek alkalmával kvadrilla- és kotillon-táncok is szerepeltek. Hosszú idő óta ezek voltak a legboldogabb óráim. Farsang következett, és megtudtam, hogy Bauer Irma kisasszony első báljára készül. Szerettem volna nála egy kvadrillára feliratkozni, de legnagyobb bánatomra már minden tánca foglalt volt. A bálon azon vettem magam észre, hogy hosszabb szünet után újból táncosként jeleskedem. Miután a kvadrillák foglaltak voltak, kénytelen voltam a műtáncokkal megelégedni. Bauer kisasszonyt az urak, és főleg a katonák, mint az egyik legkedvesebb báli jelenséget ünnepelték, csak nagy művészet árán lehetett nála egy-egy fordulóhoz jutni. Néhány nappal a bál után a szüleim engedélyével látogatást tettem Baueréknál, akik igen barátságosan fogadtak. A tél így telt vidáman, változatosan, bálokkal, koncertekkel és jégen tartott ünnepekkel.

A húsvétot a Cavallar családdal Röjtökön töltöttem, Baueréknál. Az egyik legcsodálatosabb tavaszi nap volt az, amikor az ibolyákkal és primulákkal teli parkban Irma kisasszonnal nagy sétát tettünk, ahol a legszebb ibolyákból szedett csokrot kaptam tőlem. Gyorsan eltelt egy-két óra, az alkonyat közeledett, s ez hazaútra kényszerített bennünket. Közeledett az Irma kisasszonytól való elválás ideje is. A nyarat a Bauer család minden évben Röjtökön töltötte, de alakuló kapcsolatunknak a viszontlátás hosszú szünetei sem tettek jót. Összel, amikor a Bauer család visszaköltözött a városba, néhányszor meglátogattam őket, azonban legnagyobb bánatomra, a kisasszony szüleinél hűvös fogadtatásra találtam, ennek okáról azonban nem tájékoztattak. Néhány nappal később Bauer Miskától, Irma kisasszony bátyjától rövid írást kaptam, amelyben szülei nevében közli velem, hogy véleményük szerint a húga és én nem illünk össze.

Valószínű, hogy gonosz nyelvek megrágalmaztak engem, és ők ezt elhitték. Irma kisasszony édesapjával és két bátyjával hosszabb németországi utazásra indult. Az elválás, leghőbb vágyaim, reményeim szertefoszlása, de főleg a megaláztatás annyira megviselt, hogy súlyosan megbetegedtem, tífuszos lettem. Mikor hetekkel később kezdtem lassan felépülni, és az első sétámat tettem, találkoztam Bauerék hintójával, azzal, amely a hazatérőket hozta az állomásra. Irma kisasszonyon is meglátszott az elválásunk okozta fájdalom. Megkezdődött a színházi évad is, de mivel én mindenféle szórakozásból ki akartam maradni, színházba sem mentem többet. Egy este azonban anyám jött a szobámba és azt mondta, hogy azonnal készüljek, mert indulunk a színházba. Biztosított róla, hogy éppen azon a napon kellemes meglepetés fog ott érní, de további magyaráza-

tot nem adhatott. Hosszú vívódás után úgy döntöttem, hogy elmegyek a színházba, de csak a második felvonásra érkeztem. Legnagyobb meglepetésemre Irma kisasszony ismét ott ült a páholyban, köszöntésemet pirulva, a lehető legkedvesebben viszonzta. Ekkor vált világossá számomra, hogy Irma a bátyja egykori levelével nem értett egyet, és irántam érzett vonzalma nem múlt el. Amikor kezdődtek az őszi koncertek és kisebb mulatságok ahol találkozhattunk, néhány mondat után mindketten tudtuk, hogy a félreértéseknek vége, nincs akadálya leánykérésemnek.

1881. december 8-án kértem meg Irma kezét, a szülők házasságunkba azzal a feltétellel egyeztek bele, hogy csak egy év múlva tarthatjuk meg a lakodalmat, mert Irma még csak 18 éves, igen törékeny fiatal teremtes volt. 1882. augusztus 12-én vezettem mély-ségesen szeretett Irmámat az oltárhoz. Az egyházi szertartás a dómtemplomban volt, Póda városplébános esketett bennünket. Tanúim Aberth Károly gráci nagybátyám és kőmáli Flandorffer Ignác voltak, menyasszonyom tanúi pedig Bauer Ferenc és Pfeiffer Mátyás, Irma nagybátyjai. Az esküvői vacsorán, amely a Bosch-házban a Domonkos utca 9-ben, Irma szüleinél volt, a következő vendégek voltak jelen: Bosch Barbara, a nagymama, Bauer Antal és Mária, a szülők, Zettl József és Jenny, Bauer Ferenc és Mimi, valamint Irma testvérei: Mihály, Antal és Anna, továbbá Pfeiffer Mátyás és Lujza, Bauer Mihály és Fanny. Ezen túl Irma unokatestvérei: Bauer Fanny és Betty, dr. Cavallar és neje Krisztina, Flandorffer Ignác, dr. Bekk feleségével Fannyval, az ifjabb Pfeiffer Mátyás, Flandorffer Pál és Helén, Bauer Ottó és Gyula, Lenck Kálmán és Júlia, Hackhofer Krisztina gyerekeivel, Bosch Máriával és Ferencel, Ofner János és Anna, Spriegel János és Hermina, Myrdacz Pál és Emma, Pistel Max, Ofner Mariann, Antal László, a röjtöki plébános és végül Stranz Lujza és Börczi Mária háztartási alkalmazottak. Az esküvői vacsora nagyon vidám volt, különösen sikeres volt dr. Cavallar pohárköszöntője.

Zettl Gusztáv tovább nem folytatta emlékiratait, az utolsó részt már csak diktálta szeretett feleségének, aki a díszes könyvet mint családi krónikát folytatta, de csak néhány bejegyzéssel, a közeli családtagok születési, esküvői és halálozási dátumával.

"Életem legsúlyosabb csapása! Az én drága jó egyetlen Gustl-omat 1917. február 23-án hosszú szenvedést követően elragadta a kegyetlen halál. Nélküle nincsen értelme az életemnek. Bárcsak hamarosan követhetném! Közel 35 évig éltünk együtt, a legboldogabb házasságban. 65 évesen hunyt el szegényem." – írja. Ő férjével együtt megérte hat unokája, de már csak egyedül két dédunokája születését, és 1933-ban hunyt el Sopronban.

Zettl Gusztávnak és Bauer Irmának két lánya született, akik közül Helén (1883–1955), akárcsak fia, a nagyapám, dr. Langer Herbert (1907–2000) egész életét az apai illetve nagyapai házban élte le a Balfi utcában. Nagyapám 1948-ban nyitotta meg a nagyközönség előtt Zettl Gusztáv magángyűjteményét, és állított élő emléket e kitűnő embernek. Jelenleg a múzeum-lakást alapítványi formában húgom, Langer Ágnes őrzi és ápolja féltő gonddal.

SOPRONI ARCOK

GÖMÖRI JÁNOS

Dr. Bóna István és Sopron környéki
kutatásai

(Heves 1930. február 10. – Dunaújváros 2001.
június 4.)

Bóna István régészprofesszor, akadémikus 2001. pünkösdhétfő hajnalán visszaadta lelkét az Úrnak. A nemzetközileg elismert tudós távozása megrendüléssel töltötte el a hazai régésztársadalmat.

A jászapáti gimnáziumban érettségizett, majd 1948-tól 1952-ig a budapesti bölcsészkar hallgatója volt, ahol ős- és népvándorláskori régészet-muzeológia szakon végzett. Egyetemi szakdolgozatát az ürböpusztai avar temető elemzéséről írta. Ezt követően egy évig volt a Magyar Nemzeti Múzeum gyakornoka, majd a dunapentelei múzeum igazgatójává nevezték ki. 1954/55-ben óraadóként, 1957-től főállásban az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészeti Tanszékének

tanára. 1975-től az ELTE Ős- és Koratörténeti Tanszékének professzora, 1990 és 1995 között a Régészeti Tanszékcsoporthoz vezetője volt, megszervezte a Régészettudományi Intézetet. Haláláig az országos posztgraduális képzés vezető professzora, aktív tanár, aki szerteágazó tudását remek előadásokon adta át hallgatóinak. Tudományszervezőként az MTA Régészeti Bizottságának előbb titkára, majd az 1990-es években elnöke volt, hosszabb ideig az ásatási bizottság elnöki tisztét is betöltötte.

1961-ben szerzett kandidátusi fokozatot a hazai bronzkor-kutatást összefoglaló munkájával. 1972-ben a tudományok doktorává avatták. 1963-ban Kuzsinszky-díjat, 1984-ben Rómer Flóris-díjat, 1987-ben Akadémiai díjat kapott. 1990-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1998 májusától rendes tagja, s ugyanebben az évben az MTA felterjesztésére a tudósok legnagyobb állami kitüntetésével, a Széchenyi-díjjal ismerték el munkásságát. A Munka Érdemrend arany fokozatának birtokosa, a Pro Pentele Díj kitüntetettje is volt.

Bóna István munkássága átölelte Magyarország és Erdély majd minden régészeti kutatási területét, főleg a bronzkor, a népvándorláskor és az Árpád-kor vonatkozásában. A *Magyarország története tíz kötetben I. (1984)*, illetve *Erdély története három kötetben I. (1986)* c. könyvek több fejezetének volt a szerzője. Főleg az 1960-as években soproni témákkal is foglalkozott. Szerette városunkat, a sors hozta, hogy utolsó levelét Sopronba címezte. "Sajnálom, hogy Sopronban, ahová vagy tíz éven át többször is eljutottam, mostanában nem akad dolgom, rokonaim is elköltöztek a városból, ki a mennybe, ki meg Budapestre."

Bóna professzor a népvándorlás kori (főleg a gepida és langobard) településtörténet témakörében folytatott ásatásokat az ország egymástól távoli körzeteiben (a Hódmezővásárhely melletti Kishomoktól a Tolna megyei Kajdacsig), így jutott el Sopron környékére is, hogy mintaszerűen feltárja a hegyközi germán temetőt. Hegyközi leletei a Soproni Múzeum állandó régészeti tárlatát gazdagítják, egy itt kiemelt sír pedig – mellékleteivel együtt – a Magyar Nemzeti Múzeumba került. A feltárás eredményeiről frissiben beszámolt a Soproni Szemle olvasóközönségének.¹

Rövidesen megkezdte a Soproni Múzeum két kulcsfontosságú leletének újrafeldolgozását is. Munkásságára jellemző módon, a pontos régészeti adatközlés mellett a korabeli hiteles történeti forrásokkal értelmezte az európai hírű Cundpald kelyhet² és a 11. századi darufalvi kincset.³ Ezekben, az *Acta Archaeologica Hungarica*-ban német nyelven is megjelent (1964., 1966.) munkáiban összefoglalta a nyugati határvidék történetét a későavar kortól a magyar államalapítás időszakáig. Utolsó könyvében⁴ részletesen bemutatta a gyepűvidék és a "kalandozások", a Németország elleni hadjáratok (908–938) Sopron környékét érintő történetét. Foglalkozott a Sopronban talált római kori quád leletekkel is.⁵ A hunokról írt könyve egyaránt élvezetes olvasmány a kutatók és a nem szakmabeli történelembarátok számára.⁶ *A hunok és nagykirályaik* c. kötetben felvázolja többek között az ékköves csornai aranydiadém útját visszafelé

¹ VI. századi germán temető Hegykőn. SSz. 1960, 233–241.; 1961, 131–140.; 1963, 136–144.

² Cundpald fecit. A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon. SSz. 1964, 127–141., 218–233., 319–328; 1965, 32–41.

³ A darufalvi ezüstkincs. SSz. 1962, 227–241, 312–318.

⁴ A magyarok és Európa a 9–10. században (Bp. 2000.)

⁵ Beiträge zur Archäologie der Quaden. Acta. Arch. Hung. 15.(1963), 240–307.

⁶ Das Hunnenreich, Corvina – Konrad Theiss Verlag (Stuttgart, 1991.); A hunok és nagykirályaik, (Bp. 1993.)

egészen az Ob és Balkas-tó környékéig. A hegyközi germán sírmellékleteket és a belőlük levonható történeti következtetéseket (amelyekről külföldi konferenciákon is sikeres előadásokat tartott) olvasmányosan írja le *A középkor hajnala. A gepidák és langobardok a Kárpát-medencében* c. könyvében.⁷

Terjedelmi okokból itt nem sorolhatjuk fel az összes konferencia-kötetet, színvonalas német vagy olasz nyelvű kiállítási katalógust és több nyelvre lefordított önálló könyveit, amelyekben Sopron megyei leleteket is bemutat. Megemlítjük mégis a hamburgi múzeum 45. sz. kiadványát, a *Die Langobarden von der Unterelbe nach Italien* c. kötetet,⁸ amelyben *Die Langobarden in Pannonien* címmel írt az általa meghatározott Hegykő-csoport jellegzetességeiről. Hasonlóképpen társzerzője volt a *Germanen, Hunnen, Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit* c. nürnbergi kiállítási katalógusnak,⁹ amelyben Magyarország 5–6. századi népeit történeti-régészeti adatokra támaszkodva ismertette: *Ungarns Völker im 5. und 6. Jahrhundert. Eine historisch-archäologische Zusammenschau* – külön fejezetet szentelve a Fertő-környéki népvándorlás kori temetők értékelésének. Magyar részről főszervezője volt az észak-olaszországi Friuli-Venezia-Giulia tartomány nemzetközi langobard kiállításának, amelyen a Soproni Múzeum kiemelkedő hegyközi és veszkényi leleteit is bemutatták, és ahol a témában rendezett konferencia I. szekciója bevezető előadását Bóna István tartotta: *I longobardi in Pannonia* címmel.¹⁰

Volt tanítványaiként többen részt vehettünk ásatásain, temetőfeltárásokon, vagy 1966-ban a dunaújvárosi avar falu leletmentésén, ahol terepmunkát végző mesterünktől tanulhattuk az ásatásszervezést, a sajátkezű mérés-rajzolás, a régészeti objektumok gondos dokumentálásának fontosságát. Sokszor az ásatás helyszínén konzultált külföldi vendég-régészekkel, vagy hazai antropológusokkal. Az archeológia tudományos diszciplínaként alap és kiindulópont volt számára a történeti következtetések levonására.

Bóna István állásfoglalásai nagyban meghatározták a hazai régészet elmúlt évtizedeinek fejlődési irányát, pozitívan segítették elő Sopron körzetének, korai történetének kutatását is. Műveivel, amelyek fontos támpontok a további kutatás számára, ércnél maradandóbb emléket állított magának.

Tanítványaként, földijeként búcsúzom a hevesi harang szavával.

⁷ Corvina kiadó (Bp. 1974)

⁸ Wachholtz Verlag, Neumünster 1988. 63–73.

⁹ Verlag GNM, Nürnberg 1987. 116–129.

¹⁰ In: *I longobardi*. Electa, Milano 1990. 14–19., 34–37., 62–64.)

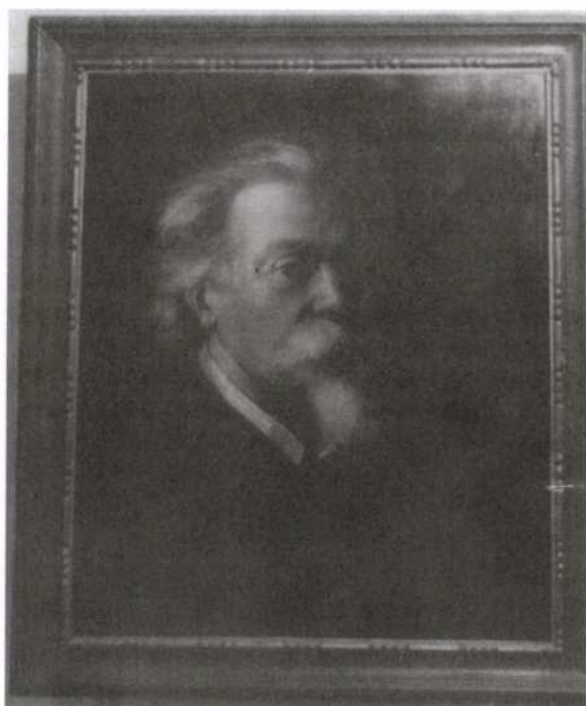
SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

ASKERCZ ÉVA

Ifj. Storno Ferenc kiállítása

(Lábasház, 2001. november – december)

Ifj. Storno Ferenc (1851–1938) születése 150. évfordulójára életművét áttekintő kiállítást rendeztünk a Lábasházban. E válogatás ízelítő volt csupán Storno Ferenc igen gazdag munkásságából, hiszen természetesen nem lehettek itt restaurátori tevékenységének fő, ma is fennálló emlékei. Elsősorban a festő Storno Ferenc előtt tiszteltünk tehát, és ez is fontos volt, hiszen életében jószerint csak csoportos kiállításokon szerepeltek festményei itthon és külföldön.

Ifj. Stornó Ferenc önarcképe

Ifj. Storno Ferenc működése az 1870-es évek közepétől szorosan összekapcsolódott apja tevékenységével. Mivel ő nem tanulhatott, ezért fiát mindenképpen tanít-

tatni akarta. Soproni gimnáziumi tanulmányait ugyan nem fejezte be, de a kéményseprést kitanulta. Hogy hogyan, arról naplójegyzeteiből értesülhetünk, amikor azt írja, hogy nagyon szeretett olvasni a padlások magányában. Apja ezután némi protekcióval beíratta a Bécsi Akadémia történeti festő szakára, ahol 1868–1871 között tanult, majd ennek félbeszakadása után 1873-ban Nürnbergbe küldte, hogy ott egy évig tárgytervezést tanuljon egy Gewerbe-Schule-ban.

Előkapu a piactérral

Ezzel rendszeres tanulmányainak vége szakadt. Következett az apja melletti gyakorlati képzés. Az 1870-es években egyre szaporodó restaurálási megbízatások teljesítéséhez ifj. Storno Ferenc is hozzájárult, kezdetben üvegablakok, ornamentum-rajzok

készítésével, később önálló tervek megrajzolásával. Apja festészeti tanultságát figyelembe véve használta fel fia segítségét, aki magát az egyre szaporodó restaurátori feladatok ellenére "Akademischer Maler"-nek tartotta, folyamatosan festett táblaképeket, különféle pályázatokra, kiállításokra küldte el festményeit. Ezekkel elért sikereit mutatja, hogy az 1875-ös székesfehérvári országos kiállításon aranyéremmel jutalmazták, és festményei révén kétszer nyert római ösztöndíjat.

Szárnyasoltár

Restaurátorként többek között Garamszentbenedek, Nyitra, Körmöcbánya, Nagyvárad templomainak, Alcsút kastélyának helyreállításában működött közre. Első önálló munkája az okai (Oggau) és a harkai templomok restaurálása volt. E templomokban az építmények kifestése, új, többnyire neogót oltárok és berendezési tárgyak tervezése volt a feladata. Az 1890-es években folyamatosan dolgozott egyházi és világi

épületek helyreállításán, főleg stílszerű kifestésén, s ekkoriban számos üvegablak- és oltárterve valósult meg. A pozsonyi kórház temploma (1891) mellett kifestette a soproni katolikus konvent gyűléstermét (1891), megtervezte a katolikus temető nagy kőkeresztjét, síremlékeket, kálváriát, később emlékműveket is.

Ekkorra készült el nagyszabású műtermük kifestésével a Bécsi utcában (1887-1891). Sokoldalú feladatvállalására jellemző, hogy épp úgy festett mennyezeteket, például a pozsonyi püspöki palotába, mint ahogy lourdes-i Mária-kápolnát Székesfehérváron, vagy oltárt Süttörbe, hogy falfestményeket restaurált Sárbogárdon és Csesztregen. Sopron környékének számos falusi templomát díszítik ma is az ő oltárképei. 1909-ben Ferdinánd bolgár király megbízásából a Koháry család osszáriumát tervezte és kivitelezte a garamszentbenedeki bencés apátság templomában. Ezért a bolgár érdemrend polgári tiszti keresztjét nyerte el, amelyre rendkívül büszke volt. A soproni megbízások is egyre szaporodtak ekkoriban. A Szent Jakab kápolna, majd a Szent János templom kifestése következett, s az Isteni megváltó lányainak temploma is az ő munkája. Egyik utolsó nagy megbízása volt a muzslai templom teljes kifestése 1913-ban, s azután a selegszántói (Antau) plébániatemplom díszítése 1921-ben.

Kép a kiállításról

Tanulmányai és az apja mellett szerzett gyakorlat határozta meg festői stílusát, sajátos, historizáló formanyelvét. A neogót ornamentumok, gotizáló üvegablakok, oltárok mellett erősen kötődött a reneszánszhoz. E vonzalmát a lakásuk zárt-erkélyének kifestése, a műtermükbe festett képek mellett bizonyítják vázlatrajzai, vázlatkönyveiben számos virágfüzér, inda, vonalrajz bukkan fel. Reneszánsz motívumokra járt a keze még olvasás közben is, mutatják azon könyvek "széljegyzetei", amelyeket olva-

sott. Tervezett reneszánsz díszítésű bútorokat (asztalt, széket, olvasópultot), cserép- és üvegedényeket az e stílusból kölcsönzött motívumokkal.

Apján kívül ő az, aki a család műgyűjteményét számos műtárggyal gyarapította. Tagja, őre volt az első soproni Múzeum Egyesületnek, amatőr régészként működött a soproni ásatásokon. Ezért gyűjteményüket, hasonlóan a múzeumokhoz, archeológiai tárgyakkal és fegyverekkel egészítette ki, amelyeket műtermükben helyezett el. Fő téri lakásukban számos ablak, ajtó, mennyezet festésén túl régi tárgyak díszítésével is találkozhatunk. Megtanulta például a bőrbatkolást, s a dísztelen 17. vagy 18. századi székeket új, maga tervezte batikolással díszítette.

Kép a kiállításról

Műtermük mennyezeti festését is maga végezte, témáját apjával együtt gondolta ki. E hatalmas mennyezeten az örökkévaló idő és a művészet összefonódását festette meg, belefoglalva e programba Schiller: A világ négy korszaka című költeményének mondavilágát. De itt látható a négy emberi karakter és a négy alapelem képe is. A műterem falait beborító nagyméretű festményeken Mária, mint Patrona Hungariae, valamint a festészetet és rajzművészetet szimbolizáló nőalakok jelennek meg.

Hosszú élete során mindig festett táblaképeket, ezek között világi, történeti jelenetek, mitológiai témák épp úgy jelen voltak, mint az egyháziak. Kedves témája volt Sopron, amelynek számos részletét festette meg, olykor többször is: a Festőházat az Ikva hídnál, a Fő teret, a Tűztornyot, a templomokat. Megfestette Sopron város vedutáját is. E nagyméretű városkép a fallal körülvett Sopront ábrázolja, megfestéséhez régi metszeteket, képeket is felhasznált. A kép hátoldalán elhelyezett felirat arról szól, hogy késő őszi hangulatban festette meg a várost, mivel ezt találta legjobbnak.

legillendőbbnek a város karakteréhez. Megfestett soproni részletein mindig igyekszik valamiféle ódon hangulatot visszaadni. Visszaálmodja az egykori piac képét a Fő térre, régies ruhába öltöztetett alakokkal. Színeiben sok a sötét, a régiesség miatt, s gyakori az igen élénk színek kontrasztos használata.

Kép a kiállításról

A múltba nézés, a historizálás egész tevékenységét áthatja. Meghatározza festészetét épp úgy, mint restaurátorságát, vagy műgyűjtő, múzeumszervező tevékenységét. E szelíd, szemlélődő alkatú ember múltba fordulása megmutatkozott abban is, hogy családi krónikát írt. Igaz, ebben apja nyomdokain járt, aki elkezdte a családtörténet leírását azzal a céllal, hogy fiainak, utódainak tanulságul örökítse azt. Ifjú Storno Ferenc naplószerű korábbi feljegyzéseit, családi eseményeket, a művészetről való elmélkedéseit, apja naplójának fontosabb részleteit másolta egybe, egy kódex méretű és kódexszerűen illusztrált kötetbe.

Megkísérelte a műgyűjtemény katalogizálását is, de ezzel sohasem végzett. Viszont értékes feljegyzéseket hagyott ránk a műtárgyak beszerzési helyéről, idejéről, vételáráról.

Szorgalmas ember, aki szerette a társaságot, számos országos társulatnak volt tagja, többek között a Műemlékek Országos Bizottságának, a Múzeumok és Könyvtárosok Szövetségének, a Képzőművészek Országos Egyesületének és külföldi festőegyleteknek. Sopronban a múzeum tiszteletbeli őre, a Képzőművészeti Társaság alapító tagja, de emellett számos polgári egyesület tagja volt, a dalkörtől a korcsolyaegyletig. Bizonyos bohémságtól sem volt mentes, az ifjúkori német diáktársaságok életszempléjét megőrizve volt Schlaraffia tag itthon, és nemcsak kifestője volt a soproni szabadkőműves páholynak, de tagja is. Eközben nagy családot tartott el, nyolc gyermekét a művészet szeretetére és tiszteletére nevelte.

E kiállítással emlékeztünk munkásságára, sokoldalú tehetségére. Válogatást láthatunk tárgy-, emlékmű-, festmény- és üvegablak-terveiből. A festményeken kívül bemutatunk néhányat a mintegy 80 vázlatkönyvből is.

Festőként inkább realista volt, historikus kötődéssel és színvilággal. Mai ízlésünknek időnként harsány, élénk színekkel festett, néha gondja volt az alakok helyes arányaival és a kompozícióval. Műveinek bemutatásával mégis elsősorban sokoldalú tehetségét kívántuk megmutatni, egy olyan ember tevékenységét, akinek Sopron egy korszakának megörökítését is köszönhetjük.

KUBINSZKY MIHÁLY

A Soproni Városszépítő Egyesület
2001. évi tevékenysége

Egyesületünk kezdeményezésére és anyagi hozzájárulásával, mecénásaink, támogatóink anyagi áldozatvállalásával és munkájával, valamint Sopron város önkormányzatának jelentős pénzügyi segítségével sikerült megvalósítani az elmúlt évek egyik legjelentősebb városszépítési feladatát, a Szent Mihály plébániatemplom éjszakai kivilágítását. Noha már nagyszombaton a templom fényárban úszott, az átadásra április 28-án, a városplébános és a polgármester jelenlétében került sor. Az elnökség határozata alapján a templom falán plakettel kívánunk megemlékezni mindazokról, akik adományaikkal és önzetlen munkájukkal hozzájárultak a nemes kezdeményezés megvalósításához.

A károlymagaslati kilátótornyunk tövében április 21-én, a Gombocz Endre emlékére rendezett napon dr. Gimesi Szabolcs polgármester köszöntőjét követően átadtuk a Természetismereti Ház berendezését és kiállítását a közönségnek. Ebből az alkalomból dr. Dank Viktor egyetemi tanár, a Magyar Természettudományi Társulat elnöke mondott beszédet.

Június 12-én átadtuk a Vashegy északi lejtőjén levő kőfejtő felett kialakított kilátópályát. Sajnálatos, hogy az Egyesületünk kezdeményezésére 1989-ben ennek köze-

lében felépített Gloriettet lelketlen gyűjtogatók tönkretették. Helyreállítását fontolgatjuk.

A Szélmalom utca és a Rózsa utca házaira Egyesületünk új kerámia házzszám-táblákat készíttetett és azokat július 31-én a helyszínen tartott kis avatás keretében átadtuk a lakóknak. Az utcákat a polgármesteri hivatal illetékeseivel egyeztetve választottuk ki még tavaly. Minden egyes ház lakóival Oszvald Ferenc tagtársunk fáradságos munkával egyeztetett, amiért külön köszönet illeti. A kezdeményezést ez évben a bánfalvai városrészen a Hajnal téren szeretnénk folytatni.

Egyesületünk rendezte október 19-én a Kárpáti Zoltán emléknapot. A károlymagaslati kilátó előtt emlékfák és emlékoszlop idézik városunk e nagy szülötének munkásságát. A tudományos ülés előadóit és rendezőit - köztük dr. Bartha Dénes alelnökünket és Andrassy Péter elnökségi tagunkat - valamint az Egyesületünkkel minden téren együttműködő Soproni Erdőkért Környezetkultúra Alapítványt külön köszönet illeti.

A Soproni Szemle zavartalan megjelenését Sopron város, és a szerkesztőség által pályázat útján szerzett támogatás biztosította. A lap színvonaláért a szerkesztőséget és a Kuratóriumot egyaránt köszönetünk illeti. A lap fenntartását nagymértékben segíti, hogy egyre több tagtársunk vállalja az előfizetést is magába foglaló emelt tagdíjat (2002. évre előfizetés+egyesületi tagdíj 1500 Ft, diákoknak és nyugdíjasoknak 1350 Ft).

Támogattuk a Bán János Katolikus Közösségi Házban "Láttam, Uram, a Hegyeidet" címmel január 13-án megnyílt. fotókiállítás. Ebből az alkalomból Egyesületünk részéről Andrassy Péter tartott előadást. Filmek ajándékozásával támogattuk a november 8-án rendezett hagyományos soproni Diapozitívparádét. Meghatározó szerepet vállaltunk a városunk középiskolái számára kiírt pályázatban, amelyet "Mit tehetünk a városunk és közvetlen környéke épített és természeti értékeinek megőrzéséért" címmel a tanulók a 2001—2002 tanévben írnak. Anyagilag támogattuk továbbá a soproni volt hadapródok emléktábláját, könyvkiadásokat (Hárs József tagtársunknak a soproni mozik történetéről, ifj. Sarkady Sándornak a Don-kanyart megjárt soproniakról szóló könyvét, a soproni életrajzokat feldolgozó II. Aranykönyv-kötetet) és a GYIK vetélkedőjét. Jelentősebb összeggel (100.000.-Ft) járultunk hozzá, hogy a Soproni Múzeum megvásárolhassa a múlt században Sopronról készített és itt kiállított akvarelleket, Anton Sigel vedutáit.

Az építési szakbizottságunk előterjesztésére és ennek nyomán az elnökség döntése alapján szeptember 29-én elismerő bronz-táblával és az építetőnek, tervezőnek és kivitelezőnek egyaránt juttatott oklevéllel tüntettük ki Hirschler László új Ipar körúti autó-szélvédő-üveggyártó ipari épületét. Ezzel idén tizedszer került sor ennek az elismerésnek az adományozására. Elismerésünket a GySEV igazgatási épület mintaszerű felújításáért és virágos feldíszítéséért, a József Attila lakótelepen létesített virágos ágyért és a Volán pályaudvar környékének példaadó rendben tartásáért a közgyűlésen emléklap adományozásával fejeztük ki.

A 2001. évben is részt vettünk Sopron város önkormányzata közgyűlésének munkáját segítő bizottságok tevékenységében, kivált a Városfejlesztési és a Környezetvédelmi Albizottságban.

Éves közgyűlésünket a MTEsz székházban 2001. december 11-én tartottuk. A közgyűlés jóváhagyta azokat az időszerű módosításokat, amelyeket az alapszabályunkon kellett eszközölni. Ugyancsak jóváhagyta a Soproni Szemle Alapítványunk kuratóriumában beállott személyi változásokat. A közgyűlés jóváhagyta Krisch Róbert gazdasági vezetőnk részletes pénzügyi beszámolóját, mely szerint a 2001. évi összes bevételünk 1,832,652 Ft volt. Ebből ki kell emelnünk azt a 278.139.- Ft-ot, melyet ismeretlen jötevőink adójuk 1%-ának felajánlásával juttattak nekünk és amiért ezúton mondunk nekik köszönetet. Kiadásaink összesen 999,542 Ft-ot tettek ki. Ez az összeg még nem foglalja magába a Szent Mihály templom megvilágítási munkáival kapcsolatos egész összeget, mert az elszámolás a 2002. év elejére húzódott. A 2000. évi közgyűlés határozata értelmében éves jelentéseinkben közzé tesszük az egyesületünket hathatósan támogatók neveit.

A 2001. évben Langer György elnökségi tagunk javaslatára és felkérésére Soltra Tamás szobrászművész vázlatokat készített egy városunk jeles történeti emlékeit megőrkítő szoborcsoporttal ellátott díszkút létesítéséhez, melyet a Várkerületen az Előkapu előtt javasoltunk felépíteni. Kezdeményezésünket a város is támogatta, így kérésünket Szájer József országgyűlési képviselőnknek a Városszépítő Egyesület nevében előterjesztettük. Több tárgyalás után és a képviselő úr hathatós támogatása révén a kormány, amikor 2001. december 14-én, a népszavazás 80. évfordulóján Sopront a hűségváros rangjában megerősítette, ezen kezdeményezésünknek nyomán hűségkutat adományozott a városnak. Ennek megvalósítása a 2002. évben egyesületünknek is egyik legfontosabb célkitűzése.

A Soproni Városszépítő Egyesületet támogató mecénások:

Brau-Union Hungária Sörgyárak Rt. Sopron; IMS Connector Kft. Sopron; Mestervonal Tervező, Fejlesztő, Beruházó Kft Sopron; Németh Lajos Villamossági Rt. Sopron; ROTO-Elzett Kft, Stettin Magas és Mélyépítő Kft. Sopron; Tanulmányi Állami Erdőgazdaság

A Soproni Városszépítő Egyesületet magasabb összegekkel támogató pártoló tagjaink:

Bérczes Zsolt, Dömötöri László, Goger Szalay Ákos, Fekete Szilárd, Földvári Attila, Halmos Sándor és felesége, Hirschler László, Hirschler Rezső, Józán Tibor, Káspár Hermína, Pröhle Éva, dr. Simonné Csik Éva, Steinbach Ernő, Szálya Vilmos, Tulokné dr. Vizi Anna, Vajda Géza, Vendel Miklós, Walter Dezső, dr. Walter Katalin és Winkler István

Valamennyiüknek köszönjük a támogatást.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KÜCSÁN JÓZSEF

Csiszár Attila – Garta.
Egy kisalzföldi építőközpont és
céhes hagyományai.

Kapuvár, 2001. 127. p., 65 kép és térkép, mellékletek.

A Kisalvföld népi építészetének vizsgálata szempontjából igen fontos könyvet adott közre Csiszár Attila, a kapuvári Rábaközi Múzeum néprajzkutatója. A munka – látszólag – egy település, a Kapuvárral szomszédos Garta 17–20. századi történetével foglalkozik. A község alapítását és betelepítésének menetét levéltári források alapján ismerteti, a korai építkezés leírásánál hagyatéki leltárakra és bontásoknál tett megfigyelésekre hivatkozik. A 19. század közepétől már bőségesebb forrásanyag állt rendelkezésére, ezen túl a fennmaradt épületek építészeti felméréseire és helyszíni tanulmányozására is támaszkodhatott. Ezek segítségével, továbbá a szerzett tapasztalatok alapján, precíz rajzokat, célirányosan készített új és jó érzékkel kiválasztott archív fényképeket mellékelve szikár, de igen alapos leírását adja Garta 19–20. századi népi építészetének, a falukép alakulásának.

Ha csak ennyi lenne Csiszár Attila könyvében, már akkor is bátran állíthatnánk, hogy korrekt, az átlagot meghaladó színvonalú munkát tartunk a kezünkben. Ám szerzőnk a kötet második felében részletesen ismerteti az alcímben már jelzett "kisalzföldi építőközpont" 1872 után is továbbélő szakmai és céhes hagyományait, s ez teszi munkáját igazán fontossá! A népi építészet kutatása – párhuzamosan az építőcéhek városi, mezővárosi tevékenységének történeti feltárásával –, a 20. század eleje óta foglalkozik a falusi építőközpontok kialakulásának és hatásának tanulmányozásával. E kutatástörténet rövid összegzését adja az ismertett mű második fejezete is. Mint Csiszár Attila vizsgálataiból kiderült, Garta a Nyugat-Dunántúl északi részének egyik ilyen építőközpontja volt, s az innen kirajzó kőművesei és ácsai révén fél Sopron vármegye falusi és uradalmi építészetére tudott hatni. A megyén kívül regisztrált munkavállalások száma természetesen szerényebb, azok is főként az Északnyugat-Dunántúlra koncentrálnak, de megfordult gartai iparossegéd Brassóban, vagy a bukovinai Csernovicban is.

A munka – előzőhöz hasonló jelentőségű – eredményének mondhatjuk, hogy feltárta a 19. század végén megszüntetett céhek közösségformáló hagyományainak társulati, egyleti keretek között egészen napjainkig ható továbbélését. Ez, mint azt a szerző is megjegyzi, talán példa nélkül való a mai Magyarország területén s további kutatásra, megfigyelésre érdemes.

Ugyanígy, további tanulmányozásra, elsősorban levéltári kutatásra lenne szükség ahhoz, hogy a Kapuvár környékén, továbbá a Fertő vidékén jellegzetes, 19. század második felében kialakult háztípus pontos elterjedési körét tisztázni lehessen. Bizonyos,

hogy e háztípus elterjesztésében a gartai iparosoknak szerepe volt, mint arra történetek is utalások a könyvben. Megismerve e munkájának erőnyeit és eredményeit, hasonló alapos kutatásra szeretnénk ösztönözni Csiszár Attilát, a mondott témakörben.

DOMINKOVITS PÉTER

Acta Papensia A Pápai Református
Gyűjtemények Közleményei I.

(2001) 1-2., 3-4., 270 p.

A tágabb térség szakmai kiadványainak megjelentetésében nem remélt, örömteli meglepetést hozott a 2001. év. Az esztendő második felében egy új, tisztán történeti profilú folyóirat jelent meg, az Acta Papensia. Az egykor és ma is regionális kulturális szerepkörrel rendelkező város meghatározó szellemi műhelye, a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei (DRETGY) és annak igazgatója, Köntös László az új periódikum felelős kiadója, munkatársai pedig a DRETGY jól felkészült szakalkalmazottai (levéltárosok, könyvtáros, muzeológus). Hudi József főlevéltáros fő-, és Mezei Zsolt könyvtáros felelős szerkesztésével egy olyan történeti szakfolyóirat jelent meg, amely az egyház-, iskola/oktatás- és társadalomtörténeti kutatások mellett hangsúlyosan kezeli a kultúrtörténeti feldolgozásokat, és kiemelt teret ad a forrásközléseknek.

A pápai történetírás, történetkutatás az elmúlt években is sok eredményt ért el. Elég, ha a Jókai Kör köteteire, az 1992-ben megindult Lapok Pápa város történetéből című periodikumra, a Tanulmányok Pápa történetéből című impozáns kötetre, majd az ahhoz szervesen hozzátartozó könyvbemutató- és vitakötetre gondolunk, nem szólva itt a Jókai Mór Könyvtár regionálisan is kiemelkedő kiadói tevékenységéről. Mégis, mindezek mellett vitathatatlan, hogy e folyóirat megszületésével új korszaka kezdődött el a pápai történetírásnak, történeti kutatásnak. Az első szám beköszönő soraiban Köntös László joggal fogalmazza meg: "...az Acta Papensia megjelenése nagyon fontos mérföldkő a Pápai Református Gyűjtemények – hivatalos nevén Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek – történetében. (...) Az elmúlt évtized a talpraállás időszaka volt, s ennek a szép időszaknak mintegy a kiteljesedése az Acta Papensia megjelenése." A folyóirat létrehozásában három fő elvet jelölt meg: elsőként az egyház és tudomány, azaz: a református tudományos gyűjtemények szakmai műhellyé válásának szükségességét; másodikként a felekezeti és történelem kapcsolatát, a romantikus történetiség helyett a történetkutatáson alapuló felekezeti identitást; és végül harmadikként a "pápaiság"-ot.

A folyóiratot az első számától gondosan kialakított rovatszerkezet jellemzi. Az állandósultság és a szisztematikus folyóirat-szerkesztés ezen fontos szerkezeti elemét a szerkesztők az alábbiakban foglalják össze. A "Műhely" rovatban a legújabb kutatási eredményeken nyugvó tanulmányok jelennek meg. A következő rovatcím; a "Forrás-

közlés", önmagáért beszél. Itt egyrészt a DRETGY által őrzött levéltári, könyvészeti, muzeológiai források jelenhetnek meg, illetve ahogy az első két összevont szám is mutatja, más forrásörző intézmények (pl. Magyar Országos Levéltár) Pápára, a város tágabb térségére, illetve az Észak-és Közép-Dunántúl reformátusságára vonatkozó dokumentumok látnak napvilágot. Az utóbbi évek pápai könyvkiadásának egyik jellegzetessége a két világháború közötti gazdag helytörténeti irodalom reprint kiadása (pl. Kapossy Lucián monográfiájának megjelentetése), amelyben úttörő és meghatározó szerepet vállalt a Jókai Mór Városi Könyvtár. E sikeres tendenciához csatlakozik az "Újraolvasó" című rovat is, amelyben mára már nehezen megszerezhető, rövidebb terjedelmű, alap kutatásokon nyugvó helytörténeti munkák jelennek meg. Az "Adattár" rovat bibliográfiai, vagy más faktografikus jellegű adatközlésnek biztosít teret. A "Szemle" rovat helytörténeti és országos kiadványok ismertetését nyújtja.

E rövid figyelemfelhívó írásnak nem lehet célja az Acta Papensia 2001. évfolyamában megjelent tanulmányok, forrásközlések, recenziók részletes szakmai bemutatása. Így csak az érdeklődés felkeltésére vázolom fel – a fenti rovatszerkezetnek megfelelően – az elmúlt év gazdag termését.

Az 1–2. sz. "Műhely" rovatában Hudi József a tudós prédikátor, Fábián József (1761–1825) református esperes társadalomtörténeti háttérbe ágyazott életútját mutatja be, részletesen ismertetve folyóirat-szerkesztői, könyvkiadói munkásságát, ismeretterjesztő tevékenységét. *Jakab Réka* történész-muzeológus (DRETGY) az utóbbi évek egyik legkedveltebb kutatási irányát követve, a fürdőélet vizsgálatán keresztül a reformkori polgárosodás társadalom- és mentalitástörténeti jellegzetességeit vizsgálta az eddig kevésbé ismert ugod-vadkerti fürdő történetének komplex bemutatásával. Ezt követően jelent meg egy nagyon fontos forráspublikáció első része: *Köblös József* levéltáros példaértékűen gondos okmányközlése, amely – a latin nyelvű iratok fordításával –, a pápai reformátusok szabad vallásgyakorlatért folytatott 18. századi küzdelmeiről szól. Mezei Zsolt a magyar iskolatörténet legkevésbé ismert szomorú korába visz vissza. Forrásközlésében a Református Kollégium és Nőnevelő Intézet második világháborús embervesztéseit, az 1944/45–1947/48. évi iskolai értesítők alapján az intézményeket ért tárgyi és anyagi veszteségeket, továbbá az újrakezdés dokumentumait publikálta.

Az "Újraolvasó" rovatban a pápai református gimnázium és kollégium egykori tanára, könyvtárának igazgatója, *Borsos István* (1863–1918) a Pápai Hirlap 1914. évi évfolyamában megjelent "A pápai műipar régebbi emlékei" c. írását, továbbá a Pápán szolgálatot teljesítő *Molnár István* római katolikus pap (1906–1983) Pápa város levéltáráról szóló, az 1941-es Pápa és Vidéke hetilapban megjelent írását közli újra. Mindkét közlésnél ki kell emelni, hogy e folyóirat nem csak újra közreadta ezeket az írásokat, hanem a Szerkesztők azokat sokrétű tartalmi, olykor kritikai jegyzetekkel láttak el. Ezek a jegyzetek mind a szerzők életútjáról, mind pedig az ismertetett téma későbbi szakirodalmáról, jelenlegi kutatási eredményeiről tájékoztatnak.

Az "Adattár" rovatban a Pápai Református Gyűjteményekről írott, illetve az intézmény-együttes munkatársai által elkészített publikációk válogatott bibliográfiája található.

A 3–4. szám egy speciális írással kezdődik. Hudi József jelentette meg 2001-ben a Pápai Református Gyűjtemények gondozásában a Pápan született, Veszprémben letelepedett¹ borbélylegény, Francsics Károly napló- és emlékirat-sorozatának eddig elvesztettnek hitt második kötetét. E kötet bemutatása kapcsán *Vörös Boldizsám*ak a személyes dokumentumok kiaknázásáról, a történeti antropológiai, mikrotörténeti kutatások lehetőségeiről tartott előadása látott itt napvilágot. *Kránitz Zsolt* levéltáros vizsgálati területe is a helyi társadalom polgárosodása. A pápai kollégium "Jóteköny Egyet"-e 1844–1858 közötti működését mutatta be a fölöttébb értékes egykori jegyzőkönyvek alapján. Jakab Réka ebben a számban fontos szaktanulmánnyal jelentkezett, a veszprémi református egyházmegye levéltárának 19. századi történetét, és az egykori levéltárügyet tekintette át. Munkájához alapvető archivisztikai forrásként közreadta a levéltár 1842. évi teljes összeírását.

A "Forrásközlés" rovatban *Hermann István* könyvtárigazgató alapos tanulmánnyal ellátott okmányközlése olvasható, amely egy 1612. évi, sikertelen magzatelhajtás ügyében felvett tanúkihallgatás jegyzőkönyvét tartalmazza. Köblös József forrásközlésének 2. része az 1718–1719. évek felekezeti küzdelmeinek dokumentumait hozza, elsősorban a Magyar Országos Levéltárban őrzött Magyar Királyi Udvari Kancellária iratanyaga, illetve a Pápai Református Egyházközség Levéltárában megtalálható ún. Liszkay-gyűjtemény alapján. E számban Bodolay Jenőnek (1893–1964), az egykori Pápa Városi Nőiskola (1945 után Városi Szakiskola) igazgatójának az 1934. évi Pápai Hírlapban megjelent, az iparostanonc-iskoláztatás történetéről szóló írása vált újból hozzáférhetővé.

Hudi József, G. Tóth Péter, ifj. Hermann István, Mezei Zsolt, igényes, elemző jellegű könyvismertetései mind az országos (pl. Kósa László: "Hét szilvafa árnyékában"), mind a veszprémi vonatkozású könyvészetből (pl. Rott Nándor veszprémi püspök bérmálási feljegyzései 1921–1938) válogatnak.

Az *Acta Papensia* mind tartalmi, mind technikai szempontból igényes kivitelű történeti periodika, amely – ahogy ez a fenti rövid bemutatóból is kitűnik – tematikáját tekintve közel áll a Soproni Szemléhez. Az első évfolyam áttekintése után joggal mondhatjuk, a beköszöntőben megfogalmazott szándékok e folyóiratszámokban megvalósultak. Mind Pápa városa, mind a tágabb térség 17–20. századi egyház- és társadalomtörténete szempontjából nagyon fontos, alapkutatásokon nyugvó tanulmányok, forrásközlések jelentek meg. A folytatáshoz ugyanezt a magas szintű szakmai igényességet, megfelelő mecenaturát, biztos anyagi háttérrel kívánjuk a Kiadónak és a Szerkesztőknek: "*ad multos annos*"!

¹ *Vörös Károlynak* hála, a dunántúli helytörténetírásokban ismertté vált személy.

A hatvan évvel ezelőtti doni harcok valós története sokáig nem kerülhetett be a köztudatba. Tapasztalat alapján állíthatjuk, hogy a hazakerültek nem szívesen beszéltek az általuk átéltekről. A korabeli illetékesek úgy ítélték meg az eseményeket, hogy az addig hangoztatott propagandával nem egyeztethető össze a valóságról, azaz a nagy veszteségekkel járó visszavonulások után újra harcképessé vált szovjet hadseregről szóló tudósítás. A kommunista korszak urainak pedig gondjuk volt arra, hogy az egyenlőtlen és kilátástalan harcban résztvevő magyar tisztek, tiszthelyettesek és katonák példamutatóan hősiess és sokszor önfeláldozó magatartásáról ne essék szó.

A hallgatás falát először Nemeskürty István könyve és Sára Sándor filmje törte át, a valóság magas művészi értékű bemutatásával. A Sarkady – Szabó szerzőpáros könyve méltán csatlakozik hozzájuk. Fő érdeme a szerkesztés teljesen újszerű módszere, a történések párhuzamos bemutatása. Az eseményeket követő, hét fejezetre osztott hadtörténeti forrásanyagot emberi megvilágításba helyezik az illető időszakról szóló, elismerésre méltó kutatómunkával összegyűjtött naplók, a megmaradt és megőrzött levelek. A személyes – és a dolog természetéből adódóan jólesően szubjektív – feljegyzésekből nemcsak magukról az átélt harci cselekményekről kaphat képet az olvasó, hanem bepillantást nyerhet a harctéren levők mindennapjaiba is. Megtudhatjuk például, hogy mit jelentett egy hazuról érkezett levél, egy váratlan jó falat, egy fürdési lehetőség, hogy milyen öröm volt egy régi otthoni baráttal való véletlen találkozás. A polgári lakossággal kapcsolatban a magyar katona emberséges természetét mutató sorokat olvashatunk a könyvben, ugyanakkor példákat találhatunk arra is, hogy a háború milyen szenvedéseket jelenthet még a benne részt nem vevőknek is.

Külön ki kell emelni a főként személyes adatokat közlő jegyzeteket, amelyek a Hadtörténeti Levéltárban fellelhető forrásokra támaszkodnak, és a közreadók lelkiismeretes kutatómunkájának eredményei. A bőséges fényképanyag szintén az előzőekben már említett, elismerésre méltó gyűjtőmunka eredménye. A kötet illusztrációinak egységes megjelenése a reprodukciókat készítő Adorján Attila szakmai hozzáértését dicséri.

A könyvet a Don menti harci események során elesett vagy eltűnt 1226 soproni és Sopron megyei katona valamint munkaszolgálatos nevét, személyi adatai feltüntető lista, továbbá névmutató zárja. A címnek megfelelően számos, ma is ismert nevű soproni család tagjának állít emléket ez a könyv. Ők, vagy utódaik fényképeik, naplók és egyéb irataik rendelkezésre bocsátásával lehetővé tették egy olyan mű megszületését, amelynek elolvasását mindenkinek ajánljuk, mivel megítélésünk szerint hézagpótló, kiváló munka.

Minden egyes korszakhatár, korforduló – legyen az egyéné, nemzeté vagy más közöségé – számvetésre készíti az embereket. Mindenki hajlamos ilyenkor leltárt készíteni arról, ami történt, felidézni mindazt, ami fémjelezte, meghatározta a lezárt időszak történetét. Az ezredforduló ideje különösen csábít az elgondolkodásra, jó alkalmat teremt a visszatekintésre. Ilyen visszatekintésre vállalkoztak a Quint Kiadó munkatársai először 1999 decemberében, majd 2001 végén. Két kötetben jelentették meg a soproni politika-, gazdaság-, tudomány-, művészet- és általános kultúrtörténet nagy alakjainak életrajzát István bírótól az 1946-ban született Ízes Mihály költőig. Az "Aranykönyv 2000" és az "Aranykönyv 2002" című könyvek igényes külső megjelenésükkel szinte kínálják magukat, hogy kézbe vegyék őket.

A művek megjelentetése előzmény nélküli vállalkozás. Kiváló ötlet volt a város életében meghatározó személyiségek egybegyűjtése, és jó elképzelésnek bizonyult, hogy az életrajzok közérthetően, eltérő érdeklődésű és korú olvasók számára is népszerű formában készültek el. A kiadó szándékai érthetők. Profiljukból eredően (reklámügynökség) is minden bizonnyal elsősorban reprezentációs célokat szolgáló albumot és nem szaktudományos teljességre törekvő életrajzi lexikont kívántak megjelentetni. Ennek ellenére gondolniuk kellett volna arra, hogy az egyes személyek életrajzához pontos, vagy legalább válogatott bibliográfiai adatokat mellékeljenek. A második kötet e tekintetben már precízebbre sikerült, de még jobb lett volna, ha a könyv vége helyett a tárgyalt személyeknél közöltek volna rövid, a legfontosabb forrásokat és szakirodalmat felsoroló bibliográfiát. Hasonlóan kívánatos lett volna a mellékelt képek származási helyének feltüntetése is.

Vitatkozni lehet még a válogatás szempontjairól, de érezhetően a szerkesztők is kompromisszumra kényszerültek, amikor első kötetük anyagát összeállították. Ennek köszönhető, hogy két évvel az első vállalkozást követően már készen állt a kiegészítő kötet, amely azonban még mindig tovább bővíthető. Kitűnő gondolat volt a 2002-es kiadásban, hogy a soproni polgártársadalom iparos, vállalkozói rétegének jeles egyéniségei Hillebrand Vincétől Romwalter Károlyon át Gangl Pálig szintén helyet kaptak a válogatásban. A kiegészítésnek folyamatosan szomorú aktualitást ad, hogy nemcsak a régebbi korok kínálnak még lehetőséget a folytatásra, hanem sajnos kortársaink távozása is lezárhatatlanná teszi a szerkesztést.

Néhány szócikk – főleg a második kötetben – feltűnően információszegényre sikerült. Ezt nem csupán az jelzi, hogy esetenként igen rövid életrajzok születtek, hanem az is, hogy ezek egyike-másika lényeges adatokat elmulaszt közölni a szóban forgó személyről. [Példák?]

Annak ellenére, hogy a díszes kiállítású albumok megjelentetésének gazdasági nehézségeivel tisztában vagyunk, meg kell jegyeznünk, hogy a kötetek értékét nem emelik az utolsó lapokon megjelenő szponzori hirdetések. Az ügy, melyet a támogatók segítettek, talán másfajta, kissé diszkrétebb formában igényelte volna szereplésüket.

Az említett kritikai megjegyzések ellenére azt mondhatjuk, olyan könyvek születtek, amelyeknek minden közintézmény könyvtárában, minden soproni család polcán ott lenne a helyük. Sajnos a díszes kivitel e tekintetben hátrányt is jelent, hisz a kötetek árát valószínűleg nem tudja minden érdeklődő megfizetni. Jó lenne, ha e munkához kapcsolódva születhetne olyan "aranykönyv" is, melynek becsét a benne szereplők életműve szavatolná, ugyanakkor nagyobb példányszámban, szélesebb közönség számára válna hozzáférhetővé.

Egyre többen vannak – köztük sokan a kötetek szerzői között – akik sokat tettek már eddig is Sopron nagy szülőtteinek, vagy a városhoz kötődő személyiségeknek mind szélesebb körben való megismertetéséért. Az "Aranykönyvek" szinte keretbe foglalják ezeket a próbálkozásokat. A szándék, amellyel készültek, elismerésre méltó. Érdemes őket szakmailag továbbfejleszteni, ismét kiadni. Talán bízhatunk a későbbi folytatásban, s ha ez megvalósul, a vállalkozás létrehozói büszkéek lehetnek rá, hogy hozzájárultak a számvetéshez, sőt tradíciót, a késői utódoknak pedig példát teremtettek, melyet majd ők is követhetnek és elvégezhetik a leltár rájuk eső részét.

MASTALÍRNÉ ZÁDOR MÁRTA | Sopron bibliográfiája a 2000. évre

- A bibliográfiában szereplő rövidítésekre nézve vö. Soproni Szemle 1978. 268. és 1979. 362. Az anyaggyűjtésben nyújtott segítséget köszönöm.
- Akadémiai tagajánlások 2001 ...Kiss Jenő, ...Verő Balázs, Patthy László, ...Verő József, Varga Péter. MT. 45, 2000, T 1-T 115.
- AMI – Sopron 2000. Hírfa 13, 2000. júl. 1. 10. sz. 36.
- Dr. Anda István 1943–2000. Erdészeti Lapok 135, 2000, 192., Fa. 48, 2000, 2–3. sz. 22., Hírfa 10, 2000. máj. 18. 10. sz. 36., Magyar Asztalos 2000, 6. sz. 40., Profi Fa 2000, 6. sz. 40
- Antal Zoltán: A Fertődi Állami Gazdaság átalakulása. Földrajzi Értesítő 49, 2000, 59–72.
- Apatóczy István: Erdész-tanszak becsület. Erdészeti Lapok 135, 2000, 117.
- Aranydiplomások a Nyugat-Magyarországi Egyetemen. GK. 52, 2000, 12. sz. 33.
- Askercz Éva: Id. Storno Ferenc életrajzi feljegyzése 1868-ból. SSz. 54, 2000, 181–188.
- Askercz Éva: Így éltünk mi. A soproni polgárlakások. Dimenzió 2000, 3. sz. 46–91.
- Askercz Éva: Válogatás az 1999-ben Sopronban rendezett képzőművészeti kiállításokból. SSz. 54, 2000, 176–180.

- avar-: Advanta-ház Sopronhorpácson. Magyar Mezőgazdaság 55, 2000. szept. 13. 37. sz. 10.
- Ádám Magda: Háttér munka Trianonban. Vesztes a boncasztalon. HVG. 22, 2000. jún. 10. 23 (1098). sz. 85–88.
- Állásbörze Sopronban. Profi fa 2000, 3. sz. 12., Erdőgazdaság és Faipar – a Magyar Mezőgazdaság melléklete 2000, január 8.
- Bacsa Gábor: A brennbergi "Ilona akna" elvesztése. H. 28, 2000, 3. sz. 22–28.
- Bakonyi Gábor: SMAFC Roto Elzett kosárlabda csapat az "A" csoportban. Profi Fa 2000, 9. sz. 34–35
- Bakonyi Gábor: A SMAFC Roto Elzett kosárlabda csapata a bútoringos csapata is? Bútor Trend 3, 2000, 4. sz. 36–37.
- Baksa Péter (szerk.): "Szülőföldem szép határa!" Győr-Moson-Sopron megyei irodalmi olvasókönyv. Győr, 2000, Hazánk 312.
- Balogh Lajos: Bük község nevének első előfordulása a történeti forrásokban. Vasi Szemle 54, 2000, 566–568.
- Balogh Lajos: Tilia, V. (1997) és VI. (1998) számok. Vasi Szemle 54, 2000, 576–578.
- Baranyai Lenke: Kultúrtörténeti böngésző a Rábaköz és Beled történetéhez. Sopron, 2000, a szerző kiadása 303.
- Barna Tamás: Kutatói nap Sopronban. Erdészeti Lapok 135, 2000, 89.
- Bartha Dénes: Csapody István köszöntése. SSz. 54, 2000, 307–308.
- Bartha Dénes: Kitabel Pál – Gombocz Endre – Kárpáti Zoltán állandó emlékkiállítása a Károly-kilátóban. SSz. 54, 2000, 173–174.
- Bartha Dénes (szerk.): Tilia. Vol. VIII., IX. Sopron, 2000, NYME Erdőmérnöki Kar, Növénytan Tanszék 127., 241.
- Bauer, Ute: Der Zusammenstoss von Schattendorf. BglHbl. 62, 2000, H. 1–2. 93–107.
- Bán János: Fertőrákos politikai, gazdasági, egyházi és kulturális története. Fertőrákos, 2000, Fertőrákos község Önkormányzata, Fertőrákosi Német Kisebbségi Önkormányzat 160+16.
- Bán János: A Soproni Katolikus Konvent története 1625–2000. A kötetet szerkesztette és a Konvent történetét kiegészítette: Kovács József László. A könyv szövegét gondozta: Sarkady Sándor. A képeket készítette és reprodukálta: Lobenwein Tamás. Sopron, 2000, Soproni Katolikus Konvent 234.
- Bánkúti Imre: Emlékezés egy alkotó nyárra. SSz. 54, 2000, 213–214.
- F. Bárczy Éva: Környei Attila irodalmi munkássága (1964–1999). SSz. 54, 2000, 217–223.
- Becht Rezső: A bűvös henger X. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 29–56.
- Becht Rezső: Kert a viharban (részlet). Várhely 6, 2000, 1. sz. 9–17.
- Bedécs Gyula (főszerk.): Vendégváró: láttnivalók Győr-Moson-Sopron megyében. Miskolc, 2000, 240.
- Bemutatjuk a szerkesztőbizottság tagjait. Andrásfalvy Bertalan, ... Székely András Bertalan. H. 28, 2000, 1.sz. 85., 89–90.

- Benke István: Bányászattörténeti konferencia Sopronban. BKL–B. 133, 2000, 249–250.
- Benke István: Dr. Roller Kálmán: "...mi is voltunk egyszer az Akadémián". BKL–B. 133, 2000, 623.
- Beretvás Mihályné és mások: Nyugat-Dunántúl. Győr, Szombathely, Zalaegerszeg 2000, KSH 80.
- Beretzky Ágnes: Seton-Watson és az "új Európa" (1920–1945). V. 43, 2000, 2. sz. 95–110.
- Berényi János: A GYSEV reformja és kapcsolata az állammal. Közlekedéstudományi Szemle 50, 2000, 10.sz. 361–366.
- Berényi, László: Wolfgang Esterházy (1615–1670). BglHbl. 62, H. 3. 43–52.
- Berühmte Lindenalle unrettbar. NZ. 44, 2000, dec. 8.
- Bidló András – Kovács Gábor – László Richárd: Cseri talajok vizsgálata a TÁEG Rt. Területén. Erdészeti Lapok 135, 2000, 70–72.
- Bircher Erzsébet: Tájékoztató. BKL–B. 133, 2000, 480.
- Bíró Péter: Dr. Ódor Károly. GK. 52, 2000, 2. sz. 44–45.
- Boda László – Orbán Róbert (szerk.): Bük, Csepreg, Sárvár és környékük. Szombathely, 2000, BKLK. 200.
- Bolla Sándor: Magánerdő- (és fa-) gazdálkodásunk szakmai találkozója a Rábaközben. Erdészeti Lapok 135, 2000, 378–379.
- Bolyky Zoltán: Emlékműavatás Brennbergbányán. BKL–B. 133, 2000, 527–528.
- Borközépkorból a XXI. századba. Pannon Agrárkamara 2000, 4. sz. 26–27.
- Boronkai Szabolcs: Haza és hazafiság a 19. századi soproni német nyelvű prédikációkban. SSz. 54, 2000, 239–249.
- Boros Károly: Buda Ernő kőolajbányász-mérnök. Magyar Demokrata 4, 2000. jún. 8. 23. sz. 44–47.
- Bősze Balázs: Horváth Endre: Velencei karnevál II. kiállítása elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2000, 214–218.
- Bősze Balázs: Keresztavató. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2000, 226–227.
- Bősze Balázs: Naplórészletek. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2000, 64–67.
- Bősze Balázs: Találkozás a Mindenség Urával. Horváth Endre: Nyugat-magyarországi templomok az Árpád-kortól napjainkig. Várhely 6, 2000, 4. sz. 134–135.
- Brenner, Wilhelm: Ortschaften und Ortsnamen des mittleren und nördlichen Burgenlandes auf einer Karte des Ödenburger Komitates aus dem Jahr 1795. BglHbl. 62, 2000, H. 4. 3–16.
- Bugár-Mészáros Károly: Eszterháza. Dimenzió 2000, 3. sz. 72–75.
- char: Fortbildung in Ödenburg. Erfolgsstory einer Kindergartenmethode. Busch-Trommel. NZ Beilage für Pädagogen. 6, 2000. ápr. 14. 1. sz. 5.
- A COST Action E 15 Faipari Szárítási 2-ik Nemzetközi Munkaértekezlete "Keménylombos faanyag minőségi szárítása". 2000. szeptember 11–13. Sopron. Hírfa 10, 2000. jún.1. 11. sz. 28.

- Cs. M.: Hidegség. Köznevelés 56, 2000. jún. 16. 24. sz. 18–19.
- Csanády Etele: CAD–CAM programvásárlások a faipari géptani taszéken. Magyar Asztalos és Faipar 2000, 3. sz. 163.
- Csatkai Endre: A soproni vendégfogadók a 16/19. században. Várhely 6, 2000, 4. sz. 103–122.
- Csehi István: Faipari Egyetemi Kutatásért Alapítvány. Fa. 48, 2000, 1. sz. 9–10., Magyar Asztalos- és Faipar 2000, 4. sz. 20.
- Cser, Marta: Minderheitenunterricht in der Pannon-Euroregion. Busch-Trommel NZ Beilage für Pädagogen 6, 2000. dec. 8. 3–4. sz. 18–19.
- Cservenka Judit: Tanácskozás az identitástudatról. Európai Utas 11, 2000, 3. (40.) sz. 28–29.
- Csíkszentmihályi Péter – Winkler Gábor: Építészkutatás Sopronban. MÉPi. 50, 2000, 259–264.
- Csiszár Attila: "Az alföldre lakni menőkről" Sopron megyei telepések a Bánságban. SSz. 54, 2000, 269–275.
- Csiszár Ágnes: Könyvtári hét Sopronban. Könyvtári Levelező/lap 12, 2000, 10. sz. 12–13.
- Csulak Ervin: Curriculum meum 10., 11., 12., 13. Várhely 6, 2000, 1. sz. 59–75., 2. sz. 49–64., 3. sz. 53–63., 4. sz. 49–60.
- Czövek Zoltán – Perger Péter: A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 1999-ben. MKSZ. 116, 2000, 514–526.
- Dalos Margit: Nakonxipáni pörköltszafa. Liget 2000, 5. sz. 19–17.
- Deák Klára: Az Eszterházi Kastélykápolna restaurálása. MÉPi. 50, 2000, 22–26., M. 44, 2000, 274–278.
- Detrekői Ákos: Tárczy-Hornoch Antal professzor szerepe a geodéziában. GK. 52, 2000, 12. sz. 28–3
- Dér Endre: Ébresztők. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2000. 26–27.
- Diákhagyomány. Balekélet. Erdészeti Lapok 135, 2000, 282.
- Dívós Ferenc – Gyenizse Péter: Fűrészáru szilárdsági osztályozása. Magyar Asztalos- és Faipar 2000, 5. sz. 91–93.
- Domonkos Ottó: A Soproni Múzeum Széchenyi- emlékei. SSz. 54, 2000, 224–228.
- Dosztányi Imre: A példa. Természetbúvár 55, 2000, 2. sz. 18.
- Drávai István: Soproni Füzetek' 99. Várhely 6, 2000, 1. sz. 118–120
- Dudás Sándor: Díszpolgárok háza. A Vendég 2000, 10. sz. 56.
- Egy kiállítás margójára. Schiller János emlékkiállítás. SSz. 54, 2000, 175–176.
- Egyetemi tanári kinevezések. Erdészeti Lapok 135, 2000, 237.
- Elhunyt dr. Balogh Gábor. Hírfa 10, 2000. máj. 18. 10. sz. 36.
- I. Nemzetközi Kékfrankos Fesztivál. Kertészet és Szőlészet 49, 2000. okt. 5. 40. sz. 2.
- Emlékezés. Erdészeti Lapok 135, 2000, 295.
- Erdészeti és Faipari Állásbörze. Környezetvédelem 8, 2000, 1. sz. 38.

- Erdőgépfelkészítés felsőfokon. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság melléklete 2000. ápr. 5.
- G. Etényi Nóra: A 17. századi soproni országgyűlések a korabeli német sajtóban. SSz. 54. 2000. 32–53.
- Élő Dezső: Sarród monográfiája. Sarród, 2000, Fertő-Hanság Nemzeti Park 167.
- (f. g.): Az IKEA hazai beszállítója. Profi fa 2000, 1–2. sz. 18–19.
- Fabó Károly: Új székházba költözött a Soproni Körzeti Földhivatal. GK. 52. 2000. 8. sz. 38–39.
- Faforgácslap, a bútortipar meghatározó alapanyaga. Magyar Asztalos és Faipar 2000, 3. sz. 148–149.
- Faipari Innovációs Társaság. Magyar Asztalos és Faipar 2000, 1. sz. 52.
- Faiparos találkozók. Fa. 48. 2000, 2–3. sz. 12.
- FALCO – a minőség fontossága. Hírfa 10, 2000. márc. 16. 6. sz. 34–35.
- FALCO – Sopron Irodabútor Kft.: Ahol komplex szolgáltatással várják a vevőket. Profi fa 2000, 5. sz. 24.
- FATE–Ligno Novum–Wood Tech–OEE. Hírfa 10, 2000. aug. 17. 15–16. sz. 80.
- FATE-tanfolyamok. Magyar Asztalos és Faipar 2000, 3. sz. 33.
- Faragó Sándor – László Richárd – Sándor Gyula: Az erdei szalonka (*Scolopax rusticola*) testméretei, a teríték ivari és korviszonyai 1990–1999 között Magyarországon. Klny. Sopron, 2000. NYME–EMK. 409–461. Magyar Vízivad Közlemények No.6.
- Faragó Sándor (szerk.): Magyar Vízivad Közlemények No.6. Sopron, 2000, NYME Vadgazdálkodási Intézet Magyar Vízivad Kutató Csoport 465.
- Fazekas Csaba: Németh Ildikó (szerk.): Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára 1848–1849-es iratanyaga. Tematikus repertórium. Sopron, 1999. SSz. 54. 2000, 84–88.
- Fábián Tibor: Szárítókezelői tanfolyam Sopronban. Fa. 48. 2000, 2–3. sz. 20.
- Fehér György (főszerk.): A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1995–1997. Bp., 1998 [2000]. Magyar Mezőgazdasági Múzeum 575.
- Fehér Katalin: 18. századi irodalmi diáktársaságaink és a sajtó. MKSZ. 116. 2000. 378–389.
- Fehérné Brandisz Katalin: A termékenység kedvezőtlen tendenciái a kilencvenes években Győr-Moson-Sopron megyében. Területi Statisztika 3, 2000, 1. sz. 92–96.
- Fejér Zoltán: Hegyektől hegyekig – Sopron dícsérete. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2000. 57–63.
- Ferenczi Vera – Szabó Imréné: Krónika. 1999. január 1.–december 31. Kisalföldi Könyvtáros 2000. 1. sz. 75–85
- A Fertőtől Közép-Burgenlandig. Győr, 2000, Győr-Moson-Sopron Megyei Idegenforgalmi Igazgatóság 23.
- Fischer, Manfred A. – Fally, Josef: Pflanzenführer Burgenland. Deutschkreutz, 2000, Eigenverlag 312.
- Fortbildung für Deutschpädagogen. NZ. 44. 2000. jan.14.

- Fóti János – Záhonyi Márta: A Statisztikatörténeti Szakosztály XXXVII. Vándorgyűlése Sopronban. Statisztikai Szemle 78, 2000, 9. sz. 768–771.
- Frank Norbert: A természetközeli erdőgazdálkodás erdőművelési módszereinek kidolgozása a Soproni-hegység területén. (Előtanulmány). Erdészeti Lapok 135, 2000, 133.
- Frideczky Frigyes: Magyar művészet. V. 43, 2000, 2. sz. 111–114.
- Fülöp Éva: A Győri Egyházmegye Canonica Visitatio-i. SSz. 54, 2000, 54–70.
- Fülöp Éva Mária: A Győri Egyházmegye Ezer Éve. SSz. 54, 2000, 451–455.
5. Kindergartensymposium. NZ. 44, 2000, márc. 17.
- Füzi Edit (felelős szerk.): Kulturális Almanach 2000. Sopron, Ágfalva, Balf, Fertőd, Fertőrákos, Hegykő, Kópháza, Nagycenk. Sopron, 2000, Azték Reklám és Rendezvényszervező Kft. 76.
- Füzi Edit: Pálhegyi Árpád első önálló kiállításának megnyitójára. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2000. 222–225.
- Fűrészipari konferencia. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság melléklete 2000. júl. 7., Magyar Asztalos- és Faipar 2000, 5. sz. 20.
- G. E.: Városi sínek. MÉ. 2000, 6. sz. 63.
- Gabnai Sándor: Emlékezés báró Dr. Podmaniczky Pál teológiai professzorra halálának 50. Évfordulóján. SSz. 54, 2000, 194–200.
- Gabriel, Theresia: Die zeitgenössische Landschaftsmalerei in der fürstlichen Bildergalerie und in der Kupferstich- und Zeichnungssammlung des Fürsten Nikolaus II. Esterházy. BglHbl. 62, 2000, H. 1–2. 51–92.
- Gabrieli Gabriella: Kiss Gábor – Tóth Endre – Zágórhidi Czigány Balázs: Savaria – Szombathely története a város alapításától 1526-ig. Szombathely 1998. SSz. 54, 2000, 90–94.
- Gedenk-Medaillenserie. NZ. 44, 2000, nov. 24.
- Gedenktafeln. NZ. 44, 2000, okt. 13.
- Gergely Lissette: 12. Nemzetközi Roncsolásmentes Anyagvizsgáló Konferencia. Magyar Asztalos- és Faipar 2000, 12. sz. 132–135., Fa. 48, 2000, 4. sz. 15.
- Gömöri János: Civitas Fidelissima Scarbantia, Sopron, Ödenburg... Dimenzió 2000. 3. sz. 46–48.
- Gömöri János: Sopron és környéke a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Gondolatok az új állandó régészeti kiállítás kapcsán. SSz. 54, 2000, 343–373.
- Graczka Gyula: Az országos rádió navigációs műholdas helymeghatározó rendszer. BKL–B. 133, 2000, 282–286.
- Graczka Gyula – Székely Domokos: 100 éve született dr. Milasovszky Béla professzor. GK. 52, 2000, 7. sz. 34–35.
- Grábner Klára: Soproni tudós tanárok és a nőnevelés. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2000. 246–259.

- Grászli Bernadett: Schiller János és a soproni vármegyeháza 1898-as átalakítása. SSz. 54, 2000, 134–136.
- Güntner Péter: Wälder József soproni főmérnök (1862–1913) életútja és tárgyi világa. SSz. 54, 2000, 137–145.
- Gürtler, Wolfgang: Zur Genealogie der Büchsenmacherfamilie Fruehwirth (Zlabings–Forchtenstein–Wien). BglHBl. 62, 2000, H. 3. 27–38.
- Gyapay Gábor: A Soproni Evangélikus Egyházközség levéltárának rendezése 1958-ban. SSz. 54, 2000, 70–72.
- Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltárának statisztikai adatai. Levéltári Szemle 50, 2000, 3. sz. 71.
- Győr-Moson-Sopron megye statisztikai évkönyve. Győr, 2000, KSH Győr-Moson-Sopron Megyei Igazgatósága 370.
- A Győr-Sopron Ebenfurti Vasút személyszállítása. Közlekedéstudományi Szemle 50, 2000, 395–396.
- Gyurác Ferenc: Bük. Bük, 2000, Száz magyar falu könyvesháza Kht. 197.
- Gyurác Sándor: Dr. Lugosi Armand élete és munkássága. Fa. 48, 2000, 2–3. sz. 7–9.
- H -: Jakab Sándor. Magyar Vadászlap 9, 2000, 3. sz. 23.
- H. K.: Jelet hagyni. Dimenzió 2000, 3. sz. 68–71.
- H. Gy.: Nyereséget terveznek. Magyar Mezőgazdaság 55, 2000. jún. 7. 23. sz. 19.
- H. Gy.: Soproni és verpeléti borok dícsérete. Magyar Mezőgazdaság 55, 2000. okt. 25. 3.sz.16.
- Hanzmann Károly: Helyzetrajz és adalékok a soproni ágostai hitvallású evangélikus egyházközség 1900–1950. évi történetéhez. I. rész. A korszak krónikája. Sopron, 2000, A soproni evangélikus gyűjtemények levéltára 275.
- Hábel György: Cornides György aranydiplomás erdőmérnök 1922–1999. Erdészeti Lapok 135, 2000, 160.
- Hárs József: Egy igaz ember elmúlt élete. Dr. Környei Attila (1940. március 26–2000. március 12.). Valóság 6, 2000, 2. sz. 108–110.
- Hárs József: Fertőrákos. Bp., 2000, Száz magyar falu könyvesháza Kht. 207.
- Hiller István: Előjáróban. SSz. 54, 2000, 4.
- Hiller István: Politikai környezetváltozás és alkalmazkodóképesség. Eörsy Zsigmond különös alispánja Sopron vármegyében. SSz. 54, 2000, 5–18.
- Hírek a FVM központi tervtanácsainak tevékenységéről. 7/2000. sz. állásfoglalás Sopron megyei jogú város településszerkezeti tervéről. Műszaki Tervezés 40, 2000, 5–6. sz. 73–75.
- Holler László: A magyar királyi koronát ábrázoló, 1620–1621. évi festményekről. Művészettörténeti Értesítő 49, 2000, 297–310.
- Hollndonner László: Dr. Környei Attila emlékezetére. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2000. 313–314.

- Horn János: A soproni Központi Bányászati Múzeum története dióhéjban. BKL–B. 133, 2000, 614.
- Horn János: Szoboravatás Dr. Tárczy Hornoch Antal emlékére. BKL–B. 133, 2000, 614.
- Horváth Béla: Erdészeti gépfejlesztés és gyártás Magyarországon. Hírfa 10, 2000, 3. sz. 31.
- Horváth Béla: Káldy József (1920–1983) élete és munkássága. Sopron, 2000. NYME Erdőmérnöki Kar 26. (Erdésznagyjaink arcképcsarnoka 9.)
- Horváth Béla: Tudományos ülés az erdőgazdálkodás műszaki fejlesztéséről. Hírfa 10, 2000, 3. sz. 30.
- Horváth Csaba: Bemutatkozik a soproni Széchenyi István Városi Könyvtár igazgatója. Kisalföldi Könyvtáros 2000, 2. sz. 1–6.
- Horváth Csilla: Kilencven éve kezdődött. Kertészet és Szőlészet 49, 2000. nov. 2. 44. sz. 9–10.
- Horváth Dénes: Prof. Dr. Nikolics Károly (1918–2000). SSz. 54, 2000, 439–441.
- Horváth József: Győr-Moson-Sopron megye sajtótörténetének vázlata II. 1919-től napjainkig. Kisalföldi Könyvtáros 2000, 1. sz. 15–25.
- Horváth László: Adatok Klaszekovics István 1596 előtti szentmiklósi prédikátorságáról. SSz. 54, 2000, 420–425.
- Horváth Richárd – Neumann Tibor: Ismeretlen középkori oklevelek a Chernel család levéltárából. Vasí Szemle 54, 2000, 123–136.
- Horváth Zoltán: Ligno Novum Wood Tech 2000. Profi fa 2000, 10. sz. 24–25.
- Horváthné Török Bernadett: Szurokné Strassner Klára kiállítása elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2000. 219–221.
- (Hőbör) /Tamás/: Az egyetemi kutatásért. Magyar Asztalos és Faipar 2000, 12. sz. 15.
- (H/őbör/ T/amás/): Milleniumi Ligno Novum. Magyar Asztalos és Faipar 2000, 9. sz. 33.
- Hrenkó Pál: Gönczy és Kogutowicz 1885. évi első Sopron megye térképe. GK. 52, 2000, 6. sz. 38–40.
- 150 Jahre Ödenburger Post. NZ. 44, 2000. febr. 4.
- ia-: A gazdák érdekében tevékenykednek. Magyar Mezőgazdaság 55, 2000. máj. 3. 18. sz. 23.
- Idén tizedszer Ligno. Magyar Asztalos és Faipar 2000, 7. sz. 36.
- Ivicsics Péter – Füle Istvánné – Sáriné Vorák Ágnes (összeáll.): Műemlékfelújítások- és helyreállítások 1998-ban. Műemlékvédelmi Szemle 10, 2000, 1–2. sz. 273–306.
- Jereb Ottó: 1944 decemberében történt. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2000. 275–277.
- Jubilált a FATE. Profi fa 7, 2000, 6. sz. 6.
- Jubilált a Ligno Novum. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság melléklete 2000. szept. 6.
- Jubiläum in Ungarn. 10-Jahres Feier auf der Ligno Novum. Holz Kurier 55, 2000. Szept. 21. 38. sz. 18–19.

- Jubileumi könyv a soproni szakközépiskoláról. Profi fa 7, 2000, 12. sz. 6.
- kb.: Sopronbánfalva/Wandorf. NZ. 44, 2000. szept. 29.
- K. B.: Kulturwoche in Ödenburg. NZ. 44, 2000. szept. 22.
- K+F tanácskozás. Erdészeti Lapok 135, 2000, 72.
- Karner Katalin: 142 évnyi siker. A Gerbeaud. A Vendég 2000, 10. sz. 58.
- Katona Imre: A gazdálkodás formái a kapuvári uradalom néhány falujában a XVI–XVII. században. Agrártörténeti Szemle 39, 1997/2000/, 527–567.
- Dr. Káldy József (1920–1983). Hírfa 10, 2000. Ápr. 6. sz. 51.
- Keglovich István: Tovább a bor útján! Magyar Mezőgazdaság 55, 2000. máj. 10. sz. 17.
- Kerner, Anett – Kimmel, Karolina: Wien–Ödenburg–Seksard. Jugendbegegnung zwischen Wertheim und Seksard. NZ. 44, 2000. jún. 2.
- Kettinger Gyula: A cukorrépa-nemesítés kezdetei és Sedlmayr Kurt munkássága. Pannon Agrárkamara 2000, 5. sz. 26–27.
- A IX. Természet – Tudomány Diákpályázat díjátadó ünnepsége 2000. március 4. Az értelem köszöntése. TV. 131, 2000, 4. sz. XLIX–LII.
- A IX. Természet – Tudomány Diákpályázat díjnyertesei. TV. 131, 2000, 4. sz. LXIV.
- Kirchenerneuerung in Ödenburg. NZ. 44, 2000. júl. 21.
- Kiss Andrea – Paszternák István: Hol volt Urkony? Adalékok a Fertő-vidék középkori településtörténetéhez. SSz. 54, 2000, 402–419.
- Kiss Mária: Tirnitz József: Antworten auf die Neun Fragepunkte der Maria Theresianischen Urbarialregulierung in Komitat Sopron/Ödenburg. I. Deutsche Bekenntnisse (1767). Vasi Szemle 54, 2000, 273.
- A kékfrankosok földjén. Magyar Mezőgazdaság 55, 2000. nov. 29. sz. 14.
- A 2000. évi Ligno Novum–Wood Tech vásárdíjak értékelése. Fa. 48, 2000, 4. sz. 2.
- Knapp Éva: Az emblematika oktatásának forrásai a magyarországi jezsuita kollégiumokban. MKöSZ. 116, 2000, 1–26.
- Kollányi Katalin: Újabb adatok a magyarországi pannóniai korú nannoplankton elterjedéséhez. Földtani Közlöny 130, 2000, 497–527.
- Konferenzstadt Ödenburg. NZ. 44, 2000. júl. 21.
- Koósne Török Erzsébet – Kocsis Péter Csaba (szerk.): Diáktudós XXV. OTDK. XIV, 2001 tavasza. Bp., 2000, 2. sz. 127.
- Korkes Zsuzsa: Könyv a hímezett fejkendőkről. Magyar Múzeumok 2000, 2. sz. 51.
- Kosztka Mikós – Horváth Béla: Szakosztályülések. Erdészeti Lapok 135, 2000, 244–245.
- Kotekné Kalmár Zsuzsanna: Bemutatjuk Beled könyvtárát. Kisalföldi Könyvtáros 2000, 1. sz. 51–58.
- Kovalovszky Márta – F. Mentényi Klára: A társulat [Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat] díjazottainak méltatása, 1995–1999. ...Askercz Éva, ...Dávid Ferenc. Művészettörténeti Értesítő 49, 2000, 311–315.

- Kovács J. Attila – Bartha Dénes: Századvégi botanikai kutatások Nyugat-Dunántúlon. Vasi Szemle 54, 2000, 721–735.
- Kovács József László: Berzsenyi Dániel verseinek elmaradt 1808-as soproni kiadása. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2000. 238–245.
- Kovács József László: Hírlevelek és Neue Zeitungok Sopronban a 16–17. században. SSz. 54, 2000, 19–31.
- Kovács József László: A macacsságtól megnémult soproni asszony esete. Várhely 6, 2000, 1. sz. 110–113.
- Kovács József László: Roza néni siratója. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2000. 69–70.
- Kovács József László: Wiener János csúfolkodó pasquillusa a soproni lányok és asszonyok erkölcséről. Várhely 6, 2000, 3. sz. 110–118.
- Kovács László – ifj. Kovács László: Hazai emlékek országszerte. (Fizikus utikönyv 2000). Fizikai Szemle 50, 2000, 423–435.
- Kovács László – ifj. Kovács László: Magyar emlékek világszerte. (Fizikus utikönyv 2000). Fizikai Szemle 50, 2000, 436–443.
- Kovács Zsolt (főszerk.): A Soproni Egyetem Tudományos Közleményei 46, 2000. Sopron, 2000, SE. 205.
- Kovács Dániel: Kiss Jenő: Mihályi nyolcszáz éves. H. 28, 2000, 1. sz. 100.
- Kós Károly-díj 1999. Alaprajz 7, 2000. jan.–febr. 1. sz. 4., Új Magyar Építőművészet 2000, 1. sz. 4.
- Környei Attila (1940–2000). SSz. 54, 2000, 3.
- Köves Kristóf: Köves Elemér (1912–2000) emlékére. SSz. 54, 2000, 201–203.
- Kövé Tamás: Ami Párizsból nézve sem érthető igazán. Jacques Deval: Tovarís. Rendező: Szombathy Gyula. Várhely 6, 2000, 2. sz. 103–106.
- Kövé Tamás: Mikó, a Magnifico. Ben Jonson: Volpone. Rendező: Szőke István. Várhely 6, 2000, 1. sz. 103–105.
- Kövé Tamás: Mindannyian irigyeltük Török Pétert. Kálmán Imre: Marica grófnő. Rendező: Félix László. Várhely 6, 2000, 4. sz. 94–98.
- Kövé Tamás: Műfajtan, eklektikus tabló. Tamási Áron: Ábel. Rendező: Szőke István. Várhely 6, 2000, 3. sz. 104–108.
- Kóhalmy Tamás: A soproni vadgazda mérnökök. Magyar Vadászlap 9, 2000, 1. sz. 19.
- Kóhalmy Tamás: Werner Trense a Magyar Vadászrend kitüntettje. Ni. 88, 2000, 3. sz. 11.
- Kőhegyi Mihály – Szemán Attila: Svaiczter Gábor alsó-magyarországi főkamagróf mint gyűjtő. SSz. 54, 2000, 167–172.
- Krachler, Rudolf – Krachler, Regina – Milleret, Evelin – Wesner, Wolfgang: Limnochemische Untersuchungen zur aktuellen Situation der Salzlacken im Burgenländischen Seewinkel. BglHBl. 62, 2000, H. 1–2. 3–50.

- Krieg oder Frieden. Vom Kult der Gewalt zur Kultur des Friedens 8. Mai–5. November 2000 Burg Schlaining, Stadtschlaining Burgenland. Eisenstadt, 2000, Rötzer Druck 255. (Burgenländische Forschungen, Sonderband XXIII.)
- Kubinszky Mihály: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 1999. évi tevékenységéről. SSz. 54, 2000, 433–434.
- Kubinszky Mihály: 1999-ben épült Sopronban. Várhely 6, 2000, 2. sz. 88–93.
- Kubinszky Mihály: Gondolatok 100 év soproni képes levelezőlapjai előtt. Várhely 6, 2000, 4. sz. 139–141.
- Kubinszky Mihály: A XX. századi hazai építéstechnológia fejlődése Sopron város építészeti példáján. Magyar Építőipar 50, 2000, 335–339.
- Kubinszky Mihály: Dr. Langer Herbert (1907–2000). SSz. 54, 2000, 444–445.
- Kubinszky Mihály – Lovász István – Villányi György: Régi magyar villamosok. Bp., 2000, Budapesti Városvédő Egyesület 362.
- Kubinszky Mihály: Medgyesy (Schwartz) Antal, a soproni arcképfestő (1897–1978). SSz. 54, 2000, 283–299.
- Kubinszky Mihály: Mőcsényi Mihály: Eszterháza fehéren-feketén. A szerző kiadása, é.n. 175 o. + CD-Rom lemez. SSz. 54, 2000, 204–205.
- Kubinszky Mihály: Reneszánszát éli a városi villamos? Magyar Szemle 9, 2000, 7–8. sz. 170–176.
- Kubinszky Mihály: Schármár Károly, a soproni építész (1877–1946). SSz. 54, 2000, 115–133.
- Kubinszky Mihály: Visszatekintés a huszadik század magyar építészetére I. Magyar Szemle 9, 2000, 11–12. sz. 94–108.
- Kurucz Gyula (szerk.): Az első határnyitás: Sopron, 1989. augusztus 19. Bp., 2000, Kortárs 232.
- Kurucz Miklós: Dr. Manninger G. Adolf (1880–1954). Magyar Mezőgazdaság 55, 2000. máj. 3. 18. sz. 23.
- Kücsán József: Varjú Sándor: Nagycenk gazdasági néprajza. Sopron, 1998. 187 p., 130 kép. SSz. 54, 2000, 88–89.
- Lampérth, Gyula – Wild-Vinczepak, Maria: Deutscher Nationalitätenunterricht am Evangelischen Daniel-Berzsenyi Gymnasium (Lyzeum). Busch-Trommel NZ Beilage für Pädagogen 6, 2000. dec. 8. 3–4. sz. 10
- Ligno Novum. Magyar Asztalos és Faipar 2000, 10. sz. 49–59.
- Ligno Novum. Asztalos-, Faipari Szakkiállítás. Wood Tech Erdészeti Szakvásár. Intarzia 4, 2000, 7. sz. 9, Fa. 48, 2000, 1. sz. hátsó belső, külső borító.
- Ligno Novum augusztus 23–26. Cégvezetés 8, 2000, 6. sz. 74.
- A Ligno Novum és a Wood Tech. Magyar Asztalos és Faipar 2000, 8. sz. 16–19.
- Ligno Novum Sopron, 2000. augusztus 23–26. Sportcsarnok. Szakmai konferenciák. Sopron, 2000. augusztus 24–25. Soproni Egyetem. Magyar Asztalos és Faipar 2000, 7. sz. 28–31

- Ligno Novum-Wood Tech. Fa. 48, 2000, hátsó belső borító.
- Ligno Novum-Wood Tech 2000. Asztalos. Faipari és Erdészeti Szakkiállítás. 2000. augusztus 23–26. Hírfa 10, 2000. szept. 14. 17. sz. 12–30.
- Lipták József: Nikolics Károly (1918–2000) szakmai életműve. SSz. 54, 2000, 442–444.
- Lovas Gyula: Bán János: A Soproni Katolikus Konvent története 1625–2000. Várhely 6, 2000, 4. sz. 132–134.
- Lovas Gyula: A Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút és soproni palotája. SSz. 54, 2000, 146–162.
- Lovas Gyula: Dr. Kubinszky Mihály – Lovász István – Villányi György: Régi magyar villamosok. A történelmi Magyarország közúti vasutai a kezdetektől a II. világháború végéig. Kiadja : Budapesti Városszépítő Egyesület, Bp. (2000). Nyomda: Gyomai Kner Nyomda Rt. 362. P. 440 kép. SSz. 54, 2000, 302-303.
- Lovas Gyula: Lovász – Villányi – Kubinszky: Régi magyar villamosok. Várhely 6, 2000, 2. sz. 115–117.
- Lővei Pál: Kanizsai Miklós tárnokmester sírköve. SSz. 54, 2000, 163–167.
- Magyarország nyugati kapuja. Környezetvédelem 8, 2000, 1. sz. 9–12.
- Martos Gábor: Ablak-szembenézés. Dimenzió 2000, 3. sz. 66–67.
- Martos Gábor: Kovács-Gombos Gábor oltárképei. Várhely 6, 2000, 1. sz. 90–98.
- Mastalírné Zádor Márta: Felsőoktatási könyvtárak az integráció után. Kisalföldi Könyvtáros 2000, 2. sz. 31–36.
- Mastalírné Zádor Márta: Sopron bibliográfiája az 1998. évre. SSz. 54, 2000, 94–111.
- Maurer, Rudolf: Urkundenbuch des Burgenlandes V. Publikationen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung, Siebente Reihe. Herausgegeben von der Burgenländischen Landesregierung, Eisenstadt 1999. BglHBl. 62, 2000, H. 1–2. 109–111.
- Márfi Attila: Mónus Imre: Győr elestének és visszavételének bibliográfiája. Szerkesztő: Bana József. Kiadó: Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr, 1999. Palatia Nyomda és Kiadó Kft. 66. SSz. 54, 2000, 300–302.
- Márfi Attila: Tisztelgés Thurner Mihály munkássága előtt. Műhely 23, 2000, 1. sz. 90–91.
- Megnyílt a soproni Központi Bányászati Múzeum új kiállítása. BKL–B. 133, 2000, 498.
- A megye gazdasága. Pannon Agrárkamara. 2000, 7. sz. 16–19.
- Messe Sopron in der Hochkonjunktur. Holz-Zentralblatt 126, 2000. szept. 1. 105. sz. 1361.
- Mezei Ottó: Fél évszázad írástudó tanúja. Papp Oszkár festőművész.. Várhely 6, 2000, 3. sz. 127–129.
- Mező Gizi: Néhány elkapott mozzanat a KAS Színház 1999/2000-es évadjából. Várhely 6, 2000, 2. sz. 95–101.
- Mészáros István: Szent Imre Kollégiumok 1902–1948. I. Magyar Felsőoktatás 2000, 9. sz. 43–44.

- T. Mérey Klára: A mezőgazdaság helyzete a Dunántúlon 1810–1812-ben egy katonai jelentés alapján. *Agrártörténeti Szemle* 42, 2000, 1–2. sz. 173–184.
- Mi készül fából? *Erdészeti Lapok* 133, 2000, 185.
- Mikó Sándor: *Diploma* 2000. *Bútor Trend* 3, 2000, 4. sz. 22–23.
- Molnár László: A magyar bányamérnök oktatás Sopronban 1919–1959 között. *BKL–B.* 133, 2000, 300–303.
- Molnár László: A Rákóczi Baráti kör, a soproni honvéd főreáliskola hagyományainak folytatója. *SSz.* 54, 2000, 76–80.
- Molnár László: Ünnepi megemlékezés a Hősök Napján (Sopron, május 28.). *SSz.* 54, 2000, 431–433.
- Mózes Lajos: A bútorkópia-készítés nehézségei Magyarországon. *Magyar Asztalos és Faipar* 2000, 10. sz. 32–33.
- (Mózes) /Lajos/: *Diplomamunkák "Online"*. *Magyar Asztalos és Faipar* 2000, 3. sz. 65.
- Mózes Lajos: *Ligno Novum* 2000. *Bútor Trend* 3, 2000, 5. sz. 40–41.
- N. G. Iskolafelújítások Sopronban. *Köznevelés* 56, 2000. szept. 8. 26. sz. 9.
- Náhlík András: A muflonról, másképpen. *Nemzetközi muflon szimpózium Sopronban*. *Magyar Vadászlap* 9, 2000, 12. sz. 12–13.
- Nagy Alpár: Gondolatok a magyarok szimfóniájához. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2000. 260–271.
- Nagy Alpár: "Hallod a magyarok szimfóniáját...?" *Várhely* 6, 2000, 1. sz. 99–100
- Sz. Nagy Sándor: Búcsú Tímár Antaltól. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek* 2000. 311–312.
- L. Nagy Zsuzsa: Reformról reformra. *MT.* 45, 2000, 1051–1053.
- Neuer evangelischer Kirchendistrikt. *NZ.* 44, 2000. máj. 26.
- Neuer Regionalstudiositz. *NZ.* 44, 2000. ápr. 28.
- (ny): Fafeldolgozó üzem. Formát adunk a fának. *TAEG RT Sopron. Hírfa* 10, 2000. febr. 17. 4. sz. 26.
- (ny): Faszárító üzem Sopronban. *Hírfa* 10, 2000. szept. 14. 17. sz. 35.
- (ny): Óriáslevél. *Hírfa* 10, 2000. dec. 14. 23–24. sz. 14.
- (ny): Széchenyi István emléknep. *Hírfa* 10, 2000. nov. 23. 22. sz. 18.
- (ny): Temesvár–Tata–Esztergom–Sopron. *Hírfa* 10, 2000. nov. 23. 22. sz. 20.
- (ny): Vásári előzetes. *Ligno Novum Wood Tech* 10. Sopron 2000. augusztus 23–26. *Hírfa* 10, 2000. júl. 1. 18.
- Nyarády Gábor: Huszonegy tudós a huszonegyedik századról. *MT.* 45, 2000, 1428–1431.
- Nyári László (főszerk.): *Soproni Műhely. Az erdészeti, faipari, papíripari nemzetközi ösztöndíjas alapítvány lapja* 16. szám 2000. július Sopron, 2000, SE. 50.
- Nyugat-magyarországi Egyetem. *Magyar Asztalos és Faipar* 2000, 1. sz. 94–95.
- OAFSZ Tanácsadó Szolgálat. *Magyar Asztalos és Faipar* 2000, 2. sz. 17.

- Ormos Balázs: Kérdések Koloszár Józsefhez, az egyetem régi-új rektorához. Erdészeti Lapok 135, 2000, 7.
- Ormos Balázs: Szakmánk, a faipar sorsáról van szó. Erdészeti Lapok 135, 2000, 161–162.
- Orosz Iván: Roller Kálmán 56-os tudós és dékán északamerikai kitüntetése. Profi fa 2000, 9. sz. 40–41.
- Oroszi Sándor: Sopron város erdei a XIX. század közepén I. Robert Michlitz és Friedrich Hollan szakvéleménye. Közéteszi: Frank Norbert. Agrártörténeti Szemle 42, 2000, 1–2. sz. 273–274.
- Országos Erdőgépfeljesztő Központ nyílt Sopronban. Hírfa 10, 2000. ápr. 6. 6. sz. 50.
- Ödenburger Weinstrasse. NZ. 44, 2000. júl. 14.
- Az önkormányzatok céljellegű decentralizált támogatására érkezett pályázatok Győr-Moson-Sopron Megyében. Falu, Város, Régió 2000, 6. sz. 32.
- 50 éve Sopronban az erdészeti szakközépiskola. Profi fa 2000, 11. sz. 8.
- P. H. Zs.: Bányászattörténeti konferencia és kiállítás megnyitó a Központi Bányászati Múzeumban. BKL–B. 133, 2000, 613–614.
- Dr. Pagony Hubert 75 éves. Erdészeti Lapok 135, 2000, 395–396.
- Pallósiné Toldi Márta: Győri Életrajzi Lexikon. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 9, 2000, 3. sz. 50–51.
- Payer Haris, Helene: Hochzeitmarsch in Harkau. NZ. 44, 2000. nov. 24.
- Pájer Imre: A rábaközi lovas nemzetőrség. SSz. 54, 2000, 275–282.
- Pályázati felhívás. Fa. 48, 2000, 2–3. sz. 13.. Magyar Asztalos és Faipar 2000, 4. sz. 27.
- Pályázati felhívás a 2000. évi Ligno Novum – Wood Tech Asztalos-, Faipari és Erdészeti Szakkiállítások vásárdíjaira. Hírfa 10, 2000. jún. 1. 11. sz. 4.
- Pápai Gábor: Felavattuk a Dr. Káldy József Erdőgépfeljesztő Központot. Erdészeti Lapok 135, 2000, 146–147.
- Pápai Gábor: A Magyar Tudományos Akadémia jubileumán. Erdészeti Lapok 135, 2000, 339.
- Pápai Gábor: A Soproni Műhely tizenötödik száma. Erdészeti Lapok 135, 2000, 58.
- Pápai Gábor: Wood Tech Erdészeti Szakkiállítás és Konferencia. Erdészeti Lapok 135, 2000, 271–274.
- Peszenlechner Ottó: Vízügyesek az egyetemi oktatásban 1. Észak-Dunántúli Vízügyi Igazgatóság, Győr. Vízűkör 40, 2000, 1. sz. 15.
- Pheasants in the Western Pallartic and Nearctic held in Sopron, Hungary 26–29 October 1998. Sopron, 2000, NYME–EMK–Vadgazdálkodási Intézet Magyar Fogoly Kutató Csoport 322. Magyar Apróvad Közlemények No. 5.
- Pintér István: Egyetemi kitüntetések. Erdészeti Lapok 135, 2000, 296.
- Pintér László: Látomások a múltból. Bp., 2000, Tarsoly 560.
- Pió Márta: Venari necesse est. Magyar Vadászlap 9, 2000, 9. sz. 32.

- Piros Olga (összeáll.): A magyar földtani irodalom repertórium 1999. Földtani Köz-
löny 130, 2000, 337–370.
- Plihál Katalin: "...a haza szeretete hajt minket előre" – Mikoviny-émlékiállítás a
Hadtörténeti Múzeumban. SSz. 54, 2000, 81–83.
- Polgár Tamás: Rábaköz honismereti évkönyv 1998. (szerk: Pájer Imre) Pájer Imre saját
kiadása, Csorna–Kapuvár, 1999. 104 p. SSz. 54, 2000, 206–207.
- Prickler, Harald: Castellum Paris und Pfeferei. Beiträge zur Kunst-, Gewerbe- und
Industriegeschichte des Nordburgenlandes. Eisenstadt, 2000, Burgenländisches
Landesarchiv 132. (Burgenländische Forschungen 80.)
- Prickler, Harald: Zur Pfarngeschichte von Rust. BglHBl. 62, 2000, H. 3. 3–26.
- Prickler, Leonhard: Neusiedler Jahrbuch. Herausgegeben vom Verein zur Erforschung
der Stadtgeschichte von Neusiedl am See. Band 1, Neusiedl/See 1998, Band 2,
Neusiedl/See 1999. BglHBl. 62, 2000, H. 3. 53–56.
- Radweg um Neusiedler See. NZ. 44, 2000. ápr. 21.
- Ráczné Schneider Ildikó: Az Erdészeti Múzeum 1999-es évéről. Erdészeti Lapok 135,
2000, 48–49.
- Rávai Mihály: Faipari, erdészeti állásbörze. Erdészeti Lapok 135, 2000, 58.
- Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson me-
gyében. SSz. 54, 2000, 374–401.
- Rohonyi Pál: Informatikai fejlesztések és alkalmazások a Soproni Egyetemen. Fa. 48,
2000, 2–3. sz. 24.
- Román András: A magyar városkép. M. 44, 2000, 17–22.
- Rónai Ferenc (közéteszi) – Horváth Emil (szerk.): Nyugat-Magyarországi Egyetem
Roth Gyula gyakorló szakközépiskola és kollégium jubileumi könyve az iskola sop-
roni tartózkodásának 50. évében. Sopron, 2000.
- Rónai Ferenc: Ünnepeztünk Sopronban. Erdészeti Lapok 135, 2000, 340–341.
- RÖEE gewinnbringend. NZ. 44, 2000. jún. 9.
- Rubóczky István: A soproni Zettl-Langer gyűjtemény. Köznevelés 56, 2000, 25. sz. 25.
- Rumpf János: Öregdiákok közgyűlése. Erdészeti Lapok 135, 2000, 351.
- Salamon István: Kell egy zenekar. Csulak Ervinnel beszélgetett Salamon István. Vár-
hely 6, 2000, 3. sz. 83–93.
- (SN): Kerékpárral a Fertő tó körül. Élet és Tudomány 40, 2000. jún. 23. 25. sz. 790.
- Salamon Nándor: Fejér Zoltán életműkiállítása elé. Várhely 6, 2000, 3. sz. 95–97.
- Salamon Nándor: "Sopron gyermekkorom mesevárosa volt". Végvári Lajos: Önarckép
tollal. Várhely 6, 2000, 2. sz. 113–115.
- Sarkady Sándor: Becht Rezső emléktáblája előtt. Várhely 6, 2000, 1. sz. 107–109.
- Sarkady Sándor: Dér Endre: Viruló évek. Várhely 6, 2000, 3. sz. 124–125.
- Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2000. Sopron, 2000, Soproni Kulturális Szö-
vetség 327.

- Sarkady Sándor: Az adventi tárlat elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2000. 211–213.
- Ifj. Sarkady Sándor: 55 éve történt. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2000. 278–280.
- Sass László: Csillagokról és lábjegyzetekről. Várhely 6, 2000, 3. sz. 5.
- Sass László: Levél, távirat, idő. Várhely 6, 2000, 1. sz. 5.
- Sass László: Logók a szeren. Gerencsér Tamás embléma-kiállítása elé. Várhely 6, 2000, 2. sz. 121–125.
- Sass László: Pára a tükrön. Várhely 6, 2000, 4. sz. 5.
- Sass László: Vindó. Várhely 6, 2000, 2. sz. 5.
- Sándor Zsuzsanna: A kirakat sztárja. 168 óra 12, 2000. szept. 14. 37. sz. 28–30.
- Schön István: Első nemzeti intézményeink megalakulása és a szabadkőművesek. MT. 45, 2000, 1339–1351.
- Schuch, Albert: Zur Geschichte des Bergbaus im südlichen Burgenland (18. bis 20. Jahrhundert). Eisenstadt, 2000, Amt der Burgenländischen Landesregierung 192. (Burgenländische Forschungen 81.)
- Schüttler Tamás: Virtuális kirándulás hazai nemzeti parkjainkban. Új Pedagógiai Szemle 50, 2000, 5. sz. 85–86.
- Sedlmayr János: Anjou-kori Magyarországi mérművek. M. 44, 2000, 163–170.
- Simonyi Károly: Köszöntöm. TV. 131, 2000, III. különszám 2–3.
- Solt Herbert építész 1932–1999. Új Magyar Építőművészet 2000, 1. sz. 7.
- Somogyi József: Emlékünnep dr. Tárczy-Hornoch Antal akadémikus születésének 100. évfordulójára. GK. 52, 2000, 12. sz. 30–31.
- Sopron–Deutschkreutz elektrifiziert. Eisenbahn Österreich 2000, 8. sz. 380.
- Sopron legjobb Kékfrankosa. Magyar Mezőgazdaság 55, 2000, júl. 26. 30. sz. 17.
- Sopron nem ereszt. Erdészeti Lapok 135, 2000, 155.
- Soproni állásbörze. Fagazdasági Híradó 28, 2000, márc. 1. sz. 4.
- Soproni diplomanyertes – Szalay Andrea Anna formatervező-művész. Bútor Trend 3, 2000, 4. sz. 24.
- Soproni Szervezet. Fa. 48, 2000, 1. sz. 5.
- A Soproni Széchenyi István Gimnázium évkönyve 1999/2000-es tanév. Sopron, 2000, Lóver Print 111.
- Sudár Kornélia (összeáll.): Adatok a levéltárakról 1999. Levéltári Szemle 50, 2000, 2. sz. 54–67.
- Sudár Lászlóné Molnár Zsuzsanna (összeáll.): Csepreg régi képes levelezőlapokon és fotókon. Csepreg, 2000, Farkas Sándor Egyet 96.
- Surbán Frang Gizella: Soproni szilánkok. Várhely 6, 2000, 4. sz. 33–36.
- Sylvester Lajos: Soproni portyán. Háromszék 2000. ápr. 8.
- Szabó, Karl: An grosse Germanisten erinnernd. NZ. 44, 2000, dec. 8.

- Szakmai konferenciák a Ligno Novumon. Magyar Asztalos és Faipar 2000. 6. sz. 27–31.
- Szállásy Györgyi: Kiegészítés az 1998-as Krónikához. Kisalföldi Könyvtáros 2000, 1. sz. 85–87.
- Szálloda a végeken. Dimenzió 2000, 3. sz. 92–93.
- Szárítási konferencia. Magyar Asztalos és Faipar 2000, 5. sz. 30.
- Szárító üzem épült Sopronban. Profi fa 2000, 10. sz. 8.
- Szekeres Erzsébet: Emlékezés. Kiállítás. Erdészeti Lapok 135, 2000, 337.
- Szemán Attila: A brennbergbányai bányáslámpák. SSz. 54, 2000, 229–239.
- Szemán Attila: A Központi Bányászati Múzeum új állandó kiállítása. SSz. 54, 2000, 426–431.
- Szende Katalin: Házi Jenő: Pozsony vármegye középkori földrajza. Sajtó alá rend. és szerk: Koncsol László. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2000. 624 pp. SSz. 54, 2000, 448–451.
- "Szent József Kupola" – kísérlet egyedi technológiával. Hírfa 10, 2000. nov. 23. 22. sz. 6. Magyar Asztalos és Faipar 2000, 10. sz. 19.
- Szentkuty Károly: Dr. Környei Attilára emlékezem. Magyar Múzeumok 2000, 2. sz. 60–61., H. 28, 2000, 3. sz. 99–100.
- Szentkuty Károly: Dr. Környei Attila nagyeceni munkássága. SSz. 54, 2000, 435–439.
- Szepesi Attila: Lázár deák földjén. Magyar Szemle 9, 2000, 5–6. sz. 140–145.
- Szerkesztőségi beköszöntő. Ezredek és fordulók. SSz. 54, 2000, 309–310.
- Széchenyi-díj. Magyar Asztalos és Faipar. 2000, 4. sz. 15.
- Széchenyi díjat kapott dr. Winkler András. Erdészeti Lapok 135, 2000, 110.
- Széll Andrea – Vityi Andrea: A környezetmérnök-képzésről. Erdészeti Lapok 135, 2000, 180–181.
- Szikossy Ferenc: Környei Attila (1940–2000). SSz. 54, 2000, 211–213
- Szikszai: "Van még magyar design". Magyar Asztalos és Faipar 2000, 5. sz. 54–56.
- Szimon János: A soproni evangélikus nevelőintézmények élete lelkeszi szemmel – az elmúlt 10 évben. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2000. 298–307.
- Szita Szabolcs (szerk.): Tények, adatok a cigányok üldöztetésének (1939–1945) tanintézeti feldolgozásához. Sopron, 2000, NYME Tanárképző Intézete Társadalomtudományi Tanszéke 118.
- Szodfridt István: In Memoriam Majer Antal (1920–1995). Botanikai Közlemények 86–87, 1999–2000, 1–2. sz. 7–9.
- Szodfridt István: In Memoriam Vörös István erdőmérnök (1919–1999). Erdészeti Lapok 135, 2000, 33.
- Szöke Béla Miklós: A keresztény térítés kezdetei Pannóniában a Karoling korban. (A petőházi Cundpald kehely és a sopronkőhidai temető helye és szerepe). SSz. 54, 2000, 310–342.
- Szövényi Zsolt: Szélgjegyzetek egy pályázathoz. Magyar Felsőoktatás 2000, 4. sz. 55.

- Takáts Tamás: Az új vörösborkok V. versenye Sopronban, 1999. Pannon Agrárkamara 2000. jan. 12.
- Tamásyné Bánó Margit: A COST Action E15 faipari szárítás. Profi fa 2000, 7–8. sz., 9. sz. 5.
- Tanévnyitó a Faipari Mérnöki Karon. Fa. 48, 2000, 4. sz. 5.
- Tanévzáró ünnepség a Faipari Mérnöki Karon. Fa. 48, 2000, 2–3. sz. 26.
- Tárczy-Hornoch Antal akadémikus 1900–1986. GK. 52, 2000, 12. sz. 31–32.
- Térerő–Sopron, 2000. szeptember 2–17. Magyar Asztalos és Faipar 2000, 8. sz. 15.
- Tisztelettel meghívjuk a Fűrészipari Konferenciára. Hírfa 10, 2000. jún. 15. 12. sz. 4.
- 10 éves a Ligno Novum asztalos-, faipari és erdészeti szakkiállítás. Fa. 48, 2000, 4. sz. 1.
- Tolnai Krisztina (szerk.): Soproni Tájvédelmi Körzet. Sarród, 2000, Fertő-Hanság Nemzeti Park Igazgatósága 8.
- Tompos Lilla: Emlékek. Részletek Tompos Ernő (1907–1989) családtörténeti jegyzeteiből. SSz. 54, 2000, 189–193.
- Tóta József: Térerő. Hírfa 10, 2000. szept. 28. 18. sz. 18.
- Totaj: Kiállít a szomszédom. Magyar Asztalos és Faipar 2000, 9. sz. 84–85.
- Tóth Áron: Sopron és a barokk. Dimenzió 2000, 3. sz. 62–65.
- Tóth Éva: Díjazott textilművészek kiállítása a Festőteremben. Várhely 6, 2000, 3. sz. 99–102.
- Tóth Éva – Tóth Szabolcs: "Vagyunk, akik voltunk..." In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2000. 281–296.
- Tóth Imre: Adatok a Magyar Élet Pártja soproni szervezetének működéséről.. SSz. 54, 2000, 73–75.
- Tóth Imre: Környei Attila és a soproni közművelődés. SSz. 54, 2000, 214–217.
- Tóth Imre: Stílusváltás – elsőprő győzelemmel(?) Országgyűlési képviselőválasztások Sopronban 1935. SSz. 54, 2000, 249–261.
- Tóthné Bükki Edit: Felsőoktatási információs nap Sopronban. MF 2000, 1–2. sz. 59–60.
- Tóthárpád Ferenc: "Kétkedem, tehát elhamvadok". Czethoffer Csaba: Csikókortól halóporig. Pannon folklór. Várhely 6, 2000, 1. sz. 116–118.
- Több nézőpontból. Természetbúvár 55, 2000, 2. sz. 19.
- Turbuly Éva: Bán János: Fertőrákos politikai, gazdasági, egyházi és kulturális története. Fertőrákos, 2000. 160+16. SSz. 54, 2000, 447–448.
- Ubrankovics Pál: 10 éve a fűrészipar szolgálatában. Hírfa 10, 2000, 3. sz. 17.
- Varga Domokos: Dér Endre: Viruló évek. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek 2000. 322.
- Varga Ferenc: Erdészeti növényvédelmi szakmérnök-képzés Sopronban. Növényvédelmi tanácsok 9, 2000. szept. 20–21.
- Varga Ferenc: Kapuvár múltja üzen. Kapuvár, 2000, Városi Önkormányzat 206.
- Varga Ferenc: A Szerkesztő Bizottság új tagja: dr. Varga Ferenc professzor. Növényvédelmi Tanácsok 9, 2000, 8. sz. 4–5.

- Varga Ildikó: Nádmaradványok makroinvertebrata együttese a Fertőn. HK 80, 2000, 391–393.
- Varga Nóra: A soproni levéltári nap délelőttje. Levéltári Szemle 50, 2000, 2. sz. 75.
- Vargha Zsuzsa: Próbaszünet. Várhely 6, 2000, 4. sz. 91–93.
- Várnai Vera: Az Esterházy-gyűjtemény. Dimenzió 2000, 3. sz. 76–77.
- Vásár európai színvonalon. Erdészeti Lapok 135, 2000, 310.
- Vásárdíjak a Ligno Novumon. Magyar Asztalos és Faipar 2000, 9. sz. 27–31.
- Végzőseink. Erdészeti Lapok 135, 2000, 236.
- Vidéki Imre: Társadalomföldrajzi vizsgálatok Sarródon. Agrártörténeti Szemle 42, 2000, 1–2. sz. 73–96.
- Vihernikné Locsmándy Erzsébet: A bányászattörténeti szakcsoport ülése. BKL–B. 133, 2000, 526.
- Visy Zoltán: A bácskay Vissy család eredete és leszármazása. SSz. 54, 2000, 263–269.
- Vukov Konstantin (szerk.): Történeti ablakok, ajtók és kapuk kutatása és megóvása. Szeminárium, 1999. május 27–29. Bp., 2000, Gyorsjelentés 186.
- Wágner Tibor: Erdészeti kötélpályák Magyarországon I–II. Erdészeti Lapok 135, 2000, 334–336., 364–366.
- Wehner Tibor: Diploma 1999. Magyar Iparművészet 2000, 1. sz. 80.
- Welz, Siegfried und Günter: Ein "Linkhanddolch" aus Breitenbrunn. BglHBl. 62, 2000, H. 3. 39–41.
- Wild, Robert: Ungarndeutscher Minderheitenunterricht im Komitat Raab-Wieselburg-Ödenburg. Busch-Trommel NZ-Beilage für Pädagogen. 6, 2000. dec. 8. 3–4. sz. 8.
- Dr. Winkler András Széchenyi-díjat kapott. Fa. 48, 2000, 2–3. sz. 9., Hírfa 10, 2000. máj. 18. 10. sz. 8.
- Winkler Gábor: Nyugat-magyarországi történeti városok 2000-ben. Építővilág 2000, 3. sz. 28–34.
- Wood Tech Erdészeti Szakkiállítás és Konferencia 2000. "A fa hasznosítása". Sopron, 2000. augusztus 23–26. Erdészeti Lapok 135, 2000, 111.
- Zsoldos Attila: Confinium és marchia. Sz. 134, 2000, 1. sz. 99–116.

KÖZLEMÉNY

A Soproni Városszépítő Egyesület 2001. évi közgyűlésének határozata értelmében a szép építészeti alkotásért évente szeptember 29-én adományozott elismerő táblát az évtől kezdve Winkler Oszkár emléktáblának nevezzük. Kérjük tagjainkat, olvasóinkat és minden Sopron kulturális fejlődését szemmel kísérő embert, hogy július 31-ig juttassák el címünkre /Sopron, Új u. 4./ javaslatukat, hogy melyik épületnek szánják idén az elismerést. Az építési szakbizottság ezt követően fogja meghozni döntését.

MUNKATÁRSAINK

- Askercz Éva** művészettörténész, Soproni Múzeum 9401. Sopron. Pf. 68.
Boronkai Szabolcs tanár, Bp., 1126. Márvány u. 31.
Dávidházy István műszaki tanácsadó, 9400.Sopron, Deák tér 49.
Dominkovits Péter főlevéltáros, Soproni Levéltár 9401. Sopron. Pf.82.
Gömöri János régész, történettud. Kandidátusa, Soproni Múzeum Régészeti Gyűjteménye. 9400. Sopron, Fő tér 6.
Katona Csaba sajtóreferens, Magyar Országos Levéltár. 1014.Bp., Bécsi kapu tér 2-4
Krisch András levéltáros, Soproni Levéltár. 9401. Sopron. Pf.82.
Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400. Sopron, Kökényes köz 3.
Kücsán József néprajzkutató, Soproni Múzeum. 9400. Pf. 68.
Langer Róbert orvos, 1141.Bp., Pered u. 20.
Mastalírné dr.Zádor Márta könyvtárigazgató, Soproni Egyetem.9400.Sopron, Bajcsy-Zsilinszky út 4.
Tóth Imre történész, Soproni Múzeum, 9400. Sopron, Pf. 68.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

KRIEG, GEIST UND LIEBE – GESICHTER DES 19. JAHRHUNDERTS

ANDRÁS KRISCH: Ödenburg während der französischen Besetzung 1809	91
SZABOLCS BORONKAI: "Freimaurer-Joch" und "Trost der Schwachen". Deutschsprachige Kirchenliteratur im 19. Jahrhundert in Ödenburg	113
CSABA KATONA: Fräulein Etelka Schlachta aus Ödenburg im Bad Balatonfüred	126
RÓBERT LANGER: Gustav Zettl wurde vor 150 Jahren geboren	146

ÖDENBURGER GESICHTE

JÁNOS GÖMÖRI: István Bóna (1930-2001) und seine Grabungen in der Umgebung von Ödenburg	162
--	-----

KULTURELLES LEBEN IN ÖDENBURG

ÉVA ASKERCZ: Die Ausstellung über das Leben von Franz Storno jun.	165
MIHÁLY KUBINSZKY: Die Tätigkeit des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines im Jahre 2001.....	171

BÜCHERSCHAU

JÓZSEF KÜCSÁN: Attila Csiszár: Garta. Ein Bauzentrum in der Kleinen Tiefebene und seine Zunfttraditionen. Kaposvár, 2001.	174
PÉTER DOMINKOVITS: Acta Papensia. Mitteilungen der Pápaer Reformierten Sammlung 1. (2001.) 1—2., 3—4.	175
ISTVÁN DÁVIDHÁZY: Sándor Sarkady jun. – Péter Szabó: Ödenburger in der Don-knie. Sopron, 2001.	178
IMRE TÓTH: Sándor Sarkady: Goldenes Buch 2000, Goldenes Buch 2002. Sopron, 1999 und 2001.	179
MÁRTA MASTALÍR-ZÁDOR: Die Bibliographie von Ödenburg für das Jahr 2000.	180

MITTEILUNG

Mitteilung des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines	199
---	-----

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, esetleg az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1 500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk

Mint azt már tudjuk, a megszállók és Sopron városa között az együttműködés viszonylag jó volt. A város mégis fellélegezhetett. Szép lassan ismét megindulhatott a normális élet, a város lakosságának már nem kellett attól rettegni, hogy a franciák mit rekvirálnak, vagy kit szállásolnak be. A megszállás időszakát mára csak egy tészta féle: a harkai és ágfalvi búcsú dióval, mogyoróval, mézzel elkészített „Pölézn”je vagy „Böllersn”je idézi, amely jelentése „Bell Essen” vagyis jó étel, és ezenkívül egy kártyajáték a „quidril” vagy „Quadrille” (eredetileg négyes táncot jelentett). Végezetül álljon itt a Petz krónika ebben az évben kelt utolsó két sora: *„A mi evangélikus hitközségünkben ebben az évben 188-an születtek, 179-en meghaltak, 38 pár házasságot kötött.”*

(Krisch András –
Sopron a francia megszállás alatt 1809-ben)

Ára: 300,-Ft

Soproni Szemle

2002. harmadik szám

ötvenhatodik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.
További támogatónk:

Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár, Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Csapody István, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Kubinszky Mihály, Metzl János,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1 300 Ft-ért.

Budapesten számonként megvásárolható a Kis Magiszter Könyvesboltban (Magyar u. 40.)

Előfizetési díj 2002-re egy évre 1 200 Ft, egyes szám ára 300 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.). Az adományozók a felajánlott összegeket adóalapjukból levonhatják.

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle

2002. harmadik szám

ötvenhatodik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

A SZERKESZTŐSÉG: Kubinszky Mihály köszöntése.....	203
Kubinszky Mihály műveinek válogatott bibliográfiája.....	204

POLITIKA ÉS TÁRSADALOM A KORA-ÚJKORBAN

H. NÉMETH ISTVÁN: A szabad királyi városok egységes fellépéséről a kora-újkorban (16–17. század)	210
HORVÁTH LÁSZLÓ: A Nádasdy földesurak (fertő)szentmiklósi inscripció leveleiről	239
KATONA CSABA: „Menj, menj leány, vegyűlj a mulatságok zajába ...” Schlachta Etelka balatonfüredi naplója (2. rész)	256

MŰHELY

KORMOS GYULA: Öt évszázad orgonistái és zeneszerzői a soproni evangélikusoknál	277
FRANK NORBERT: Történeti források és a természettudomány, avagy miként értelmezik az erdészek az erdőt	290

SOPRONI ARCOK

HORVÁTH DÉNES: Jéhn Antal (1913–2002)	293
---	-----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Helyreigazítás (Dávidházy István könyvismertetéséhez)	295
---	-----

Dr. Kubinszky Mihály építész, professor emeritus, nyugalmazott egyetemi tanár 2002. szeptember 17-én ünnepli hetvenötödik születésnapját. Életének eseményeiről, szakmai eredményeiről hetvenedik születésnapja alkalmából beszélgettünk (Soproni Szemle LI. (1997) 360–364 p.: Winkler Gábor: Kubinszky Mihály 70 éves). A nyugdíjas professzor az elmúlt öt év alatt is töretlen lendülettel folytatta tudományos tevékenységét. Az OTKA (Országos Tudományos Kutatási Alap) támogatásával Sopron 20. századi építészetének fontos dokumentumait gyűjtötte össze. A nagy jelentőségű tervet, fényképeket, építészek életrajzát kiállítás keretében tárta a soproniak elé (Sopron 20. századi építésze. Lábasház, 2002. január 6. – február 25.): erről az eseményről az egész magyar építész szakma rangjához méltóan emlékezett meg.

Kubinszky professzornak arra is jutott ideje, hogy munkatársaival Erdély vasúti építészetét könyv formájában összefoglalja és közreadja. Az elmúlt öt évben nagy energiával szervezte tovább a Soproni Városszépítő Egyesület tevékenységét is. Az Egyesület éppen legutóbb alapított új díjat a legkiemelkedőbb helyi kortárs építészeti alkotások megjelölésére: Kubinszky professzor javaslatára a kitüntetést és a hozzá tartozó szép kidolgozású bronz táblát Winkler Oszkár építészről nevezték el.

Az évforduló alkalmából Kubinszky Mihály szakirodalmi munkásságából a Sopronnal foglalkozó írások, könyvrészletek, publikációkat válogattuk egy csokorba. Bibliográfiánk különlegessége, hogy egy sor, a napi vagy heti sajtóban megjelent írás érdekes közleményt, köszöntést, könyvismertetést is tartalmaz, ezek a helytörténeti kutatás érdekes forrásai lehetnek. Természetesen nem maradhatott ki a bibliográfiából az az imponáló számú könyv sem, amelynek megírásával a hetvenöt éves soproni professzor büszkélkedhet.

Kubinszky Tanár Urat születésnapján szeretettel köszöntjük és további munkájához jó erőt, egészséget kívánunk.

A Soproni Szemle kuratóriuma, szerkesztősége és szerkesztőbizottsága

1. Könyvek

- KUBINSZKY MIHÁLY: Vasutak építésze Európában; Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1965. 216 o. 346 kép
- KUBINSZKY MIHÁLY: Adolf Loos (Architektúra-sorozat); Akadémiai Kiadó, Budapest 1967. 66 o. 37 kép
- MIHÁLY KUBINSZKY: Adolf Loos (német nyelven); Akadémiai Kiadó, Budapest és Henschel Verlag, Berlin 1970.
- MIHÁLY KUBINSZKY: Bahnhöfe Europas, Franckh, Stuttgart 1969. 320 o. 375 kép
- KUBINSZKY MIHÁLY (szerk. és egy fejezet írása): Ungarische Lokomotiven und Triebwagen; Akadémiai Kiadó, Budapest és Birkhäuser Verlag, Basel, 1975. 342 o. 265 kép
- KUBINSZKY MIHÁLY: Györgyi Dénes (Architektúra sorozat); Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 76 o. 50 kép
- KUBINSZKY MIHÁLY: Bohuslav Fuchs (Architektúra sorozat); Akadémiai Kiadó, Budapest 1977. 78 o. 53 kép
- MIHÁLY KUBINSZKY: Bohuslav Fuchs (német nyelven); Akadémiai Kiadó, Budapest 1986.
- M. KUBINSZKY: Bohuslav Fuchs (lengyel nyelven); Akadémiai Kiadó, Budapest és Wydawnictwo Arkady, Warszawa, 1986. 78 o. 53 kép
- KUBINSZKY MIHÁLY (szerk. és egyes címszavak írása): Modern építészeti lexikon; Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1978. 368 o.
- KUBINSZKY MIHÁLY: Dampf in der Puszta (fotóskötet); Verlag Slezak, Wien 1978. 96 o. 173 kép
- BAKONYI TIBOR – KUBINSZKY MIHÁLY: Lechner Ödön, Corvina Kiadó, Budapest 1981. 200 o. 154 kép
- KUBINSZKY MIHÁLY: Régi magyar vasútállomások; Corvina Kiadó, Budapest 1983. (második kiadás 1986.) 120 o. 112 kép
- MIHÁLY KUBINSZKY: Alte Bahnhöfe in Ungarn; Corvina, Budapest, 1983.
- BARON LUDWIG DÖRY – MIHÁLY KUBINSZKY: Die Eisenbahn auf der Medaille; Frankfurt am Main, 1986. 192 o. kb. 300 kép
- MIHÁLY KUBINSZKY: Bahnhöfe in Österreich; Verlag Slezak, Wien 1986. 272 o. kb. 600 kép
- KUBINSZKY MIHÁLY: Otto Wagner (Architektúra sorozat); Akadémiai Kiadó, Budapest 1988. 84 o. 71 kép
- KUBINSZKY MIHÁLY – GOMBÁR GYÖRGY: Vasútállomások Magyarországon (Épületek 1846-1988); Budapest, 1989. 176 o. 191 kép

- MIHÁLY KUBINSZKY – GYÖRGY GOMBÁR: Bahnhöfe in Ungarn; Budapest, 1989, 168 o. 191 kép
- MIHÁLY KUBINSZKY: Architektur am Schienenstrang; Franckh-Kosmos, Stuttgart 1990, 128 o. 200 kép
- GYÖKÉR ISTVÁN – KUBINSZKY MIHÁLY: Képek a régi magyar vasutakról és vonatokról (Vasúthistória Könyvek); Közlekedési Dokumentációs Vállalat Budapest, 1991. 160 o. 120 kép
- ALFRED HORN – MIHÁLY KUBINSZKY. K.u.k. Eisenbahn Bilderalbum; Bohmann Verlag, Wien, 1992. 480 o. kb. 600 kép
- DR. MIHÁLY KUBINSZKY – HANS PETER PAWLIK – JOSEF OTTO SLEZAK: Architektur an der Semmeringbahn; Verlag Slezak, Wien, 1992. 120 o. 331 kép
- ALFRED HORN – MIHÁLY KUBINSZKY: K.u.k. Eisenbahn Bilderalbum 2. Bohmann Verlag, Wien, 1993. 480 o. kb. 600 kép
- KUBINSZKY MIHÁLY: Régi soproni látképek; A Soproni Szemle füzete, 1994. 96 o. 140 kép
- KUBINSZKY MIHÁLY: Táj + építészet (Tankönyv); Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1995. 176 o. 120 kép, 14 tábla
- HORVÁTH FERENC – KUBINSZKY MIHÁLY: Magyar vasúti építkezések Erdélyben (Vasúthistória könyvek); Budapest 1998. 252 o. 206 kép
- DR. KUBINSZKY MIHÁLY – LOVÁSZ ISTVÁN – VILLÁNYI GYÖRGY: Régi magyar villamosok; Budapesti Városvédő Egyesület Kiadása, Budapest 2000. 362 o. 440 kép
- KUBINSZKY MIHÁLY: Emlékképek a 424-esről (Fotókötet, kétnyelvű kiadás); Belvedere Meridionale és Zákány-Máthé kiadása, Szeged-Tatabánya 2001. 120 o. 105 kép

2. Sopronnal kapcsolatos közlemények

- K.M.: 80 éves a Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút; Soproni Szemle IX.(1955) 808–810.o.
- PERKOVÁTZ BÓDOG – KUBINSZKY MIHÁLY: Széchenyi István és a Sopron–Bécsújhegyi vasút építése; Soproni Szemle XI (1957) 44–64.o. 8 kép (klny. is).
- K.M.: A 60 éves pozsonyi és fertővidéki vasút keletkezése; Soproni Szemle XII (1958) 162–165.o.
- K.M.: 50 éves a kőszegi vasút; Soproni Szemle XII (1958) 354–358.o.
- KUBINSZKY MIHÁLY – PERKOVÁTZ BÓDOG: Széchenyi és a magyar vasutak; Soproni Szemle XIV(1960) 102–113.o.
- K.M.: Sopron mint közlekedési csomópont; Közlekedéstudományi Szemle X (1960), 400–407.o.
- K.M.: Egy helytörténeti tanulság; Soproni Szemle XIV (1960) 77–78. o.
- KUBINSZKY MIHÁLY – VARGA ISTVÁN: A fertődi kastély helyreállítása; Műemlékvédelem V (1961) 149–162.o. 12 kép
- K.M.: Sopron műemlékváros; Műemlékvédelem VI (1962) 98–102.o. 7 kép
- K.M.: A fertődi gránátosház helyreállítása; Műemlékvédelem VII (1963) 144–146.o. 2 kép

- K.M.: 100 éves a Sopron–Nagykanizsa vasútvonal; Közlekedési Közlöny XXII (1966) 3.sz. 43–46.o. 2 kép
- K.M.: Sopron, Orsolya tér 4. (Kritika); Magyar Építőművészet 1968/6. 52–53.o. 7 kép
- K.M.: A soproni Liszt Ferenc kultúrház felújítása (Kritika); Magyar Építőművészet 1970/6 58.o. 1 kép
- K.M.: Két foghíj beépítése Sopronban (Kritika); Magyar Építőművészet 1972/6 56–57.o. 4 kép
- K.M.: Bauten in der Altstadt von Sopron; Deutsche Architektur XXII (1973) 685–687.o.
- K.M.: Széchenyi István szerepe a műszaki tudományok kibontakozásában. Magyar Tudomány LXXXIII (Új folyam XXI.) 1976, 784–791.o.
- K.M.: A soproni Lőverekkel kapcsolatos műemlékvédelmi feladatok. In: Magyar Műemlékvédelem 1973–1974. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest 1977. 207–214.o. 10 kép. (Klly. is.)
- K.M.: Sopron város és a Lőverek csatlakozó csomópontjainak megoldására és az Egyetem épületállományának bővítésére kiírt tervpályázat, 1978.; Magyar Építőművészet 1978/5 2–12.o.
- K.M.: Sopron három új középülete (Kritika); Magyar Építőművészet 1979/1 58–59.o. 3 kép
K.M.: Gondolatok a nagycenki parkban (Kritika); Magyar Építőművészet 1979/6 63.o. 6 kép
- K.M.: A győrmezei óvoda tervcsalád (Kritika); Magyar Építőművészet 1980/1. 46.o.
- K.M.: Die Strassenbahn in Ödenburg; Strassenbahn Magazin 39.sz. Stuttgart, 1980, 64–69.o.
- K.M.: Gondolatok Sopron mai építészetéről; Soproni Szemle XXXVI (1982) 30–50. és 129–142.o. 24 kép
- K.M.: Az új soproni szállodák (Kritika); Városépítés XIX (1983/6) 25–27.o.
- K.M.: Balfürdő fejlesztése (Kritika); Városépítés XX (1984/3) 26–27.o. 7 kép
- K.M.: Die Eisenbahn Ödenburg–Güns; Eisenbahn, Wien 37 (1984), 21–22.o.
- K.M.: Sopron a felszabadulás óta; A Soproni Szemle kiadványai, Új sorozat 13. sz. Sopron, 1985. 44–62.o.
- K.M.: A Lőverek urbanisztikai jelentősége és helyzete; Városépítés XXII (1986/4) 24–27.o. 12 kép
- K.M.: Az egykori Déli Vasút magyarországi épületei. In: Vasúthistoria évkönyv 1988, 224–239.o. 30 kép
- K.M.: Az időszerű Széchenyi; Soproni Szemle XLV (1991) 193.o.
- K.M.: Sopron építésze. In: Sopron és környéke 1922–1990. Mécs Kiadó, Budapest 1992. 168–178.o.
- K.M.: Sopron építésze a XX. században (Vázlat). In: Tanulmányok Csatkai Endre emlékére, Sopron, 1996. 369–374.o. 1 kép
- K.M.: Der Bau der Ödenburg–Wiener Neustädter Eisenbahn. In: Katalog der Burgenländischen Landes-Sonderausstellung, 1997, 10–29.o. 19 kép

- K.M.: Bestehende Normbauten der hundertjährigen Lokalbahn im Burgenland. In: Katalog der Burgenländischen Landes-Sonderausstellung, 1997, 76–79.o. 12 kép
- K.M.: Adatok a 150 éves Sopron-Bécsújhelyi Vasút építéstörténetéhez. Soproni Szemle LI. (1997) 229–237.o.
- K.M.: Széchenyi fényben (Emlékbeszéd) VÁRhely III(1997/4) 102–105.o.
- K.M.: 150 Jahre „Oedenburg–Wiener Neustädter Eisenbahn“ Eisenbahn Österreich, Wien–Luzern, 1998/2 74–75.o. 6 kép
- K.M.: Eszterházai új vigasság, Magyar Szemle VII (1998), 187–193.o.
- K.M.: Soproni építkezések 1997-ben VÁRhely, IV (1998/1), 66–70.o. 3 kép
- K.M.: Nelky István; Bencés Diákszövetség Almanach, 1995–1998. 58–59.o.
- K.M.: Emlékezés Boronkai Pál városi főmérnökre, Soproni Szemle LII (1998), 261–263.o. 1 kép
- K.M.: Sopron építészetének alakulása Sopronyi-Thurner Mihály polgármestersége idején (1918–1941). In: Thurner Mihály emlékkötet, Sopron, 1998, 19–33.o. 6 kép
- K.M.: Adatok soproni építészek életéhez és működéséhez. In: Koppány Tibor emlékkötet, Országos Műemlékvédelmi Hivatal Budapest, 1998. 491–498.o. 6 kép
- K.M.: Sopron építésze a 20. század első felében. Az Erdélyi Magyar Műszaki Társaság 1998. évi székelyudvarhelyi konferenciájának ismertetője. 33–36. o.
- K.M. Épült Sopronban 1998-ban; VÁRhely, V (1999/1) 85–91.o. 5 kép
- K.M. Sopron úttörő jelentőségű városrendezési terve 1905-ből; Magyar Építőipar 1999/7–8. 185–188.o. 2 kép
- K.M. Schármár Károly, a soproni építész. Soproni Szemle LIV (2000) 115–133.o.
- K.M.: 1999-ben épült Sopronban; VÁRhely VI (2000/2) 88–93.o.
- K.M.: Medgyesy (Schwartz) Antal, a soproni arcképfestő; Soproni Szemle LIV (2000) 283–299.o.
- K.M. A modernizálódó soproni Lőver; Magyar Szemle X (2001/1–2.), 200.o.
- K.M.: A XX. századi hazai építéstechnológia fejlődése Sopron város építészetének példáján; Magyar Építőipar 2000/11–12. 335–339.o.
- K.M.: Sopron építésze a 20. században; Soproni Szemle LV (2001) 115–148.o. 24 kép
- K.M.: Idegenforgalmi létesítmények a Lőverekben Soproni Szemle LV (2001) 262–276.o. 13 kép
- K.M. Az Ady Endre úti kultúrház 50 évvel ezelőtti katasztrófája; Soproni Szemle LV (2001) 446–448.o.
- K.M. Címzavak: Balogh–Kováts Sándor, Boór Gusztáv, Boór Nándor, Diebold Károly, Menyhárd István, Nagypál Judit, Perkovátz Félix, Raffensperger József, Schiller János, Sedlmayr Hans, Solt Herbert. In: Aranykönyv 2002, Quint 2001.

3. Egyéb közlemények (válogatás)

- K.M.: Bútorstílus (Egyetemi jegyzet); Sopron, 1962. 96 o.
- K.M.: A legújabbkori műemlékek védelmének néhány kérdése; Műemlékvédelem, VII (1962) 37.o. 22 kép
- K.M. Angaben zur Entwicklung der modernen Architektur in Ungarn; Acta Technica Tom.48 (1962) Fasc. 3-4. 347-373.o.
- K.M.: Die Entwicklung der modernen Architektur in Ungarn Bauen und Wohnen, München, 1965/5, 4-13.o. 22 kép
- K.M.: Az újkori magyar művészet periodizációjának problémái; Művészettörténeti Értesítő 1967/1. 20-21.o.
- K.M.: Gedanken zum Schutz der modernen Baukunst und seiner Ziele in Ungarn; Acta Technica, Tom 77 (1-3) 289-296.o. (fordításban: Látóhatár 1975 április 177-178.o.)
- K.M.: A historizmus négy évszaka; Műhely 1983/6 34-43.o.
- K.M.: La reconstruction d'une oeuvre d'Eiffel: La halle de la Gare de l'Ouest á Budapest; Monumentum, London Vol.26 Nr 3, 209-220.o. 13 kép
- K.M.: Kós Károly levelei a századforduló építészetéről; Műhely 1984/6 35-58.o.
- K.M.: Alcuni esempi pr la protezione dei monumenti dell'Art nouveau in Ungheria; Restauro, Anno XIV, N.77-78 (1985) 107-120.o.
- K.M.: 40 év városépítésének mérlege - kritikai visszapillantás; Városépítés XXI (1985/3) 28-29.o.
- K.M.: Erdészeti építéstan. (Egyetemi jegyzet); Sopron, 1986. 156 o.
- K.M.: Mit jelent a magyar építészek Budapest? ; Városépítés XXIV (1988/3) 3-4.o.
- K.M.: A közép-európaiság kérdéséhez; Magyar Építőművészet 1989/4. 2.o.
- K.M.: Mitteleuropa, eine vergessene Kultur- und Architekturlandschaft? In: Architektur in Deutschland 89, Karl Krämer Verlag, Stuttgart. 1990, 29-31.o.
- K.M.: Les gares d'Europe centrale; Revue d'Histoire des chemins de fer, Paris 1991-1992, No 5-6, 127-135.o.,
- K.M.: Das Bahnwärterhaus als Baudenkmal; Acta Archeologica Lovaniensia 31(1992) 43-48.o. 10 kép
- K.M.: Az építészeti elemekben gazdag tájkép jellege és védelme; Erdészeti és Faipari Tudományos Közlemények 1992-1993. év 38-39. évf. 7-11.o.
- K.M.: Bahnhofsbauten des Historismus und die Probleme ihrer Erhaltung; Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege XLVIII (1994) Heft 3-4 145-159.o.
- K.M.: Az építészeti jellegvédelem; Magyar Szemle VII (1998) 5-6 sz. 195-200.o.
- Horváth Károly - K. M.: Az ÉTE soproni csoportja is ünnepli (közel) 50 éves fennállását; Magyar Építőipar 1999/7-8. 217-218.o.
- K.M.: Baustile; In. Das grosse Archiv der deutschen Bahnhöfe, Gera Nova Verlag München 1-8 betétoldal 23 kép, é.n.

- K.M.: A vasút építésze. In: Magyar vasúttörténet 1846–2000, Budapest 2000, 185–206.o. 82 kép . U.a. német nyelven: Die Architektur bei den Eisenbahnen. In: Die Geschichte der Ungarischen Eisenbahnen 1846–2000, Budapest 2000, 191–214.o. 82 kép – (A 7 kötetes Magyar vasúttörténet, Budapest 1995–1999 hasonló tárgyú könyvrészleteinek összefoglalása)
- K.M.: Visszatekintés a 20. század magyar építészetére; Magyar Szemle IX.(2000/11–12.sz) 94–108.o. és X(2001/3–4.sz) 112–135.o.
- K.M.: Hajnóczy Gyula (1920–1996). In: Emlékbeszéd az MTA elhunyt tagjai felett; MTA, Budapest, 2001. klny. (6 o.)

4. Sopronnal kapcsolatos köszöntések, ismertetések, kisebb közlemények

- K.M.: Lőrincz György: Sopron (Könyvismertetés); Magyar Építőművészet 1972/2 64.o.
- K.M. Winkler Oszkár 70 éves; Soproni Szemle; XXXI (1977) 2–4.o.
- K.M.: Hozzászólás...(Adatok Sopron 1944.évi bombázásához); Soproni Szemle XXXIV (1980). 90–92.o.
- K.M.: Konferencia a rétegelt-ragasztott fatartós szerkezetek építéséről Sopronban (beszámoló); Faipar XXXIII (1983) 232–233.o.
- K.M.: Megnyitó Kévés György építész kiállításán; Soproni Szemle XXXVII (1983) 278.o.
- K.M.: Winkler Gábor: Sopron építésze a 19. században (könyvismertetés); Műhely, (1987/4–5.sz.) 104.o.
- K.M.: A Soproni Szemle főszerkesztője, Mollay Károly (80 éves); Soproni Szemle XLVII (1993) 291–293.o.
- K.M.: Metzl János 75 éves; Soproni Szemle XLIX (1995) 97–98.o.
- K.M.: Hans Hahnenkamp: Die Eisenbahnen im Burgenland zur Zeit der Habsburgermonarchie (Könyvismertetés); Soproni Szemle XLIX (1995) 366–367.o.
- K.M.: Askercz Éva: Sopron anno; Polgári bútorok a 18. és 19. századi Sopronban, Sopron 1997, (Könyvismertetés); Soproni Szemle LI (1997) 285.o.
- K.M.: Italiani a Sopron; I treni XIX (1998)192, 29.o. 2 kép
- K.M.: Szála Erzsébet: Sopron tudomány- és technikatörténetéről (könyvismertetés) VÁRhely IV (1998/1) 120–121.o.
- K.M.: Ribai M. Elma: A leghűségesebb város hűséges gyermekei (ismeretés); Soproni Szemle LII (1998) 278.o.
- K.M.: Wälder József emléktáblája előtt (avató beszéd); VÁRhely IV (1998/3–4) 140–141.o. K.M.: dr. Langer Herbert (1907–2000) (Emlékezés); Soproni Szemle LIV (2000) 444–445.o. 1 kép
- K.M.: Szivárvány a téli égen (1999. dec. 14-i emlékbeszéd a Városházán); Soproni Kalendarium 2001. 153.

A teljes szakirodalmi munkásság 2001. december 31-ig – a könyveken kívül – 401 közleményt és könyvrészletet, valamint 101 kisebb közleményt (ismertetést) tesz ki.

POLITIKA ÉS TÁRSADALOM A KORA-ÚJKORBAN

H. NÉMETH ISTVÁN

A szabad királyi városok egységes fellépéséről a kora-újkorban (16–17. század)

A szabad királyi városok, vagyis az általunk királyi városhálózatként nevezett települések összességének együttműködése a városi rend politikai fellépésének legismeretlenebb eleme. Ennek teljes bemutatására csak akkor kerülhet sor, ha először feltárjuk, melyik település mikor és milyen körülmények között nyerte el a szabad királyi városi rangot, mely városok alkották azt a csoportot, amely a 18. század elejéig részt vehetett az országgyűléseken. Miután Magyarországon nem alakultak olyan fórumok, mint a Német-római Birodalom területén a Städtetagok, a városok számára a rendi gyűlések jelentették azt a szervezetet, amelyen keresztül együtt védhették meg közös, általában rendi jellegű kiváltságait. A városok országrendiségének vizsgálata annál is inkább fontosabb, mivel a 16–17. századra kiderült, hogy a szabad királyi városi kiváltságok legegységesebb elismerése az, ha az adott település követői megjelenhetnek a többi rend között a diéták ülésein, és ezzel válnak nyilvánvalóvá és közzismertté politikai/rendi jogaik. A szabad királyi városok politikai fellépésének pontosabb megismeréséhez tehát elengedhetetlen a korszak országgyűléseinek vizsgálata. Ennek különösebb akadálya nincs, hiszen a mohácsi ütközetet megelőzően is, de különösen azt követően igen gazdagon adatolt forrásokkal találkozhatunk a városi levéltárakban. Az országgyűlések e célú kutatása, és egy esetleges okmánytár összeállítása a jövő feladata.

A felső-magyarországi városszövetség tevékenységének vizsgálatakor rámutattunk, hogy a Felső-Magyarországról általában Pozsonyba és Sopronba küldött városi követek számára kiadott instrukciók egyik jellemző pontja kimondta a városszövetségen belüli együttműködés szükségességét.¹ A követek utasításaiban a 17. századtól kezdve azonban mind nagyobb súllyal szerepeltek azok a pontok, amelyek a többi városi követtel való szoros együttműködésre szólították fel őket.² Annak ellenére, hogy az egyes városok egymás gazdasági konkurensei voltak, az országgyűléseken a bécsi udvar mind abszolutisztikusabb kormányzati módszereivel, valamint a nemesi rendekkel szemben mégis természetes szövetségesként, többször deklarálta a „negyedik rendként” tűntek fel a forrásokban.

¹ Németh István, H.: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon (A felső-magyarországi városszövetség) PhD disszertáció 109–120.

² Štátny Oblastný Archív v Levoči, Archív mesta Levoča (=AML) XIII/89. Bárfa, 1647. július 19., ill. XXI/10. fol. 243. Lőcse, 1684. február 14.

Ennek előzményeit a 16. században is megfigyelhetjük, hiszen a városok követei az őket érintő ügyekben mindenekeelőtt egymással kommunikáltak, így igyekeztek csekély befolyásukat a lehető legjobban kihasználni. Az 1572 elején tartott országgyűlésen a kassai követek az esztergomi érseket követően szinte elsőként Johann Fischer pozsonyi szenátort látogatták meg, hogy távollétükben (a városok ügyében Bécsbe utaztak) képviselje érdekeiket. Február 27-én pedig a városi követek már reggel hat órakor a pozsonyi bíró házában gyűltek össze, hogy az uralkodói előterjesztést megismerve reagáljanak az elhangzottakra. Ezek a gyűlések a továbbiakban sem maradtak el, hiszen az uralkodói választ a rendek egymástól elkülönülve tárgyalták. A városi követek ekkor éppen a kassaiak szállásán gyűltek össze.³ A követek információik egy részét olyan ismerős kereskedőktől szereztek, akik mesterségük mellett fontos posztot töltöttek be városuk igazgatásában, mint például a Miskolcon gyakorta megforduló Nagyszombati András deák, akitől a felső-magyarországi városzövetség követei szereztek számukra fontos híreket.⁴

Melyek voltak azok az ügyek és problémák, amelyekben a szabad királyi városok együttműködése kifejezetten összehangoltnak tekinthető? E kérdésre egyelőre a felső-magyarországi városszövetség és a többi város, városszövetség közti levélváltás alapján igyekszünk adatokkal szolgálni, a kérdés teljes körű megválaszolása ugyanis még várat magára.⁵ Az első ilyen jellegű akcióra a városok kereskedelmi előnyeinek biztosítása végett a 15. század utolsó harmadában került sor. A nagyváradi vámperral kapcsolatban a mind inkább egységesülő országos piac kereskedelmében részt vevő városok igyekeztek közösen fellépni, de ebben az időszakban a közös politizálás feltételei még korántsem értek meg.⁶ 1504-ben az egyre inkább marhakereskedelméből gazdagodó főváros szólította fel a magyarországi szabad királyi városokat közös fellépésre, mégpedig a II. Lajos által tervbe vett marhakiviteli tilalom ellenében. A törvény nem elsősorban a városi kereskedők külkereskedelme ellen irányult, hanem a harmincadjövedelmek csökkenését, és a külföldi rossz pénz behozatalát kívánta megakadályozni. A törvény ellen a városok egységesen léptek fel, meghíúsulását azonban mégsem a főváros és a többi szabad királyi város ellenállása okozta, hanem az állatkereskedelem struktúrája, és a bevett módszerek követelte gyakorlat.⁷

³ Németh István [H.]: A kassai követek jelentése az 1572. évi február–áprilisi országgyűlésről, Fons 1. (1994) 31–51., 150–178., 153., 158–159., 162.

⁴ Archív Mesta Košice, Supplementum H. Listiny, listy a spisy (=AMK H I.) 3715/167. Pozsony, 1568. január 5.

⁵ Jóllehet kutatásaink nem terjesztették ki a többi szabad királyi városra, adataink alapján azt érzékeljük, hogy ezek a felső-magyarországi városszövetséggel együtt tárgyalt ügyek nagyjából fedik azt a területet, amelyben a városok közösen léptek fel.

⁶ Kubinyi András: A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei és a főváros kereskedelme a XV. század végén, Tanulmányok Budapest Múltjából 15. (1963) 189–226.

⁷ Iványi Béla: Bártfa szabad királyi város levéltára, 1319–1526, Budapest, 1910. № 3797. Buda, 1504. augusztus 10. Az országgyűlés által becikkelyezett döntés: CJH 1504:28. A budai és pesti polgárok fellendülő marhakereskedelméről: Kubinyi András: Die Städte Ofen und Pest und der Fernhandel am Ende des 15. und am Anfang des 16. Jahrhunderts, Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450–1650. Die ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zu Mitteleuropa, Szerk.: Bog, Ingomar, Köln–Wien, 1971. 342–433.; Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig), Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején Szerk.: Gerevich László – Kosáry Domokos 2. köt. Budapest, 1973. 7–240., 102–111.; Kubinyi András: Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján, Tsz 36. (1994) 1–52.

A mohácsi ütközetet, de leginkább Buda elestét követő évtizedekben egyre gyorsuló ütemben alakult ki a középkori Magyarország területén az a három állam, amely a kora-újkori Magyarország történetét és alapvető viszonyait meghatározta. Az államok kialakulásának az lett a következménye, hogy mindegyikük igyekezett lefölözni azt a hasznot, amelyet a virágzó marhakereskedelem, és külkereskedelem hozott. Ez persze nem csak a felső-magyarországi városszövetség, hanem a többi város számára is addig ismeretlen, és igen káros következményekkel járt, mivel minden magyarországi kereskedő köteles volt a kialakuló Erdélyi Fejedelemség és az oszmánok által megszánt hódoltság határain külkereskedelmi vámot fizetni. 1563-ban a szabad királyi városok közül Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Eperjes közösen fordultak az uralkodóhoz, hogy jogosnak vélt követelésüket érvényesíthessék.⁸ Három évvel később ugyanezek a városok, de immáron a Pozsonyban a váci püspök emberei által szedett belkereskedelmi vámok miatt fogtak össze. A városok közösen kiküldött követői 1566. március 8-án mutatták be kérvényüket az uralkodónak.⁹ 1599-ben Pozsony városának szenátusa fordult a felső-magyarországi városszövetséghez, hogy a Magyar Kamarával nagystílű üzleteket bonyolító Thököly Sebestyén több mint 26 000 forintos adósságát, mellyel Körmöcbánya városának tartozott, sikerüljön beszédni (ld. Függelék, 1. dokumentum). Közös összefogásukra szükség is volt, hiszen a már az ország főnemesei közé emelkedő Thököly család évtizedeken át volt a kamara biztos üzletfele, így szava nemcsak a magyarországi, hanem a bécsi hivatalokban is „aranyat ért”. A városok elsősorban arról próbálták meggyőzni a kamara tisztviselőit, hogy az így elvont pénz nemcsak a városoknak, hanem a királyi fiskusnak is nagy kárt okoz, hiszen a Magyar Kamara, mint a városok legfőbb őrzője, köteles gondoskodni jövedelmeinek fenntartásáról, és adóikat és más katonai terheket így nem tudják teljesíteni.¹⁰ A városok utolsó kereskedelmi jellegű ügygel kapcsolatos együttműködésére korszakunk végén, 1676-ban került sor, amikor a magyarországi szabad királyi városok Pálffy János Antal már említett dévényi vámján szedett illetékek ellen tiltakoztak. Ez ügyben a városok élénk levelezést folytattak, ami arra mutat, hogy már jól bejáratott csatornákon folyó akcióról volt szó (ld. Függelék, 2. dokumentum).¹¹

A magyarországi királyi városhálózat fellépése azonban mégsem a kereskedelem, hanem az adók és más, általában katonai terhek, valamint a 17. században a városok ellen hozott törvénycikkék ügyében volt a leggyakoribb. A felső-magyarországi városszövetség adóval kapcsolatos fellépésének vizsgálatakor tapasztalhattuk, hogy a városokra háruló eme kötelezettségeket (a katonaság részére nyújtott kiadások mellett)

⁸ Archív Mesta Košic, Schwartzbachiana (=AMK Schw.) № 2423.

⁹ AMK Schw. № 2693.

¹⁰ AMK H I. 4843/13. Pozsony, 1599. június 9.; ill. Körmöcbánya város levele: 4843/59. Körmöcbánya, 1599. június 3.

¹¹ AMK H I. 9541/34. Szokolca, 1676. március 30.; 9473/25. Pozsony, 1676. április 16.; 9473/27. Sopron, 1676. április 2.; 9473/23. Nagyszombat, 1676. március 28. A felső-magyarországi városszövetség levele Modor városához: Magyar Országos Levéltár, Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Városi és kamarai iratok (E 554) t. sz. 1934. Eperjes, 1676. március 9.

a városszövetség gyűléseinek legkiemeltebb témái között találjuk.¹² A bécsi udvar magyarországi adópolitikája a tizenöt éves háború után megváltozott. A pénzügyi szervek a magyarországi hadszíntér kiadásainál a szomszédos tartományok és a Német-római Birodalom által a török elleni háborúra nyújtott segélyeire a 16. század végéig bízton számíthattak. A bécsi udvar nyugat-európai orientációt sürgető politikája azonban arra sarkallta a pénzügyi szerveket, hogy az oszmánokkal kötött békére alapozva a felmerülő költségeket igyekeztek mind jobban a helyi jövedelemforrások kihasználásával biztosítani. A 17. század első évtizedeiben a szabad királyi városok ez irányú összefogása a korábban tapasztaltakkal szemben élénkebb és összehangoltabb lett.

Michael Klementis lócsesi követ jelentéseiben a többi város által fizetendő magasabb összegeknek jóval nagyobb figyelmet szentelt, mint az öt megelőző követek. A magyarországi szabad királyi városok már ekkor közösen fordultak segítségért és adójuk csökkentéséért a nádorhoz, a helyi és a bécsi székhelyű kamarákhoz, valamint az uralkodóhoz.¹³ Két évvel később, amikor II. Mátyás parancsára magyarországi kamaráiban elkezdődött az addig befizetett adók, és az erről készített adójegyzékek felülvizsgálata, a szabad királyi városok az ugrásszerűen megnövekedett adóterhek miatt olyan sűrű levelezésbe kezdtek, amelyre egészen addig nem volt példa. A felső-magyarországi városszövetség 1610 decemberében tartott gyűlést, ahol határoztak arról, ki mennyi adót tudna vállalni, valamint arról is döntöttek, hogy erről a „*felső Duna-körül*” (vagyis az alsó-magyarországi) városokat is értesíteni kell.¹⁴ Az alsó-magyarországi szabad királyi városok szövetsége 1611 áprilisában tárgyalt az adókról. A soproni tanács már ekkor javasolta, hogy a nádorhoz és az uralkodóhoz benyújtandó kérelmüket más városok is írják alá, mivel így nagyobb remény van arra, hogy sikerrel járhatnak (ld. Függelék, 3. dokumentum). A tárgyalások május közepén megindultak, és a városok az adókról immáron számszerűen egyeztettek. A megbeszélések ezután sem szakadtak meg, mivel a pozsonyiak június végén ismételten felvették a kapcsolatot a felső-magyarországi városszövetséggel. Az ügy sürgősségét jelzi, hogy levelüket példátlan gyorsasággal, mindössze három nap alatt juttatták el Kassára! Július végén az alsó-magyarországi szabad királyi városok immáron közösen informálták a felső-magyarországi városszövetség tagjait, mit végeztek, és milyen hírekhez jutottak (ld. Függelék, 4. dokumentum). A felső-magyarországi városszövetség a levél kézhezvételét követően nyomban, augusztus elsejére gyűlést hívott össze, ahol megállapodtak arról, hogy az adó ügyében együtt lépnek fel az alsó-magyarországiakkal (ld. Függelék, 5. dokumentum).¹⁵ A kamara által folytatott adóhátralékok felmérése eredménnyel járt, hiszen sorra kiderült, hogy melyik város mennyi adóval tartozott.

¹² Németh István, H.: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon (A felső-magyarországi városszövetség) PhD disszertáció 134–174.

¹³ AML XIII/102/6. Bécs, 1609. április 1.

¹⁴ Archív Mesta Košic, Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Malá mestská kniha (Liber civitatis minor) (=AMK H III/2. mac.) mac. 50. 1610. december 1.

¹⁵ AMK H I. 5442/19. Sopron, 1611. április 30.; 58480/1. Pozsony, 1611. május 15.; 5442/37. Pozsony, 1611. június 28. Az alsó-magyarországi szabad királyi városok levele: 5442/26. Pozsony, 1611. július 22., ill. H III/2. mac. 50. fol. 160. 1611. július 27.; Győr-

A nyomasztóan felhalmozódott hátralékok miatt az alsó-magyarországi szabad királyi városok 1612 szeptemberében gyűltek össze. Az innen visszatért nagyszombati követek a gyűlésen végzetek szerint rögvést értesítették a felső-magyarországi városokat, és a Pozsonyban megtartott tanácskozás eredményeiről részletesen beszámoltak.¹⁶ 1612 novemberében az alsó-magyarországi városok gyűléséről közösen kiadott levélből szerezhetett tudomást a felső-magyarországi városszövetség, hogy az uralkodó — a városok félelme szerint az adók emelése végett — királyi biztosokat küldött ki a szabad királyi városok felmérésére (ld. Függelék, 6. dokumentum).¹⁷ 1613 elején a pozsonyiak olyan gyűlést javasoltak, ahol az összes királyi város képviseltetné magát, hogy az országgyűlés előtt közös álláspontot alakíthassanak ki, és összehangoltan léphessenek fel minden fórumon adójuk megemelése és állandóvá tétele ellen.¹⁸ Javaslatuk szinte egyedülálló volt a magyarországi várospolitikai történetében, és miután semmilyen adat nem áll rendelkezésünkre arra vonatkozóan, hogy a gyűlés valóban megvalósult-e, úgy tűnik, megszervezése nem sikerült. Az alsó- és a felső-magyarországi városszövetség tagjai egy évvel később ismételten az adók ügyében tárgyaltak.¹⁹

A Bethlen Gábor erdélyi fejedelem támadásai miatt pénzügyileg kimerült városok az uralkodó újabb adóemelései ellen 1624-ben léptek fel újra közösen. Ekkor a korábbi kísérletekre élénken emlékező, a felső-magyarországi városokhoz sok szállal kötődő pozsonyiak és nagyszombatiak ismételten javasolták a magyarországi szabad királyi városok együttműködését (ld. Függelék, 7. dokumentum).²⁰ A 17. század végén az I. Lipót uralkodásakor bevezetett új adórendszer ügyében a városok együttműködése még gyakoribbá vált, hiszen mind az új rendszer, mind pedig a kivétel módja számos téren sértette a szabad királyi városok privilégiumait és rendi jogállását. Az új adórendszer ugyanis, (amely szerint az országban állomásozó katonaság igényei alapján állapították meg a városok adóit is) a városokat a vármegyékre kirótt porciók közé osztotta. A városokra jutó részt így nem az uralkodó (vagyis a kamara) állapította meg, hanem a városellenességéről ismert vármegyei adminisztráció. Ebben a szituációban a királyi városhálózat minden egyes tagjának elemi érdeke volt, hogy a városok kikerüljenek a vármegyei fennhatósága alól. Ez ügyben 1692-ben, majd 1695-

Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron Város Levéltára (=SVLt.) Lad. VIII et UU Fasc. 8. № 620. Kassa, 1611. augusztus 5. A kassaiak levelét néhány nap múlva megkapták a pozsonyiak és azonnal összehívták a városok gyűlését. Uott.

¹⁶ AMK H I. 5480/6. Nagyszombat, 1612. szeptember 16. Ugyanez a levél: AML IV/72/2.

¹⁷ Az alsó-magyarországi városok feltehetően mindegyik városba elküldték levelüket. A Kassa részére küldött példány: AMK H I. 5480/26/a. A lőcsei példány: AML IV/72/3. Pozsony, 1612. november 16. Két évvel később ugyanerről: AMK H III/2. mac. 50. fol. 182. 1614. március 19.

¹⁸ AMK H I. 5540/10. Lőcse, 1613. január 31.

¹⁹ AMK H I. 5587/3. Pozsony, 1614. január 28.

²⁰ SVLt. Lad. VIII et UU Fasc. 8. № 646. Nagyszombat, 1624. április 4., Lad. VIII et UU Fasc. 8. № 647. Pozsony, 1624. április 6. A nagyszombati és kassai polgárcsaládok összeköttetésére a mezőszegedi Szegedi család talán a legjobb példa: Újvári Zsuzsanna, J.: Egy kereskedőcsalád metamorfózisa (A mezőszegedi Szegedi család), Óra, szablya, nyoszolya (Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17–18. században Szerk.: Zimányi Vera Budapest, 1994. 33–98. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 9.), 33–34., 36–37.

ben a felső-magyarországi városszövetség és az alsó-magyarországi városok között igen szoros együttműködés figyelhető meg. A városok szinte minden egyes alkalommal értesítették egymást arról, hogy a porciók kivetése hogyan történt, a vármegyék mennyire szóltak bele a kivetésbe, és az 1681-es országgyűlés után a városok milyen eredményeket értek el a nádornál.²¹

A nagybányai tanács (egyébként megkérdőjelezhetően) 1695-ben a városszövetség segítségét kérte abban, hogy városukat ne Szatmár vármegyéhez osszák be, hanem önállóan adózhassanak.²² 1696-ban a városoknak sikerült elérniük, hogy a rájuk kiszabott porciót ne a vármegyékkel együtt fizessék, és a rájuk jutó részt ne a vármegyék szabják meg. Ebben nem kis szerepe lehetett annak az együttműködésnek, ami a királyi parancsot megelőzte. A városok ugyanis az év eleje óta állandó kapcsolatban álltak egymással, követeiknek a többi várossal egyeztetve adták ki instrukcióikat.²³ A városok a rájuk osztott porciók mennyisége miatt az ezt követő években hasonló módon próbáltak egyeztetni egymással.²⁴ 1701-ben ismételen közösen menesztettek követet Kollonich Lipót esztergomi érsekhez, hogy adóhátralékaikat részben elengedjék, a rájuk kiosztott porciót pedig csökkentsék.²⁵ A szabad királyi városok ilyen jellegű együttműködése adataink szerint utoljára a 18. század elején, 1729-ben ismétlődött meg.²⁶

A szabad királyi városok hadi kiadásaival kapcsolatban két időszakban rendelkezünk olyan adatokkal, amelyek az adóügyhöz hasonló közös érdekvédelemre utalnak. Az ún. „hosszú” tizenöt éves háború terhei arra szorították a városokat, hogy (főként az országgyűléseken) kapcsolataikat még szorosabbra fűzzék. Az 1599. évi országgyűlésen a városi követek egységesen léptek fel az ellen, hogy taxájukat a rendek kezelésébe adják. Sokszorosára duzzadt szállítási terhei ügyében hasonló módon jártak el, miután *„Nag' nehezen és sok kialtasunkra, Irattuk oda hogi eo felsege Mas modotis keressön benne, mivel hogy az Zabad Varasok elegteleneök [erre]”*.²⁷ 1610 környékén az adókkal összhangban a városok által kiállítandó katonaság létszámát is igyekeztek megemelni. A szokásosnál magasabb létszámú — néhol az addigi mennyiség kétszeresét kitevő (!) — állandó haditehernek számító katonaillesztés az adókhöz hasonlóan összefogásra készítette a királyi városhálózat tagjait. Az alsó-magyarországi városok 1610. április 14-én Pozsonyban tartott gyűlésükről keltezett levelükben közös fellépésre szólították fel a felső-magyarországiakat, és az összehangoltság érdekében

²¹ AMK H I. 10561/92. Eperjes, 1692. augusztus 14.; 10561/120. Kluknó, 1695. október 8. Sopron város levele a nádornal folytatott tárgyalásokról: 11005/118. Sopron, 1695. augusztus 2. Pozsony ugyanerről: 11005/109. Pozsony, 1685. augusztus 17.

²² AMK H I. 11005/114. Bécs, 1695. augusztus 24.; 11005/104. Nagybánya, 1695. szeptember 13.

²³ AMK H I. 11005/101. Eperjes, 1695. február 10.; 11152/40. Lőcse, 1696. március 6.; 11152/49. Lőcse, 1696. május 16.; 11152/61. Bártfa, 1696. november 20.

²⁴ AMK H I. 11453/5. Bécs, 1699. november 25.

²⁵ AMK H I. 11742/32. Körmöcbánya, 1701. május 19.; 11244/67. Bécs, 1697. október 18.; 11742/4. Sopron, 1701. június 6. Vö.: AMK Schw. № 11844. Hn., 1702. december 3.

²⁶ AMK H III/1. № 102. Kassa, 1729. március 6.

²⁷ AMK H I. 4843/95. Pozsony, 1599. március 23.

elküldték számukra a nádorhoz írt kérvényük fogalmazványát. A pozsonyiak lépése érthető volt, hiszen a nádor a következő hónapban már a Tiszántúlt járta, így a felső-magyarországi városok követeik révén személyesen kérhettek csökkentést tőle.²⁸

Az állandó hadseregállítási költségei a 17. század utolsó évtizedeiben emelkedtek a korábbiaknál is magasabbra, amikor a beszállásolt német reguláris ezredek és az előírt vectura olyan megterhelést jelentett a városoknak, hogy a kötelező adók mellett ezt csupán nagy nehézségek árán tudták teljesíteni. A birodalmi ezredeknek teljesítendő szállítások nagysága miatt a felső-magyarországi városszövetség kérte az alsó-magyarországiak támogatását. Az alsó-magyarországi szabad királyi városok és a bányavárosok egyaránt szorgalmazták a városszövetség érdekvédelmét, és a felső-magyarországi városszövetség nádorhoz küldött követeit leveleikkel támogatták.²⁹ Hasonló eseményekre került sor Nagybánya esetében is. A település külvárosába 1661 óta az Erdélyre támadó török okozta veszélyre hivatkozva az országba vonultatott német ezredek közül öt „*Companiabeli*” német katonaságot szállásoltattak el. Eltartásuk a bányavárosra jelentős terhet róhatott, hiszen miután 1662-ben arra kérte a felső-magyarországi városszövetséget, hogy közösen forduljanak a német katonaság kivonása ügyében az uralkodóhoz, az országgyűlési felterjesztésben a városok közös sérelmei közé sorolták a Nagybányán élőködő idegen katonákat. Egy évvel később pedig a többi szabad királyi város a tőlük követelt vectura mértékét a felső-magyarországi városszövetségre rótt mennyiséghez kívánta méretezni.³⁰

A Wesselényi-összeesküvés utáni évtizedekben részben az állandó kuruc felkelések, részben a felszabadító háborúk miatt a városok hadi terhei ennél is megterhelőbbé váltak. Ekkor a városok együttes fellépésére még nagyobb szükség volt, és vannak olyan jelek, amelyek arra mutatnak, hogy — ha kis mértékben is, de — ez megvalósult. A felső-magyarországi városszövetség 1680. május 9-én tartott gyűlésén alkotott kérvényből kiderül, hogy a magyarországi szabad királyi városok összefogását követően fogalmazták meg azt a felterjesztésüket, amit Caprara tábornokhoz nyújtottak be.³¹

A következő évtizedben a városok ilyen jellegű együttműködése a korábbiaknál is szorosabbá vált. A beszállásolások, a hadsereg részére történő kényszerű szállítások és a birodalmi ezredek számára szedett porciók szedése terén talán még a 17. század elején megismert mértéknél is sűrűbb kapcsolat alakult ki. Ennek hátterében nem kevés szerepet játszhatott a városok kiszolgáltatottabb helyzete, valamint a katonaság teljhatalma által létrejött anarchikus állapot. 1686-ban a nagyszombatiak a városban állomásozó német kapitány visszaélései miatt kérték a felső-magyarországi városszövetség segítségét. 1695-ben és 1696-ban pedig a negyedik rend nevében közösen kül-

²⁸ AMK H I. 5398/24. Pozsony, 1610. április 14.; 5398/22. Pozsony, 1610. április 11.

²⁹ AMK H I. 8669/44. Lőcse, 1661. szeptember 6.; 8800/44. Körmöcbánya, 1663. július 19.

³⁰ AMK H I. 7719/36. Nagybánya, 1662. október 28.; 8800/24. Nagybánya, 1663. július 12.

³¹ Archív Mesta Košic, Supplementum H. Listiny, listy a spisy (=AMK H II.) 1680.

dött követ, Peturczy János pozsonyi jegyző útjáról szerezhetünk tudomást.³² A beszállásolások ügyében a szabad királyi városok ezután is együttműködtek, hiszen (mint az a városszövetség hírforrásainál látható volt) a városok ebben a politikai helyzetben egyébként igen kevés lehetőséggel rendelkeztek arra, hogy saját érdekeiket megfelelő csatornákon érvényesíthessék.³³ 1699-ben a pozsonyi tanács az alsó-magyarországi szabad királyi városok nevében a kvártélyok ügyében tett minden egyes lépéséről értesítette a felső-magyarországiakat.³⁴

Az adók és a hadi terhek mellett, amelyek a városokat financiálisan a leginkább érintették, a városok között rendi jogaikat, a szabad királyi városok privilégiumait érintő témákban tapasztalható a legszorosabb együttműködés. A városok szempontjából kulcsfontosságú volt, hogy a szabad királyi városi rangot elnyert településeket korábbi földesurukkal, vagy a tiltakozó nemességgel szemben hathatósan védjék meg. 1602-ben, amikor az Illésházy István birtokában lévő Modor mezőváros szabad királyi várossá vált, a kirobbant botrány során a királyi városhálózat minden egyes tagja a modoriak mellett állt ki, és igyekeztek számukra támogatókat szerezni.³⁵ Ugyanez történt 1609-ben, amikor a megválasztott modori bírót erőszakkal távolították el helyéről. A pozsonyi tanács javaslatára a felső-magyarországi városszövetség követei útján igyekezett az elbocsátott bíró mellé állni.³⁶

Szatmár és Németi helyzete Modornál is furcsább volt, hiszen a két város ebben az időszakban nem vált szabad királyi várossá annak ellenére, hogy 1607-től kezdve állandóan megpróbálták elismertetni Bocskai István erdélyi fejedelem által adott kiváltságlevelüket. 1607-ben a Szatmár folyó partján elterülő két település, hivatkozva arra, hogy a királyi könyvbe másolt privilégiumleveleikben 'civitas'-ként említették őket, kérte a kassai tanácsot és a városszövetséget, hogy országgyűlési követeik útján segítsék a szatmár-németieket valóságnak vélt státuszuk elismertetésében.³⁷ 1646-ban, majd a sok vihart kavart 1647. évi országgyűlés idején, valamint 1665-ben a szatmár-németiek ismételten arra próbálták rávenni a kassaiakat, hogy miután ők nem kaptak országgyűlési meghívót, az ellenük hozott 1638:67. törvénycikk eltörlésében képviseljék érdekeiket.³⁸ Az 1655-ben a királyi városok szabadságát elnyerő Késmárk szintűg a városszövetséghez fordult támogatásért, hogy tagjai a Thökölyvel folytatott, ámde mind hosszabbra nyúlt tárgyalásaik során az uralkodónál járjanak közben.³⁹

³² Magyar Országos Levéltár, Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Missiles (E 204) Erdődy György Szomolan, 1695. október 10.; AMK H I. 10022/7. Nagyszombat, 1686. július 13.; 11152/69. Késmárk, 1696. december 8.

³³ Németh István [H.]: Információszerzés és hírközlés a felső-magyarországi városokban, Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben, Szerk.: Petercsák Tivadar – Berecz Máttyás Eger, 1999. 117–127. (Studia Agriensia 20.) 124–126.

³⁴ AMK H I. 11453/33. Pozsony, 1699. július 19.

³⁵ A kassai országgyűlési követek jelentése: AMK H I. 5018/6. Pozsony, 1602. február 14.; 5018/2. Pozsony, 1602. március 16.

³⁶ AMK H I. 5323/53. Pozsony, 1609. július 23.

³⁷ AMK H I. 5221/30. Szatmár, 1607. június 30.

³⁸ AMK H I. 7467/8. Szatmár, 1646. május 1.; 6017/40. Szatmár, 1647. február 25.; 8913/23. Szatmár, 1665. február 28.

³⁹ AMK H I. 8257/7. Késmárk, 1654. március 6.

A 17. század elejétől kezdve az uralkodó kamaráin keresztül igyekezett minél inkább beavatkozni városai önkormányzatába, és ezt elsőként a stratégiaileg fontos alsó-magyarországi bányavárosoknál tette. A kamaragrófok növekvő befolyása ellen 1610-ben a többi város mellett a kassai országgyűlési követek is ünnepélyesen tiltakoztak Thurzó György nádor előtt.⁴⁰

Hét évvel később a pozsonyi tanács ellen indult hasonló jellegű támadás. Pozsony vármegye alispánja ugyanis a városhoz tartozó szőlők ügyében járt el. Ez egyértelműen sértette a pozsonyi tanács jogkörét, hiszen a városfalakon belüli terület, valamint a város közvetlen környéke (tehát a külvárosok) a pozsonyi tanács fennhatósága alá tartozott. A felháborodott pozsonyiak precedensértékű eset kapcsán rögvest mozgósították a szabad királyi városokat, és a teljes per szövegét, valamint a pozsonyiak érvelését (mintegy tíz fóliónyi iratot) minden egyes városnak elküldték. Pozsony akciója alapjait tekintve sikerrel járt, hiszen a következő évben az összes szabad királyi város követeket küldött a pozsonyiak segítségére és együttesen tiltakoztak az országbíró előtt. Az országbíró, Forgách Zsigmond, nádor híján ekkor Magyarország legmagasabb rangú rendi tisztségviselője volt, és (a pozsonyiak meggyőződése szerint) „minden időkből a szabad városok állandó patrónusa volt”. Az akció pontos feltérképezése még várat magára. A pozsonyiak sikeréhez talán a felső-magyarországi városzövetség is hozzájárulhatott, hiszen szinte azonnal gyűlést hívott össze Kassára, ahol Forgách Zsigmondhoz fordult, aki ekkor a felső-magyarországi főkapitányi címet is viselte. Ezzel együtt a felső-magyarországi városzövetséget alkotó városok országgyűlési követeinek utasításába belefoglalták, hogy minden esetben segítsék a pozsonyiakat privilégiumaik megóvásában. A pozsonyiak panaszai között az alsó-magyarországi bányavárosoknál tapasztalt jelenségekre is felfigyelhetünk, hiszen ez ügyben a tanács választásába való beavatkozás volt az egyik legsúlyosabb panaszuk.

A városi önkormányzás legfontosabb szerve választásának korlátozása mellett a vallási ellentétek is felszínre kerültek.⁴¹ Éppen úgy, mint 1609-ben, amikor a katolikusok által a nagyszombatiaktól elvett ház, vagy tíz évvel később, amikor a pozsonyi nagytemplom ügyét a felső-magyarországi városzövetség országgyűlési követei nagy figyelemmel kísérték.⁴² 1621-ben a bányavárosokból eredő információk alapján már olyan hírek terjedtek el a felső-magyarországi városzövetség követei útján, hogy amíg a nemesek privilégiumait az uralkodó meg fogja erősíteni, addig a városokét nem.⁴³ Ez részben a vámmentes és engedély nélküli idegen (nemesi és egyházi) borbeszállításokra vonatkozott, amely ellen a szabad királyi városok már a század elején közösen tiltakoztak. A szabad királyi városok polgárai ugyanis, rendi jogaiknak köszönhetően, mindenféle járadék fizetése nélkül szállíthattak be bort a város falain

⁴⁰ Archív Mesta Košic, Supplementum Schramianum № 19344. Pozsony, 1610. január 2.

⁴¹ AMK H I. 5782/167. Pozsony, 1617. április 28.; 5782/32/a. Pozsony, 1617. augusztus 14. A városok közös ünnepélyes protestációjának szövege: AMK Schw. № 5803. Pozsony, 1618. június 26. A városzövetség gyűléséről: AMK H III/2. mac. 53. fol. 113. 1617. szeptember 5. A követutastás: uott fol. 128. 1617. november 27.

⁴² AMK H III/2. mac. 49. fol. 170. 1609. május 14.; H I. 5871/8. Pozsony, 1619. december 10.

⁴³ AML XIII/102/13. Besztercebánya, 1621. március 31.

belülre, amit ott ki is mérhettek. A nemesi és egyházi szabad borbevétel tehát a város és polgárainak jelentős jövedelemét veszélyeztette.⁴⁴

A 17. század közepén észlelhető erős városellenesség, a szabad királyi városok hátterbe szorulása a városok mind szorosabb együttműködését tette szükségessé. Közös (a korábinál nagyobb vehemenciával folytatott) politizálásuk, vagyis inkább védekezésük érthető volt, hiszen a nemesség támadásai tulajdonképpen nem egyes városokat sújtottak, hanem a negyedik rend egészét. Az 1644-es nagyszombati tanácskozáson a városi nemesség jelenlétét kihasználva a városok ügyeibe beavatkozó vármegyékkel szemben a királyi városhálózat képviselői egységes álláspontot képviselve próbálták a királyi biztosokat (ez esetben többnyire sikerrel) saját igazukról meggyőzni.⁴⁵ Miután az 1647. évi országgyűlésen a nemesi rendek által a kassaiak ellen benyújtott panaszok és az ebből született törvények nagy többsége a többi város privilégiumait is sértette (pl. nemesek szabad borbevétele, vármegyei bírászkodás a városi nemesség felett, és hasonlók), a szabad királyi városok követői együtt vonultak a pozsonyi káptalan elé, hogy ünnepélyesen tiltakozzanak az őket ért sérelmek ellen.⁴⁶ A két évvel később sorra kerülő országgyűlés idején mind a megtámadott három kassai szenátor és Keviczky János bíró ellen felmerült vádak, mind pedig az alsó-magyarországi bányavárosok nemes polgárainak, valamint a városi templomok elvétele ügyében szintúgy nagy fokú összefogásnak lehetünk tanúi. A perbe fogott kassai bíró nem véletlenül jelenthette a városi tanácsnak 1649 nyarán, hogy a többi város vallási és politikai kérdésekben egyaránt a felső-magyarországi városszövetség mellett állt, hiszen az ország északkeleti részén fekvő városoktól még oly távol eső Trencsén városa is országgyűlési követeinek javaslatára külön testimoniális levélben biztosította támogatásától.⁴⁷

1658-ban Pozsony városának Máár Pál örökösével támadt bonyodalma (akiknek „*feles es ugyan nagy kincze maradot*”), mivel egykori nemes polgárának hagyatéka ügyében a vármegye kívánt eljárni, a pozsonyi káptalan pedig egy több évszázados joggyakorlatra hivatkozva a végrendelet törvényes voltát kérdőjelezte meg. A pozsonyiak nyomban a többi városhoz fordultak támogatásért, akik hamarosan elküldték követeiket, hogy tiltakozzanak a vármegye és a káptalan később jogtalanak bizonyult lépései ellen. A felső-magyarországi városszövetség a pozsonyiak ügyében igyekezett támogatóit megnyerni, és többek között Wesselényi Ferenchez fordult segítségért.⁴⁸

⁴⁴ AMK H I. 5323/2. Pozsony, 1609. december 12.

⁴⁵ AML III/66/2. Nagyszombat, 1644. december 21. Soporni Miklós kassai követ jelentése: AMK H I. 7145/32. Nagyszombat, 1644. december 23.

⁴⁶ A városi ért vádak: AMK H II. 1647. A tiltakozásról: Schw. № 7572. Pozsony, 1647. július 12.

⁴⁷ A városok közti levelezésről: AMK H I. 7788/23. Eperjes, 1649. január 11.; 7788/14. Eperjes, 1649. augusztus 4.; 7788/12. Eperjes, 1649. július 21. Keviczky jelentése: H III/2. mac. 63. fol. 28. 1649. július 21. Trencsén testimoniális levele: Schw. № 7753.

⁴⁸ Magyar Országos Levéltár, Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Archivum familiae Wesselényi (E 199) II/37/2. Eperjes, 1658. május 23.; AMK H I. 8362/13. Eperjes, 1658. május 27. A felső-magyarországi városszövetség gyűléséről: 8457/64. Lőcse, 1568. szeptember 18.; H III/2. mac. 68. fol. 15–16. 1658. szeptember 21.; fol. 27–28. 1658. november 29. A városok tiltakozása: H II. 1659.

Három évvel később hasonló ügyben fordultak a „*dunáninneri és dunántúli*” városok a felső-magyarországi városszövetséghez, mivel a vármegyék ekkor a városi hatóságok birtokbaiktatással kapcsolatos jogait igyekeztek megrövidíteni. Tekintet nélkül arra, hogy az adott város a tárnokmesterhez, vagy a személynökhöz tartozott-e, a városok egyértelműen saját joghatóságuk csorbítását látták a vármegyék eme lépésében, és ezért fellebbvitelüknél, valamint az uralkodónál egyaránt közösen tiltakoztak (ld. Függelék, 8. dokumentum). Wesselényi (ekkor már nádorként) bizonyíthatóan támogatta a városok kérését, és alnádorát utasította a városok és a vármegyék közötti elentét elrendezésére.⁴⁹ Nem történt ez másként az 1665-ben a városok előjogait sértő casusokkal kapcsolatban sem. Kőszeg a Széchyekkel folytatott pereskedéssel összefüggésben kérte a felső-magyarországi városszövetség támogatását. Az alsó-magyarországi bányavárosok a kamaragrófoknak a város tisztújításába való beavatkozása miatt, Szokolca és a többi alsó-magyarországi szabad királyi város pedig a városban élő nemesi rendűek feletti — a vármegye által erősen vitatott — joghatósága védelmében fordult segítségért a többi magyarországi városhoz, amelyre a városszövetség esetében minden esetben bizton számíthattak (ld. Függelék, 9. és 10. dokumentum).⁵⁰

A felső-magyarországi városszövetséggel kapcsolatos vizsgálataink arra mutatnak, hogy a 17. század végén a városok közös fellépése mind ritkábbá vált. Az 1660-as éveket követően ugyanis legközelebb 1681-ben került sor hasonló akcióra, amikor a szabad királyi városok a tisztújításukba évente beavatkozó kamarai biztosok tevékenységét próbálták (egyébként sikertelenül) akadályozni.⁵¹ Fellépésük sikertelensége abban is megmutatkozott, hogy e témakörben a kora újkor folyamán többé nem született semmilyen közös felterjesztés: a negyedik rend 1696-ban csupán ismételten a nemesek által a városokba vámmentesen beszállított élelmiszerek miatt fordult a nádorhoz.⁵²

A 18. század elején a magyarországi szabad királyi városok együttműködésének jellege megváltozott. Az 1723. évi országgyűlésen együtt nyújtották be kérvényüket, de az ebben felölelt problémák még mindig a 16–17. században megismertekből adódtak. A 13 pontból álló felterjesztésből az első a szabad királyi városok privilégiumainak megerősítésére szorítkozott. A városok eme kérése szinte az összes kora-újkori országgyűlésen hagyományosan felmerült. A második ehhez kapcsolódóan a városi önkormányzatok testületei választásának tiszteletben tartására vonatkozott. Ez a kérdéskör a bécsi udvari hivatalok új, abszolutista jellegű várospolitikájának egyik legfontosabb összetevője volt, és a városok tisztújításának ellenőrzéséhez eztán is ragaszkodtak. Ezt a jövőben éppen az ezen az országgyűlésen törvény által létrehozott

⁴⁹ AMK H I. 8669/68. Pozsony, 1661. február 24. Kérvényük: Magyar Országos Levéltár, Családok, személyek, 1945 előtti nem kormányzati szervek iratai, Családok személyek iratai, Csáky család levéltára, Kassai levéltár (P 72) Fasc. 652. № 173. Wesselényi támogató levele: AMK Schw. № 8636.

⁵⁰ AMK H I. 8913/37. Kőszeg, 1665. október 24.; 8913/2. Körmöcbánya, 1665. október 4.; 8913/49. Pozsony, 1665. november 14.; 8362/33. Szokolca, 1665. november 20. A felső-magyarországi városszövetség reakciója: 8913/43. Eperjes, 1665. november 24.

⁵¹ AMK H I. 10092/15. Eperjes, 1681. február 11.

⁵² AMK H I. 11152/30. Bécs, 1696. december 5.

Királyi Helytartótanács hivatalnokai végezték. A harmadik felterjesztés a városban élő nemesek feletti joghatóságot feszegette. E téren a városok és a vármegyék között állandó viták és perlekedések folytak már a 16–17. században, és ezek során általában a városok vesztek korábbi jogaikból. A negyedik pont a városokban állomásozó katonaság kocszmáltatási gyakorlatát tárgyalta. Ez, és az ötödik pontban felemlegetett városi vámmmentesség a kora-újkori várospolitikai megoldhatatlan kérdései közé tartoztak.⁵³ A kereskedelmi helyzetüket féltő szabad királyi városok kereskedői már a 17. század második felében sűrűn fordultak a kamarához a mind jobban terjeszkedő görög és rác kereskedők tevékenységét ellenezve.⁵⁴ A 18. században a balkáni kereskedelemben szinte monopolhelyzetet kivívó görög és rác kereskedők forgalma és gazdasági háttere ekkoriban megszerzett kiváltságaik által csak még jobban megizmosodott.⁵⁵ Éppen ezért nem csodálkozhatunk, ha a következő pont a mezővárosokban tevékenykedő zsidó és görög kereskedők ellen irányult. A városok adóinak csökkentése, illetve ekkoriban mind nagyobbá váló hátralékaik legalább egy részének elengedése a csődhelyzetbe jutó városi gazdaságok gyengeségét mutatja, amit (a városok rossz gazdálkodása mellett) elsősorban a 17. századra csúcsosodó adóterhek és a városok hadi terhei okoztak. A magát 1715-ben megváltó, és így újra szabad királyi várossá váló Szeged porcióinak a megyére rótt adóösszeg alóli kivonása szintúgy a 17. század végének vitás várospolitikai kérdéseivel tartozott.⁵⁶

A magyarországi szabad királyi városok politizálását tehát — ha a nyugat-európai, vagy legalábbis a Német Birodalomban tapasztalt, belső ellentétéktől egyáltalán nem mentes, de jól szervezett együttes politizáláshoz nem is mérhetjük⁵⁷ — legfontosabb rendi pozícióik védelmekor, vagy megerősítése idején lehetőségeik szerint hatékonyan tekinthetjük. Akár az ország két végében fekvő városok, város csoportok közti információcserére gondolunk, akár a városoknak az országgyűléseken történt fellépésére, megállapíthatjuk: annak ellenére, hogy a befolyását tekintve leggyengébb, negyedik rend lehetőségeinek megfelelően politizáltak, több-kevesebb hatékonysággal képviselni tudták azokat az érdekeket, amelyek rendi különállásukhoz fűződtek. Jól

⁵³ Németh István, H.: Kassai polgárok és katonák a 16. században. (A hadsereg beköltözésével járó társadalmi és közigazgatási jelenségek a felső-magyarországi városok életében a Mohácsot követő évtizedek során) Levéltári Közlemények 68. (1997) 143–198.

⁵⁴ Kemény Lajos: Görög kereskedők Kassán. Magyar Gazdaságtörténeli Szemle 9. (1902) 142.; Kerekes György: Görögök Kassán a XVII. században. Századok 45. (1911) 366–369.; Kerekes György: Jövevény alföldiek és görögök Kassán 1660–1662-ben. Századok 45. (1911) 289–291.

⁵⁵ Erdélyi görög kereskedők szabadságleveléi. Magyar Gazdaságtörténeli Szemle 5. (1898) 402–405.; Országos felügyelőség a görög kereskedők felett. Magyar Gazdaságtörténeli Szemle 2. (1895) 79–80.; Takáts Sándor: Erdélyi görög kereskedők 1701-iki szabadságleveléi. Magyar Gazdaságtörténeli Szemle 6. (1899) 286–287.

⁵⁶ Archiv Mesta Košic, Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy nadmestského zákonodárstva № 79.

⁵⁷ Összefoglalóan a német várospolitikára: Bog, Ingomar: Betrachtungen zur korporativen Politik der Reichsstädte, Ulm und Oberschwaben, Zeitschrift für Geschichte und Kunst, 34. (1955) 87–101.; Schmidt, Georg: Der Städtetag in der Reichsverfassung. Eine Untersuchung zur korporativen Politik der freien und Reichsstädte in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts, Wiesbaden, 1984. (Beiträge zur Sozial- und Verfassungsgeschichte des Alten Reiches 5., Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte, Mainz 113., Abteilung Universalgeschichte); Schmidt, Georg: Die Städte auf dem frühneuzeitlichen Reichstag, Vom Städtebund zum Zweckerband, Szerk: Kirchgässner, Bernhard – Becht, Hans-Peter Signaringen, 1994. 29–43. (Veröffentlichungen des Südwestdeutschen Arbeitskreises für Stadtgeschichtsforschung 20.)

lehet helyzetük kétségbeejtőnek tűnik, hiszen a városok a 17. század második felére a Magyar Királyság életében még a korábbinál is nagyobb teret kapó nemességgel szemben végérvényesen hátrányba kerültek, együttes fellépésük több esetben eredményesnek bizonyult. Azt ugyan nem sikerült megakadályozniuk, hogy adóterheik a többszörösére nőjenek (a modern állam megkövetelte, hogy a rendi jellegű adózáson túl, közvetlenebbül irányítható városaira nagyobb terheket rójon), sem azt, hogy a nemesség és az abszolutista állam megtörje azt a zártságot, amely a középkorban a városokat jellemezte. Nem állhattak ellent a bécsi udvar nyomásának, amellyel a városokat igyekeztek újfajta kormányzási módszereiknek alárendelni. (Ez egyébként a jóval fejlettebb, a török kihívás által kényszerhelyzetbe nem kerülő nyugat-európai városoknak sem sikerült.) A városok ellen már a 16. században meginduló támadásokat azonban rendre visszaverték, az öngazgatásuk számára igen kedvezőtlen törvények meghozatalát és végrehajtását sikerült évtizedekre elhalasztaniuk. E törvények és rendelkezések nagy részét a 17–18. századra nem sikerült megakadályozni, de — mivel ezek nagy része a modern, a rendi igazgatástól mind függetlenebb, de közvetlenebb állami felügyeletet igénylő kormányzati rendszer várospolitikáját jellemezte — a városoknak nem is volt reális esélyük megakadályozásukra.

* * *

Az alábbiakban közölt néhány forrás a tanulmányunkban kifejtettekhez nyújt további adatokat. Válogatásunk elsősorban a témák sokféleségére igyekezett rámutatni. Emellett igyekeztünk Sopron szabad királyi városnak és annak a város csoportnak (talán városszövetségnek), amelyhez érdekei és elhelyezkedése révén a leginkább kötődött a 16–17. század folyamán, ekkor keletkezett irataiból a lehető legtöbbet kiválogatni. E levelek főként szlovákiai (elsősorban a kassai és a lőcsei városi iratanyagban történt) kutatásaim során kerültek elő, másrészt a Soproni Levéltárból származnak. Itt folytatott kutatásaim az OTKA támogatásával, valamint a Soproni Levéltár munkatársai (elsősorban Dr. Turbuly Éva és Dominkovits Péter) baráti segítségével valósultak meg.

A források közlésekor az alábbi szabályokhoz igazodtam. A latin nyelvű dokumentumok esetében a már kialakult latin helyesírás gyakorlatához igazodtam, melytől csupán a tulajdonnevek átírásakor tértem el. A rövidítéseket minden esetben feloldottam, de a rövidítés tényét nem jelöltem. A német nyelvűeknél nagybetűvel csupán a főneveket és a tulajdonneveket írtam át, az összes többi esetében a kisbetűs átírást alkalmaztam. Abban az esetben, amikor egy-egy hangot több betűalak is jelölhet, a kiejtésnek megfelelő betűt alkalmaztam, vagyis pl. 'unnd', és nem 'vnnd' alakot használtam. A közölt források elé fejregesztta tartozik, amely az irat rövid, csupán a legfontosabb adatokra vonatkozó tartalmi kivonatát adja.⁵⁸

58 A források összeállításában Trostovszky Gabriella és Kulcsár Krisztina volt a segítségemre, amelyet ez úton köszönök.

Függelék

1.

Pozsony város tanácsa Kassa város tanácsához a Körmöcbánya által Thököly Sebestyénnek nyújtott kölcsön visszafizetésével kapcsolatban.

Pozsony, 1599. június 9.

Edle Freudienste Fürsichtig, Namhafft, Wolweiss, sonders gnaden Herren und Freunde, Ihnen seind neben freundlichen grueß, unser jederzeit willige dienste einwiederumb zuvor.

Eurer Wohlweisen unnd Herren Schreiben, des untenn Caschau den 4 Junii, haben wir alhie den 9 dies empfangen, und was die alhierige Hungerische Cammer an dieselben, sovoll an die zue Epperies in Namen der Römischen kaiserlichen Majestät etc. begeren thutt, auß dem Einschluß vernohmen. Können hierauf Eure Wohlweisen unnd Herren nit verhalten, das gemelte Hungerische Cammer vor wenig tragen auß unserm Rhatsmittll etliche zue sich erfordert, unnd eben diese Frag proponiert, an Jetzo auch ein gleichlautend decretum, einem gantzen Rhatt umb schriftliche Information, zuekhomen laßen, unnd ist die Ursache solcher Frag, wie wir von den Cammer Rhäten verstanden diese, das verwichener Zeit, Richter unnd etliche des Rhats zue Cremnitz, die bei Herrn Sebastian Tecköly eine ansehnliche summa Geltes biß über die Fl. 26000 zu Ihren selbst privat Notturfftten, darbei der Richter selbst fast mit ailfftausenten verintereßirt, mit Herrn Tecköly eine Transaction geschlossen, ihre Privatschein zuerueckgenohmen, unnd die Privat Schulden auf die Stadt geschlagen, als ob solches Gelt alles durch die Gemein Paar zue gemeiner Statt Notturfftten genohmen unnd angelegt worden. Darüber eine Verschreibung aufgericht in Namen der gantzen Gemein. Aber ohn einig Wißen und Willen derselben, unnd alle der Statt Dörffer dem Herren Tecköly hypothecirt. Weill dann solche Sachen außgebrochen, sich Ihre Majestät etc. auf der Gemein zue Cremnitz flehen und supplicirn. Inn mittll gelegett, durch comissarios den Stand und Beschafenhait der Sachen inquirirn lassen, und die that also befunden, ist Ihme Tecköly angekündigt, das er die Verschreibung fallen lassen, unnd die Privatschulden, bei den Privat Personen suechen, solte er damit aber nit zufrieden sein wollen, sondern sich die Verschreibung gehalten, biss die Sache nach End des jetzigenn Landtages Extraordinarie fürgenommen, da etliche auch starck auf das Sigillum und auctoritatem iudicis et senatorum gangen. Entgegen die Statt Cremnitz ihre alte statuta allegirt, das ein Richter unnd Rhatt, fürnemblich in Ihren privat Sachen, in Namenn der gantzen Gemein, ohn vorwissen und Bewilligung derselben, nichts in detrimentum civitatis aufrichten, und in dergleichen Sachen, die den fiscum proventus et conservationem civitatis angehen, nach alten Brauch, darüber auch die Gemein vernehmen sollen, sonderlich aber in deme, was die Statt Dörffer anlangt, das sie nit ein einiges Dorf ohn Vorwissen der Gemeinn zue alienirn Macht haben solten. Weill dann die Sache in prohibitam khommen, unnd

nun Ihre Majestät etc. selbst per directorem causarum et cameram treibt, begert man diese informationem von uns unnd andern Stätten, darüber wir unsers Thails, weil wir die Intention gewüst, und das solches ohne Schaden dieser Statt beschehe, beede mundtlich unnd auch schriftlich Bericht pro civitate et communitate Cremniciensis gethan, waß dießfals bei uns breuchig, unnd das in tali casu, nomine communitatis, inscia tamen eadem, nit Gebüre einem Richter oder auch gantzen Rhat, etwas zuthuen, unnd Verschreibung aufzurichten. Was aber Wohlweise Herren diesfals thuen wollen stellen wirs ihnen haimb. Unnd haben solches hiemit Eure Wohlweise und Herren freundtlicher Meinung zue Nachrichtung zueschreiben unnd Antworten wollen, in übrigen uns allesamt Gottes Bewharung bevelend.
Preßburg den 9 Juny Anno etc. 99.

Euren Wohlweisen und Herren Dienstwillige
N. Richter, Bürgermeißter unnd Rhatt daselbsten

Denen Edlen, Erenvest, Fürsichtig, Namhafft, Wolweisen Herren, Richter und Rhat der königlichen freien Statt Caschaw etc. Unsern günstigen Herrn und Freunden

Az irat jellemzői: eredeti, Pozsony város papírfelzetes pecsétjével ellátott.
Jelzete: AMK H I. 4843/13.

2.

Sopron szabad királyi város levele a felső-magyarországi városszövetség (Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kiszzeben, Késmárk) Kassán összegyűlt követei részére, amelyben javasolják, hogy az erdódi Pálffy János Antal által Dévénynél felállított vámnál a vásáros kereskedőtől szedett vám ellen közösen tiltakozzanak.

Sopron, 1676. április 2.

Generosi prudentes et circumspecti domini fratres et amici nobis observandissimi.

Salutem et servitiorum nostrorum paratissimam commendationem.

Literas generosarum prudentium et circumspectarum dominationum vestrarum e generali earundem congregatione Epperiessino 9 praesenti mensis Martii (quibus de illata nonnullis e numero concivium dominationum vestrarum negotiatoribus ab illustrissimo domino comite Ioanne Antonio Pálffy ab Erdeöd etc. occasione violentae rerum et mercimoniorum eorundem civium detentionis iniuriae et vexa, cum cordolio informamur) ad nos emanatas, debito honore percepimus. Quantum itaque praeinsinuata rerum, et mercium detensionem attineret. Ea siquidem legitime fieri nequaquam potuisset: praestabat eosdem dominos quaestores concives dominationum vestrarum, merces suas arestatas tantisper in sequestro retineri tolerassent, taliterque maiorem contra praefatum dominum comitem, de intentata

sibi violenta et praeiudiciosa telonii exactione, coram excelso gubernio, vel ipsa etiam sacratissima sua maiestate domino domino nostro clementissimo, quaerulandi an tam et causam reservasse, neque reversalibus suis literis ad comparitionem in termino per praetitulata excelsam gubernium praefigendo obstrictos et obligatos se se reddidisse.

Negotio vero praesenti, eo iam in cardine existente consultum non modo, verum necessarium omnino existimaremus ut generosae prudentes et circumspectae dominationes vestrae, non expectata praelibati excelsi gubernii super termino causae praemissae certificatione, et mentionatorum quaestorum citatione, certos e medio sui nuncios ad repetitum excelsum gubernium quantotius deputarent et ablegarent, eorundemque adventum nobis mature intimarent. Quatenus et nos ablegatorum nostrorum medio, cum iisdem Posonii, aut ubi visum fuerit, convenire unitisque consiliis, ea, quae ad conservationem libertatum et immunitatum civilium opprimendaque in ipsarum eversionem tendentia molimina efficaciter, ac praeficata adinventimus media apprehendere, adhibereque valeamus. Quas in reliquo ad tota diutissime salvas et incolumes servari animitus comprecando manemus.

Generosarum prudentium et circumspectarum dominationum vestrarum amici et fratres ad serviendum paratissimi.

Sopronii 2 Aprilis 1676

N. Magister civium, iudex et senatores regiae liberaeque civitatis Soproniensis

Generosis prudentibus ac circumspectis dominis N. N. sex liberarum regiarumque partium incltyti regni Ungariae superiorum civitatum ablegatis etc. dominis amicis et fratribus nobis observandissimis

Eperiessini

Exhibitae Caschae nobis suprascriptis 30. Septembris 1676.

Az irat jellemzői: eredeti, Sopron város papírfelzetes pecsétjével ellátott.

Jelzete: AMK H I. 9473/24.

3.

Sopron szabad királyi város levele Pozsony városához, amelyben értékeli a nagyszombatiak hozzájuk elküldött levelét az adó és a kiállítandó katonaság ügyében.

Sopron, 1611. április 30.

Edle unser Wolweise, ansonders günstige Herrn unnd guette Freundt, denen selben sein unsere hinwiderumb freundtliche Grueß unnd nachbarliche Diennst bevor.

Eurer Herren überschickhtes Schreiben sambt den ain Schlüßen haben wir empfangen, den Inhalt vernommen, und thuen unß gegen Euren Herren der erwießnen Freundschaftt unnd nachbarliche Diennst hierinnen, zum hochfleigsten Bedanckhen, stehet unuß auch gegen Euren Herren mit für fallenden Gelegenheit aufs diennstlichst wiederumb zuverdienen.

Der Herrn von Tyrna Mainung betreffndt das sie nach auff weitere Anmanung zuwarten gesinnet sein, wehr unser Guttdunckhen das man die Antwortt auf des Herrn Palatini bevehlich aufs forderlichste Thete, unndt where gutt unsers erachtenß so Eure Herren ain supliciern in Nahmen der frey Stödt stellenn liessen, inn der welchen neben andern frey Stötten auch wir subscribirt wurden. Wehren wir alß den der gantzlichen Hoffnung es wurde mehr frucht schaffen als wan ain jede Stett ainzig vor sich den Herrn Palatinum ersuchen soltte: unsers Theils, bleiben wir gleichfalß bei den jenigen so verwichenes Jahrs in Aprill durch die versambten Stätt beschloßen worden. Dieweill unß eben so wenig, als wie Eure Herren schreiben, das es Ihnen unmöglich sei, müglich ist, solche grosse aufflagen zuertragnn.

Die Enderhaltung des Fueßvolckhs belangendt, haben wir hiemit gleichsfalls an den Herrn Palatinum, damit wir der grossen Last erlediget werdenn möchten, wir ein Schreiben abgefertigt mit Bittt Eurer Herren wollen solches neben dem ihrigen unbeschwertt Herrn Palatino zuschicken, solches stehet unuß umb Euren Herren wiederumb Dienst fleisig zubeschuldenn.

Letzlichen so gelangt an Euren Herren unser hochfleißig auch nachbarlich Bitten, die gernhen so sie ein khunfftigen vor unser etwaß deßwegen bekhomen, auff forderlichst unß zu zuschickhen welches wir neben erlegung des Potten lohnß Danckhbarlich erkennen wollen, des gleichen so unß etwas zugeschickhttt wurde wollen wir auch thun. Genebens Göttlicher Allmacht unß bederseits befehlend.

Oedenburg den 30 Aprill das 1611 Jhars.

Ewren Wohlweisen unnd herrlich etc. jederzeit berait Dienstwilligen
N. Bürgermaister Richter unnd Rath daselbst

Denen Edlen Wessten Fürsichtigen unnd Weisen Herren N. Richter Bürgermaister unnd Rath der khöniglichen frei Statt Preßburg etc. unsern besonders günstige lieben Herrn Freunden unnd Nachbahrnn.

Statt Oedenburg

Az irat jellemezöi: egykorú másolat.

Jelzete: AMK H I. 5442/19.

A Pozsonyban tanácskozó alsó-magyarországi szabad királyi városok (Pozsony, Nagyszombat, Sopron, Szokolca, Modor) követeinek levele a felső-magyarországi városszövetség (Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kiszzeben) tagjaihoz a Szent Korona őrzésére elrendelt adó kivetéséről, egyben javasolják, hogy közösen lépjenek fel az új adó ellen, valamint érdeklődnek, hogy a lengyel királynak elzálogosított 13 szeptesi mezőváros, illetve Szatmár és Némethi befizették-e már az adót.

Pozsony, 1611. július 22.

Generosi, egregii, prudentes ac circumspecti domini, amici et vicini nobis observandissimi. Salute plurima et servitiorum nostrorum deditissima commendatione praemissa.

Statim ut suum finem sortita est diaeta regni proxime praeterita multis sine intermissione mandatis coepimus fatigari, non sine interminatione magnorum graviumque periculorum, ut contributionem (quae tamen in auxilii saltem partibus statuitur) ad conservationem sacrae huius regni coronae, in illa ipsa novissima diaeta contra vota et voluntatem nostram sancitam et conclusam absque omni renitentia, difficultate et procrastinatione dependamus. Iam ex eo usque tempore, iustis quibus potuit rationibus et excusationibus nos defendimus, quas sine omni effectu toties inculcatas cum eventus docuisset, contra spem et expectationem nostram allatae sunt nobis, atque singillatim exhibitae literae exsuperabundanti illustrissimi domini comitis palatini, Cassovia die 14 Iulii datae, quae eam contributionem ita imperant, ut eam subterfugere videri possit impossibile: quodque maius est, spectabilis et magnificus dominus Petrus de Rewa eiusdem sacrae coronae conservator, in specialibus suis literis privatim ad singulas civitates liberas huius inferioris Hungariae datis diaeta regni minatur, nisi dicto simus audientes. Quare circa diem 21. currentis mensis Iulii, habito communi omnium liberarum civitatum in proximo adiacentium conventu et consensu, tametsi non essemus nescii, constitutionibus regni contravenire non modo esse difficile, sed etiam periculosum, non tamen potuimus intermittere, quin singuli suas privatas difficultates coram sua spectabili magnificentia, ac praeterea in genere taxarum quotannis tantarum impositionem, quantae alias etiam in illo felici statu per triennium vel quadriennium non solvebantur, militis continui ab aliis iam a quadrimestri, ab aliis etiam a semestri intertentionem proventuum fortunarumque civitatensium sub proximis disturbiiis extenuationem, ruinas quoque civitatum ob oculos poneremus, ob quas tot incommoditates, seu potius defectus impossibile esset nos etiam huic oneri sufficere. Et licet vel hae tot tantaeque hactenus insolitae pensiones, satis paupertatem nostram et tenuitatem excusare potuissent, atque etiam merito debuissent, iis tamen accessit omnium maxima ratio, cur in hoc genere exactionis mentem nostram suae magnificentiae resolute aperire, aut aliquid promittere nequiverimus, sed aliquid promittere nec volumus nec possumus, quod nolimus privatim a nostro corpore ulla ratione disiungi aut avelli. Id enim si fieret, et nos inconsultis generosis

dominationibus vestris aliquid faceremus, quis dubitat, oblationi nostrae, tanquam in hoc statu plurimum standum esse, ac proinde ex oblatione nostra etiam dominationibus vestris generosis simile onus incubiturum. Itaque ne ipsis consensu nostro aliquid praeiudicarem, aut incommodare vellemus, tamdiu concludere aliquid aut decernere in hac materia nolimus quantisper a dominationibus vestris sufficienter et quamprimum informemur, quid animi habeant, danda aut potius acceptanda est haec contributio liberis civitatibus, vel non? Multum enim interest, nunc parum promittere et hoc parum continue quotannis in immensum ex crescere, et postea in continuum verti. Postquam vero ad eodem spectabili et magnifico domino Petro Revai edocemur generosas dominationes vestras hanc contributionem non modo iam assumpsisse, sed alacriter velle praestare, idque nobis eodem exemplo esse faciendum, easdem amanter, ac simul quam possumus diligentissime rogamus, velint nos absque ulla mora et longiori procrastinatione statim facere certiores, quid propositi habeant, et an, prout praetenditur, iam aliquid promiserint? Ne dissentientibus partibus totus status in imminente diaeta aliquid indignationis, aut vero etiam damni incurrat. Praetenditur enim etiam hoc, quod et tredecim oppida Scepusienses Polonis inscripta ac praeterea oppida Szakmar et Nemethi, in hoc genus contributionis magnas summas iam solverint. Utrum haec ita se habeant dominationes vestrae nos informet. Quas in reliquo diu feliciter valere optamus. Datum Posonii die 22 Iulii anno 1611.

Generosarum prudentum ac circumspectarum dominationum vestrarum servitores et amici paratissimi

N. Iudex, magister civium et iurati cives liberae regiaeque civitatis Posiniensis, nec non nuncii civitatum Tyrnaviensis, Soproniensis, Sakolczensis et Modrensis nunc Posonii congregati.

Generosis prudentibus ac circumspectis dominis N. N. iudicibus et iuratis civibus quinque liberarum civitatum Cassoviensis, Leutschoviensis, Barthphensis, Epperiessinensis et Cibiniensis, dominis et amicis nobis honorandis.

Exhibitae 26 Iulii anno 1611

Az irat jellemzői: eredeti, Pozsony város papírfelzetes pecsétjével ellátott. Jelzete: AMK H I. 5442/26.

Kassa szabad királyi város levele az alsó-magyarországi szabad királyi városokhoz (Pozsony, Nagyszombat, Sopron, Szokolca, Modor) ugyanebben az ügyben, amelyben közli a felső-magyarországi városszövetség Kisszebenben, 1611. augusztus elsején hozott határozatait, valamint hogy sem a 13 szepesi város, sem Szatmár és Németi nem fizették ki az adót.

Kassa, 1611. augusztus 5.

Generosi egregii prudentes ac circumspecti domini et amici nobis observandissimi, salutem et servitorum nostrorum paratissimam commendationem.

Generosarum prudentium ac circumspectarum dominationum vestrarum literas nobis et reliquis liberis civitatibus vicinis missas accepimus, ex quibus quantopere hactenus generosae prudentes ac circumspectae dominationes vestrae sine intermissione multis et diversis mandatis ratione illius novae et inusitatae ad conservationem sacrae Hungariae coronae liberis civitatibus impositae contributionis fatigatae sint pluribus intelleximus. Cum itaque nobiscum etiam plane eodem modo hactenus processum sit, dictamque contributionem minis additis, a nobis extorquere subinde tentarunt, praetendendas generosas prudentes ac circumspestas dominationes vestras iam in eam consensisse: tamen a priori sententia et deliberatione liberarum civitatum nullo modo recedere, nec quicquam hac in parte absque etiam consensu generosarum prudentium ac circumspectarum dominationum vestrarum facere aut promittere voluimus nec potuimus, sed quibuscunque modis et rationibus fieri potuit semper nos excusavimus, prout et generosas prudentes ac circumspestas dominationes vestras fecisse, ex literis earundem abunde liquet. Quapropter cum consultum non sit dictam contributionem uti novam et inusitam acceptare, et aliquid etiam exigui promittere (cresceret enim in immensum et in continuum usum verteretur) pro eo iterum praehabita matura et sana deliberatione in proximo istarum liberarum quinque civitatum conventu, prima die huius mensis Augusti Cibinii celebrato unanimi voto conclusum et statutum est. In dictam contributionem nequaquam consentiendum esse liberis civitatibus, prout etiam quaelibet civitas se nec posse nec velle quicquam promittere et dare, asseveravit, quicquid tandem nobiscum agatur. Quod generosas prudentes ac circumspestas dominationes vestras similiter facturas, et in priori deliberatione liberarum civitatum tempore celebrati iuris tavernicalis unanimi voto Posonii facta, easdem permansuras nobis pollicemur. Tredecim vero oppida in Scepusio sita ut et montanae civitates in hoc genus contributionis prout literis suis ad nos datis affirmant, non consenserunt, nec imposterum consentiendo quicquam promittere aut solvere in animo habent, in qua etiam sententia oppida Zakmar et Nemethi esse, nobis certo relatam est. Et haec generosis prudentibus ac circumspectis dominationibus vestris tam nostro quam istarum liberarum civitatum vicinarum nominibus perscribendum esse duximus. Quas in reliquo diu et feliciter vivere et valere exoptamus. Datum Cassoviae die quinta mensis Augusti anno 1611.

Generosarum prudentium ac circumspetarum dominationum vestrarum servitores et amici paratissimi.

N. Iudex et iurati cives civitatis regiae ac liberae Cassoviensis.

Generosis prudentibus ac circumspectis dominis N. N. iudicibus magistris civium iuratisque civibus quinque liberarum civitatum Hungariae inferioris Poseniensis, Tyrnaviensis, Soproniensis, Sakolczensis et Modrensis, dominis et amicis nobis observandissimis

Az irat jellemzői: egykorú másolat.

Jelzete: SVLt. Lad. XLV et UU Fasc. 8. Nr. 620.

6.

Az alsó-magyarországi szabad királyi városok (Pozsony, Nagyszombat, Sopron, Szakolca, Modor) levele Kassa városához a Szent Korona őrzésére szedendő adó újabb elutasítása ügyében.

Pozsony, 1612. november 16.

Generosi, nobiles ac circumspecti domini, amici observandissimi salute et servitiorum debitissima commendatione praemissa

Etsi non ita pridem in Bicze de frequenti, eaque seria illustrissimi domini comitis palatini requisitione satis diu contulimus, et liberas civitates ad sustentationem sacrae coronae prae caeteris regni statibus nihil posse contribuere, suae illustrissimi celsitudinis ibidem expresse significavimus, quia tamen, sua illustrissima celsitudo a proposito non desinit, et variis requisitionibus interdum etiam gravibus primaciis subsidium pro intertentione sacrae coronae urget dominationibus vestris generosis tempestive intimandum esse duximus, nos cum apud spectabilem ac magnificum dominum Petrum de Rewa, tum etiam dictum dominum palatinum diligenter, et forte etiam non absque molestatione denuo instituisse, quo hac in parte liberis civitatibus optime provideretur, enumerando, et percensendo angustias, quae ab eisdem tantum est, ut recedant, quin potius aliae atque aliae succedant. Auditi quidem sumus benevole, hac tamen resolutione dimissi articulis regni satisfieri debere, et quamvis exquisitissima consilia adhibeamus, efficere minime poterimus, ut hac vice contributionem evitemus, hoc facile subsequi, ut quod benevole conferre recusamus, invito, iactura maiori, et singulari offensione illorum, ad quorum patrocina nobis saepius recurrendum est, tribuere cogamur, dominationes vestrae generosae rem penitius considerent, et quod ad commune bonum conservandum optimum fuerit, statuunt. Videretur non absve, si civitates aliquid in communi offerant, ea tamen cautela, ne id imposterum contra earundem libertatem in usum adducatur,

sed quia cernunt, praesentem rerum, eumque afflictum statum, amore patriae inducti, etiam attenuatae, et penitus exhaustae, quodammodo ultra vires, communem necessitatem adiutam volunt. Id autem ea consideratione et respectu, ne abs⁵⁹ nobis optime prospectum confidamus, male consultum sero poeniteat. Illustrissimus dominus palatinus se pro bona et tranquilliore liberarum civitatum conditione laboraturum et ab huiusmodi molestiis easdem vindicaturum in proxime affuturis comitiis, plusquam paterne est pollicitus. Res ista quia moram non patitur, dominationes vestras generosas maiorem in modum rogamus, velint hoc negotium convocatis sine ulla mora caeteris earum partium liberis civitatibus statim in accuratam deliberationem sumere, utrum aliquid, et quantum hoc nomine in communi nobiscum contribuendum censeant. Siquidem terminus solutionis huic tot strictissimis domini palatini mandatis et nuper deputationum commissariorum deliberationibus praefixus, iam elapsus sit, qua in re citissimum generosarum dominationum vestrarum responsum expectamus. Nec est ut dominationes vestrae generosae nihil offerendum esse censeant, nos enim hominum animos ita habemus exploratos circa hanc materiam, ut velimus nolimus tamen ab hac contributione immunes esse non poterimus. Satius autem est aliquid reconciliatis patronis exhibere, quam iisdem exacerbatis notabile detrimentum accipere, nam illustrissimus dominus palatinus expresse dixit, se tanquam superiorem iudicem, si requiratur, contra contumaces executionem instituere et peragi facere, ex ratione sui officii debere. Quod si fiet, timendum est ne tantum tripli poenam praesentissimam incurramus, sed etiam in futura diaeta per reliquos tres status et ordines (qui non curatis nostris protestationibus et reclamationibus hunc articulum sancinerunt) aliquid severius, prout expresse minantur, contra nos et libertates nostras statuatur. Atque haec necessitate extrema sic exigente ad dominationes vestras generosas perscribere debuimus. Quas in reliquo feliciter valere exoptamus. Datae Posonii ex congregatione nostra, die 16 Novembris anno 1612.

Generosarum prudentium ac circumspectarum dominationum vestrarum

N. Iudex, magister civium caeterique iurati cives liberae regiaeque civitatis Posoniensis nec non reliquarum liberarum civitatum Tyrnaviensis, Soproniensis, Modrensis et Zakolczensis nuncii et ablegati.

Per inclusam schedam.

Quia reliquarum civitatum ablegati et nuncii in obsignatione harum literarum coram dominis iudicibus regni in ipsorum arduis negotiis praesentes et occupati esse debuerimus, ideo rogatum et nominibus eorundem interea hasce literas civitatis huius nostrae Posoniensis sigillo expeditivimus. Datum ut in literis.

⁵⁹ A Kassa városának küldött példányban helytelenül 'ubi' szerepel.

Generosis, egregiis, prudentibus ac circumspectis dominis N. N. iudici, iuratisque civibus civitatis regiae atque liberae Cassoviensis dominis et amicis nobis observandissimis

Cito cito cito citissime

Exhibitae die 21 Novembris 1612. liberarum civitatum inferioris Hungariae ratione conservationis coronae.

Az irat jellemzői: eredeti, Pozsony város papírfelzetes pecsétjével ellátott.
Jelzete: AMK H I. 5480/26/a., ill. AML IV/72/3.

7.

Nagyszombat szabad királyi város levele Sopron városának, amelyben javasolják, hogy a két évre kivetett taxa ügyében a szabad királyi városok követei Pozsonyban gyűljenek össze, hogy közösen tárgyaljanak és tiltakozhassanak az adók nagysága ellen.

Nagyszombat, 1624. április 4.

Generosi, prudentes ac circumspecti domini, amici nobis observandissimi.

Plurimam felicitatem, ac servitiorum nostrorum paratissimam commendationem.

Non dubitamus optime constare vestris dominationibus generosis, prudentibus et circumspectis, in proxime celebrata Soproniensis diaeta, duorum annorum taxam, nobis pariter, sicut et aliis liberis civitatibus impositam extitisse. Quae impositio uti inusitata hactenus, ita nimis onerosa contigit, presertim nobis, qui hoc afflictissimo infelicitum temporum statu, per has bellorum tempestates, ita exhausti omnibus et attriti sumus, ut taxae huius tam grandis exolutio, facultatibus nostris prorsus impar esse videatur. Nec solum nobis, sed aliis quoque vicinis nostris, qui ratione huiusce rei nos tum per literas, tum vero per ablegatos suos requisiverunt: petendo nos diligenter, quatenus liberarum civitatum unanimi voto et consensu, huic rei, prius quam futuris quoque temporibus in usum trahatur, mature obviam eatur, suaque maiestas sacratissima caesarea, dominus et rex noster clementissimus, super hoc negotio, quantotius fieri poterit, per supplicem nostram informationem, et nuncios, demisse requiratur. Cum itaque res ista hac omnium liberarum civitatum communem immunitatem pariter concernat, vestras quoque dominationes generosas, prudentes et circumspectas, desuper requisitas esse voluimus, quatenus respectu communium libertatum tuendarum, nos in hocce proposito nostro, suo quoque consilio et auxilio iuvare ne graventur, nobisque certum aliquem et oportunum terminum praescribere velint, in quo per certos suos ablegatos Posonii se sistere possint. Ad quem nos quoque e medio nostri certos nuncios expedire, mutuumque consilium desuper inire, ac interea dominos quoque Zakolczenses, et aliarum vicinarum civitatum, regionumque oppidorum, ordinis senatorii viros, super eodem conventu tempestive

certificare possimus, qui suam in eo assistentiam et promptitudinem benevole iam se prestiturus nobis obtulerunt. Requiritur saltem, quo vestrae dominationes generosae prudentes et circumspectae una septimana prius, quam Posonium movere possint, nos de termino eisdem competenti, suas per literas informare ne intermittant: ut sic mutua habita correspondentia vestrarum dominationum occasione et opportunitati, nostrum quoque eo accessum accomodare possimus. In reliquo vestras dominationes generosas prudentes et circumspectas felicissime valere exoptantes. Datum Tyrnaviae quarta die mensis Aprilis anno domini 1624.

Generosarum prudentium ac circumspectarum dominationum vestrarum servitores et amici promptissimi

Iudex et senatores civitatis liberae ac regiae Tyrnaviensis

Generosis, prudentibus ac circumspectis dominis N. N. iudici, magistro civium, caeterisque senatoribus liberae ac regiae civitatis Soproniensis etc. dominis fautoribus et amicis nobis observandissimis

Az irat jellemzői: egykorú másolat.

Jelzete: SVLt. Lad. XLV et UU Fasc. 8. Nr. 646.

8.

Az alsó-magyarországi szabad királyi városok levele a felső-magyarországi városszövetséghez (Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kísszeben, Késmárk), amelyben az 1659. évi országgyűlésen a városokban lakó nemesség ügyében hozott törvények elleni közös fellépésre szólítja fel a többi várost.

Pozsony, 1661. február 24.

Generosi, nobiles, prudentes ac circumspecti domini et amici nobis observandissimi.

Salutem cum servitiorum nostrorum paratissimorum commendatione.

Qualesnam quartus status in proxime praeterita diaeta, occasione iuris statutionis civium habuerit impetitiones, nunc repetere supervacaneum censemus, cum generosae dominationes vestrae ex ablegatorum suorum relatione ea omnia procul dubio circumstantialiter intellexerunt. Nunc vulnus, quod iam cicatrice obductum existimaveramus, in his partibus undiquaque recrudescit, nobilitate denuo monstrose eatenus unam atque alteram civitatem, praesertim vero Posoniensem impetente. Unde re ad suam sacratissimam maiestatem derivata, non sine magna difficultate mandatum dilatorium (quod in paribus generosis dominationibus vestris transmittimus) obtentum. Cum itaque adversa pars nihil intentatum relinquat, contrarias opiniones comitatum et aliorum nobis infensorum, contra civitates

congerendi, nostrarum quoque partium esse duximus, in tempore periculoso huic praeiudicio invigilare. Unde congregatione omnium Cis et Transdanubianarum civitatum instituta, praesens negotium generosis dominationibus vestris tanquam commune, ad notitiam dare volumus, ut eadem quoque ex parte sua, in avertenda fundamentali iurisdictionis civilis eversione, collaborare velint. Visum autem et omnium civitatum ablegatis, ut deposito omni languere, quantocius per certas personas, nomine quarti status, in aulam suae maiestatis expediendas, tam conanima adversae partis anteventantur, quam vero securitas civitatibus omnibus procuretur. Quae res cum sine magnis muneribus et aliis expensis effectuari nequeat, maiores quidem civitates singulae centum imperiales, ex minoribus vero duae tantum importare volunt, sperantes, superiores civitates, maiores quidem quatuor et minores duas, prout et montanas civitates, suis similiter partibus non defuturas. An autem eadem dominationes vestrae e medio sui aliquem ablegatum nostris (inter quos dominus Stephanus Keczkés et dominus Johannes Szerpilius) ad id electis adiungere, an vero alicui nostrorum plenipotentiam, quo et nomine generosarum dominationum vestrarum agere possit, transmittere velint, id dominationum vestrarum arbitrio committimus, dummodo omnis mora et transmitendis sumptibus (in qua summum periculum) praecaveatur, ex quo in praesenti materia, si nunc quartus status succubiturus est, praeiudicium hoc in proxima diaeta articulariter confirmabitur et civitatibus omnis spes emendationis praecclusa manebit. Nos in his partibus omnes, quos in aliqua auctoritate apud suam maiestatem esse novimus insignes viros, nobis conciliare conamur, firmiter pro nobis stante illustrissimo domino palatino confidentes autem, quod illustrissimus dominus magister tavernicorum negotium hoc (prout in dominationes Eperiesiensi factum) modis omnibus sit promoturus, eum in finem, per his adiunctas speciales literas, suam illustrissimam dominationem civitates partium istarum tavernicales humiliter requirendam duxerunt, rogantes civitates quoque superiores tavernicales, ut in eo concurrentes a sua illustrissima dominatione literas ad sacratissimam caesaream regiamque maiestatem, illustrissimos, dominum cancellarium et iudicem curiae, nec non dominum vice magistrum suum impetrare velint. Quibus cum aliis commendationibus aliquorum procerum habitis non diffidimus, Deo conatus nostros benedicente, causam nostram optatum successum sortituram. Praeterea nonnullorum tabulae regiae assessorum et aliorum ablegatorum praeteritae diaetae recognitionem (cuius paria praesentibus inclusimus) summe proficuum videntes, eandem nos obtenturam ab aliquibus confidimus, rogantes ut generosae quoque dominationes vestrae ab ablegatis comitatus Abauyvariensis, Saarosiensis et Scepusiensis, ut et generoso domino Bosnyak (tanquam singulari liberarum civitatum patrono) similes impetrari et per postam transmittere velint. Quas in reliquo felicissime et ad vota valere exoptamus. Datae in eadem congregatione civitatum Cis et Transdanubianarum, sub sigillo liberae regiaeque civitatis Poseniensis, tanquam loco consultationis nostrae, die 24 Februarii anno 1661.

Generosarum, nobilium, prudentium ac circumsectorum dominationum vestrarum
Servitores et amici addictissimi

Civitatum Cis et Transdanubianarum ablegati.

Generosis, nobilibus, prudentibus ac circumspectis dominis regiarum liberarumque civitatum Cassoviensis, Leuchoviensis, Bartphensis, Eperiessensis, Cibiniensis et Kezmarckiensis etc. iudicibus et iuratis assessoribus etc. dominis et amicis observandissimis.

Az irat jellemzői: eredeti, Pozsony város papírfelzetes pecsétjével ellátott.
Jelzete: AMK H I. 8669/68.

9.

Pozsony szabad királyi város levele a felső-magyarországi városszövetséghez (Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kisszeben) az 1647. évi országgyűlésen és az 1649. évin részben megerősített városok ellen hozott törvényekkel kapcsolatban, amelyben javasolják, hogy a városi nemesek birtok- és hitelügyeivel kapcsolatos problémákat közösen igyekezzenek kiküszöbölni.

Pozsony, 1665. november 14.

Generosi, prudentes item circumspecti domini, amici nobis observandissimi.

Salutem ac servitiorum nostrorum addictissimam semper commendationem.

Non sine animorum nostrorum gravissimo dolore eisdem dominationibus vestris subsequencia repraesentare necessitabamur, quod dum hisce paucis effluxis temporibus nobis ab extranei hostis insultu aliquantum hiberis, necdum tamen securis, ab iis qui disturbiorum temporibus nullibi quam in civitatibus tutam et securam habuerunt permansionem, in rationem regratificationis, novos, inauditos, insolitos, libertatibus quarti status praeiudiciosos, exitiosos, iustitiae, privilegiis ac evidentissimis legibus patriae advertantes a nonnullis dominis nobilibus in hac civitate commorantibus cogamur experiri insultus. Tentaverat recentibus temporibus Franciscus Bella ex articulo 78. anni 1647. paragrapho, praeterea eadem civitates etc. sententiam sibi non placentem, non eo, quo mos e consuetudo esset, via appellationis deducere, sed penes breves medio vicecomitis comitatus istius reformare, altissimo tamen iudicio e vicibus aliquot instituta solemniter cum magnifico domino personali e aliis tabulae iudicibus conferentia excellentissimi principis regni Hungariae palatini patroni imo patris quarti status aeternum colendissimi, prohibita extitit. Iterum incipit novum praeiudicium nobilis Carolus a Trapp inhabitator civitatis istius, apud nobilem dominam Annam Mariam relictam nobilis condam Christophori Trickl concivis nostri contraxit certum debitum, quae dum pro more et iure apud dominum iudicem loci desuper sibi eatenus impendenda iustitia institisset, cum termino legitime praefixo citatus et quidem vicibus tribus

contumacia ductus non comparuit, qui dictantibus legibus patriae, ceu contumax in acerquisitione actricis aggravatus est, bonaque eius civilia executata. Unde idem non scitur tamen quibus ductus rationibus contra iura, privilegia, libertates quarti status evidentissimamque articulus 21 anno 1635 paragrafum ratione domorum necnon debitorum apud concives contractorum etc. erecta querela (cuius paria submittimus) advertus nos per vicecomitem procedere, sicque residuitate iurisdictionis civilis non modo nos sed consequenter totum quartum statum private, nobilitate comitatus istius Posoniensis in id ultro tendente, interetur: qui casus cum sit maximi periculi ac evidentissimum inditium eversionis (ut praemissum est) quarti status, iuris tavernicalis, ac aliarum libertatum de eo veluti in causa communi, eisdem dominationibus vestris notificandum fore necessum habuimus, rogantes, imo serio easdem dominationes vestras hortantes, summant sibi cordi quantitatem imminentis mali, et cum sua excellentia palatinalis circa istas partes versaretur suo dextro consilio, implorato apud suam excellentiam patrocínio, rebus nostris, imo pari passu suis, quantocius (non enim ad 3. Decembris, qui revisioni quaerelae praefixus est, multum interstitis restaret) desiderato modo prout rei exigit necessitas, succurrere velint. Nos quoque omnibus convenientibus occasionibus, hanc earundem dominationum vestrarum secundationem, cum gratu animorum nostrorum affectionem pensaturos nos obligamus. In reliquo servet Deus easdem dominationes vestras diutissime et felicissime valentes ex animo precamur.

Datum Posonii die 14. Novembris anno 1665. etc.

Earundem dominationum vestrarum amici ad serviendum paratissimi.

N. Iudex, magister civium et iurati liberae regiaeque civitatis Posoniensis.

Generosis, prudentibus item et circumspectis dominis N. N. iudicibus ac iuratis liberarum regiarumque civitatum Cassoviensis, Eperiesiensis, Bartphensis, Leuchoviensis et Cibiniensis etc. dominis, amicis nobis observandissimis.

Cito, cito, cito, cito, citissime, citissime, citissime, citissime

Az irat jellemzői: eredeti, Pozsony város papírfelzetes pecsétjével ellátott.
Jelzete: AMK H I. 8913/49.

10.

Szakolca szabad királyi város levele ismeretlenhez, amelyben a szabad királyi városok segítségét és támogatását kéri nemes Letowanecz Mihály szakolcai polgár perével kapcsolatban, aki nemesi rangját kihasználva próbált a város fennhatósága alól kibújni.

Szakolca, 1665. november 20.

Generosi et egregii, consultissimi prudentesque et circumspecti domini et amici nobis observandissimi.

Salutem et servitiorum nostrorum additissimam commendationem. Quantis cum difficultatibus quartus regni istius status ratione libertatum suarum, in et sub publicis regni comitiis, imo quandoque in ipsis comitatibus, debeat colluctari id universis liberis civitatibus per ablegatorum relationes pridem cognitum est; quin etiam quantis laboribus et expensis nonnulli articuli diaetales pro dicto quarto statu condantur apprime constat. Unde, quantis conatibus illae istique debeant custodiri et defendi, facile deducitur. Non ignoramus autem, vix esse possibile, plerasque liberarum civitatum talia non experiri; nobis tamen, illud ipsum ad satietatem plane accidit, ita ut a multis iam annis, propter nobilitationem cuiusdam concivis nostri Michaelis Letowanecz, sine commendatione huius civitatis ac proinde contra articulum 15 anni 1649 factam diversimode exagitetur. Qui Letowanecz, exorbitantiis crassioribus implicitus, (ut forte illa palliari queant) et facultatibus a parente remansis suffultus, omnem movet lapidem, ut indubitatae nobilitatis praerogativam consequi possit, vigoreque illius, libertatibus civitatis huius; continentiis articuli citati, adeoque commodis totius quarti status insultet: in tantum iam re sua provecta, ut et ad aulam suae maiestatis sacratissimae foveri videatur, et ab inlyto hocce comitati Nitriensi (cuius haec civitas commebrum est) sub lustra anni 1663 pro nobili vero sit proclamatus, ad lustram admissus, et uti inauditur, literae super per eo testimoniales eidem sint concessae, post habitis civitatis huius contradictionibus et protestationibus eo tunc et antecedenter factis. Non cessat tamen civitas haec, quibus suis et quarti status inhaerere, arduis fatigiis et sumptibus per magnisiam in eo confectis, tam ad aulam suae maiestatis quam excellentissimi principis palatini, aliorumque locorum, ac ipsius etiam comitatus, laborando. Sed cum in hoc tam arduo, et non solius unius civitatis, verum totius quarti status negotio, languidae huius civitatis vires, expensae, et unius soliusque conatus ac respectus, facile labescat: ne nobis communique bono deesse videamur, nomine dictae civitatis eosdem generosos egregios consules prudentes et circumspectos diligentissime requirimus ac obtestamur, dignentur attente ac diligenter hanc rem apprehendere, cordicitusque intueri iam proximum ardere Ucalegontem; ac proinde tam apud suam maiestatem sacratissimam aulamque ipsius regiam, quam illustrissimos principes, archiepiscopum et palatinum, comitemque magistrum tavernicorum, quam et alibi, imo et ipsis comitatibus ablaborare, quatenus dictus articulus 15 anni 1649 ac alii simili negotio subservientes, sartus, tectique permaneant, acque contra eosdem quarto statui membrisque illius praeiudiciosa admittantur. Requisiveramus in eo liberam partium istarum civitates, quae per ablegatos suos Posonii convenientes et consultatione instituta excellentissimum principis palatini patrocinium haud sequiter implorabant, impetratis etiam mandatis palatinalibus ut negotium huius nobilitationis iure comitatensi revideatur, in quo statu ob iniurias temporum defacto pendet. Verum tamen cum omni tempore levata eiusdem intentetur: neque desint, magni nominis viri, qui obstacula facere velle coniiiciuntur, ut eo fortiori passu, annuentia palatinalis cursusque iustitiae procedat, nos maturam, ut praedictum est

vestrarum dominationum opem, nobis quartoque statui haud inutilem, imploramus. Cum autem articuli integritatem quarti status indemnitate, ac iuris processum, contradictionumque et protestationum discussionem intendamus et desideremus, illius sumus spei quod a vestris generis egregiis consulibus prudentibus et circumspertibus dominationibus desiderii nostri compotes reddemur: alias autem si ob tenuitatem nostram, et necessaria fulcimenta, nobis hodie, aliis vero cras, quidpiam iacturae, ac libertatum labefactionis (quod Deus avertat) acciderit, nos ea in parte coram Deo et hominibus immunes et excusabiles fieri debere adstruimus.

Praeterea siquidem dictus Letowanecz cum sibi complicitibus, hic in civitate tempore electionis magistratus, ingentem seditionem et tumultum excitaverit, unde fere ad enorma, caedesque perventum fuisset, nisi per regios commissarios scissio illa composita extitisset, per eosdem commissarios ordinatum est, postea vero per suam maiestatem etiam confirmatum, ut seditiosi illi per magistratum loci istius puniantur. Multorum vero illa est opinio, magistratum ipsum hic esse interessatum, proindeque vel per convocationem civitatum novello articulo insinuatam, vel vero per sedem ipsam tavernicalem, evocatione facta esse iudicandos. Civitates vero nonnullae istarum partium adstruunt, illa omnia contra antiquum usum, et libertates civitatum fieri oportere, a quibus nullo modo esset recedendum, sed iudicium tale iuxta dominorum commissariorum decretum, suaeque maiestatis ratificationem ad instantiam fisci duntaxat civitatis, per senatum civilem (adhibito tamen direttore causarum regalium) fieri debere. In hac etiam parte generosarum egregiarum consulum prudentium et circumspertarum dominationum vestrarum gratiosam opinionem, quidque pro communi civitatum bene eligendum et faciendum esse, directionem in omnibus vero opitulamen eo maturius nobis communicandam et impertiendam anheli praestolabimur.

In reliquo divinae protectioni generosas egregias consules prudentes et circumspertos dominationes vestras commendantes, matura solidaque auxilia expectabimus.

Datum Zakolczae die 20. Novembris anno 1665.

Earundem generosarum egregiarum consulum prudentium et circumspertarum dominationum vestrarum amici ad serviendum paratissimi.

Iudex, magister civium et iurati senatores liberae regiaeque civitatis Zakolczensis.
etc.

Az irat jellemzői: egykorú másolat pecsét nélkül.

Jelzete: AMK H I. 8363/33.

A középkori magyar joggyakorlatban az inscripció¹ olyan adományozási formát jelentett, ahol az adományozó egy vagy több ingatlanának tulajdonáról és annak hasznáról részben vagy teljesen egy meghatározott időszakra lemondott, tehát azt ideiglenesen valakinek átengedte, más szóval valakinek a „javára írta”. Ennek következtében a meghatározott időszak leteltéig, vagy az inscripció felmondásáig, az adományozott az inscripcionált ingatlan hasznát, jövedelmét élvezhette és azt saját céljaira használhatta fel.

Később az inscripció fogalma már kibővült, és olyan ideiglenes ingatlan-adományozást is jelentett, ahol az adományozottnak meghatározott összeget kellett az ideiglenes birtoklás kezdetekor az eredeti tulajdonosnak fizetnie, amely összeget az inscripció lejártakor az inscripciók szerződésben (vagy korabeli kifejezéssel az inscripciók levélben) rögzített feltételeknek megfelelően vagy visszakapta az adományozott (illetve annak örököse), vagy nem.

A 16–18. században mindkét adományozási módot alkalmazták: az egyiknél az adományozott minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül jutott az inscripciók levélben körülírt ingatlan ideiglenes birtoklásához, míg a másiknál ugyanahhoz csak az előre meghatározott összeg előzetes lefizetése után juthatott. Ez utóbbi megoldás alkalmazása volt elterjedtebb. Ez esetben az inscripciók levél jogilag akár záloglevélnek is tekinthető. Az inscripcióval a földesurak leggyakrabban tisztségviselőiknek, katonáiknak, papjaiknak, ritkábban mesterembereiknek, cselédeknek vagy jobbágyaiknak „hűséges szolgálatát” jutalmazták, amit egyébként az inscripciók levél bevezető részében általában ki is hangsúlyoztak. Előfordult több esetben is, hogy a tisztségviselők elmaradt fizetésük, vagy éppen a földesúrnak nyújtott kölcsönösszegek lejártakor, annak visszafizetése helyett kaptak inscripciók joga birtokot.

A Magyar Országos Levéltár, Archivum Familiae Nádasdy, E 185 jelzetű levéltári iratanyagához tartozik a hét kötetből álló „Inscripciók könyve” is, melyben hétszáznál is több, a Nádasdyk által a 16. és 17. században kibocsátott, döntő részben személyekre szóló inscripciók levél másolata található.² Ezek az adománylevelek a földesúri család birtokában lévő ingatlanok, elsősorban telek³ és/vagy ház hasznának, jövedelmének meghatározott időszakra történő ideiglenes átengedésére vonatkoznak. Az adománylevél – vagy korabeli megnevezéssel „szabadságlevél”, illetőleg „donatio”⁴ – pontosan rögzíti, hogy a földesúr (vagy annak megözvegyült felesége) milyen indokkal vagy indíttatásból, kinek vagy kiknek, melyik településen, mennyi

¹ Inscriptio/inscripció szó szerinti jelentése: ráírás, fölírás, beírás

² Az Inscriptiók könyve iratanyagai a Magyar Országos Levéltár (MOL), Magyar Kamara Archivuma, Archivum Familiae Nádasdy (MOL Nádasdy lt.) 31987. és 31988. raktári számú mikrofilmjein olvashatók.

³ Egy egész jobbágytelek (továbbiakban: telek) Szentmiklóson és Szerdahelyen 18,5 hold szántót és három kaszás rétet tett ki, ahol a szántó magában foglalta a határban lévő kültelket és a ház környezetében lévő beltelket (udvar, kert, pajta) is. Egy kaszás rétet nagysága akkora, amekkorát egy átlagos kaszás egy nap alatt lekasálhat.

⁴ adomány

időre, milyen feltételek mellett mit adományoz, és ugyanakkor milyen exempciót⁵ vagy kedvezményt nyújt az úrbéri kötelezettségek (robot, helyadó, dézsma, hegyvám)⁶ teljesítése alól.

Az inscripciók levelekben az adomány tárgyaként leggyakrabban ingatlan, nevezetesen ház, telek, kúria, malom, rét, szőlő, ritkábban mészárszék-, kocsmá- vagy vám bérleti joga szerepelt. Egy-egy személy illetőleg család természetesen egyszerre többféle adományt (esetleg több településen) is kaphatott. Leggyakrabban házat vagy telket adományoztak.

Az adománylevelek mellett jelentős számú ún. confirmációs levél is szerepel az inscripciók könyvekben. Ez esetben egy régebben kibocsátott adománylevél megerősítéséről van szó. Figyelemre méltó az ún. quietancia⁷ levelek száma is. A quietancia levelekben a földesúr elsősorban a tisztségviselőinek egy bizonyos eltt szolgálati idejére és helyére vonatkozóan ismeri el a helyes, pénzügyileg tiszta és rendezett tevékenységét és erről ad nyilatkozatot. Néha quietancia helyett „absolutionalis”-nak⁸ nevezik az ilyenfajta levelet (pl. *Fekete Péter sárvári számtartóságáról való absolutionalisa*. 5. kötet, 4. old.) Kisebb számban található egyes közösségek részére nyújtott kedvezményről szóló levél (pl. *Csepreg város égése miatt adott szabadságlevél*. 5. kötet, 80. old.). Csekély számban, de előfordul, hogy pénzzel kapcsolatos tartozás a levél tárgya (pl. *Pozsony⁹ jezsuitáktól való obligatio*,¹⁰ 5. kötet, 55. old.). Néhány céhlevél, illetve céhlevelet megerősítő levél is szerepel az inscripciók könyvekben (pl. *Szentmiklósi¹¹ szíjártók leveleire iratott confirmationak az párja*, 6. kötet, 164. old.).

Az Inscriptiók könyv gyors áttekintését segíti az egyes kötetekhez tartozó betűrendes címjegyzék (Index), mivel a címek döntő többségükben tartalmazzák a kedvezményezett nevét, az adomány tárgyát és az érintett helység nevét, így jelentősen megkönnyítik a célirányos adatkeresést. Ebből az iratanyagból gyűjtöttük ki a történelmi Sopron vármegye településeit, valamint a Nádasdyak birtokirányítási és védelmi központját, Sárovt érintő inscripciók leveleket, hogy a Nádasdyak által birtokolt Sopron vármegyei településekre és Sárovt vonatkozó inscripciók levelek helységenkénti eloszlásának számarányát felmérjük.¹² Felmérésünk azt jelzi, hogy Csepreg neve szerepel a levelekben leggyakrabban, majd ezt követi csökkenő sorrend-

⁵ kiváltság

⁶ A kedvezmények döntően az ingyenmunka (robot), a helyadó és a dézsma elengedésére vonatkoztak, míg a hegyvámról, vagyis a szőlőterület után az évi terméstől függetlenül a földesúr részére járó bormennyiségről, az ún. hegyvámborról az inscripciók többségében nem mondott le a földesúr.

⁷ nyugtatvány

⁸ felmentés

⁹ (Pozsoni)

¹⁰ kötelezvény

¹¹ (Szent Miklósi)

¹² A felsorolásra került helységnevek előfordulási arányának kiszámításához csak azokat az inscripciók leveleket vettük figyelembe, amelyeknek címében valamely Sopron vármegyei helységnév illetőleg Sárovt neve szerepelt. Itt jegyezzük meg, hogy a levelek címében néha hiányzott a helységnév. Ilyen esetekben át kellett volna ezeket a leveleket olvasnunk és a helységnévre vonatkozó adatokat a szövegrészből így kigyűjtenünk. Emiatt a helységnév megjelölést – a címében – nem tartalmazó inscripciók leveleket a számításainknál figyelmen kívül kellett hagynunk. Úgy gondoljuk azonban, hogy a viszonylag nagy számú mintavétel miatt a Sopron vármegyei és a sárvári helységnév előfordulási arányok még ezzel a kényszerű korlátozással sem tartalmazhatnak durva hibát.

ben Keresztúr,¹³ Sárvár, Szentmiklós,¹⁴ Peresztég, Cenk,¹⁵ Léka,¹⁶ Iván, Micske¹⁷ és Kövesd.¹⁸ Megállapítható, hogy az összességében 40 helységet felölelő inscripciók levelek 60%-a a felsorolt a tíz településre vonatkozik. Babot, Bogvoszló, Hegykő, Kapu,¹⁹ Kőhalom,²⁰ Lövdő, Sopron, Szil, Újkér neve már lényegesen kisebb arányban fordul elő. Ugyanakkor Beled, Boz,²¹ Bősárkány, Csapod, Csorna, Endréd,²² Füles,²³ Garta,²⁴ Hidegség, Muzsaj,²⁵ Nemeskér, Pordány (Pordan),²⁶ Pusztacsalád, Röjtök,²⁷ Sarród, Süttör, Szerdahely,²⁸ Szergény²⁹, Széplak³⁰, Zsidány³¹ és Zsira inkább csak jelzésszerűen fordul elő.

Az Inscriptio könyvben – nem ritkán – ugyanaz az adományozás többször is szerepelhet. Ilyenkor, az adományozás tárgyát és feltételeit érintetlenül hagyva, csupán lényegtelen fogalmazásbeli különbséget találunk ezen inscripciók levelek szövegezésében. Néha már a címből is kiderül, hogy a levél valaminek a „párja” vagy „mása”. Az azonos tárgyú és feltételű adomány-leveleket természetesen csak egyszer vettük számításba.

Ebből a Sopron vármegyei anyagból emeltük ki a Szentmiklós³² mezővárost, illetőleg Szerdahely³³ községet érintő inscripciók leveleket, elsősorban helytörténeti adatok tanulmányozására. Figyelemre méltó, hogy az inscripciók levelek számarányát tekintve, Szentmiklóst csupán Csepreg, a Nádasdyak rangos iskolavárosa; Keresztúr, a kedvelt vár- és uradalmi központ; és Sárvár, a birtokirányítási központ előzi meg. Ugyanakkor olyan jelentős települések, mint például Léka, ahol szintén vára és uradalmi központja volt a Nádasdyaknak, vagy Kapu, a rábaközi védelmi és gazdasági központ ebben a sorban Szentmiklós mögé kerültek. Ez több okra vezethető vissza. Egyrészt lehetséges, hogy a Nádasdyak ezekkel a szentmiklósi birtokukat érintő

¹³ ma Deutschkreuz, Ausztria

¹⁴ ma Fertőszentmiklós

¹⁵ ma Nagycenk. Az inscripciókban: Cenk és Dávidcenk.

¹⁶ ma Lockenhaus, Ausztria

¹⁷ ma Strebersdorf, Ausztria

¹⁸ ma Sopronkövesd

¹⁹ ma Kapuvár

²⁰ ma Steinberg, Ausztria

²¹ ma Fertőboz

²² ma Fertőendréd

²³ ma Nikitsch, Ausztria

²⁴ ma Kapuvárhoz tartozik

²⁵ ma Röjtökmuzsaj

²⁶ ma Rábapordány

²⁷ ma Röjtökmuzsaj

²⁸ ma Fertőszentmiklósához tartozik

²⁹ ma Agyósszergény

³⁰ ma Fertőszéplak

³¹ ma Horvátzsidány

³² Szentmiklós mezőváros, a mai Fertőszentmiklós nagyközségnek (Győr–Moson–Sopron megye) az Ikva pataktól keletre eső részén helyezkedett el. A település 1533-ban Nádasdy Tamás Kanizsai Orsolyával történt házassága révén került a Nádasdyak kezébe a hatalmas dunántúli Kanizsai-földbirtok részeként, és 1671-ig maradt a Nádasdyak tulajdonában, amikor Nádasdy Ferencet a király elleni összeesküvésben való részvétele miatt Bécsben kivégezték, birtokait pedig a kincstár elkobozta.

³³ A ma már Fertőszentmiklós nagyközséghez tartozó Szerdahely az Ikvától északra helyezkedett el. Ebben a döntően zsellérek lakta faluban a Nádasdyaknak csak jelentéktelen birtoka volt.

inscripció levelekkel is tovább akarták erősíteni a mezővárosuk rangját,³⁴ másrészt a település kedvező adottságai miatt is adhattak ide viszonylag nagyszámú inscripció levelet. Vegyük figyelembe ugyanis, hogy a település a Sopron–Győr országút mentén helyezkedik el, évi négy országos vásárt tartottak már akkor is, jelentős volt a bortermelése,³⁵ a Nádasdyknak udvarháza volt itt,³⁶ és elsősorban a 16. század első felében neves és képzett prédikátorok³⁷ vezette egyházközségben jó nevű evangélikus iskola³⁸ is működött. Az 1580-as években már rendszeresen tartottak itt megyegyűléseket is.³⁹ Jelentős számú mesterember is tevékenykedett a településen, amit tanúsít a szentmiklósi négy kézműves- és egy mezei pásztorcéh 16. századi céhlevele is.⁴⁰

A szentmiklósi inscripció levelek másolatát egyrészt az említett Nádasdy levéltár, másrészt az e vonatkozásban is gazdag Esterházy család hercegi ágának levéltára, P 108 jelzetű iratanyagából (továbbiakban: MOL, Esterházy lt.) gyűjtöttük. Három másolatot Győr–Moson–Sopron megye Soproni Levéltárában (továbbiakban: SL) is megtaláltunk, egy levélre pedig a Bezeredy család levéltára (továbbiakban: MOL, Bezeredy lt.), P 58, illetőleg P 1919 jelzetű iratanyagában bukkantunk rá. A korabeli szentmiklósi urbáriumi összeírások egyes, erre utaló bejegyzései alapján feltételezzük, hogy a most ismertetésre kerülőknél több, szentmiklósi érintettségű Nádasdy adománylevelél létezhetett, de ez idáig ennyit sikerült felkutatnunk.

A továbbiakban a (fertő)szentmiklósi vonatkozású inscripció levelek fontosabb adatait táblázatokba foglalva ismertetjük, majd a levelek azon részleteire hívjuk fel a figyelmet, amelyek helytörténeti-, vagy egyéb többlet-információt tartalmaznak. Mellékletben – mintaként – teljes terjedelmében bemutatunk egy inscripció levelet, modern átírásban.

³⁴ Az 1587. és 1590. esztendőik közötti kapui számadásokban többször is olvasható a „szentmiklósi tartomány” kifejezés, ami utalhat a település rangjára vagy egy esetleg kialakítandó gazdálkodási központra is. (MOL, Nádasdy lt. 31990. raktári számú mikrofilm)

³⁵ ld: Nádasdyak hegyvám elszámolását. MOL, E 156 Urbariales et Conscriptioes (továbbiakban U. et C.) Fasc. 12., No. 42.

³⁶ Nádasdy Tamás felesége Kanizsai Orsolya 1557-ben Ferenc kísfiával a pestis járvány elől Sárvárról ideiglenesen Szentmiklóstra költözött. (MOL, Nádasdy lt. Missiles, Sennyei Ferenc levele Nádasdy Tamáshoz, 1557. jún. 14.). A szentmiklósi Nádasdy-udvarház viszonylag szerény méretére Nádasdy Tamásnak feleségéhez írt 1558. május 31-i levelében található utalás: „*menj Szent Miklóstra, de bizony kevés házad leszen*” (Károlyi Árpád – Szalay József: Nádasdy Tamás nádor családi levelezése, Bp., 1882. 22. o.). Az 1597. évi szentmiklósi urbáriumi összeírásban még szerepel „*az régi udvárhely*” megjelölés (MOL, U. et C. Fasc. 12., No. 42/II.)

³⁷ Így Klaszeczovics István, aki 1576-tól 1612-ig Szentmiklóson a lelkészi, majd esperesi, sőt 1612-től haláláig (1620) a dunántúli evangélikus egyházmegye püspöki teendőit is ellátta, illetőleg Galgóczy Mildós, aki 1622 és 1634 között volt Szentmiklós prédikátora, majd később esperese. Galgóczy egyébként két évig a wittenbergi egyetemen is tanult. Payr Sándor: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. I. köt. Sopron, 1924. 94. és 845. o. és Horváth László: Adatok Klaszeczovics István 1596 előtti szentmiklósi prédikátorságáról, SSz. 2000/4.

³⁸ A legnevesebb szentmiklósi evangélikus tanítók Szennyesi Ferenc (1596), Kopácsi István (1602) és Sárosi Bálint (1628) voltak. Payr Sándor i.m. 94 o.

³⁹ Szentmiklóson megtartott megyegyűlések időrendben: 1580. jún. 27., aug. 4., Nov. 6., 1581. jan. 1., jan. 22., máj. 4., jún. 17., aug. 27., okt. 15., 1582. ápr. 1., jún. 15., szept. 5., nov. 22., 1583. febr. 24., jún. 2., szept. 15., 1584. ápr. 24., okt. 19., 1585. aug. 20. 1586. máj. 12., okt. 16., 1587. márc. 12., máj. 15., okt. 1. Tóth Péter: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, I. köt. (1579–1589). Sopron, 1994. 43. o.

⁴⁰ SL, Sopron vármegyei céhek iratai, IX. 1., 1. és 4. doboz

Az inscripció levelek fontosabb adatai

1. táblázat

Sorszám ^a	A kedvezményezett neve ^b (betűhív)	Az inscripció tárgya (a zálog) összege	Az inscripció levél kiadásának ideje és helye	Időtar-tama ^c	Adomá-nyozó ^d
1.	Belcsics János (Belchých)	Szőlő ?	1559. okt. 16. Vienna ⁴¹	III.	N.T.
2.	Lepovics Ferenc (Lepowith)	ház, malom	1578. máj. 8. Keresztúr	II. ?	N.F.
3.	Ságody Gábor (Sagody)	ház 200 ft	1594. Sárvár	III.	N.F.
4.	Vinczekovics János (Vinczekowith)	ház, telek ⁴² 100 ft	1614. jan. 7. Keresztúr	II.	N.P.
5.	Döry István (Deöry)	két telek 300 ft	1615. jún. 29. Keresztúr	?	N.P.
6.	Poky Boldizsár (Poký)	puszta hely és ház ? (puszta hely 100 ft)	1606. Sárvár (1615. nov. Sárvár)	? II.	B.E. (N.P)
7.	Klaszekovics István (Klaszekowith)	ház, telek	„sine dato et anno” ⁴³	III.	N.P.
8.	Forian Anna és férje Szily Ferenc (Szily; Forýan)	két telek és egy zsellérhely ⁴⁴ 300 ft	1622. jan. 14. Kapu	III.	N.P.
9.	Plákovics János (Plakovýth)	ház, telek 200 ft	1624. jan. 6. Sárvár	III.	N.P.
10.	Kovacsics Márton (Kovachich)	ház, telek 300 tallér ⁴⁵ malom 200 tallér összesen 500 tallér	1628. jún. 7. Keresztúr	III.	N.P.
11.	özv. Vajdics Mátyásné (Vaýdicz)	ház 170 ft	1629. ápr. 28. Keresztúr	III.	?
12.	Tatai Benedek (Thatai)	két telek	1629. jún. 10. Hegykő	?	N.P.
13.	Geszty Mihály (Geszthý)	ház	1630 H. Wolphgang ⁴⁶	I.	N.P.
14.	Galgóczy Miklós (Galgochi)	két telek, faizás 300 tallér	1630. szept. 12. Keresztúr	III.	N.P.
15.	Vittnyédi János (Vitnidý)	három telek, curia, 4 jobbágy, 5 zsellér 1000 ft	1635. szept. 25. Keresztúr	III.	R.J.
16.	Lamperth János (Lampvrth)	¼ telek 100 ft	1635. okt. 8. Keresztúr	I.	R.J.
17.	Madarász Márk (Madaraz)	kúria 550 ft	1636. febr. 22. Keresztúr	II.	R.J.
	Bella István	ház, telek 50 ft	1640.	I.	N.F.

⁴¹ Bécs

⁴² A telek (sessio) megjelölés egy egész jobbágytelket jelöl. (l. 3. lábjegyzetet)

⁴³ Hely és időpont megjelölése nélkül. Feltehetően még 1608 előtt kaphatta ezt Klaszekovics, mivel a MOL U. et C. Fasc. 12. No. 42/IV (1608. évi) szentmiklósi összeírásban, már hivatkozás történik a neki adott inscripcióra.

⁴⁴ A zsellérhely nagysága a jobbágytelek 1/8-át nem haladta meg.

⁴⁵ 1 tallér = 1,8 magyar forint

⁴⁶ Sankt Wolfgang, Felső-Ausztria

18.	(Bella)			Keresztúr		
19.	Tolnay János (Tholnai)	két telek, ház	200 ft	1640. aug. 12. Keresztúr	III.	N.F.
20.	Szijártó Márton (Sziarto)	ház, telek	200 ft	1641. febr. 3. Keresztúr	III.	N.F.
21.	Bödey Máté (Bodei)	telek	50 arany	1642. okt. 22. Sárvár	II.	N.F.
22.	Forián Borbála és férje Nagy György (Forian; Nagy)	két puszta telek és zsellér hely	350 ft	1646. júl. 4. Keresztúr	III.	?
23.	Czölling Máté (Czöllingh)	ház	100 tallér	1647. máj. 21. Keresztúr	III.	N.F.
24.	Batykó Máté (Battýko)	vám haszonbérlet	?	1648. szept. 26. Keresztúr	I.	N.F.
25.	Tolnay János (Tholnai)	erdőhasználat	—	1651. Sárvár	III. ?	N.F.
26.	Somodi Pál és felesége Balogh Ilona (Somodi; Balogh)	telek	650 ft 650 ft	1651. szept. 27. Seibersdorf ⁴⁷	?	N.F.
27.	Márton István (Marton)	ház (Szerdahelyen)	120 tallér	1656. máj 5. Seibersdorf	II.	N.F.
28.	Vittnyédi Pál (Vitnidý)	szőlő	—	1664. máj. 25. Sárvár	?	N.F.

Megjegyzések az 1. táblázathoz:

- a. A sorszámok az inscripciók levelek kibocsátási időrendjét követik.
- b. Kedvezményezettként csak az inscripció levél címében (illetőleg az 1., 6., 10. és 26. sorszámúak esetében a fejregesztában) megadott személyeket tüntetjük fel, noha több esetben a levél szövegében más kedvezményezett személyek is felsorolásra kerülnek. A kedvezményezett személy(ek) családi nevének betűhív írását ()-ben adjuk.
- c. Az inscripció időtartama a kedvezményezett élete végéig (I.), gyermekeinek élete végéig (II.), unokáinak élete végéig (III.) tart.
- d. Alkalmazott rövidítések: N.T. = Nádasdy Tamás, N. F. = Nádasdy Ferenc, N.P. = Nádasdy Pál, B.E. = Báthory Erzsébet, R.J. = Révay Judit. A Nádasdy földesurak időrendben így következtek (zárójelben a születési és halálozási évszámok): Nádasdy Tamás (1498–1562) nádor, felesége Kanizsai Orsolya. Őt követte Nádasdy Ferenc (1555–1604) dunántúli kerületi főkapitány, felesége a „boszorkánysággal” vádolt Báthory Erzsébet. Ezután Nádasdy Pál (1598–1633) dunántúli kerületi főkapitány következett, első felesége Forgách Judit, második felesége a gazdaság vezetésében – özvegyen is – fontos szerepet betöltő Révay Judit volt. A sort Nádasdy Ferenc (1621–1671) országbíró (rövid ideig nádor) zárta le, akinek Esterházy Júlia volt a felesége.

⁴⁷ Seibersdorf, Alsó-Ausztria

Az inscripciók levelek nyelve és levéltári jelzete

2. táblázat

Sorszám	Nyelv	A Nádasdy család levéltára Inscripciók könyv kötetszám/oldalszám:	Az Esterházy család levéltára P 108, Rep. 16. Fasc. C. Numerus:	A Bezerédy család levéltára
1.	latin	—	102	
2.	latin	7/26	102 et A	
3.	latin	7/11	103 et NB	
4.	magyar	7/33	103 et NBNB	
5.	latin	7/478	103 et NBB	
6.	magyar	—	—	P 1919, 4. tétel, Fasc. 3., No. 4. (1606); P 58. 1. cs. Fasc. F. No. 150. (1615)
7.	magyar	7/35	109	
8.	magyar	4/55; 7/113	104 et NBNB	
9.	magyar	4/41; 7/97	104 et NBB **	
10.	latin	—	105	
11.	magyar	4/128; 7/228/	—	
12.	latin	4/183; 7/306	106	
13.	magyar	7/38	106 et NB *	
14.	latin	4/109; 7/192	107	
15.	magyar	7/485	108	
16.	magyar	7/460	—	
17.	magyar	7/488	109 et NB *	
18.	magyar	3/53; 6/34	112	
19.	latin	3/54; 6/181	110	
20.	magyar	3/90; 6/164	113	
21.	magyar	3/150; 6/42	114	
22.	latin	2/257; 6/136	114 et NB	
23.	latin	2/1; 6/223	115	
24.	magyar	2/32; 6/345	—	
25.	magyar	2/215; 6/404	111	
26.	latin	—	115 et NB2 **	
27.	magyar	6/475	—	
28.	magyar	5/5	—	

Megjegyzések a 2. táblázathoz:

* SL, IV. A. 1. p. Acta Juridica Tom. 2. Esterházy család iratai között is (Fasc. 10. No 294.) megtalálható.

** SL, XIII. 11. Felsőbüki Nagy család levéltára, Fasc. 3. No 5. (4. doboz) alatt is megtalálható.

1. A táblázatba nem vettük fel Poky Mihályt (ház, 1630. május 25.), illetőleg Dinnye Sándort (puszta, malomhely, 1653. aug. 14.) érintő inscripciók levelek adatait, mivel a levelek leszűkített kivonatát találtuk meg a MOL, Esterházy lt. Rep. 16. Fasc. C. No. 148. jelzet alatt. Az adományozó egyébként mindkét esetben Nádasdy Ferenc volt.

2. Ugyancsak nem szerepeltetjük a táblázatban Bezerédy Gergely (és felesége Chernel Borbála) családi (Vámoscsalád, Vas megye) és szerdahelyi kúriáját, valamint a családi, a szerdahelyi és a szentmiklósi zsellér-, illetőleg jobbágytelkeket érintő, 1588. évi, sárvári keltezésű Nádasdy Ferenc által jegyzett birtok-átruházási iratot (fassio),⁴⁸ mivel abban a telkek száma nincs megadva. Ugyanakkor az 1677-ben Bécsben kelt, Bezerédy István, Zsigmond, Pál, Ádám és Mihály nevére kiadott királyi „nova donatio”⁴⁹ már tétélesen felsorolja a szerdahelyi, szentmiklósi, és a vámoscsaládi telkeket, valamint az előjogokat. Ezek: Szerdahelyen nemesi kúria, kilenc zsellértelek, szabad korcsmáltatás és szabad faizás a szerdahelyi „Szeret” és a Süttör (Söjtör) és Szerdahely közötti „Lés” erdőben. Szentmiklóson két jobbágy- és két zsellértelek, továbbá egy szabad szőlő. Vámoscsaládon nemesi kúria és négy jobbágytelek.⁵⁰
3. Nem szerepeltetjük a táblázatokban, az Inscriptiós könyv 6. kötetének 164. oldalán található szentmiklósi szíjártók céhlevelének megerősítése tárgyában Nádasdy Pál 1640-ben Keresztúron kiadott inscriptiós levelét, mivel annak tárgya nem kapcsolódik birtok-, ingatlan- vagy bérleti jog adományozásához.
4. A 11. és a 22. levél nem tünteti fel az adományozó nevét, de az Esterházy It. Rep. 16. Fasc. C. No. 127. jelzetű „*Extractus Inscriptiionum Szent Miklossien[sium]*” felsorolás a 11. levélre vonatkozóan Nádasdy Pált, a 22-re pedig Nádasdy Ferencet adja meg.
5. Az egyes levelek nehezen olvasható szövegrészeinek „megfejtését” segítette az a tény, hogy a legtöbb inscriptiós levélmásolat mind az Esterházy-, mind a Nádasdy levéltárban gyakran több példányban is megtalálható. Így ezek összevetése a szöveg-olvasás, illetőleg az értelmezés okozta nehézségek, bizonytalanságok megoldását elősegítette.

Az inscriptiós levelekhez fűzött észrevételek, megjegyzések

ad 1. A kedvezményezett deákemember, aki a Nádasdyak bécsi házának gondnoka, provisor. A kapott szőlőbirtok nagyságát a levél nem említi, csak a helyét: „...a *plaga Meridionalj in Promonthorio ejusdem possessionis nostre Zentmiklos Aghheg' vocato*”, azaz a szentmiklósi településünkön, az Agghegynek nevezett szőlőhegy déli területén. (Ismereteim szerint ez az eddigi legkorábbi írásos adat a szentmiklósi Agghegy nevű szőlőhegyről.)

A levélben a földesúr felhívja a figyelmét Sárvár, Kapu és Léka prefectusának,⁵¹ Sennyei (Senney) Ferencnek és Ajkay (Aýkaý) Mihály kapui provisornak,⁵² hogy vegyék figyelembe az ott leírt kedvezményeket.

ad 2. Helytörténetileg két fontos adatot tartalmaz 1578-ból: egyrészt Szentmiklóst mezővárosként jegyzi („...in *Oppido Sz:Miklos*”⁵³), másrészt a vízimalomra vonatko-

⁴⁸ MOL, Esterházy It. Rep. 16. Fasc. C., No. 103

⁴⁹ MOL, Esterházy It. Rep. 16. Fasc. C. No. 124.

⁵⁰ Itt mondok köszönetet Dominkovits Péter főlevéltáros úrnak, aki felhívta a figyelmemet erre az iratanyagra.

⁵¹ a földbirtok legfőbb gazdasági irányítója

⁵² udvarbíró

zóan is ez a legkorábbi – általam eddig ismert – adat. Lepovics egyébként 1584-ben szentmiklósi ispán volt.⁵⁴

ad 3. Nagy valószínűséggel arról a Ságody Gáborról lehet itt szó, aki közvetlenül Vasvári Imrét megelőzően (tehát 1587 előtt) töltötte be a kapui udvarbírói tiszteletet.

ad 4. A szentmiklósi jobbágycsaládból származó Vincekovics János sárvári számtartó a kedvezményezett, aki az inscripcióban azt a házat és a hozzá tartozó negyed jobbágyhelyet kapja, amely „*neki atyjától ugymint jobbágyhelyül reá szállott.*” A levél felhívja Szilvási (Szylvási) Jakab kapui praefectus figyelmét arra, hogy Vincekovicsot se paraszti szolgálatra, se adófizetésre ne erőltessék „*a dézsma fizetésen kívül, mely dézsmát mi pénzen szoktuk venni esztendőnként a püspöktől.*”⁵⁵

ad 6. 1606-ban Poky Boldizsár Báthory Erzsébettől kap inscripciót egy puszta helyre, amelyen azután Poky házat épített fel. Ezt az adományozást a 1608. évi szentmiklósi urbárium összeírás⁵⁶ is rögzíti: „...*Ezt Poky Boldizsár úr birja üdvözült ő nagyláságja engedelméből.*” Később (1614 decemberében) Poky már sárvári főporkolábként 1100 forintot ad kölcsön földesurának, Nádasdy Pálnak. A kölcsön lejártakor (1615 pünkösd napján), az összeg visszafizetése helyett a földesúr (Poky javaslatára) inscripciót levelet állít ki egy újabb szentmiklósi puszta helyről, a szokásos feltételek mellett.

A Győr vármegyei hivatalviselő mérgesi és téti Poky család Szentmiklóstra betelepült ága a szerdahelyi Bezerédy családdal került rokonságba,⁵⁷ ugyanis Poky Boldizsár leányát, Katalint, Bezerédy László vette feleségül, aki 1610-ben Kapu várának fővárnagya volt.⁵⁸ Egy Bezerédy Judit által 1695-ben kiállított záloglevélben⁵⁹ olvashatjuk: „...*Szentmiklóson*⁶⁰ *Szerdahely felé vígen lévő Poki familiátul vér szerint reánk szállott puszta Curiankat.*”

ad 7. Klaszekovics István szentmiklósi prédikátor az ígehirdetésért kapta az adománylevelet, hangsúlyozva benne, hogy a lelkipásztori tevékenységet „*nem csak a mi tartományunkban lakozandóknak üdvösségi javokra, de mind a körül való szomszédságbeli keresztényi híveknek*” is végezte. Mindennemű paraszti szolgálattól, adótól mentesítik, „*hanem ha a mi várunknak Kapu várnak veszedelmében kívántatnék, az több ott való szabadokkal, mint fejek oltalmazni tartozzanak*”. Tehát háborús veszély (pl. török fenyegetettség) esetén Klaszekovicsnak – a többi szentmiklósi úrbéri szolgálat alól részlegesen vagy teljesen mentesített szabadokkal együtt – a kapui vár védelmére be kell vonulnia.

ad 8. Forian Anna a kisgyermek Nádasdy György dajkálásáért kapta a kedvezményt. A két jobbágytelek és a szellérhely leírásából (ld. a Mellékletet) megtudjuk, hogy a há-

⁵³ Szentmiklós mezővárosban.

⁵⁴ MOL, U. et C. Fasc. 56. No. 33.

⁵⁵ Ismeretes, hogy a jobbágyoknak a megtermelt gabonájuk és boruk tizedrészét az egyháznak kellett átadni. Az idézet arra utal, hogy ezt a tizedszedési jogot a földesúr haszonbérbe vette és az egyházi tizedet nem természetben, hanem pénzben fizette be a megyéspüspöknek.

⁵⁶ MOL, U. et C. Fasc. 12. No. 42/IV.

⁵⁷ MOL, P 1927. Bezerédy lt. 4 csomó, 29. tétel. Fasc. 4. No. 27.

⁵⁸ Nagy Iván: Magyarország családai. Pest 1858. II. kötet, 96. o.

⁵⁹ MOL, P 1919. Bezerédy lt. Fasc. 3. No. 15.

⁶⁰ (Szent Miklóson)

rom beltelek egymás mellett helyezkedett el a mezőváros utcásorának keletre eső oldalán, a szőlők végében, Fülöp Kovács háza mellett.

ad 10. Ismeretes, hogy a malmok építése és üzemeltetése is a földesúri kiváltságok közé tartozott, ezért nagy a valószínűsége annak, hogy a földesúr erről a kiváltságáról mondott le a 200 tallér lefizetése ellenében. Levéltári adatok szerint ugyanis Kovacsics Márton – aki az 1608. január 1-jén történt urbáriumi összeírás szerint szentmiklósi ispán volt⁶¹ – ezt a kétkerekű ikvai vízimalmot 1629–1630-ban építtette fel⁶².

A több helyen erősen megsérült inscripció levél mellett – azonos levéltári jelzettel – fennmaradt egy szentmiklósi, 1675. március 28-i keltezésű, eredeti bizonyoságlevél is. Ebben Kovacsics Márton unokája, György elismeri, hogy „*az belől megírt inscriptionalis summát, nemzetes és vitélő Madarász János úrtul, és feleségétül nemzetes Garai (Garaj) Erzsébet aszonytul hasonló monetával⁶³ fölvevén.*” Vagyis ekkor került a Kovacsics-féle malom a Szentmiklóson lakó Madarász család kezébe. A bizonyoságlevél „*coram me*” jelzésű tanúsító aláírással szerepel többek között a szentmiklósi plébános „Stephano Kardos” és a tanító „Stephano Turkovich” neve is.

ad 11. A kedvezményezett nemes Harankai Anna, a néhai nemes Vaydicz Mátyás özvegye. Ő és két gyermeke, valamint veje, Szijártó Márton (aki a 20. sorszámú inscripció levélben is szerepel majd), a robot és az adófizetés alól kap mentességet, azzal a megkötéssel, hogy „*ha az özvegyasszonynak felül megírt fiával Pállal és leányával Katával és vejével együtt Szijártó Mártonnal magvok szakadna; holtok után azon fölül megnevezett ház mind fizetés és fölül megírt summa pénznek letétele nélkül viszontag ránk és maradékinkra vissza szálljon...*” Vagyis csak fiú unoka születése esetén öröklődhet harmadiziglen a ház, illetve a kedvezmény. Ha nem születne fiú unoka, vagyis a család „magvaszakadttá” válna, úgy a földesúrra visszaszállna az adomány (ház), és még a földesúrnak adott pénz (170 ft) sem kapná vissza a család.

ad 12. Az adománylevél két települést is érint, ugyanis Szentmiklósról két telket, Süttörről (Söjtör) pedig egy rétet említ.

ad 13. Nádasdy Pál „*szerelmes atyánkfia körül való jó magaviselete és forgolódása*” okán jutalmazta meg a szentmiklósi Geszti Mihály jobbágy feleségét, Németh Katát, és mentesítette őt a robot és az adófizetés kötelezettsége alól. Ezt a szolgálatot minden bizonnyal nem Szentmiklóson végezte Németh Kata asszony, hiszen itt csak igen ritkán fordult meg a földesúri család.

ad 14. A szentmiklósi evangélikus prédikátor Galgóczy Miklós egyházának szorgalmas, gondos és hűséges vezetéséért („*...cum industria, diligentia, fide...*”) kapja az adományt. Emellett még faizásra is kap jogot, mind épületfára, mind tűzifára, a saját szükségletére a szentmiklósi, a csapodi, az endrédi és a vitnyédi erdőből („*...ad usus et necessitates, duarum Sessionum propriarum, tam aedificalia quam focalia, in Sylvis supernarrati Oppidi in Szent Miklos, ac Possessionum Nostrarum Csapod, Endréd, et Vittnied...*”). Ugyanakkor a kedvezmény harmadizigleni lejártához hozzáfűzik,

⁶¹ MOL, U. et C. 12. 42/IV.

⁶² Kovacsics Márton kétkerekű malmának építéséről felvett inkvizíciós jegyzőkönyv (1648. április 23.). MOL, Esterházy It. Rep. 16. Fasc. C. No. 115. et A.

⁶³ hasonló pénzzel

hogy az csak fiú unokákra vonatkozik („...*usque ad Nepotes scilicet masculini Sexus...*”).

ad 15. Révay Judit, Nádasdy Pál özvegyeként, az inscripcionális levél méltató szakaszában hivatkozik az ekkoriban sárvári udvarbírói tisztelet betöltő Vittnyédi János hűséges szolgálatára, ki már elhunyt férjének apja, Nádasdy Ferenc mellett is szolgált. Vittnyédi János volt az édesapja a későbbi híres soproni ügyvédnek, muzsaji Vittnyédi Istvánnak.

A levél első része rögzíti, hogy Vittnyédi János visszaadta az Ikervárott (három telek, 600 ft értékben) és Sömjénben⁶⁴ (három pusztá házhely, 200 ft értékben) éppen ekkor lejáró inscripció ingatlanokat, összesen 800 forint értékben. (Ezt az összeget az inscripció szerződés értelmében most kézhez kellene kapnia a földesúrtól Vittnyédinek.) Feltehetően ezen összeg kifizetése helyett kap újabb inscripciót Vittnyédi, de most már Szentmiklóson. Nevezetesen az időközben az inscripció lejártával a Nádasdyakra visszazállt Döry István féle kúriát, három telekkel, valamint négy jobbágyot telekkel és öt zsellért, összesen 1000 frt értékben.

A szentmiklósi Vittnyédi-kúriára vonatkozó adománylevél alapján az iskolaház településen belüli elhelyezkedéséről kapunk némi felvilágosítást: „*Curia, mely napkelet való szeren vagyon, kinek alszérlül penig az Oskola szomszéd.*” Ugyanezen inscripció hely ügyében egy későbbi, 1730-ban folytatott per ügyiratának szövegezése tovább pontosítja a Vittnyédi-kúria elhelyezkedését, és ami helytörténetileg talán még lényegesebb: a szomszédságában lévő iskola helyét is: „...*in Vicinitateque domus Ludi Magistri, viaeque publicae versus praescriptam arcem perigentis situtata haberet*”⁶⁵, azaz a tanító házának (tehát az iskola épületének) és a fentebb írt vár (ti. Kapuvár) felé tovább menő országút szomszédságában helyezkedett el a Vittnyédi-kúria. Ezek szerint 1730-ban a szentmiklósi iskolaépület is a településen áthaladó, a Kapuvárra menő országút mentén, annak is a keletre eső házsorán helyezkedett el.

Érdekes kikötést tartalmaz a levél a visszaváltásra vonatkozóan: „*Ezt is hozzá tevéen, hogy ha mit épít ő kegyelme rajta, az építése is az ezer forint inscriptioba szálljon.*” Tehát egy esetleges építkezéssel létrehozott többletértéket a földesúr, vagy annak leszármazottai a visszaváltáskor nem veszik figyelembe.

ad 16. Itt példát láthatunk arra az adományozási gyakorlatra, hogy egy család (esetünkben a Döry család) tagjai két lépésben is kaphatnak inscripciót. Mivel a családfő, Döry István halálával a korábban neki adott inscripció (1. táblázat 5. sorszám) a feltételek szerint „visszazállt” a Nádasdyakra, Révay Judit egy másik adományozással, illetőleg az abban foglalt kedvezményekkel kívánt jobb anyagi helyzetet biztosítani Döry István gyermekeinek, Pálnak és Krisztinának. A kedvezmények ugyanis egyaránt vonatkoztak a levél címében megnevezett Lampert Jánosra, annak feleségére Döry Krisztinára és a velük lakó Döry Pálra.

Az adományozott negyed telekhez tartozó szőlőterületének körülírásából kitűnik, hogy a korabeli süttöri prédikátornak is volt szőlője a szentmiklósi Agghegyen, éppen Lampert János szőlőszomszédjaként.

⁶⁴ Sárvárhoz közeli, Vas vármegyei település

⁶⁵ SL, Acta Jurídica, Tom. 1, Fasc. 92, No. 3488.

ad 17. Révay Judit az inscripció levél méltató részében leírja, hogy Madarász Márk néhai Nádasdy Pálnak 130 ft készpénzt kölcsönzött, ezért is ad neki inscripcióban Szentmiklóson egy telket, amelyen Madarász Márk házat épített. Ezen kívül még két alkalommal adott kölcsönt Madarász néhai Nádasdy Pálnak 240 ft értékben. Erre hivatkozva inscripcionálja Révay Judit a valamikori Ságody Gábor féle négy telkes kúriát, amely „*per defectum seminis*”⁶⁶ *mi reánk szállott*”, Madarász részére, aki 1629 és 1630 között felsővidéki, ezt követően kapui számtartóként, majd 1633 és 1638 között kapui udvarbíróként működött.⁶⁷

Meglehetősen tehetős ember lehetett ez a számtartó, hiszen a szokásos kedvezmények felsorolása után olvasható: „...engedtük azt is, hogy három szöleitül melyeket 30 ember kapál és tizenkilenc hold irtás földetül is, semminémű hegyvámval, dézsmával, és irtáspénzzel is ne tartozzanak mi nekünk.”

ad 18. A Bella István keresztúri számtartóra vonatkozó mentességek felsorolásánál kötik, hogy a „...hegyvámot mindaz[on]által magunknak megtartván. Ezt is hozzá adván, hogy szabad legyen nekik az fölül megírt egy fél helyen való házon a Dato praesentium”⁶⁸ ennek utána ötven magyar forintig, és nem följobb építeni.” Tehát ötven forintnál nagyobb értékű építkezést nem engedélyeznek számára, illetőleg a viszálytáskor nem térítenék meg neki a többletértéket.

Ennek az inscripcionális helynek a gazdái tovább követhetők: Bella Istvánt – aki idősebb korában élete végéig ebben a házban élt – fia, ifjabb Bella István követte. Ő a süttöri uradalom szolgálatában állt, és a szerdahelyi Galambos Doriczát vette feleségül. Ifjabb Bella korán elhunyt, özvegye ismét férjhez ment, és új férjéhez, Salamon Lászlóhoz költözött Gyülevészre.⁶⁹ Emiatt az időközben saját tulajdonukká vált házat a hozzá tartozó földekkel, rétekkal és szőlővel együtt Galambos Doricza Radics Istvának és feleségének Salk Annának adta el 1695-ben. A később megözvegyült Salk Annától Sártory Pálhoz került tovább a ház és a birtok,⁷⁰ amely 1753-ban már Sártory Pál fiának Sártory Ernest obesternek birtokában volt. Egy 1753-ban felvett jegyzőkönyvben a tanú vallomása szerint „*Radics Uram üdeiben*”⁷¹ Szentmiklóson ebben a házban tartották a megyegyűléseket.

ad 20. Szijártó Mártonnál az előre lefizetendő összegre vonatkozóan az alábbiak olvashatók az inscripció levélben: „Mestersége szerint való hasznos szolgálatját, mivel magunk szükségére eddig 100 magyar forintig csinált munkát, mely 100 forinthez ingyen való jóakaratumkból, sőt jövedöbéli szolgálatjára, és forgolódására nézve is, melyre tehetsége szerint (:Conventiojában”⁷² való fizetése megjárván esztendőnkint:) kötelzi is magát még 100 magyar forintot hozzá adván, in summa 200 magyar forintban.” Tehát 100 forintos munkát már elvégzett, de ezért pénzt nem kapott és kötele-

⁶⁶ A család magvaszakadása miatt az inscripcionált ingatlan visszakerült a földesúrhoz.

⁶⁷ MOL, Nádasdy lt. Inscriptió könyv 7. köt. 237. és 512. o.

⁶⁸ a jelen dátumtól (az inscripció levél dátumától)

⁶⁹ SL, Acta Juridica. Tom. 2. Bella család iratai. Fasc. 1. No. 1.

⁷⁰ Salk Anna ház eladásról szóló levelében a keltezését vélhetően elírták, mivel ott 1628. júl. 23. szerepel, a valószínűleg helyes dátum: 1728. SL, Acta Juridica. Tom. 2. Bella család iratai. Fasc. 1. No. 1–3.

⁷¹ Radics István Sopron megyei hadbiztos volt. SL, Acta Juridica, mint az előző

⁷² szegődményében, fizetési szerződésében

zettséget vállal, hogy még újabb 100 forint értékű munkát elvégez fizetés nélkül. Így áll össze a kiszabott 200 forint.

ad 21. Bödey Máté azt a telket kapja „*aminémő egy egész helyt bírt szegény Vincekovics János, mely per defectum seminis szállott vissza reánk*”⁷³. Az inscripció levél kedvezményezettként felsorolja Bödey Máté feleségét Sengei (Svngvi) Annát, gyermekeit, nevezetesen Györgyöt, Gábort és Lászlót, valamint a testvéröccsét Gáspárt.

Érdeemes megemlíteni, hogy a fertőszentmiklósi határ 1856. évi és 1915. évi felmérése során készült kataszteri térképen még szerepel egy dűlőnév „Bödei-rét” megjelöléssel, sőt még az 1950-es években is emlegették ezt a dűlőnevet. Feltételezhető, hogy az itt említett Bödey család tulajdonában volt területrésze utal az elnevezése.

ad 22. Az inscripció levélből nem derül ki, hogy Nagy György kapui tisztartónak ki volt az adományozója, mivel a „*Nos Comes*” csak név nélkül szerepel.⁷⁴

ad 23. A szövegrész helytörténetileg fontos adatot tartalmaz a szellérház helyének megadásakor: „*vulgo Csapodi Ucza*” azaz közönségesen (szólva) Csapodi utca⁷⁵.

ad 24. Mai ismereteink szerint Szentmiklóson ebben az időszakban állandó vámhely nem működött, ezért az inscripció levélben az erre utaló szövegrész („*hogy az minemü vámunkat ugyan ott szentmiklósi*”⁷⁶ városunkban...”) bizonyosan az évi négy „sokadalom” vagyis az országos vásárok alkalmával szedett uradalmi vám bérletére vonatkozhat.

ad 25. A levélben többek között olvashatjuk: „A Lésbe[n]⁷⁷ megengedtük ő kegyelmekne[k] ugya[n] azon háza szükségességire sövényi fonn[i] való vesszöt illendőképven vágathasson”. Ebben a korszakban elsősorban a gazdasági épületek építésénél gyakran ún. sövényfalat alkalmaztak, ahol az erdön vágott majd összefont vesszőket mindkét oldalról sárral, agyaggal tapasztották be és így alakították ki az oldalfalat. Erre utal az idézet.

ad 27. Ebben a Szerdahely falut érintő inscripció levélben a megszokottól eltérően rendelkezik a földesúr az előre lefizetett 120 tallér sorsáról: „*....idő jártával penigh ha maga, felesége, s fölül nevezett fia, és leánya meghalna, utánok való successorik ezen engedett szabadságunk szerint ne birhassák, hanem pénz nélkül reánk szállván...*” Ez esetben tehát a földesúr kikötötte, hogy amennyiben a kedvezményezett, vagy annak felesége, nevezett fia és leánya elhalála után, vagyis amikor a ház-adomány ideiglenes birtoklásának ideje lejár, a befizetett 120 tallért az örökösök nem kapják vissza. Ilyen szigorú kitételrel más szentmiklósi inscripció levélben nem találkoztunk.

ad 28. Ha időben tovább követjük a muzsaji Vittnyédi család vagyoni helyzetének alakulását, akkor láthatjuk, hogy Vittnyédi Pálnak a halála után az özvegyen maradt felesége, Mogyorossy Kata, illetőleg gyerekei kezében hamar megindul a család muzsaji javainak széthullása. Először zálogba adják, majd végleg eladják előjogaikat, földjeiket

⁷³ lásd a 66. sz. lábjegyzetet

⁷⁴ Az inscripció időpontja szerint Nádasdy Ferenc volt az adományozó.

⁷⁵ valószínűleg a mai Mátyas király utca

⁷⁶ (Sz.:Miklosy)

⁷⁷ Süttör és Fertőszentmiklós között (ma is létező) erdő neve.

és végül az itt működő ikvai vízimalmukat is, ez utóbbi 1689-ben 600 forintért kerül Bellasics Mátyás tulajdonába.⁷⁸

Az inscripciók levelekben foglaltakat az uradalmak gazdasági vezetői mindig figyelembe vették, az utasításokat betartották, és a korabeli adminisztrációban is követték, átvezették. Több inscripció levél – annak utolsó szakaszában – utasítja a „*mostani és jövőendő*” számtartókat, hogy vegyék figyelembe a paraszti kötelezettségekre, illetőleg az adózásra vonatkozó kedvezményt. Így például a 27. sorszámú levélben ez olvasható: *„Parancsoljuk azért mostani, és ennek utána való minden rendbeli tisztviselőinknek, hogy ezen jóakaratumk az szerint való szabadságokban, meg tartva semminemű szolgálatra adózásra ne kényszerítsék őket.”* Néha, a nagyobb nyomaték kedvéért, a számtartó név szerint is szerepel a levélben, mint például az 1. sorszámú levélben, ahol még a prefektus neve is olvasható.

Az ügykezelési rendre és fegyelemre utal az is, hogy az Esterházy levéltárból olyan iratanyag is előkerült, amely 16. Nádasdy Ferenc által adományozott inscripciók levelet sorol fel listaszerűen és az iratanyag első oldalán, annak hosszanti oldalával párhuzamosan, a margón az alábbi figyelemfelkeltő szöveg olvasható: *„Kapui új urbáriumhoz való dolgok. Inscriptio. Anno: 1650. Num: 16”*.⁷⁹ Tehát figyelmezteti az illetékes kapui uradalmi tisztségviselőt, hogy az új urbárium kiadásakor (szövegezésakor) a megadott 16 inscripciók levélben foglaltakat vegye figyelembe.

A szentmiklósi inscripciók levelekben kedvezményezettként megnevezett személyekről, illetőleg foglalkozásukból kiderül, hogy azok döntő többségben az átlagosnál jobb anyagi körülmények között élő urasági tisztségviselők közül kerültek ki. Ezzel kapcsolatban ki kell emelni, hogy az inscripciók levelekben szereplő jobbágyok, vagy „szegény embernek” titulált személyek sem voltak a szó igazi értelmében szegények, hiszen csak tehetősebb emberek tudták a kívánt összeget előre lefizetni. A 27. sorszámú levélben például ez áll: *„...meghallgatva Marton István nevű szegén[y] emberünknek előttünk tett sok ezbeli könyörgését, es nemely fő ember szolgálainknak is mellette való ebbeli törekedéseket tekintvén fölvévén elsőben tüle kéz pénzül százhusz tallért...”* Már pedig ez a 120 tallér, ami a 16. század közepén 216 magyar forintnak felelt meg, egy valóban szegény ember számára elérhetetlen nagy pénzösszeget jelentett. Ekkoriban például a szentmiklósi Szijártó Mártonnál 1 pár „nagy kocsis” lószerszám 14 forintba került.⁸⁰

Természetesen a kívánt összeg előre történő lefizetése később „meghozta az árát”. Hiszen az így megszerzett kedvezmények, mentesítések, különösen ha azok harmadízigenig szóltak, lehetővé tették, hogy például egy jobbágy az urbáriális terheitől (robot, dézsma, hegyvám, természetbeni „ajándékok”, helyi adó) jelentős időre részben vagy teljesen megszabadulva, pénzt takaríthasson meg, növelhesse földterületét és így gazdasági erejét oly’ annyira, hogy a jobbágysorból esetenként végleg is kiléphessen. Igaz, hogy az inscripcionális levelekben sokszor kikötötték, hogy a kapott kedvezmények az adományozás utáni időszakban megszerzett telken kívüli ál-

⁷⁸ MOL, P 623. Széchényi család levéltára, 125. csomó, II. kötet 2. csomó

⁷⁹ MOL, Esterházy lt. Rep. 16. Fasc. C. No. 127.

⁸⁰ MOL, Nádasdy lt. Gazdasági Ügyvitel Iratai (1624–1646)

lományra már nem vonatkoznak. Ilyenre mutat példát a 20. sorszámú levél is: „...Semminemő dézsmával, és hegyvámmal ne tartozzanak, hanem ha az házhoz való földeken és egy fertály⁸¹ szőlőn kívül több földeket, szőlőket szereznének, azoktul dézsmával, s vámmal tartozzanak.”

A házakról vagy kúriákról szóló adományleveleket tanulmányozva észlelhető, hogy az uraság egy ingatlant többször is inscribált, vagyis egy valakinek a nevére „inscribálta”, majd az miután visszakerült az urasághoz, ugyanazt az ingatlant újra „inscribálta”, más valaki számára. Érdeemes a szomszédok neveinek felsorolását is figyelemmel kíséreni, mert ennek segítségével némi betekintést kaphatunk az adománylevelekben szereplő házak, kúriák, elhelyezkedéséről. Időközben előkerült egy olyan iratanyag,⁸² amely éppen ilyen jellegű feldolgozást tartalmazott. Ezt felhasználva állítottuk össze a 3. táblázatot, amely egyes szentmiklósi beltelki ingatlanok egymáshoz viszonyított elhelyezkedését mutatja.

Napkelet 3. táblázat

K o p e c z	Madarász	P a r o k i á l i s h á z	Nagy György és Forian Anna (1622)	H o r v á t h	Vincekovics János (1614) ház	ö z v. Vaydicz Mátyásné (1629) ház	Döry István (1615) telek	I s k o l a h á z
	(1636)		2 telek majd		majd		majd	
G y ö r g y	4 telek és kúria		Somogyi Pál és Balogh Ilona (1651) telek majd	I s t v á n	Bödey Máté és Sennyei Anna (1642) ház	Szijártó Márton (1641) ház, telek	Vittnyédi János (1635) 3 telek és kúria	
h á z			Bella István (1640) telek	t e l e k				

⁸¹ negyed

⁸² MOL, Esterházy It. Rep. 16. Fasc. C. No. 127.

Köztudott, hogy a Dunántúl leggazdagabb földbirtokosát, ifj. Nádasdy Ferencet, a király elleni összeesküvésben való részvétel miatt 1671-ben halálra ítélték és kivégezték. Földbirtokait, várait, mezővárosait, falvait, majorjait elkobozták, azokat a kincstár bekebelezte majd bérbe adta. 1681-ben a volt Nádasdy birtokot az Esterházy család vásárolta meg. Többek között ekkor került az Esterházyak birtokába a kapuvári uradalommal együtt Szentmiklós is.⁸³

Az Esterházy hercegi család levéltári anyagában több olyan szentmiklói vonatkozású inscripcionális levél is található,⁸⁴ amelyet már Esterházy Pál, mint „örökös földesúr” írt alá, de a levelekben hivatkozás történik Nádasdy Ferencre, mint az inscripcionális levelet eredetileg kibocsátó földesúrra. Ezekben az iratokban semmiféle politikai felhangú, elmarasztaló jellegű megjegyzés a perbefogott, kivégzett és minden vagyonától megfosztott Nádasdy Ferencre vonatkozóan még nyomokban sem található! Ezek a Nádasdy/Esterházy szentmiklói birtokot érintő inscripciók levelek is igazolják, hogy ebben a korszakban – tehát a rendi társadalomban – a magánjogi szerződésekben foglaltakat szigorúan betartották és jogszerűen követték.

MELLÉKLET

Szentmiklóson⁸⁵ lakozó Szily Ferencznek és feleségének Forian Anna asszonynak szentmiklói⁸⁶ jószágokról adatott donationak párja

Mi Gróf Nádasdy Pál⁸⁷ tc.⁸⁸ mindenknek⁸⁹ az kiknek illik adjuk tudására és valljuk ez levelünk rendibe[n],⁹⁰ hogy mi megtekéntvén az mi szerelmes fiúnk Nádasdy György⁹¹ dajkájának, az nemes Foryan Anna asszonynak hűséges szolgálatját és szerelmes fiúnk körül való forgolódását, nem akarván mi is háládatlanok lenni, sőt jóakaratuskat, és ide alább megírt gratiankat⁹² meg akarván bizonyítani és beteljesíteni, Szentmiklóson⁹³ Sopron⁹⁴ vármegyében, az mi Kapu⁹⁵ várunkhoz tartozandó

⁸³ MOL, Esterházy lt. Rep. 14. Fasc. A., No. 49.

⁸⁴ Többek között: MOL, Esterházy lt. Rep. 16. Fasc. C. No. 125. et NB. (1694); No. 129. (1701); No. 129. et NB. (1701)

⁸⁵ (Szent Miklóson)

⁸⁶ (Sz. Miklosy)

⁸⁷ (Groff Nadasdy Pal)

⁸⁸ tc = et cetera; és a többi, itt cím és rang felsorolása helyett

⁸⁹ mindenknek

⁹⁰ rendjében

⁹¹ (Nadasdy Georgy)

⁹² kegyunket

⁹³ (Szent Miklóson)

⁹⁴ (Soprony)

⁹⁵ (Kapu)

városunkban, adtunk az nemes Foryan Anna asszonynak, urának Szil⁹⁶ Ferencznek és gyermeke[ikne]k két egész helyt⁹⁷ amelyben mast laknak, az egyik hely ugyanazo[n] zsellér háza mellett, alszélrül melyben Timár Márton⁹⁸ lakott, az második hely, ki régenten Krisán Marton⁹⁹ deáké volt, ugyanazon Timár Márton¹⁰⁰ háza mellett, alszélrül, úgy mint ezek az két egész hely, és egy zsellérhely, egy más rendiben lévén, napkelet felöl való szeren vannak, fölszélrül szomszédjok Borbély Mihály¹⁰¹; alszélrül pedig Fülöp kovács¹⁰² háza az szőlők végében: ez megírt két egész és egy zsellér helyeket adtuk és köttöttük három száz magyar forintban Szili Ferencz[n]ek, feleségének Forian Anna asszonynak fiú és leány gyermekeinek, mostaniaknak és származandóknak is szántóföldeivel, réteivel, erdeivel halászó vizével, kerteivel, szabad élőföldsével és minden hozzá tartozandó igazságával tc. Ilyen okon pedig, hogy se mi se az mi successorink¹⁰³, az fölül megnevezett jószágot Szili Ferencztül, feleségétül Forian Anna asszonytul és gyermekitül semmi okon el ne vehessük, és meg ne váthassuk, sőt Szili Ferencz, és Forian Anna asszony unokáitül, fiak és leányktul se vehessük mi és az mi successorink az megírt jószágot külömben el, hanem elsőbben az megnevezett summa pénzt tartozunk nekik letenni, és úgy aplicalhassuk¹⁰⁴ az több[i] jószágunkhoz. Ennek nagyobb bizonságára adtuk ez mi pöcsítes és kezünk írásával megerősített levelünket.

*Actum in Castro n[ost]ro¹⁰⁵ Kapu in die 14 J[a] n[ua]rý 1622.
Comes Paulus de Nadasdy*

A bemutatott inscripció levél (Inscripció könyv, 4. kötet, 55. oldal) mind szerkezeti felépítésében, mind a kifejezések alkalmazásában jól képviseli a Nadasdy adománylevelek jellegzetes és meghatározó ismérveit, azzal az eltéréssel, hogy más levelekben felsorolják vagy részletezik a kedvezményeket is. Erre ez a levél nem tér ki.

⁹⁶ (Szily)

⁹⁷ két egész jobbágytelket

⁹⁸ (Timar Marton)

⁹⁹ (Krisán Marton)

¹⁰⁰ (Týmar Marton)

¹⁰¹ (Barbély Mihály)

¹⁰² (Philep Kovacz)

¹⁰³ örökösaink

¹⁰⁴ hozzá csatlakoztathassuk

¹⁰⁵ a mi kapui várunkban

A Soproni Szemle előző számában zadjeli Schlachta Etelka soproni úrleány 1841. július 15–22. között Balatonfüreden kelt naplójának sorait olvashatták az érdeklődők.¹ Ahogy erre e közlés előszavában is utaltam,² Schlachta Etelka Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában őrzött 15 kötetre rúgó naplóból a XII. kötet egy része (39–90. oldala) és a teljes — ám csonka, félbeszakadt — XIII. kötet 12 oldala íródott a balatoni nyaralás alatt. A Soproni Szemle e számában a XII. kötet július 23–25. között kelt bejegyzéseit teszem közzé.³

Nem kételkedve abban, hogy az Olvasó emlékszik a napló szerzőjéről írtakra, emlékeztetőül talán mégsem érdektelen feljegyezni néhány tényt. Schlachta Etelka, ez a szép, kacér, életvidám, 1841-ben csupán 20. életévébe lépő leány özvegy édesanyjával, báró Hauer Terézszel érkezett a divatos balatoni fürdőhelyre, ahol az édesanya elsősorban azt szeretete volna elérni, hogy hajadon leánya ígéretes ismeretségeket kössön egy mindenféle szempontból megfelelő házasság reményében. Etelkának azonban — volt már része szerelmi csalódásban — nem volt szándékában sietősen férjhez menni. Bája, vonzó egyénisége, műveltsége, határozott társasági fellépése rövid időn belül a fürdőközönség egyik ünnevelt hölgyévé avatták, kedvére válogathattak közeledni hozzá. Előbb Csetke Mihály komáromi kereskedő mind forróbbá váló — s Etelka női hiúságát igencsak legyezgető — udvarlását fogadta a nyíltszívű leány, majd pedig Szekrényessy József pesti ügyvéd bókjai tették izgalmasabbá eseményekben amúgy sem szűkölködő mindennapjait. Anya és lánya füredi tartózkodása azonban tragikus véget ért: a Szekrényessy udvarlását — az általa nem megfelelőnek tartott egzisztenciális háttér miatt — ellenszenvvel fogadó özvegy édesanya augusztus 20-án elhunyt.⁴ 1842-ben Etelka már Szekrényessy József felesége volt, ám az eljegyzés részleteit nem ismerjük, mert a napló még a füredi nyaralás során, augusztus 3-ával megszakadt.⁵

* * *

Etelka naplójának folytatása semmivel sem tartogat kevesebb érdekességet, mint a korábban közzétett időszak. A megörökített események és gondolatok alapvetően egyetlen „tengely” körül forognak: ez Szekrényessy József és Etelka mind szorosabbra

¹ Katona Csaba: Egy soproni kisasszony a füredi fürdőben (Schlachta Etelka naplója). Soproni Szemle, 2002. 2. sz. 126–145. p.

² Katona Cs.: i. m. 128. p.

³ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Zadjeli Schlachta Etelka naplója. XII. kötet

⁴ Zadjeli Schlachta Etelka soproni naplója 1838–1842. S. a. r. és jegyz.: Csatkai Endre. Sopron, 1943. 7. p.

⁵ L.: Csatkai E.: i. m. 7., 139. p.

fonódó viszonya. Etelka sajátosan szemléli e mind jobban kibontakozó kapcsolatot. Naplójának itt közölt részlete egy éjszaka leírásával veszi kezdetét. Egy olyan hosszú éjszakáéval, amely vélhetően minden ember életében előfordul időről időre: amikor nem jön álom a szemre, mert a nappal eseményei felszínre hozzák az emlékeket és a sötétben nyugtalanul hánykolódó végiggondolja életét.

Etelka Szekrényessy iránti érzelmeivel próbál elszámolni, ám néhány meglepően érett gondolat után naplója — talán romantikus olvasmányélményei hatására — váratlanul „irányt vált” és a súlyos gondolatokat a szenvedő önsajnálattal valósgos tobzódása váltja fel, olyan szóhasználattal és nyelvezettel, amely vélhetően már az 1840-es években is túlzottnak hatott. Az elvetélt ömlengések áradatát aztán egy újabb váratlan hangulati fordulattal éjjeli zene hangjai szakítják félbe: Etelkát — saját bevallása szerint — az idény első szerenádjával tisztelte meg valamelyik hódolója, akiben a leány természetesen Szekrényessyre ismer, s ezzel visszazökken a megszokott, érzékiséggel teljes füredi hangulatba. Hogy mit is jelentett számára ez a füredi nyár, azt egy báli éjszaka kezdetén érzett szomorúságának okaként maga jelölte meg — vélhetően észre sem véve, mennyire tömören és kifejezően: „.... se zene, se Szekrényessy”.

Ettől kezdve ismét séták, bálók, titkos vagy kevésbé titkos beszélgetések követik egymást. Estéről estére bálokon találkoznak a füredi társaság tagjai: a július 26-i hírneves Anna-bál mintha csak egy lenne a sok közül, a leírás alapján nem lóg ki a sorból. S miközben Etelka újra és újra Szekrényessyhez fűződő viszonyán törí a fejét („.... bóldog volt, csakhogy közelemben tőröm. Csak boszankodom, hogy merengésemet észre vevé — ez sejtésekre adhat okot.”), fesztelenül élvezí a társaság nyújtotta kommersz örömöket, főleg kedvenc szórakozásának, a táncnak hódol előszeretettel („Hogy roppant sokat táncoltam, nem is kell említennem.”). Emellett pedig elkeseredik, ha aludni kell mennie, miközben még tart a tánc, ha későn tér vissza a szállásra, úgy próbál ágyához óvakodni, hogy édesanyja ne vegye észre késését („Alig fekvém, ébredre fel Anyám. [...] Tevém, mintha ébrednék. Mondám, 11kor jövék haza.”), letagadja, hogy Szekrényessy kísérte haza, hogy elkerülje a feddést: mintha csak egy mai tizenéves szombat esti élményeit olvasnánk. „Ismét mindenki szeme elállott, nagy csudájú táncunkon.” — írja nem kis önbizalommal egy helyen. „.... senki nem tánczol annyit, mint én, senkinek udvarolnak annyian, mint nekem” — olvashatjuk máshol.

E dicséretes önbizalmat csak néha-néha ingatja meg egy-egy ismerős felbukkanása a múltból: Riefkohl Rudolf ulánushadnagyé, aki korábban maga is buzgón tette a szépet Etelkának, de bimbózó viszonyuk kellemetlen módon ért véget, illetve Frohmann Alajosé, aki ismerhette azt — a napló utalásai alapján pontosan ki nem bogozható — szerelmi pletykát, amely még Etelka családjának budai tartózkodása során született: a leány mint társasági ember teljesen tisztában volt a pletyka gyilkos erejével, aggodalma azonban alaptalannak bizonyult.

* * *

A napló hasábjain jórészt ugyanazok az emberek bukkannak fel, akik az előző közlésben. A füredi fürdő szűkre szabott terének, az egymást jól ismerő hölgyek és urak társasága zártságának ismeretében ebben nincs semmi meglepő. Egy szerencsés körül-

mény azonban lehetővé tette, hogy a napló „szereplőinek” többségét azonosítani lehessen. A balatonfüredi Városi Helytörténeti Gyűjteményben őrzik a fürdő 1841. évi fürdőlistáját. E lista 16. oldalán az alábbi bejegyzés olvasható: „Zadjeli Schlachta Ferenczné Assz[ony] született Báró Hauer Terézia Etelka Kis-Asszonyával”. Lakhelyük: „Soprony”.

Mivel az összesen 1799 nevet tartalmazó fürdőlistára a füredi vendégek nevét és lakhelyét is bejegyezték, az Etelka feljegyzéseiben megemlített személyek közül többek azonosítása járt sikerrel, mint a napló előző részének közlésekor. Így pl. a csak a megelőző naplórészletben felbukkanó személyek közül a Goth⁶ nevű fiatal orvostól, aki oly forrón csókolta kezét Etelkának, hogy e leányzó ezt naplójába is feljegyezte („Könnyen elpirultam, s vissza szöktem ülémre. Igen udvarolt. Ez már jó kezdet gondolám.”⁷) a fürdőlista alapján tudtuk meg; a Heves vármegyei Gyöngyösön élt, teljes neve pedig Goth Pál volt. A fürdőlista segítségével történő azonosítások fontosságát leginkább talán az a tény érzékelteti kellőképpen, hogy Etelka egyik leghűségesebb hódolójának, az előző naplórészletben sűrűn előbukkanó, itt azonban már alig emlegetett Csetke Mihálynak⁸ a fürdőlista nélkül még a keresztnévét sem sikerült megállapítani, míg a fürdőlista alapján nem csak neve, de lakhelye és foglalkozása is ismertté vált. Ugyanez a helyzet az Etelkának édesanyja által férjük kiszemelt Hugonnayval⁹ is: ő a Bakufán (Vas megye) lakó gróf Hugonnay Gusztávval azonos.

E ponton a forrás közreadójának néhány tévedésre is fel kell hívnia Olvasója figyelmét. Goth egy napon — július 8-án — érkezett Füredre az ugyancsak gyöngyösi Gosztonyi Pál septemvirrel (hétszemélynökkel). Azzal a Gosztonyi Pállal, akit Etelka csupán „Gosztonyi” néven emleget naplójában, és akit az előző naplórészletben mint Gosztonyi Miklóst, a királyi tábla bíróját azonosítottam.¹⁰ A fürdőlista birtokában immáron kijelenthető: tévesen. Akad még egy fürdővendég, akinek személyét ugyancsak hibásan jelöltem meg: Ürményi János tábornok Bécsből, akit a napló előző részének közlésekor tévesen Ürményi József későbbi alnádorral azonosítottam.¹¹

* * *

A naplórészletben az előző közlésben megismert ismervek szerint jártam el. Az eredeti írásmódot érintetlenül hagytam, a korra olyannyira jellemző latin, francia, német betéteket lábjegyzetben oldottam fel. Végezetül ezúton szeretném megköszönni Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára valamennyi dolgozójának a segítségét, különösképpen Dominkovits Péter főlevéltárosét, aki felhívta figyelmemet a forrás értékére. Ugyancsak köszönettel tartozom Kulcsár Krisztinának, a Magyar Országos Levéltár levéltárosának, aki az idegen nyelvű szövegrészek olvasásában volt segítségemre.

⁶ Katona Cs.: i. m. 132. p.

⁷ Katona Cs.: i. m. 132. p.

⁸ Katona Cs.: i. m. 131. p.

⁹ Katona Cs.: i. m. 136. p. 85. lj.

¹⁰ Katona Cs.: i. m. 132. p. 59. lj.

¹¹ Katona Cs.: i. m. 130. p. 24. lj.

p[éntek] 23kán. Már rég ágyamban fekvém tegnap — s nem jött álom szemeimre. Hogyan is? Olly eseményteli vala a tegnapi nap! — mennyi hasonlítás, mennyi eszme, mennyi udvarló — s mennyi forró, mély érzés ama Szekrényessyben — ez valódian szeret. Mennyi eszme jövöm fellett! Válasszak e? Előbb jól ki akarom azt választani, ki egyszer övének mondjon — ésszel, tapintattal; s csak azután magam átengedni azon érzésnek, melly őt bódogítja. Egy kis láng fellobban bennünk, egy meleg érzés elterjed bennünk, ha magunkat szeretve látjuk — magunkon állt, ezt azután hízelgett híúság eredte örömmek elnevezni; s ki hűteni, vagy ésszel támogatni, annak határt nem szabni, magunkat egészen — ha az ész már jónak látja — ezen érzésnek átengedni, s azt aztán szerelemnek cannonizálni¹² —

Mi csak egyszer éltünkben szeretünk égőn, forrón, valódian — minden körülmény; minden kötöttség tekintete nélkül — ha ez érzés, melyet csak pillanat, nem meggyőződés szülhet — elhamvadt — oda keblünk legszentebb, legtisztább, legégiebb érzelme. Mit ezentúl szerelemnek nevezünk, többé nem az! Szeretünk, igen, mint barátot; s ha tán felforr bennünk egy kis indulat, azt csak híúság szüli — körülmények határoznak ilyenkor. Mások persze a könnyelműek, kik elhitetik magokkal, hogy szeretni nekik szükség — s az egyik tárgynál nehézségekre bukkanván, gyorsan más tárgyat választanak. Gindlyvel is az én legszentebb, legszűzibb érzésem elhamvadt — az valódi, első szerelem vala — most talán, fontolva, hibát is lelnék benne — akkor nem! Azoalta keblem kihalt, rideg, hideg, oda a kebel legmelegítőbb, legszentebb tüze! S úgy mint őt, soha senkit nem fogok szeretni! Most már az ész közbe cseveg; s a mibe az keveri magát mindjár kezdetén, ott határoz is.

De én határozni nem tudok. Csalképen függök! Rózsás ifjúkorom hajnalát még egyszer visszavárom; azt várom, hogy szívem napja még egyszer felébredjen az ő melegítő sugaraival eltöltvén azon mondhatatlan kínos hideg üreséget, mely keblem-ben honol. — pedig meg nem fontolom, hogy annak égető sugara már mind öszve perzselék szív virágaim gyenge bimbójit; hogy hamuvá égeték reményvirágaim gyökereit — úgy hogy ezek zöldülő leveleket soha sem hajthatnak többé — első szerelmem szívem égető napja már minden öszve égetett — szívem örömei rózsza bimbójit; — gondtalan, búment ifjúságóráim nefelejtseit, ifjú korom hajnalán zöldülő reménylevelkéket — mindent gyökerestől hamuvá égetett; a hamú halomként fekszik most szívemben, s nehezíti a vér folyását, úgyhogy az nem szökkel többé vidoran ereimben, s ha néha a bú erőt vesz rajtam, s a vér forróbban, s gyorsabban kering ereimben, magával ragadja a hamú halom egy részecskéjét — a hamú pedig erős s csipős, éget a vérben, s könyüket sajtól szemeimből. Márpedig a hamú halomból hogyan keljenek új virágok? Pedig szívem napja, a szerelem, csak viruló virágok fellett akar hajnallani — minek világítsa meg az öszveégetett virágüszköket, minek vesse bíbor sugarait a hamú halomra? — hogy azok még rémesebben látásák öszvetöredezett szálaikat; hogy ez még ijesztőbben mutassa ormaid?

¹² törvényesít, hivatalosan elfogad — itt: elismer (latin)

Én szerelmes soha sem leszek többé! De rendeltetésem, még is, magamat bár feláldozva is, másé lenni. Én csak tisztelni s barátián szeretni fogok. De a sok közül kit válasszak? A legelesebb s ideálotom leginkább megközelítő kétség k[ív]ül Augusz.¹³ Én nem vagyok szerelmes belé, bár utolsó együttlétünknel, azon kis felforrás, melyet húság szüle, ezt el is hiteté velem. Midőn hallám, másnak jegyese a bút nem szerelem, csak kedvencz ideám vesztése szülé; minekutánna csak meggyőződés, csak ész fog választani, természetes, hogy fájt nékem, hogy éppen azt kit legelesebbnek, s így legméltóbbnak találtam arra, hogy magam neki adjam — éppen azt kelle elveszíténem.

Ha szerelmes lettem volna belé nem foglalkoztam volna más ideákkal, mint Voyna,¹⁴ Riefkohl,¹⁵ s többek, azaz, csak azon ideával, valljon nem vólnának-e ezek is elég jelesek, hogy az öszvehasonlítást Auguszal kiállják? Szerelem nem hasonlítgat, nem hágy időt másokat észre venni — ezt tapasztalám, midőn még Gindlyt szerettem!!

Azonban Augusszal semmi — úgy hiszem, két év óta már szokhattam volna ezen ideához —

Tehát mást kell választani. De kit? Kit az ész leginkább javasol; kibem leginkább egyesül szív; ész, elvek hasonlatosága, nemes, finom s gyengéd érzés, míveltség, helyes tapintat, túlzástól mentesség vagyón, s mind ezek felett, forró szerelem hozzám. S ez legyen ezentúl is kitűzött czélom; —

Nemtelen vólna tőlem, ábrándokon csüggve, csak magamnak élni.

Isten mentsen meg exaltatiótól! Fáj nékem még azon gondolat, férjhez menni, de hozzá kell szoknom. Tehát az kívánom, hogy másik is azt szenvedjék, mint enmagam? De jól vigyázza! Hogy valódi, mély érzést udvarlástól, múltó fantaziától megkülönbözethessek.

Ezen s illy eszméletek soká nem hagyának elalunni. Anyám aludt, s valamivel nyugodtabbnak látszott. Felkeltem; forró homlokomat a híves ablaküvegre nyomám — annyi eszme hasítá fejem — olly határozatlan valék —

Ott túl egyre harsogtak a vidor szózatok; áthallatszott a szép nemzeti nóta, közben marseillése,¹⁶ s ismét mások — Végre kifáradva, kimondhatlan hullámzásával az indulatoknak lefeküdtem.

Még nem alhattam egy órát. Zajgó indulatim lecsillapúltak, egy vegyitéke a csendes búnak, s a boldogságérzetnek tölté keblem.

Egyszerre szunnyadozásomból kimondhatlan édes hangok ébresztenek fel — felülék — hallgatózék — serenade¹⁷ vala. Anyám is már ébren vala félkedvetlenül, hogy álmában háborittaték, vagy tán abbeni sejtésében — mellyet azonban nem

¹³ Augusz Antal tolnai földbirtokos, később Tolna vármegye alispánja, majd Pest vármegye főispánja, a helytartótanács elnöke, 1875-től báró. Liszt Ferenc barátja. Schlachta Etelkához hasonlóan ő is zenerajongó volt, a lány egy időben viszonzatlan szerelmet érzett iránta. — A továbbiakban csak azokat a személyeket jelöljük lábjegyzetben, akik a napló adatai alapján azonosíthatóak, akkor is, ha közismert családok tagjairól van szó. A személyek azonosításához elsősorban az 1841. évi balatonfüredi fürdőlistának a Városi Helytörténeti Gyűjteményben (Balatonfüred) őrzött példánya nyújtott segítséget. A fürdőlistára a továbbiakban nem hivatkozunk.

¹⁴ Voyna Félix gróf, tábornok, Széchenyi István katonatársa, aki Sopronban gyakori vendége volt a Schlachta-háznak. Etelka iránt gyengéd érzelmeket táplált.

¹⁵ Riefkohl Rudolf hannoveri születésű ulánushadnagy, Etelka korábbi udvarlója.

¹⁶ Marseillése. Francia forradalmi dal, ma a francia állami himnusz.

¹⁷ serenád, éji zene (francia)

nyilvánítsa ki ennek hozója — mondá, ne nyitnám ki az iplagot¹⁸ Ezt zárva hagytam, de az ablakot kinyitám. — „Miért? Hisz úgy is hallhatod?” — Igen, de én látni is akartam, látni ki a[zt] hozá; mert valóban galant¹⁹ udvarlóim mindenkére eshetett sejtésem. Az ablakot betevém, de nem csukám.

Ama kimondhatlan fájdalmas érzetű Polonaise-t²⁰ játszák Parisi cigányink — olly édesen, olly búsan, mintegy beköszöntőül, a hangok majd hízelegve, majd fájdalmasan hatottak fel —

Szívem hallhatóan dobogott; alig mertem lélekzeni — indulatos ábrándaim után, belső tusáim, harczaim, az olly dús eseményű nap után — még ez is! Fűreden az idén először nékem hozatik serenade — még eddig senkinek sem hoztak — tehát ebben is én, leginkább kitüntetve — Ezt követé ouverture²¹ Normából.²² Anyám elaludt. Csendesesen tapodva csúsztam a pamlaghoz, az asztal fiókját nesz nélkül kihúzáim, s a szemüveget kivevém; kinyitám most ablakom, az iplagot csendesesen egy kissé félre tolám, s az így nyert résen lövellém fürkésző pillantásom le. Az ablak alatti kertecskében felállítvák barna hangászink. Minden halálcsendesen; alig mertek hangolni, s az éj szent csendét az édes, harmoniateli hangokon k[ív]ül egyetlen szó, de még csak susogás sem hasítá. Harmadik darab Egressy²³ kimondhatatlan édesbús „kesergője” vala; valóban úgy játszva, mint Jósi²⁴ még soha sem játszott jobban — mintha ő is áthatva lett volna azon érzéstől, szívem meglágyítani, bús érzésit a viszonzatlan szerelmet hozónak lefesteni. Ezt követék a kellemes „remény sugárok”²⁵ erre a bájos Riquiqui,²⁶ erre a kedves Polka, s most Porticci néma²⁷ ouvertureje, s záradékul Rákóczy indulója. Minden mintegy elővárászolva; nem lehetett itt indiquant²⁸ szózatot hallani; minden már előre megrendelve volt! De ki a hozó? A kerten k[ív]ül, egy alak állott. Két más alak közelede most — ezek felé tartott most az első — de még csak susogást sem hallhattam. Azonban az első alak cigarrót²⁹ szítt — ennek világánál ösmerék Szekrényessyre. A másik kettőt ki nem vehetém. Csillagos volt az éj, de még sem világos. Midőn a zenének vége vala, a hangászok³⁰ a hegynek mentek le, a három alak együtt susogott — s a mellékkapúnak tartott — kinyitám az iplagot — ismét minden csendes vala — szemeim a csillagok miliárdjára tapadt — hirtelen szél támadt, sötét felhőket úsztatott az égre s a messze láthatáron, egy pár villám kigyózott könnyen le — felingerült helyzetemben kedvem vala ebből jóslatot húzni —

¹⁸ spalettát

¹⁹ udvarias (francia)

²⁰ polonéz (francia)

²¹ nyitánya (francia)

²² Vincenzo Bellini (1801–1835) operája

²³ Egressy Béni (1814–1851) a Szózat zeneszerzője

²⁴ a muzsikus cigányok primása

²⁵ Joseph Lanner (1801–1843) keringője

²⁶ dalcím

²⁷ A porticci néma (Der Stumme von Portici) Daniel-Francois-Esprit Auber (1782–1871) francia operaszerző egyik főműve.

²⁸ rámutató — itt: irányító, a zenét kérő (latin)

²⁹ cigarettát (olasz)

³⁰ zenészek

Nyilván Szekrényessy — ne dissimulons pas³¹ — hívém, hogy ő; hozá a serenadeot — s az ég utána beborúl — nékem hozzon ez borút, vagy csak neki? Annyi bizonyos, hogy Anyám igen ellene van —

Még soká néztem ki az éjbe — nem tudtam, örvendjek e, vagy búsuljak? Csendsen húzám ismét be az iplagot, bezárám az ablakot, s ágyamra vetém magam —

Reggel szellős volt, és borús. Choppe ruhám huzám, hozá selyem mantillám;³² csak Skor menénk le — Szekrényessy-vel találkoztunk. Ő, minden keresettség nélkül, mindannak mutatása nélkül, mintha pillanatával akarná mondani: igaz, mit sejtessz — csak úgy, mint naponkint, figyelmes, galant, égő vala; én őt a mosoly azon nemével fogadám, melly vele eltaláltathatta, hogy rá esett sejtésem; csintalanul tekinték szemébe, s ő bizony pillanatomban ólvashatta: „tudom, te vóltál — köszönöm figyelmed” — azonban nem is emlitém a serenadeot, hisz szerénytelen lett ez vólna — s váram, kezdené ő el.

Azonban nem sokára Tölgyes[s]ynéhez mentünk fel — nem maradtunk soká. Midőn leérénk, a lépcsőknél zombori könyvkötőnkkel, Gottlieb³³ találkozánk. Persze mindjárt kérdém mindenki után. Bieliczky brouillirozva³⁴ Carolinnal, Grosschmid leányoknak semmi parthia,³⁵ a fiúk Pflęgten Waltzerek;³⁶ — s a t. mindent már Bieliczkitől tudok. Anyám szörnyen génirozá³⁷ magát; végre Adieut³⁸ mondott, s tovább mentünk. „már hívém, velunk [velünk] jön” mondá megvetően. Ugyan, hogy lehetnék illy kevély! Házi kertükből Arena³⁹ lett — Szép kis kertecskénk!

Rónayval⁴⁰ találkozánk, ki mondá, Voynitsék⁴¹ már felmentek, de Tercsi⁴² mindjárt lejönne, ha tudná: itt maradunk. Felsietett hát, és Tercsivel karján, tért vissza. Fel s alá mentünk, végre leültünk. Szekrényessy, bár mellettem járt eddig, most padot húzott ellenünkbe, s átellenünkbe ült. Rónay távozott. Majd Csúzi [Csúzy]⁴³ jött, és meglehető soká maradt átellenünkben ülven. Ezt Gludovác⁴⁴ követé., ki nem maradt soká, s most Inkey Casimir⁴⁵ egy padot húzott felém, s mellém ült. Ehhez nemsokára Sándor⁴⁶ bátya is társult. Az öreg Pongrácz,⁴⁷ s Ürményi⁴⁸ tábornagy most átellenünkben ültek, Szekrényessy felszökött, s mellém ült.

³¹ ne titkoljuk, ne színleljünk (francia)

³² vállra hulló csipke fejkendő (spanyol)

³³ Gottlieb Márton zombori könyvtáros. Etelka édesapja korábban királyi kamarai adminisztrátorként dolgozott Zomborban, innen az ismeretség.

³⁴ összeveszve (francia)

³⁵ házasságkötés, házassági ajánlat (francia)

³⁶ gyakran keringöztek (német)

³⁷ zavarba jött (francia)

³⁸ Istenhozzádot (francia)

³⁹ küzdőtér (latin)

⁴⁰ Rónay Móric főjegyző Zomborban, majd 1848-ban Torontál vármegye alispánja, vagy Rónay Lajos táblai hites jegyző Zomborban, majd 1861-ben Torontál vármegye képviselője az országgyűlésen. 1841 nyarán mindketten Füreden időztek, a napló hasábjain mindkettőjükről említést tesz Schlachta Etelka.

⁴¹ Vojnits István szabadkai táblabíró felesége, aki két leányával érkezett Füredre nyaralni.

⁴² Vojnits István leánya.

⁴³ Csúzy Pál Zala vármegyei birtokos, később honvéd őrnagy.

⁴⁴ Gludovác József Pestről.

⁴⁵ Inkey Kazimir szilasbalhási (Veszprém vármegye) szolgabíró

⁴⁶ Inkey Sándor pacsai (Zala vármegye) táblabíró

⁴⁷ Báró Pongrácz József pozsonyi császári és királyi tanácsos.

Egy pár édes szót susogott, komoly volt, és szerető. Nem sokára ismét felkelt, s előbbi helyére tért. Dél felé haza mentünk, Tercsit még előbb a vissza tért Rónayval haza küldvén. Mondá Tercsi, hogy a serenadeot vagy Szekrényessy, vagy Rónay Lajos hozá, mi annál hihetőbb, mivel ez most a sétán⁴⁹ nem is volt; s Mórirtól tudja, hogy szerelmes belém. Egy új tánczos, Frohmann⁵⁰ érkezett, s Tercsi egy cousinja,⁵¹ Perczel Mórirt,⁵² ki már igen kíváncsi reám.

Frohmannak megvallom, nem örülök. Ő akkor Collinárynál lakott, s lehetlen, hogy ne hallotta volna ő is azon mystificatiot, mellyet akkor a balga, az írty, a boszúló Svoboda vén Sybillák⁵³ reám kentek —

Most ugyan, ha viseletem, tónom,⁵⁴ modorom látja, tán meggyőződni fog a felől, hogy én sokkal is nemesebb, s tisztább lény vagyok — azonban tán még is csak azt hiszi: Schaden macht klug⁵⁵ — s hogy az tán még is igaz volt, s csak most növém magam így ki — kellemetlenül ér a dolog, mert azok, kik közelebről nem ismernek tán készek leendnek Frohmann anekdotáját elhinni — de tán még is a szerencse úgy hozza magával, hogy Frohmann jó ideát kap tőlem, s nem lesz indiscret.⁵⁶

Anyám nem érzi magát egészen jól, bár a tegnapi agitation⁵⁷ Szekrényessy mai igen discrete⁵⁸ viselete következtében, — midőn valóban, nem mindig oldalamon vala — lecsillapúlni látszott, s ő szembetűnőleg vitorabb.

D[él] u[tán] Tölgyessyné küldé leányát, hogy ama Veszprémi dalnok megérkezett, s ő az inspektornál⁵⁹ éneklend. Anyám izzené, hogy én kezdetén, ő utóbb jövend. Álmos volt, s nem akart toilettet⁶⁰ csinálni. Különben vitor, s jó.

Én Tercsi véleményén nem vagyok. Bizonytal Sz[ekrényessy] hozá a serenadeot. Csak most tűnnek egy pár tegnapi mondási fel. Szíves vala számunkra egy pár szobára előlegesenn megkérni az inspektort, az új fürdő épületben.⁶¹ — „Az egyik nagy, gyönyörű szoba, mindkettő parquettera,⁶² éppen a terasse⁶³ fellelt — milly alkalmas illy terasse serenade-ra” — veté könnyűn oda tegnap reggel. S aztán milly elmésen vala elrendezve; valóban ezt csak az teheti, ki Schodelnének⁶⁴ is szokott serenadeokat

⁴⁸ Ürményi János tábornok Bécsből. Személyét a napló előző részének közlésekor tévesen Ürményi József későbbi alnádorral azonosítottam (Katona Csaba: Egy soproni kisasszony a füredi fürdőben (Schlachta Etelka naplója). Soproni Szemle, 2002. 2. sz. 130. p. 24. l.). — 1841 nyarán Füreden időzött Ürményi Ferenc császári és királyi belső titkos tanácsos is.

⁴⁹ Értsd: a sétatérén — a mai Gyógy tér.

⁵⁰ Frohmann Alajos Budáról.

⁵¹ unokatestvére (francia)

⁵² Perczel Mór (1811–1899) bonyhádi (Tolna vármegye) táblabíró, 1848–49-ben honvéd tábornok.

⁵³ Helyesen: sibylla; jósnő — itt: rosszindulatú vénasszony (görög/latin).

⁵⁴ helyesen: ton — modor, hangnem (francia)

⁵⁵ a kárvallás tesz okossá (német)

⁵⁶ tapintatlan (francia)

⁵⁷ nyugatlanság (francia)

⁵⁸ tapintatos (francia)

⁵⁹ Écsy László fürdőfelügyelő, aki 1835–1888 között, több mint fél évszázadig töltötte be e posztot.

⁶⁰ öltözéket — itt: alkalomhoz illő öltözéket (francia)

⁶¹ 1835–36 során épített, 46 lakó és 9 fürdőszobával ellátott fürdőépület. Nevét a még a 18. századi alapokon álló Ó-fürdőháztól való megkülönböztetés végett kapta. Mindkét épület a mai Állami Szívkórház helyén állott a Gyógy téren. Részletesen: Zákonyi Ferenc: Balatonfüred. Veszprém, 1988. 458–465. p.

⁶² parkettás (francia)

⁶³ terasz (francia)

⁶⁴ Schodelné Klein Rozália operaénekesnő, a Nemzeti Színház ünnepelt művésze.

arrangirozni.⁶⁵ Tegnap Vargáné⁶⁶ mondá, Tölgyes[s]yné nála éneklend, s ama dalnok is, egy veszprémi kanonok kéré, engedné meg. Bennünket és sokakat hívott meg. Sz[ekrényessy] kérde, fogok e én is énekleni. Eszemben sincs! mondám. „Ne is tegye” esdeklé. Miért nem? — „Mert Vargáné vendége előtt dicsekedett már, hogy én is fogok mulatozásokba segédkezet nyújtani — s. a t.” Mily nemes büszkeség ez Sz[ekrényessy]-től; megvallom, nagyon tetszett. Ő nem féltésből mondá ezt, hanem méltó indignatióból.⁶⁷

Azonban a dalnok csak pár órára jött; az idő esős, s így Vargánéhoz nem lehetete ki-menni, s az inspektor szörnyűn mélyen hangolt zongorája használtatott. Resivel⁶⁸ mentem oda, szerencsémre Pintérral⁶⁹ találkoztam, ki azon géneből,⁷⁰ egyedül a sétán menni, s még ott kérdezősködni — felmentett, engem oda kísérvén. Memlauerne⁷¹, s Saffenbergerné⁷² lányával, Tallián,⁷³ Pintér s a kanonok tölték a szűk szobát — Tölgyessyné német oskolájával, gyönyörű hangjával a havasi kürtöt,⁷⁴ ariat Granadai éjszallásból,⁷⁵ pár dalt Stranierából,⁷⁶ s még pár dal[t] énekelte. A dalnok szép romanzeokat⁷⁷, s G. é[nekelte] két dalt. Végre des Hauses letzte Stunde ra⁷⁸ került a sor, de nem tudván jól a szavakat, én souffliroztam⁷⁹ néki. Persze, hogy engem is igen-igen kértek énekelni, azonban részint nem tudván, hogy vagyok hangomnál, részint nem akarván magam hasonlíthatásoknak kitenni, állítám, hogy nem tudok semmit kívülről, s hogy kottáim — bár azoknak nagyobb része hon⁸⁰ hever — Vargánénál vannak. Azonban a dalnok egy pár szép romanczet, saját szerzeményeit — énekelte is — láttá, hogy értek zenéhez, s így igen sajnálá, sőt kegyetlenségnek is elnevezé, hogy nem hallatom magam. Csinos hang, meglehetősen modor; előbb színpadon volt. Azonban mindkettőnek hibás olasz oskola, sőt még az olasz szavakat sem mondják tisztán ki! Lilaszinű ruhám vala, chemisette⁸¹ ép olly szalagokkal. Anyám izené, hoznék neki vhist⁸² parthiát haza. Azonban nem volt s Pintér haza kísért, s Anyámmal piquetirozott.⁸³ Nem sokára Vojnitsné küldött, nem akarnánk e vele kocsin sétálni

⁶⁵ rendezni (francia)

⁶⁶ A Füreden birtokos nemes Varga család valamelyik tagjának felesége. Személye pontosan nem azonosítható.

⁶⁷ felháborodás, méltatlankodás (latin)

⁶⁸ Schlachták szobalánya. Személyét a napló előző részének közlésekor tévesen Gludovác Risával (Resivel), Etelkák soproni ismerőseivel azonosítottam (Katona Csaba: Egy soproni kisasszony a füredi fürdőben (Schlacha Etelka naplója). Soproni Szemle, 2002. 2. sz. 129. p. 10. l.)

⁶⁹ Pintér Mátyás soproni császári királyi kapitány, füredi törzsvendég.

⁷⁰ zavar (francia)

⁷¹ Mamlauer György pesti kersekedő felesége.

⁷² Helyesen: Schaffenbergerné. Csupán annyi bizonyos, hogy pesti lakos volt.

⁷³ A Tallián család számos tagja törzsvendégnek számított Füreden, az itt említett személy nem azonosítható pontosan. Ezen a nyáron Füreden időzött pl. Tallián József szentkirályszabadjai (Veszprém vármegye) táblabíró, Tallián Antal kőszegi (Vas vármegye) kamarás, Tallián Lajos ádándi (Somogy vármegye) táblabíró stb.

⁷⁴ dalcím

⁷⁵ Conradin Kreutzer (1780–1849) Granadai éjszallás (Nachtlager in Granada) c. operája

⁷⁶ Vincenzo Bellini (1801–1835) operája

⁷⁷ érzelmes dalokat (olasz)

⁷⁸ dalcím (A ház utolsó órája — német)

⁷⁹ súgtam (francia)

⁸⁰ Értsd: otthon

⁸¹ blúz, ingblúz (francia)

⁸² vhist — népszerű kártyajáték

⁸³ pikét — népszerű kártyajáték

menni. Anyám mondá, mennék. Ott leltem Frohmannt. Anya, ez, Tercsi, s én felültünk a négy fogatú hintóba. F[rohm]ann udvarias vala, finom, s nem találkozik ama fürkésző pillantással, melly mondani látszik: tehát ez az? Én is könnyű, természetes vagyok ellenében. Leszállottunk a sétánál vissza jövetkor. Hogy a két Ronay [Rónay], s Szekrényessy tüstén nálunk temettek, világos. Sz[ekrényessy] egy bódog mosolyal közelede, s tréfásan mondá, már hallá, milly szépen éneklék. Tökélyesen velem együtt értett⁸⁴ elvemben. Vojnitsék hallották, tán nem is lesz soirée,⁸⁵ mivel péntek — különben mennének — s kikértek volna — Anyám semmi esetre sem hagyott volna, már is soknak találá a tánczot, s kíváná nyugodnék ma ki.

Rebesgeték, hogy lesz ma soirée, azonban Tercsim nélkül nem akart menni. Anyám küldött értem; Szekrényessy karját kínálá, elfogadám.

Nem mondhatom, mennyire tetszik ez nékem, hogy itt, hól mindig a füredi feszt, a füredi géne fellett hallottam szóllani, hogy éppen itt, oly kevés a feszt, s öly lovagi szelleműek az ifjak. Annyi büszkeséget helyeznek lovagiságokba. Majd Meskó,⁸⁶ majd Zichy,⁸⁷ majd Fiáth⁸⁸ leányok jönnek le a sétára, mennek fel lakásokba, egyedül csak Haller,⁸⁹ Fiáth, Zichy karján. Így Tercsi is. Így minden zavar, minden feltűnés előli félelem nélkül fogadám Sz[ekrényessy] karját el. Míg Vojnitséktól bucsúznám, Sz[ekrényessy] már Resivel beszédbe ereszkedett, s mikor karját nyújtá, mosolyal fordult felém: „mit kell hallanom? — s ön még nem is szóllott nékem? — Már ma a kávéházba hallám, hogy Glasernál⁹⁰ éji zene vala — most Resit kérdezvén, hogyan aludt a bárónő ma éjjel, ennek válasza: nem a legjobban, mert álmában háborították a kisasszonynak hozott éji zene által! — S ön még nem is szóllott nékem!” Csalfán tekinték reá. Igen, persze, mond Resi, mintha nem ösmertem volna a t[ekintetes] urral! „Én reám?” „Persze, hisz mindjár reá ösmertem! Szemembe nézett. „s Nagysad mit mond ehhez?” Csak kérem, mondaná meg, ki volt a hozó. „Tehát ön nem tudja?” Hisz ön tagadja, mondám könnyűdén — „Tehát igen is, én voltam; s desperatus⁹¹ vagyok, hogy éppen é[des] A[nyját] zavarám általa.” Korántsem! ő csak hamar ismét elaludt. De mondja ön, hogyan hallgathatott mindeddig? „Csak látni akarám, hogy önnek egy kis örömet csináltam e vele.” Menté magát, hogy nem eshetett jobban ki, azonban itt — persze Pesten, többet lehetne csinálni! s a t. Kérde, merheti e még feljönni? — Minden esetre! — hívém, hogy Anyám tán látott bennünket feljönni, s ha most Sz[ekrényessy] távozna, hihetné, hogy géneből előtte teszi.

⁸⁴ Értsd: tökéletesen egyetértett velem.

⁸⁵ esti fogadás (francia)

⁸⁶ A báró Meskó család valamelyik, nem azonosítható tagjának felesége két leányával nyaralt Füreden 1841-ben.

⁸⁷ A gróf Zichy család tagjai feltűnően kedvelték Füredet, 1841 nyarán is számosan időztek a Balatonnál közüjük. Így pl. Lángrol (Fejér vármegye) Zichy György feleségével és három fiával, valamint Zichy Jozefa és Zichy Amália grófnő, Kálozról (Fejér vármegye) Zichy Ödön, akít 1848-ban Görgey Artúr akasztatott fel árulásáért Csepel szigetén, Zichy Károly Pozsonyból stb.

⁸⁸ A Fiáth család tagjai ugyancsak Füred állandó vendégei közé tartoztak. 1841-ben a Balatonnál időzött Fiáth István székesfehérvári táblabíró, Fiáth Ferenc Fejér vármegye másodalispánja ugyancsak Székesfehérvárról stb.

⁸⁹ Gróf Haller Sándor Telegdról (Bihar vármegye).

⁹⁰ A későbbi neves — Krúdy Gyula számos novellájában is megörökített — Esterházy-fogadónál. Az Esterházy Károly füredi telkén lévő, akkor még földszintes épületet 1836-ban vette bérbé húsz évre Glaser Lipót vendéglös. 1838-ban az épület emelettel bővült. Részletesen: Zákonyi F.: i. m. 449–454. p.

⁹¹ kétségbeesett (latin)

A[nyám] még piquetirozott. Leültünk. Én jaconetteruhám vevém elő; — Sz[ekrényessy] tán 1/2 óráig maradt; 8kor távozott. A[nyám] nem látta szívesen, hogy ide kísért; hátha még látta volna, hogy karját elfogadám?! Sz[ekrényessy] gyengéd, finom ember, de még sem olly magas fokon még, mint édes Atyám! Ma, midőn Inkeyék távoztak, fájdalmas észrevételeket tőn ezek durvasága felett; s milly különség van még is e falusi; s a Pesti urak között. Ez tetszett nékem. Sz[ekrényessy]nél mindent a míveltség tőn, de látni, hogy tán szülei házánál nem honolt finom tőn, az még nem tökélyes sajátja, mivel nem született vele.

sz[ombat] 24kén Talán a tegnapi honkisirés újólag irritálá⁹² Anyám, elég az hozzá, ő reggel nem kelt fel. Valami 8 órakor jön Szekrényessy inasa, az ő, s Vojnitsék nevében kérdezé, hogyan van Anyám. Ez izzené, hogy jobban, s én ehhez még hozzátevém, hogy 10kor lejövünk a sétára. Ez tervben is volt; azonban Anyám fekke maradt, s így le nem ment. Vojnitsné jött Tercsimmel, valami 1/2 óráig maradtak — kikértek a színházba,⁹³ s reunióba.⁹⁴ Ma grand gouter⁹⁵ van Andrásynénál⁹⁶ is. Ebédre Anyám felkelt. D[él] ultán fehér batiste claviebe vetém magam, mellynek új teste valóban hasonlíthatlanúl áll; rövid újakkal, chemisette s sárga szalagövvvel. Így Vojnitsékhoz, s ezekkel mentem. Az első padba ültünk. Én készakarva a nő, s Tercsi közé. Tercsi biztatásomra — valljon hazudand e a cigány — kérdé az egyik barnát, ki csináltatta tegnapelőtt a zenét a Glaser háznál. — „nem tudom, volt a válasz; tán Jósi tudja” — Ő csalfa! — A Czimbalmos előttem ült, s egyre gyönyöködtete solojival⁹⁷, mellyeket, pour son amusement⁹⁸ játszott. Végre kezdődött a zene. Szekrényessy lépett a terembe; köszönte. Tercsi magához hívá; ez melléje ült; kérdé, nem tudja lesz e ma soirée, vagy az urak mind kün vannak e András[s]ynénál?

Csak Haller, Csúzy, s Inkey, Fiáth s a Zichy grófok; mi többien mind itt vagyunk. Én a grófnő meghívását el nem fogadám, mivel tüstint színház után haza utazom. A postát már megrendeltem. Meg valék lepetve, de semmit észre nem vetetvén, könnyedén mondám: ön utazik? de miért? — Éppen akkor jött volt Babory⁹⁹, egy gyönyörű olasz phisionomiájú fiatalember, kire már előbb Tercsi figyelmeztetett — Vojnitsnéhoz; Tercsi átbeszéllett hozzá. „Miért? mond Sz[ekrényessy] égőn. Miért legyen olly örült, még tovább itt mulatni? Miért tegyem magam még szerencsétlenebbé? Önt kerülnöm kell, mivel meg nem lágyíthatom! — S aztán még gúnyolni is!” — Gúnyolni? „Inasom által megizzeni, 10kor lejönnek, én 1ig várok, reméllek — de napom csak nem tűnik fel!” — Lelkemre, le akartunk jönni, de aztán A[nyám] mást határozott, s Vojnitsék ágyban lelék még őt, kérdezze csak Tercsit. — Önnek igazán szándéka elutazni? „Tüstént a darab után; a postát már megrendeltem.” — Ez allatt a darab kezdődött. Figyeltem kezdetén, de utóbb ábrándimba estem tudtomon k[ív]ül.

⁹² ingerelte, felizgatta (latin)

⁹³ A Kisfaludy Sándor kezdeményezésére Balatonfüreden 1831-ben átadott első dunántúli kőszínház. Részletesen: Fára József: A balatonfüredi színház megalapítása és működésének első évtizedei. Zalaegerszeg, 1925.

⁹⁴ helyesen: réunion — összejövetel (francia)

⁹⁵ nagy uzsonna (francia)

⁹⁶ Gróf Andrassy Károlyné, született gróf Szapáry Adél, aki fiával, gróf Andrassy Aladárral, az Első Magyar Általános Hitelbank későbbi elnökével nyaralt Füreden.

⁹⁷ szólóival

⁹⁸ a maga szórakozására (francia)

⁹⁹ Babory Kálmán Pestről.

Komor levék. Nem csak hiúságból sajnáltam, hogy Sz[ekrényessy] elutazik. Hiúságból, mert annyira kitűntetvén, ez által kitűnővé tesz az egész fiatalság előtt — senki sem tánczol annyit, mint én, senkinek [nem] udvarolnak annyian, mint nekem — s mind ezt Sz[ekrényessy]nek köszönhetem, ki mint maitre de plaisir¹⁰⁰ animirozza¹⁰¹ őket. Ki lesz Anna báli cotillon tánczosom? Azonban én azt hiszem, Sz[ekrényessy] több, mint közönséges ember, s így igen sajnálnám, hogy illy gyors elutazta megfoszt az alkalomtól, vele közelebb megösmerni, nézeteit megtudni — Egy elmes barátom társaságát nélkülözendém — je tombais en reverie¹⁰² — magam sem tudám. Sz[ekrényessy] ezt észre vevé, s tréfásan kérdé, mi vala az utolsó szó — valóban, nem tudtam. — „De ön olly komor, olly gondolkozó, mi baja?” mond ő részvétel. Anyám nyugtalanít, mondám magam öszve szedve. Most Zichy grófnő jött, s Sz[ekrényessy] felkelvén, megkínálá helyével. Gludovác, Rónay Lajos valóban keveset láthattak a darabból, egyre engem szerencsétlétvén pillantásaikkal. Sz[ekrényessy] igen délicate¹⁰³ vala, semmikép feltűnő pillantgatásokkal. Zichyné mondá, csak thea lesz. Lendvay¹⁰⁴ valóban remekül játszott. Feszült figyelmem minden felléptével, — de leléptével ismét vissza estem merengésembe. A darab végével a többi urak közt Sz[ekrényessy] is kikisért. „De ön olly merengő vólt!” — Anyám hogyléte nyugtalanít — mondék kikerülve. Sz[ekrényessy] azon figyelemmel vólt, hogy kedvencz darabimat játszátá a közök alatt. A kápolnánál¹⁰⁵ mondám Sz[ekrényessy]nek ne utazék. Mélyen tekintett szemembe. — „Komolyan mondja ön azt?” Csak nem tréfából utazik ön? „Hogyan is! hogyan is utazhatnék önnek e szavára? s hogy megvalljam: nem is vólnék képes, öntől valóni — hisz minden percz önnek közelében kifejezhetlen becses előttem. Csak utazni akartam, mivel hívém, gúnyol ön; csak azért magam elszakítani öntől, mivel hívém, bolonddá akar tartani — óh én maradok, mivel ön engedí!” Égön tekintett szemembe; bóldog volt, csakhogy közelemben tűröm. Csak boszankodom, hogy merengésemet észre vevé — ez sejtésekre adhat neki okot. Vojnitsnénál dámák valának; így csak Tercsi s én kocsiztunk ki. Egy tréfánk nem éppen roszerű, de még sem kívánságunk szerint sült el. Tudtuk, hogy Fiáthék Andrásynénál vannak, így vak látogatással akartuk a terhes visített¹⁰⁶ tenni. Azonban az inas a mellett álló Kóros házba ment, s Horváth Péter¹⁰⁷ előnkbe futott — il faut faire bonne mine a mauvais jeu¹⁰⁸ — semmit észre nem vétette kiszöktünk a kocsiból, s így hát itt tettünk látogatást. Késmárky leány hólnap fel jön a reunióba; hólnapra várják Nagy Ilkát¹⁰⁹ is. Tercsi olly fellelte délicate vala, hogy meg izzenetet ha-

¹⁰⁰ az öröm mestere (francia)

¹⁰¹ lelket önt belé, felélénkíti (latin)

¹⁰² álmódosásba estem (francia)

¹⁰³ finom, visszafogott (francia)

¹⁰⁴ Lendvay Márton (1807–1858) színész, a Nemzeti Színház ünnepelt művésze.

¹⁰⁵ A Gyógy téren álló 1761-ben épült kápolna, amelyet az 1846-ban átadott ún. Kerektemplom felavatása után bontottak le. Zákonyi I.: i. m., 132 p.

¹⁰⁶ látogatást (latin)

¹⁰⁷ Vélhetően Horváth Péter bácsi (Bács vármegye) főbíró.

¹⁰⁸ a tévedés kedvező képet fest a gonosz játékról (francia)

¹⁰⁹ A Bezerédy család rokoni kötelekébe tartozó leány. 1841. július 25-én érkezett Füredre Bezerédy Kálmán ménfői (Győr vármegye) táblabíró és annak felesége társaságában.

gyott Fiáthéknál, hogy Horváthék ne sejtsék a tévedést. Büszkén galoppiroztunk ismét haza.

Tercsi olly kedves lény! mennyi ész, szív, milly nemes szabadelvűség, a női gyöngédség legkisebb megsértése nélkül. Mennyire értjük mi egymást! milly hasonlóak elveink! Mindketten panaszkodtunk a sors igazságtalansága fellett, melly — közel lakván egymáshoz — soha, most pedig, öszve hozott, hollott ismét korán kell elválnunk — Tercsi kért ne venném rossz néven, ő egy gyűrűt adand emlékül — haza érve, újamra húzá; hit, remény, szeretet. Ezen egyetlen éltetőnk, ezen legnemesebb itt is, túl is! Perczel Móritzot leltük hon. Egy várt tárgynak első látásánál való kíváncsisággal, de — mint fínom ember, semmi tolakodással muttattatá magát be. Druszám¹¹⁰ daganata felpattant, s így sokkal jobban van. Végre a teremnek vettük utunkat. Elszőnyedtem. Csupa víz a padlat, csak most mosatott fel. Vendégek gyéren mutatkoztak, ifjak közül senki. Tán nem is lesz semmi? Midőn a színházból jöttünk, Anyám a sétán vala. Mondá neki Tercsi, hogy Zichyné mondá, csak gouter lesz kün. Komor volt. „Csak fel ne üljenek, hogy azután jól kinevessék!” Sz[ekrényessy] mellette maradott, kocsizni nemigen akartak velünk, mert híves volt. Most a terembe lépén, A[nyám] jóslata szörnyűn tűnt fel előttem. Bárcsak fehér ruhámat ne húztam volna — de éppen az olly feltűnő. Leültünk közönséges helyünkre; én kettőjük közibe. Azonban lassanként csak bezállongottak a némberek,¹¹¹ s jöttek az ifjak is, kik közt sok ösmeretlen. Rónayék tüstint felkerestek, Babory, Balla,¹¹² Frohmann, is székeink megé állottak. 3 új tánczos. Azonban mind eddig se zene, se Szekrényessy. Az estebédnek már végén vala már majd mindenki. Hát talán még is elutazott? Vagy Andrássynéhoz marasztották? Végre csak belép. Hozzám repült. „Il se faut faire désirer!”¹¹³ mondám csintalanúl. „Ne gúnyoljon mindég!” mond Sz[ekrényessy] keserűen. Tüstént körüljárt, s csak hamar világították a terem, s jött a zenészkar. Gludovác, s Nagy Leo¹¹⁴ társalogtak addig velem. A tánczot Sz[ekrényessy] kezdé velem. Miért nem játszák soha a Riquiquit? — S en effet,¹¹⁵ Sz[ekrényessy] velem tánczolá elő a francaisét,¹¹⁶ a kedves Riquiquin. Estebéd alatt átellenben egy szép barna férjfiú ült. Tercsi mondá, Szakácsy¹¹⁷ színész. Első keringő után közül járván, Lendvay egy hosszú pillanatával találkoztam. Valahányszor mellette elhaladék egy kísérő pillantást nyerék. Sz[ekrényessy]nek mondám: hisz az Lendvay? „Igen, ösmeri ön ötet?” Csak játékból.¹¹⁸ „Én öt jól ösmerem, s ha kívánja, tüstént bemutatom önnek.” Köszönöm. „De miért nem, ő olly fínom tónú, hogy a legjobb társaságba beillik, modorja olly noble¹¹⁹ — Köszönöm, de a világ is noble — „Igaza van önnek! a világ mindent mindjár félremagyaráz — de hát ön nem ösmerte előbb!” mondá fürkésző

¹¹⁰ Vélhetően Bezerédy Etelka (Adél)

¹¹¹ nők — a szó a 19. század közepén még nem bírt pejoratív jelentéssel

¹¹² Balla Endre megyei aljegyző Pestről.

¹¹³ A hiánya teszi magát kívánatosá. (francia)

¹¹⁴ Nagy Leo táblabíró Pestről.

¹¹⁵ valóban (francia)

¹¹⁶ francia keringő (francia)

¹¹⁷ Szakácsy István színész Pestről.

¹¹⁸ T. i.: a színpadról.

¹¹⁹ nemes (francia)

pillantással. Talán sejté, az volt a Budai hős,¹²⁰ s most nyugodtságomból látá, hogy csalatkozék. Ezen thema¹²¹ hosszabb beszédre ada alkalmat. Valóban nevetnem kelle, midőn Tercsivel járék, másfelől Sz[ekrényessy] elöl Rónay Lajos, hátul Gludováczt körzének. Hogy roppant sokat táncoltam, nem is kell emlitenem; Kupritz¹²² ismét minden második tourt;¹²³ a többi urak is, köztök sok idegen, versengve táncoltak; mindenki iparkoda, ez estét brillantá,¹²⁴ animirozotta¹²⁵ tenni, hogy mutassák a voléénak,¹²⁶ nincs reá szükségök.

A padlat megfoghatlan gyorsan száradott, s olly sík vala, mint a tükör. 10kor Anyám küldött értem. Nevetnem kelle; ösmerősím serege, elöl Sz[ekrényessy] körzék Resit, s hozzám nem ereszték. Anyám izzené, tánczolnak e? s hogy e? — igen brillante; Etelka ki legfényesb tünemény; ő előtánczosnék; nem ereszthetjük el; a báróné csak nyugodt legyen; nem fogja magát meghűteni; tánczolnak tánczolnak!" — Ezt kiálták mindnyájan egy torokból. A kedves Polka követé Resi ajtón kitolását. Végre Cotillonra került a sor, melyet természetesen Sz[ekrényessy] tánczolt el. Bízay [Bizay]¹²⁷ hozzám repült. „Bravo! mint előlejtősné; s mindig mint a reunió csillaga!” A Polkánál Inkey Sándor lelépé kissé ruhám — igen, Ineky; a két testvér megszökött Andrássynétől, és silány reuniókat keresi fel; mondák, hogy ott halálíg únalmas. De hogy fesse meglegpetésünk, midőn Cotillon alatt, Semsey,¹²⁸ Fiáth, Csúzyék belépnek — s magokat tüstint feltalálva, a cotillonba állottak? Éppen nagy chaine¹²⁹ következett. Csúzy Pali kezemet megnyomá, s erősen rázá, örömmel kiáltván: „jó estét Etelka!” — Ez szívesség! — Vargáné egy szép fiatal özvegnével, Vajdánéval vala jelen; Semseyné kérdé, ki az előtánczosné?

3/4 1kor indúltunk haza. Vojnitsné a fél sétatérig kísért; addig is én Sz[ekrényessy] karján, de tovább nem engedém menni, mert esőzni kezdett. Tovább folytattuk utunkat. „óh gyorsan megy ön!” panaszlá Sz[ekrényessy] kezemet szívére nyomá: „ah Adéle!” s ajkára húzá. Mit mondott mindent? hogy szeret, hogy imád, hogy átkozza sorsát, melly őt ide hozá — s a t. Szívem erősen dobogott. Szinte félni kezdék. De Sz[ekrényessy] finom ember. Az ajtóhoz érve, azt hívém, nem is akar többé távozni! kezemet még egyszer szívére húzá, s egy égő csókot nyomott kezemre, s aztán olly

¹²⁰ Amennyire a naplóból kivehető, Etelkát hírbe hozták, miszerint Budán szeretője volt, akinek kilétét azonban nem ismerték. Etelka e „szeretőt” nevezi gúnyosan „Budai hősnék”.

¹²¹ téma (görög)

¹²² Kupritz Imre veszprémi ügyvéd vagy az ugyancsak veszprémi Kupritz Sándor királyi táblai hites jegyző. 1841 nyarat mindketten Füreden töltötték.

¹²³ kör, forgás (francia) — tournak azt nevezték, amikor a táncos és hölgypartnere nem a zene végéig táncoltak együtt, hanem a zene alatt egyszer körbetáncolták a termet, majd a táncos a hölget helyére kísérté

¹²⁴ csillogóvá — itt: ragyogóvá, vonzóvá (francia)

¹²⁵ étellel telivé — itt: jól sikerültté (francia)

¹²⁶ Előkelő világ (francia) — itt: — átvitt értelemben — a főnemesség, amelynek tagjai zömében gróf Andrassy Károlynénál báloztak ugyanezen az estén.

¹²⁷ Bizay Mihály, a „nemzet bárója”. Évtizedeken át a nyarait Füreden töltő „népszórakoztató” ripacs, aki feltűnő külsejével, „elmés” bemozdásaival, színházi közönség toborzásával stb. szórakoztatta a fürdővendégeket. A 19. századi Balatonfüred talán legismertebb alakja. Részletesen: Katona Csaba: A „nemzet bárója”, aki már életében legenda lett. Homo ludens I. Fel. szerk.: Bana József. Győr, 2002. (Győri Tanulmányok, 26.) 35–46. p.

¹²⁸ Semsey Józsefné született gróf Keglevich Éva Semséről (Abaúj vármegye) nyaralt Füreden 1841-ben, vélhetően az ő valamelyik rokona.

¹²⁹ lánc (francia)

gyorsan távozott, hogy alig vala időm kendőjét, mellyet ismét nyakamra tekert, néki visszaadni.

Valóban tréfás vala Sz[ekrényessy] s Gludovác szorgoskodása; ha inni akartam, az egyik repült visszatartóztatólag hozzám; az ablakba állottam, a másik esdekle: távoznék — mindkettőt Gouvernnantenak¹³⁰ nevezem el. Felérve vigyázva nyitottuk ki az ajtót; күn levetközém, becsúsztam lassan, bijouimat¹³¹ levévén, ismét ki. Resi mondá, hogy Anyám igen nyugtalan vala. „Csak Sz[ekrényessy] ne kísérje őt!” mondá. — Ugyan bizony? Nem is akará, hogy Vojnitsék kísérjenek, mert tudá, akkor Sz[ekrényessy] is velünk vólna. Megköszönném! a sétán Resivel egyedül menni késő éjjel? a félelem megbetegített vólna! Szerencsésen, s csendesen lefeküdtem a sötétben. Alig fekvék, ébrede fel Anyám. „Etelka itt vagy?” Tevém, mintha ébrednék. Mondám, 11kor jövék haza. Beszéllém, hogy Koroséknál valánk; hogy Vojnitsék az udvarig kísérték, s innen egyedül Resivel jöttem fel. „Hát Sz[ekrényessy] is veletek vólt?” „Igen 4-5 más úrral.” — Azonban csak Babory, s Rónay valának velünk. — Fürkészőn kérdett még Sz[ekrényessy] iránt; én nyugodtan válaszoltam. — Sz[ekrényessy] mondá nékem, hogy Anyám 7-ig a sétán maradt; ekkor haza kíséré őt s innen Arács¹³² felé sétált, hól Schmerzing[gle]¹³³ találkozott, kit nagy nehezen be persuadált¹³⁴ Andrássynéhez; s ezért is jött olly későn fel. Csúzy legnagyobb őszinteséggel vallá nékem meg, cotillon után hosszasan beszéllvén velem, hogy halálig únatkoztak; tánczoltak is ugyan, de 9 tánczosné került 7 tánczosra, s kicsiny is vólt a tér. Legkisebbé sem bánom, hogy nem valánk híva, de azért mégis udvariatlan vólt Andrássynétól. Én hogyan mulattam? Gedankenstrich!¹³⁵ De soká nem fogok elaludhatni. Sz[ekrényessy]nek mondám, még soh se valék confus.¹³⁶ „Ó bár én tehetném önt kissé confusá!” S valóban, ő minden erejével azon van — s egy kicsint tán már sikerült is neki: — Valóban fejem már zavart, lávaként ömledező vallomásai által — Vohnán k[ív]ül még senki sem szeretett olly forrón — s éppen az ad point-ot¹³⁷ a dolognak, hogy Anyám olly annyira, s olly igaztalanul ellenem van.

[vasárnap] 25kén Ma 8 napja ama famosus¹³⁸ tihanyi parthiának. Kürtyvel¹³⁹ gyakran szóllok Csetkéről¹⁴⁰ — igen kedveli, s dicséré. Reggel lejövének a sétára. Horváthékkal szóllottunk. Nem sokára misére harangoztak be. Anyámnak Memlauerne csinált helyet a 3ik padban. Az egyik Meskó lány hozzám jött, s magokhoz hitt. Mise után Meskónéval találkozám, ez velünk sétált — Anyám egyre nógata keresném fel leányit — nem akarok az almába harapni! Csak Tercsimmel maradok.

¹³⁰ nevelőnőnek (francia)

¹³¹ ékszer, bizsu (francia)

¹³² Balatonarács: Füred és Csopak között fekvő helység, ma közigazgatásilag Balatonfüred része.

¹³³ Schmerzing Tádé báró kancelláriai fogalmazó Felsőörsről (Zala vármegye), 1861-ben Nyitra vármegye országgyűlési képviselője, aki ezredes apjával nyaralt Füreden.

¹³⁴ győzködött — itt: beajánlott (latin)

¹³⁵ gondolatjel (német)

¹³⁶ zavart, szédült (latin)

¹³⁷ helyesen: pointe — csattanó, poén (francia)

¹³⁸ híres (latin)

¹³⁹ Kürthy Lajos táblabíró Koltáról (Komárom vármegye), korábban Komárom vármegye alispánja.

¹⁴⁰ Csetke Mihály komáromi kereskedő, Szekrényessy előtt Etelka első komolyabb udvarlója a füredi nyaralás során. Érdekességként érdemes megemlíteni, hogy Csetke és Szekrényessy ugyanazon a napon, 1841. július 20-án érkeztek Füredre.

Késmárky kis[asszonnyal] soká beszélgettem. Minden pillanatban várják Ilkát. A tegnapi honkisirés igen járt fejemben. Tercsimnek irék reggel egy czédulkát, mondanák úgy, mint én beszéllém. Az okos lány már előbb Pintér által kérdeztetvén avec quelque méfiance,¹⁴¹ kivel jövék haza? egészen természetesen mondá: „hát velünk!” Szekrényessy csak utóbb jöve. Igen délicate vala; semmikép sem tolakodó. Gludovác, Frohmann, Rónay, Babory, igen körzének — Lendvay Lászlónéval¹⁴² sétált. Egy pár figyelemteli pillantásával találkoztam. Valóban örvendetes az elegancet tournurében¹⁴³ látni.

11kor kisére Anyám haza. Anyám excusalá¹⁴⁴ magát. Igen fínom vala Sz[ekrényessy]. A barriérenél¹⁴⁵ leóldá a kulcsot; az udvaron egyedöl szaladtam fel. Rózsaszínűn béelt mullruhámra csak most varrám. Anyám 12kor jöve haza. 1kor értünk jött Vargáné kocsija. Kün találtuk Barczánét¹⁴⁶ leányával. Vajdánét bátyával. Korcsmárossal; jöttek még Hugon[n]ay,¹⁴⁷ Bizay [Bizay], Nagy Leo, Szekrényessy, Szunyogh,¹⁴⁸ Vargáné okos asszony; észre vevé Anyám mint kedveli a gróft,¹⁴⁹ s antipathiáját¹⁵⁰ Sz[ekrényessy] iránt; kérdé, melléje ültessen e? kérem; ne. Éppen ebéd előtt Sz[ekrényessy] hozzám közelede. „Csak reményilem, olly kegyes lesz —.” én azonban el nem várom, s kiszöktem. Barczáné, s Hugon[n]ay közt ültem. Igen szives valék evvel, a nélkül, hogy előző lettem volna. Sz[ekrényessy] átellenembe jött; beszédes volt Barcza kis[asszonnyal], azonban égő pillanataival gyakran találkoztam. Félttem, hogy ezek észre vétetnek, s tán azok viszonzása supponiroztatik,¹⁵¹ s többé át se néztem. Ebéd vége felé múltkori themánk: az emancipatio¹⁵² került elő. Nagy ismét ellenünk vitatkozott. Pártunkon a kis Szunyogh is vala. Sz[ekrényessy] Nagy részén. „Csak nem kell túlozni a dolgot; fogok én önnek okokat mondani, mellyek meggyőzendik”. „Kérem” S most mondá, mikép fő czél, hogy vérök a keresztényekével keverődjék. „Így a keresztények vére is megromoljon?” mondám gúnnyal; komolyan. Sz[ekrényessy] szemrehányólag tekinté reám. Végre annyira vitattuk a dolgot, hogy Sz[ekrényessy] is megvallá, mikép Széchenyinknek¹⁵³ tökélyes igaza vala, a Pest megyei gyűlési beszédében, mellyben állitá, hogy az emancipatio létesültével a nemzet zománczát veszítendi.

Ebéd után csintalanul mondám Sz[ekrényessy]hez: ellenségem! — „én e? — ön azt tette velem ma, mit még eddig senki — elvemet megváltoztatta; én önnek meggyőződésemet áldozám fel, s önnek pártjára állottam.” Mondá melegen. — „Ön belőlem mindent tehet!” tevé égőn hozzá. Bizay nevetve jött. — „Ugyan az a kis

¹⁴¹ valamilyen gyanakvással (francia)

¹⁴² Véltetően László Dávid veszprémi ügyész felesége.

¹⁴³ az eleganciát megjelenésében látni (francia)

¹⁴⁴ kimentette (latin)

¹⁴⁵ kapunál (francia)

¹⁴⁶ Barcza Erzsébet győri táblabíróné Krisztina nevű leányával.

¹⁴⁷ Gróf Hugonnay Gusztáv Bakufáról (Vas vármegye).

¹⁴⁸ Szunyogh József királyi táblai hites jegyző Pestről.

¹⁴⁹ ti. Hugonnayt

¹⁵⁰ ellenszenvét (görög)

¹⁵¹ feltételeztetik (latin-francia)

¹⁵² itt: a zsidóság egyenjogúsítása (latin)

¹⁵³ Gróf Széchenyi István (1790–1861)

Szunyogh rettentően szerelmes önbe! magán k[ív]ül kérde engem: ugyan ki az a derék, az a menyei leány? — hisz mondom, Nagysád mindenkit confusá tesz!" — Ez egy, igen tetszik nekem Sz[ekrényessy]ben, hogy nem olly bolond féltő. Tegnap milly bődölg vala ő; minél inkább kitüntetnek, fáitiroznak,¹⁵⁴ udvarolnak, annál inkább örvend, annál büszkébb ő. Ez ugyan talán kis hiúság, de a közönséges, s házas életben egy ritka, megbecsülhetlen kincs.

Ebéd után Anyám, Hugon[n]ay, Nagy, Korcsmáros, s utóbb Bizay vhisteztek. Engem zongora mellé expediáltak.¹⁵⁵ Nem voltam hangomnál. — fantaziroztam.¹⁵⁶ Sz[ekrényessy] óldalamon ült. Egyszer kezemet fogá meg, szivére, ajkihoz nyomá; hangja remegett, szemei szikráztak, legnagyobb hevültségben volt. „Adéle! kedves Adéle! én önt szivből szeretem!” Ezen pár egyszerű szót úgy mondá, hogy valóban inkább lehet ezeknek hinni, mint sok czifra mondalmaknak. — „Lássa Sz[ekrényessy] — mondám szívesen — én önt nem akartam biztatni; én nem tudok szerelmes lenni; higye el, jobb szeretném ha égő tűz pusztitná keblem, mint ezen érzés nélküli, hideg állapotot — higye el, ez nem tesz bődöggá! — s én még sem segíthetek rajta!” „Ah!” sóhajtá, s felszökött üléséből. — Vojnitsné, s Tercsi, egy sereg fiatal urakkal jött; Ti-hanyra kocsiztak, bennünket is akartak persuadálni, vagy legalább engem kikérni.

Anyám félt a borús időtől. Sz[ekrényessy] így nálunk maradt. Beszéllém neki az eseményt a honkisérség végett. Igen keserítve vala, lovagiságába lett bizalmatlanság által; mondám neki, hogy koránsem az, hanem nálunk étiquette¹⁵⁷ nem engedi meg, s azért Anyám itt sem akará! Kelle néki ezt mondanom, hogy pancsba ne hozzon. Eszembe jut, egy múltkori tévedés. Szerdán Sz[ekrényessy] mondá, Annára¹⁵⁸ nem marad, kell néki engem kerülni. Éppen táncz után sétáltunk, Sz[ekrényessy] fel vala hevülve, s egy déclaration¹⁵⁹ követé a másikat. Használám a pillanatot: Annára hogyan állunk? „Hogyan állunk? — hát úgy, hogy én önt szivem mélyéből imádom!” mond ő. De én azt kérde mondám mosolygva, kitérve, hogyan állunk *Annára?* „Hja Annára?! én azt nem hallottam volt — s így e tévedésből önnek azt mondám, mit érzek, mi szívetem nyomá — e tévedésből ön mindent tud!” Sz[ekrényessy] ma mondá: „Anyja sokkal inkább kedvez nékem; annak inkább kegyében állok, mint önében.” — Csak azt ne higye, mondám belevágva, akkor igen csalatkozik; bizonyossá tehetem önt, hogy igen téved — csakhogy én nem mutatok többet, mintsem érzek!

Végre befogtak. Chemisettemet tűzém. Barczáné mondá leányának, segítene, mert mondá, befűzve bajos. — „Ó köszönöm! mondám könnyedén — az én fűzése, nem alkalmatlan” — „s mutatóm, milly könnyen valék fűzve. „S nem is olly rettentően vékony!” csudálá a nő. Sz[ekrényessy] mondá: „ön most útkocsimat látandja; most csináltattam csak; igen kényelmes — ó! ha önt ragadhatnám most vele Pestre!!”

Hozzá Vargáné, s urak ültek, mi Barczáékkkal. A sétán három kocsiból kiszállottunk. Fel s alá mentünk. De híves vala. Resivel lerendeltünk meleg ruhákat. A patikánál éppen bevém crispine-em. Alig haladunk pár lépést — Anyám felkiált: Ah! Riefkolh! — s

¹⁵⁴ itt: dicsőítetek (francia)

¹⁵⁵ küldtek — ti. rávettek, hogy zongorázzak (latin)

¹⁵⁶ improvizáltam (francia)

¹⁵⁷ illendőség (francia)

¹⁵⁸ Ti. az Anna-bálra.

¹⁵⁹ kinyilvánítás — itt: vallomás (francia)

valóban, ez őt üdvözlé. Remeken hajlottam előtte meg. A gúny, a hidegség, a dédain¹⁶⁰ egy nemével; a legfeltünőbb részvétlenséggel. Derra¹⁶¹ vala vele. Igaz! már reggel Horváth Pepivel¹⁶² beszélgettünk, ez most is velök vala. Tüstén hozzánk társultak. Sz[ekrényessy]vel igen szíves valék, hogy lássa, nem vagyok hősnő. Azonban ez csak hamar eltűnt. Leültünk. Riefkolh mellém; Derra másfelől állott. Evvel szíves valék, mint mindig. Mondá, tán jövő héten bejön. Pestről szállottunk, s hogy már milly rég nem láttuk egymást, s a t. Ő mint udvarló, én mint barátnéféle. Riefkolh kérde, Dorfner mondá a kézcsókát? — mondá is, hogy D[orfner] írja neki; Füredre jövünk; de a zavarodás egy nemével hozzá tevé, hogy meg nem határozóan az időpontot, nem tudá, itt lel e bennünket. Ne félj! bizonytal nem vétetem veled észre, hogy tudom, még is csak értem jöttél!

Mondám neki, hogy Bezerilde meglátogatott. — Ő egyáltalán olly genirozott, olly mal a son aise¹⁶³ vólt ellenemben, s én könnyűséggemmel, fínom, de közönyös tónommal mind inkább decontenanceirozám¹⁶⁴ őt. Tudja ég hogyan, de csak azon themára: érezni, vergődünk. Egészen könnyűn mintha nem is reá czéloznék vetém oda: hiszem, hogy férfiak nem is tudnak állandóan érezni.

„Pedig ön csalatkozik!” mond ő melegen, azon sajátos pillantással, melly olly hódító nála — de engem még is hidegen hagyott — egészen ismét azon ömledező hanggal, azon meleg tüzzel accentjában,¹⁶⁵ melly előttem olly ösmeretes — mintha elfeledné önmagát, el azon szándokát: részvétlenségemet gúnyal fizetni vissza — „higye el! mi állandóan tudunk érezni! — Azonban vannak alkalmak, midőn az ész a szívet meggyőzni iparkodik, hogy érzése csak emészt; midőn az érzést keblünkéből kiirtani parancsolja az ész!” Egészen elmélyedt e taglalásba. Meleg lőn, bús, s egy pár-szor sóhajtott is, s keserűek valának szavai: — Ő hozzám szóllott, egészen mint szerencsétlen szerető, ki még nem feledett el, s hiába törekedik részvétlenülést affectálni,¹⁶⁶ gúnyba takarni keserűségét. Én csak hallgattam. Ő is elnémult, s maga elejébe merengett. Tisztán láttam, melegebben szeret mint valaha — mint Dorfner is mondá! — azonban sértett hiúsága ismét felébredt benne, s ő ismét felvéve azon tónt, mellyet a farsang olta — Donna Dianna ellen — ellenemben használ.

Kérde, mit csinál litteratúrára?¹⁶⁷ De ismét a gúny egy nemével. Könnyűn válaszlam, hogy ismét dolgoztam. „Új? hisz ez nagyon szép!” Hogy azonban ne talántán higye, hogy hidegülése fellelti búmban, tán valami kesergi¹⁶⁸ nótát férczeltem öszve, könnyűn oda vetém, hogy egy víg novellát. — „Na, ön itt ismét feleledhet! csupa magyarok!” — Örvendek is neki. — Többekről szóllottunk még. Ez allatt megpillantám Nagy Ilkát, Horváthékkal. Oda futottam. Örvendtünk viszontlátáson.

¹⁶⁰ megvetés, lenézés (francia)

¹⁶¹ Derra császári királyi hadnagy Pázmándról (Győr vármegye) Etelka régi ismerőse volt Sopronból. Derra Etelka korábbi udvarlójának, Riefkolh Rudolf hadnagynak volt a fegyvertársa és barátja, Füredre is együtt érkeztek meg 1841. július 25-én hat másik katonatársuk társaságában.

¹⁶² Szentgyörgyi Horváth József császári és királyi nyugalmazott főhadnagy Tótvázsonyból (Veszprém vármegye)

¹⁶³ kárörvendő (francia)

¹⁶⁴ elbizonytalanítottam (francia)

¹⁶⁵ hangjában (francia)

¹⁶⁶ tettetni, elhíttetni (latin)

¹⁶⁷ irodalmam —ti. foglalkozom-e még irodalommal? (latin)

¹⁶⁸ Értsd: kesergő

Hozzán jöttek, s ültek. Derra, Horváth, Korcsmáros felállván, helyt csináltak. Riefkolh mellettem maradt. Nem sokára nevetve jött Szekrényessy. Fáy¹⁶⁹ változatait hozá. Megnézém, nem vólt benne semmi irat. Persze, magyarul szóllottunk. „Ó ha ön tudná, mit izzen önnek bátyám! kezét csókoltatja, s valakit bepakolni szeretne!” — s tovább nevetett. Nem kérdék. Nyilván bátya előtt dicsére Sz[ekrényessy] levelében, s ez sejtván a veszedelmet, őt bepakolni, azaz visszahozni kívánná. Riefkolh félig csudálva félig gúnyval nézett Sz[ekrényessy]re. tüstént észre vevém ezt. — francziául kérék Sz[ekrényessy]t, hozna egy padot. Tüstén teljesíté. Igy az urak leülhettek. R[iefkolh] arcza valóban classikai¹⁷⁰ vala. A sejtett durva magyarnál francia szókat hallani, annyira meg lepé őt, hogy ezt nem masquirozhatá.¹⁷¹ Diadalmaskodtam. Míg ő szeretett, soha [nem] gúnyolám őt, de most, hogy ő fiant dépit¹⁷² annyit vétett már ellenem, már annyira megsértett, én is gúnyolom őt, olly pallástban azonban, hogy észre nem veszi; a legszúrós dolgokat, mintegy történetesen vetem oda. Kéntelen ő a némbéri ügyesség előtt meghajolni; s magát meggyőzöttnek érezni. Nem sokára távozott is Derra s Horváth[t]al.

Mi még egy ideig ülve maradtunk, míg esőzni kezdett. Ekkor Horváthék Ilka lakására, mi az új fürdőházi terassera menekültünk, míg Sz[ekrényessy] a ma, az én tiszteletemre — Anna név alá burkolt — arrangirozott tűzjáték után látott. Frohmannt Vojnitsékhoz expediáltuk. Tölgyes[s]yné a terembe ment. Mi is kérdeztettük Vojnitsékat; de nem mentek. A kapuban Perczelné,¹⁷³ Bonyhádról¹⁷⁴ ült. Anyámnak széket hozatott, én pedig niéceével,¹⁷⁵ Rosty Julival beszédbe ereszkedtem; hogy ezt ügyesen Auguszra fordítám, természetes. Juli állítá, hogy soh se vólt valódian Agnesba¹⁷⁶ szerelmes; s annyira, s olly igazságosan dicséré, mikép örömmel hallgatám, s folytatám beszédét, persze, semmit észre nem vetetve. Végre Kováts Mari is bekeverte magát, ama nevetséges, elbizott leány, ki a múltkor olly minden női politika, hiúság s finomság nélkül panaszkodott a fellett, hogy az urak a csak nemes kis[asszonyok]kal nem is tánczolnak; ha a volée már fáradt, persze, ezek is jók; aber da pfeif sich darauf!¹⁷⁷

Végre sötét lón, s Lászlóné engagirozott¹⁷⁸ az ő mostani, s a mi jövendő szobáinkba, néznők onnan a tűzjátékot, mert Anyámnak nem vala kedve a híves esten, a nyárfa parkba menni, hova már számtalan padok vittettek. Ilka is most jött, s igen kívánná le menni, de nem találtunk garde des damesot¹⁷⁹, mert Horváthné is félt a hívségtől — felülről meglehetősen láttuk, csakhogy nem vólt szemüvegem. Nagyon tetszett nékem. Különösen a fent, magasban felpattant, s leszórt különszínű csillagok.

¹⁶⁹ Fáy András (1786–1864) író, politikus, az Pesti Hazai Első Takarékpénztár az ő kezdeményezésére jött létre.

¹⁷⁰ klasszikus (latin)

¹⁷¹ álcázhatta (francia)

¹⁷² bosszúságomra (francia)

¹⁷³ Perczel Ádámné született Rosty Francika

¹⁷⁴ Helység Tolna vármegyében.

¹⁷⁵ helyesen: niéce — unokahug (francia)

¹⁷⁶ Rosty Ágnes később báró Eötvös József felesége (testvére, Ilona Trefort Ágostonhoz ment nőül).

¹⁷⁷ de füttyül rá (német)

¹⁷⁸ kötelezett — itt: rábírt bemenni (francia)

¹⁷⁹ kísérőt (francia)

Csakhogy a pointe elveszett! Lent ülni, s dicsérettel az arrangeurnek¹⁸⁰ örömet csinálni!

Végre mindnyájan a terembe mentünk. Nagyon tele vala, mert sokan innen is nézték a tűzjátékot. Gludovác, ki a sétán is már igen hosszasan társalga velem, helyt csinált nekünk, s éppen Fiáthék ellenébe jutottunk. A leányok mindjár magyarul szóllítának, mire Anyám kérde, kik, s anyokkal beszélgetni kezdte. Vojnitsné is csak hamar jött, s Tercsi mellém jutott. Végre az ifjak, s így Sz[ekrényessy] is jönnek. Nem sokára kezdődött a táncz. Egy asztal expediatott a másik után el, s előképét láttuk a hólnapi bálnak, melly alig lesz népesebb a reunióánál. Riefkolh első tánczát velem tánczoló. Derra igen szorgalmasan tánczolt velem, Kupritz, mint mindig, minden második tourt. Egyszer mellettünk elrepült. „Ha valaki ma elesik, hát ez az!” mondtam Anyámhoz. Két percczel ezután igen szerencsésen; avec beaucoup de decendre¹⁸¹ ott feködt Barcza kis[asszonny]al. De milly vala meglepetésem, midőn felsökik, helyére viszi, s tüstént előttem meghajol. Valóban nem tudtam, merjek e? — s minden esetre merésznek találám tőle — azonban nem mutatom neki félelmeim — s Isten neki! s olly szerencsésen körülrepültük kétszer a termet, mintha ő épen csak mutatni akarta volna. jha! illyen tánczosnéval könnyű!

Egyszer Riefkolh Tallián Sidyvel¹⁸² tánczolt; a leány coquette¹⁸³ pillantást vettett utánna. „Ki völt ez?” kérdé Semsey Sarolta¹⁸⁴ egy hautaine¹⁸⁵ mosollyal. „Egy tiszt; nem tudom nevét!” sugá fontosan Sidy. Már nyelvemen völt neve — azonban mit keveredjem belé! Gyönyörű leányka ez a Sidy. Új tánczosink közt feltűnt Gerliczi báró,¹⁸⁶ s Mérey.¹⁸⁷ Polkát játszottak. Jött famosus tánczosom, Riefkolh. Szinte jól esett! Ezután Derra, ki majdnem kizárólag csak velem tánczolta tourait — Ezt Sz[ekrényessy] s végre hozzám futott gratios¹⁸⁸ Rónaym. Ismét mindenki szeme elállott, nagy csudájú táncunkon. De igaz, nagyságunk, növésünk igen öszve illik, s hiszem is, hogy csinosan tánczoljuk. Ezt követé francaise, mellynek nagy colonneját¹⁸⁹ Sz[ekrényessy] velem előtánczoló. Ez után Riefkolh gúny nemével mondá: „ej! mit nem tesznek önből a fürediek! Sopront ön soha nem szerencséltette francaiseal.” — Vegyes tánczok követték ezt; míg ismét francaisea került a sor. Fix tánczosom, Schmerzing nem vala itt, s szépen ülve maradtam. Vigaszomra a szép Fiáth leány is ült, e bútársnémhoz ültem, s vigan elcsevegtük sértett hiúságunkat. Anyám valóban annyi égardal¹⁹⁰ lehetett volna, ez ülve maradt táncz után még egy vígabbat elvárni — azonban megtiltá, tovább tánczolni. A kocsiót már küldve völt, azonban Tercsim, s az előszer megjelent druszám, mégis tánczoltak. Komor valék. Midőn múlt péntek ablakomra támaszkodva, búsan látám túl a lebegő termeteket, keserűen hallám át a

¹⁸⁰ rendezőnek (francia)

¹⁸¹ sok tisztességgel — értsd: tisztességgel szólva (francia)

¹⁸² Tallián Szidónia Szilvágyról (Vas vármegye).

¹⁸³ kacér (francia)

¹⁸⁴ Vélhetően Semsey Józsefné leánya

¹⁸⁵ helyesen: hautain — gögös (francia)

¹⁸⁶ Báró Gerliczy István megyei aljegyző Biharból (Bihar vármegye).

¹⁸⁷ Mérey Károly udvari kincstári titkár Budáról.

¹⁸⁸ kecses (latin)

¹⁸⁹ oszlopba — itt: táncsorba (francia)

¹⁹⁰ helyesen: égarde — tekintet, figyelem (francia)

melodiás¹⁹¹ zenét, avval biztattam magam: annál vígabban leszek mai estén — s íme! — megcsalatkoztam! Az emberek így ugyan szóra nem veheték, hogy francaiseban ülve maradtam — mivel többé nem is táncoltam — de oda vala, Riefkolh ellőtti diadalom! Sz[ekrényessy]vel cotillonra valék elígérve; ha kívántam, hogy R[iefkolh] mint előtánczosnét láthatott volna, s ezt Sopronban is mondhatná — E keringőt egy újabb követé —

Sz[ekrényessy] nem tánczolt, hátam megé ült; Tercsi mellett. Babory. Sz[ekrényessy] ismét ömledező lón. Ma már megpendített themájára tért vissza. Csak egy szót, csak igen, avagy nem!" — Hisz én önt igen kevéssé ismerem még, mindenik szó kimondására! — „Ah! azt pillanatnak kell szülni, nem fontolásnak! mi fontolva van, többé nem érzés!” s a t. — Gludovác is jött.

E keringő vége felé, bejelenteték a kocsi. Sz[ekrényessy], Frohmann, Babory lekiserterek; Vojnitsékkal felültünk. Sz[ekrényessy] a kocsiba segített. Kezemet még az övében tartá — „csak egy vígaszszót, csak egy szót Adéle!” esdeklé. — Valóban olly szerencsétlen arcot csinált, hogy — egy gyenge kézszorítással, e mellett fejem nemet rázásával ültem be. Valóban olly igen sajnáltam őtet, annyira tudám magam hangulátába behelyezni, hogy már nyelvemen vala az „igen” — meg hisz megcsalnád! sугá a lélekismeretesség.

„Engedi e ön reménylenem? — csak igen vagy nem?” De ha igazat mondok, lekötélezem magam némikép. Andrássyné mondá ma Anyámnak, tegnapi inpromptujére¹⁹² kérni akará, de nem látván a sétán, ez elmaradott. Udvarias, ha nem is igaz. Ilka, egy igen kedves más Bezerédy¹⁹³ kis[asszony], s Késmárky kis[asszony] itt valának; sokat voltam velök. Derra szerény, de decidált¹⁹⁴ udvarlóm. R[iefkolh] nem üdvözölt a bálon. Még egy jelenetet Sz[ekrényessy]vel kell feljegyznem. D[él] u[tán] vhist után ama Voyna paciencet¹⁹⁵ csináltam. Jobbról Korcsmáros, balról Szekrényessy átellenemben Anyám ült. Igaz ruhám felségesen állott, hajamban ama szalag coiffure.¹⁹⁶ Sz[ekrényessy] nem ösmeré többé magát — il me devorait par se regards¹⁹⁷ — minden forrott benne — szemei szikráztak. Midőn kész vala a patience, lehajolt, ajkaiaval kezem akará érinteni — észrehevém, s gyorsan visszahúzáam. Ő fel találá magát, s udvariasan mondá, e szép patience mutatásáért akará kezem csókolni; ezt Korcsmáros is kijelenté, s így Anyám tán nem vevé észre, qui il avait perdu latéte.¹⁹⁸ Este velem egy tourát tánczolván, a hangászkar mellett egy „Ah”ot sóhajta. Mi baj? kérdem nevetve. „Ah mit kelle ma hallanom! — hogy Adéle nem tud szeretni!” erre helyünkre értünk, ő öklével homlokára ütött, s „ah!” fojtá magában, s hátam megé állott.

(Folytatjuk)

¹⁹¹ dallamos

¹⁹² váratlanjára (latin) — azaz váratlanul megrendezett összejövetelére

¹⁹³ Sok más dunántúli nemes családhoz hasonlóan a Bezerédy család tagjai is szívesen múltatták idejüket Füreden. 1841 nyarán is ott időzött Bezerédy Mihály táblabíró és felesége Pápáról (Veszprém vármegye), Bezerédy Kálmán táblabíró és felesége Ménfőről (Győr vármegye), Bezerédy Ferenc táblabíró Győrből stb.

¹⁹⁴ levágott, elvégzett — itt: ejtett (latin)

¹⁹⁵ pasziánsz (kártyajáték) (francia)

¹⁹⁶ fejdísz (francia)

¹⁹⁷ felfal engem a tekintetével (francia)

¹⁹⁸ mennyire elvesztette a fejét (francia)

KORMOS GYULA

Öt évszázad orgonistái és
zeneszerzői a soproni evangéliku-
soknál¹

Sopron történetének elmúlt közel 500 évéből mintegy 150 éven át európai szinten is kimagasló zenei életéhez feltétlenül hozzájárultak a város orgonistái és zeneszerzői. A reformáció hozta gyökeres változások hosszú időn át megerősítették a lutheránusok szerepét. Bár az ellenreformáció mintegy száz éven át társadalmi visszaesésüket okozta, egyházzenei ténykedésük Rauch András működése alatt beindult lendületes fejlődése a katolikusok 1674-es templomvisszavétele után sem tört meg. Zenei életük éppen ez idő alatt virágzott fel és élte Psyllius Lukács, Wohlmuth János és Knogler Dániel nevei által fémjelzett fénykorát. Knogler idejében fél évszázadon át a kantátaéneklés a legmagasabb európai egyházzenei műhelyek szintjén állt.² A soproni evangélikusok zenéje tehát a város életében és a nyugati zenekultúra szintjéhez viszonyítva is hosszú időn át kimagasló volt, amely elsősorban orgonistáinknak és zeneszerzőiknek köszönhető. Ők voltak, akik a kezdetkor megalapozták Sopron zenei fejlődést, de ők voltak azok is, akik az evangélikus egyházzene fénykora után lehetőségeik szerint szembeszálltak a racionalizmus templomi zenét eltipró szellemével, majd később újjáélesztették az egyházi muzsikálást, sokszor vezető szerepet vállalva a város zenei életében is. Egy évezred lezártaival röviden összefoglaljuk a közel ötszáz év alatt e pozíciókban működők tevékenységét.

A soproni evangélikusok orgonistái

Sopron evangélikusai kezdettől fogva igényelték a jól képzett orgonistákat. A város többször taníttatta őket külföldön — elsősorban Regensburgban —, így többnyire világot járt, művelt emberek voltak. Meg kell őket különböztetnünk a kántoroktól, akik egy része ugyan tudott orgonálni, de fizetésben és beosztásban is — olykor méltatlanul — lényegesen az orgonisták mögé helyezte őket a kor értékítélete. A kántoroknak általában csak a 17. századtól volt önálló státuszuk. Leggyakrabban mint iskolai tanítók vagy gimnáziumi tanárok működtek, akiknek az iskolai énektanítás, néha a kórus betanítása, az ünnepi alkalmakkor és a temetéseken az ének vezetése és alkalmanként az orgonista helyettesítése volt a feladata. Az orgonisták az

¹ A szerző tanulmánya a Magyar Egyházzene VIII. évf. (2000/2001) *Sopron és környéke evangélikusainak orgonái* c. cikksorozatának 361-380. oldalai között *Sopron — II.* alcímmel megjelent cikke 368-380. oldalak közötti részének bevezetővel ellátott változata, így arra a későbbiek során nem hivatkozunk.

² Bárdos Kornél: Sopron zenéje a 16-18. században. Akadémiai Kiadó, Budapest 1984. (a továbbiakban: Bárdos 1984.) 50-121. p.; Kormos Gyula: Sopron és környéke evangélikusainak orgonái. Sopron — I. In: Magyar Egyházzene VIII. évf. (2000/2001) 61-104. p.

istentiszteletek zenei szolgálatát látták el, így ők orgonáltak, ők vezették a kórust³ és a zenekart, amelyeket a legtöbb esetben ők is tanítottak be.

Alább csak az orgonistákat említjük, s a kántorok ismertetésétől eltekintünk, noha közöttük is voltak kiváló zenészek és zeneszerzők is.⁴

Az átmeneti időszak orgonistái (1532–1606)

A reformáció korában szinte minden templomban hirdették az ígét az új szellemben prédikáló hitszónokok is. Így a több, mint 400 évvel ezelőtti orgonistákról ma már nehéz eldönteni, hogy milyen vallásúak voltak, megmaradtak-e a római katolikus hit mellett, vagy lutheránusoknak érezték magukat. Tekintettel arra, hogy ez idő tájt a városnak csak egy orgonistája volt, aki éppen a legfontosabb istentiszteleten, általában a Szent Mihály-templomban orgonált, e muzsikusokat mindenképpen az evangélikusok orgonistáinak is kell tekintenünk, hiszen a templomot a katolikusokkal közösen használták. Az egykori számadáskönyvek és jegyzőkönyvek mindenestre neveiket és szolgálatukat megőrizték az utókor számára.⁵ (A többi evangélikus istentiszteleti helyen az ekkor még státusszal nem rendelkező kántorok, segédkántorok töltötték be az énekvezető szerepét, s ha tudtak, orgonáltak is.)

Sundlich Gáspár 1532–1535 között.

Kneissel István 1535–1540. (?) április 6-ig volt orgonista, bár az 1540-es dátum téves lehet, ugyanis egy

Knauss nevű orgonistát az 1539-es számadáskönyv szerint 20 hetes próbaidőre alkalmaztak. S mivel közben húsvétkor vendég orgonistát hívtak, így nagy valószínűséggel *Kneissel* 1538 végén már távozott állásából.⁶

*Kellner Lőrinc*⁷ 1540–1549 között volt orgonista. 1543–1548 között adószedőként is dolgozott, s így a külső tanács tagja is volt. Jómódú lehetett, mert több ingatlanja, valamint regálja és virginalja is volt.

Antal mestert 1549. szeptember 25-én fogadták fel Kellner utódjául, ő azonban csak 1550. április végéig, mintegy 7 hónapig működött hivatalosan.

Pircker Ulrich 1551. július 4-től 1553-ig volt orgonistája Sopronnak. Münchenből jött, s a Szent János-templommal szemben volt a háza.

³ Az 1500-as évek elején még általában az iskolamester feladata volt a kórus vezetése.

⁴ Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története. Kiadta a Soproni Ág. Hitv. Evang. Egyházközség. Sopron, 1917. (továbbiakban: Payr 1917.) 146. p. Payr Sándor a korai időszak orgonistáinak névsorát Gamaufnak a városi és egyházi számadásokból, jegyzőkönyvekből kiírt jegyzéke alapján állította össze.

⁵ Bárdos 1984. 14–18, 22–23, 27–34, 368–369. p.; Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron 1939. (a továbbiakban: Bán 1939.) 112, 115. p.; Payr 1917. 146. p. Noha az orgonisták szinte kivétel nélkül németajkiúk voltak, mégis — a szakirodalom eddigi gyakorlatának megfelelően — nevüknek egységesen a magyar megfelelőjét használjuk.

⁶ A két név feltűnő hasonlósága alapján, az írásmód korabeli ingadozásának ismeretében elképzelhető, hogy mindkét esetben ugyanazon személyről van szó, akit esetleg a szolgálatával kapcsolatos problémák miatt alkalmaztak újólal próbaidőre. A kérdést csak újabb források esetleges felbukkanása döntheti el.

⁷ Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron 1939. 118. p.; Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. Akadémiai Kiadó, Budapest 1982. (a továbbiakban: Házi 1982.) 220. p. [2256] sorszám alatt. (A szögletes zárójelben lévő számok a Házi által alkalmazott mutatószámokat jelentik.)

Gergely orgonistát 1553-ban alkalmazták, de fél évi szolgálat után meghalt.

Güntzel Lőrinc 1554. április 24-én állt szolgálatba, s valószínű, hogy 1556 közepéig volt állásban, ugyanis augusztusban már új orgonistát vettek fel. S mivel az új orgonista csak két évig tevékenykedett, 1558-tól ismét Güntzelt alkalmazták 1561-ben bekövetkezett haláláig.

Seibitz (Seibnicz, Seubnicz) *Pétert* 1556. augusztus 26-án vették fel, de két év múlva, 1558 Szt. György napján megvált állásától. Ő egyébként orgonaépítő is volt, akire (társával együtt) később a Szent Mihály-templom új orgonájának építését bízták. Ez nagy kitüntetésnek számított, hiszen az 1700-as évek végéig ezen vidék nagyobb városaiban szinte kizárólag külföldi orgonaépítőre bízták az új hangszerek építését.

Siessmilch Bertalan 1563 közepétől 1564 májusáig, majd

Zeyner (Zeiller, Zeillner) *János*⁸ 1564–1572 között volt Sopron orgonistája.

Urmannsfelder Lőrinc 1572-ben, utódja

Metzler Gábor Ferenc pedig 1573–74 között élvezte a Szent Mihály-templom orgonista javadalmát.

1575-től 1582-ig nem maradt fenn feljegyzés az orgonistákról. Mivel ez egybeesik a két felekezet békés viszonyának felbomlásával, talán emiatt nem töltötte be senki sem az orgonista állást. Az ok természetesen az is lehetett, hogy egyszerűen nem volt erre alkalmas személy. A kieső időszakra mindössze egy utalás található: később, 1595-ben *Huenek Gábor* prédikátort azzal ajánlják a tanácsnak, hogy ő azelőtt — talán éppen ebben az időben⁹ — orgonista volt Sopronban.

Guldner Mátyás 1582-től 1584 szeptemberéig töltötte be az orgonista állást, ezután Bécsújhelyre költözött, ahonnan mint orgonaépítőt hívták át Sopronba a Szent Mihály-templom orgonajavítási munkáinak befejezéséhez. Bár a két felekezet korábbi jó viszonya ekkorra már teljesen megromlott, mégis feltételezhető Guldner lutheránus mivolta: 1584-ben ugyanis éppen akkor távozott Sopronból, amikortól az evangélikus istentiszteletek mintegy 20 évre megszűntek.

Miután az evangélikusok vallásszabadságát a királyi rendelet megvonta, a soron következő orgonisták, úgymint *Herrenhandt János Kristóf* (1584–1586?), *Sturm István* (1591), *Fischer Lipót*¹⁰ (1591–1596), *Akács István*¹¹ (1597–1598) és *Auerswald János Jakab* (1598–1605) katolikus szolgálatban álltak. Bár ez még nem jelenti azt, hogy mind valóban katolikusok voltak, hiszen Sopron evangélikusainak létszáma a tiltás ellenére is rohamosan növekedett.

⁸ Uo. 971. p. [11897].

⁹ Bárdos 1984. 29. p. szerint talán 1586 és 1589 között működött Sopronban.

¹⁰ Vö. Bán 1939. 117. p.

¹¹ Házi 1982. 20. p. [58] szerint Agatsh, Payr 1917. szerint Akách.

(Akács István személye jó példa erre, mivel szülei — Akách Miklós plébános és Michkó Éva — Gerengel Simon evangélikus lelkész előtt kötöttek házasságot. Evangélikus mivoltát támaszthatja alá az, hogy — valószínű vallási okból fakadó — összeférhetetlensége miatt a katolikusok 1598-ban menesztették.)¹²

Orgonisták az evangélikus egyház felvirágzásának és zenei fénykorának időszakában (1606–1781)

Az 1606-os bécsi béke a reformáció győelmét jelentette, ettől kezdve már egyértelmű, hogy kik voltak az evangélikusok orgonistái.

*Pfarrkircher Szilveszter*¹³ már hosszabb ideig, 1614–1629-ig volt az evangélikusok orgonistája. Fizetése, lakása és a hangszerek miatt sokat panaszkodott, így nem volt népszerű a városatyák előtt, akik már 1616–1618 között kifogásolták magatartását és hiányos tudását, sőt elbocsátását is szorgalmazták. Erre azonban nem került sor, bár közben volt jelentkező az állásra. A pályázót a tanács nem vette fel, talán azért, mert a közepes tehetségű Pfarrkirchernél is szerényebb képességű volt. Pfarrkircher gyakran lakodalmakban is muzsikált, de olykor már nem őt hívták meg. A tanács csak a megfelelő alkalomra várt, hogy elbocsássa, ugyanis még a tevékenysége alatt működő Wigeleb Bálint —jóllehet csak kántor volt— nemcsak színvonalas, de tevékeny muzsikusként is bizonyult. Pfarrkirchert végül 1629-ben elbocsátották, s helyére egy kiváló muzsikust, Rauch Andrást került.

*Rauch András*¹⁴ (*1592, †1656) A Sopronhoz közel fekvő ausztriai Pottendorfban született. 1610-től 1625-ig Hernalsban (ma Bécs XVII. kerülete) működött. A vallásüldözés miatt volt kénytelen 1628-ban elhagyni a Bécs melletti inzersdorfi orgonista állását, ahol 1627-től az alsó-ausztriai evangélikus rendek alkalmazásában állott. Sopronban talált menedéket, itt 1629-től 1656-ban bekövetkezett haláláig volt orgonista. Amikor Sopronba érkezett, négy addig megjelent művének köszönhetően már ismert zeneszerző volt. Sopronban sem csak orgonistaként és karnagyként, hanem zeneszerzőként is működött, akinek számos városi ünnepélyen, hangversenyen, sőt még az 1634-es soproni országgyűlésen is – a király és más előljárók előtt – felcsendültek alkalmi kompozíciói. Soproni tevékenysége alatt Nürnbergben, Bécsben és Luzernben is megjelentek művei. 1643. március 30-án szerzett polgárjogot. Sajnos, gazdag zeneszerzői terméséből alig maradt fenn valami. Az ő működésével kezdődött el a soproni evangélikusok zenéjének virágkora.

¹² Bárdos 1984. 27–30. p.

¹³ Uo. 42–44, 50. p. és Payr 1917. 249., 255. p.

¹⁴ Bárdos 1984. 50–53, 58–66, 68, 74–79. p.; Mollay Károly: Rauch András Sopronban, SSz. 46 (1992) 289–311. p.; Josef Pausz: Rauch András: egy evangélikus muzsikust az ellenreformáció viszonyrendszerében, SSz. 46 (1992) 193–212. p.; Uő: Andreas Rauch. Ein evangelischer Musiker – 1592–1656. Evangelische Pressverband in Österreich, 1992.; Nagy Alpár: Rauch András Házi Jenő kéziratot hagyatékában, in: Házi Jenő emlékkönyv, szerk. Dominkovits Péter, Turbuly Éva, Sopron 1993. (a továbbiakban: Házi Emlékkönyv 1993) 63–112. p.; Házi 1982. 726. p. [8622]; MGG Lexikon Die Musik in Geschichte und Gegenwart Hg. Friedrich Blume Bd.1–16. Kassel-Basel 1949–1979. (továbbiakban MGG) 11. kötet 25–26. p.; Zenei lexikon (Brockhaus–Riemann) 1–3. kötet Zeneműkiadó, Budapest 1983–85. (a továbbiakban Brockhaus: Zenei lexikon) 3. köt. 186. p., valamint e cikk Zeneszerzők a soproni evangélikus gyülekezetben c. fejezetében!

Minden bizonnyal ő Sopron eddigi legnagyobb, legrangosabb evangélikus zeneszerzője.

*Psyllius Lukács*¹⁵ (*?, †1685) a csehországi Deutschbrod (Znaim) városából származik. 1638(?)–1648 között a soproni gimnáziumban tanult. Gimnazistaként tagja volt az énekkarnak, majd később a zenekarnak is. A tanács által adott útiköltségen 1648-ban külföldön végzett tanulmányokat. 1649-től a gimnázium tanára és ismét a zenekar tagja. 1656-tól haláláig az evangélikusok orgonistája, karmester és zeneszerző. Művei nem maradtak fenn, egyedül arról a motettájáról van tudomásunk, amit a városnak ajánlott. Csaknem 30 évig tartó működése alatt megőrizte az evangélikus egyházzene Rauch munkássága nyomán kialakult magas színvonalát, sőt, a zenei élet az ellenreformáció során, a templomok visszaadását követően is tovább virágzott.

*Wohlmuth János*¹⁶ (*1643, †1724) Ruzshton született, középiskoláit Sopronban végezte, ahol zenét is tanult és a zenekarnak is tagja volt. 1663–65 között Boroszlóban az Elisabethaneum diákja volt. 1665-től 1667-ig a wittenbergi egyetemen tanult, majd Samuel Lange lipcsei superintendens meglátogatása után visszaköltözött szülővárosába, Ruzsutra. 1667–1674 között a ruszti iskola rektora volt. Ekkor nagybátyja, Kusser János is Ruzshton dolgozott kántorként. A ruszti evangélikus templom és iskola elvétele után Regensburgban magánórákból élt. 1686-ban a soproniak felajánlották neki az orgonista állást, amit ő ez év áprilisában el is fogadott. Emellett ének- és zeneoktatást is végzett. 34 éven át szolgálta kiváló képességeivel egyházát. Nagyszámú magántanítványa között Eszterházy Pál nádor és főispán (maga ugyancsak kiváló muzsikus) két gyermekét, Mihályt és Gábort is oktatta virgináljátékra. Minden bizonnyal gazdag zeneszerzői terméséből csak kevés műve maradt fenn. 1720-ban Knogler Dánielnek adta át az orgona kulcsait, 1721-ben pedig iskolai állásától is megvált gyenge látása miatt. Haláláig, 1724-ig nyugdíjasként élt Sopronban.

*Knogler Dániel*¹⁷ (*1699, †1772)¹⁸ 1718-ban a soproni gimnázium és kórus tagja, amikor a konvent Regensburgba küldte zenét tanulni, hogy majd 1720-ban a megromlott látású Wohlmuth János méltó utódja lehessen. 1740. április 11-én esküszik fel soproni polgárnak. Egyházát 52 éven át szolgálta mint orgonista és karnagy. Regensburgban nagy hatást tett rá Christoph Stolzenberg, aki a regensburgi evangélikus gimnázium tanára volt, és a gyülekezet zeneigazgatójaként hét évfo-

¹⁵ Bárdos 1984. 71–72, 79–80, 94–95, 98–99, 371. p.; Házi Emlékkönyv 1993. 95–96.; Házi 1982. 184. p. [1828], továbbá Brockhaus: Zenei Lexikon 3. köt. 161. p.; Szabolcsi Bence – Tóth Aladár: Zenei lexikon I–III. kötet, Zeneműkiadó, Budapest, 1965. (a továbbiakban Szabolcsi: Zenei Lexikon) III. köt. 158. p., valamint ld. e cikk *Zeneszerzők a soproni evangélikus gyülekezetben* c. fejezetében!

¹⁶ Bárdos 1984. 83, 99–101, 107, 110, 198, 372. p.; Fiedler, Karl: Geschichte der evangelischen Pfarrgemeinde A. B. in Rust. Eisenstadt 1951. 20–21.; Házi 1982. 961. p.; MGG 3. köt. 1568. p., 13. köt. 1072. p.; Payr Sándor: Wohlmuth János orgonista és karmester, Sopron jeles zeneművésze Sopronvármegye 1929. január 1, 3, 4, 5. számai; Brockhaus: Zenei Lexikon 3. köt. 666. p.; Szabolcsi: Zenei Lexikon III. köt. 671. p., továbbá ld. e cikk *Zeneszerzők a soproni evangélikus gyülekezetben* c. fejezetében!

¹⁷ Bárdos 1984. 110–121, 375. p., továbbá Házi 1982. 252. p. [2602], továbbá e cikk *Zeneszerzők a soproni evangélikus gyülekezetben* c. fejezetében.

¹⁸ Evangélikus halotti anyakönyv (továbbiakban: EvHa), Soproni Evangélikus Gyülekezeti Levéltár (továbbiakban: EvLt): 1772/30. március 7/10-i bejegyzése alapján 72 évet és 4 hónapot élt. Születési dátumát nem sikerült fellelni, ez azonban az előbbi bejegyzés alapján megbízhatóan kiszámítható.

lyamnyi kantátát komponált. Valószínűleg Knoglernek köszönhető, hogy Stolzenberg¹⁹ műveiből több, mint 110 található a soproni evangélikus könyvtár kottatárában, amelyeket teljes bizonyossággal rendszeresen előadtak. Knogler tevékenysége alatt a kantátaéneklés virágkorát élte Sopronban.²⁰ Hétről hétre más-más művek – nem csak kantáták – csendültek fel a templom karzatán.

Orgonisták a felvilágosodástól napjainkig (1781–2001)

*Seybold István*²¹ (*1753?, †1831) Knoglert már betegsége idején is helyettesítette, de csak több hónappal Knogler halála után, 1772. december 28-án nevezte ki a konvent. Az ének- és zenekar vezetését valamint az énekesek betanítását azonban teljesen Wanko András kántorra bízta. Csak a templom felépítése után vezényelte Seybold őket, de sajnos nem sokáig, mert a konvent rövidesen felszámolta mindkét együttest.²² A polgárjogot 1794-ben szerezte meg. 1826-ban az egyházi zeneiskola megalapítására kiírt pályázaton ő is indult, a konvent azonban – elismerve érdemeit – korára való tekintettel mégsem órá bízta a zeneiskola vezetését. Öt évvel később, 78 éves korában hunyt el.²³

Süssmann Károly Vilmos csak 1835 augusztusától volt orgonistája a gyülekezetnek. Seybold után 1830-tól ifj. Wanko András kántor működött helyettes orgonistaként.²⁴ Süssmann, aki énektanár is volt, énekegyüttesével a soproni Zeneegyesületben, a líceum dísztermében mutatkozott be, azonban a társulás további sorsáról nem tudunk. Ifj. Wanko halála után, 1840. szeptember 11-től átvette a kántori teendőket is, s e hármas minőségben 1846. augusztus 9-ig működött.²⁵

*Altdörfer Keresztély*²⁶ (*1825, †1898.) gutenbergi születésű orgonista és zeneszerző. A gyülekezet az akkor Esslingenben élő Altdörfert is felkérte, hogy pályázzon a megüresedett orgonista állásra. A meghirdetett pályázaton 7 jelentkező közül őt választották²⁷ meg Süssmann utódjául. 1847-től működött Sopronban mint evangélikus egyházi orgonista és karigazgató. A soproni „Dalfűzér” férfikar megalapítója és karnagya volt. Ő szervezte meg az első országos énekkari találkozót. A soproni Zeneegyesület számos hangversenyét ő vezényelte. Többször fellépett templomi kórusával világi hangversenyeken, ahol népdalfeldolgozásokat – köztük saját

¹⁹ Bárdos 1984. közlésével ellentétben a néhai Stolzenberg-kutató, Jürgen-Peter Schindler szerint nevét Stoltzenberg-nek írta, ezt a változatot említi Brockhaus: Zenei Lexikona is.

²⁰ Bárdos 1984. 111. p.

²¹ Uo. 121–122, 176–180, 202–205, 378. p.; Házi 1982. 845. p. [10155]; EvHa VI. köt. 125., 1831. május 30.

²² Bárdos 1984. 178. p.

²³ EvHa: 1831. május 30., 76. pont, 125. p.

²⁴ Nem Bitroff volt az orgonista, mint ahogy azt Rusznayk Ferenc említi, amikor a soproni orgonistákat kéziratában felsorolja (Evtl), vagy ahogy ezt Papp József: A soproni evang. tanítóképző-intézet története 1858–1908. Sopron 1908. c. kiadványában említi, hiszen a számadás (továbbiakban KR) szerint ilyen címen más vette fel ezen évek alatt mind az orgonista, mind a kántor fizetését.

²⁵ Csatkai Endre: A soproni képzőművészeti és zenei művelődés története 1848–1948, Soproni Szemle 3–4. szám. Sopron 1962. (a továbbiakban: Csatkai 1962.) 42. p.; Evtl: 1834–1846. évi KR. Süssmann talán elköltöztetett a városból, mivel az EvHa adatait 1874-ig vizsgálva nem derült ki halálának napja.

²⁶ Csatkai 43–44. p.; Magyar Életrajzi Lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967. I. kötet 26. p.; Brockhaus: Zenei Lexikon I. köt. 42–43. p.; Szabolcsi: Zenei Lexikon I. köt. 59. p., továbbá ld. e cikk *Zeneszerzők a soproni evangélikus gyülekezetben* c. fejezetében!

²⁷ Evtl: KR 1846. dec. 17. és I. 766. pályázati iratok.

műveket is – énekeltetett. Főleg férfikari műveket komponált. Bartók Béla első önéletrajzában azt írta, hogy Altdörfer Keresztély volt felfedezője, amikor gyermekként Nagyszöllősen megismerte. Az evangélikus templom 1884-ben épített, mesze földön híres Walcker-organája az ő útmutatásai szerint készült.

Altdörfer Viktor²⁸ (*1860, †1940) organista és zongoraművész, Altdörfer Keresztély fia. Első nyilvános zenei szereplése 13 éves korában volt. Zenei tanulmányait Bécsben és Lipcsében végezte, ahol zongora- és orgonaművészi oklevelet és matematika-tanári diplomát szerzett. 1887-ben apja utódként, nyilvánosan meghirdetett pályázaton került a soproni „*organista és kántori állomásra*”.²⁹ Nemcsak, mint organista és karnagy működött, hanem mint zenepedagógus is. A soproni Zeneegyesület több nagyszabású hangversenyét ő vezényelte. Néhány éven át a soproni Zeneegyesület ének- és zenekarát is vezette. Számos zongorahangverseny szólistája volt. Rendkívüli improvizációs képességgel rendelkezett, korálelőjáték rögtönzéseit emlékeztetések maradtak. Altdörfer Viktor sokat tett Bach zenéjének újjáélesztéséért. Peschko Zoltán őt tartotta a legjobb magyar organistának.³⁰

Amminger (Szentgyörgyi) Kálmán (*1903, †1976.) Pozsonyban született, tanítóként 1925-ben kezdett Sopronban dolgozni, majd 1933-ban vette át Altdörfer Viktortól az organista és karigazgatói feladatokat. Már fiatal tanítóként sokat foglalkozott orgonákkal. Szoros kapcsolatot tartott az akkori legismertebb hazai organistákkal. Amikor az organista teendőket átvette, a gyülekezet vezetőségénél kezdeményezte az orgona modernizálását és bővítését az orgonareform elvei alapján. Ennek eredményeként 1948-ban készülhetett el a régi sípok felhasználásával egy hárommanuális hangszer. Egyházi funkciói mellett gyakran adott orgonahangversenyt, melyeken a legnagyobb Bach-, C. Franck- Widor-, Guilmant- és Liszt-művek is elhangzottak.³¹ Turistáknak először ő tartott rendszeresen orgonahangversenyeket; ezt a hagyományt az utána következő organisták is folytatták 1987-ig. 1974-ben vonult nyugállományba.

Valtinyi Gábor (*1945) gyermekkori zenei tanulmányait a budapesti Bartók Béla Zeneművészeti Szakiskolában Gergely Ferencnél folytatta, majd egy évet elvégzett a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola karvezetés szakán Soproni József, Fasang Árpád, Szőnyi Erzsébet, Bárdos Lajos és Maros Rudolf tanítványaként. 1964-ben a budapesti Fasori evangélikus gyülekezet organista-karnagya lett, ezzel párhuzamosan a kántorképzőn is tanított. Eközben egy nyáron a drezdai Kirchenmusikschule-ban Christoph Albrechnél hospitált, s tanulmányozta a szászországi barokk hangszereket valamint a Jehmlich-orgonagyár munkálatait. 1970-ben elvégezte a Teológiai Akadémiát, majd Sopronban helyezkedett el, mint organista és egyházmegyei segédlelkész. 1971-től a Győr-Soproni Ev. Egyházmegye zenei előadója lett, 1975-től a Nemzetközi Himnológiai Munkaközösség (IAH) tagja volt. 1977-től az Országos Filharmónia művésze. Az MTA Zenetudományi Intézetének

²⁸ Csatkai 1962. 51–60. p.; Magyar Életrajzi Lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967. I. köt. 26. p.; Brockhaus: Zenei Lexikon I. köt. 43. p., valamint Szabolcsi Zenei Lexikon I. köt. 59. p.

²⁹ Zenelap II. évf. 7. szám, 1887 március 1. 56. p.

³⁰ Evangélikus Népiszkola 1940. 119–120. p.

³¹ Evt: Amminger-hagyaték.

megbízásából elkészítette a soproni ev. egyház régi kottatárának jegyzékét, ennek során fedezte fel Wohlmuth János egyetlen fellelhető egyházi zeneművét (*Miserere*), valamint Stolzenberg elveszettnek hitt kantátáit. 1978-tól polgári foglalkozású lett, de továbbra is rendszeresen hangversenyezett.³²

Laborczy Erzsébet (*1954) orgonatanulmányait Trajtler Gábornál végezte, majd 1979-től lett a soproni evangélikus templom orgonistája. Működése során rendszeresen adott orgona- és kórushangversenyeket. Új énekkart szervezett, amellyel a nagyobb ünnepi istentiszteleteken végzett szolgálatok mellett számos hangversenyt adott Sopronban és az országban. Hazai fellépésein túl két finnországi, egy észtországi és egy berlini hangversenykörúton vett részt kórusával.³³ 1991-es távozása után elvégezte a szombathelyi Berzsényi Dániel Főiskola ének-egyházzene szakát, majd a grazi Universitát für Musik und Darstellende Kunst egyházzene szakán képezte tovább magát. 1996 óta a Berzsényi Dániel Főiskolán egyházzene-irodalmat és orgonajátékot tanít.

Róth Márton (*1973) zenei tanulmányait Hartán kezdte, majd Kalocsán folytatta, később Szegeden a Zeneművészeti Szakközépiskolában zongora- és orgona szakon tanult. 1991-ben elkezdte a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Szegedi Konzervatóriumának orgona szakát, miközben felvételt nyert a bécsi Universitát für Musik und Darstellende Kunst evangélikus egyházzene szakára, ahol orgonálni Hans Haselböcknél, majd Peter Planyavskynál tanult. 1998-ban a művészetek magisztere címmel végzett. 1998 óta a soproni Berzsényi Dániel Evangélikus Líceum énektanára, 1999 óta az evangélikus templom orgonistája.³⁴

Zeneszerzők a soproni evangélikus gyülekezetben

A reformáció időszakából oly kevés zenei irat és feljegyzés maradt fenn, hogy ezek alapján ma már nem állapítható meg teljes bizonyossággal: voltak-e akkoriban a lutheránus szellemű muzsikuskok között zeneszerzők? Így a reformáció kezdetétől 1600-ig konkrét adatok hiányában nem sikerült zeneszerzőt név szerint feltárni. Azonban akkoriban a képzett muzsikuskok nagy része – akik nélkül az evangélikus egyházi zene felvirágzása aligha lett volna lehetséges – a kor gyakorlatának megfelelően értett a zeneszerzéshez is. Sajnos, az idők folyamán a kották jelentős részének nyoma veszett, sok fennmaradt kompozíciónak pedig a szerzőjét nem sikerült azonosítani. Mégis, számos forrás igazolja a soproni muzsikuskok zeneszerzői tevékenységét.

³² Valtinyi Gábor közlése alapján.

³³ Dr. Kormos Gyula: Zenei élet a soproni evangélikus templomban 1979. augusztus – 1992. augusztus között (Kézirat, Evlt)

³⁴ Róth Márton közlése nyomán.

A barokk kor zeneszerzői

Holzhauser Farkas (*?, †1638) az alsó-ausztriai Purbachból származik, s előzőleg Kőszegen működött tanítóként. 1630-ban, Wigeleb Bálint halála után – talán az akkor már Sopronban működő Rauch javaslatára – őt vették fel a kántori állásba. Wigeleb hagyatéki leltárában már szerepel Holzhauser egy műve, aminek azóta nyoma veszett. Holzhauser alig több, mint egy évig tartó tevékenysége után egy bárótól magántanítói állásra kapott meghívást, azonban 1634-ben visszatért soproni kántori állásába, ahol 1638-ban bekövetkezett haláláig működött.³⁵

Rauch András (*1592, †1656) életrajzát fentebb az orgonisták között ismertettük. Zeneszerzői munkásságával itt külön nem foglalkozunk, mivel személyét nemcsak a hazai, de a külföldi zenei lexikonok (MGG) is részletesen tárgyalják. Működése alatt az evangélikus egyház zenéje európai színvonalat ért el.³⁶

Psyllius Lukács (*?, †1686) a soproni gimnázium tanáraként és az evangélikusok orgonistájaként zeneszerzéssel is foglalkozott, műveit azonban nem ismerjük. Mindössze arról a motettájáról maradt fenn levéltári dokumentum, amelyet – Rauch szokását követve – 1660-ban juttatott el jókívánságaival a városi tanácsnak.³⁷ Ha művei kiadására gondolt is, 1673-tól az ellenreformáció miatt erre már nem volt lehetősége.

*Capricornides (Capricornus) Sámuel*³⁸ (*1629?, †1665) 1640-ben még az evangélikus gimnázium kórusának a tagja volt. A soproni anyakönyvek hiányában nem tudjuk, hogy pontosan meddig maradt Sopronban, komponált-e a kórus vagy a zenekar számára. 1649-től Pozsonyban házitanítóként működött. Neve azonban mindenképpen említésre méltó, ugyanis 1651–57 között a pozsonyi egyház zeneigazgatója lett, majd Stuttgartban elnyerte az udvari karmesteri állást, ahol híres zeneszerzővé vált.

*Kusser János*³⁹ (*1626, †1695) 1649–53 között a körmöcbányai egyház segédkantora és az iskola zenetanára volt. Kortársai jó muzikusnak tartották. Valamikor 1653–55 között, Rauch működésének utolsó éveiben érkezett Sopronba. A gyülekezetben 1657-ig működött tanárként, kántorként és zeneszerzőként. Mivel Pozsonyban Capricornus Stuttgartba költözésével a zeneigazgatói állás megüresedett, 1657 tavaszán Pozsonyba költözött, ahol 1672-ig látta el e tiszteket. 1672–74 között Ruszton volt kántor, majd az ellenreformáció miatt ő is Stuttgartba távozott.

*Kern Tóbiás*⁴⁰ evangélikus gimnáziumi tanár és zeneszerző volt. Igen keveset tudunk róla. Csatkai Endre történész kutatásai tárták fel, hogy szerzeményéért 1657-ben a ruszti gyülekezet pénzbeli elismerésben részesítette, sőt a rusztiak a szőlamok bekötésére is áldoztak. Szenvedélyes, szabadszajú ember lehetett, mert I. Lipótra

³⁵ Bárdos 1984. 45, 53–58, 68, 370. p.; Bán 1939. 190. p., továbbá ld. e cikk *A soproni evangélikusok orgonistái* c. fejezetében!

³⁶ Házi Emlékkönyv 1993. 63–112. p.; MGG 11. köt. 25–26. p.; Brockhaus: Zenei Lexikon 3. köt. 186. p.; Szabolcsi: Zenei Lexikon III. köt. 190. p. *Concentus votivus* c. kórusműve, Jancsovics Antal kiadásában a SSz. 46 (1992) 312–332. oldalain látott napvilágot.

³⁷ Bárdos 1984. 80, 371. p.; Házi Emlékkönyv 1993. 96. p.; Brockhaus: Zenei Lexikon 3. köt. 161. p.

³⁸ Bárdos 1984. 70, 71, 76, 371, 623. p.; MGG 2. köt. 818–821. p.

³⁹ Bárdos 1984. 75–76, 80, 99, 102, 371. p.; MGG 2. köt. 818. p. és 7. köt. 1913. p.; Brockhaus: Zenei Lexikon 2. köt. 369. p.

⁴⁰ Bárdos 184. 82–83, 279, 371. p.

tett csúf megjegyzéséért, illetve esküvője éjszakáján más zenészekkel együtt elkövetett éjszakai trombitálásáért börtönbüntetést kapott. Mivel Sopronban 1657–72 között 5 évig működött, nincs okunk feltételezni, hogy gimnáziumi tanári működése során felhagyott volna a komponálással.

Schubert János⁴¹ evangélikus lelkész, Schubert Pál evangélikus lelkész fia, már 1631-ben tagja volt a zenekarnak. Apja temetésére 1649-ben az iskola rektora egy „*Euthanasia*” című gyászódát írt, amelyet ezúttal nem Rauch András zenésített meg, hanem Schubert János. Műve nyomtatásban is megjelent. A szoprán és alt szólóra, két 2–8 szólamú vegyeskarra írt kompozíció számozott basszussal ellátott kísérettel rendelkezik. A homofón szerkesztésű egytétéles művet az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.

Wohlmuth János⁴² (*1643, †1724) életrajzát az orgonisták között felvázoltuk. Minden bizonnyal gazdag zeneszerzői terméséből csak kevés műve maradt fenn. Egyetlen ismert egyházi műve az 1696-ban komponált 5 szólamú zenekari kíséretes *Miserere*. Tudunk zsolnárfeldolgozásairól is, mivel címlapjai illetve zsolnárszövegeinek másolatai töredékesen fennmaradtak. Neki tulajdonítható a Stark-féle virginálkönyv is.

Grünler (Gründler) Gottlieb⁴³ (*1668, †1731) Regensburgban született, de Sopronba Pozsonyból jött 1687 körül, fiatal házasként. 1693-tól Wohlmuth-tól átvette a diszkantisták tanítását. Kántorként közel annyi fizetést kapott, mint Wohlmuth János, ami nagy elismerést jelentett. 1717-ben, a reformáció 200 éves emlékünnepeére, Dobner Ferenc „*Wie alt ist Luthers Lehr?*” kezdetű szövegére komponált egy áriát zenekari kísérettel, melyet az evangélikus konventnek dedikált, s amelyért szép tiszteletdíjat kapott. Sajnos, a mű sorsa és Grünler további zeneszerzői tevékenysége ismeretlen. 1726-ban egészségi állapota megromlott, s 63 éves korában elhunyt.

Russ (Ruess) János Kristóf (*1677, †1750) 1686-ban Wohlmuth János fiával együtt mint diszkantista működött az együttesben, tíz évvel később már hegedűsként szerepelt a zenekari tagok között. Név szerint 1696-ig említik a számadáskönyvek. Az I. József halála alkalmából 1711-ben tartott gyászistentiszteleten hangzott el egy műve. Életéről és zeneszerzői tevékenységéről csak annyit tudunk, hogy a zenekarban 1686–1716 között játszott, s 72 éves korában „*Hochchordirector*”-ként halt meg.⁴⁴

Knogler Dániel⁴⁵ (*1699, †1772) fent vázolt orgonista és karnagy pályája mellett zeneszerző is volt. Bár egyetlen műve sem jelent meg nyomtatásban, valószínű, hogy a soproni kottatárban található sok névtelen kantáta jó részének ő a szerzője. Rendszeres zeneszerzői tevékenységének bizonyítéka az a konventi jegyzőkönyv,

⁴¹ Uo. 58, 74–75, 81, 82, 83, 323, 325, 371. p.; Hamar Gyula: A soproni evangélikus igehirdetők, Soproni evangélikus gyülekezeti lap V. évf., 1–3. szám, 1942. március 29. 3. p.; Házi 1982. 829. p.

⁴² Bárdos 1984. 99, 107, 549. p., továbbá MGG 3. köt. 1568. p. és 13. köt. 1072. p.

⁴³ Bárdos 1984. 100, 104, 109, 111–112, 114, 373. p.

⁴⁴ Bárdos 1984. 100, 105, 108, 372. p.; Evangélikus keresztelési anyakönyv: 1677. szept. 30.; EvHa: 1750. febr. 15.

⁴⁵ Bárdos 1984. 118–119, 375. p.

melyben a konvent Knogler Wohlmann kántorral kibékíteni igyekszik: „...a művek előadásában havonként váltsák egymást [...] Knogler, mint idősebb, az egész hónapban át vezényelje saját és mások műveit, a következő hónapban pedig ugyanezt tegye a kollégája.”⁴⁶

Wohlmann Sámuel⁴⁷ (*1710, †?) szülei 1723-ban hozták Sopronba diáknak. 1723–24 között diszkantistaként, majd 1725–30 között tenoristaként említik. 1743-ban szerzett polgárjogot. 1732–46 között a gyülekezet kántora. Heves természete és szakmai féltékenysége miatt összetűzésbe került Knogler Dániel orgonistával. Más alkalommal lelkész főnökét is durván megsértette, azonban a jegyzőkönyv szerint „e faragatlan és gőgös embert ez esetben mégsem bocsátották el”. 1746 februárjában lemondott állásáról és távozott Sopronból. Boroszlóban hunyt el. A soproni kottatárban fennmaradt sok korabeli névtelen kantáta szerzőjeként Knogler mellett Wohlmann jöhet számításba. Egy négyszólamú, zenekari kíséretes Kyriéje és Gloriája, valamint a még tenoristaként 1728-ban számozott basszussal összeállított korálkönyve fennmaradt Sopronban.

Koseck Mihály⁴⁸ (*1719?, †1767) a soproniak meghívására 1746-ban érkezett Regensburgból kántornak. Koseck 22 fennmaradt műve között 4 kantáta található a soproni kottatárban. 1759-ben betegsége miatt lemondott állásáról, s csak az esti istentiszteleteken orgonált haláláig.

A 19. és 20. század zeneszerzői

Altdörfer Keresztély⁴⁹ (*1825, †1898) mint orgonista és karigazgató 1847-től működött a gyülekezetben. Főleg férfikari műveket írt és evangélikus korálokot harmonizált. Ő szerkesztette a dunántúli evangélikus egyházkerület 1873-ban megjelent, széles körben elterjedt, több kiadást megért korálkönyvét. Egyházi műveken túl népdalfeldolgozásai is ismertek voltak.

Kapi Gyula⁵⁰ (*1850, †1923) nyolc éves korában elvesztette szüleit és három testvérét. Rokonai és pártfogói nevelték, többek között Pálffy József, a soproni Tanítóképző-Intézet alapítója. A soproni Líceumban kitűnő tanuló volt, zenei tehetsége már korán megmutatkozott. 14 éves korában zenetanítással enyhítette anyagi gondjait. Minden vonós hangszeren játszott, de zongorán és orgonán mesteri fokon.

⁴⁶ Nem Knoglerben volt a hiba, ő legfeljebb csak türelmét veszthette a nála fiatalabb Wohlmannal szemben, akinek durvaságát egy későbbi jegyzőkönyv is megörökítette. Ld. Konventi Jegyzőkönyvek (Evl) 1741. nov. 25.

⁴⁷ Bárdos 1984. 112, 114–115, 118–120, 375, 549, 610. p.; Házi 1982. 960. p. [11746].

⁴⁸ Bárdos 1984. 112, 114, 116–118, 120–121, 377, 387, 455–460. p.

⁴⁹ Chorálkönyv Ágost. Hitv. Evang. Egyházközségek használatára (II. kiadás). Sopron 1897.

⁵⁰ Eredeti neve Knapp Gyula. A dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerületi Soproni Tanítóképző-Intézet 54-dik értesítője az 1911–12. iskolai évről. Sopron 1912.; Korálkönyv a magyarországi ágost. hitv. evang. egyházközségek használatára. Luthertársaság könyvkiadóhivatala, Budapest 1912.; Magyar Éneklő Kar 90 vallásos ének férfikarra (Kapi Gyula szerk.). Luther-Társaság, Budapest 1909.; Nagy Karénektár (Főenyési Bertalan szerk.) Rozsnyai Károly Könyv- és Zeneműkiadó Budapest, 1911.; Vallásos karénekek vegyeskarra (Piri és Székely könyvnyomdája, Sopron 1918.); ld. továbbá a Kapi családnál lévő kéziratokat, amelyet ifj. Kapi Gyula bocsátott rendelkezésemre.

Középiskolai tanulmányai után a soproni Tanítóképző-Intézetben megszerezte a tanári diplomát, ahol közben 1869-től segédtanár, majd 1872-től az intézet rendes tanára volt. 1873–74 között Lipcsében és Zürichben folytatott tanulmányokat, majd 1882-ben az Tanítóképző-Intézet igazgatójává nevezték ki. Itt 1905-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig dolgozott. Az első világháborút követő tanárihiány miatt még ingyenes óraadó tanárként felajánlotta segítségét. Jóval Kodály és Bartók előtt foglalkozott népdalgyűjtéssel. Nagyarányú egyházzenei reformot hajtott végre, különösen a kántorképzés terén. Pedagógiai tevékenysége és írásai mellett igen termékeny zeneszerzőnek is bizonyult. Orgonaiskolát írt, összhangzattani gyakorlókönyvet szerkesztett, prelúdiumos gyűjteményt adott közre. Kóruskiadványaiban több mint 50 saját kompozíciója (mintegy fele férfikari mű) jelent meg, de nagy számú világi szerzeménye, valamint gyűjteményei és feldolgozásai is bizonyítják zeneszerzői sokoldalúságát. Egyik legmaradandóbb alkotása és munkásságának csúcsa mégis az 1912-ben megjelent korálkönyve, amely ekkor a leghaladóbb zenei elveket képviselte. Korálkönyvében a magyar, német és szlovák gyülekezetek dallamait igyekezett országosan egységessé tenni, meghagyva néhol a választás lehetőségét is. Ez a korálkönyv volt az alapja az 1950-es években megjelent korálkönyv első kötetének is, amely szintén nagy népszerűségnek örvendett.

*Kárpáti Sándor*⁵¹ (*1872, †1939) kőszegi születésű. Elemi és polgári iskoláit Kőszegen végezte, majd Sopronba került az Evangélikus Tanítóképző-Intézetbe, ahol tanítói és kántori képesítést kapott Kapi Gyula zenei tanítványaként. Ezután Budapesten a polgári iskolai tanárképző-intézetben folytatta tanulmányait. 1905 szeptemberétől a soproni Tanítóképző-Intézet tanára lett, ahol két évtizeden át az összes zenei tárgyat (ének, karének, zongora- és orgonajáték, hegedűjáték, zeneelmélet, zenekari gyakorlatok) tanította. Férfikari művei mellett zongorakíséretes dalfeldolgozásai ismeretesek, de komponált zongoraműveket és hegedűszonátát is.

*Hamar Gyula*⁵² (*1881, †1976) Kőszegen született, dédapja és apja is kőszegi tanító volt. A középiskola négy alsó osztályáig Kőszegen tanult, ezután a soproni Tanítóképző-Intézetben folytatta tanulmányait, ahol kitűnő minősítésű tanítói oklevelet szerzett. Ezután elvégezte a budai Pedagógiumot, ahol polgári iskolai tanári oklevelet, majd az egyetem mellett szervezett tanárképző kollégiumban Tanítóképző-Intézeti tanári képesítést nyert. Tanári szolgálatát 1904-ben a budapesti Deák téri Evangélikus Leánypolgári Iskolában kezdte, azonban 1905-ben meghívták a Kapi Gyula igazgató nyugdíjazása folytán megüresedett tanítóképzői állásra. Amikor 1919-ben az I. világháború után hazatért a hadifogságból,

⁵¹ Evangélikus Naptár 1973. 36–40. p.; A dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerületi Soproni Tanítóképző-Intézet értesítője az 1906/1907. iskolai évről. Sopron 1907. 27. p.; Gárdonyi Zoltán: Kárpáti Sándor., in: A dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület soproni líceumának és tanítóképző-intézetének évkönyve. Győr 1939. 6–8. p.; Szabolcsi: Zenei Lexikon II. kötet 305. p.

⁵² 1912 előtt Hammer néven. Evangélikus Naptár, 1973.; Kormos Gyula: Egy soproni evangélikus egyházzenesz: Hamar Gyula (1881–1976), in: Magyar Egyházzene IV. (1996/1997) 1. szám, 59–68. p.; Kormos Gyula: Egy soproni evangélikus pedagógus és egyházzenesz: Hamar Gyula (1881–1976), SSz LI (1997) 272–280. p.

megválasztották az intézet igazgatójává. Kiváló pedagógiai tevékenysége mellett orgonálással és zeneszerzéssel is foglalkozott, emellett az Erzsébet Tudományegyetem Evangélikus Hittudományi Karán egyházi éneket és zenét is tanított. Az „Evangélikus Népiskola” 1932-ben beindított kántori rovatának a vezetője lett, amelynek kottamellékletében a rendszeresen közreadott régi mesterek művei mellett saját és Gárdonyi Zoltán szerzeményeit is megjelentette. 1936-ban nyugdíjba ment, de tovább alkotott. Főleg vokális műveket komponált. Vegyeskari darabok mellett számos művét férfikarra és egyneműkarrá írta, melyek közül többnek a szövegét is ő szerezte. Harmónium- és orgonakíséretes művei, énefeldolgozásai és orgonaművei mellett néhány kamaraművet is írt. Kórusműveit a 20. századi modern áramlatok gyakorlatilag teljesen elkerülték. Ma ismert műveinek száma 98, ami minden bizonnyal kevesebb a teljes zeneszerzői termésénél.

*Gárdonyi Zoltán dr.*⁵³ (*1906, †1986) 1931-ben, zenetudományi doktorátusának megszerzését követően került Sopronba. Bár református vallású, 1931–41 között az Evangélikus Tanítóképző-Intézet ének- és zenetanára volt. Emellett a soproni Evangélikus Teológián egyházzent tanított, s a Liszt Ferenc Zeneegyesület karnagyaként is működött. Sopronban eltöltött évei első nagy zeneszerzői alkotóperiódusát jelentették, amely időszak egyben kamarazenei tevékenységének virágkora is volt. 1941–67 között a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola professzora, 1946-tól felszámolásáig a Zeneakadémia protestáns egyházzenei tanszékének vezetője volt. 1972-ben családjával Németországba költözött. Az evangélikus egyháznak a legtöbbet az istentiszteleteken is használható orgona- és kórusművei jelentik.

Szokolay Sándor (*1931) a békéstarhosi Zenei Gimnáziumban érettségizett, majd a Budapesti Zeneművészeti Főiskolán Farkas Ferenc zeneszerző tanítványa volt. Műveivel számos pályázaton díjat nyert. Nyugdíjba vonulásáig a budapesti Zeneakadémián tanított. 1993-ban Sopronba költözött, ahol ma is rendkívül termékeny zeneszerzői tevékenységet folytat. Munkásságát először Kossuth-díjjal, majd kétszer Bartók-Pásztory díjjal jutalmazták, s legutóbb a Corvin-lánc tulajdonosa is lett. Bár nagyszabású egyházi műveit még korábban komponálta, nevét mégis meg kell említeni a soproni evangélikus zeneszerzők sorában, hiszen mai alkotó tevékenységével az egész ország zenei kincsét gazdagítja.

⁵³ Győri Johanna Mária: Gárdonyi Zoltán (1906–1986) műveinek jegyzéke, in: Magyar Egyházzene VII. (1999/2000) 53–76. p.; Karasszon Dezső: Gárdonyi Zoltán (Magyar Zeneszerzők 8.). Mágus Kiadó, Budapest 1999.; Magyar Egyházzene III (1995/1996) 2. szám.

Nagy érdeklődéssel olvastam Szabó Péter dolgozatát a Soproni Szemle idei első számában.¹ Írása igen fontos és izgalmas kérdéskörrel, a történeti ökológia, mint határtudomány² kutatásának problematikájával foglalkozik. Aki ide merészkedik előbb-utóbb azon találja magát, hogy a vállalt feladatok, kutatni való témák bonyolultsága, az adathalmazok egymásra épülése miatt a probléma helyes és szakszerű megoldáshoz feltétlenül szükséges a határtudomány másik oldalán lévő szakemberekkel való konzultálás. Ezt támasztja alá a hivatkozott dolgozatban Majer Antal történetökológiai vizsgálatának³ kritikai elemzése.

Szabó Péter írásának gondolataival egyetértek, azonban van néhány megjegyzésem, ami arra ösztönözött, hogy tollat ragadjak. A szerző azt írja: "*Hasonlóan összetett téma az erdőtörténet. ...míg az erdészek inkább a gazdasági szempontokat veszik figyelembe, és az erdőket alapvetően csak a fák közösségeként értelmezik.*"⁴ Úgy gondolom, hogy sem a mondat első, sem a második fele így nem teljes, nem helytálló. De nézzük, hogy az erdészek mennyire nézik a fát és látják az erdőt!

Morozov az 1920-ban megjelent munkájában a következő definíciót adja az erdőre: az erdőt a fás növények életközösségének kell tekintenünk, amelyek mind külső alakjukban, mind belső felépítésükben egymásra, az elfoglalt talajra és légkörre kiterjedt kölcsönhatás következtében változnak⁵. Roth Gyula véleménye szerint „az erdő a fáknek, esetleg fás cserjéknek olyan tömege, amelyek egymás fejlődésére, valamint az alattuk levő talaj alakulására, sőt még a közvetlenül környező légkörre is többé-kevésbé felismerhető befolyással van.” Szélesebb értelemben az erdő egy életközösség (biocönózis), amely az egymásra hatást gyakorló fák, cserjékből és egyéb, ezekhez társuló növényekből (fitocönózis), valamint állatokból áll (zoocönózis), és közvetlen környezetére is, tehát éghajlatára és talajára is befolyással van.

Az erdészek, erdőmérnökök, a téma iránt érdeklődő szakemberek által írt dolgozatok számát jelzi, hogy az Erdészettörténeti Közlemények periodikának nemrég jelent

¹ Szabó Péter: Történeti források és a természettudomány. SSz 56 (2002) 59-65.

² Bertényi Iván (szerk.): A történelem segédtudományai. - Pannonica-Osiris, Budapest, 375 o., 1998

R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Táj és történelem. Tanulmányok a történeti ökológiai világból. - Osiris, Budapest, 371 o., 2000.

Tusor Péter (szerk.): R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. - ELTE BTK, Budapest, 644 o., 1998.

³ Majer Antal: Fenyves a Bakonyalján. Akadémiai Kiadó, Budapest 1988.

⁴ Szabó Péter: im. 61.o.

⁵ G. F. Morozov: Az erdő élettana. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1952.

meg az 50. kötete. Az ebben található dolgozatok többsége nem egyes erdőtömbök, erdőterületek gazdasági elemzésével, hanem olyan fontos kérdésekkel foglalkozik, mint például: egykori és mai erdőállományok fajösszetétele, egykor alkalmazott erdőkezelési módszerek, időjárás- és termőhelyviszonyok hatása a fatermőképességre, mellékhasználatokra, és hasonlók. Úgy gondolom, ezen írások tanulmányozása után nyugodtan kijelenthetjük, hogy az erdészettörténeti kutatások homlokterében egyáltalán nem a gazdasági szempontok állnak.

Az erdőgazdálkodás, mint a nevéből is következik, az ökonómiai lehetőségeket, feltételeket nem hagyhatja figyelmen kívül, hiszen az asztalhoz szükséges fát, ahol e sorokat írom, valahol létre kellett hozni, fel kellett dolgozni, át kellett formálni, és a kereskedelem vérkeringésébe is el kellett juttatni. Azok a papírok, amelyek minden napjaink elengedhetetlen részei, szintén az erdőkből érkeznek hozzánk. (Néhány adat: húsz fát kell kivágni ahhoz, hogy egy gyermek kétéves koráig eldobható papírpelelencsét hordjon; 700 bolti papírzacskó gyártásához egy egész fára van szükség.⁶) Jelenlegi ismereteink szerint a fát, mint anyagot nem tudjuk nélkülözni. (Sajnos sokan a műanyagokra való érzékenység, allergia miatt sem tehetik ezt meg.)

Nagy gond lenne, lett volna, ha az erdészek az erdőket alapvetően csak fák közösségeként értelmeznék. Az erdészek és erdőmérnökök természet iránti szeretete, tisztelete, a természetes környezetünk megóvása, féltése miatt javasolták – ők elsőként – számos terület védelem alá helyezését. Kaán Károlynak, a magyar erdész-társadalom egyik legjelesebb alakjának nevéhez fűződik az első természetvédelmi törvényünk. (Mi lett volna, hogy ha csak a fákat látták volna, az erdőt, a tájat nem?)

Úgy gondolom, hogy ma a történeti folyamatok erdőkre gyakorolt hatásának elemzésével is foglalkozó erdészek, erdőmérnökök nemcsak a fákkal, azok gazdasági értékeivel foglalkoznak. Nézzük például a Dudlesz-erdő erdőkielése, erdőhasználata, erdőgazdálkodása történetének kapcsolatrendszerét. Az ún. marhacsapa (*Kahle Leiten*), valamint a Kis és a Nagy-Hársárok és a Hubertusz-lak környéke voltak az erdei legeltetés fontosabb helyei. Az elvégzett helyszíni termőhelyfeltárások, a vegetáció vizsgálata, valamint a Sopron Város Levéltárában őrzött történeti dokumentumok alapján szoros kapcsolatok mutathatók ki. A vizsgálatok alapján megállapítható, hogy a *Calamagrostis arundinacea* és a *Melampyrum pratense* növényfajokkal jellemezhető erdőtársulások csak a legeltetett területeken (gyertyános–kocsánytalan tölgyesek, cseres–kocsánytalan tölgyesek) találhatóak. Az állandó legeltetés következtében a termőhely, a faállományok erősen leromlottak.⁷ A számos cönológiai vizsgálat és talajfúrás alapján szignifikáns kapcsolat mutatható ki a legeltetett területek és növényzetük között. De nézzünk egy másik példát! A 16/A erdőrészletben lévő faállomány fiziognómiai és cönológiai vizsgálata azt mutatta, hogy ezt a területet valamikor igen jelentős mértékű emberi hatás érte. Az erdő történetének kutatása során előkerült 1954-es Üzemtervben részletes leírás található a 16-os erdőrészletről, amely

⁶ Szodridt István: Fák a környezetvédelemben. Referátum, Erdészeti Lapok 131(11): 351. o.

⁷ Frank Norbert: A természet és az ember alakította soproni Dudlesz-erdő. PhD értekezés tézisei, 2001.

szerint ez a terület 1945 és 1948 között a fegyveres erdők gyakorló bombázó tere volt. „A részlet belsejében elhelyezett vasúti szerelvény és páncélos harckocsi modelleket bombázták mélyrepülésben. ...Az említett cselekmény annyira súlyos sebeket ütött a faállomány testén, hogy nyomait jelenleg is magán viseli.” Az erdő a szakavatott szemnek jelzi, hogy valami történt az életében, s számos esetben ezt történeti dokumentumokkal, adatokkal alá is tudják támasztani.

A szerző hivatkozva egy korábban megjelent dolgozatára azt írja, hogy „Az igazság ezzel szemben az, hogy a – túlevelűek kivételével – minden fa újranő, ha kivágják.” Ez tehát azt jelenti, hogy ha kivágunk egy fát az kinő, ha kivágunk egy erdőtömböt az is újra kinő? Ez így nem teljesen tényyszerű. A terminus technikusoknál maradv a fák sarjadzanak, amely történhet többek között gyökérről, tuskóról, gyökfőről. Többszöri sarjaztatás következtében a sarjadzóképeség jelentősen csökken, ezáltal a faállományok magassági és átmérő dimenziói is csökkennek. Számos faj esetében az sem mindegy, hogy mely korban történik a faegyed kivágása, hiszen a kor függvényében csökken a sarjadzóképeség, sőt egyes fajok esetében akár meg is szűnik. A túlevelűekkel kapcsolatos közbevetése is pontosításra szorul, hiszen a tiszafa, amely bár Magyarországon nem gyakori, mégis kiváló sarjadzó és visszasserző-képességgel rendelkezik⁶.

A másik tény, amiben nem osztom Szabó Péter véleményét, az dolgozatának utolsó bekezdésében található, amely szerint „a történeti módszertan elsajátítása szerintem könnyebb, mint a természettudományoké.” Végzettségem, eddigi kutatásaim alapján részemről ez éppen fordítva igaz; s talán ezért szükséges (szükséges lenne) a határtudományokkal foglalkozók, a téma iránt érdeklődők együttműködése. Mindezekhez kívánok Szabó Péternek sok sikert és örömet, a kialakítandó szakmai kapcsolatokban hosszú távú, eredményekben gazdag együttműködést.

⁶Majer Antal: A Bakony tiszafása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 373 o.

SOPRONI ARCOK

DR. HORVÁTH DÉNES | Jéhn Antal (1913–2002)

.... Ifjú szívek drága vére
Legyen áldva, s legyen véve
Most és sokszor ! Inkább adjál,
Mínthogy egyszer rászoruljál. ..."

Egy régi soproni gyógyszerésszel lettünk szegényebbek. 2002. március 15-én, 89 éves korában meghalt Jéhn Antal vasdiplomás gyógyszerész. A harmadik szívinfarktusa legyőzte a gyógyszerészt, aki 60 éven keresztül gyógyszerertárban készített gyógyszereivel is sokszor küzdött eredményesen a különböző betegségek ellen. A város és környéke betegei többször ismételtették meg a jó hatásúnak bizonyult gyógyszereit.

Gyógyszerész családból származott. Apja, Jéhn Vilmos, miután beosztottként már 15 évet dolgozott a soproni Oroszlán gyógyszerertárban, a belügyminisztertől 1893-ban engedélyt kapott az ötödik soproni patika megnyitására. A gyógyszerertárat először Vöröskereszt néven a Rákóczi u. 49-ben nyitotta meg Jéhn Vilmos, majd 1903-ban került a jelenlegi helyére, az Újteleki u. 54-be. Miután a Vöröskereszt név védetté vált, a gyógyszerertár neve Arany Keresztre változott.

Fia, Jéhn Antal, 1913-ban született. A helybeli bencés gimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait. Lelkes tagja volt az iskola cserkészcsapatának. Később, mint gyógyszerész is megmaradt a csapat öregcserkészének, és nevelte a cserkész-törvényekre a gimnázium fiataljait, akiknek gyógyszerészi hivatásával is példát mutatott.

1935-ben kapott gyógyszerészi oklevelet Budapesten a Pázmány Péter Egyetemen. 1938-ban vette át apjától a gyógyszerterát, amelynek felújítása, korszerűsítése alkalomával a patika műkö homlokzatán beteg gyermekének gyógyszer adó édesanya domborművét formáztatta meg. Bent az officina világítótestének felirata: *Salus rei publicae suprema lex* (A közügyek előmozdítása a legfőbb törvény) is gyógyszerészi hitvallására utalt.

1950-ben, az államosításkor, Jéhn Antalt az Oroszlán gyógyszerterába helyezték át a gyógyszerter vezetőjeként. 1951-ben, amikor a vállalati főgyógyszerészi állást létrehozták, Győr-Sopron megye első főgyógyszerésze lett. Egy év után azonban visszajött Sopronba előző állásába. Az Oroszlán gyógyszerterából ment nyugdíjba 1973-ban, de utána még hús évig nyugdíjasként ott dolgozott, majd további öt esztendeig a helybeli Lóver gyógyszerterában készítette a magisztrális gyógyszereket.

Anyanyelvén kívül beszélt németül, franciául, sőt a középiskolai latin tudását továbbfejlesztve, baráti körben gyakran tartott latin nyelven hosszú köszöntőt. A helybeli gyógyszerterai asszisztensképző iskolában az intézet létrejöttétől kezdve több évtizeden át oktatta a latin nyelvet, és a hallgatók részére latin jegyzetet is összeállított.

A negyvenes években a Magyarországi Gyógyszerész Egyesület Sopron megyei szervezetének titkára volt. A gyógyszerterák államosítása idején a soproni gyógyszerészek több országos szakmai konferenciát szerveztek, s a szervezésből Jéhn Antal is kivette a részét. A Vöröskereszt vezetőségi tagjaként lelkesen szervezte a véradásokat, s maga is többszörös véradóként számos kitüntetésben részesült. Közreműködött a Patikamúzeum létrehozásában. Társszerzője volt a megindulásakor kiadott „A soproni múzeum gyógyszerészeti gyűjteménye” c. füzetnek. Értékes családi iratait a Soproni Levéltár kezelésébe adta,¹ így bocsátva azokat a kutatók rendelkezésére; bélyeggyűjteményét pedig a Pannonhalmi Bencés Főapátságnak adományozta.

Egész életében lelkes híve volt a gyógyszerterai gyógyszerkészítésnek. Orvosságaival sokszor tette olcsóbbá a betegek gyógyulását. Ezért választottuk a nekrológ élére a gyógyszerkészítő Jéhn Antal képét. Utódja nem maradt. Véget ért a Jéhn gyógyszerészek: apa és fia összesen 120 esztendei soproni gyógyszerészi szolgálata.

Emlékét kegyelettel megőrizzük !

¹ Az iratanyag Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában a XIV/59. fond szám alatt található. (A szerkesztőség).

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Helyreigazítás (Dávidházy István
könyvismertetéséhez)

A Soproni Szemle 2002. évi második számában Dávidházy István: Ifj. Sarkady Sándor — Szabó Péter: Soproniak a Don-kanyarban. Sopron, 2001. című könyvismertetésében a 178. oldal utolsó mondata helyesen így hangzik: "Ők, vagy utódaik fényképeik, naplói és egyéb irataik rendelkezésre bocsátásával lehetővé tették egy olyan mű megszületését, amelynek elolvasását mindenkinek azzal ajánljuk, hogy hozzánk hasonlóan, a könyvet letéve az a meggyőződés alakul ki bennük, hogy két derék magyar ember kiváló és hézagpótló művét tartották a kezükben."

MUNKATÁRSAINK

Frank Norbert egy. adjunktus, Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőművelés Tanszék
9041 Sopron, Pf. 132.

Horváth Dénes ny. gyógyszerész, 9400 Sopron, József Attila u. 30.

Horváth László ny. fizikus, 1143. Budapest, Semsey u. 9.

Katona Csaba levéltáros, Magyar Országos Levéltár 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4.

Kormos Gyula egy. Adjunktus, BME 1111 Budapest, Műegyetem rkp. 3.K.mf.22

Németh István levéltáros, Magyar Országos Levéltár 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4.

Winkler Gábor egy. tanár, 9028 Győr, Páva u. 38/F.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

DIE REDAKTION: Begrüßung von Mihály Kubinszky	203
Bibliographie von Mihály Kubinszky	204

POLITIK UND GESELLSCHAFT IN DER FRÜHNEUZEIT

ISTVÁN H. NÉMETH: Über den gemeinsamen Auftritt der königlichen Freistädte in der Frühneuzeit (16—17. Jh.)	210
LÁSZLÓ HORVÁTH: Über die Inscriptions-Briefe der Grundherren Nádasdy in Fertőszentmiklós	239
CSABA KATONA: Fräulein Etelka Schlachta aus Ödenburg im Bad Balatonfüred (2. Teil) ..	256

KLEINE MITTEILUNGEN

GYULA KORMOS: Organisten und Komponisten von fünf Jahrhunderten bei der Ödenburger evangelischen Gemeinde	277
NORBERT FRANK: Historische Quellen und die Naturwissenschaft, oder wie interpretieren die Förster den Wald	290

ÖDENBURGER GESICHTE

DÉNES HORVÁTH: Antal Jehn (1913—2002)	293
---	-----

MITTEILUNG

Berichtigung (zur Rezension von István Dávidházy)	295
---	-----

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a nyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címekeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -től -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m..., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, esetleg az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyi intézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1 500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk

A magyarországi szabad királyi városok politizálását — ha a nyugat-európai, vagy legalábbis a Német Birodalomban tapasztalt, belső ellentétektől egyáltalán nem mentes, de jól szervezett együttes politizáláshoz nem is mérhetjük — legfontosabb rendi pozícióik védelmekor, vagy megerősítése idején lehetőségeik szerint hatékonynak tekinthetjük. Akár az ország két végében fekvő városok, város csoportok közti információcserére gondolunk, akár a városoknak az országgyűléseken történt fellépésére, megállapíthatjuk: annak ellenére, hogy a befolyását tekintve leggyengébb, negyedik rend lehetőségeinek megfelelően politizáltak, több-kevesebb hatékonysággal képviselni tudták azokat az érdekeket, amelyek rendi különállásukhoz fűződtek. Jóllehet helyzetük kétségbeejtőnek tűnik, hiszen a városok a 17. század második felére a Magyar Királyság életében még a korábbinál is nagyobb teret kapó nemességgel szemben végérvényesen hátrányba kerültek, együttes fellépésük több esetben eredményesnek bizonyult.

(H. Németh István: A szabad királyi városok egységes fellépéséről a kora újkorban (16–17. század)

Ára: 300,-Ft

Soproni Szemle

2002. negyedik szám

ötvenhatodik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.
További támogatóink:

Autoliv Kft.

Cartofil Kiadó
(www.cartofil.hu)

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Hiller István, Kücsán József, Németh Ildikó,
Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár, Vass Balázs technikai szerkesztő

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Csapody István, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Kubinszky Mihály, Metzl János,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1 300 Ft-ért. Budapesten számonként megvásárolható a Kis Magiszter Könyvesboltban (Magyar u. 40.) Előfizetési díj 2002-re egy évre 1 200 Ft, egyes szám ára 300 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban kaphatók.
A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.). Az adományozók a felajánlott összegeket adóalapjukból levonhatják.

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle

| 2002. negyedik szám

| ötvenhatodik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

TÁJ ÉS TÁRSADALOM

REISZ T. CSABA: Hegedűs János: Sopron vármegye új leírása (<i>Adalék Bél Mátyás földrajzi munkája kijavítási kísérletéhez</i>).....	300
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: Tájszemlélet és emberábrázolás Bredetzky Sámuel soproni írásaiban.....	319
KATONA CSABA: „Menj, menj leány, vegyülj a multságok zajába ...” Schlachta Etelka balatonfüredi naplója (3., befejező rész).....	333
KORMOS GYULA: Sopron orgonaépítői az elmúlt öt évszázadban.....	347

MŰHELY

TURBULY ÉVA: Soproni történeti források az Osztrák Nemzeti Könyvtár kéziratárában....	376
GÖMÖRI JÁNOS: A Scarbantia Társaság öt éve (1997–2001).....	382
SZABÓ PÉTER: Erdők, erdészek, erdészettörténet	390

SOPRONI ARCOK

SEDLMAYR JÁNOS: Szakál Ernő szobrászművész, Sopron Európa-díjas műemlékvédője (1913–2002).....	393
SARKADY SÁNDOR: Káspár Terézia emlékezete (1909–2001).....	401

SOPRONI KÖNYVESPOLC

BÉL MÁTYÁS: Sopron vármegye leírása I. Descriptio Comitatus Sempronienensis I. szerk. Kincses Katalin Mária, Sopron, 2002. (ism. Gyulai Éva).....	404
Győr-Moson-Sopron megye népművészete. Szerk. Kücsán József és Perger Gyula, Győr, 2002. (ism. Flórián Mária).....	407
FONDA FERENC: Új kiadványok a Soproni Egyetem Pénzügytan Tanszékéről	414

KÖZLEMÉNY

Soproni Városszépítő Egyesület közleménye	415
---	-----

Tisztelt Előfizetőink, Kedves Olvasóink!

Idei utolsó számunkban Sopron megye két 18. század végi – 19. század eleji leírása kap kiemelt hangsúlyt. Az első, Hegedűs Nepomuk János, Sopron megye hites geometrája tollából, a Helytartótanács utasítására készült Bél Mátyás földrajzi munkájának tervbe vett javított kiadásához. A másik, Bredetzky Sámuel tudós tanár, későbbi galíciai evangélikus püspök topográfiai zsebkönyveiben, inkább csak a Magyarország egészét átfogó földrajzi ismeretterjesztés szándékának rokonságával kapcsolódik Bél monumentális művéhez. (Ez utóbbinak Sopron vármegyei első kötete idén látott napvilágot, kritikai ismertetése szintén olvasható hasábjainkon.)

Hegedűs 1782-ben összeállított földrajzi leírásához szorosan kapcsolódik Sopron megye következő évben elkészített térképe. A gyönyörű színes, 86 x 63 cm méretű térkép eredeti példánya a Soproni Levéltár gyűjteményében található. Ennek a térképnek a facsimile kiadását a Soproni Szemle előfizetői ajándékba kapják a 2002/4. szám mellékleteként. A nagylelkű gesztust a Cartofil Kiadó anyagi áldozatvállalása tette lehetővé, amelyért a Soproni Szemle szerkesztősége és a Soproni Városszépítő Egyesület ezúton is szeretne köszönetet mondani. A Kiadó a térképet önálló kiadványként is megjelenteti, amelyet a számot példányonként megvásárló olvasóink és a további érdeklődők a jelentősebb soproni könyvesboltokban vagy közvetlenül a kiadótól (www.cartofil.hu) vásárolhatnak meg.

A 18. század tudományos munkáiban a helyrajz szöveges és térképi bemutatása szerves egységet képezett. Elegendő, ha Mikoviny Sámuel kitűnő kartográfiai munkáira gondolnunk, amelyek részben éppen Bél Mátyás leírásaihoz kapcsolódva készültek. A közelmúlt történeti kutatásában, kevés kivételtől eltekintve, az írott és térképi források felhasználása elkülönült egymástól, mindkettő specializálódott szakemberek terrénumává vált. A térképek reprodukciója, újbóli közkinccsé tétele pedig anyagi okokból maradt el jóval a szöveges forrásközlések mögött. Ezért is öröndetes, hogy Sopron megye esetében a kétféle forrás újból egymásra, és közös kutatóra talált. Reményünk, sőt ígéretünk van rá, hogy a munka folytatódni fog, és további cikkeket közölhetünk Hegedűs János és társai munkásságáról. Bízunk abban is, hogy a nemzetközi törekvésekkel összhangban a térképek nemcsak illusztrációként, hanem forrásként való felhasználása város- és településtörténeti, valamint történeti ökológiai kutatásunknak is újabb lendületet fog adni.

TÁJ ÉS TÁRSADALOM

REISZ T. CSABA

Hegedűs János:

Sopron vármegye új leírása

(Adalék Bél Mátyás földrajzi munkája kijavítási kísérletéhez)

„Itt és most használható lehet Bél Mátyás Magyarországot és csatolt országait tárgyaló, Pozsonyban kiadott földrajzi munkája...”

Helytartótanácsi vélemény a Compendiumról

Régi adósságot törlesztett a Soproni Levéltár, amikor hosszas előkészület után, ez év tavaszán megjelentette Bél Mátyás nagyszabású művének, *Az új Magyarország földrajzi-történeti leírása* (Notitia Hungariae novae geographico-historica. Pozsony, 1735–1742 /1747/) című munkának kéziratban maradt, Sopron vármegyét tárgyaló anyagát. A most kiadott első kötet Sopron vármegye és Sopron szabad királyi város – eredeti latin nyelvű és magyar fordításban is közölt – leírását tárja az olvasók elé. A szerkesztők ígérete szerint egy további kötetben jelentetik meg a kézirat(ok) folytatását: Sopron másik leírását, illetve a vármegye szabad királyi városait, várait és egyéb településeit (mezővárosait és falvait) bemutató részt.¹

Nem szükséges ehelyütt részletesen ismertetni Bél Mátyás (1684–1749) hon- és államismereti munkásságát; inkább csak felelevenítésként említendő, hogy Magyarországot számos (földrajzi, történeti, gazdasági, néprajzi) aspektusából bemutató munkát adott közre, ám halála miatt a négy részre tervezett sorozatnak csak az első – és egy megye erejéig a második – része jelent meg nyomtatásban: összesen öt kötetben 9 dunáninnen (Bars, Hont, Liptó, Nógrád, Nyitra, Pest-Pilis-Solt, Pozsony, Turóc, Zólyom) és 1 dunántúli (Moson) megyéről. A többi megye anyaga vagy el sem készült, vagy kéziratban maradt. Az elmúlt több mint 250 évben a hazai tudósvilág állandóan napirenden tartotta a kéziratok anyag kiadását, azonban – az ilyen irányú szándékok ellenére – egységes szempontú, tudományos igényű és pontosságú, a teljes Magyarországot felölelő kiadás a mai napig sem jelent meg.² Ehelyett az egyes megyék saját

¹ Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása, I. Descriptio Comitatus Sempronienis, I. Szerk.: Kincses Katalin Mária. Sopron, 2001.

² A Bél-kéziratok sorsára, az új (folytatódó) kiadás törekvéseire I. Szelestei N. László: Bél Mátyás kéziratok hagyatékának katalógusa. Bp., 1984. Bél halálát követően többen igyekeztek a hagyatékot egybentartatni, kiadatni. Amikor végül 1769-ben Batthyány József kalocsai érsek megvásárolta a teljes kéziratok anyagot, ígéretet tett arra, hogy „a még kiadatlan megyeleírásokat átnézetű, kijavíttatja és kiegészítettű, aztán pedig a közeljövőben kinyomtatattja. A jó hír megnyugtatta a magyarországi tudós közvéleményt”. I. m. 11.

erőből, egymás megoldásaiból tanulva vagy okulva jelentették meg a rájuk vonatkozó részeket.³

Bél Mátyás földrajzi-történeti munkássága – legalábbis kivonatában – már az egykorú (középfokú) oktatásban is szerepet kapott, sőt az új oktatási rend bevezetése után is alkalmasnak tartották arra, hogy újabb művek elkészítéséig tankönyvként használják. Jelen tanulmány ennek történetét vázolja fel, valamint közli a könyv kijavításának munkálataihoz készített Sopron megyei leírást.⁴

Új oktatási rend – új tankönyvek

A magyar oktatásügy egyik legjelentősebb határköve, az 1777-ben kiadott *Ratio Educationis* szakított az évszázados hagyományokkal rendelkező skolasztikus oktatási metódusokkal, amelyek fő célja a „vallásos ember” nevelése volt. Az új nevelési szabályzat szervezeti és tartalmi változataiban a „hasznos állampolgár” eszménye öltött testet, akinek iskolai képzése nem az egyház dolga, hanem kormányzati feladat, és – emiatt is – az egész oktatásügy állami irányítás alá került. E törekvés eleme volt, hogy 1776-ban létrehozták a tankerületeket, amelyek élére – egy püspök kivételével – előkelő világi személyeket neveztek ki főigazgatónak, akik illetékességi területükön valamennyi felekezet tanintézetei (árvaházai) felett felügyelettel rendelkeztek. Míg korábban főként a latin nyelv oktatására helyezték a hangsúlyt, addig e szabályzat régebben is oktatott tárgyakat emelt előtérbe és új tantárgyakat vezetett be. Kiemelt szerepet kaptak a matematika, a természet- és honismereti, valamint a gazdasági tárgyak. Megváltozott a földrajz tárgya is: ez időtől fogva a szűkebb szülőföld felől a vármegyén és Magyarország bemutatásán át jutott el a Monarchiának, végül pedig az egész földnek a megismertetéséhez.⁵ Ekkor vált önálló tantárggyá – az egyetemes és antik történelem rovására is – a magyar történelem oktatása.⁶

Az új célok megvalósításához megfelelő tankönyvek is szükségeltettek. A *Ratio* a földrajz oktatásának nehézségét abban látta, hogy „nincs olyan tankönyv, amely ilyen [ti. a korábbi pontokban felsorolt tartalom szerinti] rendben összeállítva foglalná magába a tananyagot, és hiányoznak a részletképek is. Addig azonban, míg mindez egy kötetbe gyűjtve nyomtatásban kiadásra kerül, használható Bél Mátyás négy részből

³ Így pl. 1919-ben jelent meg a Szepességre vonatkozó rész (németül), 1936-ban a Csepel-sziget és Budafok, 1943-ban pedig – Veszprém, Zala és Somogy megye vonatkozó részéből – a Balatonfelvidék leírása. A II. világháborút követően előbb Esztergom (1957, 1968, majd újabban 2001-ben), Heves (1968, majd újabban 2001-ben), Vas (1976–1977), Fejér, Pest (1977), Tolna (1979) megyék és a Bodroglók (Zemplén megye vonatkozó része, 1977) jelentek meg, majd az 1980-as évektől sorra adták ki a megyei anyagokat (Baranya, Békés, Borsod, Csongrád és Csanád, Gömör, Komárom, Moson, Szabolcs, (szlovákul) Turóc, Veszprém, Zala megyék, Pest és Buda városok).

⁴ A cikk megírásához szükséges levéltári kutatásokhoz jelentős segítséget nyújtottak Németh Ildikó, Dominkovits Péter (Soproni Levéltár) és Kulcsár Krisztina (Magyar Országos Levéltár), a forrás kiadásához pedig hasznos észrevételeket tett Soós István (MTA Történettudományi Intézet), illetve Szende Katalin (Central European University). Önzetlen segítségüket ezúton is köszönöm.

⁵ Ugyanakkor az evangélikus középiskolákban (Pozsony, Sopron) már évtizedek óta hangsúlyt fektettek a földrajz, így Magyarország földrajzának oktatására is, sőt tankönyvet is készítettek az oktatás céljaira, vö. alább, Bél Mátyás *Compendiumáról* mondottakat. Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. köt. Bp., 1899. 202.

⁶ A korszak oktatásügyének tömör ismertetését adja Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. 3., kieg. kiad. Bp., 1996. Vonatkozó részek: 403–421. A *Ratio* a kisközművelődés minden tanuló számára hasznos tanulmányok anyagáról szólva megjegyzi, hogy „nyilvánvaló, hogy a bibliai történetek, Magyarország történelme, valamint egyrészt ennek, másrészt a felsőes ausztriai uralkodóház közös hatalma alatt egyesített többi ország földrajza a hasznos tananyagok közé tartozik.” Idézi: *Ratio Educationis*. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Ford., jegyz., mutatók: Mészáros István. Bp., 1981. 93.

álló »Magyarország földrajzának kézikönyve« című munkája, amely Pozsonyban 1767-ben újra megjelent. Az ehhez a műhöz (amely sokféle ok miatt folytatást érdemelne) mellékelte, a tizenkét vármegyét ábrázoló térképek is felhasználhatók, amíg a királyi egyetem gondozásában elkészítik a jelenleg még igényelt térképeket és a magyarországi iskolák részére saját atlaszt állítanak össze.⁷

A *Ratio Educationis* kiadását követően megindult a korszerű oktatás hiányainak pótlása. A Helytartótanács 1777. december 15-én kelt rendeletében arra utasította a (Budai) Egyetemi Tanácsot, adják meg azon könyvek jegyzékét, amelyeket Magyarországon és társországaiban iskolai használatra készítettek és megfelelnek az új tanulmányi rendszernek, illetve közölgék, hogy kik és milyen könyvek elkészítésén dolgoznak. Arról is kikérték a tanács véleményét, hogy milyen, a királyi kegyet méltón kifejező jutalmat tartanak megfelelőnek e hasznos munkák készítői számára.

Bél Mátyás földrajzi munkájának kijavítása

Az Egyetemi Tanács 1778. január 10-én kilenc pontban foglalta össze a királyság középiskoláiban folyó oktatás céljaira alkalmas azon könyveket, „amelyek ez ideig a tanulóifjúság számára elkészültek”.⁸ A 8. pont szerint „Magyarország földrajzát Balogh, a győri akadémia professzora, Magyarország vallás- és kultúrtörténetét pedig Sklenár, a pozsonyi gimnázium professzora ajánlotta fel, hogy elkészíti, és mindkettő igyekszik es siet a művel”.⁹

A Helytartótanács április 6-án – visszautalva a *Ratio*ra – azt a megjegyzést fűzte ehhez a ponthoz, hogy „itt és most használható lehet Bél Mátyás Magyarországot és csatolt országait tárgyaló, Pozsonyban kiadott földrajzi munkája, amely a maga idejében minden részletében tökéletes volt”. Ennek okán az Egyetemi Tanács értesítése mellett a tankerületi főigazgatókat arra utasították, hogy az alájuk tartozó valamennyi akadémia és gimnázium igazgatóját bizzák meg azzal: hogyha az említett földrajz-könyvben azt a vármegyét vagy környéket illetően, amelyben az akadémia vagy a gimnázium található, hibákat vesznek észre, azokat írásban gondosan jegyezzék fel, és azokat a megfigyeléseket, amelyek a szabályzat 123., 124., és 125. szakaszához kiegészítendőek lennének, tegyék hozzá.¹⁰ Az észrevételeket küldjék meg a tankerületi főigazgatókhoz, akik aztán a tanév végéig (vagyis szeptemberig) az Egyetemi Tanácsnak továbbítsák az igazgatók feljegyzéseit. Az utasítás közölte, hogy az észrevételek

⁷ *Ratio Educationis*, i. m. 100. Az említett kézikönyv az alábbiakban említendő *Compendium* volt. A szabályzat összeállítói is egynek tekinthették Bél munkásságát, ugyanis a 12 térképet nem ehhez a könyvhöz, hanem a Notitiához mellékelte.

⁸ „... qui hactenus pro usu scholasticae juventutis sunt parati”. MOL C 67 Universitas Budensis (= Univ. Bud.), 1778. Fons (= F.) 14. Positio (= Pos.) 1. A Helytartótanács rendeletét az Egyetemi Tanács válasza rögzítette.

⁹ Uo. Balogh Sándor (1743–1810) exjezsuita, a püspöki liceum igazgatója, Sklenár György (1745–1790) exjezsuita, a pozsonyi gimnáziumban a humaniorák tanára és prodirektor. Az említett műveket Szinyei József. Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp., 1891–1914. vonatkozó szócikkjei nem ismerik, bizonyára egyik sem készült el vagy jelent meg.

¹⁰ A vonatkozó szakaszok *A minden tanuló számára hasznos tanulmányok anyaga a kisgimnáziumban* című fejezetben szerepelnek, tartalmuk: a földrajzi tudományok általában (123. §), a földrajz tananyaga az első és második évben (124. §), a hazai földrajz oktatása a harmadik osztályban, az örökös tartományok (125. §). A megtanítandók között nagy hangsúlyt helyeztek a híresebb helyek és helységek, a tavak, folyók, hegyek, városok, várak, mezővárosok és járások fekvésére, a vármegye sajátosságaira, természeti kincseire, mezőgazdaságára és iparára. *Ratio Educationis*, i. m. 98–100.

beküldésének célja az, hogy ezt követően a jövőendő évben valakinek feladatul adják, hogy új és a szabályzatnak kiváltképpen megfelelő földrajzi munkát állítson össze az ilyen, pontosan és a legnagyobb szigorral előzetesen megbírált és véleményezett részmunkákból.¹¹ Az Egyetemi Tanács május 29-i ülésén úgy határozott, hogy amint a főigazgatók beküldik az észrevételeket, gondoskodnak arról, hogy az anyagban járatos embert bízzanak meg a földrajzi munka elkészítésével, illetve Bél elkészült művének kijavításával.¹²

A Helytartótanács szándéka tehát az volt, hogy Bél földrajzi munkáját ellenőriztesse, de nem azért, hogy javított kiadását megjelentesse, hanem hogy felhasználásával egy új földrajzi tankönyvet készíttessen el. Az említett könyv valójában nem is Bél Mátyás műve, mert azt könyveiből és kézírataiból (a cím szerint is a *Notitia mintájára*) egyik tanítványa, Tomka-Szászky János állította össze, és először 1753-ban adta ki Pozsonyban *Compendium Hungariae geographicum, ad exemplar Notitiae Hungariae novae historico-geographicae Matthiae Bel, in partes IV.* címen. Ennek második, bővített és javított kiadása 1767-ben jelent meg Pozsonyban. Bizonyára éppen az egyéb könyvek hiánya miatt készült el a harmadik kiadás 1777-ben Pozsonyban–Kassán, majd az ennek kiegészítéséül kiadott, a szlavón, a horvát, a dalmát, a galíciai és az erdélyi részeket önálló kötetben bemutató könyvével egybekötötten 1779-ben, ugyancsak Pozsonyban–Kassán. A javítási kísérletek kudarcra is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a könyv még negyedik kiadást is megért 1792-ben, sőt a II. *Ratio Educationis* is ezt a könyvet rendelte a földrajz oktatására 1806-ban.¹³

A következő év elején, 1779. január 11-én tárgyalta az Egyetemi Tanács gr. Berchthold Ferenc beszercebányai püspöknek, e tankerület főigazgatójának levelét, amelyben a püspök a helyi igazgatók – közöttük is kiemelten említve a beszercebányai igazgató – által készített észrevételeket küldte be. A tanács köszönettel vette a tudomány előmozdítására tett igyekezetet, és az anyagot a humaniorák igazgatójának (vagyis az egyetem mellett működő főgimnázium igazgatójának), Molnár Jánosnak adta át megőrzésre, amíg a többi észrevétel is beérkezik.¹⁴

Az iratokból nem derül ki egyértelműen, hogy melyik hivatalban és kinek jutott eszébe, hogy az elmúlt több mint fél évben még nem is jelentették az észrevételek beérkezését, jóllehet, a határidőül szabott tanév-vég már el is múlt. Bár a helytartótaná-

¹¹ MOL C 67 Univ. Bud. 1778. F. 14. Pos. 5. A főigazgatóknak küldött utasítás fogalmazványa: Uo. Pos. 6.

¹² MOL C 67 Univ. Bud. 1778. F. 6. Pos. 31. Az Egyetemi Tanács május havi ülésjegyzőkönyve, p. 85–86.

¹³ Fináczy E.: i. m. 2. köt. (Bp., 1902) 355. megjegyezte, hogy jobb híján Bél akkor már elavult könyvével kellett beérnie az oktatásnak, „mely – magának a kormánynak tudomása szerint is – tele volt tévedéssel”, azonban még 1786-ban is azt használták. A *Compendium* kiadásairól eltérnek az adatok. Míg Kosáry D.: i. m. 584. 1767., 1777. és 1779. évi új kiadásokat említ, addig Szinnyi József Bél-szócikkében 1767–1792 között Pozsonyban és Kassán megjelent 2–4. kiadást ismer. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött példányok szerint az 1–4. kiadás megjelenési éve (és helye): 1753 (Pozsony), 1767 (Pozsony), 1777 (Pozsony–Kassa), 1792 (Pozsony–Pest), azonban őriz a kiegészítő kötetet egybekötött 3. kiadást, a katalógus szerint 1779-ből. A kiegészítő kötet címe: *Compendium regnorum Sclavoniae, Croatiae, Dalmatiae, Gallitiae, et Lodomeriae, magnique principatus Transilvaniae geographicum. Supplementis et notis brevibus illustratum*. Kiadásai: Pozsony–Kassa, 1777; Pozsony–Kassa, 1779; Pozsony–Pest, 1792. A II. *Ratio Educationis* 71–72. §-a rendel Bél könyvét a földrajz oktatására, a kiegészítő kötetével együtt. *Ratio Educationis*, i. m. 256.

¹⁴ MOL C 67 Univ. Bud. 1779. F. 11. Pos. 6. Az Egyetemi Tanács január havi ülésjegyzőkönyve, p. 6.

csi tanulmányi bizottság minden megjegyzés nélkül elfogadásra javasolta az Egyetemi Tanács jegyzőkönyvét, az uralkodó április 9-én kelt rendeletében tájékoztatást kért arról, hogy az ideig melyik tankerületek nem küldték be az észrevételeket, ezeket sürgessék, hogy az uralkodói döntésnek eleget tegyenek. Egyúttal az Egyetemi Tanácsot arra utasította, hogy azokat, akik e munkában magukat kitüntették, a maga idejében név szerint jelentse. A tanulmányi bizottság április 22-én tartott ülésén mind az Egyetemi Tanácsot, mind a tankerületi főigazgatókat (kivéven a besztercebányait) az uralkodói döntés végrehajtására utasította.¹⁵

1779. május 11-én az válaszolta az Egyetemi Tanács, hogy eddig a besztercebányai kerületből Platthy Mátyás igen terjedelmes és tudósan összeállított észrevétele érkezett be, amely különleges dicséretet érdemel, mind a felkészültség, mind az iparkodás tekintetében.¹⁶ Ezenkívül az egyetemi főgimnázium igazgatója jelentéséből tudják, hogy a besztercebányai kerületből a rózsahegy, a breznóbányai és a selmecebányai prefektusok, valamint a budai kerületből a gyöngyösi prefektus készített (egy kicsiny) észrevételt. A pécsi kerületből Hersching Dániel küldte be feljegyzéseit. Ez minden, amit eddig kaptak, a többit még várják.¹⁷

Ennek alapján a Helytartótanács május 31-én a besztercebányait kivéve valamennyi tankerületi főigazgatót ismételten felhívta az április 22-én kelt (szintén sürgető) uralkodói rendelet teljesítésére, az észrevételek elkészítésére.¹⁸

A többszöri sürgetésre aztán számos feljegyzést küldtek be a főigazgatók. Gr. Balassa Ferenc utazása közben, három részletben küldött anyagot: június 17-én a trencsényi, a zsolnai, a szakolcai és a privigyei igazgatók és prefektusok észrevételeit nyújtotta be, jelezve, hogy a többi igazgató még készíti munkáját. Július 6-án Sopronból küldte be a pozsonyi főgimnázium igazgatója által kidolgozott kiegészítést, augusztus 6-án pedig Fiuméből írva terjesztette be a nagyszombati akadémia elnöke által összeállított jelentést.¹⁹

Augusztus 4-én Péchy Gábor kassai tankerületi főigazgató juttatta el az igazgatók által elkészített jelentéseket. Ebben az ügyiratban számos – nem csak a kerület illetékességi területéről származó – észrevétel található: Eperjes, Temesvár, Pécs, Máramarossziget, Arad, Baja, Ungvár, Rozsnyó igazgatójának vagy prefektusának jelentései lelhetők itt fel.²⁰ Szeptember 16-án Affalter József győri tankerületi főigazgató is újabb észrevételeket nyújtott be az Egyetemi Tanácshoz.²¹

A beérkezett anyagokat az Egyetemi Tanács rendre Molnár Jánosnak, a budai egyetemi főgimnázium igazgatójának adta át, aki a feldolgozó munka megkezdéséig őrizte az iratokat. Az észrevételek igen eltérő színvonalúak voltak, és jól látható, hogy

¹⁵ Uo. Pos. 14. és 15.

¹⁶ Platthy Mátyás (1725–1801) exjezsuita, 1776-tól a besztercebányai gimnázium igazgatója. Szinnyei J.: i. m. vonatkozó szócikke.

¹⁷ MOL C 67 Univ. Bud. 1779. F. 11. Pos. 25. és 27.

¹⁸ Uo. Pos. 26.

¹⁹ Uo. Pos. 30., 34., 39. Ez utóbbi ügyirat tartalmazza a feljegyzések nagy részét.

²⁰ Uo. Pos. 37. Ez az ügyirat tartalmazza a többi észrevételt.

²¹ Uo. Pos. 48.

elsősorban a Notitia megjelent köteteinek területéről érkeztek észrevételek (bár pl. éppen Sopron vármegyéről is született egy kétoldalas hibajegyzék).

Az év végén, az Egyetemi Tanács december 11-i ülésén Molnár János igazgató azt jelentette: szükségesnek látszik, hogy valakit kiválasszanak, aki Bél földrajzi munkájának kijavítását és a tanulóifjúság használatára való összeállítását vállalja. Ő maga igen alkalmasnak találja erre a feladatra Wagner Károlyt, az egyetemi könyvtár őret, mert ilyen tekintetben igen járatos és Magyarország legtöbb tartományát nagyon alaposan ismeri. A javaslatot elfogadva megbízták a tudóst, hogy megfelelő díjazásért készítse el a művet.²²

Wagner károly bekapcsolódása a javításba

Bizonyára nem véletlenül esett Molnár választása Wagner Károlyra (1732–1790), aki előbb a jezsuita rend tagjaként, majd annak feloszlatása után, az egyetem Budára kerülésekor a könyvtár első őraként és a címer- és pecséttan tanáraként Bél Mátyás vállalkozásához hasonló történeti feldolgozást készített Szepes vármegyéről, valamint kiadta Sáros megye okleveleit. Wagner tudatosan vallotta, hogy Bél munkáját kívánja folytatni. Már 1762-ben azt írta Kaprinai Jánosnak: „Az a szándékom, hogy Felső Magyarországot, vagy Tiszáninnenit történeti és földrajzi módszerrel megírjam, amint Bél tette az ő Dunáninnen Magyarországon ... Kezdem Sáróstól és innen szándékozom tovább haladni, ha a Fentieknek is tetszik, Abaújvárhoz, Zemplénhez és így tovább. ... Szóval Bélit igyekszem folytatni...”²³ Talán senki más nem lett volna alkalmasabb arra, hogy a nagy mű kijavítását és az új földrajzi munka elkészítését elvégezze.

1780. január 29-én már azt jelentette Molnár az Egyetemi Tanácsnak, hogy bizonyos feltételekkel Wagner elfogadta a felkérést. A tudós azt kérte, hogy a Helytartótanács bocsásson rendelkezésére egy jobb Magyarország-térképet, amit katonai mérnökök készítettek. Azt is kérte, hogy az egyetem palotájában biztosítsanak számára egy megfelelőbb, az írók használatára szolgáló szobát, mivel az, amelyet az egyetem átköltözését intéző bizottság adott neki, nem megfelelő e munkára.²⁴ Az utóbbi kérését azonban nem teljesítették, bár az Egyetemi Tanács a Helytartótanáccsal folytatott ügyintézés során minden alkalommal ismételten alázatosan kérte a megfelelő szállás-pénz kifizetését.

A március 3-án kelt – a Helytartótanács által az Egyetemi Tanáccsal március 30-án közölt – uralkodói rendelet jóváhagyólag vette tudomásul Wagner megbízását, azonban megjegyezte, hogy nem derült az ki, hogy minden kerület beküldte-e a megkívánt észrevételeket, ezért utasította az Egyetemi Tanácsot, hogy a késlekedők sürgetését ne hagyják abba. Egyúttal annak gondolatát is felvetette, hogy célszerű volna más

²² MOL C 67 Univ. Bud. 1780. F. 9. Pos. 1.

²³ Idézi: Hólvényi György: Wagner Károly és a Bél-iskola. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, V. 1970. Bp., 1971. 329–350. Az idézett hely: 331–332.

²⁴ MOL C 67 Univ. Bud. 1780. F. 9. Pos. 7.

örökös tartományok földrajzi összefoglalóját is minél előbb elkészíteni és a tanulóifjúság használatára nyomtatásban megjelenteni.²⁵

A munkálatok beindulása újabb és újabb ötleteket hozott a felszínre. 1780. június 22-én a tanulmányi bizottság az uralkodói rendeletnek és saját korábbi határozatának megfelelően a Müller-féle Magyarország-térképet az Egyetemi Tanácsnak továbbküldeni javasolta.²⁶ Ugyanakkor arra kérte az uralkodót, hogy kegyeskedjék elismerni, mennyire üdvözlendő lenne, ha a vármegyei földmérők valamely tapasztalt csillagász vezetése alatt valamennyi vármegye felmérését elkészítenék. Bár nyilvánvaló, hogy az ilyen felmérések csak hosszabb idő alatt készülhetnének el, és nem is rendelkezik minden vármegye olyan tapasztalt földmérővel, akire ezt a feladatot rábízhatnák; továbbá a csillagász kiválasztásáról, a szükséges költségekről és a segédekről sokkal alaposabban kellene dönteni; mindazonáltal a lehető legtöbb személynek kellene a munkában részt venni, hogy a szakmai követelményeknek megfelelő és a tanulóifjúság számára használható mű mielőbb elkészüljön.²⁷

1781. április 1-jén az Egyetemi Tanács azt jelentette, hogy amit ebben az ügyben feladatul kapott, azt teljesítette: Wagner Károlyt megbízta a munkával és átadta neki az összes beérkezett észrevételt. Wagner a könyvtár katalógusainak segítségével minden feljegyzést alaposan megvizsgált, de semmilyen vagy csak csekély segítséget kapott a földrajzi munka kijavításához. Mivel nem volt minden vármegyéről leírás, és ha volt is, az nem tudományos alaposással készült, sőt egyik ellentmondott a másiknak, ezért csak Pozsony, Trencsén, Ungvár, Máramaros, Arad és Zaránd, Bács és Bodrog vármegyék leírását, illetve amelyeket ő maga máshonnan ismer, Sáros és Zemplén leírását tudja használni. Éppen ezért, hogy az új tanulmányi rendszer előírásainak eleget tehesen, az összes többi vármegyéről újabb információ szükséges, különösen pedig az, hogy:

1. Hány járásra oszlik a vármegye?
2. Mik a határai vagy legalábbis ezen járások a többihez képest hogyan fekszenek?
3. Az egyes járásokban mely várak, városok, emlékezetes helyek vannak? Hogy hibát hibára ne halmozzanak, ezeket egyesével szükséges megadni.
4. A vármegye faluinak és mezővárosainak számát csak az egyetlen biztos forrásból, a vármegyék közléséből tudják felvenni a műbe.

Azért tehát, hogy az uralkodói rendelet által oly nagyon óhajtott munkát el tudják készíteni, azt kérik a Helytartótanáctól, hogy rendeljék el, hogy a vármegyék a fenti kérdésekre mielőbb valódi tájékoztatást adjanak.²⁸

A Helytartótanács május 21-i válaszában azonban nem tartotta fontosnak, hogy az egyes járások határait részletesen és alaposan leírják, mert ezt sem a mű, sem az okta-

²⁵ Uo. Pos. 9. és 13.

²⁶ Az udvari Haditanács által kölcsönzött térképet július 7-én adták át az Egyetemi Tanácsnak, ahol augusztus 22-én határoztak arról, hogy a térképet azzal a feltétellel adják ki Wagnernek, hogy csak azok láthatják, akik a munkálatokra küneveztetnek, és a munka elkészültével azt azonnal vissza kell küldeni. MOL C 67 Univ. Bud. 1780. F. 24. Pos. 8. és 35.

²⁷ Uo. Pos. 9.

²⁸ MOL C 67 Univ. Bud. 1781. F. 27. Pos. 1.

tás nem igényli. Véleménye szerint elegendő, ha minden járást szélessége és hosszúsága vagy kiterjedése és fekvése szerint külön megadnak, és az emlékezetes helyeket, köztük a vásárhelyeket közlik.²⁹

Az Egyetemi Tanács azonban nem hagyta annyiban a dolgot, és 1781. július 19-én ismételten kísérletet tettek az alapvető kérdések megválaszoltatására. Csatolták Wagner kérdéseit, és azt kérték a Helytartótanáctól, hogy azokat küldjék ki a tankerületi főigazgatóknak, utasítva őket a gyors válaszadásra. A tanács úgy gondolta, hogy a válaszok beérkezéséig Magyarország térképét a hibáktól is meg tudják tisztítani, és azt a kötetbe mellékelhetik majd.³⁰

Wagner Károly a korábbi kérdéseket kicsit kibővítve terjesztette be jelentését az Egyetemi Tanácshoz. Az egyes vármegyéktől arra várt választ, hogy:

1. Hány és milyen nevű járásokra oszlik a vármegye?
2. Az egyes járásoknak mik a határai, vagy ahogy a nagyméltóságú Helytartótanács jobban szeretné, mi a szélessége és hosszúsága, kiterjedése, fekvése?
3. Az egyes járásban mely várak, városok, mezővárosok és emlékezetre méltó helyek vannak, csakúgy melyek a jeles hegyek és folyók?
4. Milyen természeti termékek, mesterségek és kézművesség virágzanak?
5. És végül ha valami különleges előfordulna, ami a megye dicséretére vagy ajánlására van, azt is tegyék hozzá jelentésükhöz.

Wagner a rendelkezésére álló forrásokat is összefoglalta, eszerint Bél Mátyás által kiadott: Pozsony, Nyitra, Liptó, Zólyom, Turóc, Bars, Nagy- és Kishont, Nógrád, Pest-Pilis-Solt, Szepes vármegyék. Nincs kiadva tőle: Árva, Komárom, Moson, Sopron, Vas, Zala, Veszprém, Győr, Esztergom, Fejér, Tolna, Somogy, Baranya, Bereg, Abaúj vármegyék.³¹

A vármegyei részvétel a kijavításban

A Helytartótanács végül engedett a kérésnek, és 1781. december 6-án kiadott rendeletében felhívta valamennyi vármegyét, hogy a – Wagner által fentebb összeállított – kérdésekre válaszoljanak. Pozsony, Nyitra, Liptó, Zólyom, Turóc, Bars, Nagy- és Kishont, Nógrád, Pest és Szepes megyéket arra kérték, hogy Bél Mátyás által a megyéről írt földrajzi munkát a megadott kérdések szerint javítsák ki és a pontos információkat küldjék be. A többi vármegye között Sopront is arra kérték, hogy a megadott kérdésekre a választ gondosan jegyezzék fel és küldjék be; és ha netalán a néhai Bél Mátyás által összeállított Sopron vármegye földrajza kezükben lenne, és arról már észrevételeket is készített a vármegye, azt a fent mondottaknak megfelelően elkészített írással együtt mielőbb küldjék fel.³²

²⁹ Uo. Pos. 2.

³⁰ Uo. Pos. 3.

³¹ Uo. Szepes vármegye leírását Bél 1723-ban, a Notita tartalmának és célkitűzéseinek mutatópéldányaként készítette el. Wagner tévedett, mert Moson megye is megjelent.

³² Uo. Pos. 4.

Sopron vármegye közgyűlése 1782. március 18-án úgy határozott, hogy megbízzák a vármegyei földmérőt, hogy a megadott pontok szerint készítse el a földrajzi munkát és nyújtsa be jelentését, a jegyzői hivatalt pedig arra utasították, hogy a földmérő munkáját hasonlítsák össze Bél Mátyásnak a vármegyei levéltárban található anyagával.³³

A vármegye földmérőjéről, Hegedűs Nepomuk Jánosról igen keveset tudunk, munkásságáról pedig fennmaradt térképei tanúskodnak. E tisztségbe 1780-ban került, miután a január 4-én tartott kisgyűlésen az addigi földmérő, Greger (vagyis Krieger) Sámuel bejelentette visszavonulását. A gyűlésen úgy vélték, nem jó dolog, ha az előforduló mérnöki munkák, az utak javítása és a középületek elkészítése hosszabb ideig elmaradnak, ezért Hegedűs Jánost javasolták vármegyei geometrának. E kinevezésre többen támogatták, sőt a győri püspök írásos ajánlása szerint nevezett már addig is a geometria művészetének szép példáit mutatta fel.³⁴ Hegedűs beszélt németül és magyarul, és évek óta közreműködött a vármegyei munkálatokban. A főispán is elfogadta a jelölt személyét, így március 13-án a közgyűlés előtt letette esküjét a vármegye új földmérője.³⁵ 1784-ben a vármegye ajánlást adott Hegedűsnek, amelyben kijelentették, hogy nemes családból származik és katonai állásra alkalmas.³⁶ 1785. november 19-én a Magyar Kancellária „districtualis hydraula”-nak, vagyis kerületi vízmérnöknek nevezte ki, feladatul szabva neki a folyók feltérképezését.³⁷ 1792-ben hg. Eszterházy Miklós a vármegye kérésére Hegedűs Jánost, a vármegye inzellérjét a nemesség elnyeréséért az uralkodónak beajánlotta.³⁸ 1799–1800-ban Hegedűs végezte el Lipszky János Magyarország-térképéhez a szükséges megyebéli javításokat.³⁹ Végül 1803-ban már visszavonulását jegyezték fel a vármegyei jegyzőkönyvbe: „Hegedűs János földmérő úr a nemes vármegyének már 24 esztendőktől olta ditséretesen, és a tekintetes Statusoknak teljes megelégedésével viselt hivatalát letette, és írásban resignálta.”⁴⁰

Hegedűs az elkészült jelentését kilenc hónappal megbízása után, 1782. december 16-án terjesztette a vármegye közgyűlése elé, ahol azt – nyilván a közgyűlési határozat alapján a jegyzői hivatal által tett – változtatások után elfogadták és felterjesztették a Helytartótanácsához.⁴¹ A földmérő – talán éppen a megyeleírás elkészítéséhez segítségül – 1782-ben fő vonalaiban megrajzolta a vármegye térképét, majd 1783-ban nagyobb méretben, részletesebben annak színes térképét is összeállította. Valószínűleg ez utóbbi szolgált forrásul az 1788-ban, szintén Hegedűs által készített vármegyei térképhez is.⁴²

³³ Soproni Levéltár (= SL) IV. A 1. a. Sopron vármegye jegyzőkönyvei. 1782. december 16. Nr. 13., illetve a helytartótanácsi rendelet az iratok (IV. A 1. b. Sopron vármegye iratai) között, ugyanezen szám alatt.

³⁴ Uo. 1780. január 4.

³⁵ Uo. 1780. március 13.

³⁶ Uo. 1784. október 6.

³⁷ Uo. 1785. november 28. Nr. 777/16.

³⁸ Uo. 1792. Nr. 216.

³⁹ Lipszky János térképészeti vállalkozásáról, benne a megyei földmérők munkájáról I.: Reisz T. Csaba: Magyarország általános térképének elkészítése a 19. század első évtizedében. Bp., 2002.

⁴⁰ Uo. 1803. Nr. 198.

⁴¹ SL IV. A 1. b. Sopron vármegye iratai. 1782. december 16. Nr. 64. Ugyanez a jegyzőkönyvben: pp. 1341–1356.

⁴² Az 1782-ben és 1788-ban készített kézíratos térképek ma az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában találhatóak (TK 52 és TK 1614). Az 1783-ban készített térkép eredetije Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára tulajdonában van, ennek faksimiléjét

A javítás csendes kudarca

Bél Mátyás munkájának kijavításával uralkodói rendeletre, a *Ratio Educationis* előírásainak megfelelő földrajzkönyv elkészítése érdekében 1778-ban kezdett foglalkozni a Helytartótanács és az Egyetemi Tanács. Előbb a tankerületi főigazgatók irányítása alatt álló középiskolai igazgatók észrevételeit gyűjtötték össze, majd az új könyv elkészítésével megbízták Wagner Károly könyvtárórt, illetve adatközlésre kérték a vármegyéket. 1780-tól a Helytartótanácsban annyira megsaporodtak az ügyszóhoz tartozó iratok, hogy önálló iratkezelési egységben (korabeli szóval élve: kútfőben) gyűjtötték össze a „helyi igazgatók Bélföldrajzához tett észrevételeinek megsűrgése”, valamint a „Bélföldrajz kijavításának és a földrajzi munka összeállításának” dokumentumait, ide iktatva a vármegyék 1782–1783 folyamán felterjesztett jelentéseit is.⁴³ Sajnos azonban a budai egyetem professzorai között dülő torzszalkodások miatt – nincs új a nap alatt! – Wagner Károlyt meggyengült egészségére hivatkozó ürügygel 1784-ben nyugdíjazták, így a javítási munkálatoknak vége szakadt. Korszerűbb kötet híján még évtizedekig Bélföldrajz-könyve szolgált a középiskolai oktatás számára. A vármegyék elkészült jelentései pedig, mint az alább közölt soproni is, azóta várják, hogy lefújva róluk a múlt porát, beilleszték őket a hazai történet forrásai közé.

A szövegközlésről

Az alábbiakban Hegedűs Nepomuk János jelentésének a vármegye által javított és felküldött változatát közlöm két hasábosan, eredeti latin nyelven és magyarul. Hegedűs kihúzott mondatai sok esetben többletinformációt hordoznak, ezért azokat lábjegyzetben mindkét nyelven megadom. A latin szöveg átírásakor a jelenleg iránymutatónak tekinthető közlési szempontokat érvényesítettem.⁴⁴ Így pl. a jelölt nazális rövidítéseket külön jelölés nélkül feloldottam; a kis- és nagybetűket a humanista átírás szerint alkalmaztam; a kétpontos y-t nem jelöltem, ha pedig -ii helyett áll, akkor azt ii-nek írtam át. A rövidítéseket jelölés nélkül feloldottam (Cottus = comitatus, Inc. = inclylus, ~q. = que, & = et; stb.). A településneveket a magyar fordításban Lelkes György: Magyar helységnév-azonosító szótár (Baja, 1998) szerint közlöm, a latin nyelvű szövegben meghagyom a forrásban alkalmazott névalakot. Miután e kötetben maradéktalanul és bőségesen található információk az egyes településekről (neveik, országhoz tartozásuk), így a cikk felesleges lábjegyzetekkel való megterhelésétől eltekintek.

2002-ben jelentette meg a Cartofil Kiadó. A Soproni Szemle e számmal együtt e kiadvány egy-egy ajándékpéldányát is eljuttatja előfizetőihez. Hegedűs János Sopron vármegyeről készített térképeinek összehasonlító elemzését külön tanulmányban végzem el, amely – a szerkesztők ígéretét bírva erre – a Soproni Szemle későbbi számaiban kap helyet.

⁴³ MOL C 67 Univ. Bud.: 1780. F. 24.; 1781. F. 27.; 1782. F. 22.; 1783. F. 2. Az itt található megyei leírások feldolgozását megkezdem.

⁴⁴ Soós István: Javaslatok az újkori magyarországi latin és német nyelvű források kiadására. Fons, 7. (2000) 81–89.

Nova Inclytae Comitatus Soproniensis
Descriptio
Praesentatur per Joannem Nep. Hegedűs
Juratum Inclytae Comitatus Soproniensis
Geometram

Posteaquam erga gratiosum Excelsi Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici circa emendationem geographici operis Beliani anno 1781 die vero 6ta decembris sub nro. 4945. emanatum intimatum ex generali congregatione die 19^a et subsequentibus mensis Martii anni currentis in possessione Nemeskér per inlytium comitatum Soproniensem celebrata pro nova inlyti comitatus hujus dimensuratione, et pro investigandorum investigatione exmissis fuissem, ac integrum comitatum per omnes suos processus juxta benignum gratiosi intimati praescriptum adhibita consueta, et per regnum recepta mensura geometrica dimensurassem, observationesque meas quam diligentissime annotassem, sequentia pro uberiori omnium notitia et informatione deservitura adinveni.

Inlytus hicce comitatus Soproniensis Trans-Danubium in inferiori Hungaria ad occidentalem regni limitem situatus conterminat ad orientem cum inlytis comitatibus Mosoniensi et Jaurinensi, ad meridiem cum Veszprimiensi et Castriferrei, ad occasum et septentrionem cum Austria, dividiturque in quinque processus: processum¹ supra Sopronium processum superiorem extra fluvium Arabonem² processum inferiorem extra fluvium Arabonem processum superiorem intra fluvium Arabonem processum inferiorem intra fluvium Arabonem.

Processus supra Sopronium, qui conterminat partim cum Austria, partim cum comitatu Mosoniensi continet in sua longitudine orgias 20 000, seu milliaria Germanica 5, in latitudine orgias 15 000 milliaria $3 \frac{3}{4}$.

Tres numerat liberas, regiasque civitates Sopronium, Kismartonium, et Rustum.

¹ Hegedűs eredeti jelentésében: „processus superior”, vagyis felső járás szerepel.

² Hegedűs eredeti jelentésében „Rabam” áll, amelyet egy másik kéz javított „fluvium Arabonem”-re.

Nemes Sopron vármegye új leírása
Hegedűs Nepomuk János,
Sopron vármegye hites geometrája által
bemutatva

Miután a nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartótanács 1781. december 6-án 4945. sz. alatt Bél földrajzi munkájának javítását illetően kiadott kegyes rendeletét illetőleg nemes Sopron vármegyének az ez év március 19-én és az azt követő napokban Nemeskér faluban megtartott közgyűlésén ezen nemes vármegye új felmérése és a megvizsgálandók megvizsgálására küldettem; és az egész vármegyét az összes járásával, a kegyes rendeletben előírtak alapján, az alkalmazni szokott és az országban elfogadott geometriai mérték szerint felmértem, és megfigyeléseimet a lehető leggondosabban feljegyeztem, a következőket találtam, amelyek mindenki alaposabb ismeretére és tájékoztatására alkalmasak lesznek.

Ezen nemes Sopron vármegye a Dunántúlon, Alsó-Magyarországon, az ország nyugati határán fekszik, keleten Moson és Győr, délről Veszprém és Vas nemes vármegyék, nyugatról és északról Ausztria határolják, és öt járásra oszlik:

a Sopron fölötti járásra
a Rábán túli felső járásra
a Rábán túli alsó járásra
a Rábán inneni felső járásra
a Rábán inneni alsó járásra.

A Sopron fölötti járás, amely részben Ausztriával, részben Moson vármegyével határos, 20 000 öl vagy 5 német mérföld hosszú, 15 000 öl, $3 \frac{3}{4}$ mérföld széles.³

Három szabad királyi városa van, Sopron, Kismarton és Ruszt.

³ A korban gyakran az oszták mérföldet nevezték német mérföldnek. A valódi német mérföld a régi századfordulón és a 19. század elején kezdett pontosulni és csak 1844-re állapodott meg az értéke, l. Bogdán István: Magyarország hossz- és földmértékek 1601–1874. Bp., 1990. 165., 167–168. A váltoérték is az osztrák mérföldet valószínűsíti, mert 1 osztrák mérföld = 4000 öl (1 öl = 189,648 cm), vagyis 7585,92 m.

SOPRONIUM, unde nomen comitatus sortitur, est civitas antiqua, in valle sita, et ad omnem amoenitatem composita.⁴ Civitas haec infra Austriam 4 milliariibus sita, haud procul a lacu Fertő recedit, dividiturque in interiorem et anteriorem civitatem, utramque muro cinctam, et interiorem aggere⁵ et triplici muro firmatam. Turris hic civica elegantioris structurae inter omnes Hungariae turres eminet, in qua maxime mirandum, quod tanta moles uni altiori et latiori fornicis, qui liberiori curruli transitui deservit, supraedificata, a tanto temporis spatio sine omni ruptura illaesa persistat. Haec complurium magnatum sedes venerabilis capitulo anno abhinc 2do aucta, religiosus ordinibus PP. Dominicanorum, Franciscanorum et Monialium ornata repetitis vicibus⁶ hospitio excepit regni comitia, scholas habet duplices, romano-catholicorum inferiores, Augustanae confessioni addictorum tanquam locus articularis aequae inferiores. Cives vineatico cultui deditos, vinum generosissimum, emporium in Hungariae regno tam respectu frumenti, quam et pecorum⁷ inter celebriora numerari meretur.

KISMARTONIUM infra Austriam duobus, et supra Sopronium pariter duobus milliariibus in pedemontium a lacu Fertő 1 1/2 milliari, in septentrionali comitatus parte situatum, et muro simplici cinctum. Ornatur PP. Franciscanorum claustrum cum celebri mausoleo familiae Eszterháziánae in parte orientali arcis existit. Monasterium Sancti Monialium sub regula Divi Augustini viventium, praeterea in fundo Kiss Höfleinensi appertinentis arcis vicino exstat monasterium Fratrum Misericordiae, et in contiguitate a structura aedificii, statuisque affabre elaboratis celebris mons Calvariae, cum claustrum PP. Franciscanorum.

SOPRON, ahonnan a vármegye a nevét nyeri, egy völgyben található, minden kellemetességgel bíró ősi város. Ez a város Ausztriától 4 mérföldre fekszik, nem messze a Fertő-tótól, s belső és külső városra oszlik, mindkettő fallal van körülvéve, a belső pedig sánccal és hármassal fallal van megerősítve. Az elegáns építésű városi torony Magyarország minden tornya közül kitűnik, és felette csodálnivaló benne, hogy ekkora tömeget egy magasabb és szélesebb boltív fölé építettek, amely szabad szekerátjárást biztosít, és oly hosszú idő elteltével mindenféle repedés nélkül épségben megmaradt. Itt van több főúrnak székhelye, mely két éve a főtisztelendő kaptalannal gazdagodott, a dominikánus és ferences atyák rendjeivel és apácarenddel⁸ ékes, ismételten vendégül látta az országgyűlést. Két iskolája van,⁹ a római katolikusok alsófokú, illetve az ágostai hitvallásúak artikulációs helyeként ugyancsak alsófokú. Lakosai szőlőműveléssel foglalkoznak, kiváló bora van, vásárját mind a gabona, mind az állatok tekintetében a magyar királyság leghíresebbjei között tartják számon.

KISMARTON Ausztria alatt kettő. Sopron felett hasonlóképpen kettő mérföldre található a hegyek lábánál, a Fertő-tótól 1 1/2 mérföldre, a vármegye északi részén, és egyszeres fallal van körülvéve. A vár[os] keleti részében lévő ferences atyák kolostora az Eszterházy család híres mauzóleumával, a Szent Ágoston-rendi apácák monostora, azonkívül a kishőflányi jószágban a vár tartozékaival szomszédos irgalmas testvérek monostora, és tőzsomszédságában az épület szerkezetéről és mesterien elészített szobraitól nevezetes Kálvária-hegy a ferences atyák kolostorával díszíti.

⁸ Az Orsolyiták 1747-ben telepedtek be Sopronba. Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, IV. köt. Pest, 1851. Sopron címszó.

⁹ A korban az egyetemet és az akadémiákat felsőfokú, a (kis)gimnáziumokat pedig ehhez képest alsófokú tanintézeteknek nevezték. Az evangélikus nagygimnázium – 1629–1674 közötti korábbi tevékenységét felújítva – 1682-től, a katolikus pedig 1636-tól működött a városban. Mészáros István: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája, 996–1948. Bp., 1988. 250–251. Kosáry D.: i. m. szerint a városban ekkor nem voltak nagygimnáziumok. A városban mind katolikus, mind evangélikus elemi iskola is működött, utóbbi a gimnáziumhoz kapcsolódott. Szakirodalmi megerősítés híján előttem bizonytalan, hogy a „schola duplex” kifejezés a két vallásra vagy a két fokú iskolára utal? (Ismételen köszönöm Németh Ildikó segítségét, aki a kérdéssről és a jegyzet kereteit meghaladó terjedelemben foglalta össze a szakirodalom felkutatható adatait.)

⁴ Hegedűs eredeti jelentésében hozzátette: „Fertur civitatem hanc sextus rex Hungariae Salomon ab interitu vindicasse, ornasse privilegiis, et primam in Hungaria liberam, regiamque creasse.” = „Állítólag ezt a várost Magyarország hatodik királya, Salomon a pusztulásból megmentette, kiváltságokkal feldíszítette és Magyarország első szabad királyi városává tette.”

⁵ Hegedűs eredeti jelentésében: „aut fossa firmatam.” = „vagy árokkal megerősített.”

⁶ Hegedűs eredeti jelentésében megadta, hogy a város négy-szer látta vendégül az országgyűlést (quater universa).

⁷ Hegedűs eredeti jelentésében: „[emporium ... pecorum] primum” = „legjelesebb [állat ... vásárt bír]”

RUSTUM juxta lacum Fertő in occidentali parte situatum, urbs exilis, elegans tamen muro simplici cincta, distat Sopronio 1 ½ milliari, exiguo gaudet campo, vino gloriatur generoso.¹⁰ Arces numerat septem, totidem dynastias seu dominiorum capita, ad celsissimum principatum Eszterháziarum spectantia. Ex quibus KISMARTONIENSIS, occidentali urbis, parti contigua, et fossato firmata, in forma quadrangulari, quatuor altioribus turribus, splendido palatio, et majoribus ornata campanis,¹¹ cui amoenus hortus adjacet.

SZÁRV-KŐINESIS in latere montis uno milliari infra Austriam olim erecta, nunc in ruderibus jacet.

FRAKNOIENSIS in occidentali comitatus collimitio prope Austriam in rupe praealta exstructa forti conservatur aditu, thesaurario, armamentario et antiquitatibus principum Eszterházy instructa, in subjecta eidem vicina possessione est monasterium PP. Servitarum, qui locus a pomeriis et castanetis commendatur.

LANZSÉRIENSIS in occidentali pariter comitatus parte prope Austriam in eminentiori monte aedificata, duplici firmatur aggere.

KABOLDIENSIS in superiori ejusdem nominis oppidi parte ½ milliari ab Austria in loco depressiori in forma circulari exstructa, exiguo fossato roboratur.

LAKENBACHIENSIS ad orientalem ejusdem nominis oppidi finem exposita, exili cincta aggere, horto gloriatur fructifero.

NÉMETH-KERESZTHURIENSIS non procul ab oppido ejusdem nominis in meditulo comitatus in campo vitis frumentique feraci in forma quadrangulari quatuor minoribus ornata turribus exstructa jacet.

Oppida numerat 13 pariter iuribus principatus Eszterháziarum adscripta. Ex quibus

SZÉLESKÚT, Breitenbrun ad septentrionalem comitatus partem prope lacum Fertő in collimitio comitatus Mosoniensis, et via postali Sopronio Posonium ducente situatum, et muro circumseptum cultu vineatico sustentatur.

RUSZT a Fertő-tó mellett, annak nyugati részén fekszik, kicsiny város, de csinos egyszeres fal veszi körül. Soprontól 1 ½ mérföld távolságra fekszik, kis határral bír, nemes boráról híres.

[A járásnak] hét vára van, mindegyik a fényes Eszterházy hercegséghez tartozó uradalom vagy uradalmi központ. Közülük

a KISMARTONI a város nyugati részével határos és árokkal van megerősítve, négyszögletes alakú, négy magasabb toronnyal, ragyogó palotával, és nagyobb harangokkal felszerelt, mellette kellems kert fekszik.

a SZÁRVKŐI Ausztriától egy mérföldre, a hegy oldalában állt egykor, most romokban hever.

a FRAKNÓI a vármegye Ausztriával határos nyugati részén, igen magas szirten épült, melyet erős bejárat őriz, az Eszterházy hercegek kincstárával, fegyvertárával és régiségeivel felszerelt, a hozzá tartozó szomszéd faluban van a szerviták monostora, amely hely gyümölcsseiről és gesztenyéséről nevezetes.

a LANZSÉRI szintén a vármegye nyugati részén, Ausztria közelében egy kiemelkedő hegyen épült, kettős sánccal van megerősítve.

a KABOLDI az ugyanilyen nevű mezőváros felső részén, Ausztriától ½ mérföldre egy mélyen fekvő helyen van, kör alakban épült, kis árokkal van megerősítve.

A LAKOMPAKI az ugyanilyen nevű mezőváros keleti végén található, gyenge sánccal van körülvéve, gyümölcsöskertje híres.

A NÉMETHKERESZTÚRI nem messze az ugyanilyen nevű mezővárostól, a vármegye közepén, szőlőben és gabonában gazdag mezőn fekszik, négyszög alakban épült, négy kisebb torony díszíti.

[A járásnak] 13 mezővárosa van, mindegyik az Eszterházy hercegség tulajdona.¹² Közülük SZÉLESKÚT, Breitenbrun a vármegye Moson vármegyével határos északi részén, a Fertő-tó mellett, a Sopronból Pozsonyba vezető postaúton fekszik, melyet fal vesz körül és szőlőművelésből tartja el magát.

¹⁰ Hegedűs hozzátette: „et Soproniensi pari”, vagyis „és a sopronihoz hasonló”.

¹¹ Hegedűs jelentésében: „[campanis,] sedem praebet principibus Eszterházy.” = „az Eszterházy hercegek székelyéül szolgál.”

¹² A „iuribus NN adscriptus” szerkezet a „valakinek a (földesúri) joghatósága alatt állás”-t fejezi ki, a magyar változatban mindenütt a „tulajdona”-ként fordítottam.

FEKETE VÁROS, Purbach, oppidum mediocre muro conclusum vetusto, supra lacum Fertő aequae in via postalium Posonium ducente in septemtrionalium comitatus partem recedit.

FEJÉR-EGYHÁZA, Donnerskirchen oppidum frequens muro incinctum in via Posoniensi a lacu Fertő haud procul jacet.

SZ. MARGARETHA, S. Margareth oppidum taxum in agro vitis frumentique ferace supra Sopronium 1 1/2 milliaria situatur.

NAGY HEFFLEIN, Gross Hefflein oppidum mediocre inter Austriam et Sopronium in via media situm, postalium stationi deservit.

SZARVKÓ, Hornstein in pede montium iuxta viam Sopronio Viennam ducentem prope limites Austriae divergit.

NAGY-MARTON, Mattersdorff oppidum¹³ amplum in montosam declinat regionem.

LAURETUM, M. Laureta oppidum exiguum PP. Servitarum clastro ornatum, trans montes ad partem septemtrionalium in extremo comitatus cum Austria collimitio prope Laitam recedit.

KABOLD, Kobersdorff in occidentali comitatus parte 1/2 milliaria ab Austria divertit.

SZ. MARTON, S. Martin oppidum mediocre pariter versus occidentalem comitatus partem in campo steriliori situatur.

NYÉK, Neken-Mark oppidum mediocre in via postalium Sopronio Ginsium ducente situatum vini potissimum cultura sustentatur.

NÉMETH-KERESZTÜR, Kreüz oppidum taxum¹⁴ in campestem reclinat regionem.

RÁKOS, Kroissbach, oppidum castello auctum, iuribusque episcopi Jaurinensis adscriptum, in orientalem comitatus partem iuxta lacum Fertő infra montem generosioris vini feracem positum est.

In processu hoc memoratu digniores fluvii sunt. Primus LAJTA, qui comitatum ab Austria in parte septemtrionali secernit.

Secundus fluvius VULKA ex variis scaturiginibus et rivulis in hoc comitatu auctus, postquam superiorem processum hujus partem transfuit, inter oppidum Fejér-Egyháza et possessionem Oggau in lacum Fertő se exonerat.

Sequitur LACUS FERTŐ, qui in sua longitudine continet orgias 20 000 milliaria 5, in latitudine 4000, 6000, 8000, seu unum semialterum et duo

FEKETE VÁROS, Purbach, régi fallal körülvevett kicsiny mezőváros a Fertő-tavon túl, szintén a Pozsonyba vezető postaúton, a vármegye északi részén fekszik.

FEJÉREGYHÁZA, Donnerskirchen, fallal körülvevett népes mezőváros a pozsonyi úton, a Fertő-tótól nem messze fekszik.

SZENT MARGARÉTA, Sankt Margarethen, szőlőben és gabonaföldben termékeny taksás mezőváros, Sopronon túl 1 1/2 mérföldre fekszik.

NAGYHÖFLÁNY, Grosshöflein, a közúton Ausztria és Sopron között található kisebb mezőváros, postaállomásként szolgál.

SZARVKÓ, Hornstein, a hegyek lábánál, a Sopronból Bécsbe vezető út mellett, Ausztria határai közelében fekszik.

NAGYMARTON, Mattersdorf, nagy mezőváros, a hegyes vidék felé terül el.

LORÉTOM, Maria-Laureten, kis mezőváros, amely a szervita atyák kolostoráról híres, a hegyeken túl a vármegye Ausztriával határos északi szélén, a Lajta mellett fekszik.

KABOLD, Kobersdorf, a vármegye nyugati részén, Ausztriától 1/2 mérföldre található.

SZENTMÁRTON, Sankt Martin, kisebb mezőváros ugyancsak a vármegye nyugati részén, egy természetlenebb mezőn fekszik.

NYÉK, Neckenmarkt, középszerű mezőváros, a Sopronból Kőszegre vezető postaúton fekszik, főképpen bortermelésből tartja fenn magát.

NÉMETHKERESZTÜR, Kreutz, síkvidéken fekvő taksás mezőváros.

RÁKOS, Kroisbach, kastéllyal bíró mezőváros és a győri püspök tulajdona, a vármegye keleti részén, a Fertő-tó mellett, nemesebb borban gazdag hegy alatt fekszik.

Ezen járásban említésre méltó folyók:

Először a LAJTA, amely a vármegyét északi részén választja el Ausztriától.

Másodszor a VULKA folyó, amely a vármegyebeli különböző forrásokból és patakokból gyarapodik, és miután e járás felső részét átszeli, Fejéregyháza mezőváros és Oka falu között a Fertő-tóba rakja le terhét.

Következik a FERTŐ-TÓ, amely 20 000 öL, 5 mérföld hosszú és 4000, 6000, 8000 öL vagy másfelkét mérföld széles. Ez a tó Moson és Sopron vármegye között fekszik, így – kivéve Illmic tavon túli, e vármegyéhez tartozó területét – e vármegye határául szolgál.

¹³ Hegedűs jelentésében: „[oppidum] mediocre Iudaica gente gloriatur” = „kicsiny [mezőváros], zsidó népességgel dicsekszik.” A vármegye következetesen kihúzta a zsidók jelenlétére vonatkozó megjegyzéseket.

¹⁴ Hegedűs jelentésében: „[oppidum taxum] Iudaica gente frequens” = „[taksás mezőváros] népes zsidósággal”

etiam milliaria. Lacus hic inter comitatum Mosoniensem et Soproniensem excepto terreno Illmitz trans lacum sito ad hunc comitatum spectante pro limitibus deservit.

Duplices in hoc processu, salubres existunt thermae, utpote Schürdzienses, per celsissimum principatum Eszterháziánium. Baliffenses vero per amplissimum senatum Soproniensem erectae.

Processus superior extra Arabonem

Processus hic in occidentali comitatus parte situatus conterminat cum comitatu Castriferrei, et continet in sua longitudine orgias 24 000 milliaria 6, in latitudine orgias 9000 milliaria 2 ¼.

Arces habet duas ad celsissimum principatum Eszterháziánium pertinentes. Quarum una ESZTERHÁZ dicta in se splendida in orientali hujus processus parte¹⁵ infra lacum Fertő in plano situata cujus magnificentiam aditus amoenissimus hortus et vivarium illustrat, non tantum reliquas hujus comitatus arces, sed et totius regni Hungariae aedificia suo splendore superat.¹⁶ Arx haec moderni C. S. R. I.¹⁷ principis Nicolai Eszterházy potiori anni tempore sedes est. Ad quam magnis conatibus et assiduis comitatus et principatus laboribus per paludes ex lacu Fertő descendentes ad distantiam unius, et ultra milliarias via strata neoerecta est, quae communicationem cum superioribus comitatibus non tantum huic comitatu, sed et inferioribus utpote Castriferrei, Szaladiensi, Sümeghiensi, et Baranyensi, et Croatiae Viennam et Posonium versus valde facilitat.

Arx altera LÉKA dicta ad occidentem in extremo hujus processus limite juxta fluvium Gyöngyös in eminentiori colliculo oppido ejusdem nominis opposita, juribusque principatus Eszterháziáni adscripta domini ejusdem cognominis caput est.

Oppida numerat 9 quorum 5 SZ. MIKLOS, LOCSMÁND, KETHELLELY, KEÓHALOM et DERECSKE juribus principatus Eszterháziáni, duo vero HEGYKEÓ et LEÓVÓ Szécsénianis, LOSS castello auctum Viczai-anis, ALSÓ RÁMOCZ vero partim juribus principatus Eszterháziáni, partim Inkeianis adscripta sunt.

¹⁵ Hegedűs jelentésében: „[... parte] in i. dominio Sütőri-ensi” = „a nemes süttőri uradalomban”.

¹⁶ Hegedűs jelentésében: „[...suo splendore] ita [superat], ut inter Europaeorum aedificiorum prodigia censeri possit.” = „[szépségében annyira felülmúlja], hogy az európai épületek csodái közé számítható.”

¹⁷ Comes Sacri Romani Imperii = Római Szent Birodalmi Gróf

Ebben a járásban két gyógyfürdő van, mégpedig a sérci, amelyet a fényes Eszterházy hercegség, illetve a balfi, amelyet a tiszteletre méltó soproni tanács épített.

A Rábán túli felső járás

Ez a járás a vármegye nyugati részén fekszik. Vas vármegyével határos és 24 000 öl, 6 mérföld hosszú, 9000 öl, 2 ¼ mérföld széles.

Két vára van, amelyek a fenséges Eszterházy hercegséghez tartoznak. Közülük az egyik az ESZTERHÁZNAK nevezett, amely a maga ragyogásában ezen járás keleti részében, a Fertő-tavon inneni síkságon fekszik, melynek pompáját egy gyönyörű kert és egy vadaskert emeli, és szépségében nemcsak a vármegye többi várait, hanem az egész magyar királyság összes épületeit felülmúlja. Ez a vár néhány év óta a mostani herceg Eszterházy Miklós római szent birodalmi gróf székhelye. Hozzá a vármegye és a hercegség nagy igyekezettel és kitartó munkával a Fertőtől kifolyó mocsarain keresztül több mint egy mérföldnyi távolságra új kövezett utat készítettek, amely a felső vármegyékkel való összeköttetést nemcsak e vármegyének, hanem az alsóbb, úgymint Vas, Zala, Somogy és Baranya vármegyéknek és Horvátországnak felettebb megkönnyíti Pozsony és Bécs felé.

A másik, LÉKÁNAK nevezett vár e járás nyugati határszélén, a Gyöngyös folyó melletti kimagasló dombon, az ugyanilyen nevű mezővárossal szemben van, és az Eszterházy hercegség tulajdona, az ugyanolyan nevű uradalom központja.

Kilenc mezővárost számlál, közülük öt, SZENTMIKLÓS, LOCSMÁND, KÉTHELY, KÓHALOM és DERECSKE az Eszterházy hercegség tulajdona, kettő, mégpedig HEGYKÓ és LÖVŐ a Széchenyiek, a kastéllyal bíró LÓZS a Viczayak, ALSÓ-RÁMÓC pedig részben az Eszterházy hercegség, részben az Inkeyek tulajdona.

Triplix hujus processus sunt notabiliores fluvii.

Primus IKVA, qui postquam in processu superiori ex variis rivulis coaluit, per processus hujus majorem partem defluit et in paludes lacus Fertő supra possessionem Endréd se exonerat.

Secundus RÉPCZE, qui in hoc processu, ex complurium scaturiginum fontibus confluit, et ad oppidum Locsmand cum rivulis Csáva et Raiding se conjungit, sicque in majori quantitate versus processum inferiorem extra Arabonem devolvitur, cujus perrupto saepius antecessaneis annis litore vicinis damnosa rapacitas sumptuosa cataracta recenter extracta coeretur.

Tertius GYÖNGYÖS ex Austria ortus, postquam in exigua hujus processus parte supra et infra arcem Léka intra comitatum Soproniensem et Castriferrei limites agit, versus Ginsium in comitatum Castriferrei decurrit.

In hoc Processu notatu digna venit nobilitaris possessio Nemeskér duplice ex ratione 1mo ob curiam comitatensem, in qua publica comitatus negotia tractari, delinquentes conservari et in executionem summi solent. 2do propter locum articulare Augustanae confessioni addictorum, in quo elementares habent scholas.

Processus inferior extra Arabonem

Processus hic in meridionali comitatu situatus, conterminat cum comitatu Castriferrei, et continet in sua longitudine orgias 14 000 milliaria $3 \frac{1}{2}$, in latitudine orgias 7000 milliaria $1 \frac{1}{4}$.

Oppida numerat duo, CSEPREGH et BEÚ, utrumque in agro frumentario late diffusum, hodie juribus comitis Jankovics adscribitur.

Processum hunc separat a comitatu Castriferrei fluvius ZÁBLÁNCZ et RÉPCZE, qui supra possessionem Guór conjuncti, postquam per integrum hujus processus tractum defluunt, et supra possessionem DÉNESFA cum fluvio Kőrös, et vena Arabonis Sebes-ér dicta se conjungunt, conjunctimque Rabam Vitnyédiensem efficiunt, in paludes ex Fertő procedentes decurrunt.

In hoc processu notatu digna venit sylva Nagy Erdő dicta, inter omnes totius comitatus sylvas maxima potiori in parte juribus comitum Széchényi adscripta.

Ebben a járásban három emlékezetre méltóbb folyó van:

Első az IKVA, amely miután a felső járásban különféle patakokból egyesült, e járásnak nagyobb részét átszeli, és Endréd falu felett a Fertő-tó mocsaraiba rakja le terhét.

Második a RÉPCZE, amely ebben a járásban, több forrásból folyik össze, és Locsmánd mezővárosnál a Csáva és a Raiding patakokkal egyesül, és így megnagyobbodva a Rábán túli alsó járás felé hömpölyög alá, és amelynek a korábbi esztendőkből gyakran áttört partjával a környékre ártalmas rablószenvedélyét a nemrégem emelt költséges zsilippel tartják féken.

A harmadik a GYÖNGYÖS, amely Ausztriából ered, és miután ezen járás kis részében, Léka vára alatt és felett határt képez Sopron és Vas vármegyék között, Kőszeg felé Vas vármegyébe fut le.

Ebben a járásban két okból emlékezetre méltó NEMESKÉR nemesi falu: először a vármegyházáról, amelyben a vármegye közügyeit intézni, a vétkeket őrizni és a peres tárgyalásokat lefolytatni szokták. Másodsor az ágostai hitvallásúak artikuláris helye miatt, ahol elemi iskolájuk van.

A Rábán túli alsó járás

Ez a járás a vármegye déli részén fekszik, Vas vármegyével határos, 14 000 öl, $3 \frac{1}{2}$ mérföld hosszú és 7000 öl, $1 \frac{1}{4}$ mérföld széles.

Két mezővárosa van, CSEPREGH és BÓ, mindkettő gabonaföldön, szélesen terül el, ma Jankovich gróf tulajdona.

Ezt a járást a ZÁBLÁNCZ és a RÉPCZE folyók választják el Vas vármegyétől, amelyek Górfalu felett egyesülnek, miután az egész járás területén átfolyanak, és Dénesfa falu felett a Kőrös folyóval és a Sebes-érnek nevezett Rába-ággal egyesülnek, és együtt a vitnyédi Rábát hozzák létre, a Fertőből kialakuló mocsarakba folynak bele.

E járásban emlékezetre méltó a Nagyerdőnek nevezett erdő, az egész vármegye erdői között a leghatalmasabb, nagobbrészen a Széchényi grófok tulajdona.

Processus superior intra Arabonem

Processus hic ad orientalem comitatus partem reclinans inclusis paludibus HANSÁG dictis efficit in sua longitudine orgias 14 000 milliaria 3 ½, in latitudine orgias 7000 milliaria 1 ¾.

Oppida numerat duo KAPUVÁRINUM et MIHÁLYI, quorum primum in septemtrionali hujus processus parte ad minorem Arabonis ramum situatum antiqua gaudet arce, fossato firmata, dicionis principis Eszterházi, caputque dominii appellatur.

MIHÁLYI alterum in medio hujus processus juxta minorem Arabonis ramum in agro frumenti ferace erectum, juribus Kissfaludianis, Niczkianis aliorumque complurium nobilium adscribitur.

In hoc processu inter reliquas possessiones notatu digna est, qua locus articularis Augustanae confessioni addictorum exigua nobilitaris possessio VADOSFA.

Processum hunc separat a comitatu Castriferrei major Arabonis ramus, qui in montibus Stiriacis ortus per integrum comitatum Castriferrei defluit, et ut primum comitatum Soproniensem attingit, ad territorium Keczőliense in duos ramos se dividit, quorum inferior seu major versus comitatum Jaurinensem decurrit, et in occidentali parte propugnaculi Jaurinensis in Danubium influit. Ramus vero minor, seu superior versus Kapuvárinum in paludes Hanság dictas ascendit, ibique infra humidum terrae tractum se recipit, et ad unum et ultra milliaria occultum ante et subterraneum,¹⁸ recenter vero curis et sumptibus celsissimi principis Eszterházi apertum cursum sequitur, nomenque fluvii Rábczae ad territorium Beő-Sárkány obtinet, et sic non amplius sub nomine Arabonis, sed Rábczae inter comitatum Mosoniensem et Jaurinensem defluendo supra fortalitium Jaurinense Danubio illabitur.¹⁹

¹⁸ Hegedűs jelentésében: „[subterraneum ... cursum sequitur], donec inter territorium Acsalagiense et Beő-Sárkányiense iterum e terra erumpat subterraneumque cursum deserat.” = „a föld alatt folyik tovább, amíg Acsalag és Beő-Sárkány területén ismét előtör a földből, és elhagyja föld alatti folyását.”

¹⁹ Hegedűs eredeti jelentése folytatódik: „[supra fortalitium Jaurinense] se in Danubium exonerat, ubi mirum visu est, quod licet tam Arabo seu Rába quam et Rábcza ex eodem fonte oriantur, in exoneratione tamen Danubiali ad Jaurinum longe diversum colorem praeserferant, Rába flavam Rábcza vero fuscum, vel ceruleum. Quod inde est, quod Rábcza per paludes Hanság dictas in subterraneo suo cursu pristinum Arabonis, seu Rabae colorem amittat, pingvioris que et nigrioris glebae Hanság formam induat” = „[a győri erőd felett torkollik a Dunába,] ahol csodálatos látni, hogy

A Rábán inneni felső járás

Ez a járás a vármegye keleti részén fekszik, és a HANSÁGNAK nevezett láppal együtt 14 000 öl, 3 ½ mérföld hosszú és 7000 öl, 1 ¾ mérföld széles.

Két mezővárosa van, KAPUVÁR és MIHÁLYI, amelyek közül az első ezen járás északi részén a Rába kisebb ágánál fekszik, árokmal megerősített régi várral bír, az Eszterházy herceg fennhatósága alatt áll és az uradalom központjának nevezik.

MIHÁLYI a másik, ezen járás közepén, a Rába kisebb ága mellett, gazdagon termő gabonaföldön építették, a Kisfaludyak, Niczkyek és több más nemesek tulajdona.

Ebben a járásban más falvak között nevezetes, mert az ágostai hitvallásuk artikuláris helye VADOSFA kis nemesi falu.

Ezt a járást Vas vármegyétől a Rába nagyobb ága választja el, amelyik a stájer hegyekben ered, és egész Vas vármegyén átfolyik, és ahogy először éri el Sopron vármegyét Kecöl területén, két ágra válik: közülük az alsó vagy nagyobb Győr vármegye felé folyik és a győri erőd nyugati részén a Dunába ömlik. A kisebb vagy felső ág pedig Kapuvár felé a Hanságnak nevezett lappal felé veszi útját, ahol a nedves talajú vidéken nekibátorodik, és több mint egy mérföldön keresztül valaha rejtetten a föld alatt, most pedig a fenséges Eszterházy herceg úr gondoskodásából és költségén szabad folyással fut tovább, és Bősárkány területén a Rába folyó nevét veszi fel, így már nem Rába, hanem Rábcza név alatt, Moson és Győr vármegyék között átfolyva a győri erőd felett ömlik a Dunába.

bár mind az Arabo vagy Rába, mind pedig a Rábcza ugyanabból a forrásból ered, mégis Győrnél a Dunába torkollásnál különböző színűek, a Rába arany-sárga, a Rábcza pedig sötétbarna vagy sötétkék. Ez onnan van, hogy a Rábcza a Hanságnak nevezett lápon keresztül föld alatti folyásában az Arabo vagy Rába korábbi színét elhagyja és a Hanság termékenyebb és feketébb termőföldje formáját ölti”.

Processus inferior intra Arabonem

Processus hic ad orientalem comitatus partem situatus, conterminat ad septemtrionem cum comitatu Mosoniensi, ad ortum cum Jaurinensi, ad meridiem cum Veszprimiensi et Castriferrei. Hujus longitudo inclusis paludibus efficit orgias 16 000 milliaria 4, latitudo orgias 6000 milliaria 1 1/2.

Oppida numerat tria, quorum primum CSORNA, est oppidum taxum in campo satis diffuso, segetibusque idoneo. Nobili praepositura S. Michaelis ordinis Praemonstratensium sedem praebet, ejusdemque iuribus in tertialitate, in duabus vero tertialitatibus iuribus celsissimi principatus Eszterháziensi adscribitur.

Secundum SZIL, oppidum satis populosum in agro frumentario in ditione principatus Eszterháziensi rusticationi deservit.

Tertium SZANY, oppidum haud exile in agro frugum alias satis ferace, sed crebrioribus Arabonis exundationibus exposito in inferiori hujus processus parte non procul ab Arabone situatur, castello episcopi Jaurinensis ornatur, iuribusque ejusdem adscribitur. Infra hoc oppidum ad meridiem in extremo hujus processus collimitio juxta majorem Arabonis ramum olim exstructa, iuribusque episcopi Jaurinensis adscripta, exstitit arx KESZŐIENSIS, cujus hodie nonnisi tristia rudera supersunt. Haud procul ab his rudibus oppidum comitatus Veszprimiensis Marczaltó dictum, iuribusque Amadeanis adscriptum ad majorem Arabonis ramum situatur, in cujus oppidi superiori fine in horto antehaec provisorali prope confluum fluviorum Arabonis et Marczall²⁰ quatuor cumuli terrei visuntur, quatuor comitatus, utpote Soproniensem, Castriferrei, Veszprimiensem et Jaurinensem separantes.

Montes praecipui hujus comitatus sunt, qui in occidentali parte comitatum ab Austria secernunt. Montes item supra lacum Fertő versus Kismartonium et Austriam protensi. Praeter hos plures praesertim in duobus superioribus processibus infra et supra Sopronium minores assurgunt colles, qui partim vitibus, partim sylvis castaneas, glandes, lignaque tam aedilia, quam focalia proferentibus deserviunt.

A Rábán inneni alsó járás

Ez a járás a vármegye keleti felén fekszik, északról Moson vármegyével, keleten Győrrel, délről Veszprémmel és Vassal határos. Hossza a láppal együtt 16 000 ölet, 4 mérföldet tesz ki, a szélessége pedig 6000 öl, 1 1/2 mérföld.

Három mezővárosa van, amelyek közül az első CSORNA, taksás mezőváros egy eléggé széles és szántóföldnek alkalmas síkságon. A premontrei rend nemes Szent Mihály prépostságának van itt a székhelye, és [a város] egyharmad részben az ő, kétharmad részben pedig a fenséges Eszterházy hercegség tulajdona.

A második SZIL, eléggé népes mezőváros egy gabonaföldön, az Eszterházy hercegség fennhatósága alá tartozik és földművelésből él.

A harmadik SZANY, gyümölcsben és másokban eléggé bővelkedő nagy mezőváros, bár ki van téve a Rába gyakori áradásainak, e járás alsó részében, nem messze a Rábától fekszik, a győri püspök kastélya disziti, és az ő tulajdona. E mezővároson innen, ennek a járásnak a déli határszélén, a Rába nagyobb ága mellett emelték egykoron, és a győri püspök tulajdona volt KESZŐ vára, amelynek ma csak szomorú romjai állnak. Nem messze e romoktól található a Marcaltónek nevezett mezőváros Veszprém vármegyében, amely az Amadéj tulajdonaként a Rába nagyobb ága mellett fekszik, s amely mezőváros felső végén egy annakelőtte ideiglenes kertben a Rába és a Marcal folyók összefolyásánál négy földhalom volt látható, amelyek a négy vármegyét, úgymint Sopront, Vast, Veszprémet és Győrt [egymástól] elválasztják.

Ennek a vármegyének jeles hegyei vannak, amelyek a vármegyét a nyugati részen Ausztriától elválasztják. A hegyek kinyúlnak a Fertő-tó felett Kismarton és Ausztria felé is. E sok hegyen kívül, kiváltképp a két felső járásban Sopron alatt és felett kisebb dombok emelkednek, amelyek részben szőlőnek, részben pedig gesztenyét, makkot termő, épület-, és tűzifát adó erdőknek adnak helyet.

²⁰ Hegedűs jelentésében: [et Marczall] erectus est olim cumulus terreus metalis, ad quem conterminant [quatuor comitatus]” = „[és a Marcal] összefolyásánál egykor egy határ-földhalom emelkedett, amelyet [a négy vármegye] határolt”.

Profert hic comitatus vinum, triticum, sitiginem, avenam, hordeum, pannicum, turcicum triticum, pisa, lentes, millium, vicias, pomorum et fructuum hortensium diversa genera, castaneas, herbam nicotianam, herbam item veneficam Konyi-Gyökér dictam, quae in paludibus Hanság dictis²¹ reperitur. Veneficam hujus herbae vim testari possunt tam pecora, quae hujus esu interimuntur, quam et navigantium piscatorum remi, quibus si pernavigantes haec herba transsecetur, venefica ejusdem vis in flammam ex accenso, spiritu vini provenienti similem erumpit. Super quibus humillimam facio relationem.

Joannes Nepom. Hegedüs, jur. i. comitatus Soproiniensis geometra m. p.

Ez a vármegye bort, búzát, hüvelyeseket, zabot, árpát, kölest, török búzát (= kukoricát), borsót, lencsét, bükkönyt,²² különféle fajtájú almát és kerti gyümölcsöket, gesztenyét és dohányt termeszt, valamint a kőnygyökérnek nevezett méregfüvet, amely a Hanságnak nevezett lápban fordul elő. E fű mérgező erejét bizonyíthatják mind az állatok, amelyek ezt elfogyasztva elpusztulnak, mind pedig a csónakozó halászok evezőlapátjai, melyekkel ha a hajósok e füvet elvágják, annak mérgező nedve meggyújtva a borszeszhez hasonlóan lángra lobban. Ezekről alázatos jelentést teszek.

Hegedüs Nepomuk János, nemes Sopron vármegye hites geometrája sk.

²¹ Hegedüs jelentésében: „[quae] tum [in paludibus Hanság dictis], tum vel maxime in territorio possessionis comitatus Jaurinensis Kóny dictae, unde nomen obtinuit crebrior est.” „[amely] mind [a Hanságnak nevezett lápban] mind [a Kónynak nevezett Győr megyei falu területén – ahonnan a név vette – gyakoribb].”

²² A vicia többféle jelentéséből (bükköny, lednek, vadbab, babó, rosnak, vadzab) itt valószínűleg a bükkönyről van szó. Ennek takarmánynövényként való termesztése összefügg a vetett takarmánynövények felhasználásának 18. századi elterjedésével.

Egy szinte elfeledett topográfus

Bredetzky Sámuel a soproni helytörténet-írás fontos, de szinte teljesen elfelejtett személyisége. Leitner József folyóiratunk második évfolyamában, 1938-ban rajzolt róla rövid pályaképet, forrása Horváth Ödön monográfiája volt. 1962-ben Erdei László a soproni táj korai felfedezőiről írva idézett néhány szemelvényt Bredetzky 1803-as topográfiájából. Bredetzky soproni írásai valószínűleg azért maradtak ennyire visszhang nélkül, mert Csatskai Endre *Idegének a régi Sopronról* című könyvének bevezetésében megállapította Bredetzkyről, hogy Sopron lakosait nem szerette. „Az 1800 körül itt tevékenykedő földrajzi író hosszú éveket töltött e városban, így bennszülöttnek számít, azon felül lakosai iránt sem viseltetett szeretettel.”¹

Nem volt nagyobb szerencséje Bredetzkynek az irodalomtörténet-írókkal sem, bár Pukánszky Béla a magyarországi német irodalomról írt kézikönyvében néhány helyen említi. Habis György *Goethe magyar utókora* című tanulmányában (1942), a tanulmány végén álló időrendi vázlat egyetlen mondatában szól Bredetzky Sámuelről: „Goethe a *Hermann und Dorothea* egy példányát ajándékozta Bredetzky Sámuel teológusnak.” Habis forrásként azonban Szinnyei életrajzgyűjteményét adja meg, jóllehet erről Jakob Glatz emlékfüzete: „*Einige Züge aus dem Leben des Galitzischen Superintendenten Samuel Bredetzky*” (Wien, 1812) részletesen írt.² A ritka füzet visszaemlékezését azonban már szinte senki sem olvasta. Petz Gedeon sem, aki 1932-ben, a jubileumi Goethe-évben szólt az író magyar kapcsolatairól. Megemlíti ugyan, hogy Bredetzky jénai teológusként ismerkedett meg Goethével, Schillerrel, Herderrel és Wielanddal, majd 1798-ban visszatért Magyarországra, de forrásként ő is csak Szinnyei nagy életrajzgyűjteményét nevezte meg.³ Többet tudunk meg róla, ha kézbe vesszük Horváth Ödön 1924-ben megjelent monográfiáját. Az életrajz ugyan körülményes mondatokban megfogalmazott, nehézkes szövegezésű munka, de ma is ez a legbősegebb adattár, forrás az íróról. A leghitelesebb képet viszont úgy alkothatjuk

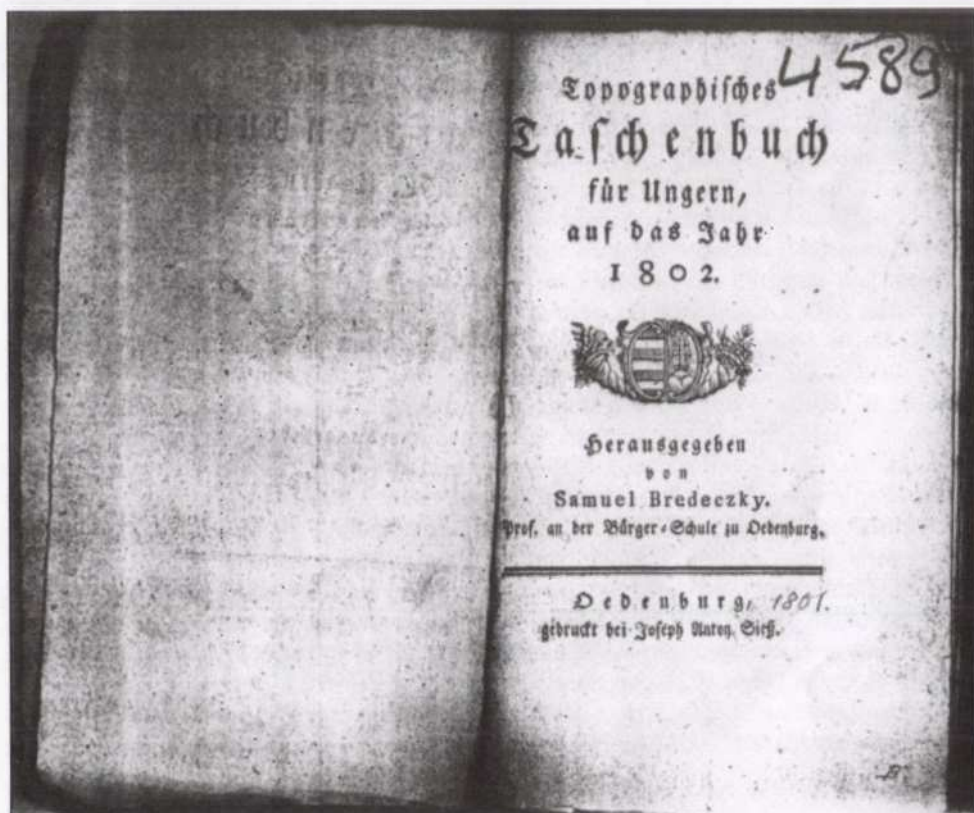
¹ Horváth Ödön: Bredetzky Sámuel (1772–1812) Bp., 1924.; Leitner József: Bredetzky Sámuel (1772–1812) SSz. 2 (1938) 66–73. p.; Csatskai Endre: *Idegének a régi Sopronról* (Levél-töredékek, útinaplók) Sopron, 1938. Scarbantia könyvek 2.; Uő: A régi soproniak természetszeretete. Új Sopronvármegye, 1939. XII. 10.; Erdei László: A soproni táj legkorábbi jelentkezései az irodalomban. SSz. 12 (1958) 66–72. p.; Erdei e közleményében a Topographisches Taschenbuch 1803-as bécsi kiadásának 1. kötetét használta.

² Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története. Bp., 1926.; Jakob Glatz: *Einige Züge aus dem Leben des Galizischen Superintendenten Samuel Bredetzky*, Wien, 1812. A mű egy példánya a budapesti Egyetemi Könyvtárban található. A rövid hivatkozás: Habis György: *Goethe magyar utókora* I. Kazinczy nemzedéke. (Minerva Könyvtár 152.) Bp., 1942.

³ Gedeon Petz: *Goethes Beziehungen zu Ungarn. Deutsch-ungarische Heimatblätter* 1932. 95–118. p.

magunknak Bredetzky munkájáról, ha kézbe vesszük saját tanulmányait. Ezt a módszert választottuk.⁴

Az író vezetéknévét már rövid élete során kétféle módon írták; könyvei címlapján is váltakozva jelent meg a kétféle névalak. A Sopronban 1802-ben kiadott topográfiai zsebkönyvén szerzőként a „*herausgegeben von Samuel Bredeczky*” névalak olvasható (1. kép). Ennek a munkának kiérleltebb, négykötetes formája Bécsben jelent meg, „*Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungern*” címmel; itt szerzőként a *Samuel Bredetzky* névalak áll.

1. kép. Bredetzky első, Sopronban megjelent topográfiája.

⁴ Bredetzky első topográfiai zsebkönyve: *Topographisches Taschenbuch für Ungern*. Oedenburg, 1802; a később átdolgozott szövegű zsebkönyv: *Beyträge zur Topographie des Königreichs Ungarn*. 1. Bändchen, Wien, 1803.; ennek második és javított, bővített kiadása: 2. verbesserte und vermehrte Auflage Wien, 1804.; 3. Bändchen Wien, 1804.; 4. Bändchen Wien, 1805.

Bredetzky élete és kapcsolata a német irodalom nagyjaival

Az 1772-ben született Bredetzky 1796 tavaszán fejezte be soproni tanulmányait. Wietoris Jonathan igazgatótól lelkes, dicsérő hangú végbizonyítványt kapott. Kiállítási időpontja 1796. április 4. A jénai egyetemre 1796. április 29-én iratkozott be. Horváth Ödön, aki az eredeti kéziratokat forgatta, azt jegyzi fel, hogy a tavaszi szemeszter idején 291 teológus, 218 orvos és 323 jogász tanult az egyetemen. Bredetzky tanulmányairól naplót – ún. „Tag-Buch” köteteket vezetett: 1796. április 17-től az év végéig, majd 1797-től 1798-as hazatéréséig. A két vastag kötet feljegyzései „a legrészletesebben számot adnak arról a csaknem szédítően lázas munkálkodásról, amelyre (...) tudásvágya és munkabírása ösztönözte”. A naplók azt is elárulják, hogy a diák „nagyon kedvelte a földrajzi, helyrajzi és néprajzi munkákat is, s ezek között szorgalmasan olvasta a Tátrára vonatkozó leírásokat. Feltűnően sok az ásványtan és orvostudomány körébe vágó olvasmány.”⁵ Ezek az előkészületek alapozták meg Sopron megyei és soproni megfigyeléseit is.

A vele egyidőben Jénában tanuló Jakob Glatz fontos adatokat jegyzett fel barátja irodalmi érdeklődéséről: „A legjobbat, amit a szép, klasszikus német irodalom mindaddig felmutathatott, azt Bredetzky olvasta és tanulmányozta. Figyelt minden újonnan feljegyzett irodalmi alkotásra, ezeket szeretettel fogadta, beszélgetésünk tárgya nagyjából az irodalom volt, irodalmi tervek szövegeit, ezek közt éltünk, ifjú megbocsátható buzgalmunkban túl sokat terveztünk, a jövőben arany hegyeket láttunk. Hiú ifjúkori álmok! (...) mégis, ezek az álmodozások is hoztak jót, visszatartottak minket az egyetemi szamárságoktól (...) ezek sok szempontból előnnyel jártak a szív és a lélek számára.”⁶

A szemeszterek szüneteiben a diák útjai a közeli Weimarba vezettek. Boldog örömmel tudósította a Jénából már elutazott Jakob Glatzot újabb irodalmi ismeretségeiről is: „Drága Barátom! Itt sokkal több kapcsolatot nyertem el, mint amit mi, Te és én magam is remélhettem; érdekes szituációkat éltem át, melyben önmagamat és másokat is igen élesen megfigyeltem. Már csaknem az egész Weimar ismer. Tegnapelőtt Göthénnel(!) beszélhettem. Óh, micsoda férfi Ó! Emlékbe kaptam a *Herrmann und Dorothea*-t. Most néhány régebbi szerzőt olvasok. Euler leveleit egy német hercegnőhöz, és Mengs *A szépről a festészetben* című tanulmányát forgatom.” Euler esetleg azonos lehet azzal a híres svájci matematikussal, aki *Nova theoria lucis et colorum* címmel írt könyvet a fény hullámteóriájáról, a szerzőt Goethe is idézi *Szintanában*. Anton Raphael Mengs klasszicista festőművészt Goethe túlértékelte, a reneszánsz óta alkotó egyik legjelentősebb művésznek tartotta. Mengs művének pontos címe: *Gedanken über die Schönheit und über den Geschmack in der Malerei* azaz Gondolatok a szépségről és az ízlésről a festészetben.⁷ Ilyen művek tanulmányozása is felkészíthette Bredetzkyt a Fertő tó fényeinek pontos ábrázolására!

„In Göthes Haus kam er öfters.” (Többször megfordult Goethe házában.) – írja Glatz visszaemlékezésében. Ez valóban így lehetett, mert Horváth Ödön szerint Christiane Wulpus (akkor még Goethe barátnője) jegyezte be az ifjú teológus emlék-

⁵ Bredetzky soproni végbizonyítványáról és jénai „Tag-Buch”-járól: Horváth Ö. i. m. 87–88. p.

⁶ Glatz: *Einige Züge* 10. p.

⁷ Euler és Mengs kapcsolatai Goethevel: Gero von Wilpert: *Goethe-Lexikon*. Stuttgart, 1998. (Kröner 407.)

könyvébe 1798 januárjában: „Jelképem a vidámság!” – majd így folytatta: „emlékezzék barátnejára!”. Az emlékkönyvi bejegyzést rajzzal egészítette ki: faragott kövekből épített kis kút áll a fal mellett, csövéből bőségesen folyik a víz egy félkör alakú víztartóba (2. kép).⁸ A *Hermann und Dorothea* 1797 októberében jelent meg először Viegweg *Taschenbuch für das Jahr 1798* zsebkönyvében. Christiane bejegyzésének időpontját ismerve megállapíthatjuk, hogy mikor ismerkedett össze a diák és a weimari költőfejedelem. 1797 októbere és 1798 januárja között találkozhattak először, ezt követően Bredetzky járt is a Frauenplanon álló Goethe-házban. Horváth szerint azonban már az 1797-es évben feljegyzi Bredetzky naplójába, hogy a kilenc antik múzsa jegyében írt hexameteres alkotás nagyszabású, tökéletes remekmű, könnyen megérthető, hazafias, népies alkotás, tehát a zsebkönyvet már ekkor megkaphatta. „Olyan könyv ez, amely telve van a bölcsességnek és az erénynek aranytanításával.”

Bredetzky Sámuel 1798-tól 1802-ig tanított Sopronban. Életrajzírója, Horváth Ödön szerint egyfajta munka-iskolát próbált megvalósítani a soproni Evangélikus Líceum legkisebb diákjainak elemi osztályában. 1802 őszén elfogadta a bécsi lelkészi meghívást. Ott sem maradt sokáig, mert miután lelkészként egyre jobb nevet szerzett magának, meghívták előbb Krakkóba, majd Lembergbe (Lvov) galíciai superintendensnek. Leitner József erről is írt a Bredetzky halálának 125. évfordulójára megjelent megemlékezésében: „Alig akarták elengedni bécsi hívei, amikor (...) az 1805. március 14-én kelt udvari rendelet kinevezte őt a krakkói egyházmegye esperesévé. Krakkóban azonban csak egy évig maradt. 1806-ban ugyanis meghalt Paulini József ev. püspök és lembergi lelkész. Helyére Bredeczkyt választották meg először lembergi lelkésznek, majd pedig ráruházták a lembergi püspöki állást is.”

Bredetzky superintendensi rangra emelkedve is emlékezett a neki annyira fontos néhány diákkori találkozásra. 1805-ben már Galíciában élt, az akkori osztrák fennhatóságú Krakkóból írt tanárának, Johann Georg Lenznek, az ásványtan professzorának Jénába: „Mit csinál Goethe Titkos Tanácsos? Gondol-e még néha rám? Szívesen küldenék Neki egy példányt könyveimből, ha az utóbbiról bizonyos lennék! Rendkívül fatális, hogy olyan messze kell egymástól élnünk!”

Bredetzkyt egyre jobban lekötötte lelkészi, püspöki munkája. 1809-ben még megjelent *Reisebemerkungen über Ungarn und Galizien* című műve, ez nyújtotta Pukánszky szerint évtizedeken át a legtöbb ismeretet Magyarországról. Fontos forrásmunka: hasonmás kiadását 1990-ben Berlinben jelentették meg. Annak a felkérésnek azonban már nem tudott eleget tenni, hogy egy tervezett díszes bécsi *Voyage pittoresque* című útirajz-gyűjtemény galíciai részét megírja. 1812. június 20-án jegyezte fel özvegye: „Délután 5 órakor halt meg szeretett s nekem örökre felejthetetlen férjem, a fekete epe betegségében (an der schwarzen Galle).”

⁸ Christiane Wulpus rajza Bredetzky jénai emlékkönyvében: Horváth 135. p.

2. kép A rajz feltehetően J. W. Goethe munkája.

Geológia és szentimentalizmus

Bredetzky kapcsolata Jénával az ásványtan jegyében folyamatos maradt. Lenz professzorral a jénai tanulmányok befejezése után is levelezett. Már 1798 áprilisában elnézést kért mesterétől, hogy visszatért Magyarországra. A jénai Ásványtani Társaságban – melynek titkára volt – maga helyett utódnak Nagy Sámuel diáktársát javasolta. 1799 áprilisában arról adott hírt, hogy egy kis ládában ásványgyűjteményt rendezett össze a Társaságnak, de nem talált senkit, aki ezt Jénába elvigye. Beszámolt arról, hogy Sopron földtanilag érdekes vidék, amelyről tanulmányt állított össze.

Már 1799-ben egy nagyobb tanulmány megírására készült Sopron közettanáról. Lenz professzornak címzett levelében így írt tervéről: „Ön, miután érdeklődésemet a földtan („Geognosie”) iránt felkeltette, életemben új vonzalmat ébresztett, szívemnek új csatornákat nyitott, melyen át öröm, és belső megalégedés áramlik belé minden irányból. Korábban gondolatok nélkül mentem tova Kárpátjaink hatalmas sziklafalai mellett, (...) Most meghitt érzéssel kapcsolodom hozzá, és örvendezek a létezésének. Tanulmányozom a természetet, annak fekvését, az idegen részeket elkülönítem, és követem tova futó láncolatát a föld középpontjáig.”⁹ Ez a gondolkodásmód vezette el Bredetzkyt szűkebb világa, Sopron környékének tanulmányozásában is. Az 1802-ben Sopronban megjelent *Topographisches Taschenbuch* előszavában szintén megköszönte mesterének, Lenznek, hogy érdeklődését a földtan iránt felébresztette.

Jakob Glatz már idézett 1812-es visszaemlékezésében elhunyt barátja érdeklődésének két forrását jelöli meg. Ezek egyike volt a földtan, de ehhez szorosan kapcsolódott irodalmi olvasmányvilága is. „Barátom szellemére mély és maradandó benyomást gyakoroltak Rousseau, Sterne, Göthe(!), Schiller, Thümmel és Lessing. Egyaránt élénk érzékkel bírt a fennkölt és a nagy, a bájos és a naiv iránt. Ezért keltették fel érdeklődését Matthisson költeményei, Voß Luise-je, Neubeck Egészségkútja, és más hasonló művek.”

Neubeck költészete alig lehet több ma már lexikonadaléknál. Voß hexameterben megírt idilljét a vidéki lelkipásztorok életéről a teológus Bredetzky érdeklődve olvashatta. A fennkölt, a nagy a bájos és a naiv emlegetése mögött azonban Schiller fontos tanulmányának, az *Über naive und sentimentale Dichtung* ismerete rejlik. E tanulmányában Schiller naiv költőnek Goethét nevezi, aki teljességében ábrázolja a valóságot, szentimentálisnak pedig a saját költészetét tartja. Mindezek ismerete megmutatkozott kezdetben Bredetzky topográfiai leírásaiban is, így a soproni *Topográfiai zsebkönyv*-ben, majd annak Bécsben megjelent újabb változatában, a *Beyträge* 1803-as kiadásában olvasható tájleírásokban.

A geológus kortársak Bredetzky tanulmányainak irodalmi nyelvezetét Glatz szerint nem ok nélkül kifogásolták. Megbírálták, mert „túl sok szentimentális könnyes hangot, költői kinövést” tartalmaz, ezért a legtöbb „buján tenyésző kifejezést” ki kellett hagynia később a végső átdolgozásban: „die meisten zu üppigen Außwüchse weggeschnitten, so schwer es ihm auch wurde, etwas zu vertilgen.”¹⁰ Példák erre az itt következő szemelvényeink, melyek a *Beyträge* 1803-as leírásaiból valók.

⁹ Benedek Klára: A jénai Ásványtani Társaság magyar tagjai. Bp. 1942. 16. p.

¹⁰ Glatz: Einige Züge i. m. 17. p.; az idézett romantikus és szentimentális szövegek a *Beyträge* I. 1803. évi kiadásában: 75. p.

Bredetzky hangulatos képet rajzol az ébredő városról, Sopronról. A vidám tehénpásztor megfújja a kürtjét, a reggeli ég halványpiros, erre ébred a kapás és a cselédlány a külvárosban. „Siessünk!” – biztatja önmagát és a kirándulásra invitált olvasót. Át kell kelnünk a „Lewer”-en, ha Bánfalvára igyekszünk. „A nap megaranyozza a hegyek csúcsait”, amikor átlépünk az Újteleki kapun. Megpillantjuk az Alsó-Lővert, ekkor itt még szőlőskertek terültek el. De savanyú a boruk, mivel a szőlők „fekvése északi, éppen ezért nem itt szüretelik a legjobb szőlőlevet”. A kedves völgy, mely az Alsó- és a Felső-Lővert egymástól elválasztja, „éző szívet nem hagy érintetlenül”. „Az előtérben a rét mindenfajta pillangótól népes tavasszal, az itteni színes virágok elvarázsolják a szemeket.” Kőrifák és csipkerózsa-bokrok között vezet az út a Deákkút felé.

A Lővereken át Bánfalvára vezető szentimentális tájleírást részletesebben idézzük. „Tisztán csörgedezik a Najád, [tehát a deákkúti forrás – KJL] felrisszülést és gyógyulást nyújt. Gyakran egész lényével pajkoskodik, mivel a jobblelkek ezt a Tempét régóta a csendes gondolkodásnak és a múzsáknak szentelték. A domb mindkét oldalról korlátozza a kilátást, a fák üde lombja szent homályt terít el, a lelkesedéstől elragadtatva bontakozik ki a gondolkodó lelke. Gyakran hallottam itt a felszentelt Múzsza magasztos énekét, aki a Messiást énekelte, és sírtam az elérzékenyültség könnyeit, itt lebegtek körül engem szép álomalakjaid, ábrándozó Hölty, vad hárfadalog, halhatatlan Bürger, riadtan zúgott át a fák csúcsain Lenora panasza, szétszakította a szívemet. (...) hallottam lihegő lovid patkócsattogását! Jaj annak, háromszor is, jaj, aki ezt a Tempét megszenteltelenti!”

Az ekkor nagy sikerű Klopstock, a Messiás hírneves költőjének neve, majd a „göttingai liget” költő-híressége, Hölty, az ekkor legnevesebb balladairóval, Bürgerrel együtt kerül elő a Deákkút tempei szépségét éneklő Bredetzky leírásában! A szentimentalizmus írói így jelentkeznek együtt a táj költői ábrázolásával!¹¹

A továbbiakban a gesztenyeerdők dicséretét olvashatjuk, ezt követi a soproni lővertulajdonosok bírálata, akik szerinte eddig csak a természet kegyére bízták kertjeiket, mivel szebb gyümölcsöskerteket csak egy ideje telepítenek. Rövid időre ismét szót kér a költői leírásban a természettudós, amikor megemlíti a Felső-Lőver hangyáit, fehér kvarcát, majd ismét a szép kilátás dicsérete következik: „Nos, felmáztunk a Felső-Lőver tetejére. Fenséges pompával ereszkedik a nap a Fertő tó tükre fölé, mely a háttérben, mint egy kék fátyol, magába zárja Sopron környékét. Ennek délkeleti partján ragyog a széplaki templom magas tornyával és a kolostor, [Bredetzky a régi Széchényi kastélyra utal – KJL] távolabb Eszterháza és mindkét helység árnyéka oda vetődik délelőtt, délután azonban ott ragyog árnyékképük a tó nyugodt tükre. Észak felé a kilátás még tovább nyílik. Derűs napokon látható a pozsonyi vár, mely innen nyolc mérföldre fekszik a kék derengésben tovatűnő hegység lejtőjén, a tó észak-déli partja határolja sötét fátyol alakjában az úgynevezett Heideboden-t.”

Fontos kulcsszót rejt a bánfalvi kolostor leírása is. „Az épület fekvése szép és valóban romantikus. Dél-keleti oldalán szép gyümölcsös keretezi, melyek összenőnek az erdővel, és az észak-nyugati oldalról szép kilátás nyílik. A domb csúcsán magános kápolna emelkedik a gesztenyefák fölé. Ezt a helyet a természet a melancholiának zen-

¹¹ Az idézett részek a Beyträge 1803. évi kiadásából valók, ezeket a szövegeket idézi Erdei László a Soproni Szemle 1958. évfolyamában a 67-68. oldalon. A német források magyar fordításait a szerző végezte.

telte. Órák hosszat ültem itt gyakran, és a keresztény szaturnáliákról álmodoztam, melyek a múlt homályának leplébe borítva, vonzó fényben merültek fel fantáziámban."

A Fertő fölé ereszkedő kék fátyol, a pozsonyi vár kék derengésben feltűnő képe és a bánfalvi kolostor, mint a romantika jelképei összetartozó fogalmak. Ezek az 1796–1798-as években éppen Jénában megszülető romantika kulcsfogalmai. A derék földrajzos-földtanos kollegák számára a 19. század elején szokatlan kifejezések, a romantika megszületésekor Jénában tanuló Bredetzkynek azonban ezek nem voltak idegen és távoli képzetek! Ha csak néhány sort idézünk Novalis regényéből, Heinrich von Ofterdingen álmából, mindez jól követhető.

„Nem nagy távolságban tarka ereszű, sötétkék sziklák emelkedtek; a körülvevő napvilág vadabb és világosabb volt, mint máskor, az ég feketén kékes és tökéletesen tiszta. De ami teljes erővel vonzotta, az a forrás közvetlen közelében egy magas világoskék virág volt, mely széles leveleivel megérintette az ifjút. (...) Nem látott mást, csak a kék virágot, és hosszan szemlélte megnevezhetetlen gyengédséggel.”¹²

Egy új, tudományosabb helyrajzi leírás

A *Beyträge* új kiadása 1805-ben jelent meg. Előszavában arra utal a szerző, hogy zsebkönyve szövegét részben átdolgozta. „Egyes részeket kihúztam, és talán még többet elpusztítottam volna, ha nem kellett volna attól félnem, hogy ez által az egész jellege, sőt néhány feljegyzés megkárosodna. Ezen túl új tanulmányok is kerültek hozzá, úgy, hogy ez a második kiadás akár új kötetnek is tekinthető.” Azt a lehetőséget, hogy megújított kötettel jelentkezhet, gróf Széchényi Ferencnek és gróf Aspremont mecénási segítségének köszöni.¹³

Ebben az új szerkezetű topográfiában Bredetzky a tudományos nyelvhez jobban közelítő szövegezést használ. Szerzőtársakkal dolgozik, így az I. fejezet írásai a Kárpátokról szólnak. Az egyik tanulmány szerzője Berzeviczy Gergely; a Kárpátok Zöld taváról pedig Asbóth János, a Georgikon tanára értekezik. A második kisebb-nagyobb tanulmánycsoport Sopronról és környékéről szól, ezek szerzője Bredetzky. Egy 1799-ben keletkezett írása a brennbergbányai kőszén-termelést írja le. A legtanulságosabb talán az a *Szakirodalom* című fejezet, melyben Bredetzky az elődök tudományos írásait veszi számba. Az *Beyträge*-nek („Adalékok”) az a célja, hogy földrajzi és természetrajzi ismereteket közvetítsen hazánkban. Ugyanakkor előmunkálatokat szeretne végezni egy később megírandó magyar földrajzkönyv számára. Ezért úgy véli, nem dolgozik cél nélkül, ha számba veszi az egyes vidékek szakirodalmát.

Felsorolja azok nevét, akik már korábban közzétették megfigyeléseiket Sopron környékéről és múltjáról, így többek között megemlíti a wolffenbütteli Bruckmann írását 1742-ből. Mélyebb tudományos érdeklődésére utal, hogy tanulmányozta az Evangélikus Líceum könyvtárának kézíratait. Kézbe vette Loew és Deccard *Flora Semproniensis* kéziratát (1739), és elmondja részletesebb megfigyeléseit Marx Faut és Melchior Klein *Kurze Verzeichnus* című krónikájáról.

¹² Novalis: Heinrich von Ofterdingen regényének részletét Keresztúry Dezső: A német irodalom kincsháza. Bp., 1941. 200. p.-ról idézem, Thurzó György fordításában

¹³ A *Beyträge* III. kötetének bevezetésében Bredetzky megköszöni gróf Széchényi Ferenc és gróf Aspremont támogatását, amellyel a kötet megjelenését segítették. Ld. Einführung III–V. p.

Pontosan lemásolja a krónika címét, kiemeli Faut szavahihetőségét. „Nagyon érdekessé teszi ezt a kéziratot sajátos színezete, mely azoknak az időknek géniusát a krónika lapjain kifejezi, és szép élmény az, ha az olvasó azokat az időket a maga korszakával [...] összehasonlítja.”¹⁴

A *Beyträge* III. kötete bevezetéseként a szerző áttekintését olvashatjuk a magyar királyság 1801., 1802. és 1803. évi topográfiai irodalmáról. A *Pest városa és környéke levelekben, ahogy egy idegen látta* című, 1803-ban megjelent útirajz bevezetéséből idéz, amellyel ő is egyetért. „Ezekben a levelekben az első percben felismerhető, hogy nem a tudósoknak készített topográfiai leírást ... inkább egy sor megjegyzést tartalmaz a közönség számára.” Ez így is van valóban. Statisztikai és geográfiai jegyzeteket az olvasó ebben a monográfiában hiába keres, azonban a kép egyes részleteiben, amelyet az idegen Pestről felvázol, örömmel fog elidőzni. Bredetzky nem mellőzi a tudományosság igényét, azonban örömmel vázol fel olyan színes részleteket soproni élményeiről, a tájról és emberről, amelyek ma is sokat mondanak azoknak, akik olvassák.

1836-ban Kazinczy Ferenc barátja, Guzmics Izidor bakonybéli apát Sopronba látogatott. Úti jegyzeteiből azért idézek egy kis részletet, hogy módunk legyen Bredetzky stílusát az ugyancsak szépírói törekvésű Guzmics jóval szikárabb szövegével összehasonlítani: „július 29. Sopronba, de útközben betekintés Kis Czenken gr. Széchenyi István új, sokablakú, szögü és lépcsőjű épületébe. (július) 30. Fraknóban reggeli 4 órakor fölmenet Rozália hegyre, melyről a kilátás bájos; a styriai hegyek jelesen a Sneeberg (!) közel látszottak; a Fertő tavába gyönyörűen tükrözé magát a kelő nap, a sopronyi hegyek hitvány dombokká lapulnak.”¹⁵

„Sopron megye mostani lakói”

A *Beyträge* IV. kötete ugyancsak 1805-ben jelent meg Bécsben. Az I. kötetben értékes földtani leírásokat olvashatunk, a *Sopron megye fizikai-topográfiai áttekintése* c. fejezet másutt nem olvasható fontos ismereteket őrzött meg a vármegye akkori német, magyar és zsidó lakosairól. Számunkra leginkább a *Sopron megye mostani lakói* c. fejezet közöl új ismereteket.

A németek a megye nyugati, a magyarok az északi területén laknak. A horvátok a német községek közt szétszórva telepedtek meg, velük jobban megértik magukat, mint a magyar falvak lakóival. A német falvak nyelve és erkölce az ausztriai német falvakéval azonos. Annyiban térnek el egymástól, hogy Sopron megye lakói protestánsok, és magyar ruhát hordanak.

„Gondtalanul átadják magukat kedélyes élvezeteiknek, annak a gyámoltalanságnak és nehézkességnek, melyen a külföldiek derülnek. Megelégednek a szellemi képzettség olyan fokával, melyet az elődeiknek, vagy bárki másnak köszönhetnek. Nem törtetnek féltelenül magasabb szellemi javak után, másrészt nem olyan keménynyakúak és elviselhetetlenek azokkal szemben, akik óvással és barátsággal tanítani próbálják őket, vagy akiknek mások a nézeteik és az elveik. Ha meghagyják nekik pohár borukat és jó

¹⁴ *Beyträge* I. Bändchen, Wien, 1804. Literatur, 104–110. p. A Faut-krónika kiadása: Kovács József László: Die Chronik des Marx Faut und Melchior Klein. Faut Márk és Klein Menyhért krónikája, 1526–1616. Sopron Város Történeti Forrásai, C sorozat I. kötet, Sopron – Eisenstadt, 1995.

¹⁵ Guzmics Izidor bakonybéli bencés apát naplóját az Irodalomtörténeti Közlemények 1903. évi évfolyama közli.

nagydarab marhahúsukat, úgy megtesznek mindent, ami erejükből telik, hogy összetartsanak; amit elődeik megszereztek, amit Isten és a felsőbbség elrendelt, azt megteszik."

Embertani megfigyelései sem közömbösek. Bredetzkynek feltűnt, hogy a német lakosok közt kevés a szép fiatal. „A szőlőkben végzett nehéz munka, és az a kártékony szokás, hogy a nehéz terheket fejükön hordják, sokban hozzájárul, hogy ritkán látható e vidéken szabályos szép fiatal.” A soproni asszonyok karcsú termetűek, jó kedélyű szemmel figyelik a szép természetet, de nem szeretik igazán. „Kevés olyan helyet találtam, ahol a szebbik nem kevésbé törődött a kertjeivel és a virágokkal, mint a soproni asszonyok. Ugyanakkor tevékeny háziasszonyok, és akkor tetszenek önmaguknak leginkább, ha a borkimérésnél tevékenykedhetnek, ami csaknem minden polgár házánál szokásos.”

Bredetzky itt a Sopronban szokásos – a házaknál egy hétre engedélyezett bor kimérésére utal. Mivel a bor fogyasztásakor a vendégek könnyen megszegik a mértékletességet, ahol gondosan nevelik a gyerekeket, ott a szerző szerint távol tartják őket a *Buschenschank* helyétől. A soproni fiatalság erkölcsével szerzőnk elégedett. „Életformájuk egyszerű és csendes. Itt nem található szórakozóhelyek, nincsenek nyilvános terek, kivétel a Neuuhof, és nyáron a belváros körüli séta.” Így örökítette meg Bredetzky elsőként a várkerületi korzózás szokását!

Felrója ugyanakkor a város lakóinak az elzárkózó életformát. „A legtöbb család itt önmagának él, legfeljebb a rokonságának. Itt nem is lehet tudós, baráti és társalgási klubokra gondolni! Néha összegyűlik néhány barát a szomszédos Lőverekben, hogy egy délutánon át együtt legyenek. Nem található itt semmi szívélyesség, közösségi szellem, nem lakozik harmónia az itt lakók között, inkább feszültség, pletykázkodási kedv és irigység, mely egyébként megnyilatkozik a nyilvános tárgyalásokon, a közjóra irányuló területeken is.”

Aggályosan ragaszkodnak a régi szokásokhoz –, folytatja a bírálatát – a korszerű tervek csírájukban elhalnak. „Az egoizmus parancsol bírói pálcájával gazdagnak és szegénynek, kicsinek és nagynak, aláássa a közjót és a polgárok boldogságát egy olyan városban, amely pompás fekvésével a magyar királyság első városaival mérhetné össze magát.” Ez lehetett az a kemény beszéd, melyet Csatkai Endre még 1938-ban sem mert az *Idegenek a régi Sopronról* c. gyűjteményében idézni!¹⁶

A megye magyarságáról kevesebb megfigyelés olvasható az *Áttekintés* c. fejezetben, ezek részben elfogultan ítélik meg a magyar parasztot, de egyfajta 19. század eleji látásmódot mégis megörökítenek. Jóval többet tudunk meg a horvátokról; mindkét nép megfigyelésének jellemző részeit idézzük.

„A magyar termetre zömök, alacsony, lelkülete tüzes, ügyes a művészetek és a tudomány területén, ha szellemével nagyszabású feladatokra vállalkozik, ugyanakkor emellett munkától és erőfeszítéstől visszariad. Éppen ezért a szláv és különösen a német paraszttal szemben tartózkodó, szegény, – de nem azért, mert földesura elnyomná, hanem a nyugalom és a kényelem kedvelése miatt. Ipari munkára nem vállalkozik.” Szigorú és nem éppen kedvező bírálatát Bredetzky kemény ítélettel zárja: „A magyar paraszt a hegyvidéken, ahol a természettől úgy kell a terményeket kikényszeríteni – éhen halna!”

¹⁶ Beyträge IV. Wien 1805. 132–137. p. Physisch–topographische Übersicht des Oedenburger Komitate. a) Die Deutschen 132–138. p.

A Fertőről írt tanulmányában a *Beyträge* 3. kötetében összehasonlítja a szőlőjéből, munkából hazatérő szépen öltözött soproni gazdaasszonyt a magyar jobbágy feleségével. „Sok munkálkodót láthatnak bizonyára együtt utazásaik során az egyes nemesi birtokokon, azonban ily sok étellel, jóléttel, és vidám kedéllyel nehezen találkozhatunk. Mekkora a különbség egyik és a másik között! Azt egy csatlós fenyegetéssel és bottal hajtja [munkára], ezek minden kényszer nélkül dolgoznak maguknak és övéikért. Ott rosszkedv uralkodik közöttük, melyeket a terhek érzete szül, itt egyik háztól a másikig az öröm hangja hallható, melyet annak tudata idéz elő, hogy arcuk verejtékével szerencsésen elvégezték napi munkájukat. Míg ezeknél alig van lebarant, mert fejük rongyokkal van fedve, addig a soproni gazdaasszony úgy megy haza felékesítve a munkából, mintha templomszentelésre menne. Mindezek az előnyök következhetnek az én körülményes leírásomból, bár ezeket az érdemes Bombardi topográfiaja Önöknek aligha nyújthatná...”

„Már megint! – így kiált fel egy hideg recenzens ezeknél a részleteknél. A *Magyarországi topográfiai adalékok* szerzője átlépi saját határait, amelyet neki tárgykörének komolysága előír, és a romantikus hangba esik. – Mire jó ez a gyerekes locsogás? Hamarosan fellengző, dagályos stílusába esik! – Költemények és romantikus ábrázolások egyáltalán nem ide valók!”

„Bocsánat, Kritikus Uram! Amit én itt elmesélek, az legkisebb árnyalatával olyan jól beleillik Magyarország topográfiájába, mint az Ön unalmas Jordanja, az Ön komoly Bombardija, az Ön rendkívül bölcs Liviusa, az Ön Laziusa, az Ön döntő Sextus Rufusa, és az én kedvencem, a körülményeskedő Aurelius Victor. A pirospozsgás Sandel [Zsuzska], a gesztenyék, a Jacobi-szőlő számomra bizonyos esetben fontosabbak, mind az összes fent megnevezett igen tisztelt úr, és Ön is szégyellné a buzgalmát, ha abba a helyzetbe kerülne, és úgy látná, [...] hogy ez így van, és nincs másképpen.”¹⁷

Bredetzky a Fertő leírásakor újra vállalta a táj és az ember szemléletes bemutatását. Elismerte, hogy ami kritikusan szerint romantikus hang, az számára éppen személyes jellege miatt fontos. Ugyanebben a felfogásban ábrázolja Sopron megye horvát lakosainak életét is. Idézi bevezetésében Johann Christian Engel véleményét a horvátokról, majd személyes hangú megfigyelései következnek.

„Bár a horvátok képzetlen és durva, emellett munkás és jó kedélyű nép, testi erejük rendkívüli, előnyükre különböznek a magyaroktól és a németektől. Az ifjú horvát széles vállú, erőteljes ifjú, aki egész héten át végzi a legnehezebb munkát, ha legalább vasárnap a táncban szórakozhat kedvesével. Ezek tánca (amit szenvedélyesen szeretnek) a magyar és német táncok keveréke, és annyira ügyetlen, hogy a képzett néző egy percig sem viseli el annak szemlélését. A lányok, akik közt időnként rendkívül bájos teremtések is akadnak, rövid, egymásra húzott szoknyákat, és merev fűzőt hordanak. A szoknyák száma vagyoni jólétükkel áll arányban, mert minél gazdagabb egy horvát lány, annál több szoknyát hord vasárnap a táncban. Ami elviselhetetlenül csúnya látványt nyújt, mert a számtalan merev szoknyához még farpárnák is járulnak, mely testüket túrhetetlen kövérségűre dagasztja.

A legtöbb horvát anyanyelve mellett még töri a németet is, amely nyelvben soha nem jutnak olyan tökélyre, hogy a horvátot ne lehetne felismerni. Mindnyájan a kato-

¹⁷ A magyar jobbágyasszony és a soproni polgárasszony; *Beyträge* III. 70–71. p. Bombardi és a többi Sopron megyéről író földrajzi szerző felsorolása ugyanitt található.

likus vallás hívei. Sopron megye német lakói között szétszórt falvakban élnek, szőlőtermelésből és földművelésből tartják fenn magukat.”¹⁸

Röviden szól a megyében lakó zsidókról és a görögkeleti vallás követőiről is. Karl Windisch 1780-as adata nyomán a zsidók számát 1595 főben jelöli meg, ez azonban huszonöt év alatt (1805-ig) bizonyára elérte a kétezret. „Sopronban egyáltalán nem tűrik meg őket, holott valaha a belváros nagyobb részét birtokolták. Az itt lakó kereskedőknek mégis nagy károkat okoznak, ami miatt az utóbbi időben keményen panaszkodnak. Kaboldon, Lakompakon és Németkeresztúron van zsinagógájuk. Itt is, mint az egész országban, kizárólag kereskedéssel foglalkoznak, (ez különösen a mezőgazdasági terményekre vonatkozik) – mindez csaknem kizárólagosan az ő kezükben van. Nem messze Héflánytól a Bécsi országúton szódagyártással is foglalkoznak.”

A nem egyesült görögök (görögkeletiek) száma sokkal csekélyebb, a többi nemzetséggel kapcsolatot nem tartanak. Sopronban leginkább sertés-kereskedéssel foglalkoznak. Sopronban magánkézben rendelkezik, lelkészük a soproni evangélikus gimnáziumban tanul, annak elvégzése után más szerb közösségbe helyezik át a tanulmányait befejezett pópát.¹⁹

Fürödjünk a fertőben!

Bredetzky egy szinte mellékes megjegyzése azt igazolja, hogy egy dologban megelőzte saját korát: felfedezte az úszás fontosságát! Hajdani kedvelt tanára, Wietoris Jonathan tanácsai alapján a soproni fiataloknak az egészséges életmódot, az úszást ajánlja a Fertő tavon.

„Itt van annak a helye, hogy néhány szóval a szülők szívéhez forduljak. Ne mulasszátok el, hogy fiaitoknak teremtetek arra lehetőséget, hogy jól megtanulják az úszást. [...] A ti túlhajtott, túlzott érzékenységetek tartja vissza az ifjúságot a víztől, ahová pedig természetes ösztönük vonzza őket. Hagyjátok őket fürödni felügyelet mellett, amikor csak kedvet kapnak rá. [...] Testük erős, egészséges marad, és mindig ügyesek lesznek, hogy az egészséges lélek parancsait kövessék. Vízi balesetnél nem vesztik el józanságukat, magukat és másokat is kiragadhatják a biztos halálból. Mindig egyik kedvenc terve volt az Istenben megboldogult Wietoris professzornak, hogy a Fertő taván uszodát rendezzen be, azt kívánta, hogy ez a gimnázium keretében valósuljon meg.”

A Fertőről szóló fejezetben a tó vízének természetéről és adottságairól szól, itt újra az úszást, a gyakorlati testedzést javallja. Elmondja, hogy a rossz feltételek ellenére is sokan járnak ki a tóra fürdeni, jóllehet az embereket még egy árnyékot adó sátor sem védi. Aki kádfürdőben fürdik, annak tagjai természetellenes, kényszerű helyzetbe kerülnek, a tó vízében minden inunk és izmunk minden irányba nyújtható. „Isten szabad derűs ege alatt, melyet szemlélhetünk, a felfrissítő, egészséges levegő, melyet belélegzünk, a pompás táj, mely minden oldalról körülvesz minket, a ringató hullámok, melyek átölelnek, mindez ahhoz járul hozzá, hogy szívünk vidám, a fürdés pedig hatékony legyen és minket bol-

¹⁸ A horvátok bemutatása: Beyträge IV. Wien, 1805. 139–142. p. Engel: Geschichte des ungrischen Reichs I. Theil, Halle, 1797. adatait is felhasználja.

¹⁹ A megye zsidó és görögkeleti hitet valló kereskedőiről ugyanitt Beyträge IV. 142–144. p.

doggá tegyen. Ezzel szemben a mesterséges kádfürdők kigőzölgése fejidegeinket megtámadja, és melankóliát okoz!"

Bredetzky a Fertő szépsége iránt érzett rajongásával, a szabad ég alatti fürdés népszerűsítésével minden bizonnyal megelőzte saját korát. Az 1891-ben Sopronról megjelent német nyelvű idegenvezető kézikönyv az, *Illustrierter Führer durch Oedenburg*, dicséri a város képviselőtestületét, hogy eleget tett a közkívánságnak, amikor 1884-ben díszes verandás épületet emeltetett a tó partján, mely a vízpart szépítését is szolgálja, és szükséges esetben éjszakázásra is alkalmas.²⁰ Szerető ragaszkodással ír a Kis- és Nagy Tómalom szépségéről is. „Mindkettő, a felső és az alsó Tómalom szép romantikus részletekben gazdag, érzésem szerint Sopron környékének legszebb részéhez tartozik.”

Annál több humorral szemléli a malom tulajdonosának angolkert építését, melyet 400 négyzetöles területen alakíttatott ki.

„Sosem illett jobban egy tréfás német epigramma egy angolkertre, mint ez itt, mely nagyjából így hangzik:

Mindenki megkéretik szépen,
Hogy a hegyekre semmiképp ne lépjen.
Egy kutya se szaladjon körbe,
Hogy a tavacsát kihörpölje.
Senki oly indiszkrét ne legyen
Hogy egy sziklacsúcsot zsebre tegyen.”

A humoros szándékú epigrammát, melynek rímes alakját e rögtönzött fordítással próbáltam megjeleníteni, alighanem maga Bredetzky írhatta.²¹

Hungarus-tudat és hazaszeretet

Bredetzky halálának 125. évfordulóján, amint a bevezetőben említettem, Leitner József ébresztgette a Soproni Szemlében a tudós pap emlékét. Cikkével jó szolgálatot tett az akkori soproni kultúrtörténet-írásnak, egy állításán azonban igazítanunk kell. Leitner József szerint Bredetzkynek csak a könyvei német nyelvűek: „Munkáinak szelleme azonban teljesen magyar s nem egy helyen árulja el szerzője mély hazafias érzését.”²²

Ezzel a megállapítással már Kazinczy Ferenc sem értett volna egyet! Bredetzky ugyanis részt vett azon a tübingeni pályázaton, melyet forma szerint a Cotta cég, valójában azonban az osztrák titkosrendőrség írt ki. Szerzőnk itt a császári oldalra állt, nem a magyar államnyelv használatát sürgette. Kazinczyval szemben Magyarország államnyelvének a *latint* javasolta. Kazinczy haragját ezzel érthető módon kivívta, egyik levelében ezért így háborog: „Berzeviczy Gergely barátom s Batthyány Vincze és ennek Recenzense a ' Bécsi Annalisok ' Febr. füzetében ez idén Superint(endens) Bredeczky, azt az átkozott óhajást teszik, hogy Nemzetünk szűnjön meg az a' Nemzet lenni, mely eddig volt. Minél jobban tud valaki görögül, annál gonoszabb hazafi! Ezt kiáltá

²⁰ Fürdés a Fertőben; a gimnáziumhoz kapcsolódó uszodáról: *Beyträge* III. 73–74. p. és 98–99. p. A Fertő partján épített verandás menedékházról: *Illustrierter Führer*, Oedenburg, 1891. 116. p.

²¹ Megjegyzései a tóalmi angolkertről: *Beyträge* III. 22. p.

²² Leitner József: *Bredetzky Sámuel*. SSz. 2 (1938). 67. p.

egykor szíve fájalmában egy Római. Ezt kell nekünk is, ezt a ' három B betűs Magyar-Németet látván s'hallván."

Tehát ezt az átkozott kívánságot – a nemzeti nyelv feladásának tervét – kellett a magyar nyelv diadalra juttatásáért mindent vállaló Kazinczynak hallania, emiatt panaszkodott báró Prónay Sándornak 1812 áprilisában. Horvát Istvánnak 1812 februárjában írt levelében azt válaszolja: „Szeretnék a' bolondnak felelni, de feleletem bizonyosan nem lelne helyet az Annálisokban.”²³

Az akkor Sopronban még csak erősödő magyar világgal a későbbi superintendens kevés közösséget vállalt. Viszont a város és környéke lakóit és tájait kevesen ismerték olyan bensőségesen, és a német szentimentalizmustól, talán a kezdődő romantikától is áttüzesedett leírásokban kevesen ábrázolták olyan pontosan, mint Bredetzky. Kazinczy kemény és elítélő szavairól azonban korai halála miatt már valószínűleg nem értesült.

Bredetzky Sámuelre alighanem Kazinczy meghatározása érvényes, Berzeviczyvel és Batthyány Vincével együtt Ő is csak „német-magyar”. Nemzettudata szerint lehet hungarus, aki alapos ásványtani ismeretei mellett kedvet és tehetséget érzett, hogy az embert és a tájat irodalmi eszközökkel is, pontos megfigyelések alapján megírja. Ez az ember és ez a táj számára Oedenburg – és nem Sopron! Ezt egy korai versével is igazolhatjuk, azzal, melyet soproni tanár korában, 1800-ban írt *Vaterland* címen egy pozsonyi almanachnak.

„Unter den hohen Karpats kahlen Felsen
Staun ich Vaterland, deine Größe, wie hier
Schaaren, ähnlich stürmenden Wetter, neue
Horden verdrängen.”

Egymást váltották a népen a Kárpátok koszorújában, szkíták, kelták, s a gyengébbnek mindig menekülnie kellett. Csak Árpád hadainak nem álltak ellent az itt élő népek, ezért ragyog az utódok felett a dicsőség fénye. „Ragyogó hősi tettek dicsősége koronáz téged most, Pannonia.”²⁴

Bredetzky Sámuel ennek a Pannóniának német-magyar hungarus gyermeke, ugyanakkor a soproni táj és a soproni Sopron megyei német, magyar, horvát lakosok pontos, alapos megörökítője. Sokáig azt kellett hinnem, hogy kéziratos hagyatéka elkallódott. Azonban néha a véletlen is segít. E tanulmány lezárásakor sikerült megtalálnom Bredetzky Sámuel hagyatékát, amelyet Horváth Ödön az életrajz megírásakor használt. Szerencsére az eredeti kéziratos anyag (vagy annak egy része) közgyűjteménybe került. Így az a további feladat vár e sorok írójára, hogy annak soproni vonatkozásait feldolgozza. Ezt egy további tanulmányban szeretném bemutatni a Soproni Szemle későbbi évfolyamában.²⁵

²³ A tübingeni pályázatról: Kazinczy Ferenc tübingeni pályaműve. Régi Magyar Könyvtár 37. Bp. 1916.; az idézett Kazinczy levelek: Kaz. Lev. IX. 383. l. és IX. 338. l.

²⁴ A verset idézi: Tarnói László: *Deutschsprachige Lyrik Bp.* 1996. 83. p.

²⁵ Vö.: Kovács József László: A soproni gazdapolgár irodalmi életrajza. In: *Sopron és környéke.* Bp. 1992. 74–84. p.; rövid Bredetzky portré: *Aranykönyv.* szerk. Sarkady Sándor, Sopron, 2001. 8-9. p. Bredetzky legutóbbi rövid pályaképe: Kovács József László: *Polgári irodalom és kultúra Nyugat-Magyarországon* 29–216. p. tanulmányának alfejezete: *Egy régi soproni topográfus, Bredetzky Sámuel,* 164–170. p., In: *Fejezetek a magyarországi német irodalom történetéből.* Bp., Lucidus Kiadó, 2002.

Zadjeli Schlachta Etelka 1841. évi balatonfüredi nyaralása során vezetett naplójának két részletét közölte ebben az évben a Soproni Szemle.¹ A Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában őrzött 15 kötetnyi naplóból a XII. kötet egy része (39–90. oldala) és a csonka XIII. kötet összesen 12 oldala íródott a balatoni nyaralás során. E helyt – a közlés lezárásaként – a XII. kötet július 26-án kelt bejegyzéseit, valamint a XIII. kötet július 26. és augusztus 3. között papírra vetett sorait tesszük közzé.² Augusztus 3-ával a napló írása megszakadt, így Schlachta Etelka további füredi napjairól nem maradt fent hasonlóan részletes leírás.

* * *

Az itt közölt naplórészlet az 1841. július 26-i nap hosszabb leírásával veszi kezdetét. Nincs ebben semmi meglepő, Anna-nap lévén, ekkor került sor a már országszerte híres Anna-bál megrendezésére Füreden. A táncot és zenét igencsak kedvelő Etelka érthető izgalommal várta a napot, igaz, nem is annyira a bál, mint inkább Szekrényessy József miatt, akinek kitarító és forró udvarlása nem maradt egészen hatástalan. Ám a lány arról igyekezett meggyőzni magát, hogy amit érez, nem szerelem, csupán női hiúság táplálta vonzalom és kíváncsiság. Tény: Etelka a mindenáron igent vagy nemet kicsikarni akaró, szenvedély űzte Szekrényessyt nem biztatta semmivel, az Anna-bál forgatagába pedig a maga ártatlan kacérságával vetette bele magát: „Én szalagomat Gludovác frakkjába tűzém, s nolens-volens kelle neki velem táncolni. Mondá, élte végéig őrzendi emlékül. Azonban engem annyi úr választott, hogy végül 5 bokréta vala kezemben. [...] Annyira valék faitirozva, mint senki más; s valóban, mintha az ünnep királynéja vólnék.”

Még ismerve Etelka tánc és zene iránti rajongását is, meglepően hat, hogy milyen szenvedéllyel merült el a mulatságban. Éjfél felé híre ment, hogy a bál idő előtt véget ér. Erről Etelka az alábbiakat jegyezte le naplójába: „Azonban Cotillon után nyugóra következett s ebben távoztak Semsey[ék], Meskó[ék], Csúzyék; Zichyék nem is vóltak; borzadásomra hallám, hogy Vojnitsné is már kocsiért küldött; [...] Ugyan megjártuk! kezdetén azon hír szállongott, becsukják a kapút, 1 óra előtt nem szabad senkinek távozní — s íme most vége mindennek.”

A kedvetlenül hazatérő Etelka gondolatait aztán lefekvéskor ismételten Szekrényessy kötötte le, aki mindenáron egy négyszemközti beszélgetést akart kieroszakolni a lányból. De az Anna-bál után Szekrényessy és Etelka románca véget

¹ Katona Csaba: Egy soproni kisasszony a füredi fürdőben (Schlachta Etelka naplója). Soproni Szemle, 2002. 2. sz. 126–145. p.; Katona Csaba: „Menj, menj leány, vegyűlj a mulatságok zajába ...” Schlachta Etelka balatonfüredi naplója (2. rész). Soproni Szemle, 2002. 3. sz. 267–276. p.

² Jelzete: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Zadjeli Schlachta Etelka naplója (a továbbiakban: SL Schlachta) XII–XIII.

érni látszott: mivel a fiatal ügyvéd mindhiába próbált biztatást kicsikarni az udvarlását egyébként látható örömmel fogadó, sőt nem egy esetben provokatív pajzánssággal folytatásra biztató leányból, bejelenti, hogy elhagyja Füredet. Mikor nagy nehezen sikerül titokban belopóznia Etelka szállására, hogy tanúk nélkül beszélhessenek, a rövid találgozónak a betegeskedő anyához érkező fürdőorvos látogatása gyorsan véget vet. Etelka hajthatatlannak bizonyult: „Ekkor kezemet fogá meg, s ajkihoz húzá. „És más semmit?” kérdé kétségbe eső pillantással. Nemet³ intettem fejemmel.”

Döntését elősegítette, hogy a fürdön már lábra kapott a pletyka, miszerint Etelka Szekrényessy szeretője. Amikor azonban később megtudja, hogy Szekrényessy mégis a fürdön maradt, mi több egy zenés-táncos összejevetelen is részt vett, nem is próbálja leplezni önmaga előtt, hogy csalódást érzett: „Könnyűn mennék át e tárgyon — azonban midőn Tercsi távozott, kissé átjárá eszem. Sz[ekrényessy] könyűkkel szemében búcsúzott tőlem — hívém, mindjár elutazik, s íme, ő mulat, tánczol, hollott én honn egész sentimentalison töröm eszem rajta, s egyre várom a posta síp hangzását — tehát azért nem hallottam! Nem, valóban, ez könnyelmű volt tőle, s nemigen bízhatom hűségében — kissé megsértett — s bár tán fínomságból tánczolt, hogy engem több beszélgetés tárgyául ne tűzzön ki — hát: kellett-e neki reünioá menni?”

Bár naplójában újra és újra leírja, hogy ő már soha nem lesz szerelmes, és Szekrényessy iránt csak szimpátiát érez, udvarlójának bókjai és rajongása pedig csak női hiúságát legyezgetik, a történetek mégis bántották — persze annyira azért nem, hogy ezt követően ne fogadta volna örömmel a kor szívtipró színészenek, idősebb Lendvay Mártonnak az „ablakparádéit”. Hogy miként rendeződött (vagy lángolt fel) Etelka és Szekrényessy viszonya olyannyira, hogy házasság lett belőle, s hogy ebben milyen szerepet játszott Etelka árvaságra jutása, a napló megszakadása miatt nem tudjuk bizonyosan.

* * *

Végezetül tán nem szükségtelen néhány szót ejteni arról, hogy miként és mikor kerültek Schlachta Etelka naplói épp a Soproni Levéltárba. Csatkai Endre ennek történetét közreadta 1943-ban,⁴ mivel azonban írásához ma már nem könnyű hozzáférni, tán nem érdektelen néhány sorban ismét megemlékezni erről.

Csatkai 1941 tavaszán kereste fel Schlachta Etelka unokáját, Bisell Margitot Budapesten, akitől megtudta, hogy Etelka naplót írt, és a kötetek Bisell Margit tulajdonában vannak. Csatkai a fejleményekről értesítette Házi Jenőt, aki örök letétként megszerezte a naplókat a Soproni Levéltár számára, valamint Schlachta Etelka más családi iratait is sikerült a levéltár részére biztosítania. Érdemes idézni Házi 1942. február 16-án kelt levelét, amelyet Sopron város polgármesteréhez intézett a naplók tárgyában: „Budapesti tartózkodásom alatt ismét meglátogattam Bisell Margit urhölgyet abból a célból, hogy amennyiben még ez lehetséges, az értékes naplókhoz megszerezem az utolsó kötetet is, amelyet multkoriban a levéltár bizonyos érzelmi okokból nem kapott meg. Örömmel jelenthetem, hogy ez a látogatásom teljes sikerrel járt, mert Schlachta Etelkának nemcsak a hiányzó naplókötetét hoztam magammal el, hanem

³ Az aláhúzások itt és a szövegekzlésben is Etelka kezétől származnak.

⁴ Zadjeji Schlachta Etelka soproni naplója 1838–1842. S. a. r. és jegyz.: Csatkai Endre. Sopron, 1943. 9–10. p.

ezenfelül még számos levelezést és egyéb családi iratokat is kaptam ajándékba. Mindezek az iratok a naplók megértését segítik. Tisztelettel javaslom, hogy ezért az ajándékért is Bisell Margit urhölgynek köszönőlevél küldessék.”

* * *

A harmadik naplórészlet közlésekor az előzőekben megismert elvek szerint jártam el. Az eredeti írásmódot érintetlenül hagytam, a korra olyannyira jellemző latin és francia betéteket lábjegyzetben oldottam fel. Végezetül ezúton szeretném megköszönni Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára valamennyi dolgozójának a segítségét, különösképpen Dominkovits Péter főlevéltárosét, aki felhívta figyelmemet a forrás értékére, valamint Kulcsár Krisztina levéltárosét (Magyar Országos Levéltár) és Vissi Zsuzsanna főlevéltárosét (Magyar Országos Levéltár), akik az idegen nyelvű szövegrészek értelmezésénél voltak segítségemre.

* * *

h[étfő]. 26kán Korán jöttünk le a sétára. Sz[ekrényessy] előnkbe repült. Tegnap, távoztunk után, csak a keringőt tánczolák ki, más semmit. Sz[ekrényessy] Cotillont nem akara nélkülem előtánczolni — s így elszéledtek. Kérde, „kivánom e a cotillont vele ma előtánczolni?” Úgy hiszem, únalmas volna, ennyi párnál. „Csak parancsára vártam, így Méreyt⁵ fogom felszólítani.” Jobb is! ő már holnap utazni akar még annyi mondani, kiösmerni valóm van; erre tán a mai cotillon alkalmat nyújtand. — Igaz! tegnapelőtt Gaál⁶ úr látogatott meg. Körözve voltam egyre ösmerőseimtől. Horváth,⁷ Bezeredy [Bezeredy],⁸ Ilka,⁹ s Késmárky leányokkal is igen sokat valék. Délfelérkezett Balásné¹⁰ családostúl; Seraphine nem lett szép. A reggel gyorsan tűnt le. Délután Anyám sétára s Vojnitsékhoz¹¹ ment. Én az allatt hímmzett, őt lebegényű ruhámra, rózsaszínű bokrokat varrtam, mint megannyi oda vetett rózsát. Fent csipkével körözött, s rózsaszínűre bélelt choppe-ot; az újak csipke körzeményét is egy bokorral felhúva. Éppen midőn Anyám kimene, Szekré[nyessy] küldött egy rakás bokrétácskákát; magát mentve, hogy szebbet nem kapott. Anyám mondá, választanék egy párt ki, a többit küldjem vissza — s elment. Tevém, parancsa szerint — azonban az inas a többit Resinek¹² ajándékozá, mert mondá, mire használhatná ura? Szörnyűn genirozott,¹³

⁵ Mérey Károly udvari kincstári titkár Budáról. — A továbbiakban csak azokat a személyeket jelöljük lábjegyzetben, akik a napló adatai alapján azonosíthatóak, akkor is, ha közismert családok tagjairól van szó. A személyek azonosításához elsősorban az 1841. évi balatonfüredi fürdőlista Városi Helytörténeti Gyűjteményben (Balatonfüred) őrzött példánya nyújtott segítséget. A fürdőlistára a továbbiakban nem hivatkozunk.

⁶ Gaál Bertalan gyulakeszi (Zala vármegye) uradalmi ügyész vagy Gyulai Gaál József szegvári (Zala vármegye) táblabíró. 1841 nyarán mindketten Füreden időztek.

⁷ Vélhetően Horváth Péter bácsi (Bács vármegye) főbíró.

⁸ Sok más dunántúli nemes családhoz hasonlóan a Bezeredy család tagjai is szívesen múltatták idejüket Füreden. 1841 nyarán többek között ott időzött Bezeredy Mihály táblabíró és felesége Páparól (Veszprém vármegye), Bezeredy Kálmán táblabíró és felesége Ménfőről (Győr vármegye), Bezeredy Ferenc táblabíró Győrből.

⁹ A Bezeredy család rokoni kötelekébe tartozó leány. 1841. július 25-én érkezett Füredre Bezeredy Kálmán ménfői (Győr vármegye) táblabíró és annak felesége társaságában.

¹⁰ Sipeki Balás József kamarai adminisztrátori első ülnök felesége Temesvárról. Etelka édesapja korábban a temesvári kamarai törvényszéken dolgozott, innen az ismeretség.

¹¹ Vojnits István szabadkai táblabíró felesége, aki két leányával érkezett Füredre nyaralni.

¹² Schlachtáék szobalánya.

hogy nem adhattam neki borraivalót, azonban, nekem krajczárom sincs, Anyám nem adott. Ennek távolléte allatt Schmerzing báró fiával¹⁴ két ízben volt nálunk s elutasított. 6 felé házi urunk Corneliája feljön, s hoz három gyönyörű rózsát. Egy brochet¹⁵ adtam a kedves leánynak. Próbálám guirlandomba tűzni — de nehézkes lett volna — kis rezedát s violát tettem hozzá, s keblemre tűzém. Ha ezen ügyetlen Resink helyett becsületes szobalányunk volna, ki ruhám elkészíti, s este frizirozni¹⁶ tud, délután lemehettem volna, s a legjobban elmulathattam volna — így magamnak kelle bibelődnom. Colliermat,¹⁷ s hozzá a garnitúrát¹⁸ vevén; hajamba, mellynek hátulját két egyszerű orosz fonadékban tevém fel, ama szép guirlandot tűzém — de tudja Isten! nekem csak nem áll jól! 1/4 10kor mentünk a terembe. Bokréta s legyező is kezemben. Belépvén, Barczáék¹⁹ melletti üres helyekre ültünk, azaz én éppen ülni akartam, midőn Szekrényessy nyílként előttem termett; s elvitt Első keringő vala. Valóban, ülésre sem jutottam. Derra²⁰ majdnem kizárólag velem; Kupritz rendesen minden második tóurt. Polkában sokat két uhlanusunkkal,²¹ s Schmerzing[gl] — azonban a két Rónayt,²² egy atyokról tudósító, vagy inkább haldoklását hírelő sürgöny hívá el már délelőtt. Hogy roppant és roppant sokat táncoltam, nem is említem. Semsey Sarolta²³ fehér gazeban vala, rózsaszínű atlaszra; két Vojnits leány tarlatanban velem hasonló fűzérben; Tercsinek²⁴ nagyszerű, villogó gyémánt garnitúra. Ilka keveset táncolt. Első francaiset²⁵ Szekrényessyvel előtáncoltam. Igen sok volt a pár. Haller,²⁶ ki maga nem tánczol, elválasztá a colonnet.²⁷ Sz[ekrényessy] bosszankodott. Azonban a volée²⁸ egy része náluk maradt. Mérey tánczolt elő. Anyám[nak] s Vojnitsnének Sz[ekrényessy] szerzett helyet. Boszú volt. Azonban confusiónk²⁹ nem volt, s amaz elektrizáló pillantás ismét felderíté őt. Ma már sok kosarat osztottam, mind két francaiseba, s cotillonban is. Második francaiset kis Schmerzing báróval táncoltam, kit ez igen bóldogított, ömledézéseiben pár confusiot is tesz, ha nem figyelmeztetem. Ugyan mesze vittem már! — Mérey colonnejában valánk. Sz[ekrényessy] Etelkával³⁰ tánczolt; nálunk az egész volée, túl csak két Vojnits leány.

¹³ zavarba hozott (francia)

¹⁴ Schmerzing Tádé báró kancelláriai fogalmazó Felsőörsről (Zala vármegye), 1861-ben Nyitra vármegye országgyűlési képviselője, aki 1841-ben ezredes apjával nyaralt Füreden.

¹⁵ mellű (francia)

¹⁶ el tudja készíteni a hajamat (francia)

¹⁷ nyakláncmat (francia)

¹⁸ helyesen: garniture: kellékek — itt: kiegészítők (francia)

¹⁹ Barcza Erzsébet győri táblabíróné és Krisztina leánya.

²⁰ Derra császári királyi hadnagy Pázmándról (Győr vármegye) Etelka régi ismerőse volt Sopronból. Derra Etelka korábbi udvarlójának, Riefkohl Rudolf hadnagynak volt a fegyvertársa és barátja, Füredre is együtt érkeztek meg 1841. július 25-én hat másik katonatársuk társaságában.

²¹ ulánus (lándzsás könnyűlovas)

²² Rónay Móric főjegyző Zomborban, majd 1848-ban Torontál vármegye alispánja, és Rónay Lajos táblai hites jegyző Zomborban, majd 1861-ben Torontál vármegye képviselője az országgyűlésen.

²³ Vélhetően Semsey Józsefné, született gróf Keglevich Éva Semséről (Abaúj vármegye) leánya.

²⁴ Vojnits István leánya.

²⁵ francia keringőt

²⁶ Gróf Haller Sándor Telegdről (Bihar vármegye).

²⁷ oszlopot — itt: táncsort (francia)

²⁸ Előkelő világ (francia) — itt: — átvitt értelemben — a főnemesség.

²⁹ zavarunk (latin)

³⁰ Vélhetően Bezerédy Etelka.

Rosz vért csinált ez bennem; hát csak én sem vagyok ment hiúságtól?! Mellettem Riefkolh³¹ Ilkával állott. Párszor átszóllott; nemigen adtam neki audientiát!³² Most két Meskó³³ leány közbe vett, s velem párszor körülsétált; most két Zichyvel³⁴ megállapodtak, s én szerepet víttem, s kínomra nem menekülhettem soká. Barcza kis[asszonny]al is voltam párszor; persze Ilkáékkal is. Fiáth Pistám³⁵ csak nem jött!

Az öreg báró Schmerzing igen kitüntetett, az ifjú mindig körültem szállongott. Végre megérkezett a Cotillon. Sz[ekrényessy] olly fínom vala, s Anyám elejébe ült. Egy másik, látván Anyám nem kedvezését, messze iparkodott volna tőle — azonban ez egyenes ember nem retten meg semmitől, s ömledezései helyéül éppen ezt választá, mondván, hiszi, Anyám szívesen látandja, ha közelében vagyok. Azonba Resi roszul tűzé ruhám nyíllását, melly rendetlenség igen genirozott. Füzérem sem állott ínyem szerint. De mégis annyit választottak, hogy valóban Sz[ekrényessy][vel] igen keveset beszélhettem, egyre közben forgattak, annyira, hogy boszankodni kezdék már. Feláldozám a dicsőséget, az idei Anna bál előtánczosnéja lenni; azon kellemnek Sz[ekrényessy]vel jól kibeszélhetni magam — s íme nem sikerült a kivánságom. Anyám Cotillon alatt haza ment.

Sz[ekrényessy] a pillanatokat használá arany perczekként. Keserge, hogy még egyszer sem szállhata velem egyedül, alkalmatlan tanúk nélkül; annyi mondani valója van, annyi komoly mondani valója, mit tanúk előtt nem lehet. Elkerülém sürgetését. Kére ismételve, mondanám csak egy szóval, szabad e néki reményleni? csak igen, vagy nem. Az ösmertség rövidségével mentém magam. Ismétlé hogy imád, hogy bennem tudja ég! mi minden egyesül — hogy ideálja vagyok! Hogy legszerencsétlenebb.

XIII. kötet Naplóm 1842

Julius. Nyár hó.

26kán Boszankodtam; a legérdekesb beszédbe mindig félben szakíttatánk. Mikor kerül a sor reánk, arra mindig igen figyeltem, hogy ne adjak okot tréfákra. Az utolsó tour³⁶ meglepő vala. Egy asztalon nagy virág bokrétákkal, s szalagbokrokkal ékesített ág vala felállítva — Én szalagomat Gludovác³⁷ frakkjába tűzém, s nolens-volens³⁸ kelle neki velem táncolni. Mondá, élte végéig őrzendi emlékül. Azonban engem any-nyi úr választott, hogy végül 5 bokréta vala kezemben. Sz[ekrényessy] mosolygva mutatá dússágom Méreynek hozzá tevén, hogy követeljen rajtam 3 huszast, mert minden virág majdnem az én birtokomban van. Mérey olly galant³⁹ vala, a kezében tartott bokrétát is

³¹ Riefkohl Rudolf hannoveri születésű ulánushadnagy, Etelka korábbi udvarlója.

³² figyelmet (latin)

³³ Meskó Irene és Meskó Zenaide. Azonosításukért a Meskó-család genealójiai táblázatát összeállító Kulcsár Krisztina levéltárosnak (Magyar Országos Levéltár) tartozom köszönettel.

³⁴ A gróf Zichy család tagjai feltűnően kedvelték Füredet, 1841 nyarán is számosan időztek a Balatonnál közlülük. Így pl. Lángról (Fejér vármegye) Zichy György feleségével és három fiával, valamint Zichy Jozefa és Zichy Amália grófnő, Kálozról (Fejér vármegye) Zichy Ödön, akit 1848-ban Görgey Artúr akasztatott fel árulásáért Csepel szigetén, Zichy Károly Pozsonyból stb.

³⁵ Fiáth István székesfehérvári táblabíró.

³⁶ kör, forgás (francia) — tournak azt nevezték, amikor a táncos és hölgy partnere nem a zene végéig táncoltak együtt, hanem a zene alatt egyszer körbetáncolták a termet, majd a táncos a hölgyet helyére kísérte

³⁷ Gludovác József Pestről.

³⁸ akarva-nem akarva (latin)

³⁹ udvarias (francia)

nekem nyújtani. Annaira valék faitirozva,⁴⁰ mint senki más; s valóban, mintha az ünnep királynéja vólnék. Derrat többször választottam; Riefkolht nem láttam; Derra en exchange⁴¹ mindig lopott velem. Táncosnéja nem vala. Két uhlanusunk paradeban vala, természetes, hogy az is feltűnt, hogy ők legtöbbet velem táncoltak. Szakácsy⁴² szíves vala figyelmével kísérni. Lendvayt⁴³ nem láttam. Ennek ma jutalomjátéka vólt. Sz[ekrényessy] indítványozására aláírtak számára. Igaz! egy pár eseményt feledtem a múltkor feljegyezni. Csütörtök két rettentően vékony derekú kis[asszonyt] láttam a sétán. Több kérdés után, végre Pintértől⁴⁴ megtudtuk, hogy Bécsiek. Sz[ekrényessy]it figyelmeztetém reájok. Nagyon ki kelt ellenök. Ha atyok vólna, inkább megverné őket, mintsem ennyire fűzzék magukat, vétek ez az emberiségen, s a t. hogy ez után az én növésem juste milieunek⁴⁵ találatték, természetes a galant Sz[ekrényessy]től. Péntek[en] Casimir⁴⁶ mondá Sz[ekrényessy]hez „hallom, éji zenét kaptál?” — Én e? szép nevetséges vólna! ugyan nem is tudnám, ki csináltatna nekem zenét. de valóban kívánnám tudni, kit illetett a zene közelemben! „Hát téged! a cigányok tisztelkedni akartak előtted.” Megköszönném! e tiszteltetés 10 pengőmbé kerülne!

Bár hiszem, hogy nem czélzásból mondá, de mégis megvallom megsértett; az éji zene után éppen úgy látszott, mintha tudatni akarná velem, mennyibe került. Hogy én olly igen finom érzésű vagyok, majdnem rossz néha. A zenét Casimir Semsey Gizellának⁴⁷ csináltatta, s csak Sz[ekrényessy]it megtréfálni akara! Ma Casimir Ányos[s]al⁴⁸ a játékszínben⁴⁹ össze veszett, s kihívás lón vége; hólnap duellíroznak.⁵⁰ Casimir vígnak látszott, s dühösen táncolt; igen sokat velem is. Azonban Cotillon után nyugóra következett s ebben távoztak Semsey[ék], Meskó[ék], Csúzyék;⁵¹ Zichyék nem is vóltak; borzadásomra hallám, hogy Vojnitsné is már kocsiért küldött; Tercsinek lába fájt: nem táncolhatott többé. Ugyan megjártuk! kezdetén azon hír szállongott, becsukják a kapút, 1 óra előtt nem szabad senkinek távozni — s íme most vége mindennek — Fiáthék is már hűteni kezdék magok. A mellékterembe ültünk; fagylatot ettünk. Schmerzing és Derra mellém ültek; Szek[erényessy], Gludovátz, Balla⁵² előttem állottak. Végre megzendült új keringő, Vojnitsné nem állhata ellen az ostromnak — s én ismét körben repültem; Druszámnak is néhány toura megengedett-vén. Mindenki betodult e kis terembe, s a táncosok egész, hosszú sora fűzött egymásután karjára. Az udvarlókra 2, 3szor is került a sor. Jött az öreg báró Schmerzing. „De mondám, már a kocsiért küldetett” — Csak egy tourat még! Csak nem engedem

⁴⁰ foglalkoztatva (francia)

⁴¹ cserébe (francia)

⁴² Szakácsy István színész Pestről.

⁴³ Lendvay Márton (1807–1858) színész, a Nemzeti Színház ünnepelt művésze.

⁴⁴ Pintér Máttyás soproni császári királyi kapitány.

⁴⁵ pontos középnek — itt: épp megfelelőnek (francia)

⁴⁶ Inkey Kazimir

⁴⁷ Vélhetően Semsey Józsefné leánya.

⁴⁸ Ányos Farkas kardosréti (Veszprém vármegye) főszolgabíró vagy Ányos Pál kölcsei (Somogy vármegye) birtokos, esetleg Ányos István nagyvesztergáli (Veszprém vármegye) táblabíró. 1841 nyarának egy részét mindhárman Füreden töltötték.

⁴⁹ a színházban

⁵⁰ párbajoznak (latin)

⁵¹ Csúzy Pál Zala vármegyei birtokos, később honvéd őrnagy.

⁵² Balla Endre megyei aljegyző Pestről.

önt előtt távozni, míg ez ünnepély kecses királynéjával még egy búcsú tourát lejték! — Ezt még fia, Babory,⁵³ Szek[rényessy], Derra követé! Végre bejelentették a kocsi[t], s én, amúgy felmelegülve csak magamra terítém köpenyem — s nehéz szívvel váltam meg az örömhelytől, mellynek örömeinek illy korán kelle bucsút mondanom. Hazaérve, kün vetkőztem, s lassan, s észrevétlenül csúsztam be. Csak utóbb ébredt Anyám fel, s engem éber álmaimból riasztott fel. Mennyi diadal, mennyi kitüntetés, s még is milly üres, milly elégedetlen szív mellette! S abban a Szekrényessyben mennyi ész, mennyi helyes fogalom az életről, s mennyi forró; égő indulat! De hiába! még sem Atyám, még sem Augusz⁵⁴ finom érzése! — Toilettem⁵⁵ egyike vala a legízletesbeknek. Szek[rényessy] báná, hogy illy rövid ideig maradtunk. „Hisz kár pár órára csak toilletet tenni!” — De ez nem nagy baj! — főleg az enyim egészen egyszerű! „De sőt inkább igen neveli az illusiót⁵⁶ — egészen czélszerű, még confusabbá⁵⁷ tenni! mert hiába! lelke bája mellette, ön személye is bájoló!” Úgy hiszem, Sz[ekrényessy] nem hiába említé, szeretne velem egyedül beszélni; nyilván körülményeiről akar velem szólni; mutatni, hogy nem ouventurir⁵⁸, s financziról⁵⁹ szólni, hogy mutassa: képes egy nőt eltartani. Azonban azt persze, mások előtt nemigen kívánja tenni; de én még ennyire nem akarom vinni a dolgot, mert úgy hiszem, Anyám soha sem egyezne meg, nem csak mert Calvinista⁶⁰, hanem mivel csak: ügyvéd. Magam is csak hízelgett hiúság szülte kedvet, s valódi barátságot érzek iránta; megcsálnám őt, meg önmagam, ha többet mondanék. Igaz! ma reggel Juratusa⁶¹ levelét mutatta nékem; bátya köszönteté, kezemet csókoltatá; és izené, igen szeretné Mayrt a kották mellé pakolni; azonban jelenleg nincs Pesten.” S ez izenet nevetteté annyira tegnap Sz[ekrényessy]it meg. Ha nem ösmerném bátya elménczségét, gúnynak, tisztelet hiányának nézném ez izenetet; így azonban tudom, hogy csak tréfa. Sz[ekrényessy] mindig mondá: „De csak M[ayr] magas, sugár termetét kell képzelnünk — s bépakolva!” Felségesen mulattam, s éltem egy legszillentiabb⁶² napja vala a mai.

27kén k[edd]. Sokan már ma éjjel elutaztak; mások korán reggel. Ürményi⁶³ mint mindig sokat körzött. Ennek örvendek mert akkor mindig Sz[ekrényessy]vel szólhatok. Ismét sokat emlité az egyedül szóllást; ismét ignorirozám⁶⁴ előszer korántsem volna bátorságom hozzá, másodsor némi just⁶⁵ adnék neki — gondolatom szerint — reményre. „De csak egy pillanatil sem szóllottam önnel négyszemközt!” — Frohmann,⁶⁶ Gludovác is sokat körzéne. Szekrényessynek lapot adtam

⁵³ Babory Kálmán Pestről.

⁵⁴ Augusz Antal tolnai földbirtokos, később Tolna vármegye alispánja, majd Pest vármegye főispánja, a helytartótanács elnöke, 1875-től báró. Liszt Ferenc barátja. A lány egy időben viszonzatlan szerelmet érzett iránta.

⁵⁵ öltözéke (francia)

⁵⁶ ábrándot (latin)

⁵⁷ zavart, szédült (latin)

⁵⁸ itt: pályakezdő (francia)

⁵⁹ anyagi helyzetéről (német)

⁶⁰ református

⁶¹ joggyakornoka (latin)

⁶² legzavartalanabb, leggondtalanabb (latin)

⁶³ Ürményi János tábornok Bécsből.

⁶⁴ nem vettem róla tudomást, hanyagoltam (latin)

⁶⁵ jogot (latin)

⁶⁶ Frohmann Alajos Budáról.

emlékkönyvemből. Ma akar még elutazni; Anyám semmiképp sem vala reá bírható, hogy Reunióba⁶⁷ eressen. Sz[ekrényessy] mondá, hogy valóban 16 éves gyermeket teszek belőle; már azt sem tudja, mit tesz. Mindent jövő perczen elfelejt; s legénye ki mindennapi elutaztat várja, már nem tudja, mit itéljen fellelte."

Kellemesen múlt a délelőtt. D[él] u[tán] lila ruhamba vetém magam, ez allatt jött Tercsikém; a kedves, észтели leány!

Steinbach Lorinak⁶⁸ két levelet írtam, Palocsay Ninának⁶⁹ is. Tercsi albumom lapját hozzá magával. Sz[ekrényessy] is jött, hasonlólag, az, egyedől számomra készült verses beírott lapot hozván. Hozzá Vojnitsné izzenetét is, miképp egy vízeni parthiára⁷⁰ garde de dame-unk⁷¹ leend. Anyám kezdetén vonakodott, végre lementünk. Itt Tölgyessynével találkoztunk s őt is engagiroztuk.⁷² A két Anya csak a vizig kísért. Frohmann vala még csak velünk. Nem ment ínyem szerint; Sz[ekrényessy] nem mellettem, csak átellenemben ült; nem lehetett sutogni. Frohmann rendkívül pajkos vala, s egyszer szörnyű zavarba is hozott. Dicsérem a tűzijátékot; nevetett, s mondá: ez balszam Sz[ekrényessy] szívére s a t. Aztán felhúzott, hogy tegnap egy cotillon tánczban addig nyugtalankodtam, míg Sz[ekrényessy] mellém jött. Végre, tudja ég miképp Budai kukerlunkra⁷³ került a sor. Lelkemre! már nem is emlékeztem, róla! Mondá a gonosz, miképp Collináryval gyakran nevettek ez observatoriumot,⁷⁴ s mindig már figyeltek reá. Csak utóbb jutott eszembe, hogy be vala tömve; azonban átható, pajkos pillantásai annyira megzavarának, azon eszme: hogy valóban hiszi ama színész miatt, annyira megzavarának, hogy igen ügyetlenül, igen erőltetve húzám magam ki, minekutánna fülig elpirúltam, s nem tudám, merre néztek! Már azon eszme: Sz[ekrényessy] most zavarom után hiendi; bár mennyire is vala már az ellenkezőt meggyőződve. A parthia gyönyörű vala; felséges langyos idő. Midőn kiszállottunk, Sz[ekrényessy] kissé hátra maradt; igen genirozott; csak ő fizeté a csolnakot — igen genirozott. Balázs Seraphineal⁷⁵ mentem most fe s alá. Hiába ostromoltuk Anyáink, egyik a másikat biztatá, ne menne ma reunióba. Jött Tallián;⁷⁶ e mögé bújtunk, s míg Tercsivel fel s alá sétálva közönyösséggel affectáltunk, az kívívta, hogy pour la bonne bouche,⁷⁷ Vojnitsnével felmehessek. Nagy vólt örömmünk. Haza mentünk, már czipőt, s kék ruhámat húzám. Igy Resivel Vojnitsékhoz, s evvel a terembe — Ifjaink boldogok valának — Frohmann kézbe csapott⁷⁸ velem, hogy 2 óra előtt nem lesz vége.

⁶⁷ helyesen: réunion — összejövetel (francia)

⁶⁸ Steinbach Ferenc pesti úgylapítványi igazgató leánya, Etelka bizalmas barátnője.

⁶⁹ Etelka pesti barátnője.

⁷⁰ Helyesen: parthie — mulatság, szórakozás (francia)

⁷¹ kísérlők (francia)

⁷² köteleztük, rábírtuk (francia)

⁷³ távcsövünkre (német)

⁷⁴ csillagvizsgáló (latin) — nyilván az előbb említett távcsőről van szó

⁷⁵ Sipeki Balás József kamarai adminisztrátori első ülnök leánya.

⁷⁶ A Tallián család számos tagja törzsvendégnek számított Füreden, az itt említett személy nem azonosítható pontosan. Ezen a nyáron Füreden időzött pl. Tallián József szentkirályszabadjai (Veszprém vármegye) táblabíró, Tallián Antal kőszegi (Vas vármegye) kamarás, Tallián Lajos ádándi (Somogy vármegye) táblabíró stb.

⁷⁷ „a jó szájért” — (francia)

⁷⁸ fogadott

A párviadal ma reggel mindenik fél kis megkarczoltatásával végbe ment, Casimir már este szolgálmasan tánczolt. Első francaiset Szekrényessyvel előtánczoltam másodikat Ballával. Sz[ekrényessy] igen trainirozni⁷⁹ akará, s ismét keringőt parancsolt. Kupritz⁸⁰ mondá neki: tánczoljunk most cotillont, mert azután elmegyünk. Azonban a helyett keringő s Polka következett — s a kívánt cotillonból — semmi sem lőn. Csúzy mondá, nagyon fáradtak lesznek hólnap — enfin⁸¹ — nem vala több animo⁸² — Frohmannt kinevettük. Roppant sokat tánczoltam ma ismét; Gludováciz ismét élet-halálra udvarolt. 11 és fél órakor indúltunk. Vojnitsné elkísért; mert mondá, már múltkor sem bocsájthatá magának meg, hogy zavarba ejtett! Sz[ekrényessy] karján a kapúig mentünk, innen Resivel felsiettem. Anyám már aludt.

Sz[ekrényessy] nem válhat tőlem meg — úgy látszik, még valami súlyos mondani valója fekszik szívéen.

28kán sz[erda]. Reggel le mentünk a sétára Vojnitsék utóbb fel mennének. Anyám nem jól érzé magát. A terassera⁸³ ültünk. Szokovits-ot, Zempléni főispányi helyettest mutatá Sz[ekrényessy] be. Ez ösmert Regélőből.⁸⁴ Jött Suppim Mundi, egy másik urral; már két nap ólta vannak itt. Ez utóbbi igen dicséré francaiseom; mondá, mikép valódi charme⁸⁵ engem benne látni; mikép leggratiosusabb⁸⁶ Füreden, s mindenki örvend, engem láthatni, tánczom csudálhatni. — Bene!⁸⁷ Sz[ekrényessy] ismét jöve, s előnkbe üle. Végre le sétáltunk; Ürményi s egy másik tábornagy s Nagy Leo⁸⁸ Anyám mellé, s elé ültek, mellék Szekrényessy. Mit mondott mindent?! — „Any[j]a betegeskedése valóban nyugtalanít! — Bárcsak tudósítást vehetnék felőlek! csak pár sort!” S egy kérdő, egy kétségbeesett pillanatot vetett reám. Fejemmel nemet biczentettem. De gyakran ismétlé: „Ugye ön tudósítand? csak pár sorral!” s mindig esdeklőbb, s mindig égőbb lőn. — De ugyan mire? „Csak bulletint! Csak egészségbeli tudósítást!” Én egyre kikerültem. Kére, ha valami parancsolni valóm van, ő kész, s bóldog, ha megbízom; mondá lakását is. — „S én most önről semmit sem fogok hallani! — Any[j]a hogylétéről semmit!” — Valóban sajnáltam, mert desperatus⁸⁹ vólt. Látám, sok fekszik még szívéen, de a tanúk genirozzák. Végre haza kísért. Anyám megbizá: mondaná Horváthéknak adna borát a tout prix⁹⁰ el. Ez nagyon genirozott; átsugárgzott Anyám gondolata, hogy Sz[ekrényessy] galantziából⁹¹ vegye meg; — igen ám, galantziából, most, hogy már elmegy; itt létekor még sem kivánná, hogy velem legyen!

⁷⁹ gyakoroltatni (francia)

⁸⁰ Kupricz Imre veszprémi ügyvéd vagy az ugyancsak veszprémi Kupricz Sándor királyi táblai hites jegyző. 1841 nyarát mindketten Füreden töltötték.

⁸¹ végre (francia)

⁸² lélek, érzelem, hevület (latin)

⁸³ teraszra (francia)

⁸⁴ Divatos és népszerű irodalmi lap.

⁸⁵ vonzerő, báj (francia)

⁸⁶ legkecsesebb (latin)

⁸⁷ jól van (latin)

⁸⁸ Nagy Leo táblabíró Pestről.

⁸⁹ kétségbeesett (latin)

⁹⁰ teljes áron (francia)

⁹¹ bók (latin)

Felöltöztem kék házi ruhámba, s ebédhez ültünk. Vojnitsék engagiroztak magokkal az ...⁹² völgybe.

Anyám igen nyugtalan, felmelegült vala, izzené, csak én fogok jönni. Resi a sétán Sz[ekrényessy]vel találkozott, ez neki látogató kártyáját adá; s sokat beszélt mint mindig, szerelméről, desperatióról,⁹³ s hogy mit míveljen? mit mondtam felőle? — s a t. a leány mondá, hogy csak nem tudok szerelmes lenni.

Azonban Anyám elaludt. Az úttal Sz[ekrényessy] Lorinak szálló levelem is küldém. — éppen 50 pengőt fizetett a garconnak.⁹⁴ Jött Adler;⁹⁵ Anyám lefeküdt. Biztatta, mennek csak Vojnitsékkal, de láttam, roszul van, közönséges májgyuladását minden hirdeté, s oda küldék, magam mentő. Resi ismét Sz[ekrényessy]vel találkozott, s ez neki levelet adott. „Óh kérem! mond Resi, csak olvassa hamar” s menjen a völgybe, hisz egészen desperatus!” Ugyan mit írhat? hisz már mindent mondott. Lélek dobogással törém a levelet fel — íme egy bolond szobaleányt érdeklő levél S[teinhach] Loritól. Beh boszankodtam! Végre kisült, hogy ő a postáról hozá, igen feszült vala, valljon ki írá? s avval vígasztalá magát, hogy női irás. Ő a sétán várt, megyek e, vagy nem? hogy lovakat rendeljen. Már olly szépen álmodtam mindent! Majd félve ülünk, vagy sétálunk, s ő mindent mondand, mi szívét nyomja — soká haboztam — gyermeki figyelem győzött, s izzeném: nem mehetek. A leány vissza tére, s mondá, meg kelle neki ígérnie hogy pár perczet eszközend neki, nálam ki, hogy még bucsút vehessen. Feszült várakozással nézék az esteledésnek elejébe. Ablakomon lestem jöttét. Végre látám a kut⁹⁶ mellett lappangani — egy dalt énekelt felhangon. Resi is meglátá már ekkor. Kilopóztam — Resi felkisére. Azonban a folyosón egy huszár ruhát tisztított, nem a világért mentem volna ki — tudván, kezet csókoland — mindjár sejtésekre adott volna ez okot. Mondám Resinek, híná be. Az ajtó kissé csikorgott, Sz[ekrényessy] csizmái, bár lábhegyen jött be nyöszörögtek. Az ablakban állottam, kendőt vetettem vólt előbb magamra. Jó estét susogám. — „Alszik?” igen! a' Dieu!⁹⁷ — Ekkor kezemet fogá meg, s ajkihoz húzá. „És más semmit?” kérdé kétségbe eső pilantással. Nemet intettem fejemmel. De ekkor Resi be akará tenni az ajtót, melly eddig csak be vala húzva, s Anyám a zörejre felébredt. „Az orvos van itt?” kérde. Nem! — s aajtaja felé siettem, melly csak félig vala behúzva. Adieu! sugám még Sz[ekrényessy]-nek. „Adieu!” sóhajtá ez, még kezem szívére nyomá, s én besiettem. Resi ez allatt kiereszté, én Anyám simitám, kérdém hogy létéről, s mondám, éppen Resi jött be. Azonban nem múlt 10 percz, jöve az orvos. Anyám teljes semmit sem vón észre, mivel igen nyugodt valék, azonban mennyire örvendék, hogy akkor felébredett, alig mondhatom! Bár bucsúnk így nem létesülhetett, de mennyire zavarodtam volna meg, s hová rejtettem volna Sz[ekrényessy]it, ha Adler jön? Valóban, őrangyalom örködött fellettem! Anyám valamivel nyugottabb vala; de mégis forróságban. A múltkor estve evett fogas nyomá nyilván, s ez vala a kezdet, ezt követé a nyugtalanság ama szegény

⁹² a napló írása ezen a helyen megkopott, olvashatatlan

⁹³ kétségbeeséséről, reménytelenségéről (latin)

⁹⁴ fiú, legény — itt kifutófiú, pincér (francia)

⁹⁵ Adler József doktor (1789–1851), 1819-től haláláig fürdőorvos Füreden.

⁹⁶ A Gyógy téren álló kútház — ma erősen átalakított formában ez a Kossuth Lajos Kútház.

⁹⁷ Isten Önnel! (francia)

Sz[ekrényessy] végett, s Anyám, ki magát moderálni⁹⁸ nem tudja, s mindig egészen átengedi magát szenvedélyének, ezáltal mindinkább irritálá magát. Adler porokat írt fel. Resi mondá, Szekrényessy két könyút törölt zsemeiből, minekutána egy pár arczain gördült le. Valóban így szeretni, s viszonzérzést nem nyerni — ritka! Mondám neki ma reggel; mind semmi! alig lesz pár hétig hon, már nem is fog rólam emlékezni! „mind igaz, hogy dolog, foglalatosság elszéleszti, elfoglalja az embert — s én őszintén, s nyugottan is mondom önnek, hogy természetes, hogy önnek képe nem fog mindig körzeni, mivel nem látom önt mindig, s ez által fantaziám nem gyulasztatik mindig újabb lobogásokra; azonban hogy önt soha sem fogom feledni, érzem.” Fínoman értettem vele, bár nem mondám ki, hogy nem hiszem, hogy nékem hű maradand; csak értettem vele, mert nem vala jussom, szemrehányólag néki ezt mondani, mivel hideg vagyok iránta. Azonban Ő nem felelt rá, se szokott declaratiokkal,⁹⁹ nem¹⁰⁰ bizonyításokkal, hanem egy életokos tapasztalással. „Francaise-hoz vis-à-vis¹⁰¹ kell; így szerelemben is viszonzérzés kell, különben kihül, elmúl, elemészti magát öntüzeben; ha nem élesztetik viszonzérzés által.” S milly bölcs, milly ment minden túlzástól, minden affectatiótól¹⁰² vala ez. Anyám pamlagra ült; beattam neki; álmodozó, merengő valék; hogy is ne! annyi eszme járá keresztül elmém! Végre 8 után lefeküdt ismét Anyám, ki valóban szenvedő vala; Adler nem kíntá. Hymfynek¹⁰³ ültem — Valljon Sz[ekrényessy] mit akart mindent mondani? S én is mennyit akartam neki mondani! Hogy lássa hibám, hogy lássa, nem vagyok olly tökélyes, mint minőnek ő tart — hisz nem viszonzom szerelmét, véték vólna hiúságom, az övét bírni akarni. Lélekismeretes dolog, őt kigyógyítanom. De mindezt nem tehetém, — mit míveljek? Írni fogok neki! igen, igen! ő annyira esdekelt csak pár sorért! De ő nagyon átengedi magát szenvedélyinek tán, örömeiben kérkedhetne vele barátjánál s így szájról szájra — de tán még sem tenné! — s ha is! — hisz kis írói Correspondentia¹⁰⁴ — s leveleim bár kinek olvashatja fel! — s ki tudja, ha levelezés következtében ki ösmerjük egymás elveit, gondolkozás módját — mit eddig idő rövidsége meg nem engede — nem fog e ő meg érdeket¹⁰⁵ bennem ébreszteni? De elsőben férjfiúnak írni?! Ej mit! hisz esdeklett érte — s hisz nem írok neki szerelmi vallomást! csak nézetimet; csak vagy kigyógyítani akarom őt, vagy belé szeretni — Mindenik cél jó; s elérésére ez az egyetlen eszköz. Tehát írni! S minden gondolatomat előtte kifejtteni — 1 óraker éjfél után adtam Anyámnak be, ki eddig szunyadt, s ekkor lefeküdtem. Még soká vóltam ébren. Postasípot csak nem hallottam; csodállom! hisz Sz[ekrényessy] 10 óraker akart utazni?

29. cs[ütörtök]. Reggel kezdtünk lehúzódni új lakásunkba. Mindent kofferba raktam, lehozattam s kiraktam. A jó öreg Buegly ma utazott el; búcsú látogatást tőn. Igaz! tegnap, midőn reggel a sétára mentünk még Gludováczal találkoztunk, ki nem sokára

⁹⁸ mérsékelni (latin)

⁹⁹ könyvnyitásokkal — itt vallomásokkal (latin)

¹⁰⁰ Értsd: sem

¹⁰¹ szemben — itt: kölcsönösség, viszonzás (francia)

¹⁰² színleléstől, megjátszástól (latin)

¹⁰³ Kisfaludy Sándor (1772–1844) költő írói álneve A keseregő szerelem és A boldog szerelem (együtt: Himfy szerelmei) c., a maga korában példátlanul sikeres verseskötetei nyomán.

¹⁰⁴ itt: kapcsolat (latin)

¹⁰⁵ Értsd: érdeklődést

4 előfogatú hintóján elrobogott: egész múlt éjen passét¹⁰⁶ játszott, s óráját s gyémánt gyűrűit itt hagyá. Valóban, fájdalmasan hatott reám e hír; én annyira örvendtem ez embernek; milly szép ő; milly eszes, olvasott, mívelt, finom; milly solide¹⁰⁷ okoskodások, milly szép életfogalmakat fejtett előttem ki — s mind e kellemeik, mind e jeles, ritka külső allatt, mégis csak egy vautreien¹⁰⁸ rejtezik! Míg azok lehoztak mindent, én a pamlagra vetem maga, s gondolatim messze szárnyaltak, egészen Sz[ekrényessy] utjáig — Ebéd után Anyám Resi s az én karomon szerencsésen lejtött, s a pamlagra ült: csak utóbb feküdt le. A gyuladás, s a bajt nevelő¹⁰⁹ jajgatások még egyre tartanak; azonban az irritatio¹¹⁰ nem olly nagy; én minden kívánságát lesem — s a legfigyelmeseb vagyok. Most terasse fellett lagnánk — de csak nincs itt Sz[ekrényessy] hogy rajta zenét hozna! Estefelé, midőn reunióba sietének az emberek, a garcon¹¹¹ mondá Resihez „nős, a kisasszony nem jön fel?” Nem ám, mert az as[szony] beteg. „Beh kár! oly gyöngyörűen tánczol! s ennyit! — De tán nem is örülne neki, mert szeretője nincs itti”. Szeretője? ugyan ki volna az? „Na Sz[ekrényessy] uraság.”, Bezzeg eltalálta! ha ő szerelmes is kis[asszonyom]ba, ennek még sem tetszik! „Ugyan bizony, mintha rosziul tenné, ha hozzá menne! — bezzeg jó úr az! s gazdag, igen gazdag. Ugyan van oka, vonódni! — én úgy ösmerem, mintha testvérem volna!” Ejj! ej, kedves barátom! milly protektora¹¹² támadt önnek! Én este megvallom, alig válhattam ablakomtól, azaz Resiétől. A hólđ rezgő világa a csendes tükörsíma Balatont világítá, s ezüst sugárai benne megtörvén, képét vissza sugárzák. Mennyi est vala, balzsamos s puha a lég, tiszta a látkör — s gondolatim milly messze, mily magasra repültek! Az Istenséghez! sorsom, létem intézőjéhez, s Atyám szelleméhez!

Délután Vojnitsné leányival volt egy fertály órára itt. Tegnap nem voltak a reunióban. Tercsi mondá, sok mondani valója van, hólnap még egy percze eljövend.

P[éntek]. 30kán. Reggel Tercsim jött fel, minekutánna Vargáné,¹¹³ ki kalácsot és szőlőt, igen, édes szőlőt hozott — távozott. Sokat és sokról szóllottunk. Anyám szunyadott. Tercsim mondá, miképp Szekrényessy olly rettentően szerelmes belém, hogy többé nem is ösmeré magát, nem tudá, hól áll a feje. Barátai mindig kitréfálák, mind hiába. Tercsinek meg üzenetet küldött Frohman[n] által, számomra. „Kezedet csókolja, s bocsánatot, s azt kéri, ne haragudnál, hogy ő még a reunión tánczolt, hanem nagyon feltűnt volna, ha nem tánczol.”

Könnyűn mennék át e tárgyon — azonban midőn Tercsi távozott, kissé átjárá eszem. Sz[ekrényessy] könyűkkel szemében búcsúzott tőlem — hívém, mindjár elutazik, s íme, ő mulat, tánczol, hollott én honn egész sentimentalison¹¹⁴ töröm eszem rajta, s egyre várom a posta síp hangzását — tehát azért nem hallottam! Nem valóban, ez könnyelmű volt tőle, s nemigen bízhatom hűségében — kissé megsértett — s bár

¹⁰⁶ népszerű kártyajáték

¹⁰⁷ szilárd — itt: magabiztos (francia)

¹⁰⁸ helyesen: vaurien — semmirekellő (francia)

¹⁰⁹ Értsd: növelő

¹¹⁰ inger, fájdalom (latin)

¹¹¹ fiú, inas (francia)

¹¹² védelmezője (latin)

¹¹³ A Füreden birtokos nemes Varga család valamelyik tagjának felesége. Személye pontosan nem azonosítható. Részletesen: Tóth Attila: A szentlázslói és balatonfüredi Varga-család. Füredi História, 2002. 2. sz. 3–6. p.

¹¹⁴ érzlegősen, érzelmesen (francia)

tán fínomságból tánczolt, hogy engem több beszélgetés tárgyául ne tűzzön ki — hát: kellett e neki reunióba menni? Nem, nem, ne csaljam önmagam, ez mély érzést nem mutat. Csak fő, neki levelemben nem mutatni, hogy megsértve érzem magam. D[él] u[tán] 3kor utaztak Vojnitsék el; — esős volt az idő. Anyám gyuladása jobban van, de ő nagyon gyenge. D[él] u[tán] a kis Schmerzing báró volt nálunk. Anyám a pamlogon feküdt, elfogadá látogatását. Nagyon kedves, eszes, szép moderatióú¹¹⁵ fiú. Valami 5kor a volée öszve gyűlt a Horváth házban;¹¹⁶ Sch[merzing] nem vala ott; tánczoltak 2 cotillont is, egész 11ig; igen vígan valának. Pour la bonne bouche.

Anyám igen báná, hogy közelebb nem ösmerkedtünk velök meg, mert mondá, különben át küldött volna. Kissé bántam magam is.

sz[ombat]. 31kén D[él] e[lőtt] a volée elrepült. Most vége Fürednek, míg az újan érkezők megélenkítik ismét. Perczelné,¹¹⁷ mindig reggel kérdez, ha lenézzek az ablakon, hogy van Anyám. D[él] u[tán] a nyílt ablaknál írtam. Sok ablakparádét kapok. Anyám sokkal derültebb.

Augusztus. Nyárutó.¹¹⁸ 1jén. Reggel misében valék. Ez után Pintér jött. Már érkeznek új vendégek. Beh kár, hogy Szekrényessy nincs többé itt; mennyit cseveghetnénk együtt most; s zavartalanúl, tanúk nélkül!

Ma érkezett egy Schmidegg grófnő,¹¹⁹ fia s neuveujével;¹²⁰ Adlert kérdé Anyám után, mondá: ösmeri. Lendvay mindig abalakparádékat csinált nékem; de finomúl, észrevétlenül; a Horváth háztól jött felénk s így nézett fel. Ma délfel a fürdőből jött; senki sem volt a sétatér alsó részén; Lendvay a Horváth háztól felém tartott, erősen felnéze, s közelemben köszöntött, a tiszteletnek, a nemes szerénységnek, a finom embernek, a lelkesedésnek s a kitüntetésnek egy sajátságos mozdulata[val], s pillanataival. Meglepettve, zavarodva, könnyűn, de finoman köszöntem néki.

Este felé egy felséges égi háború közelgett, melly mindig közelebb vonúl, s éjjel ki fog törni. Anyám sokkal jobban van.

H[étfő]. 2. Reggel, szokásom szerint lenéztem. Memlaueré¹²¹ felköszöntött. Nem sokára a már előbb ablakparádét csinált Lendvay társult hozzá, s vele sétált. — mindig egy lelkes pillantást vetvén fel.

Egyszer Anyámnak beadék. Mire visszajövök a szép nő társnéjával jobbra sétála. Lendvay a szép Károlykával¹²² azonban a kert kerítés mellett állott, s néki egy a Balatonon úszó csolnakot mutogata. Végre felemeli s hintáztatá a gyermeket. Mosolyogtam, s részvéttel tekintettem le e kedves, érzésteli scénára.¹²³ Lendvay erre jöve; ablakom allatt megállá, s felnéze. „Lássa ott a nenit? Mondjon jó reggelt e kedves, e gyönyörű neninek!” sugá félhangon Károlykának. A gyermek felpillantott, Lendvay elönté avec

¹¹⁵ itt: szerény (latin)

¹¹⁶ Az első füredi szálloda, amelyet a Szentgyörgyi Horváth család építtetett még a 18. században, az Anna-bálok helyszíne. Részletesen: Feiszt György: Adalékok a füredi Horváth-ház történetéhez. Műemlékvédelem, 1977. 3. sz. 178–181. p.

¹¹⁷ Perczel Ádámné született Rosty Franciska

¹¹⁸ augusztus hónap régi magyar neve

¹¹⁹ Gróf Schmidegg Mária Berkiből (Somogy vármegye) gróf Schmidegg Ferenc és gróf Schmidegg Kálmán társaságában érkezett Füredre.

¹²⁰ helyesen: neveu — unokaöccs (francia)

¹²¹ Memlauer György pesti kereskedő felesége.

¹²² Memlauer György pesti kereskedő fia.

¹²³ helyesen: scaena (latin): ámitás, előre kitérvelt mutatvány

ses caresses¹²⁴ — egy lélekteli piallantást vetett reám, mintha mondani akarná: „ösmerlek, tisztellek!” de mind ezt, avec une vénération extrême;¹²⁵ mély tisztelettel, s valódi kitüntetéssel. Féltem, hogy e scena feltünend, s egy mosolyal vissza húzám magam. Délfelő hallok hangokat, kitekintek — Hát Lendvay a terasse lépcsőjén áll, s túl felszölt Beliczay alispánhoz, kivel már párszor sétálni láttam. Lendvay olly finom vala, hogy hangos beszéd által fel ne tűnjön, a lépcsők leg felsőbbikére állani. Így hallám, mikép mondá, hogy tüstén ebéd után elutazik. Egy hosszú óldalpillantást vetett reám, s utóbb még ablakparádét tett. De Lendvay e kitüntetése, hogy mondjam: udvarlása, nem vala egy színészi kérdés, arrogance,¹²⁶ elhittség szülte, feltűnést okozó hettykeség, hanem mély tisztelet s szerénység sugárzott mindenütt ki, mintha mondaná: „honszeretetem becsüli, tiszteli bennem; nem vala Slachta Etelka meg tiszteltetve, hanem a honnak egy nem egykedvű leánya.” — S e jeles, e ritka Lendvay, mégis szerencsés! — Anyám ma ismét gyenge.

K[edd]. 3kán Délfelé hallok a sétáról felszöllani — kitekintek; hát Szakácsy felszöll egy úrhoz második ablak tölem — az úr igen dicséré Szakácsy úszói ügyességét, mire ez szerényen felelt. Nem sokára valóban fürdeni ment, s én csak hamar a vízbe ugrani látám, s roppant tova úszni. Midőn visszatért, ablakparádét kaptam, úgy mint egyáltalán minden ösmert, s nem ösmert uraktól, az egy Bizayt¹²⁷ kivéve, ki éppen az által kitüntet, azaz tiszteletét mutatja: mivel ki nem tüntet. Délbe Anyám már étvággal evett, hála Isten! Délest érkezett Bezerédy; mindjár hozzánk bejött, később levelet küldött. Ő immár Bécsből vissza tért, azonban desperatus levelet ír nekem, mert Skolimovsky¹²⁸ Korniknének¹²⁹ írt, hogy any[j]a semmikép sem engedi meg, hogy Marit¹³⁰ nőül vegye. Mari egyúttal ír, szeretne Bécsbe Saphire¹³¹ egy barátnéjához néhány hétre húzód[ni] Kornigné is írt Anyámnak. — féltem, hogy Anyámat inkább fogja irritálni — azonban nyugodtan mondá: ezt előre látá, azonban mondá, a Bécsbe rándulást ne is említsem; mert nem kívánja; Mari igen csalatkozik, ha hiszi, most mindig csatangolhat, s csak 12 lesz nálunk. Én Marinak tüstént válaszoltam, a lehetőségig vigasztalólag — valóban desperatus vagyok! Soha sem hittem volna, hogy Skólimosvkyban [Skolimovskyban] csalatkozzam! Csak ilyenek a férfiak — s éppen most kelle alkalmat lelnem minden hitemet férjfi hűségben veszítnei! Majd Sko[limovsky]nak is írni fogok, keserűn, mint érdemli. Az ablaknál írtam ismét, mert az asztalnál sötét volna. Adler főhadnagy bátya kérde Resit, verset, vagy mit irok e? De valódi élelet, szemeim Tihanyra, e felséges, regényes, égi csendes vidékre függesztve, így némileg a világgal ismét kibékülni!

¹²⁴ az ő cirógatásaival (francia)

¹²⁵ rendkívüli tisztelettel (francia)

¹²⁶ gőg, önhietség (francia)

¹²⁷ Bizay Mihály, a „nemzet bárója”. Évtizedeken át a nyarait Füreden töltő „népszórakoztató” ripacs, aki feltűnő külsejével, „elmés” bemozdásaival, színházi közönség toborzásával stb. szórakoztatta a fürdővendégeket. A 19. századi Balatonfüred talán legismertebb alakja. Részletesen: Katona Csaba: A „nemzet bárója”, aki már életében legenda lett. Homo ludens I. Fel. szerk.: Bana József. Győr, 2002. (Győri Tanulmányok, 26.) 35–46. p.

¹²⁸ Skolimovszky Tádé (Tadeus Szkolimowsky) lengyel ulánuskadét, báró Baumgarten Mária, Etelka unokatestvérének udvarlója. A házasságot Skolimovszky édesanyjának kitaró ellenzése megakadályozta.

¹²⁹ Hornig Henrikné báró Hauer Klára, Etelka édesanyjának Sopronban élő nővére.

¹³⁰ Báró Baumgartner Mária — később Piketty (Pighetti) Károlyné, Etelka unokatestvére.

¹³¹ Moritz Saphir (1795–1858) magyar származású bécsi író, aki sokszor megfordult Sopronban is, innen eredhetett az ismeretség.

A krónikák már a 15. század derekától hírt adnak Sopron orgonáiról, vagy éppen végrendeletek szólnak orgonaépítésre vonatkozó hagyatékról. Sajnos, olyan írásos emlék nagyon kevés maradt fenn a 15–16. századból, amely közelebről körülírna egy orgonát. Sopron környékén legkorábban a 16. század végéről sikerült egy orgona részletesebb leírását fellelni a bécsújhelyi városi levéltárban.² Sopronban legfeljebb az egyházlátogatási jegyzőkönyvek adnak némi tájékoztatást a 17. századtól, de a 15–16. században sem ezekből, sem más iratokból bővebbet alig tudunk meg.

Az orgonaépítők nevét azonban a legtöbb alkalommal feljegyezték, bár sajnos nem minden esetben tudjuk meg, hogy az építést vagy javítást végző mester hol működött. Volt egy 150 éves időszak is, amikor Sopronban — mint szabad királyi városban — talán rangon alulinak tartották, hogy helyi orgonaépítőnek adják a megrendelést, ezért inkább Bécsből, a bajor Waidhofenből és Regensburgból hívtak orgonaépítőt, ha új orgonára volt szükség.³ A város, vagy talán a templomatyák a helyi mesterekre többnyire csak a kisebb javításokat bízták, így ők inkább csak a környék településeinek templomaiban építettek új hangszert. A 18. század végétől azonban már a helyi mesterek is kaptak megrendelést új orgonára. Volt orgonaépítő, aki olyan rangossá vált, hogy közel kétszáz kilométer távolságra is szállíthatta szekéren új hangszerét, sőt több mint félezer kilométerről is jöttek hozzá inasnak. Ezek a tények Sopron és orgonaépítőinek hírnevét mindenképpen öregbítették.

A városban már a 16. századtól nívós zenei élet folyt, s az igényes zenéhez pedig — így az egyházzenehez is — mindig megbízható, jó hangszerekre és orgonákra volt szükség. Történetük szorosan összekapcsolódik a mindenkori zenei igényekkel, ízlésváltozásokkal és természetesen az orgonák építőivel. E nemes kézműves szakma elmúlt öt évszázadbeli soproni képviselőinek — de különösképpen Sopron legnagyobb orgonaépítője, König Fülöp halálának 150. évfordulója alkalmából — az új évezred küszöbén cikkünkkel emelünk emléket.

¹ A kutatási munka során a kérdéses német paleográfiai és egyes fordítási problémák megoldásában Tirnitz József ny. főlevéltáros volt segítségemre.

² Stadtarchiv Wiener Neustadt, Cc. N° 90/1–2 jelű iratok, 1579: a helyi plébániatemplom orgonájának építésére vonatkoznak.

³ 1633-ban Bécsből hozták a Szent György templom orgonáját, 1677-ben a Waidhofenben működő Jacob Preitensteiner, 1689-ben Jacob Harrer, 1752-ben a bécsi Theodor Wilhelm Weißmann, majd 1782–83-ban a szentén Bécsben működő Gottfried Malleck épített az evangélikusoknak orgonát. Ld. Hamar Gyula: Adalékok a soproni orgonák történetéhez, SSz 1957. 363. p.; Kormos Gyula: Az egykori református templom barokk orgonája I., II., III., IV.", In: Csurgó és környéke VIII. évf. (1995) 5., 6., 7., 8. szám.; Kormos Gyula: Orgonáink Sopron, In: Evangélikus Élet XLVIII. (1983) 25. szám.; Kormos Gyula: Requiem egy orgonáért, In: Hangszervilág V. évf. (1995) 3. szám, 18–28. p., valamint: Zsoltár II (1995) 2. szám, 13–19. p.; Kormos Gyula: Sopron és környéke orgonái. Sopron — I. In: Magyar Egyházzene VIII. évf. (2000/2001) 61–104. p. (továbbiakban: Kormos: Sopron I.) 77, 80–81, 86–89. p.; Ziermann, Ludwig: Von Kirche zu Kirche, von Predigtstätte zu Predigtstätte in unser Gotteshaus, Evangelische Kirche A. C. Sopron, 1933. 31. p.

A sopronban említett első orgonaépítők

A Szent Mihály-templom már meglévő orgonájáról először 1476-ban esik szó, amikor a Szent Anna oltár javadalmát élvező papnak előírják, hogy minden vásár- és ünnepnap orgonáljon.⁴ Az orgonisták nevei az elkövetkező közel száz év alatt végigkísérhetők, ami bizonyíték arra, hogy a templomnak ebben az időben végig működőképes orgonája volt. Elképzelhetetlen, hogy ilyen hosszú ideig ne lett volna szükség javítására. Hogy eredetileg ki építette, vagy ez idő alatt ki reparálta a Szent Mihály-templom orgonáját, írásban sajnos nem maradt fenn. Csak a 16. század közepétől olvassuk az első hírt, amikor is az 1549/50-es számadáskönyvbe feljegyezték, hogy „*Jacob orgonakészítő* úrnak január 6-án 4 tallér borraivalót adtunk azért, hogy a 3 orgonát megtekintette és ezek renoválását elvállalta...”⁵ Később, 1551-ben *Péter önöntő* javította, ekkor 3 db sípot is készített a pozitívhoz.⁶ 1557–58 között is sor került egy javításra. 1557-ben egy *Peter Sulzberger* nevű orgonakészítő 19 napot töltött el az orgona átvizsgálásával. 1558-ban a számadáskönyv orgona és pozitív építéséről tudósít,⁷ melynek során *Seibitz Péter* és *Holczer Gergely*⁸ munkájukért 4 évi jótállást is vállalt.⁹ A feljegyzésekből azt is megtudhatjuk, hogy ez az orgona vagy pozitív a templom egyik oldalánál vagy a mellékoltáránál állott, ugyanis 1566-ban a plébános az orgona oldalán, a templom külső falánál¹⁰ kívánta temetését. 1558-ban és 1590-ben is foglalkoztak az orgona megjavításával, de a munkát végül is elhalasztották. Majd *Eisenhofer János* bécsújhelyi orgonaépítőre bízták a javítást, aki azonban a munkálatok közben meghalt. 1594-ben *Guldner Mátyás*¹¹ bécsújhelyi orgonaépítő – egykor soproni orgonista és orgonaépítő – jótállással elvállalta a munka folytatását.

A Szentlélek templom (kápolna) orgonájáról először csak 1533-ban tesznek említést az iratok, amikor „...az olmützi *István orgonakészítő*nek az orgonáért, amelyet a Szentlélekben készített...” fizettek ki 20 font dénárt. A század közepén a fent már említett *Jacob orgonakészítő* a három soproni orgona megtekintését követően elvállalta ennek az orgonának is a renoválását. (Nyilvánvalóan az említett három hangszer között kellett lennie a Szentlélek templom orgonájának is, hiszen ekkor Sopronban csak három orgonáról van tudomásunk.¹²)

A Szent György templomnak 1515-ben már volt orgonája, ha az orgonistának Szent György ünnepén fizettek a játékáért.¹³ Építőjének nevét itt sem tudjuk. Ennek a hangszernek is sor került a javítására 1549–50 között, amikor a plébánia három orgonáját

⁴ Payr Sándor: Egyháztörténeti emlékek (Forrásgyűjtemény a Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület történetéhez) I. kötet Sopron, 1910. 117. p.

⁵ Bárdos Kornél: Sopron zenéje a 16–18. században. Akadémiai Kiadó, Budapest 1984. (továbbiakban: Bárdos 1984.) 17. p.; Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára (továbbiakban: SL): a Szent Mihály templom 1549/50. évi számadása (a továbbiakban a számadások, számadáskönyvek, így Kirchen-Rechnung, Rüttung, Kirchen-Raitten, Raitten-Buch, stb rövidítése: KR.) 11. p. Ez a három orgona nyilván a Szt. Mihály, Szentlélek és Szt. György templomban lehetett.

⁶ Bárdos 1984. 17. p.

⁷ Uo. 17–18. p.

⁸ Magyarország Zenei története 1541–1686. II. kötet (szerk. Bárdos Kornél) Akadémiai Kiadó 1990. 43. p.

⁹ SL. Lad. LI. fasc. 3. Nr 43/10. alapján *Seibitz*. Bárdos 1984. 15. p. szerint *Seibnitz* ill. *Seubnitz* néven is feljegyezték.

¹⁰ Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 51. p.

¹¹ Magyarország Zenei története 1541–1686. II. kötet (szerk. Bárdos Kornél) Akadémiai Kiadó 1990. 43. p.

¹² Ld. 5. lábjegyzet.

¹³ Bárdos 1984. 16. p.

az előbb említett *Jacob nevű orgonakészítő* tetette rendbe.¹⁴ A század vége felé azonban ez a hangszer is felújításra szorult, de javításáról nem tudunk.

Az említett orgonaépítők egy részéről tudjuk, hogy honnan jöttek Sopronba orgonát építeni, illetve azokat rendbe tenni, másokról azonban ez sajnos nem állítható minden esetben. Nem tudjuk, hogy *Jacob orgonaépítő*, aki 1550-ben elvállalta Sopron három orgonájának renoválását, soproni volt-e, vagy sem. Az említett *Péter önöntő*,¹⁵ aki 1551-ben javította és 3 db ónsípót is készített a Szent Mihály templomban lévő pozitívhoz, foglalkozásánál fogva nagyon valószínű, hogy soproni lehetett. Minden bizonnyal helybeli lakos volt *Seibitz Péter* és társa, *Holczer Gergely* is, akikre 1557–58 között a Szent Mihály templom új orgonájának építését bízták, hiszen 1556. augusztus 26-tól 1558 Szent György napjáig Seibitz soproni organistaként is működött.¹⁶ Az orgonát 1594-ben javító bécsújhelyi *Guldner Mátyás* feltehetően már korábban, soproni organista évei alatt, 1582–84 között is űzhette az orgonaépítő szakmát.

Ezt követően mintegy 130 éven át nem hallunk Sopronban tevékenykedő helyi orgonakészítőkről.

A barokk kor orgonaépítői

A korabarokk időszaktól egészen a felvilágosodásig, mint korábban említettem, Sopronban hazai orgonaépítőre új orgona készítését nem nagyon bízták, inkább külföldi mesterektől rendelték meg az építést. Az első időkben – talán ezért – orgonakészítő mesterek nem is telepedtek le a városban. Csak valamikor az 1700-as évek elejétől találhatták meg számításaikat, s követhetők nyomon a feljegyzések alapján. Új orgonát alig készítettek, többnyire a javítások és felújítások biztosították nekik a megélhetést. Bár a hazai és a soproni orgonaépítés terén a barokk stílus még a 19. század elején is meghatározó volt, ezt a korszakot mégis a felvilágosodás kezdetével zárjuk le. Ez ugyanis a hazai orgonaépítés fellendülését eredményezte, mivel a gombamódra épülő új templomokat orgonákkal is ellátták. A megnövekedett igények – elsősorban az evangélikusok liturgiájában és gyakorlatában betöltött fontos szerepe miatt – minőségi változást hoztak az új orgonák tekintetében.

Zoll József (*?, †?) Életéről, családjáról semmit nem tudunk, azonban amikor Zalaszentgróton a felújított rk. templom számára az egyik evangélikus gyülekezettől vettek egy régi, 1666-ban épített 6 változatú orgonát, a hangszert az egyik fasípon talált felirat szerint „1718 *Zoll Josef soproni orgonás összehangolta*”, így feltételezhető, hogy ezt az orgonát ő is állította fel 1718-ban. Minden bizonnyal vándor orgonaépítő lehetett, aki polgárjogot sem szerzett Sopronban.¹⁷

¹⁴ Uo. 17. p.

¹⁵ Ezidőtájt Nagy Péter ónedénykészítő és Schönberger Péter önöntő működött Sopronban, közülük talán az utóbbi lehetett. (Ld. Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. Akadémiai Kiadó, Budapest 1982. (továbbiakban: Házi 1982.) 696. p. [8206] és 820. p. [9838])

¹⁶ Kormos Gyula: Sopron és környéke orgonái. Sopron — II. In: Magyar Egyházzene VIII. évf. (2000/2001) 369. p.

¹⁷ Szigeti Kilián: Régi magyar orgonák. Szombathely. Zeneműkiadó Budapest, 1978. (továbbiakban: Szigeti Szombathely) 21. p. A soproni anyakönyvekben csak egyetlen alkalommal sikerült azonos vezetéknevű személyt (Johann Zoll) találni, de rokonsági kapcsolat nem mutatható ki. Tekintettel arra, hogy a soproni anyakönyvek ezidőtájt más Zoll nevet nem tartalmaznak, ezért nem lehetetlen, hogy névelírás (v. olvasás) miatt Zoll személye esetleg azonos a később említett Kolb Józseffel.

*Willer János*¹⁸ (*?-1736) volt az első orgonaépítő, akit a soproni anyakönyvek is említenek. A halotti anyakönyv szerint 1736. október 14-én temették el, de nem tudjuk, hogy mikor telepedett le a városban. Életéről, munkáiról ezidáig alig sikerült többet felkutatni.¹⁹

*Kolb József*²⁰ (*?-1742) orgona- és hangszerkészítő 1717-ben telepedett le Sopronban. 1715-ben – még mint az Esterházyak kismartoni orgonaépítőjét²¹ – őt kérték meg az evangélikusok a regensburgi orgonaépítő, Jacob Harrer által épített orgona javítására.²² Ugyanezen év júliusában a fraknói szervita kolostorban az Esterházy Pál tulajdonában lévő klavikordot újratollazta, néhány húrt cserélt rajta, két billentyűjét elefántcsonttal borította és a hangszert újrahangolta, amelyért 4 ft-ot kapott.²³ A soproni evangélikusok 1718-ban – ekkor már mint soproni orgonaépítőt – újból őt hívták, amikor szükség volt szaktudására.²⁴ Később, mialatt 1722–24 között az evangélikusok egy nagyobb templom építését végezték, ismét Kolbot bízták meg Harrer 1689-ben épített hangszerének alapos felújítására, aki a munkát 275 forintért elvégezte, sőt az orgonát új regiszterekkel is bővítette.²⁵ Ő hangolta ugyanezt a hangszert 1726-ban, amikor a gyülekezet regálját is megjavította.²⁶ Ugyanezen a regálon 1727-ben is végzett egy kis igazítást.²⁷ Ezután évi 6 ft-ot fizettek neki 1727–42 között az evangélikus templom orgonájának karbantartásáért.²⁸ Valószínű ő javította 1737-ben a fraknói plébániatemplom karzatán lévő orgonát is.²⁹ Családjáról csak annyit tudunk, hogy elhunyt feleségét, Sabinát 1727. december 9-én temették el. Az anyakönyvek tanúsága szerint Sopronban nem születtek gyermekeik. Bizonyára a megözvegyült

¹⁸ Joannes Willer néven említi az anyakönyv, ld. Városlébánia irattára, Sopron (a továbbiakban: Vplb): Halotti anyakönyv (továbbiakban Hal.). II. „1736. octobris 14. Joannes Willer Orgelmacher”. (Az orgonaépítők nevét általában egységesen a magyar megfelelőjével közöljük, de a családtagok neveit az anyakönyvi bejegyzés szerinti formában adjuk meg.)

¹⁹ Az anyakönyvekben rajta kívül csak egy hasonló nevűt sikerült találni. Vplb: Házassultak anyakönyve (továbbiakban: Ház.) 159. p. 1754. május 11-én Johannes Wihler és Julianna Bötzelter(in) kötöttek házasságot. Nevezett férfi esetleg az orgonaépítő fia, vagy unokája lehetett, de a bejegyzések szűkszavúsága miatt sajnos semmilyen rokoni kapcsolat nem mutatható ki.

²⁰ Többnyire Kolb, Kholb v. Kalb ill. Khalb néven említik a feljegyzések. Bárdos 1984. 107, 112. p.

²¹ Uo. 107. p.

²² Soproni Evangélikus Gyülekezet Levéltára (a továbbiakban: SEvlt): KR. 1715 (413) № 10.

²³ Schmeller, Adelheid: Archivalische Vorarbeiten zur Österreichischer Kunsttopographie, Gerichtsbezirk Mattertsburg, Bgld. 1. Teil Kitt, 1982. (továbbiakban: Schmeller Archivalische) 737. tétel 197–198. p.; Familien-Archiv Esterhazy Forchtenstein (Esterházy-család Levéltára Fraknó) (továbbiakban: FAE) Forchtensteiner Rentamtsrechnungen (Fraknói hivatali jövedelemelszámolások) 1715. Nr 126., miszerint Reparatur Clavichord für Frater Paul Esterhazy Servit in Forchtenau: Joseph Kholb, Orgel und Instrumentenmacher, bestätigt, für das Clavichord des Fr[ater]. Paul im Kloster Forchtenau folgendes gemacht „neu außgekieldt, ärdtliche sayden aufgezogen, zwey Helffenbeinerte Clavier auffgemacht, neu gestimbt” zu haben und dafür 4 Gulden erhalten zu haben.

²⁴ SEvlt: KR 1718 (420) № 120, 212.

²⁵ SEvlt: KR. 1724.; Bárdos 1984. 112. p. (Csak Bárdos említi az orgona új regiszterekkel való bővítését.)

²⁶ Bárdos 1984. 113. p.; SEvlt: KR 1726 (437) 65. p. № 25., 68. p. № 12., 75. p. Quittung (a továbbiakban: Q.) 25. (A nyugták általában nem állnak rendelkezésre, de néhol oldal- és sorszám hiányában a számadásokban a nyugta sorszáma alapján beazonosíthatók.)

²⁷ SEvlt: KR 1727 (438) № 95. 140. p., miszerint a munkáért 75 krajcárt kapott.

²⁸ SEvlt: KR. ezirányú kiadásai az 1727–1742 közötti években; Bárdos 1984. 113. p.

²⁹ Serviten-Archiv Forchtenstein (Wien): Diarium III. S. 155. (Az egykori levéltárát már Bécsbe szállították, ugyanakkor néhány jegyzőkönyv a fraknói plébániahivatalban maradt); Schmeller: Archivalische: 803. tétel 1737. IX. 5-i dátummal: „*Organifex fuit advocatus Sopronae ad reparandum nostrum organum in Choro*”. A bejegyzés önmagában még nem bizonyíték, de ekkor még nem valószínű, hogy Heferle Sopronban élt. Ugyanakkor Kolb korábban az Esterházyak kismartoni orgonaépítője volt, s a későbbi javításokhoz is őt hívták.

Kolb volt az, aki 1738-ban ismét házasságot kötött.³⁰ Néhány év múlva, 1742. június 9-vel jegyezték be nevét a katolikus halotti anyakönyvbe,³¹ amikor a Szent Mihály-templom mellé temették el.³²

Heferle János Mihály (~1709–1777) Augsburg környékéről származik.³³ *Apja, Johann Heferle* jobbágy volt az Augsburg melletti Grafdisridtben. (Minden bizonnyal az orgonaépítő Heferle is itt született 1709-1710 körül.) Valószínű házason és már gyermekeivel telepedett le Sopronban, mivel a soproni anyakönyvekből sem házasságkötéséről, sem gyermekeinek születéséről nem értesülünk. Felesége a Katalin nevet viselte, és 1759-ben hunyt el.³⁴ Csak két gyermekükről tudunk, mindkettő fiatalon halt meg: Anna Mariát 1764. április 24-én, Barbarát pedig 1770. január 22-én temették el Sopronban.³⁵ Heferle a polgárjogot 1755. január 20-án nyerte el.³⁶ Már előtte, 1750. október 4-én szerződést kötöttek vele a lóki³⁷ r.k. templom 6 regiszteres orgonájának megépítésére 1751. pünkösdi határidővel.³⁸ Ezután 1752-ben a ruszti katolikus templom orgonáján dolgozott.³⁹ Úgy látszik, hogy az orgonakészítésből és orgonajavításokból nem nagyon tudott megélni, mert 1767-ben engedélyt kért, hogy szatócsboltot nyithasson. A Kis-Várkerület belső során állt a háza.⁴⁰ 1775-ben még tisztította, javította és hangolta a Szent Mihály templom 1651-ben épült orgonáját.⁴¹ 1777. január 27-én temették el 67 évesen.⁴²

Roth János⁴³ (~1723–1792) 1723 körül született, s az erdélyi Nagyszebenből került Sopronba. *Apja, Leonhard Roth* nagyszebeni posztókészítő, anyja az Agneta nevet viselte. Roth János 1754-ben – ekkor már mint helyi orgonaépítő – feleségül vette a soproni Johan Heinrich Lehr szabómester Juditha Catharina lányát.⁴⁴ Házasságukból hat gyermek született:

Georg Gottlieb 1754. december 4-én,

Johann Heinrich 1757. január 31-én,

Johann Joseph 1760. augusztus 19-én,

³⁰ Vplb: Hal. I. (1652–1728) 1189. oldalán talált bejegyzés szerint „*Sabina, deß Khalb, Orgelmachers Eheweib*”. A korabeli anyakönyvekben a temetési bejegyzéseken túl mindössze egyetlen Kolb névhez kapcsolódó adatot találtunk, miszerint Josephus Kolb (civis viduus) és Barbara Gerhabin 1738-ban házasságot kötöttek. Sajnos az iratokból nem derül ki az, hogy a nevezett orgonaépítő, vagy azonos nevű fia második frigyeről, esetleg csak egy névrokona házasságáról van-e szó. Ld. Vplb: Ház. II. (1702–1756) 1738. nov. 2., 97. p.

³¹ Vplb: Hal. II. (1729–1788) 87. p.: „*Josephus Kolb organifex*”.

³² Csatkai Endre: Régi soproni orgonakészítők, *Sopron Vármegye* 1939. jún. 11. (továbbiakban: Csatkai)

³³ Uo. Más iratokban Johann Michael Heferle, máshol Hefferle, Hefelle, Hefe, Höffe, Häferle néven.

³⁴ Ld. Ház. II. 1982. 551. p. [6299], továbbá SL: Lad. H. Fasc. VI. 783. N° 268. Végrendeletét 1759. június 23-án írta alá, majd halála után 1759. aug. 17-én hozták nyilvánosságra.

³⁵ Vplb: Hal. II. (1729–1788) 238. és 283. p.

³⁶ Ld. Ház. II. 1982. 551. p. [6299].

³⁷ Ma Unterfrauenhaid (Burgenland) Ld. Lelkes György: Magyar helységnév-azonosító szótár Talma Könyvkiadó, Baja 1998. (továbbiakban: Lelkes 1998.) 368. p.

³⁸ Eisenstadt, Bischofshof -Archiv, lóki (Loók) II. Napló 85. lap.

³⁹ Csatkai.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Bárdos 1984. 136. p.

⁴² Vplb: Hal. II. (1729–1788) 363. p.

⁴³ Johann Roth néven.

⁴⁴ SEvt: Ház. VIII. (1738–79) 1754/13. febr. 25., továbbá Ház. II. 1982. 725. p.

Friedrich Gottfried 1763. március 5-én,
Maria Elisabeth 1767. október 20-án, s végül
Charlotta Elisabeth 1770. június 28-án

lett megkeresztelve. (Gyermekei közül Maria Elisabeth lánya nem érte meg a 3 éves kort, 1770. április 10-én meghalt.⁴⁵ Johann Joseph nevű fia apja szakmáját folytatta Bonyhádön, kinek keze nyomán számos új orgona készült azon a környéken.)

Roth 1756. november 8-án 40 ft-ért javította az evangélikus imaház 1752-ben készített orgonáját.⁴⁶ Nem sokkal ezután, 1757. április 1-től már az evangélikusok alkalmazásában állott, előbb mint alsekrestyés,⁴⁷ később már fősekrestyésként. Mellette tanult szakmáját, az orgonakészítést is gyakorolta: javított, hangolt⁴⁸ és készített is orgonákat. Minden valószínűség szerint többen is nála sajtátították el az orgonaépítés fortélyait. Ilyen volt a felvidéki František Eduard Petznik, aki még vándorévei után, 1770-ben is visszatért Roth-hoz.⁴⁹ Feltehető, hogy a soproni Kleeblatt is nála tanulta az orgonaépítést. Csak nagysokára, 1782. március 1-én szerezte meg a kitűnő mester a polgárjogot.⁵⁰ Mai ismereteink szerint több új orgonát készített, ezek közül az egyiket 1761-ben készült el Loretton (ma Loretom, Burgenland), a másikat 1770. március 21-én⁵¹ adta át Osliban. Mindkettő kiváló alkotás volt. A lorettói hangszer (I/10 P)⁵² – bár időközben a hátuljátszós orgonát Seidelmann Károly bécsi orgonaépítő elől elhelyezett játszóasztallal látta el, szekrényét megemelte és az orgonát kissé átalakította⁵³ – restauráltan ma is működik (1. kép). A másiknak Osliban sajnos csak a faragványai maradtak ránk.⁵⁴ Az 1875-ös Canonica Visitatio szerint 1770-ben ő építette a nagyerdősi orgonát.⁵⁵ Stílusjegyek alapján⁵⁶ neki tulajdonítható a doborjáni⁵⁷ Liszt-házban lévő

⁴⁵ SEvt: Keresztelési anyakönyv (továbbiakban: Ker.) VI. (1708–1760) 1754/167., 1757/24., 1760/105., VII. (1761–1795) 1763/31., 1767/164., 1770/92. és Hal. V. (1767–1812) 1770/41, ahol az elhunyt kislány korának — nyilván tévedésből — 3 év és 6 hónapot jegyeztek be.

⁴⁶ SEvt: KR. 1756. N° 17. 58. p.

⁴⁷ SEvt: KR. 1757. N° 55. 69. p. szerint ápr. 1-től 3 évi fizetése 27 ft volt.

⁴⁸ SEvt: Konventi jegyzőkönyvek (továbbiakban: Kjkv.) (218) 50. p., 1766. jan 2-án kelt, és 300. p., 1779. dec. 8-i bejegyzés ill. KR. 1799. 51. p. Q. 26, 27, 28. szerinti kifizetés 5 ft 61 2/3 krajcárról, 30 ill. 24 ft-ról.

⁴⁹ Gergelyi, Otmar – Wurm, Karol: *Historické organy na Slovensku* Opus, Bratislava 1982. 221, 223. p.

⁵⁰ Csatkai; továbbá Házi 1982. 725. p. [8596].

⁵¹ Dr. Varga József (Győr) bocsátotta rendelkezésemre az alapdokumentum másolatát, miszerint a szálláda spundjáról Jáky Ferenc lelkészhelyettes 1800-as években az alábbi szöveget jegyezte fel: "Dieses Orgelwerk ist zur Ehre Gottes verfertigt worden durch Johann Roth bürgl. und Instrum. Macher in Ödenburg ... Anno Domini 1770. den 21. Martii. Jáky Ferenc lelkészhelyettes korabeli iratok alapján azt is feljegyezte, hogy "Zöld színűre festetett az orgona 1780-ban".

⁵² Eberstaller, Oscar: *Orgeln und Orgelbauer in Österreich* (Wiener Musikwissenschaftliche Beiträge Band I) Graz–Köln, 1955. (a továbbiakban: Eberstaller) 92, 191. p. A I/10 P rövidítés értelmezése: 1 manuális, 10 regiszteres, pedállal ellátott hangszer. Ehhez hasonló rövidítéseket alkalmaztunk a cikk teljes terjedelmében az orgonák felsorolásainál, leírásainál. Amennyiben a "P" helyett "-" jel szerepel, úgy az orgonának biztosan nem volt pedálja. A "fp" jelölés függesztett pedált jelent, vagyis a pedál nem rendelkezett önálló síppokkal. Az adott helyen vagy az adott adat után lévő "?" az adat bizonytalanságára, vagy ismeretének hiányára utal.

⁵³ A helyszínen szerzett tapasztalatok alapján. Seidelmann később Sopronban telepedett le.

⁵⁴ Dr. Varga József: Oslí Keztyemplom. Oslí Község Önkormányzata, Oslí 1999. 42–44. p. Osliban az Angster cég 1895 szeptemberében a régi helyett új orgonát épített, melynek során a zenélő anyallfigurákat (és valószínű a síptakaró díszítéseket is) elhelyezte az új hangszer szekrényén. A feljegyzés szerint Roth orgonájának elbontásakor a kiszedett sípok közül jónéhányat odaadtak a gyerekeknek, „ezért aztán délután az egész faluban mást sem lehetett hallani, mint sípoló gyerekeket”.

⁵⁵ Solymosi Ferenc orgonaművész, organológus adatai alapján. Sajnos sem Lelkes 1998., sem más átnézett korábbi helynévgyűjtés nem tartalmazza ezt a településnevet.

⁵⁶ Egyértelmű megállapítása további kutatást igényel.

orgona, valamint a sopronbánfalvi rk. templom 1790 körül épített egykori – ma magántulajdonban lévő⁵⁸ – barokk pozitívja is.⁵⁹ Az orgonaépítőt, mint az evangélikusok fősekrestyését 1792. augusztus 20-án, 69 éves korában érte a halál.⁶⁰

1. kép: Roth orgonája 1761-ből a lorettói kegytemplomban

Gottfried Malleck (1733–1798) nevét – bár a kutatás jelenlegi stádiumában nem tudjuk, hogy egy időre letelepedett-e Sopronban – mindenképpen meg kell említenünk a soproni orgonaépítők sorában, hiszen polgárjogért fordult a soproni tanácshoz.⁶¹ Az elsősorban bécsi orgonaépítőként ismert Malleck⁶² 1733 augusztusában Hadersdorfbán született az 1732. november 9-én házasságot kötött Johann Michael kesztyűkészítő és Maria Elisabeth gyermekeként.⁶³ Az orgonaépítést nyilván Bécsben

⁵⁷ Lelkes 1998. 174. p. Ma Raiding (Burgenland).

⁵⁸ Schwarz József: A Szent György dómtemplom barokk orgonája In: SSz. 1956. (a továbbiakban: Schwarz: SztGy) 350–354. p.

⁵⁹ Ld. a Soros Alapítvány támogatásával az 1980-as években felmért orgonák jegyzéke (MTA Zenetudományi Intézet). Ez utóbbi hangszer 1954-től feltáratlan körülmények között került a Schwarz család magántulajdonába, ahol az jelenleg teljesen működésképtelen. Vö. továbbá Schwarz: SztGy.

⁶⁰ SEvt: Hal. V. (1767–1812) 1792/124. 106. lap.

⁶¹ Ld. részletesebben 61. lábjegyzet, miszerint kérelmére a tanács a hozzájárulását megadta.

⁶² Bár Eberstaller 1955. 82, 202. p. *Malleck*-nek írja.; Schütz, Karl: Der Wiener Orgelbau in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts (Dissertation, Universität Wien, 35 1964. 02. 7.) Verlag Notring Wien 1969 (továbbiakban: Schütz: Dissertation); e hitelesebb forrás is Malleck néven említi, csakúgy mint saját kezű aláírásából tudjuk.

⁶³ Schütz: Dissertation. A disszertáció részleteit Kokits Zsigmond (Wien) bocsátotta rendelkezésemre. Eberstaller Malleck apjának *Leopold Malleck* orgonaépítőt említi. Vö. 72. lábjegyzet.

tanulta, nem lehetetlen, hogy éppen annál a Theodor Wilhelm Weißmann-nál, aki 1752-ben a soproni evangélikus templom 20 regiszteres orgonáját építette. A polgári esküt 1763. október 29-én Bécsben tette le, s a következő évben be is fizette első iparúzési adóját 4 ft értékben. Elisabeth nevű első feleségétől egy fia született, akit apja neve után szintén Gottfriednek kereszteltek. Amikor később apjától átvette iparát, megígérte, hogy minden, apjával szemben esetlegesen fennálló követelésnek eleget tesz.⁶⁴ Malleck 1779-ben kérvényezte a soproni tanácsnál a polgárjog megszerzését, amelyhez a tanács 1779. nov. 15-én hozzájárulását adta.⁶⁵ A polgárjog megszerzésére a jelenlegi ismereteink alapján azonban nem került sor.⁶⁶ Miután Malleck első felesége 1790-ben elhunyt, másodszer is házasságot kötött a nála mintegy négy évvel idősebb Maria Annával. Végül 1798. július 19-én a Gababonapiac 7. sz. alatti bécsi lakásában keletkezett tűz következtében 65 évesen vesztette életét.⁶⁷

Új orgonái:⁶⁸ 1778-ban a kismartoni Szt. Márton templomban,⁶⁹
 1782-ben a soproni ev. templom Weißmann által épített orgonáját egy
 7 regiszteres pozitívumúval kétmanuálosra bővítette, s azt
 manuál- és pedálkopolával is ellátta (2. kép),⁷⁰
 1792-ben Pecsényéd⁷¹ rk. templomában épített új hangszer (?/11 P?).⁷²

A Sopronnal szomszédos településeken eddigi ismereteink szerint felállított orgonái:⁷³

1785. Ágfalva ev. templom (I/6 -)⁷⁴
 1790. Harka ev. templom (I/5 -)⁷⁵

⁶⁴ Schütz: Dissertation.

⁶⁵ SL: Tanácsí jegyzőkönyvek (továbbiakban: Tjk.) 1779. 370–371. p.: „*Ist dem Johann Gottfried Malleck erlaubt worden, sein Orgelmacher-profession allhier zu treiben, und im Fall [Fall] derselbe sein Fortkommen allhier finden wird, noch vorhin, des zu Wien habenden abgelegten Bürgerrecht, auch allhier das Bürgerrecht anzukommen.*” Az adata Tirnitz József ny. főlevéltáros bukkant.

⁶⁶ Ld. Házi 1982..

⁶⁷ Zelényi Ferenc: Soproni újdonságok az Életképek 1847-es évfolyamában. II. rész. 250. p.

⁶⁸ Eberstaller 1955, és Schütz: Dissertation alapján.

⁶⁹ Eberstaller 1955 a kismartoni plébániatemplom 1778-ban épült orgonáját (II/18 P) Leopold Mallecknak tulajdonítja, ugyanakkor a Bergkirche 1776-ban épült orgonájának (II/19 P) készítőjének Gottfried Mallecket véli.

⁷⁰ Kormos Gyula: Orgonáink Sopron. In: Evangélikus Élet XLVIII. évf. (1983) 25. szám; Kormos Gyula: Az egykori református templom barokk orgonája I., II., III., IV., In: Csupó és környéke VIII (1995) 5., 6., 7., 8. szám.; Kormos Gyula: Requiem egy orgonáért, In: Hangszervilág V. évf. (1995) 3. szám, 18–28. p., valamint: Zsoltár II. évf. (1995) 2. szám, 13–19. p.; Kormos: Sopron I.

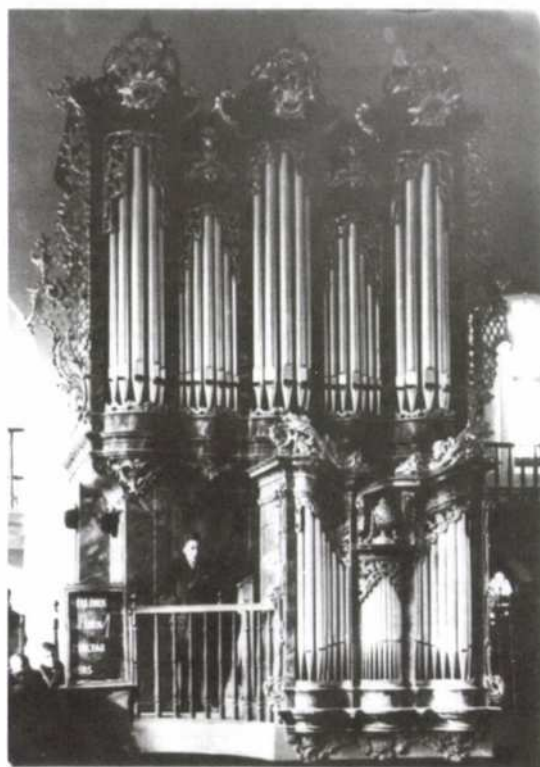
⁷¹ Ma Pötsching, (Burgenland) Ld., Lelkes 1998. 472, 716. p.

⁷² Eberstaller 1955. 82. p.: „*In den Orgelakten des Stiftes Heiligenkreuz eines Gottfried Mallek in der Zeit von 1782 bis 1792 verzeichnet, der also ein Sohn des Leopold Mallek gewesen sein kann. Nach Mitteilung des Pfarrames Pötsching erbaute Gottfried Mallek dort 1792 eine neue Orgel, die jetzt schon stark verändert ist und elf Stimmen hat. Die Form ihres Gehäuses erweckt eine Erinnerung an ein kleines, aber sehr schönes Werk in der Barmherzigenkirche in Eisenstadt, das schließlich auch eine Arbeit aus der Werkstatt Malleks sein kann.*” Ld. továbbá uo. 202. p.

⁷³ A harkairól sajnos nem tudjuk, hogy azt ő készítette-e, mindenesetre az ára alapján arra lehet következtetni, hogy egy — máshol már kücsinek bizonyult — orgonát megvéve, felújítva állította fel. Az ágfalvi pozitívért 200 ft-ot fizettek ki, amely egy 5 regiszteres új orgona árának felel meg.

⁷⁴ Evangélikus Levéltár (a továbbiakban: Evtl): Ágfalva Protocollum (a továbbiakban a protocollumok, jegyzőkönyvek rövidítése: Jkv.) A 61. p. (N°.49.); Evangélikus Országos Levéltár (a továbbiakban: EOL) : DT. 5. I/14. az 1788. jan. 11-i Canonica Visitatio (a továbbiakban: C.V.) csak ideiglenes orgonát említ, míg a DT. 24/5. 1823. ápr. 7-i C.V., amelynek az 1816-os C.V. mellékletét képezi, a regiszterszámot is feljegyezte: „*Organum 6 Mutationum*”.

⁷⁵ Evtl: Harka KR. 1788. N° 13., 1789. N° 2. adósság, és 1790/91., továbbá EOL: DT 24/10 mellékleteként az 1816. márc. 19-i C.V. - ban: „*Chorus ... cum Organo 5 mutationum*”

2. kép: Malleck pozitívumúje 1782-ből (elől), amikor a soproni evangélikusok Weißmann által 1752-ben épített orgonáját kétmanuálosra bővítette (archív felvétel)

Orgonaépítők a felvilágosodástól napjainkig

1781-től II. József türelmi rendelete értelmében a protestánsok újra építhettek templomokat. Így szinte minden település, ahol számottevő volt a protestánsok létszáma, néhány éven belül megépítette a saját templomát, s azokat csakhamar orgonákkal is ellátták. A kevésbé tehetős gyülekezetek ideiglenesen először többnyire használt orgonát vettek, később azonban újat építettek a helyére. Ez az időszak egybeesett a szerzetesrendek felszámolásával is, s ekkor sok orgona gazdát cserélt. A használt orgonájukat gyorsan értékesítő katolikusok a templomaikba új orgonákat építtettek, majd egy-két évtizeddel később az evangélikusok is a használt orgonák helyett új, véglegesnek szánt hangszereket szereztek be. Ez Sopronban is az orgonaipar fellendüléséhez vezetett. Bár külön céhet ezúttal sem alkottak, az 1800-as évek első felében Sopronban több orgonaépítő egyidejű – igaz nem mindig zökkenőmentes – megélhetése is biztosított volt a környék orgonaépítési igényeinek növekedésével. Végre megrendeléshez jutottak a helyi mesterek Sopronban is, mivel már csak ritkán hívtak külföldről orgonaépítőt.

Kleebblatt Keresztély (1766–1835) apja *Michael Kleebblatt*⁷⁶ asztalos (*1730. aug. 20., †1800. dec. 25., 70 é.)⁷⁷ 1760. február 11-én kötött házasságot⁷⁸ *Dulman*⁷⁹ cipészmeister leányával, *Eva Barbarával* (*1737?, †1791. júl. 17., 54 é.), akitől a következő gyermekek születtek⁸⁰, köztük a leendő orgonaépítő, *Christian Gottlob*⁸¹ is:

Johann Michael	(*1760. nov. 21., †1807. márc. 19., 46 é.)
Johann Christian	(*1762. aug. 1.)
Johann Samuel	(*1764. aug. 30.)
<i>Christian Gottlob</i>	(*1766. ápr. 14.)
Susanna Catharina	(*1768. jún. 19.)
Eva Rosina	(*1770. okt. 7.)
Johann Friedrich ⁸²	(*1772. dec. 10., †1779. máj. 25., 7 é.)
Maria Elisabeth ⁸³	(*1777. aug. 6.)

Keresztély Gottlob apjánál sajátította el az asztalosságot. 1784. március 1-jén szabadult a segédi kötelezettségek alól.⁸⁴ Feltételezhető, hogy az orgonaépítést Roth Jánosnál tanulta, hiszen ezidőtájt Sopronban csak ő folytatott orgonaépítő tevékenységet. Az orgonaépítőknek nem volt külön céhük, mivel e szakmában csak egy-két mester tevékenykedett. Amikor Kleebblatt Keresztély felvételét kérte a soproni polgárok sorába, a tanács azt felelte neki, hogy a céhtartozás kedvéért iratkozzon be az asztalosok közé, s akkor mestermunkát sem kell készítenie. Kleebblatt azonban ragaszkodott a „remeklés”-hez, s kérte, hogy két asztalos, egy orgonás és egy zongoratanár vizsgálja meg a munkáját. A zenészek azonban erre nem voltak hajlandók, az asztalosok pedig nem akartak beleavatkozni egy idegen – Sopronban nem létező – céh dolgába.⁸⁵ Az asztalos-céh véleménye szerint – mivel Kleebblatt érti a munkáját és már bizonyított –, ha nagyon akarja, Bécsben, vagy másutt megszerezheti oklevelét. Egyébként apjával egy műhelyben dolgozott, s a korabeli céhes iratok szerint büszkeség töltötte el őket, hogy nagyon igényesek a minőségi munkára.⁸⁶ Csatkai szerint a tanács Kleebblattot a bécsi orgonakészítők céhe elé küldte, s így végül 1796. április 27-én a soproni tanács beiktatta polgárai közé.⁸⁷ Az asztalos céhbe történő felvétele természetesen nem jelentett gondot, hiszen tudjuk, hogy apja ezidőtájt hosszú éve-

⁷⁶ Az anyakönyvi bejegyzések során korábban a Kleeblát, majd később a Kleblatt, Kleebblatt, Kleebblatt írásmód is előfordul, de más iratokban a Glebletel lejegyzés is előfordul.

⁷⁷ SEVt: Ker. VI. (1708–1760) 1730/88. és Hal. V. (1767–1812) 1800/214. sz. bejegyzés, amely már Joh. Michael néven említi.

⁷⁸ SEVt: Ház. VIII. (1738–1779) 1760/14. és Hal. V. (1767–1812) 1791/80. sz. bejegyzés.

⁷⁹ Házi 1982. 243. p. *Tulmann*-nak említi.

⁸⁰ SEVt: Ker. VII. (1761–1795) 1760., 1762/111., 1764/126., 1766/44., 1768/69., 1770/153., 1772/179.

⁸¹ A Gottlob régies nevet aláírásainál később nem használta. (A Gottlob név nem azonos a Gottlieb, vagyis Teofil névvel!)

⁸² Anyjának ugyan csak *Barbara* lett bejegyezve, de a keresztszülei (Eva Rosina és Matthias Krug) azonosak korábban született testvéreivel.

⁸³ Bár anyjának Maria Barbara lett beírva, mégis mindenképpen a „mi” asztalosunk gyermeke, hiszen a házassági anyakönyv tanúsága szerint Maria Barbara nevű nőt nem vett feleségül asztalos foglalkozású Kleebblatt nevű férfi. Továbbá a gyermek keresztszülei is ugyanazok, mint korábban született testvéreinél. Ezért nyilván a feljegyző tévedéséről lehet szó.

⁸⁴ SL: IX/3 1d/d Asztalos céh iratai: *Altes Einschreibebuch von Anno 1762* (1762–1808) 141. p.

⁸⁵ Csatkai

⁸⁶ SL: IX/3 Asztalos-céh iratai: 2d „Vegyes iratok” gépelt kivonatai 1796. jan. 8-i keltezéssel.

⁸⁷ Csatkai; Házi 1982. 243. p. [2491].

ken át az asztalos-céh vezető embere volt.⁸⁸ 1800. október 8-án be is lépett az asztalos kézművesek sorába, amelynek közel 15 éven át volt tagja.⁸⁹

Kleeblatt Keresztély elismert szakemberré vált, s mint mester, segédeket is foglalkoztathatott. Nála tanult⁹⁰ 2 év és 12 héten át a bibrachi születésű Vitoli Mayer, aki 1807. március 18-án Pozsonyba távozott. Később 1811. február 18. és szeptember 25. között nála inaskodott Joseph Schranckenmüller, majd 1811. augusztus 26 és 1812. március 31. között a frauenkircheni születésű Joseph Hauser, aki innen Bécsbe ment tovább, s végül a csáktornyai Georg Schostorisch, aki 1812. március 6-án érkezett Kleeblatthoz⁹¹ és csupán egy hónapot töltött el nála, mielőtt Bécs felé folytatta útját.

Házasságot csak 39 évesen, 1805. február 24-én kötött, amikor a 20 éves Elisabeth Karnert (*1785. jan. 28., †1862. máj. 6. 77 é.) vette feleségül.⁹² Négy gyermekük született, de azonos nevű utolsó két gyermekük még csecsemőkorban meghalt.⁹³

Leopold Hermann	(*1805. dec. 4.)
Katharina Eulalia	(*1807. júl. 18.)
Barbara Emilia	(*1808. okt. 27., †1809. jan. 3.)
Barbara Emilia	(*1811. jan. 6., †1811. ápr. 28.)

Hermann fiuk jónevű, elismert gimnáziumi tanár lett, Katharina Eulalia lányukról nem sikerült többet megtudni. Így apjuk szakmáját a családban senki sem folytatta.

Kleeblatt Keresztély 1803-ban (esetleg már 1799-ben?) a szilsárkányi,⁹⁴ jóval később, 1829-ben pedig a meszlén evangélikus templom részére épített egy-egy 6 regiszteres szíjhúzó pozitív orgonát.⁹⁵ 1808-ban ő szállította az ágfalvi rk. templom orgonáját is.⁹⁶ 1813-ban – nyilván kiegészítő jövedelemként – ő is vegyeskereskedést nyitott, mégpedig a Magyar utcában.⁹⁷ Egyébként korábban nagyon jómódú ember lehetett, amiről házrészének és felsőlőveri gyümölcsösének eladásai is tanúskodnak.⁹⁸ (Elképzelhető, hogy König vándorútjáról történő hazatérése 1810-től a megrendelések számának megcsappanásával pénzügyi zavarba hozta, ezért adta el házrészét, illetve nyitott vegyeskereskedést.)

⁸⁸ SL: IX/3 2d, Asztalos céh iratai: *Protocol vom Jung Meister Amt* 15–41. p. között általában kétévenként váltakozva hol a céhmesteri, hol a helyettesi teendőket látta el.

⁸⁹ SL: IX/3 1d/d Asztalos céh iratai: *Altes Einschreibebuch von Anno 1762* (1762–1808) 41–43. p.

⁹⁰ SL: IX/3 1g, Asztalos céh iratai: *Gesellen Buch* (1806–1841) 1807/11 (12. p.), 1811/14 (51. p.), 1811/50 (58. p.), 1812/12 (68. p.) bejegyzései. Sajnos 1731 és 1805 között Gesellenbuch nem maradt fenn, így az 1806 előtt alkalmazott segédeit nem ismerjük.

⁹¹ "... zum Hrn. Kleeblatt Uhrflbauer in die Arbeit gekommen."

⁹² SEvt: Ház. IX. (1780–1833) 1805/25. 110. p.; Ker. VII. (1761–1795) 1785/15; Hal. VIII. (1850–1874) 1862/75., amely utóbbi bejegyzés a feleség halálakor férjét nyilván tévedésből Hermann-nak említi: "Elisabeth Wittwe nach Hermann Kleeblatt Orgelmacher", ugyanis Hermann fiuk jónevű, elismert gimnáziumi tanár volt, aki éppen az előző év végén temette 7 éves leányát.

⁹³ SEvt: Ker. VIII. (1796–1820) 1805/182., 1807/122., 1808/145., 1811/3.; Hal. V. (1767–1812) 1809/4., 1811/58.

⁹⁴ EOL: 1813. évi C.V. a következő szöveget tartalmazza: "... és mind ezeket az orgonával együtt — melly készült 1803^{dk}ban Sopronban Kleeblatt orgonatsináló által — mostani formájára kifestetett...". Az 1799-es dátum Solymosi Ferenc orgonaművész, organológustól származik.

⁹⁵ Solymosi Ferenc kutatásai és Csatkai alapján.

⁹⁶ Csatkai.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ SL: Fasc. N° 8199 a, b, c, miszerint Kleeblatt 1814-ben házrészének eladása 6000 ft bevételt jelentett számára. Ez az összeg 2–3 orgona árával is felért. Ld. továbbá uo. Fasc. XIX. N° 13612 a, b, c, d.

Amikor 1829-ben a soproni evangélikus konvent a líceum részére beszerzendő orgonával kapcsolatban olcsóbb megoldást keresett, mint König akkori ajánlatai, az evangélikus konvent egy pártatlan bizottságot, nevezetesen Kurzweil Ferenc zeneszerzőt (a Szent Mihály-templom karnagyát), Szarka Mátyás orgonaépítőt és Feigerl Illés zeneszerzőt bízta meg Kleeblatt ó regiszteres orgonájának megtekintésével. A szigorú bizottság azonban a hangszert nem találta alkalmasnak a líceum számára sem nagysága, sem minősége, sem pedig intonációja szempontjából.⁹⁹ Hogy ez utóbbi orgona került-e végül Meszlenre, vagy Kleeblattnak ez egy másik új orgonája volt, nem tudjuk. Sajnos egyik orgonája sem maradt ránk.

Az új orgonák készítésén túl Kleeblatt többnyire Sopron és környéke orgonáinak kisebb-nagyobb javításaival foglalkozott. Legelső munkáinak egyike az a régi orgona felújítása lehetett, amelyet a balfi evangélikus gyülekezet 1795-ben vásárolt a nagylózsi rk. templomból és azt rendbe téve 1796-ban felállította a balfi templom karzatán. Ekkor munkájáért több részletben mintegy 86 ft-ot kapott. Később 1800 októberében kitisztította, 1806-ban és 1808-ban ismét javította ugyanezt a hangszert.¹⁰⁰ 1819 tavaszán a csávai evangélikusok a Kapuvár melletti Babot rk. temploma orgonájának megvételével Kleeblattot bízták meg, átadva neki 200 ft-ot. További 200 forintért soproni műhelyében a hangszert felújította, s augusztusban 13 nap alatt felállította a templom karzatán. 1820-ban még egy utólagos hangolás kiigazítást is végzett, amelyért mindössze 2 ft 30 krajcárt kapott.¹⁰¹ A balfi Szt. József-kápolna régi orgonájának 1820–21 évi alaposabb rendbetételéért a város 350 ft-ot fizetett ki neki.¹⁰² A fertőmeggyesi König-orgonát is ő javította, amelyért 1827. augusztus 19-én 50 ft-ot vett fel a gyülekezet pénztárából, ugyanakkor ennek fejében 15 évig vállalta az apróbb javításokat és 10 évig az orgona portalanítását is.¹⁰³ 1830-ban 100 ft-ért 29 napig javította a locsmándiak orgonáját.¹⁰⁴ Egy másik nagyobb szabású reparálási munkája a kaboldi evangélikus templom 1792-ben épült Klügel-orgonájának alapos felújítása volt. Ekkor 30 napig dolgozott a helyszínen, amelynek fejében a parókián teljes ellátást, valamint 1834. augusztus 23-án 115 ft-ot kapott.¹⁰⁵ Mintegy fél év múlva, 1835. február 3-án, 69 évesen érte a halál,¹⁰⁶ tehát a Fertőmeggyesen 1827-ben vállalt karbantartási kötelezettségének már nem tudott maradéktalanul eleget tenni.

Szarka Mátyás (1774–1856) 1774. szeptember 7-én Nemesládonyban született Szarka Mátyás és Világos Katalin gyermekeként.¹⁰⁷ Bár családja a szomszéd településről származik, ő mégsem maradt a környéken. Ácsmesterként kezdett dolgozni, ezzel a képzettséggel telepedett le Sopronban, ahol orgonajavításokat végzett.¹⁰⁸ 1802. február 14-

⁹⁹ Ld. Kormos: Sopron I. 98. p. és SEvt: 3270. II. 379. sz. irat, valamint KR. 1829. év.

¹⁰⁰ Dr. Kormos Gyula: A balfi evangélikus templom 175 éves König-orgonájának helyreállítása (kézirat, 1999., továbbiakban: Kormos: Balf 1999.), továbbá Evt. Balf: KR. 1795. N° 26, 35, 38., 1796. szept. 16–17., nov., 1800. N° 12., 1806. N° 9., 1808. N° 6.

¹⁰¹ Evt. Stob: KR. 1819. ápr. 12, 13., aug. 2, 12, 15., 1820. ápr. 24–25.

¹⁰² SL: Városi számadások 1821–22/1964.

¹⁰³ Evt. Mörbisch: KR. 1827/28 N° 12. Uo. Jkv (Memoribilien der Evang. Kirche in Mörbisch) 54. p. 1827. aug. 5-én kelt bejegyzése.

¹⁰⁴ Evt. Lutzmannsburg: KR. 1830.

¹⁰⁵ Evt. Kobersdorf: KR. 1834. 10. p. és KR. 1835. 10. p., utóbbi szerint a 30 napra a lelkesnek 45 ft térítést fizettek az orgonaépítő ellátása költségeiért.

¹⁰⁶ SEvt: Hal. VII. (1834–1849) 1835/16., miszerint „*mejbeli vízkórság*”-ban halt meg.

¹⁰⁷ Nemesládony Ker. II. (1755–1807) 64. p. 22. számú bejegyzés.

¹⁰⁸ Csatkai; továbbá SL: Fasc. XXVI. N° 1412.

én kötött házasságot a 24 éves Rosina Schachner könyvkötő mesterrel.¹⁰⁹ Kortársa, König Fülöp feljelentette kontárkodásért, de a tanács vállvonogatva felelt csak, mondván: ha ért hozzá, hát csak tegye, vizsond a kereseti adójába beszámítják.¹¹⁰ Több környékbeli orgonát javított, így pl. 1835-ben a fertőmeggyesi rk. templom orgonáját is.¹¹¹

Amikor 1829-ben a soproni evangélikus konvent a líceum részére beszerzendő orgonával kapcsolatban Kleeblatt Keresztély már kész hangszerére volt kíváncsi, a felülvizsgálatára felkért háromtagú bizottságnak Szarka Mátyás volt az orgonaépítő tagja.¹¹² Ugyancsak a konvent kérésére 1836. augusztus 19-én ő vizsgálta felül a líceum számára Bartz által elkezdett és halála miatt a szombathelyi Dorner orgonaépítő által befejezett orgonát.¹¹³

1840-ben, 65 évesen – betegségére való hivatkozással – adóelengedésért folyamodott a tanácshoz. Ekkor orgonákkal már alig foglalkozott, inkább csak zongorahangolásból élt. Később azonban a tanácsi jegyzőkönyv szerint azt is elkapkodták előle a toronylegények, ulánus trombitások.¹¹⁴ Talán utolsó munkája volt 1856. nyarán, amikor az osli kegytemplom Roth-orgonáját *... 3 hétig rongálván nem tudta összerakni*.¹¹⁵ Pár hónap múlva 1856. december 6-án, 83 évesen érte a halál.¹¹⁶

König Fülöp (1781–1852) Sopron legelismertebb orgona- és hangszerkészítője volt. Apja Franziscus König (*~1739, †1795. máj. 20., 56 é.)¹¹⁷ korábban főlműves volt, azonban később már mint kocsis kötött házasságot 1765. április 28-án Anna Maria Schekulinnal (*~1739, †1817. ápr. 28., 78 é.)¹¹⁸, s majorsági szolgálaként hunyt el. Házasságukból ismereteink szerint öt gyermek született, akiket az alábbi időpontban kereszteltek:¹¹⁹

Ignatius	(*1770. jan. 31.)
Franciscus	(*1772. szept. 14.)
Jacobus	(*1775. júl. 20.)
Josepha	(*1778. máj. 13.)
Philippus	(*1781. jan. 12.)

¹⁰⁹ Szent György templom irattára (továbbiakban: SztGy): Ház. (1789–1807) 44. p., miszerint a nemesládonyi születésű Szarka Mátyás orgonaépítő 25 évesnek vallotta magát, jóllehet ekkor már 27,5 éves volt.

¹¹⁰ Csatkai.

¹¹¹ Solymosi Ferenc kutatásai alapján, melyben a 2794. sz. Tjk-re hivatkozik.

¹¹² Ld. Kormos: Sopron I. 98. p.; SEvt: 3270. II. 379. sz. irat, valamint KR. 1829. év.; Kormos: Sopron I. forrásban tévesen Szarka Mihály néven említettem.

¹¹³ Szigeti: Szombathely 38. p.

¹¹⁴ Solymosi Ferenc kutatásai alapján, melyben a 367. sz. Tjk-re hivatkozik.

¹¹⁵ Az idézett szöveget Jáky Ferenc lelkészhelyettes 1856. június 17-én jegyezte fel. Szarka Mátyásnak ekkor 16 ft-ot fizettek ki, de az orgonát Fischperával rakatták össze. Az alapidokumentum másolatát Dr. Varga József (Győr) bocsátotta rendelkezésemre.

¹¹⁶ Vplb: Hal. VIII. (1852–1872) 295.

¹¹⁷ Vplb: Hal. III. (1789–1809).

¹¹⁸ Vplb: Ház. III. (1757–1766); Hal. IV. (1810–1835) 91. p. Érdekes a Schekulin családnév visszavezetése, ugyanis e név eredetileg Scheggulin ill. Scheggelin alakban található egészen 1735-ig. 1735-től azonban – nyilván az egyre nagyobb létszámmal letelepedő magyarok számára élcelődésre okot adó kiejtés miatt – a korábbi forma teljesen kiszorult. Ld. uo. Ker. Ház. II. (1702–1756) 366, 436, 441, 490, 546. főlíó. König apjának egyik házassági tanúja Fabriczi Mátyás harangozó volt, aki valószínű, hogy annak a Fabriczy Mátyás orgonistának és karnagynak az apja, aki König Fülöp orgonaépítő keresztapja volt.

¹¹⁹ Vplb: Ker. IV. (1767–1780) 67, 116, 195, 286, p., valamint Ker. V. (1781–1809) 1. p.

Ein' feste Burg
ist Unser Gott.

3. kép: König 1822-ben épült orgonája Balfon
az evangélikus templomban Restaurálta Kormos Gyula 1996–98 között

A legfiatalabb volt Fülöp, akinek keresztapja Fabriczy Mátyás iskolaigazgató, a Szent Mihály-templom orgonistája és karnagya volt.¹²⁰ Talán ennek a jó kapcsolatnak köszönhető, hogy nem apja foglalkozását választotta, hanem az orgonaépítést. König Fülöp 1805-ben Bécsben inaskodott,¹²¹ majd pedig vándoréveit töltötte. (Vándorkönyve sajnos elveszett.) 1810-ben telepedett le Sopronban.¹²² Valószínű, hogy vándorévei során járt Thuringiában a gothai hercegség Großkochberg településén is, ugyanis önálló tevékenységének legalábbis az első szakaszában orgonáinak ónsípjait a großkochbergi Heinrich Müller készítette.¹²³ Egyébként Sopron szabad királyi város is tarthatta a kapcsolatot a hercegséggel, hiszen később maga a herceg is látogatást tett Sopronban. König a polgárjogot csak igen későn, 1836. március 9-én szerezte meg.¹²⁴

¹²⁰ Vplb: Ker. V. (1781–1809) I. p., valamint ld. Csatkai.

¹²¹ Solymosi Ferenc kutatásai alapján. Ld. továbbá Csatkai.

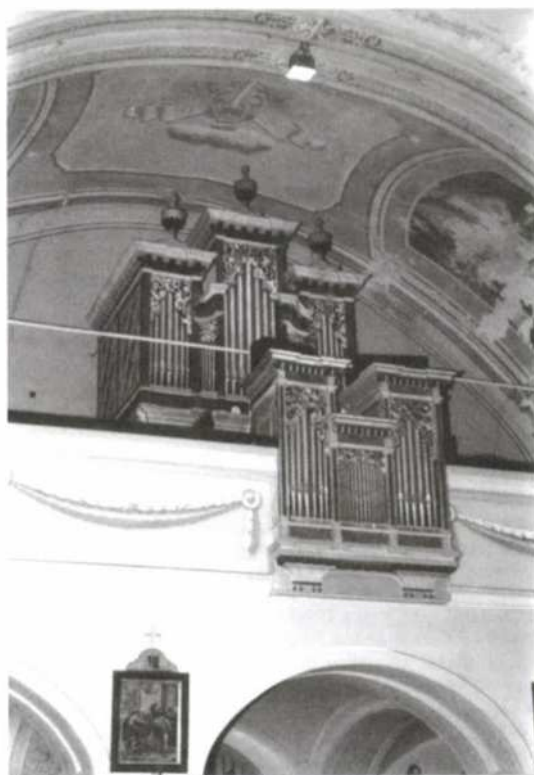
¹²² Csatkai.

¹²³ Kormos Gyula: A harkai evangélikus templom 175 éves orgonájának helyreállítása (Részletes helyreállítási dokumentáció, Harka ev. templom orgonájában őrizve) 1994. szeptember 26. (továbbiakban: Kormos: Harka) A harkai orgona restaurálásánál véletlenül felfedezett lelet támasztja alá, ugyanis az egyik nem helyrehozható ónsíp belsejében a következő bekarcolt írás volt: "Heinrich Müller aus Großkochberg in Thüringen im Herzogtum Gotha".

¹²⁴ Házi 1982. 267. p. [2799].

Mintegy 15 évvel fiatalabb felesége Elisabeth Somogyi (*~1796., †1874. szept. 11., 78 é.)¹²⁵ volt, aki egy gyermeknek adott életet: Mária lányuk 1820. február 10-én született, de elég fiatalon, 1844. május 2-án „agy-gyulladás” vitte el a 24 éves hajadont.¹²⁶

Az orgonaépítés mestersege jó hírnevének védelme érdekében König – Kleeblattal karöltve – sokat bajlódott a kontárokkal.¹²⁷ König azzal szerezte meg messze földön jó hírnevét, hogy a környékbeli rendszeres és szakszerű javításokon, felújításokon túl igen szép számú új orgonát épített, messze többet, mint bármelyik előtte és utána tevékenykedő soproni mester. Több, mint 20 új orgonája ismeretes, sajnos azonban ezeknek egy jó része egyrészt a hangzásigény megváltozása, másrészt a restaurálás aprólékos munkáit nem vállaló orgonaépítők keze nyomán megsemmisült. König orgonaépítészete ugyanis a későbarokk hangzásvilágából táplálkozott, így már a 19. század első negyedében is konzervatívnak számított. (3. és 4. kép)

4. kép: König fennmaradt magyarországi legnagyobb orgonája Somogyváron 1841-ből

¹²⁵ Vplb: Hal. IX. (1873–1891) 1874/257.

¹²⁶ Vplb: Ker. VI. (1810–1841) 109. lap, ill. Hal. VI. (1842–1851) 76. lap.

¹²⁷ Csatkai; továbbá SL: Fasc. XXVI. N° 1412.; Fasc. XXVI. N° 1551.

Új orgonái:¹²⁸

	Település	templom	építés éve	man./reg.	állapot
1.	Szentmargitbánya*	rk.	1813	I/10 P	megsemmisült
2.	Fertőmeggyes*	ev.	1814	I/8 P	megsemmisült
3.	Sopron	Szt. Mihály	1815-17	II/22 P	megsemmisült
4.	Alsórámóc*	rk.	1817	I/8 P	megsemmisült
4.	Harka	ev.	1819	I/10 P	restaurált ¹²⁹
5.	Nagyecenk	Széchenyi mauzóleum	1819	I/6 –	restaurált ¹³⁰
6.	Sopronkeresztúr*	rk.	1820	II/14 P	megsemmisült ¹³¹
7.	Balf	ev.	1822	I/8 P	restaurált ¹³²
8.	Devecser	rk.	1824	?	megsemmisült
9.	Fraknó*	Szervita-t.	1825	I/9 P	megsemmisült
10.	Sopron	Szentlélek	1829-30	II/15 P	megsemmisült ¹³³
11.	Mosontétény*	rk.	1831	I/9 P	megsemmisült
12.	Kővágóórs	ev.	1833	I/7 –	alig működik ¹³⁴
13.	Cellődömölk	rk.	1833	II/18 P	megsemmisült ¹³⁵
14.	Büdöskút*	rk.	1835	I/10 P	megsemmisült ¹³⁶
15.	Fertőféléregyháza*	plébániat.	1837	II/16 P	működőképes ¹³⁷
16.	Schwarzenberg**	rk.	1838	I/9 P?	megsemmisült
17.	Lók*	rk.	1839	I/7 fP	restaurált ¹³⁸
17.	Somfalva*	rk.	1839	?/12 P	megsemmisült
19.	Ajka-Padragkút (Padrag)	rk.	1840	I/6 P?	megsemmisült
20.	Somogyvár	rk.	1841	II/16 P	alig működik ¹³⁹
21.	Bozsok	rk.	1842	I/7 –	működik ¹⁴⁰
22.	Sarród	rk.	1846	?	megsemmisült ¹⁴¹

* A megjelölt települések ma Ausztria burgenlandi tartományában vannak. Mai nevük rendre: St. Margarethen, Mörbisch am See, Unterrabnitz, Deutschkerutz, Forchtenstein, Tadten, Steinbrunn, Donnerskirchen, Unterfrauenhäid, Schattendorf. Ld. Lelkes 1998.

** Ma Schwarzenbach (Alsó-Ausztria).

¹²⁸ Ld. Eberstaller 1955. 164, 165, 169, 195, 212, 216, 218, 221, 222, 225. és 243. p. E forrás a szentmargitbányai, a fraknói, ill. lóki orgonára vonatkozóan téves adatokat tartalmaz. Ld. továbbá a Soros Alapítvány támogatásával a 80-as években felmért orgonák jegyzékét (MTA Zenetudományi Intézet), valamint a szerző ezirányú kutatásait, továbbá SL: Fasc. XIX. N° 9886.

¹²⁹ Az orgonát 1992–94. között Kormos Gyula restaurálta. Ld. Kormos: Harka.; Kormos Gyula: 175 éves a harkai orgona. In: HangszerVilág IV. évf. (1994) 5-6. szám, 7–13. p.

¹³⁰ Az orgonát Albert Miklós győri orgonaépítő restaurálta.

¹³¹ Csak a pozitívum szekrénye maradt ránk. Időközben teljesen új orgona készült, a főmű szekrényét a pozitívum sülusában tervezték meg.

¹³² Kormos: Balf 1999.; Dr. Kormos Gyula: A balfi orgonát König Fülöp építette (A balfi orgona rövid története) In: Nyugati kapu III. évf. 115. sz. (2001. aug. 17.); Dr. Kormos Gyula: Orgonánk a templom ékszerdoboz. In: Balfi hírek I. évf. 2. szám (1999. augusztus). Az orgonát 1996–98. között Kormos Gyula restaurálta.

¹³³ Csak a pozitívum szekrénye és szellőadaja, valamint az orgonát egykor díszítő zenélő angyalok maradtak meg.

¹³⁴ HangszerVilág VI. évf. (1996) 4. szám, 3–11. p. Az egyébként még 1994-ben majdnem teljesen eredeti állapotában lévő működő hangszert restaurálás címén Koppány Zoltán és Szakács István orgonaépítők javították, a szakszerűtlen munka miatt azonban az orgona műemléki mivolta súlyosan sérült, és azóta a működést jelentősen zavaró hibák álltak elő. Állapota miatt jelenleg elektróniumot (elektromos „orgonát”) használnak helyette.

¹³⁵ Csak a pozitívum szekrénye és szellőadaja maradt meg, amelybe Albert Miklós győri orgonaépítő a nagyecenkli orgona alapján új sípnyűvet épített. Ld. továbbá A 200 éves Szombathelyi Egyházmegye Emlékkönyve 1777–1977 (Szombathelyi Egyházmegyei Hatóság, 1977) 374. p. alapján feltelezhető a 18 regiszterszám.

¹³⁶ Időközben a valószínű eredeti szekrénybe a Walcker cég teljesen új orgonát épített.

¹³⁷ A kétmanuális hangszert felújították, de ennek során több változtatást és átépítést végeztek rajta.

¹³⁸ Az orgonát 1986-ban Romano Zölls (Frankenau, A., Bgld) mintaszerven restaurálta.

¹³⁹ Az orgonára restaurálási terv készült, a restaurálási munkák — amelyet Szabó András és Szarka György orgonaépítők végeznek — a König halálát követő 150. évben a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával 2002-ben elkezdődtek.

¹⁴⁰ A helyszíni szemle alapján az orgona két regiszterét Ország Sándor vonós hangszínekre cserélte, s — az orgonaszekrényt hátrafelé bővítve — a hangszert egyregiszteres pedálművel látta el. Mai ismereteink szerint ez a hangszer König utolsó, még meglévő orgonája.

¹⁴¹ Csak az orgona homlokzati síptökeje (amit négy lábbal ellátva egy ideig lócának használtak) és az orgonapad maradt meg. Az orgonapad Szinicz Szilveszter sarródi kántor jóvoltából átkerült Balfra, s ott 1998-ban a König-orgonával együtt restaurálva lett, itt ugyanis az eredeti pad már megsemmisült.

König segédekét is tartott, s valószínű inasokat is tanított a szakma rejtelseire. A harkai orgona építésénél – az orgonában található felirat alapján – 1819-ben két segítője Adolf Krausz és Mathias Mahder volt. Új orgonáinak nagy száma azt bizonyítja, hogy néha egyszerre több segédet is alkalmazott. A fennmaradt céhes iratok a gyakori két-három segéd mellett az 1837-ben egyszerre 6 segéd egy időben történő alkalmazását is bizonyítják. Nála tanulta többek mellett az orgonaépítő mesterséget 1831–33 között a később jó hírnévnek örvendő aradi orgonaépítő mester, Dangl Antal is,¹⁴² aki olyan elismert szakember lett, hogy tőle rendelték meg a Budai Koronázó-templom (a mai Mátyás-templom), a Magyar Királyi Operaház, sőt a Zeneakadémia orgonáját is.¹⁴³ Később 1836–38 között pedig a nemes származású Bárany Lajos volt König segédje.¹⁴⁴ A fennmaradt céhes iratok a következő segédek sorolják fel:¹⁴⁵

Név	születési hely	időtartam	távozási hely
Hermann Abtmann	Perlin [Berlin]	1812.05.18–	—
Joseph Katzer	Schönfeldt	1812.06.18–1812.08.30.	Gratz
Joseph Kirfel [Kirselt?]	Baaden	1813.02.22–1813.09.11.	Presburg
Paul Pohr	Durlach	1813. 05.31–	—
Vitis Kandit	Amberg (Oberpfalz)	1813.06.06–1813.09.11.	Presburg
Martinus Wellmann	Kur Preiß (Westphalen)	1813.09.30–1814.09.19.	Wien
Gottfried Resch	Güns	1813.12.29–1814.08.10.	Wien
Gottfrit Lommatzshaus	Sachsen	1815.01.30–	—
Christian Hagemister	—	1815.08.18–1815.10.04.	Wi[e]n
Joseph Kiesel	Mohlbez	1816.06.25–	—
Johan Sackal [Szakáll]	Bar aus Ungarn	1816.06.26–1816(?)08.25.	Wi[e]n
Joseph Schwitay	Wien	1819.05.28–	—
Matheus Moninger	Greysse in Badische	~1821. okt.–1 év 8 hét	Ra[a]b
Karl Gustav Fischer	—	1824.04.21–1825.04.05.	Wien
Joseph Pogorny	Wellstirsch	1825.01.05–(1825.) 04.25.	Preßburg
Ferdinant Walter	—	1825.04.03–(1825.) 08.30.	Wien
Joh. Fridrich Wagner	Zerwig aus Sachsen	1825.08.28–(1826.) 08.17.	Pest
Samuel Corony	Somerein	1826.06.12–1827.(?)08.07.	Güns
Andreas Schwabler	Forsán	1826.07.19–(1826.) 11.18.	Wien

¹⁴² Metz, Franz: Orgelbau im Banat. In: *Ars Organi* 45. évf. 3. sz. (1997. szept.) 157–158. p.

¹⁴³ Szigeti Kilián: Régi magyar orgonák. Szeged. Zeneműkiadó Budapest, 1982. 183–197. p.

¹⁴⁴ Solymosi Ferenc közlése Dr. Szigeti Kilián organológus levelezése alapján. Ld. továbbá Bárany Lajosnak a vármegyéhez benyújtott kérvénye és az ezt követő iratok SL: Fasc. V. № 9111, Fasc. XXVI. № 2906. Az iratokból kiderül, hogy Bárany „céhbeli kácsapongásba keveredvén”, a város olyan végzést hozott, „hogy König Fülöp ide való orgonacsinaló ötlet 14 napok alatt a’ munkából eleeressze, maga pedig a’ panaszló a’ városból kítakarodjon.” Bárany sérelmezte, hogy őt nem hallgatták ki ez ügyben, s végül talán nemesi mivolta is segített abban, hogy az ítéletet megváltoztatták, vagyis ha „magát a’ rendnek alávetni szándékozik, megint munkába állhat, egyébiránt pedig ha mesterlegénykedni nem kíván, más minőségben városunkban tetszése szerint mindenkor tartózkodhatik.” Bárany azonban időközben elhagyta Sopront.

¹⁴⁵ SL: *Gesellen Buch* (1806–1839) 1812/№ 30, 41 (72, 74. p.), 1813/№ 10, 26, 47, 63, 75 (84, 87, 91, 95, 97. p.), 1815/№ 48, [64] (107, 110. p.), 1816 (114. p./1, 3), 1819/№ 26 (123. p.), 1821 (144. p.), 1824/№ 215 (149. p.), 1825/№ 1, 10, 33 (153, 155, 159. p.), 1826/№ 64, 76 (165, 167. p.), 1829/№ 102, 106, 110, 120, 127 (193–195, 197, 199. p.), 1830/№ 151, 159, 167, 169 (204–207. p.), 1831/№ 7, 9, 42 (210, 211, 216. p.), 1831/№ 6 (219. p.), 1832/№ 40 (224. p.), 1835/№ 119 (232. p.), 1834/№ 244 (251. p.), 1835/№ 308, 323, 344, 348, 362, 636, 377 (261, 263, 266, 267, 269, 271. p.), 1836/№ 466, 471, 481 (284, 285, 287. p.), 1837/№ 482, 485, 490, 506, 522, 528, 547 (288, 289, 292, 295, 296, 300. p.), 1838/№ 588, 593, 601, 629, 654 (306–308, 312, 317. p.), 1839/№ 664, 735 (319, 330. p.). A *Gesellen Buch*-ból sajnos lapok hiányoznak, így a lista ezen időszakban sem valószínű, hogy teljes. A neveket és a településeket a beírásnak megfelelően közöljük, szögletes zárójelbe téve a legfontosabb értelmezéseket. A “—” jel az adat hiányát jelzi, a “?” az adat bizonytalanságát.

Bartholomeus Kovass	—	1829.04.21–1829.05.27.	—
Joseph Känchlich (Kämhllich?)	Kestehl [Keszthely]	1829.05.12– 1829(?) 05.15.	—
Johann Kirnbauer	Wißfleis	1829.06.09–1829.11.02.	Ra[a]b
Eduard Dinnebler	Binsdorf	1829.07.22–1829.11.02.	Ra[a]b
Fridrich Wilhelm Schwedler	Berlin	1829.10.31–1829.11.22.	—
Michael Krauthoffer	Körmönt [Körmend]	1830.06.08–1830.10.05.	—
Johann Pfaffenholz	Aldoffen	1830.07.05–	—
Ludwig Komig	Franckfort an Main	1830.11.29–	—
Joseph Heinrich Theodor Bühtler	Jena	1830.10.10–1831.01.17.	—
Andon Dangel	—	1831.06.12–1832.01.01.	—
Joseph Krinovich	—	1831.01.17–	—
Joseph Janschý	—	1831.01.17–1831.10.10.	—
Anton Dangel	—	1831. ¹⁴⁰ 01.11–1834.04.21.	—
Ignatz Schaller	—	1832.05.21–1832.10.(?)22.	—
Joseph Khern	Kestel [Keszthely?]	1833.06.30–1833.12.20.	—
Fridrich Kiefer	Wien	1834.07.23–1834.10.29.	—
Georg Stephanowitsch	Szombor	1834.09.15–1835.03.02.	—
Klemens Wedemann	Münster	1835.01.20–(1835.) 05.18.	—
Joseph Kisch	Steinamanger	1835.07.03–1835.08.17.	—
Johann Gulyás	Kis Telek	1835.07.08–1835.08.16.	—
Gombár Joseph	Trigatsch	1835.08.19–1835.09.21.	—
Johann Gallfuß	Oberwart	1835.08.19–1835.09.07.	—
Johann Tomas Schneider	Preßburg	1835.10.03–1835.10.26.	—
Jakob Werner	Szár (Stuhlweissenburg com.)	1835.11.06–1837.10.18.	—
Anton Schwab	Martinsberg	1836.06.28–1840.04.27.	—
Johan Stiglitz	Oggau	1836.02.20–1837.03.06.	—
Johann Friedrich	Ruduz, Kreis Saaz	1837.03.05–1837.09.04.	—
Steling(?) August Wilhelm	Brandschweig	1837.02.09–1837.06.11.	—
Mathias Krumböck	Sanqt Johan	1837.04.12–(1838) 04.07.	—
Ignatz Weinsteigen	Rabb [Győr]	1837.06.14–1837.07.03.	—
Michael Barch (?)	Győr	1837.07.19–1837.09.03.	—
Joseph Tuschler	Büköst	1837.07.26–1838.07.02.	—
Leopolt Ratzesburger	Lintz	1837.09.11–1837.10.24.	—
Haszti István	—	1838.04.22–1838.06.04.	—
Sebestyén Andreas	—	1838.03.02–1838.07.03.	—
Paul Zajnez	—	1838.06.04–1838.10.02.	—
Fatei Joseph	—	1838.09.23–1839.02.20.	—
Karl Leipert	Dreßden (Saihsen)	1838.12.30–1839.01.28.	—
Joseph Bauman	Pervál	1839.01.02–1839.01.28.	—
Nimeti Imre	Somló Vásárhely	1839.07.10–1839.08.(?)18.	—

Tekintettel arra, hogy König szinte haláláig aktívan dolgozott, ezért tevékenységének 1840-52 közötti időszakában is minden bizonnyal voltak segédei, de ezt igazoló céhes irat sajnos nem maradt fenn. A segédek nagy száma, származási helyük sokrétősége egyértelműen azt igazolja, hogy König a határokon túl, messze földön is igen jó hírnévnek örvendett. Azon esetekből, amikor egyes segédek rövid idő után továbbálltak, feltételelesen az a következtetés is levonható, hogy a mester által megkövetelt normáknak nem tudtak megfelelni, s vagy önszántukból, vagy pedig König indítványozására máshova szegődtek el.

¹⁴⁰ Valószínűbb az 1832-es év, hiszen e felsorolás szerint 3-mal korábban is ő volt 1832. január 1-ig.

König a környék szinte valamennyi orgonáját javította vagy felújította, sőt karbantartási szerződést is kötött. Ilyen volt az a felújítási munka, amikor 1845. augusztus 30. és szeptember 12. között Osliban a Roth által épített „...*de már nagyon hiányossá vált orgonát tökéletesen minden végeiben kijavította...*”¹⁴⁷ vagy pl. az 1851. május 6-án a fertőmeggyesi evangélikus gyülekezettel kötött szerződése, amelynek értelmében 90 ft-ért a teljesen elhangolódott orgonájukat behangolta és megjavította, továbbá ennek fejében az elkövetkező 6 éven át ingyen vállalta a hangszer további esetleges javításait is. Talán ez volt utolsó nagyobb javítási munkája, de a rendszeres karbantartást már nem teljesíthette, ugyanis 1852. szeptember 3-án —150 évvel ezelőtt— 72 éves korában bénulás következtében elhunyt.¹⁴⁸

Fabry (Fábr) Ferenc (*?, †?) vándor orgonaépítő lehetett, akinek Sopron is csupán egy állomáshelyet jelentett a többi között. Életéről, tevékenységéről keveset tudunk, ugyanis nem sikerült a városban hivatalosan letelepednie. Főleg orgonajavítgatásokból élt. Ilyen munkája volt többek között a balfi ev. templom első pozitív orgonájának reparálása 1816-ban, amikor 70 ft-ot kapott munkájáért.¹⁴⁹ Kétszer is rossz emlékekkel hagyta el Sopront: 1816-ban egy reggel a Fehér Rózsából jövet állítólag 2140 forintját¹⁵⁰ veszítette el. Csak két év múlva hallotta, hogy valamilyen csavargónál ilyen nagy összeget találtak. Akkor azonban már hiába kérte a pénzt, nyilván bizonyítékok hiányában nem kapta meg.¹⁵¹ 1817. december 30-án kezdte el a Petőfalván az evangélikus templom orgonájának javítását, de a munkát néhány hétre félbeszakította, s 1818. január 8-án Sopronba ment, hogy a szükséges alkatrészeket ott megvegye.¹⁵² Fábryt 1818-ban Sopronban le is tartóztatták, mert Lajtaszékről javítás címén egy csomó ónsípöt cipelt el és azóta nem jelentkezett. Ugyanakkor Petőfalvára is várták, ahová szintén elígérkezett. Ott sürgős lévén a dolog, a petőfalvi evangélikus pap maga ment el a lajtaszéki plébánoshoz és szerzett olyan írást, amelynek hatására kiengedték a börtönből.¹⁵³

Bärtz János¹⁵⁴ (~1793–1835) közel 18 éven át segédként dolgozott Dorner Albert szombathelyi műhelyében, majd Sopronba költözött, s 1834-ben kérte felvételét az asztalos céhbe.¹⁵⁵ Ő sem szerzett polgárjogot, mindenesetre bizonyos, hogy volt műhelye a városban. Itt azonban ónsíp-készítésre nem rendezkedett be, ezeket általában Dornerrel készítette.¹⁵⁶

¹⁴⁷ A nagyjavításért 157 ft 10 krajcárt kapott. Az idézett szöveget Jáky Ferenc lelkészhelyettes helyezte el az orgonában. Az alapidokumentum másolatát Dr. Varga József bocsátotta rendelkezésemre.

¹⁴⁸ Evtl. Mörbisch 1851. máj. 6-án kelt Contract., továbbá Vplb: Hal. VIII. (1852–1872) № 224.

¹⁴⁹ Evtl. Balf: KR. 1816/4 №1.

¹⁵⁰ Ez az összeg akkor kb. egy 8 regiszteres orgona árával ért fel.

¹⁵¹ Ld Csatkai. Könnyen lehet, hogy az elvesztett pénzüsszeget szélhámosság gyanúja miatt sem kaphatta meg (szerzői megj.).

¹⁵² Evtl. Pöttelsdorf: Kirchen Protocoll 1787–1829. Chronik [der] Ev. Gemeinde zu Pöttelsdorf, Fortsetzung ... von 1829., a német részben hátul a 102. p.

¹⁵³ Ld. Csatkai.

¹⁵⁴ Neve néhány soproni iratban (SEvtl: 3635. III/1715. 1835. aug. 24-i és szept 20-i iratai) *Percz* alakban szerepel, de Szigeti: Szombathely, valamint Dorner levele (SEvtl: 3646. II/1716. 1835. nov. 3.) *Berz*, míg a SEvtl. Hal. *Bärcz* néven említi. Ugyanakkor a SL-ban talált feljegyzések között Pärz és még gyakrabban a Pärz írásmód is szerepel. Mi azonban a végrendeletére (SL: Fasc. XX. № 3356) nyomott pecsétjén szereplő *Bärtz* alakot tartottuk leghitelesebbnek.

¹⁵⁵ SL: Fasc. XXVI. № 2734.

¹⁵⁶ Szigeti: Szombathely 42. p.

Bártz 1834-ben 20 ft-ért javította Petőfalván az evangélikus imaházban lévő 4 regiszteres kis orgonát.¹⁵⁷ A soproni evangélikus konvent őt bízta meg, hogy a líceum könyvtárszobájába¹⁵⁸ egy faragványokkal díszített, ajtószárnyakkal ellátott 5 változatú pozitívot készítsen.¹⁵⁹ Hozzá is látott az orgonához, mielőtt azonban elkészült volna vele, 1835. szeptember 2-án 42 éves korában elhunyt.¹⁶⁰ Ekkor Königgel készítettetek egy árajánlatot a befejezéshez, melyben az orgona készülségi állapotáról így nyilatkozik: "a szekrény ajtók és betétek nélkül, a hozzá tartozó két fúvó a szellőárával készen van, amihez azonban két fasípsor nincs egészen készen, hiányzik belőle továbbá három ónsípsor, regiszterenként 51 síppal, összesen 153 db, egy klaviatúra a regiszterhúzókkal és a hátralévő síptőkék, a szükséges fafaragó- és lakatosmunka, a szíjak, emellett a hozzá tartozó apróságok is. Ez [mármint az orgona befejezése] hozzávetőlegesen 360 fr-ra jön ki bécsi pénzben." A munka befejezésével mégsem Königet, hanem Bártz végrendelete értelmében egykori tanítómesterét és munkaadóját, a szombathelyi Dornert bízták meg, aki még két változatot épített a hangszerhez.¹⁶¹ A Dornerral történt levelezés ugyanakkor egy 6 regiszteres orgonát említ,¹⁶² azonban Bártz minden bizonnyal 5 regiszteresre tervezte, ha a bővítés után 7 regiszteres lett.¹⁶³

Seidemann Károly Ferenc (1798–†1841) orgonaépítő a sziléziai Weißwasserben született 1798. december 13-án Seidemann Ferenc cipőkészítő mester és Nentwich Magdolna gyermekeként.¹⁶⁴ Vándorkönyve alapján Bécsben volt segéd, ahol szabadulóllevele szerint 1820. május 12-től 6 éven át Christoph Erler hangszer- és orgonaépítőnél tanult.¹⁶⁵ 1828–29 között a bécsi Schottenstift apátsági uradalmában dolgozott mint orgona- és hangszerkészítő segéd, majd 1837-ig ismét Erler segédjeként. 1837-ben javította és alakította át Roth 1761-ben épített lorettói hangszerét.¹⁶⁶ 1838-ban még Bécsben tartózkodott,¹⁶⁷ de 1839 tavaszán a nőtlen, 41 éves orgonaépítő már kezdeményezte letelepedését Sopronban,¹⁶⁸ s még ugyanezen év július 17-ét követően 3 hónapon át foglalkoztatta vándorévei során Halper János szombathelyi orgonaépítő segédét.¹⁶⁹ Seidemann a polgárjogot csak ezt követően 1840. február 21-én nyerte el.¹⁷⁰ Lakása,¹⁷¹ s valószínűleg műhelye is, a külvárosban volt.

¹⁵⁷ Evt. Pöttelsdorf: KR. 1834/35/7. Ausgabe.

¹⁵⁸ Kormos: Sopron I. 99. p.

¹⁵⁹ Szigeti: Szombathely 36. p.

¹⁶⁰ SEvt: Hal. VII. (1834–1849) 86. szerint „Bártz János orgonásináló 42 é.”

¹⁶¹ Szigeti: Szombathely 38. p.

¹⁶² SEvt: 3646. III. 1716., 3687 II. 487., 3707 II. 499. sz. iratok; Kormos: Sopron I. 99. p.

¹⁶³ Szigeti: Szombathely 38. p.

¹⁶⁴ Házi 1982. 846. p. [10175]; SL: Fasc. XXVI. N° 3113. iratok között Seidemann keresztelevele. Házi anyjának a Karolina nevet jegyezte fel, azonban az 1813. december 4-i keltezésű keresztelevel kivonatát hitelesebbnek tekinthetjük.

¹⁶⁵ SL: Fasc. XXVI. N° 3113.

¹⁶⁶ Ld. 52 és 53. lábjegyzet szövegkörnyezete; SL Fasc. XXVI. N° 3113-ben a lorettói plébános igazolását erről.

¹⁶⁷ Uo. a Bécs, Leimgrube N° 139 ház tulajdonosának 1838. aug. 13-i igazolása szerint 1834. dec.–1838. aug.-ig Maria Hackl-nál lakott.

¹⁶⁸ SL: Fasc. XXVI. N° 3053.

¹⁶⁹ Szigeti Kilián: Régi magyar orgonák. Kőszeg. Zeneműkiadó Budapest, 1974. (továbbiakban: Szigeti: Kőszeg) 68. p. (Halper és Seidemann nevét a soproni asztalos-céh fennmaradt irataiban nem találtuk.)

¹⁷⁰ Házi 1982. 846. p. [10175]

¹⁷¹ Ld. 165. lábjegyzet.

Időközben 1839 vége és 1840 eleje között házasságot kötött Hacker Anna Máriával, aki 1840. november 5-én Susanna Carolina lányuknak adott életet. Seidemann további munkásságáról gyakorlatilag semmit nem tudunk, hiszen a következő év kora tavaszán, március 28-án 42 évesen hirtelen eltávozott az élők sorából.¹⁷² Ha figyelembe vesszük azt a tényt is, hogy König és Szarka ezidőtájt még fénykorát élte, nem csodálkozhatunk azon, ha esetleg alig kapott munkát Sopronban és környékén, s így a levéltárakban sem akadtunk tevékenységének írásos nyomára.

Fischpera Konrád (*?, †1866-69 között¹⁷³) orgonaépítő és Antonia Tobiaschovsky (*~1823., †1868. aug. 25., 45 é.)¹⁷⁴ frigyéből a kutatás mai állása szerint a soproni anyakönyvek alapján¹⁷⁵ — hat gyermek született, de gyermekei általában nagyon rövid életkort értek meg:¹⁷⁶

Susanna	(*1853. okt. 12., †1855. szept. 6., 2 é.)
Richard	(*1855. okt. 19., †1863. szept. 28., 8 é.)
Fridericus	(*1858. febr. 5. †1877. aug. 24. ¹⁷⁷)
Gabriella	(* 1861 okt. 5., †1862. ápr. 17., ½ é.)
Rudolphus	(*1863. febr. 17.)
Augustinus	(*1867. jan. 17., †1867. febr. 8., 3 hetes)

Fischpera tevékenységéről keveset tudunk. Mindenesetre nem élhettek valami jól, ugyanis feleségét 1862-ben lopás miatt első fokon 30 napi börtönbüntetésre és a felmerült kár megtérítésre ítélték, valamint lefoglalták az eltulajdonított ingóságokat. Fellebbezése nyomán azonban börtönbüntetését 14 napra csökkentették, mert tekintetbe vették „*azon könnyítő körülményt, mikép nyomasztó szükség ösztönözte a büntett elkövetésére.*”¹⁷⁸ A peres iratokból az is kiderül, számított arra, hogy férje a kárt megtéríti, de ez nem történt meg. Ugyanitt tudjuk meg, hogy Antonia Fischpera a Silbergasse 718. sz. alatt lakott.¹⁷⁹

Fischpera szakmai tevékenységéről mindössze annyit sikerült kideríteni, hogy 1853-ban javította a balfi ev. templom 1822-ben épült König-orgonáját,¹⁸⁰ s 1856-ban

¹⁷² SL: Sopron külvárosi születési anyakönyvében 1827/50 bejegyzés alatt; uo. Hal. (1841–50) 1841. márc. 28.

¹⁷³ Halála behatárolható legkisebb gyermeke születési időpontja és Rudolf nevű gyermeke árvaként való neveltetése kapcsán (SL: Fasc. VIII. N° 3034.), de „... a jelentkező Suchowathy Oktavian a' gyermek nevelésre nézve megbízható egyénnek nem találtatván Fispera Rudolf néki át nem adhatatik...”, s erről az árvaalapítványt az 1869. július 17-én kelt feljegyzés szerint értesítették.

¹⁷⁴ Neve az anyakönyvekben Tobiaschofsky, Dobiaschofsky, Dobiassowsky, Dobiasschowsky Dobyaschwecky Tibiaschofsky, sőt Prsovszky alakban is megtalálható. Ld. továbbá Vplb: Hal. VIII. (1852–1872) 1868/235.

¹⁷⁵ Vplb: Ker. VIII. (1852–1879) 1853/147., 1858/18. Hal. VIII. (1852–1872) 1855/261., 1862/86., 1863/248., 1867/40.; SztGy: Ker. IV. (1842–1856) 244. p., Ker. V. (1857–1871) 199. p.; SL: Belvárosi születési anyakönyv (1861–84) 1861/167, 1863/31, 1867/13. Születési éve bizonytalan, ugyanis egy 1861. szept. 11-én felvett jegyzőkönyv (SL: Fasc. XXIV. N° 5515/f) szerint 33 évesnek vallotta magát, amely a halálakor bejegyzett 45 éves kora alapján számítva 1823 helyett 1828 körüli születést feltételez. Az anyakönyv szerint 1861-ben a belváros 36-os, 1863-ban a 185-ös, 1867-ben pedig az 505-ös sz. házban laktak.

¹⁷⁶ Gyermekeinek száma is meglehetősen bizonytalan, mert Fischpera felesége az előző lábjegyzetben említett jegyzőkönyv szerint 1861 szeptemberében 5 gyermeket mondott magáénak. Ha ez igaz, akkor még három gyermekükről nem tudunk, hiszen ekkor Susanna gyermekük már nem élt.

¹⁷⁷ 19 évesen a nagykanizsai kórházban hunyt el. (SL: Fasc. VIII. N° 4092.)

¹⁷⁸ SL: Fasc. XXIV. N° 5515 a-f.

¹⁷⁹ SL: Fasc. XXIV. N° 5515/e.

¹⁸⁰ Kormos: Balf 1999., továbbá Evtl. Balf: KR. 1853/N° 21.

Osliban 12 pengő forintért helyreállította az egykori Roth-orgonát, amelyet Szarka Mátvás nem tudott összerakni. Ugyanitt három évvel később, 1859. december 14-16. között „gyökeresen megcsinálta a romlott fúvókat”, amelyért 10 ft-ot fizettek ki neki.¹⁸¹ 1860-ban Téten a rk. templom orgonáját,¹⁸² 1864-ben ismét az osli orgonát javította, 1865-ben ez utóbbit pedig 8 ft-ért fel is hangolta.¹⁸³

Itt kell megemlítenünk a *Günther Fischpera* nevet is, aki 1848-ban és 1853-ban a harkai orgonát javította, s ezért 22, illetve 5 ft díjat vett fel.¹⁸⁴ Nem tudjuk, hogy Günther azonos-e Konráddal, akinek ez lehetett a másik keresztnéve, vagy esetleg annak testvére volt. Sajnos ezidáig semmilyen más adatot nem sikerült vele kapcsolatban kideríteni, így kilétét sem tudtuk feltárni.

Hagemann Ferenc (1816–1870) a németországi Hildesheimben 1816 körül született.¹⁸⁵ Később Sopronban telepedett le, ahol a Rosengasse 6. sz. alatt lakott. Felesége Aloysia Folks (Folks, Volkos, Voigt) volt, akitől ismereteink szerint a következő gyermekek születtek:¹⁸⁶

Franciscus ¹⁸⁷ Ignatius	(*1863. szept. 16.)
Theresia Carolina	(*1865. jan. 17.)
Aloysia	(*1866. febr. 7., †1867. dec. 7., 15 [?!] hónapos)
Guilelmus ¹⁸⁸ Henricus	(*1867. szept. 18.)
Henricus Carolus	(*1869. dec. 14.)

Hagemann 1859-ben engedélyt kért a tanácstól, hogy gyakorolhassa szakmáját, mint hangszerkészítő.¹⁸⁹ Rendszeresen javította a Sopron környéki orgonákat, így többek között 1858-ban nagyobb javítást végzett a harkai ev. templom orgonáján,¹⁹⁰ 1859-ben a szükséges javítás mellett 50 ft-ért hangolta is a kaboldi orgonát,¹⁹¹ 1864-ben pedig 70 ft-ért javította a balfi ev. gyülekezet hangszerét.¹⁹² A locsmándiakét 1865-ben 140 ft-ért állította helyre,¹⁹³ s még ugyanezen év szeptember 22-én az ágfalvi evangélikus templom orgonáját tisztította és javította, majd szeptember 29-én 115 ft-ot vett fel a gyülekezettől. Ugyanakkor szerződést is kötöttek vele, amelynek értelmében további 5 évig díjtanul megjavítja orgonájukat.¹⁹⁴

¹⁸¹ Az idézett szöveget Jáky Ferenc lelkészhelyettes 1859-ben jegyezte fel. (Az alapidokumentum másolatát Dr. Varga József bocsátotta rendelkezésemre.)

¹⁸² Solymosi Ferenc kutatásai alapján.

¹⁸³ Dr. Varga József kutatásai alapján.

¹⁸⁴ Evtl. Harka: KR. 1848/N° 17. (szept. 21.), 1853/N° 11.

¹⁸⁵ Vplb: Hal. VIII. (1852–1872) 1870/308. szerint.

¹⁸⁶ Vplb: Ker. VIII. (1852–1879) 1863/128., 1865/11, 1866/28, 1867/115, 1869/175.; Hal. VIII. (1852–1872) 1867/282.

¹⁸⁷ Mivel más hasonló korú Hagemann Ferencet nem találtunk, így nem lehetetlen, hogy a SztGy: Ker. VII. (1883–1896) 1890/199. bejegyzés szerinti apa, Hagemann Ferenc rk. vasúti tiszt éppen az orgonaépítő 1863-ban született fiával azonos.

¹⁸⁸ A latin bejegyzés magyar megfelelője: Vilmos.

¹⁸⁹ SL: Fasc. XXVI. N° 4715.

¹⁹⁰ Kormos Gyula: 175 éves a harkai orgona, In: HangszerVilág IV. évf. (1994) 5–6. szám, 7–13. p.; Evtl. Harka: KR. 1858/N° 4.

¹⁹¹ Evtl. Kobersdorf: KR 1859. 23. p.

¹⁹² Ld. Kormos: Balf 1999., továbbá Evtl. Balf: KR. 1864. máj. 5.

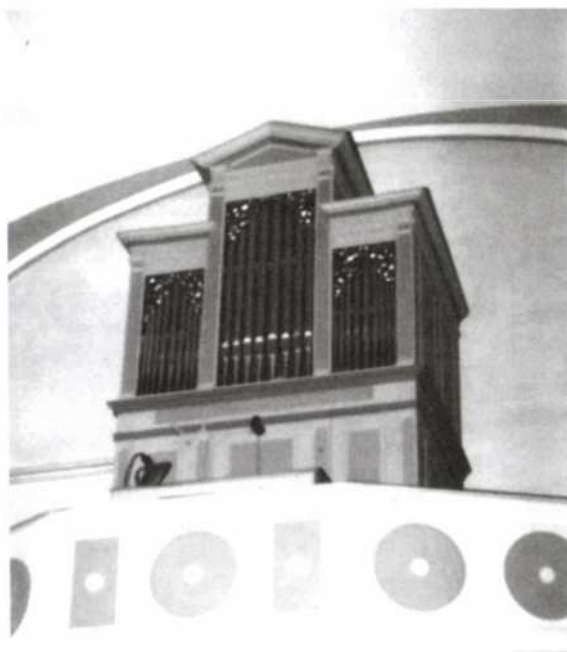
¹⁹³ Evtl. Lutzmannsburg: KR. 1865. 10. p., Q. 19.

¹⁹⁴ Az orgonában talált felirat alapján, továbbá ld. Evtl. Ágfalva: DI. vegyes iratok között lévő 1865. szept. 29-én kelt szerződést.

Később 1870-ben még visszament Locsmándra, s 8 ft-ért tisztította az ottani hangszeret.¹⁹⁵ Ekkor már a Wiener-Vorstraße 28. sz. alatt lakott.¹⁹⁶

Mai ismereteink szerint csak egyetlen orgonája maradt fenn (I/12 P), amelyet klasszicista szekrényben 9+8+9-es síptükörrel 1866-ban épített a völcségi rk. templomban (5. kép). E hangszer az időközbeni felújítások után ma is remekül működik.¹⁹⁷

Hagemann 1870. november 30-án – viszonylag fiatalon – 54 éves korában hunyt el Sopronban.¹⁹⁸

5. kép: Hagemann 1866-ban épült, egyetlen megmaradt orgonája Völcségyen

Müller Antal (1840–1901) Egerben (ma a csehországi Cheb) született 1840. december 15-én. A szakmát még Csehországban apjától tanulta. 1870-ben települt át Sopronba. Műhelyét 1871-ben alapította, de csak 1872-ben kapta meg a honosítást és az iparjogot. Először orgonakészítéssel foglalkozott, majd 1899-től zongora-raktárat nyitott. Műhelyének és üzletének címe Sopron, Új u. 9. volt.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Evt. Lutzmannsburg; KR. 1870. 9. p., Q 4.

¹⁹⁶ Utolsó gyermekük keresztelesekor ezt a lakcímet jegyezték be az anyakönyvbe.

¹⁹⁷ Solymosi Ferenc organológus és Szabó András orgonaeépítő szíves közlése, valamint a helyszíni szemle alapján.

¹⁹⁸ Vplb: Hal. VIII. (1852–1872) 1870/308.

¹⁹⁹ Solymosi Ferenc kutatásai alapján. Ld. továbbá SL: Iparlajstrom (továbbiakban: Iplj.) 2. (1893–1902) 1901. július 23-i bejegyzését, miszerint iparát 87/1872 alatt jelentette be.

Cégtáblával jelzett új orgonái:

- 1870 Sopronkövesd, róm. kat. I/10 P
1883 Agyagosszergény, róm. kat. I/11 P
1887 Zsira, róm. kat. I/8 P
1888 Farád, róm. kat. I/8 P
1893 Horvátzsidány, róm. kat. I/9 P

Cégtáblával nem jelzett, de neki tulajdonított orgonák:

- 1872 Pinnye, rk. I/7 P²⁰⁰
1879 Röjtök, rk.²⁰¹ I/9 P
1886 Rábakecöl, rk.²⁰² I/7 ?

Sopronkövesdi és a farádi orgonáinak az az érdekessége, hogy – tudomásunk szerint egyedülállóan – függőleges elhelyezésű csúszkákat épített, az agyagosszergényi orgonát (6. kép) pedig – kis orgonákon ritkaságszámba menően – tercmixtúrával látta el.²⁰³

6. kép: Müller Antal 1833-ban épített agyagosszergényi orgonája

²⁰⁰ A pedált valószínű később építette hozzá, erre utal a pedál függőleges csúszka megoldása és toronyfeljáró alatti kialakítása. A 130 éves hangszer restaurálását 2002-ben Szabó András és Szarka György orgonaépítők kezelték.

²⁰¹ A röjtöki orgonában felhasználta a korábbi, vagy egy másik orgona manuál szelládáját és a sípjainak nagy részét (Szabó András orgonaépítő szíves közlése alapján).

²⁰² Az orgonát 1923-ban Riegerék pneumatikus traktúrával kúpládásra építették át (Szabó András és Solymosi Ferenc közlése alapján).

²⁰³ Szabó András és Szarka György orgonaépítőktől kapott információk alapján.

Új hangszerek készítésén túl javítással is foglalkozott. Így pl. 1876-ban az ausztriai Klastromból az ólmodi rk. templomba ő hozta át és reparálta az orgonát, 1880 körül pedig a nemeskéri rk. templom hangszerét javította²⁰⁴ és a hátuljátszós billentyűzet helyett egy elől álló játszóasztallal látta el. Ekkortájt bővítette Ludad (Gyöngyösfalu) rk. templomának orgonáját is: ahhoz függőleges csúszkával új regisztert épített.²⁰⁵ 1882-ben 85 ft-ért, 1887-ben 7 ft-ért, 1890-ben pedig 7 ft 50 kr-ért a balfi ev. templom orgonáját javította.²⁰⁶

Két gyermekéről tudunk, lánya 1879-ben meghalt, György fia pedig – aki még a csehországi Egerben született 1866-ban – apja foglalkozását folytatta.²⁰⁷ Müller Antal 60 éves korában, 1901. június 19-én hunyt el Sopronban.²⁰⁸

ifj. Hesse Károly (1854–1935) a jól ismert bécsi orgonaépítő, Carl Hesse fiaként Bécsben született. Csak a 20. század első éveiben telepedett le Sopronban. Iparigazolványa hangszergyártásra szól. A Jókai utca 24. alatt lakott, ahol bejelentett műhelye is volt,²⁰⁹ ugyanakkor más forrás szerint műhelyét a Várkerület 127. sz. alatt nyitotta meg.²¹⁰

Bár Hesse orgonaépítőnek mondta magát, egy új hangszeréről sem tudunk. Leginkább csak orgona- és más hangszerek javításait végezte, de foglalkoztatta a harmóniumkészítés is. Kísérletképpen készített egy átlátszó szekrényű kétmanuális harmóniumot, amelynek a belső szerkezete látszott. Ezt a hangszert be is mutatta a soproni kaszinóban. Soproni működése idején kapott megbízást a celldömölki bencés apátsági templom orgonájának generáljavítására és felújítására. Hesse a javítást 1910-ben el is végezte. Említést érdemel még ritka, "Accord" nevű regiszterere, amely lényegében hangjátékot jelent.²¹¹

Volt autója is, ami akkor ritkaságnak mondható. 1912-ben azonban csődbe jutott, s törölték az iparosok nyilvántartásából.²¹² Minden értékét kiárusították, köztük autóját, harmóniumját és gramofonjait is. Hesse ezek után elhagyta Sopront és Kőszegre költözött, ahol 1913 és 1933 között szerepel az ipartestületi tagdíjfizetők sorában. Kőszegi működése alatt javította a helyi Szent Jakab templom, valamint a nemescsói evangélikus templom orgonáit.²¹³ Miután első felesége meghalt, 1915. december 18-án 62 éves korában Kőszegen polgári, majd 1916. március 23-án Sopronban evangélikus módon házasságot kötött a nála 36 évvel fiatalabb Sowitschberger Zsófiával (*1890. júl. 25., †1965. márc. 25.).²¹⁴ 1933-ban 79 éves korában visszaadta iparengedélyét, s

²⁰⁴A Soros Alapítvány támogatásával a 80-as években felmért orgonák jegyzéke (MTA Zenetudományi Intézet). A listát Solymosi Ferenc bocsátotta rendelkezésemre.

²⁰⁵Solymosi Ferenc kutatásai alapján.

²⁰⁶Ld. Kormos: Balf 1999., továbbá Evt. Balf: KR. 1882.máj. 13. Q, 1887. okt. 1-i Q, 1890. nov. 30.

²⁰⁷Solymosi Ferenc kutatásai alapján.

²⁰⁸Vplb: Hal. X/a (1897–1902) 1901/180. 159. lap. Vö. SL: Iplj. 2. (1893–1902) 1901. július 23-i bejegyzésével.

²⁰⁹SL: Iplj. A 3. (1902–1916) 1902/18. (ápr. 8.) bejegyzése alapján a 3415/906. sz. iparigazolvánnyal rendelkezett.

²¹⁰Szigeti: Kőszeg 78–80. p.

²¹¹Uo.

²¹²SL: Iplj. A 3. (1902–1916) 1902/18. alatt „Hivatalból törölve 135/1912” bejegyzés található.

²¹³Szigeti: Kőszeg 80. p.

²¹⁴Szigeti: Kőszeg 78–93. p., továbbá SEvt: Ház. 1919. III. 23., Hal. 1965. III. 25. (252. lap), ahol születési dátumát is bejegyezték.

visszaköltözött Sopronba, ahol a Paprét 17. szám alatt lakott. 1934-ben még orgona- és harmóniumkészítőként ugyanitt iparendélyt kapott. E tevékenysége során az osztrák Joseph Huber (*1898, Offensheim) volt a társa, aki Kismartonban kapta meg iparigazolványát.²¹⁵ Közös műhelyük is a Paprét 17. sz. alatt volt. 1935. március 14-én 81 éves korában „aggaszály”-ban hunyt el,²¹⁶ de iparuk csak 1937-ben szűnt meg.²¹⁷

Müller György (1866–1942) a csehországi Egerben (ma Cheb) született 1866-ban a fentebb említett Müller Antal gyermekeként.²¹⁸ 1892-ben kapott iparjogot, mint orgona- és zongorakészítő és kereskedő. Apjának Sopron, Új u. 9. sz. alatti műhelyét vette át.²¹⁹ Az 1896-os Ezredéves Országos Kiállításon elismerő oklevelet kapott.²²⁰ Új orgonájáról nincs tudomásunk. Orgonajavítással azonban foglalkozott — igaz mindössze két esetről tudunk. Mindkét alkalommal a fertőmeggyesi régi König-orgonát javította: 1900-ban, illetve 1902-ben került erre sor, amikor 8 illetve 12 koronát fizettek ki neki.²²¹ Orgona és zongorakészítő tevékenységre jogosító iparigazolványát 1902-ben kapta meg.²²² A századforduló idején cimbalomkészítéssel, 1930-32 között zongorahangolással foglalkozott. 1932-ben fiának, Müller Jánosnak adta át műhelyét,²²³ aki zongorakészítő és -kereskedőként működött az államosításig.²²⁴ (Fia egyébként kitűnően zongorázott. 1948-ban először Ausztriába menekült, majd kivándorolt Ausztráliába, ahonnan rendszeresen Amerikába járt koncertezni. Később az USA-ban San Franciscoban települt le. 1984-től ismét Sopronban élt 1989-ben bekövetkezett haláláig.²²⁵) Müller György 1942. február 23-án Sopronban hunyt el.²²⁶

César (Cäsar) Gyula (1887–1952) az oroszországi Kazanban látta meg a napvilágot 1887. március 22-én Cäsar Gyula orgonaművész és Markowa Borbála gyermekeként.²²⁷ Az első világháború után települt át Oroszországból Sopronba. Magyar állampolgárságát 1917-ben szerezte meg.²²⁸ 36 évesen, 1923. július 26-án kötött házasságot a soproni evangélikus templomban a 38 éves zsédenyi születésű Székér Karolinnal (*1885. máj.10., †1966. máj.1.).²²⁹ Gyermekekük nem született.²³⁰

²¹⁵ Solymosi Ferenc kutatásai nyomán. Ld. továbbá SL: Iplj. A 5. (1929–1941) 1934/57. (XI.2.) bejegyzés szerint a 2208/1934. sz. igazolványt kapta.

²¹⁶ Vplb: Hal. XIV/b (1934–1941) 1935/36.

²¹⁷ SL: Iplj. A 5. (1929–1941) 1934/57. alatt bejegyezve: „megszűnt 86/1937.”

²¹⁸ Solymosi Ferenc kutatásai alapján.

²¹⁹ Uo. Ugyanakkor SL: Iplj. A 1. (1884–1893)

²²⁰ Solymosi Ferenc közlése nyomán, aki az Ezred. Orsz. Kiáll. közleményei Bp. 1897. 1272. alatt akadt az adatra.

²²¹ Evt. Mörbisch: KR. 1900./N° 57. és 1902./N^o.

²²² SL: Iplj. A 3. (1902–1916) 1902/33. bejegyzés szerint a 8310/902. sz. igazolványt kapta.

²²³ Uo. Iparának megszüntét 73/1932. számmal jegyezték be.

²²⁴ SL: Iplj. A 5. (1929–1941) 1932/46., (VI.9.) 1023/1932. ig.; uo. bejegyezve: „Az Igazoló Bizottság jogosítványától 142/1946. sz. alatt nem jögerősen megfosztotta. II. fokozat az ítélet helybenhagyva 172/947. sz. alatt.”

²²⁵ Solymosi Ferenc kutatásai, valamint Müller János lánya, Pupp Endréné Müller Judit közlése alapján, ld. továbbá 954/1989. Bp. VII. ker. Anyakönyv kivonatát.

²²⁶ Solymosi Ferenc kutatásai alapján.

²²⁷ SEvt: Ház. 1923/52 (125. lap) bejegyzés adataiból.

²²⁸ SL: Iplj. A 4. (1917–1929) 20/1924. bejegyzés alatt „4122/1917. sz. íph. szerint bemutatott honossági okirat szerint magyar állampolgár”.

²²⁹ SEvt: Ház. 1923/52 (125. lap), Hal. XIV. (1940–1972) 196/20. 260. lap.

Egyedül dolgozott, orgona- és zongorajavítással foglalkozott. 1924-ben kapott igazolványt, mely zongorahangolásra, orgonaépítésre és papírból készülő orgonasípok előállítására jogosította.²³¹ Mint első magyar orgona-nitrochrom-papír sípkészítő hirdette magát az újságokban. Műhelye a Rákóczi F. utca 16. sz. (ma 8. sz.) alatt volt.²³² A két világháború közötti inflációs időkben, amikor sem ónhoz, sem ólomhoz vagy horganyhoz nem lehetett hozzájutni, az első világháború végén rekvirált ónsípkat és más sérült, illetve hiányzó sípkat impregnált papírsíppal pótolta. Ezeket nagy körültekintéssel és precizitással, mesteri fokon készítette el.²³³ A soproni Szent György templom orgonájának megjavítására is megbízást kapott. Ez alkalommal papírsípkból készült vonós regisztereket épített be a hangszerbe.²³⁴ Mindössze egy új orgonájáról tudunk, amit a burgenlandi (Ausztria) Baumgartenben²³⁵ épített (I/6) 1928-ban,²³⁶ egyébként inkább csak javításokkal és síppótlásokkal foglalkozott. Többek között 1928-ban, 1941-ben és 1944-ben javította a fertőbozi, 1930. február 4-én a pinnyei orgonát,²³⁷ 1932-ben pedig a nagybaráti (Győrújbarát) rk., 1935-ben a szilsárkányi és vadosfai evangélikus templomok,²³⁸ valamint 1935. augusztus 17-én a fertőrákosi Wiest testvérek 1784-ben épített orgonáját.²³⁹ Nagyon jól sikerült a soproni Kecsketemplom orgonájának síppótlása is.²⁴⁰ Lehet, bár nem valószínű, hogy az egi Minorita-templom volt orgonájának néma homlokzati sípjait is ő készítette.²⁴¹ Később, 1945 után – nyilván a visszaeső kereslet hatására – játék- és gombfestésre is kiterjedt tevékenysége. Ipara 1952. április 13-án bekövetkezett halálával szűnt meg.²⁴²

Kormos Gyula (*1950). Többdiplomás mérnöki végzettsége mellett 33 éve foglalkoztatja az orgona minden kérdésköre. 1983 óta végez orgonatörténeti tudományos kutatásokat, 1994 óta rendszeresen publikál.²⁴³ 1996-ban egyetemi doktori címet szerzett. Az elmúlt évtizedek alatt több külföldi orgonaüzemet, restaurálási műhelyt,

²³⁰ SEVt: Ker. adatok és Horváth István tanár – az orgonaépítő feleségével folytatott beszélgetésére alapult – gyermekkori emlékei szerint.

²³¹ SL: Iplj. A 4. (1917–1929) 20/1924. (júl. 17.) szerint 2177/1924. ig.

²³² Solymosi Ferenc kutatásai alapján., ld. továbbá *Katolikus Kántor* 1931. 9. sz. 133. p.; *Egyházi Zeneművészet* 1927. márciusi száma; Sopron Vármegye Címtára (1930–31.), valamint Sopron Iparlajstrom és a Soproni Polgármesteri Hivatal Solymosi Ferencnek írt, 1994. május 31-én kelt levele.

²³³ Sok esetben az intonáció annyira jól sikerült, hogy egy külső szemlélő pusztán csak a hang hallatán nem tudja felfedezni, hogy papírsípról van szó (Szabó András orgonaépítő tapasztalatai alapján.).

²³⁴ Schwarz SztGy. 352. p.

²³⁵ Egykor Kertes néven.

²³⁶ Ld. Eberstaller 1955. 92. és 161. p. Azóta egy Walcker-orgona épült a helyére.

²³⁷ A szelepszekrény spundján talált elfolyt felirat alapján. Az is lehet azonban, hogy az évszám helyesen 1920.

²³⁸ Solymosi Ferenc orgonaművész adatai felhasználásával.

²³⁹ A pedál-szélcstartornán talált felirat szerint „Julius César Orgelbauer Sopron II. Rákóczy F. u. 16. 1935. aug. 17.”

²⁴⁰ E hangszer ma is kiválóan működik nagyszámú papírsípjával. Nemcsak a homlokzati, hanem belső principál regisztereiben, még a mixtúrában is számos papírsíp funkcionál. Érdemes lenne ezt a hangszert az összes papírsíp megtartásával – mint kuriózumot – restaurálni.

²⁴¹ César Gyula kiválóan működő papírsípkat készített, a néma papírsípk készítése nem rá vallanak. Ez az 1718-ból származó orgona azóta Gyöngyösre, a Szent Orbán-templomba került.

²⁴² Solymosi Ferenc közlése alapján. Ld. továbbá SEVt. Hal. XIV. (1940–1972) 1950/23. 159. lap., valamint SL: Iplj. A 4. (1917–1929) 1924/20. alatt bejegyzve: „39/1952. sz. alatt megszűnt”.

²⁴³ Ld. pl. cikkünk 3, 16, 56, 87–88, 99, 110, 115, 118, 141, 145, 153, 162, 164 és 178. hivatkozásai alatt.

műemlék orgonát²⁴⁴ keresett fel. Már több mint 25 éve foglalkozott orgonákkal, amikor a hazai orgonaállapotok, orgonarestaurálások áldatlan helyzetét látva – bár ő nem orgonaépítő – levéltári kutatások és a hazai fellelhető analóg hangszerek tanulmányozása után elkezdte a harkai²⁴⁵, négy év múlva pedig a balfi evangélikus templom König-orgonájának restaurálását (3. kép). E két restaurált hangszer a Magyar Egyházzenei Társaság Orgonás Tagozatának 1999-ben szervezett orgonás kirándulásán részt vett orgonaművészek, orgonaépítők és orgonakedvelők körében osztatlan sikert aratott.²⁴⁶ Mindkét hangszeren CD felvétel készült. Rendszeresen készít restaurálási terveket, ugyanakkor a legtöbb magyarországi orgonarestaurálás szakértője. Az utóbbi időben három nemzetközi orgona-konferencián is részt vett.

Szarka György (*1963) a Budapesti Műszaki Egyetem Villamosmérnöki Karán szerzett diplomát 1987-ben. Orgonával kapcsolatos tanulmányait a budapesti Aquincum cégnél folytatta, majd 1990-ben visszatért Sopronba, ahol önálló tevékenységbe kezdett. Ezt elsősorban Sopron és környéke orgonáinak karbantartása, javítása jelentette. Saját konstrukcióként az erre alkalmas hangszerekbe való elektromos vezérlő berendezéseket, setzer-kombinációt is kifejlesztett. Ezek az ország több részén, saját és kollégái orgonáiba kerültek beépítésre (Sopron, Szt. István templom; Budapest, Szt. Margit templom; Nyíregyháza, r.k. templom; Miskolc, Deszkatemplom).²⁴⁷ Az 1994-től Szabó Andrással létrehozott közös cég elsősorban műemlék orgonák restaurálására szakosodott.

Szabó András (*1968) Szombathelyen és Budapesten sajátította el az orgonaépítés alapjait. 1988-tól önálló orgonaépítőként kezdett dolgozni, először szülővárosa, Sopron és környéke, később nagyrészt Somogy és Veszprém megye orgonáinak javításával, karbantartásával foglalkozott. Már tevékenységének kezdetétől a régi orgonák érdekelték, így elkötelezettséget érez a műemlék hangszerek legkorhűbb restaurálására. 1988-tól alkalmaz historikus hangolásokat a régi orgonák esetében. Több külföldi mintarestaurálást is tanulmányozott. 1994 novemberétől Szarka György orgonaépítővel közös céget hoztak létre Soproni Orgonaépítő Kkt. néven. Bár új orgonát is készítettek (Sopron, Szent István templom, II/19 P, Rábapaty rk. t. I/8 P, Dunasziget I/6 fP), mégis elsősorban orgonarestaurálási munkára specializálódtak (7. kép) (Fertőrákos I/10 P, Hajós II/16 P, Bélapátfalva I/10 P, Jászkisér II/15 P, Nemescső I/7 P, Pinnye I/7 P).²⁴⁸

²⁴⁴ Altenburg (D), Annaberg (D), Augustusburg (D), Bad Wimpfen (D), Brandenburg (D), Basedow (D), Beromünster (CH), Bécs (A), Brassó (R), Buxtehude (D), Crostau (D), Cuxhaven (D), Drezda (D), Fraureuth (D), Forchheim (D), Freiberg (D), Garamszeg (SK), Glauchau (D), Gollhofen (D), Großhartmannsdorf (D), Halle (D), Hamburg (D), Helbigsdorf (D), Innsbruck (A), Kereszténysziget (R), Kisdísznőd (R), Klosterneuburg (A), Kolozsvár (R), Krakkó (PL), Langhennersdorf (D), Ležajsk (PL), Loretto (A), Luzern (CH), Lübeck (D), Maihingen (D), Merseburg (D), Morlanda (S), Muri (CH), Nagyszében (R), Nassau (D), Naumburg (D), Nógrádszentpéter (SK), Ottobeuren (D), Öttingen (D), Párizs (F), Pfaffroda (D), Ponitz (D), Rákosd (R), Reinhardsgrimma (D), Rheinau (CH), Rot an der Rot (D), Rötha (D), Rust (A), Tangermünde (D), Thalwil (CH), Schaffhausen (CH), Szmrecsan (SK), Schwerin (D), Sion (CH), Stade (D), St. Katharinental (CH), St. Urban (CH), Stendal (D), Stralsund (D), Strasbourg (F), Unterfauenhaid (A), Waltersdorf (D), Waltershausen (D), Weingarten (D), Zöblitz (D) nevezetes műemlék orgonát.

²⁴⁵ Magyar Egyházzene II. évf. (1997/1998) 4. szám 499. p.

²⁴⁶ Magyar Egyházzene V. évf. (1994/1995) 2. szám 229. p.

²⁴⁷ Szarka György orgonaépítővel folytatott beszélgetés alapján.

²⁴⁸ Szabó András orgonaépítővel folytatott beszélgetés alapján.

7. kép: A Szabó András és Szarka György által restaurált fertőrákosi barokk orgona (Wiest-testvérek, 1784.)

Az elmúlt évezredben Magyarország történelme szorosan összefonódott Ausztriával, a Habsburg házzal. Az egyes korszakok megítéléséről a történészek is vitáznak, a „kuruc” és a „labanc” történetírás kettőssége bizonyos tekintetben napjainkig él. A végleges elszakadás az első világháborút követően egyik fél számára sem hozott sok örömet, Ausztria nagyhatalmi pozícióját, Magyarország területének és lakosságának nagyobb felét veszítette el. Az 1927. január 1-jén hatályba lépett bádeni egyezmény döntött a közös történelem írott forrásainak sorsáról, felosztásáról Magyarország és Ausztria között. A Bécsben maradt iratanyag tanulmányozásában napjainkig állandó magyar levéltári delegátusok segítik a kutatókat. Az Osztrák Állami Levéltár keretein belül működő Kamarai Levéltár (Hofkammerarchiv), Hadilevéltár (Kriegsarchiv), a Házi-, Udvari és Állami Levéltár (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) számos magyar, köztük soproni vonatkozású iratot is őriz. Ilyenekre kis szerencsével Bécs Város Levéltárában (Stadtarchiv Wien) is ráakadhatunk.

1996 óta a Collegium Hungaricum ösztöndíjával három alkalommal dolgoztam bécsi közgyűjteményekben. Főként a Nyugat-Dunántúl 16–18. századi történetére kerestem adatokat, megismerve az említett közgyűjtemények rendszerét, a bennük őrzött iratok jellegét, a kutatás célravezető formáit. Mindeközben felbecsülhetetlen értékű segítséget kaptam a bécsi levéltári delegátusoktól, Geccsényi Lajostól és Fazekas Istvántól. Ez alkalommal arról szeretnék beszámolni a Soproni Szemle hasábjain, hogy a levéltárak mellett az Osztrák Nemzeti Könyvtár (Österreichische Nationalbibliothek) gyűjteményei is okozhatnak kellemes meglepetést a soproni kutatóknak.

Még az 1990-es évek közepén Grüll Tibor említette, hogy látott néhány soproni végrendeletet az Osztrák Nemzeti Könyvtár kéziratárában, majd két éve Házi Jenő bécsi kutatásairól írt 1930. évi jelentésében találtam egy bekezdést arról, hogy több 16–17. századi soproni számadáskönyvet fedezett fel az Osztrák Nemzeti Könyvtárban, amelyek valószínűleg „valamely lelkiismeretlen elődje selejtezését követően” kerültek ki a levéltárból és Magyarországról.

2001-ben kinti kutatásaim fő céljai közé tartozott a fenti soproni végrendeletek és számadáskönyvek feltalálása az Osztrák Nemzeti Könyvtár Kéziratárában.¹ Hummel

¹ Wien, Josephsplatz 1–5.

Kristóf végrendelete megjelent a *Lesestoffe in Westungarn I.* kötetében.² A Cod. Ser. Nr. 28. jelzet volt a kiindulópont, amelynek megfejtésében Fazekas István is segített, mondva, hogy a *Series Nova* sorozatban viszonylag közeli sorszámokkal több soproni provenienciájú kéziratra emlékszik. A következő lépés a megfelelő segédlet³ feltalálása volt, amelyet végiglapozva valóban előkerült hús kötet, amelyek egészen biztosan a Soproni Városi Levéltárból kerültek Bécsbe. Többségüket 1873/74-ben vásárolta meg az intézmény Max Goldschmidt régiségkereskedőtől. Lehetséges, hogy a kötetek „selejtezése” mögött a levéltár egy alkalmazottjának pénzszerzési akciója állt, vagy az őrzési-nyilvántartási hiányosságokat használta ki egy „kutató”. A kötetek többsége városi, templomi és kórházi számadáskönyv, de találhatóak köztük inventáriumok, gyámi elszámolások, adóösszeírások és számadások, valamint jegyzőkönyvi fogalmazványok is. A későbbi soproni ellenőrzések során megállapítottuk, hogy a jegyzőkönyvi fogalmazványoktól eltekintve unikális iratok, amelyek valóban hiányoznak a Soproni Levéltár gyűjteményéből. Többségük a 16. század második feléből és a 17. századból származik, de akad köztük 18. századi darab is. Legkorábbi közülük a sókamara 1534/35. évi számadása és egy gyámi számadás 1546-ból. Célunk az volt, hogy ez a szervesen Sopron történetéhez tartozó iratanyag újra hozzáférhetővé, kutathatóvá váljon Magyarországon, Sopronban is. Ennek érdekében kért támogatást a Soproni Levéltár a Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégiumától. A sikeres pályázat tette lehetővé, hogy az összesen mintegy 3000 fóliót, vagyis 6000 oldalt kitevő iratanyag mikrofilmezését megrendeljük. Reményeink szerint az iratok – ha eredeti műveletben nem is – virtuálisan még 2002-ben visszatérnek eredeti helyükre, a Soproni Levéltár polcaira, ahol tanulmányozhatják őket az érdeklődők.

A kezdeti sikeren felbuzdulva végignéztem a 15 ezer feletti dokumentumot számláló sorozatot. A Szent Mihály templom 1775. évi számadáskönyve és egy 18. század közepéről származó helyesbített adókiivetés mellett további három kiemelkedő forrásértékű kötetet találtam. Ezek a soproni jezsuita kollégium naplói,⁴ amelyeket az Országos Széchényi Könyvtár 1982-ben már mikrofilmre vetetett. Az első kötet 447, a második 229, az utolsó 468 fóliót számlál. Ebben a 107. fóliót követően a bejegyzések megszakadtak. Adataikat Mészáros István felhasználta A soproni Bencés Gimnázium című munkájában.⁵ A naplók valószínűleg a 18. század végén, a rend 1773. évi felosztatását követően kerültek el eredeti rendeltetési helyükről. Az iskola azonban tovább működött, hosszabb átmeneti időszakot követően 1802-től bencés gimnáziumként.⁶

² *Lesestoffe in Westungarn I.* Sopron (Ödenburg) 1535–1721. Szeged, Scriptum Kft., 1994, Herausgegeben von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, József László Kovács, István Monok, Péter Ötvös, Katalin G. Szende 14–15. p.

³ Otto Mazal und Franz Unterkircher: *Katalog der abendländischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek „Series Nova”* (Neuerwerbungen) Theil I. Cod. Ser. N. 1–1600. Wien, Georg Prachner Verlag, 1965.

⁴ *Historia collegii Soproniensis societatis Jesu ab anno 1636 usque ad a. 1773.*, Jelzet: Cod. Ser. Nr. 14.002–14.004. Az OSZK-ban: Kézirattár TMI/1259–1261.

⁵ A soproni Bencés Gimnázium (Magyar Bencés Gimnáziumok 4.) Bencés Kiadó, 1994.

⁶ Mészáros i. m. 39–46.

Az ÖNB Kézirattára „Series Nova” sorozatában található soproni vonatkozású iratok jegyzéke

Ser.n. 9.

RAITUNG DER CÄMMEREI DER FREISTADT ÖDENBURG 1580

Georgius Nußbaum városi írnok megerősítése, 1580. február 25.
127 fol.⁷

Ser.n. 10.

SAMUEL DANAPFF: LAZARETH-RECHNUNG PRO ANNO 1738 (DER FREISTADT ÖDENBURG)

Abraham Egidi Dobner városi írnok megerősítése, 1739. május 8.
94+17 pag.⁸

Ser.n. 11.

RAITTUNGEN DES ÖDENBURGER SPITALS 1642–1686

1. Matthias Vogler: Raittung Spittal Ampt zue Oedenburg betreffend de Anno 1642. Johann Christoph Metzger városi írnok hitelesítése, 1643. márc. 9.
1–76. fol.
2. Michael Kling: Raittung ... was er wegen gemainer Statt Burg(er)-Spittal in allem empfangen und wiederumben außgegeben hatt. Anno 1660.
78–147. fol.
3. Martin Cserny: Raittung ... was derselbe wegen gemeiner Statt Burger-Spittal in allem Empfangen und wider außgegeben hat. De Anno 1680.
150–198. fol.
4. Georg Kersnarich: Raittung ... waß derselbe wegen gemainer Stadt Bürger Spital in allem Empfangen und widerumb außgegeben hat. De Anno 1686.
199–237. fol.

Ser.n. 12.

CAMMER- UND SALZ-RAITTUNG DER STADT ÖDENBURG 1566.

Michael Wierdt városi írnok hitelesítésével a 17. fol. első oldalán, 1567. február 7.
22 fol.

Ser.n. 13.

GEORG KRÄNER: SPITALS-UND LAZARETTRECHNUNG VOM JAHR 1700.

Georg Waxmann városi írnok megerősítése, 1701. március 16.
98+28 pag.

Ser.n. 14.

NIKOLAUS POLANY: CAMMERRAITUNG FÜR ÖDENBURG VOM JAHR 1590.

Sebastian Dobner városi írnok megerősítése, 1591. április 27.
34 fol.

⁷ folio = 1 lap, 2 oldal

⁸ pagina = 1 oldal

Ser.n. 15.

HANS STAINER: CAMMER- UND SALTZRAITTUNG (DER STADT ÖDENBURG) VOM JAHR 1577.
Georg Nußbaum városi írnok megerősítése, 1578. február 8.
146 fol.

Ser.n. 25.

HANS REISS: RAITUNG DER SALZKAMMER VON ÖDENBURG VOM JAHRE 1534 UND 1535.
A városi tanács hitelesítése, 1535. április 11.⁹
17 fol.

Ser.n. 26.

PROTOKOLL DES RATES DER FREISTADT ÖDENBURG 1729–1740.
A soproni tanács különböző eredeti iratairól készült korabeli másolatok gyűjteménye
137 fol.

Ser.n. 27.

ÖDENBURGER GERHABSCHAFTSRAITUNGEN

1. Thomas Preiß: Raittung der Gerhabschaft der Julianna Sighart zu Ödenburg, 1546.
A 17. fol. első lapján a városi tanács megerősítése, 1547. május 5.
1–17. fol.
2. Benedikt Hasendorfer: Raittung der Gerhabschaft des Paul Humel zu Ödenburg, 1552.
18–21. fol.
3. Ambrosius Schagy: Raittung der von Veit Papel hinterlassenen Güter zu Ödenburg, 1549.
22–34. fol.
4. Philipp Sperrer: Raittung der Gerhabschaft von Georg und Gregor Prunner, Söhne des Michel Prunner, 1554.
35–45. fol.
5. Wolfgang Franckh: Raittung wegen der Gerhabschaft der Reissischen Erben 1560.
Az 56. fol. első oldalán Michael Wierdt városi írnok megerősítése, 1561. március 30.
47–56. fol.
6. Veit Steuber: Raittung der Gerhabschaft seines Stiefsohnes Mathias Schiernprannt, 1564.
A 63. fol. első oldalán a városi tanács megerősítése, 1565. január 23.
57–63. fol.
7. Georg Paur: Gerhabschaftsraitung wegen Christian Ungers nachgelassenen Erben, 1566.

⁹ Sonntag Misericordia

- A 72. fol. első oldalán a városi tanács megerősítése, 1566. (helyesen 1567.) február 26.
8. Andreas Schüler: Raittung, was er wegen Thoman Zimmermans ... unnd seiner Haussfrawen Apolonia seeligen kindt Margareta empfangen und widerumb ausgegeben hat de anno 1593.
A 82. fol. első oldalán Sebastian Dobner városi írnok kezével megerősítés, 1594. március 8.
74–82. fol.
9. Gerhabschaftsraittung weilland Herrn Hannsen Schwarzen des Eltern seeligen hinterlassenen Sohn nambens Pauln betreffend de annis 1631 et 1632.
A 101. folión a Soproni Városi Bíróság megerősítése, 1633. augusztus 12.
84–101. fol.
10. Veit Kehn: Raittung was er wegen weylanndt Georgen Kehn ... hinterlassenen zway Kindern nahmens Susanna unnd Anna in allem empfangen unnd widerumb außgegeben hatt de anno 1657.
104–123. fol.
11. Anonyme Gerhabschaftsraittung 1648.
126–148. fol.

Ser.n. 28.

ÖDENBURGER INVENTARE

1. Ambrosius Poch: Inventarium was absterben Herrn Johann Schiffers, gewesten Bürgermeisters zu Ödenburg und Anna seiner ehelichen Haußfrawen baiden seeligen dero hinderlaßnen dreyen Kindern mit namen Johannes, Caspar und Georgen alls ein Vatter unnd Muetterguett erblichen nachgefolgt, 1598.
1601-ből származó javításokkal, Sebastian Dobner városi írnok aláírásával.
1–23. fol.
2. Inventarium aller unnd jeder auffligunder und farunder Gueter , so weillendt Herr Christoff Humbl sälinger gewester Bürger zu Oedenburg nach seinem absterben hinnder sein verlassen, 1561. június 10.
24–34. fol.
3. Inventarium weylantdt der woledlgebohrnen Frawen Eva Gravenauerin gebohrnin Peerin wittib seel(igen) gantzen Verlassenschaft beschriben, 1641. január 14.
Johann Christoph Bergger városi írnok aláírásával.
36–52. fol.
4. Leopolden Vedschingers (Fetschinger) Inventar 1534.
54–62. fol.
5. Schätzung der varunden Hab Leopold Fetschingers 1534.
66–73. fol.

Ser.n. 32.

MICHAEL UNGER: CAMMER RAITTUNG DE ANNO 1623.

Johann Andre Preining városi írnok megerősítése, 1624. január 6.
125 fol.

Ser.n. 33.

RAITUNGEN DES OEDENBURGERS SPITALS I.

1. Wolfgang Frankh Verordneten Spittlmaisters allhie zu Odenburg Raittung de anno 1564.
Michael Wierdt városi írnok megerősítése, 1565. február 14.
1–69. fol.
2. Spitalsrechnung von Ödenburg für das Jahr 1593.
71–98. fol.
3. Gregor Rupold: Raittung ... was er wegen gemainer Statt Spitalts empfangen und widerumb außgegeben hatt de anno 1621.
Erhard Artner városi írnok megerősítése, 1623. április 21.
99–152. fol.
4. Martin Poch (Boch): Raittung ... was er wegen gemainer Statt Spittal empfangen und widerumb außgegeben hat de anno 1634.
Johann Andre Preining városi írnok megerősítése, 1636. április 14.
154–224. fol.

Ser.n. 36.

RAITTUNG WAS HERR GOTTHARD RÄDELL DES INNERN RATHS DER KGL. FREY STATT OEDENBURG UND DER ZEIT KIRCHVATTERS DER EVANGELISCHEN KIRCHEN ZU ST. MICHAELIS DASELBSTEN DEROWEGEN EMPFANGEN UND WIDERUMB AUßGEBEBEN HAT DE ANNO 1647.

A soproni tanács megerősítése, 1648. május 6.
49 fol.

Ser.n. 38.

NICOLAUS NEMESCH: RAITUNG DES EMPFANGS UND DER AUSGABE DER CAMMER DER STADT ÖDENBURG, 1558.

A soproni városi írnok megerősítése, 1559. január 24.
119 fol.

Ser.n. 39.

MELCHIOR REISINGER: CAMER-RAITTUNG WAS ICH ZU GMEINER STADT CAMMER EMPFANGEN UND DEROWEGEN WIEDERUMB AUßGEBEN HAB DE ANNO 1673.

Jacob Erhardt Preining városi írnok megerősítése, 1674. március 21.
159 fol.

Ser.n. 42.

SIXTUS ZEHENTNER: CAMER-RAITUNG DER STADT ÖDENBURG FÜR DAS JAHR 1561.
Michael Wierdt városi írnok megerősítése, 1562. február 18.
124 fol.

Ser.n. 49.

JOHANN DONNER: STEUER-RECHNUNG ÜBER EMPFANG UND AUSGAB DES KÖNIGL.
CONTRIBUTINAL-QUANTI BEY DIESER KÖNIGL. FREYSTADT OEDENBURG A 1. NOVEMBRIS
1755 BIS ULTIMAM OKTOBRIS 1756.

A soproni „Collegium rationarium” megerősítése, 1760. április 17.
30 fol.

Ser.n. 51.

CENSUS VON ÖDENBURGER BÜRGERN (18. SZÁZAD ELEJE)
41 fol.

Ser.n. 52.

GEORG LAMPEL: CAMMER-RECHNUNG DER STADT ÖDENBURG FÜR DAS JAHR 1684.
114 fol.

Ser.n. 15 220.

DER RECTIFICIERTE STEUER-ANSCHLAGS SCHEMATIZMUS DE ANNO 1754/55.
86 fol.

Ser. n. 15 446.

MICHAEL KEOFEJÖ: RAITUNG ÜBER EMPFANG UND AUSGABE FÜR DIE EVANGELISCHE
PFARRKIRCHE ZU S. MICHAEL IN OEDENBURG IM JAHRE 1775.
38 fol.

GÖMÖRI JÁNOS

A Scarbantia Társaság öt éve
(1997–2001)

A Társaság az előző évekhez hasonlóan¹ előadások szervezésével, tanulmányi kirándulásokkal, kiadványok megjelentetésével és kiállítás-rendezéssel járult hozzá a soproni közművelődéshez. Emellett a régészeti műemlékvédelem terén ápolta a nemzetközi kapcsolatokat. Külföldi régészeket fogadtunk Sopronban, illetve nemzetközi konferenciákon ismertettük a scarbantiai kutatások eredményeit. Programjainkat a Magyar Országgyűlés Társadalmi Szervezetek Bizottsága, Sopron Város közművelődési alapja, valamint az Európa Bizottság (European Commission, Brüsszel) pályázatok út-

¹ 1992–93. évi jelentés: SSz. 48. (1994) 68–72.; 1994–96. évi jelentés: SSz. 51. (1997) 58–64.

ján támogatták. A Scarbantia Társaság bázisa a Soproni Múzeum Régészeti Gyűjteménye (Fabricius-ház), az előadások helye a MTESZ székháza, a Széchenyi palota.

1997:

Január 23. „Római fegyverek Pannoniában.” *Dr. Kocsis László* régész, kandidátus (Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Osztály) előadása.

Február 28. „A rómaiak és a pénz.” *Dr. Torbágyi Melinda*, régész, osztályvezető (MNM, Numizmatikai Osztály), előadása.²

Április 19. Tanulmányi kirándulás autóbusszal. Somogyfajsz (10. századi kohászati műhely³) – Nikla (Berzsenyi Emlékmúzeum) – Somogyvár (a bencés apátság helyén kialakított régészeti park) – Keszthely (Balatoni Múzeum és Helikon Kastélymúzeum).

Májusban néhány tagunk — meghívásra, vendégként — a Carnuntum Régészeti Parkban (Bad Deutschaltenburg, Ausztriában) részt vett az ottani, római kort idéző rendezvényeken.⁴

Október 23. Az Országzászlótól⁵ kiindulva műemléki sétát szerveztünk a város közönségének, a Rotary Club jubileumi sétája keretében.⁶ „Scarbantia/Sopron városfalai.” Vezette *Gömöri János*, régész.

November 15. A Társaság tagjainak közkívánatra megismételtük az „1297–1997” jubileumi⁷ városfal-sétát: Vezette G. J.

December 11. „Bella Lajos, a földvárkutató” c. díszelőadást⁸ *Dr. Nováki Gyula* régész tartotta a Sopron Vármegye és Sopron. Sz. k. Város Régészeti Társulatának alapítása 100. évfordulóján a Soproni Múzeummal együtt rendezett ünnepségen. Ugyanitt *Kerek Imre* költő felolvasta a Bella Lajos várhelyi ásatásáról írott német nyelvű költemény műfordítását (Burgstallzauber – Várhelyi varázslat).

December 14. Sopron napján volt a restaurált Országzászló átadása,⁹ amely alkalmával Sopron város polgármesterének felkérésére Társaságunk elnöke mondott ünnepi beszédet. A beszéd részlete: „...A vindobonai (bécsi) légiós táborban közel kétezer éve írta a kötelességről a filozófus római császár, Marcus Aurelius: *‘Ha pedig arról van szó, amit tenned kell, ne törődj vele, hogy fázol-e, vagy izzadsz, virrasztasz-e, vagy kialudtad magad, gáncsolnak-e, vagy dicsérnek érte, meg kell-e halnod miatta, vagy valami más vár-e rád. ...Elég hát, ha erre gondolva megteszed azt, amit a perc követel*

² T. M.: Bevezetés a numizmatikába. Kisalföld. 1997. márc. 4.

³ Gömöri János: 10. századi vasolvasztó műhely Somogyfajszon. Bányászati és Kohászati Lapok. Kohászat. 129. (1996) július–augusztusi 7–8. szám. 270–279.

⁴ Ihlye Tivadar: A Carnuntumi Régészeti Park 75 kilométerre fekszik. Scarbantiasok: vissza a római korba! Kisalföld 1997. május 29.

⁵ A Széchenyi tér keleti végén az országzászlót („Hűségzászló”, „Nemzeti zászló”) a soproni népszavazás tizedik évfordulóján, 1932-ben állították fel a Társadalmi Egyesületek Szövetsége Soproni Kerülete kezdeményezésére.

⁶ Kisalföld, 1997. okt. 24. Sopronvármegye 7. Fotó: Cs. Sz.

⁷ III. Endre király (1290–1301) 1297. évi oklevele említi Sopron antik városfalainak romlását, ekkor határozták el az 1340-re megvalósult hármastoronyrendszer kiépítését.

⁸ Nováki Gyula: Óskori földvárak Sopron mellett. SSz. 51. (1997) 118–134.; Nováki Gyula: Bella Lajos földvárkutatói. In: „Isten áldja a tisztas ipart.” Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére. Sopron, 1998. 141–155.

⁹ N(agy) M(árta): A büszkeség és hűség jutalma. Kisalföld 1997. dec. 15.

tőled' (Emlékiratok VI.2. Szabó Árpád fordítása).¹⁰ A nyugat-magyarországi felkelők megtették, amit megkövetelt a Haza..."

1998:

Január 22. *Ifj. Sarkady Sándor*: „Sopron 1954 és 1978 között” c. dokumentumfilm vetítése kommentálással, főleg a soproni műemlékvédelemről szóló filmrészletekkel.

Február 26. *Gömöri János*: „Időutazás egy római kori kereskedelmi úton.” Beszámoló a nemzetközi együttműködésben készülő multimédiás „Borostyánkő út CD-Rom” munkálatairól, részletek bemutatásával.¹¹

Április 18. A Műemléki Világnapon kirándulás autóbusszal Pápa–Veszprém–Zirc útvonalon. 44 tagunk vett részt a túrán, amelyen múzeumi kiállításokat, műemlékeket és műemlékkönyvtárat tekintettünk meg.

Május 3. A nemzetközi archeometriai konferencia résztvevőinek bemutattuk Scarbantia maradványait, a régészeti parkot,¹² a római városfalakat, a fórumot és az amphitheatrumot, valamint várhelyi korai vaskori földvárat.

Július 23. *Dr. Gimesi Szabolcs*, Sopron Megyei Jogú Város polgármestere és e sorok írója ismertette Scarbantia/Sopron régészeti parkját a „Romkert a város szívében” c. szombathelyi tanácskozáson, ahol a Dunántúl műemlékvárosainak képviselői vettek részt.

Szeptember 16. Kőszegen, az osztrák–magyar regionális együttműködési konferencián, e sorok írója ismertette a Borostyánkő út témában folytatott regionális kulturális-turisztikai együttműködést a nyugat-magyarországi megyék valamint Burgenland és Alsó-Ausztria délnyugati térsége között.

Október 1. *Dr. Ljudmila Plesničar-Gec*: „Emona. Ljubljana a római korban.” Diavetítéssel és videofilmel kísért angol nyelvű előadás (tolmácsolással) a szlovén főváros római kori emlékeiről,¹³ a példamutató szlovéniai műemlékvédelemről és a magas színvonalú régészeti könyvkiadásáról. Múzeumi könyvtári cserekapcsolat kiépítése.

Október 22. A bécsi „Stadtarchäologie Wien” meghívására a társaság elnöke, Gömöri J. részt vett az „Archäologie in Grenzgebiet” osztrák–szlovák–cseh–magyar szakmai napon Bécsben, a városi régészet jellegzetes módszereinek és a régészeti műemlékek, romkertek tanulmányozása céljából. Az osztrák régészek tájékoztatást adtak a Judenplatzon végzett feltárásról, ahol a római kortól a középkorig terjedő több méter vastag rétegződés több ezernyi leletét számítógépes programok segítségével kronológiai, tipológiai, stratigráfiai összefüggéseik szerint rendszerezik. Az itt feltárt középkori zsinagóga rekonstruálásához — két soproni látogatáson — az Új 22–24.

¹⁰ Szabó Árpád: Róma jellemei. Bp., 1985. 283.

¹¹ Társaságunk vendégeként osztrák, szlovák és horvát régész-szakemberek, valamint budapesti, Zala és Vas megyei múzeológusok jártak városunkban a Borostyánkő út program keretében.

¹² Hasonló szakmai vezetéseket tartottunk június 22-én, október 13-án és okt. 29-én: Bécsi és bádeni osztrák régészeknek, a hamburgi egyetem régészeti tanszéke hallgatóinak és a pozsonyi egyetem régészeti tanszéke kiránduló diákjainak, bemutatva a Scarbantia Régészeti Park műemlékeit.

¹³ G(osztonyi) M(iklós): Emona kincseiről. Kisalföld 1998. szept. 29.

alatti zsinagóga eddig csak kis részletében publikált ásatási dokumentációit¹⁴ is tanulmányozták a bécsi régészek.

Október 24. *Paúr Ivármak*, az első soproni régész emlékművének megkoszorúzása, halálának 110. évfordulója alkalmából. „A soproni Bécsi domb régészeti emlékei”, ki-rándulás *Gömöri János* régész vezetésével. Középkori Szt. János templom, római amphitheatrum, kelta temető helye.

November 19. *Dr. Eduárd Krekovič*: „A dunai limes előterében. Római emlékek Szlovákia területén”. A pozsonyi egyetem docense magyar nyelven ismertette a római kori ásatásokat és a kiemelkedő leleteket. Részletesebben foglalkozott Oroszvár és Izsa-Leányvár helyszínén is bemutatott római táborainak maradványaival.

1999:

Január 28. „Kettős honfoglalás, avagy onogur kolonizáció?”¹⁵ Előadó: *Dr. Gömöri János* régész.

Február 18. „A besenyők szerepe az Árpád-kori gyepük védelmében Sopron és Moson megyében” című előadás,¹⁶ előadó: *Robotka Csaba* (Handler Nándor Szakiskola tanára).

Április 8. Tisztújító közgyűlés. Vezetőség (magistratus): Társelnökök: *Dr. Gömöri János* és *Fábiánkovits Ferenc*. Gazdasági vezető *Kocsi János*. Változás a vezetőségben: új titkárnak *Soproni Gézá*t választotta a tagság. Intézőbizottság (ordo): *Dr. Bakody Gyula*, *Hollndonner László*, *Dr. Verő Józsefné*, ifjúsági referens: *Preidl Zoltán*. Ellenőrzőbizottság: *Sógor János*, *Dr. Macher Frigyes*, *Hasznos László*.

Május 22. Történelmi várfalséta: „A titokzatos soproni vár.” *Gömöri János* régész vezetésével a helyreállított városfalak részleteit tekintették meg a séta résztvevői.¹⁷ A másfél órás vezetésen a római kori, Árpád-kori és a középkori soproni városfalak rövid ismertetését, valamint felmérési és rekonstrukciós rajzait is megkapták az érdeklődők.

Június 11. Napfogyatkozás és a történelmi időskála. Előadó: *Dr. Verő József* akadémikus, a MTA Geodéziai és Geofizikai Kutatóintézet főmunkatársa. Az előadás iránti érdeklődést fokozta, hogy aug. 11-én térségünkben napfogyatkozás következett be, így az előadás elősegítette az erre való elméleti és gyakorlati felkészülést.

Június 21. „Évezredek a Borostyánkő út mentén” címmel új régészeti állandó kiállítás megnyitására került sor a Fabricius-házban. Megnyitotta *Dr. Kovács Tibor* a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója. Társaságunk tagjai nagy számban vettek részt az eseményen.¹⁸

¹⁴ Gömöri János, A soproni középkori zsinagóga régészeti kutatása. SSz. 33 (1979) 222–242.

¹⁵ SSz. 54. (2000) 350–354.

¹⁶ SSz. 54. (2000) 374–401.

¹⁷ „Sokan voltak kíváncsiak a titokzatos várra”. Nyugati Kapu 1999. május 28. Képes riport a vezetésről.

¹⁸ N(agy) M(árta): Új állandó régészeti kiállítás a Fabricius-házban. A Borostyánkő út mentén. Kisalföld. 1999. jún. 23. A Társaság több tagja segített társadalmi munkában a Soproni Múzeum új állandó régészeti kiállításának rendezésénél. A SSz. 54. (2000) 345., 9. jegyzetben említettekén kívül a dokumentációs vitrin-rajzokat Tutunzisz Ákos készítette, a kiállítási leletek átcsoportosításában

Október 7. Az új régészeti kiállítás bemutatása, a szakmai rendező, *Gömöri János* régész vezetésével a Scarbantia Társaság tagjainak, valamint történelemtanároknak és idegenvezetőknek.

Október 21. A Somogy megyei Bodrogon talált rováásírásos lelet. A betegség miatt elhalasztott előadás helyett, amelyet dr. Vékony Gábor tartott volna a székely-magyar rováásírásról, *Gömöri János* régész rögtönzött előadása az — ásatásunkon felfedezett — legkorábbi magyarul olvasható rováásírásról.

Október 10. Kirándulás Kismarton/Eisenstadtba. Az „Isztria varázsa” c. horvátországi régészeti különkiállítást tekintettük meg a Burgenlandi Tartományi Múzeumban, majd a Lajta-hegységben álló Gloriett kilátóhoz látogattunk. Ezenkívül megtekintettük a Szt. Márton dómot és a Ferences templom Esterházy-kriptáját.

Október 16. Várhelyi séta, közösen az Erdészeti Egyesülettel. A sétát *dr. Gömöri János* és *dr. Firtás Oszkár* vezette. Megtekintettük Bella Lajos emlékművét, a Várhelynél végzett ásatások helyét, a halomsírokat és a földsáncokat. Emellett érdekes erdészeti ismertetésben volt részünk.

December 10. *Dr. Karl Kaus*, régész (Burgenländisches Landesmuseum, Eisenstadt. Burgenlandi Tartományi Múzeum, Kismarton): A Nap-kultusz titokzatos hasfalvi bronzemléke. A 3000 éves bronzkorongot német nyelvű előadásban, (tolmácsolással) mutatta be a (Soprontól 8 km-re délre található) lelőhelyen (Haschendorf) 2 éve régészeti ásatásokat folytató kutató.¹⁹

December 10. Vezetőségi ülés. A 2000. évi program megbeszélése. Határozat született, hogy 2000. évi előadásainkat a Scarbantia Szabadegyetem keretében a magyar állam alapításának 1000. és a kereszténység 2000. évfordulójának jegyében rendezzük meg.

Kiadvány: A Soproni Múzeum állandó régészeti kiállításának megnyitása alkalmából jelent meg a Borostyánkő út kötet.²⁰

A megyei lapban és a helyi újságokban rendszeresen jelentek meg programajánlataink, illetve beszámolók a lezajlott rendezvényekről.²¹ 1999-ben linzi, grazi, klosterneuburgi, bécsi, badeni, pozsonyi és nagyszombati (Trnavská Univerzita v

Vadas László tagtársunk volt segítségünkre. A kiállítás megnyitására készítettük és ekkor be is mutattuk a három nyelven (magyar, német, angol) készülő CD-ROM-ot (szerkesztője: Gömöri J.). Ennek folyamatos javításában, egyes részeinek fordításában Bene Csaba huzamosabb ideig tevékenykedett. Ugyanebben a munkában segített korábban dr. Kertész László, a Társaság kulturális szervezője. Nagyobb szövegrészeket szintén társadalmi munkában fordítottak angolból németre a bécsi egyetem Klasszika-Filológia Tanszékének munkatársa, dr. Hildegrund Müller és a grazi egyetem Régészeti Tanszékének docense, dr. Gabriele Erath. A német nyelvi lektorálást határon átnyúló baráti segítségként dr. Karl Kaus végezte el. Társaságunk nevében ezúton is megköszönöm önzetlen közreműködésüket.

¹⁹ A korong másolatát a hasfalvai önkormányzat költségén bronzba öntötte a soproni Schranz Nándor, majd Hasfalva/Haschendorf határában, a lelőhelyen kialakított kis régészeti park központjában, nagyszabású falünnep keretében kőalapozásra állították fel az 2001. évi nyári napforduló napján. A kis ásatási emlékmű fotóját közli: Römische Bernsteinstrasse Mittelburgenland. Rimska Jantarska cesta Sridnje Gradišće. A római kori Borostyánkőút Középburgenlandban. Radwanderkarte. Kerékpárút térkép. Kiadja: Verein zur Erhaltung der Römischen Bernsteinstrasse. Weiz 2002. A térkép Sopront és környékét, a Scarbantia Régészeti Park fontosabb objektumait is ábrázolja.

²⁰ Landscapes and Monuments along the Amber Road. Results and Perspectives of Cultural Tourism. Landschaft und Denkmäler entlang der Bernsteinstraße. A Borostyánkő út tájai és emlékei. A kulturális turizmus eredményei és lehetőségei. Az 1995. október 15–18-i nemzetközi szimpózium előadásai. (Szerkesztette Gömöri János). Sopron, 1999. 141 p. és 43 ábra.

²¹ Kisalföld: IV. 8, VI. 9., VI. 23., X. 6., X. 15; Nyugati Kapu: V. 28., VII. 2., X. 8.; Sopron Press: II. 16.

Trnave) régészeti-múzeumi csoportok kértek szakvezetéseket a várhelyi vaskori sán-
cok és halomsírok, a római kori Scarbantia maradványainak, Sopron városfalainak a
megtekintésére. Ausztriai (Mannersdorf, Bruckneudorf/Királyhida, parndorfi római
villa) és szlovéniai (Ljubljana, Ptuj) meghívásoknak eleget téve a római kori emlékek
műemlékvédelmének témakörében szerezhettünk tapasztalatokat.

2000:

SCARBANTIA SZABADEGYETEM, SOPRON 1000–2000

Előadás-sorozat a kereszténység 2000. és a magyar államalapításnak 1000. évfordulója
tiszteletére. Az előadások helyszíne: Sopron, Széchenyi tér 2., MTE SZ székház

2000. január 21. A Magyar Kultúra Napján a Széchenyi palotában *Dr. Gimesi Sza-
bolcs* polgármester mondott beszédet a Szabadegyetem ünnepélyes megnyitóján.²²

Február 10. *Dr. Szőke Béla Miklós* (Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Inté-
zete): Pannonia kereszténysége a Karoling korban. Az avarok megtérése. (A petőházi
Cundpald kehely és Mosaburg–Zalavár szerepe a kereszténység terjesztésében).²³

Március 2. *Dr. Bálint Csanád* (akadémikus, MTA Régészeti Intézet igazgatója, Bu-
dapest): Magyarok a honfoglalás előtt. A Kárpát-medence és Dél-Oroszország régészeti
kapcsolatai.

Március 9. *Dr. Fodor István* (Magyar Nemzeti Múzeum): Róma és Bizánc között. A
magyar ősvallástól a kereszténység felvételéig.

Április 6. *Dr. Vékony Gábor* (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Régészeti Tanszék
docense): A székely – magyar rovásírás.

Május 4. *Méri Edina* (Központi Bányászati Múzeum, Sopron): Néprajzi adalékok a
magyar honfoglalás és az államalapítás korához.

Szeptember 28. *Dr. Valter Ilona* (Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest):
Nyugat-Magyarország legkorábbi Árpád-kori templomai.

Október 12. *Dr. Wolf Mária* (Magyar Nemzeti Múzeum): A magyar államszervezet
legkorábbi várai.

Október 19. *Dr. Horváth István* (Komárom Megyei Múzeumok igazgatója, Eszter-
gom): Az Árpád-kori Magyarország korai keresztény központjai.

November 10. *Dr. Zsoldos Attila* (MTA Történettudományi Intézete): Az Árpád-kori
megye.

December 7. *Dr. Gömöri János* (Soproni Múzeum): Sopron és környéke a magyar
államalapítás korában.²⁴

A megyei lapban és a helyi újságokban ebben az időszakban is rendszeresen jelen-
tek meg programajánlataink, illetve beszámolók a lezajlott rendezvényekről.²⁵

²² Ezt követően a budapesti előadó hóvihár miatti késése szükségessé tette, hogy Gömöri János rövid, rögtönzött bevezető előadást
tartson a soproni Árpád-kori ispáni várról.

²³ SSz. 54. (2000) 310–342.

²⁴ SSz. 54. (2000) 349–372.

Társaságunk titkára videokazettára rögzítette az év legfontosabb eseményeit. Több helyen bemutattuk a „Borostyánkő út” CD-ROM-ot.²⁶ A Bécs melletti Klosterneuburgban előadást tartottunk Scarbantiáról a római kontinuitás témakörében rendezett konferencián,²⁷ illetve a római kori műemlékek turisztikai hasznosítása tárgyában áptoltuk a nemzetközi kapcsolatokat.²⁸ A városunkba irányuló kultur-turizmus szempontjából fontos, hogy Sopron régészeti lelőhelyeinek, kiemelkedő leleteinek ismerete az egyetemi oktatásban is helyet kap.²⁹

2001:

Az Országgyűlés Társadalmi Szervezetek Bizottsága az előző évekhez hasonlóan újra jelentős összeggel, 180 ezer forinttal járult hozzá Társaságunk működési feltételeinek biztosításához. Sopron Megyei Jogú Város különböző pályázati kereteiből támogatta céljaink megvalósítását. Az APEH az adózó polgárok 1%-os felajánlásaiból 49 ezer forintot utalt át a Scarbantia Társaságnak. Így egyebek mellett 108.640 forintot költhettünk az „Avar kori és Árpád-kori vaskohászat Pannoniában” c. könyv nyomdai munkálataira, mivel a kiadvány jelentős hányada soproni, ill. Sopron környéki lelőhelyek ismertetését adja. Bővíthettük a multimédiás nemzetközi kultur-turisztikai CD-ROM (Borostyánkő út) továbbfejlesztéséhez szükséges műszerparkunkat egy szkener (40.000 Ft.) vásárlásával. További kiadásokat jelentettek az előadások és a milleniumi régészeti vetélkedő szervezése.

Mivel a Scarbantia Szabadegyetem előadásai 2000-ben telt ház, 60–80 hallgató előtt hangzottak el, felmerült az igény az előadássorozat folytatására 2001-ben is. Így tagjaink és vendégeink ismét havi rendszerességgel találkozhattak a meghívott előadókkal:

Január 22. *Vass Erika*, néprajzkutató (Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd): A búcsújárás történeti és néprajzi vonatkozásai.

Február 22. *Dr. Ferencz Csaba* professzor (Műszaki Egyetem, Budapest): A Magyar Szent Korona mérnöki vizsgálatának eredményei.

Március 8. *Dr. Tóth Endre*, régész (Magyar Nemzeti Múzeum, Központi Régészeti Könyvtár osztályvezetője): Szent István koronázása és az uralkodói jelvények.

²⁵ Kisalföld: I. 20, 21, 24, II. 10., 12., III. 1., 9., 20., III. 30. IV. 5., 8., 20., 28., V. 2., VI. 1., 8., 17., 30, VII. 7., IX. 28., IX. 29., X. 11., X. 17., XI. 7., Nyugati Kapu: III. 31., Soproni Programajánló: IV. 16., IX. 28., X.,

²⁶ Sopron svájci testvérvárosa, Roschach küldöttsége előtt 2000. áprilisában. Bemutattuk a CD-ROM-ot Budapesten a Közgazdaságtudományi Egyetemen szervezett nemzetközi kultur-turisztikai konferencián, továbbá Szombathelyen a burgenlandi és nyugat-magyarországi közös Borostyánkő-út projekt megbeszélésén. Sz. 54. (2000) 343.

²⁷ János Gömöri: Von Scarbantia zu Sopron. Die Frage der Kontinuität. In: Zwischen Römersiedlung und mittelalterlicher Stadt. Archäologische Aspekte zur Kontinuitätsfrage. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 17/2000. 223–231.

²⁸ Az ausztriai Carnuntumban (Petronellben, Dr. Petra Buhuslaval, a Carnuntumi Régészeti Park igazgatójával), Eisenstadtban (Kismartonban, Dr. Karl Kaus tartományi régésszel) és a Borostyánkő út vonalán több községben voltak kultur-turisztikai témájú megbeszéléseink. Horvát kutatókkal (Vjekoslav Martinko, direktor, Four Seasons, Zágráb) felvettük a kapcsolatot és tudományos anyagot cseréltünk a római kori műemlékek közös idegenforgalmi hasznosítása témájában.

²⁹ 2000-ben müncheni, freiburgi, hamburgi, bécsi, valamint budapesti egyetemi szakcsoportok kértek szakvezetéseket a római kori Scarbantia maradványainak, Sopron városfalainak, illetve a várhegyi (burgstalli) sáncoknak és halomsíroknak a megtekintésére.

Április 19. *Dr. Erdélyi István*, régész (egyetemi tanár): Régészeti és néprajzi kutatások Mongóliában.

Május 17. *T. Németh Gabriella*, régész (Matrica Múzeum, Százhalombatta): Rekonstrukciók a százhalombattai régészeti parkban.

Május–szeptember. Millenniumi vetélkedő a régészeti kiállításban, jutalom három személynek: a passzai „Bajor-magyar millenniumi kiállítás” megtekintése.

Szeptember 27. *Tóth Imre*, történész (Soproni Múzeum): A nyugat-magyarországi kérdés és a soproni népszavazás utóélete. Az előadás után a vetélkedő sorsolásának eredményhirdetése.³⁰

Október 13. Autóbusz kirándulás Passauba. A Bajor–magyar millenniumi kiállítás³¹ megtekintése.

December 8. Régészeti séta az újabb soproni ásatások megtekintésére. 1. Középkori kút, Fő tér; 2. Helyreállított városfalszakasz a Rövid-árokban; 3. IV. századi bástya a Színház u. 3. pincéjében. 4. Későrómai temető feltárása a Hátulsó utcában. Vezető régészek: 1–3. *Gömöri János*, 4. *Gabrieli Gabriella*.

December 13. *Mag. Hannes Herditsch*, régész (Burgenländisches Landesmuseum, Eisenstadt/Kismarton): Árpád-kori leletek Burgenland területéről (Arpadenzeitliche Funde aus dem Burgenland). A vetítettképes előadás (fordítással) főleg a közép-burgenlandi vaskohó-ásatásokat ismertette, különös tekintettel az előadó Alsópulya/Unterpullendorf melletti feltárásaira, ahol az erdőben régi vasérc-bánya-gödrök is találhatóak.

Örvedetes, hogy az előadások hallgatói között mind nagyobb számban tűnnek fel jegyzetelő diákok is. Minden előadást hozzászólások, kérdések sora követ. Reménykedhetünk tehát, hogy lesznek, akik a jövőt a múlt ismeretében építik tovább. Ha szerény mértékben is, de hozzájárulhat Társaságunk a műemlékeket értők, becsülők és védők utánpótlásához.

³⁰ A régészeti kiállításban (a kérdőív alapján) helyesen azonosították a fertőendrédai korai vaskori kocsiurnát, a Bacchus kísérőjét ábrázoló scarbantiai terra sigillata domborművet és egy szakonyi honfoglalás kori lószerszámveretet: *Kolozsvári Dávid* nyírbátori, *Vass Gábor* és *Varga Péter* soproni középiskolai diákok, akik a Scarbantia Társaság költségén vehettek részt a passzai autóbusz-kiránduláson.

³¹ A passzai Oberhausmuseumban 2001. május 8. – okt. 28. volt látható a kiállítás, amelyet ezután Budapesten, a Magyar Nemzeti Múzeumban mutattak be. Katalóg zur Bayerischen Landesausstellung. Regensburg. 2001. Bayern–Ungarn. Tausend Jahre. Bajorország és Magyarország 1000 éve. (Herausgegeben von Wolfgang Jahn.) Haus der Bayerischen Geschichte. Veröffentlichungen zur Bayerischen Geschichte und Kultur 43/2001. 61–62. egy Sopronból kölcsönzött leletről, a Cundpald kehelyről.; N(agy) M(árta): Most érdemes Passauba menni. Kisalföld. 2001. június 20., 6.

A Soproni Szemle 56. évfolyamának 1. számában megjelent rövid írásom, legnagyobb örömmre, felkeltette Frank Norbert érdeklődését.¹ Most az ő válaszára szeretnék reagálni. Bár itt és most a dolog természeténél fogva arról lesz szó amiben nem értünk egyet, Frank Norberthez hasonlóan én is szeretném hangsúlyozni, hogy a dolgok döntő többségében egy véleményen vagyok vitapartneremmel. Mindketten hasonló témán dolgozunk, hasonló szemlélettel és talán módszertannal is. Az eltérések inkább az „iskoláztatásunkból” adódnak: más az, ha az ember történészekről és ökológusoktól tanul természetismeretet mint az, ha erdészekről történelmet. A mostanihoz hasonló véleménycserék kiváló alkalmat nyújtanak arra, hogy megismerjük, megértsük és elfogadjuk a másik fél álláspontját.

Lássuk tehát a konkrétumokat, először egy apróságot. Frank Norbert azt írja, hogy dolgozatom egy része „Majer Antal történetökológiai vizsgálatának kritikai elemzése.” Bár ez megtisztelő, szeretném elhárítani magamtól. Majer könyvének csak néhány önkényesen kiragadott hibájára mutattam rá, magát a művet nem elemeztem kritikailag. Távol álljon tőlem, hogy egy könyvet ennyi alapján ítéljek meg.

A fenténél fontosabb kérdés az, ami tulajdonképpen Frank Norbertet is írásra készítette: „miként értelmezik az erdészek az erdőt”. Kissé valóban sarkosan fogalmaztam, amikor azt írtam, hogy „az erdészek inkább a gazdasági szempontokat veszik figyelembe, és az erdőket alapvetően csak a fák közösségeként értelmezik.” Amit Frank Norbert a mondat első feléről ír, mármint hogy a kutatások eddig is sokkal szerteágazóbbak voltak, az teljesen jogos kritika. A második felet illetően már fenntartásaim vannak. Az általa idézett Morozov és Roth félig-meddig nekem adnak igazat. Az előbbi szerint az erdő a „fás növények életközössége,” az utóbbinál az erdőbe a cserjék csak „esetleg” tartoznak bele. Frank saját definíciója ezektől lényegesen eltér, és olyan módon határozza meg az erdőt, amivel jómagam is egyetértek. Egy mozzanatra szeretném itt felhívni a figyelmet (vállalva annak veszélyét, hogy szörszálhasogatónak fogok tűnni.) Saját meghatározását Frank Norbert úgy vezeti be, hogy az „szélesebb értelemben” beszél az erdőkről. Szerintem mindannyian egyetértünk abban, hogy nincs szélesebben vagy szűkebben értelmezett erdő. Az erdő az, ami: a probléma inkább az, hogy az egyes ember ritkán képes arra, hogy ezt a bonyolult egészet átlássa. Ez mindazonáltal nem mentesít bennünket az alól a kötelesség alól, hogy megpróbáljuk növényt, állatot, klímát, történelmet és a többi mind egységben megérteni. Az eltérés a Morozov- és Roth-féle erdő-definíciók és Frank Norbert meghatározása között szerintem annak az ökológusok és történeti ökológusok körében örömmel fogadott szemlé-

¹ Szabó Péter: Történeti források és a természettudomány. SSz 56 (2002) 59–65. Frank Norbert: Történeti források és a természettudomány, avagy miként értelmezik az erdészek az erdőt. SSz 56 (2002) 290–292.

letváltásnak a következménye, amely napjainkban tapasztalható az erdészek körében szerte a világon.

Éppen az összetett látásmód az, amit az erdészettörténeti irodalom nagy részéből hiányolok. Ezért olvastam nagy érdeklődéssel amit Frank Norbert a Dudlesz-erdőn végzett kutatásáról írt. A Soproni Szemle olvasóinak talán nem tűnik fel, de aki ebben a tudományágban mozog, az pontosan tudja, hogy ha valaki a 16/A erdőrezslet kinézetét levéltári forrásokkal köti össze, és teszi mindezt egy történész számára is elfogadható módon (már ami a forráskritikát illeti.) az olyasmit hoz létre, amire ebben az országban nagyon kevés példa van. Ahogyan az időben hátrafelé haladunk, egyre kevesebb, le egészen a középkorig, ahonnan meg éppenséggel semmi. Sajnos még nem tudtam elolvasni Frank Norbert disszertációját, de amennyire az „előzetesből” meg tudom ítélni, nagyon fontos és értékes munkával állunk szemben, különösen módszertani szempontból.

Frank Norbert következő megjegyzése szintén érzékeny pontra tapintott rá. Azt írja, nem teljesen igaz, hogy minden fa újrano, ha kivágják: „A terminus technikusoknál maradván a fák sarjadanak, amely történhet többek között gyökérről, tuskóról, gyökfőről.” Ezzel én is egyetértek, és azzal is, hogy „számos faj esetében az sem mindegy, hogy mely korban történik a faegyed kivágása”. Azzal azonban már nem, hogy „többszöri sarjztatás következtében a sarjzadóképesség jelentősen csökken, ezáltal a faállományok magassági és átmérő dimenziói is csökkennek”, és azzal sem, hogy „a kor függvényében csökken a sarjzadóképesség.” Itt, az előzőkhöz hasonlóan, a felszínen egyszerű kérdés alatt súlyos problémák húzódnak meg. Nyugat-Európában több évtizede kutatják az erdők és az erdőgazdálkodás középkori és kora-újkorai történetét.² A részletektől eltekintve azt emelném ki, hogy a Frank Norbert által említett sarjzadás a modern erdészet térhódítása előtt központi fontosságú volt az erdőgazdálkodásban. Ennek a nyomai, az újabb és újabb sarjztatás következtében hatalmasra nőtt tuskók (létezik olyan, amelyiknek 6 méter az átmérője!) Európa szinte valamennyi régi erdejében megtalálhatók Spanyolországtól Magyarorszáig, Svédországtól Krétáig. Angliában van olyan erdő, ahol a folyamatos sarjztatást dokumentálni lehet körülbelül 1250-ig visszamenőleg mind a meglévő tuskókkal, mind történeti forrásokkal. Magyarul ezekben az erdőkben legalább 750 éve folyik erdőgazdálkodás anélkül, hogy valaki valaha egyetlen fát is elültetett volna. A többszáz éves tuskók a mai napig remekül működnek, sarjzadóképességük mit sem csökkent.

² A teljesség igénye nélkül: Oliver Rackham: *Ancient Woodland: its History, Vegetation and Uses in England*. London, 1980. Oliver Rackham: *Trees and Woodland in the British Landscape*. Revised edition. London, 1990. Forges et forêts: recherches sur la consommation proto-industrielle de bois. Szerk.: Denis Woronoff. Paris, 1990. George Peterken: *Natural Woodland: Ecology and Conservation in Northern Temperate Regions*. Cambridge, 1996. Joachim Radkau: *Wood and Forestry in German History: In Quest of an Environmental Approach*. *Environment and History* 2 (1996) 63-76. *The Ecological History of European Forests*. Szerk.: Keith J. Kirby és Charles Watkins. New York, 1998. F. W. M. Vera: *Grazing Ecology and Forest History*. New York, 2000.

A modern erdőgazdálkodás teljesen más módszerekre alapozva működik. Ennek számos oka van, és ezek tisztázása nem e rövid írás célja.³ Talán legfontosabb okként azért megemlítem, hogy a modernitás és azt ezt megelőző korok alapvetően más célra használták az erdőt. Manapság főleg szálfát akarunk belőle nyerni, míg régebben a tűzifa volt a fontosabb. Sarjából nem lesz jó villanyoszlop, de szálfából is csak sok felesleges munka után lesz tűzifa. Az erdészettörténeti irodalom lineárisan szemléli saját tárgya fejlődését, így a sarjzatítás „primitív” erdőgazdálkodásnak minősül a mai „fejlettebb” formákhoz képest.⁴ Ritka az az eset, amikor a sarjzatítás koherens rendszerként kerül bemutatásra, nem pedig úgy, mint a tudatlanság korának rendszertelen és erdőpusztító gyakorlata. (Éppen Frank Norbert volt az egyébként, akitől egy igen érdekes előadást hallottam a Sopron környéki sarjerdőkben a kora-újkorban alkalmazott 20–40 éves vágásfordulókról.⁵) Mindez azért fontos, mert véleményem szerint a mai Magyarországon alig van természetesnek nevezhető erdő amelyet története folyamán ne kezeltek volna sarjzatítással hosszabb-rövidebb ideig. Az Alföldi erdőssztyepek esetében például „a természeteshez legközelebbi állapotúnak tartott erdőállományok is kizárólag vagy csaknem kizárólag sarj eredetűek”.⁶ Ennek következtében a sarjzatítás (a középerdő, ahogyan a 19. században nevezték a sarjerdő és szálfák kombinációját) önálló és értelmes rendszerként való elfogadása nélkül lehetetlen megérteni a legtöbb magyar erdő történetét.

Megjegyzéseinek végén Frank Norbert azt írta, nincs igazam abban, hogy a történeti módszertan elsajátítása könnyebb, mint a természettudományoké, hiszen részéről a dolog pont fordítva áll. Gondolom ebből mindketten ugyanazt a következtetést vontuk le: mindenkinek az a nehéz, amit nem ismer, de tulajdonképpen semmi sem nehéz annyira, hogy némi gyakorlat után megoldhatónak ne tűnne. Remélem közöttünk, valamint a téma iránti érdeklődő bármely szakember között még sok, ehhez hasonló párbeszéd fog kibontakozni, amelyek eredményeképpen kicsit közelebb kerülhetünk az erdők történetének és természetének megértéséhez. Köszönöm Frank Norbertnek és a Soproni Szemle szerkesztőségének azt, hogy erre lehetőséget kaptam.

³ Tulajdonképpen még senki sem foglalkozott a kérdéssel kellő alaposítással.

⁴ L. például Csöre Pál: A magyar erdőgazdálkodás története. Középkor. Budapest, 1980. 227. „A középkort általában még a tervszerűtlen erdőgazdálkodás jellemezte. Ezt kell megállapítanunk a XV. századról is, bár ebben az évszázadban több olyan törekvés is megfigyelhető, amelyben már az észszerű gazdálkodás gondolata rejlik.” Magyarul Csöre azt gondolta, hogy a teljes magyar középkorban mindenki össze-vissza vágta a fákat.

⁵ Frank Norbert: Az elmúlt századok erdőkielésének és erdőhasználatának hatásai az erdők jelenlegi állapotára. Előadás a Magyarország sokszínű erdeiről sokszínűen című konferencian. 2000. december 13, Budapest.

⁶ Alföldi erdőssztyepp maradványok Magyarországon. Szerk. Molnár Zsolt és Kun András. Budapest, 2000. WWF füzetek 15. 24. o.

SOPRONI ARCOK

SEDLMAYR JÁNOS

Szakál Ernő szobrászművész,
Sopron Európa-díjas műemlékvédője
(1913–2002)

Szakál Ernő szobrászművész Sopron kiemelkedő személyisége, Magyarország újkori műemlékvédelmének európai nagysága. Életútja közismert, szellemét mégis nehezen lehet felidézni, mert munkássága igen sokrétű, jelleme pedig példamutató. A műemlékes szakma fél évszázadig rá figyelt, kereste segítségét, tanácsaiból élt.

Szakál Ernő 1913-ban Sopronban született és itt végezte alsó és középiskoláit. Néhány évig kőfaragó szakmát tanult a Mechle-féle soproni cégnél, 1927-től 1933-ig. Innen az Iparművészeti Iskolára került. Hat évi felsőfokú tanulmányok után ösztöndíjasként Rómában a Magyar Akadémián folytatta, ahol végleg kibontakozott szobrászművészeti egyénisége. Előtte azonban már több jelentős műve készült el, mint például a nagyobb méretű Liszt Ferenc-dombormű, amelyet a Soproni Zeneegylet falán 1936-ban lepleztek le. A zárt keretben elhelyezett Europa-hírű zseni alakját a fiatal szobrász átszellemült arccal és mozgással, művészi erővel örökítette meg. E munkáját Sopron több újabb megbízással honorálta, amelynek Szakál Ernő mindig becsülettel, teljes odaadással tett eleget.

Rómában eltöltött egy éve ugyan rövid volt, de mégis életre szólóan meghatározó. Itáliában tanulmányozhatta az antik, a reneszánsz és barokk építészet, illetve szobrászat csúcsteljesítményét. Közvetlenül megismerhette a művészet legnagyobb alkotásait és alkotóit, Michelangelót, Albertit, Berninit, Borrominit. Megismerte ott jövődő feleségét, legértékesebb támaszát is.

Rómában kibontakozott művészetét több alkotás is bizonyítja, mint a biblikus témájú „Tékozló fiú” és a „Szent Kristóf”. Tudomásunk van több otthagyt alkotásáról is, amelyeket később már nem lehetett megtalálni. Vallásos ihletettség és biztos szobrászi készség nyilvánul meg Schármár Károly síremlékének Piétáján (1942), Szent Teréz álló figurájában (1943), valamint Lackner Kristóf domborművén (1943). Pusztai László művészettörténész – aki Szakál Ernő szobrászi tevékenységét méltatta – a Lackner domborműben a művész Sopron iránti elkötelezettségét, a városhoz való hűségét, a „gyökeret” is kimutatta.

Ismerősöktől hallottam, hogy a fiatal Szakál Ernőben sokan egy második Michelangelót láttak kibontakozni. Ez a vélemény a második világháború előtti időből származik, amikor elsősorban a művész szobrászi tehetségét, kiforrott plasztikai készségét, alkotó erejét bámulták. Ekkor már több önálló szoborművel, grafikával, valamint jó néhány kisplasztikával gazdagította a magyar képzőművészet huszadik századi termését.

Sopron, egykori ferences kolostor káptalanterme (un. Moritz-kápolna), amelynek kiszabadítása és visszaállítása nagy szakértelmet kívánt. Helyreállítás utáni kép (1949-50).

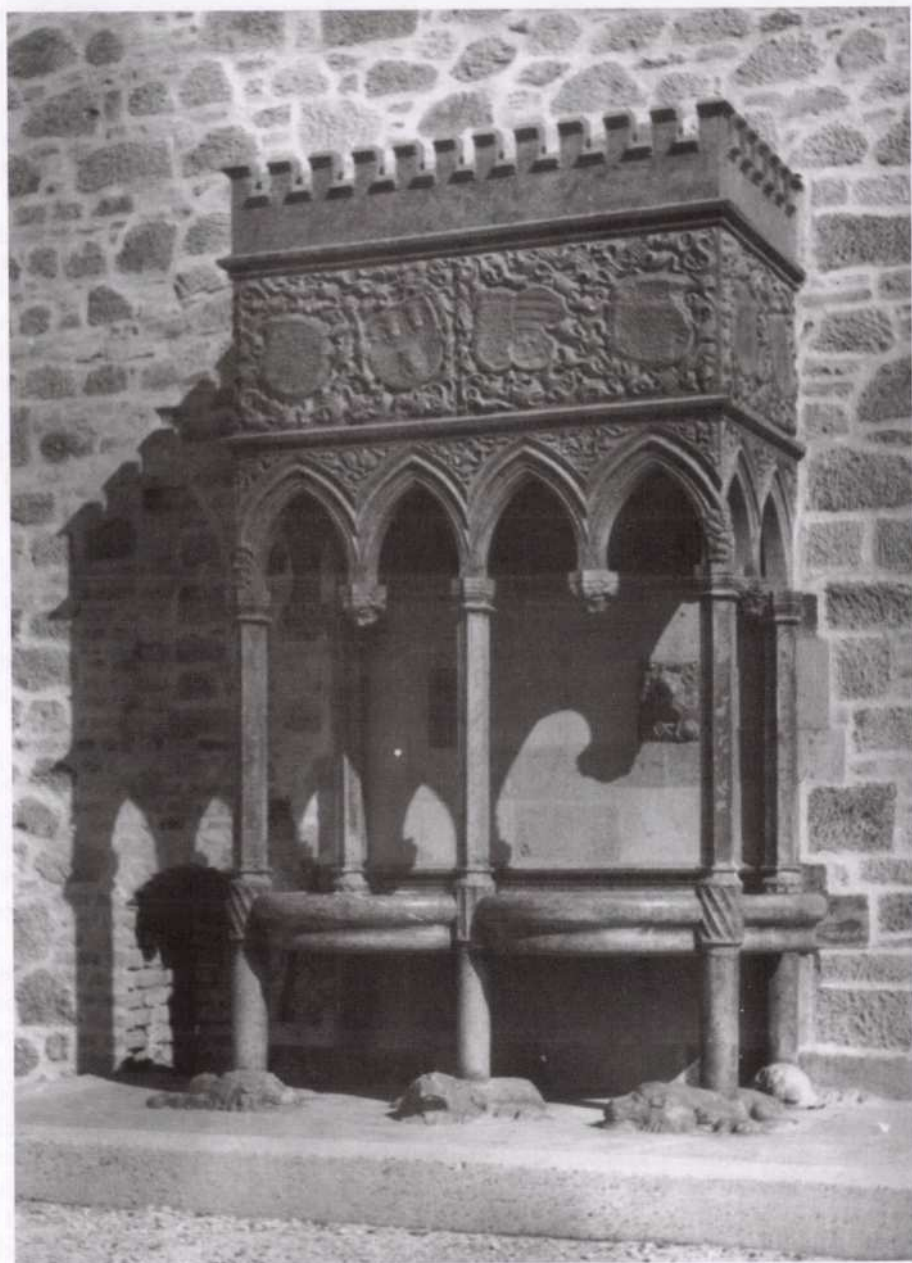
A háborús pusztítás, a műemlékek megmentése, valamint az elfedett értékek felszínre kerülése hamarosan másféle feladatot is rótt rá. Kezdetben csak szülővárosában, Sopronban, később azonban egész Magyarország sok-sok műemlékének helyreállításában vett részt. Mindez a fiatal és addig önállóan dolgozó szobrászművésznek látzólag újat jelentett, de ez talán még inkább rászabott feladat volt, amelyben nemcsak művészi képességét, hanem technikai ismereteit, geometriai képzettségét, valamint emberi értékeit együttesen érvényesíthette.

Sopron háborús sérüléseinek mielőbbi megszüntetéséhez kapcsolódnak Szakál Ernő első műemlék-helyreállítási feladatai: az Orsolya templom kőfaragványainak restaurálása (1946), továbbá a Szent György templom stukkódíszzeinek rögzítése és pótlása (1947–1948). A negyvenes évek utáni mostoha lehetőségek közepette egyedülálló teljesítmény volt a Szent György templom belső terének restaurálása, amelyben 1944-ben több akna robbant. A falakról és boltozatról levált stukkók kiegészítése önmagában is újszerű feladat volt, hiszen egy feledésbe merült technika felújítását követelte. Még inkább elcsodálkozhatunk azon, hogy a lógó stukkókat helyben megtartva, a felette lévő sérült téglaboltozatot újralfalaztatta, amelyhez a plasztikát rögzíthette. Mindezt az előkerült középkori részletek bemutatásával ötvözte, amely már a későbbi helyreállítási elveinknek felelt meg.

Sopronbánfalván ő tervezte a Mária-Magdolna templomocska belső helyreállítását (1948). Ez a munka már ugyanolyan elvek szerint és ugyanolyan módon történt, mint ahogyan a falusi templomok esetében később mindenhol eljártunk: régészeti feltárással, falkutatással, a helyreállítást megelőző felméréssel, részletrajzokkal ellátott kiviteli tervekkel. Az említett munka és a soproni káptalanterem belső helyreállítása (1949–1950) a Velencei Kartát tizenöt évvel(!) előzték meg.

Az ötvenes években Szakál Ernőt jó néhány újonnan induló munkával bízták meg, amelyek teljesítése műemléki szervezet és anyagiak hiányában különösen nehéz volt. Visegrádon a díszudvar kőfaragványait állította össze (1952), Bélapátfalván a ciszterci templom belső terét restaurálta (1953–1954), Siklós várában a kápolna boltozatának és ablakainak helyreállítását végezte (1955), Nagyvázsonyban a lakótorony (1955), Sopronhorpácson a hét pillérpáros román kapuzat bemutatásán dolgozott (1956–1957).

Szakál Ernő munkásságához tartozik Sopronban az Új u. 16. alatti gótikus ház ablakműveinek visszaállítása és kőrészleteinek kiegészítése. Az épület középkori elemei bombatámadás következtében kerültek elő, de a helyreállítást már szisztematikus kutatás előzte meg. Ezt a kutatási módszert azután sok helyütt Szakál Ernő irányításával alkalmaztunk. E vizsgálatokból ki kell emelnem a sopronbánfalvi Karmelita templom kutatását (1956) és a szentély boltozatának helyreállítását, valamint a déli oldal ablakműveinek kisserkesztését, illetve kifaragását. (A műveket ma a kolostor padlásterében tárolják.) Emellett rendkívül jelentős a soproni Fabricius-ház nagyterme négy–négy külső és belső ablakának kutatása és visszaállítása (1960–1961). A parléri művek töredékei az ablaknyílások befalazásából kerültek elő, amelynek hiteles összeállítása és szükséges kiegészítése is Szakál Ernő, illetve az általa vezetett soproni kőszobrászati csoport munkáját dicsérik, akárcsak az Új u. 11. számú lakóházban előkerült középkori zsinagoga kő részleteinek restaurálása. (1958–1959).

Visegrád, volt Királyi Palota oroszlános falikútja.
Töredékekből visszaszerkesztett rekonstrukcióját, valamint vörösmárvány másolatát
Szakál Ernő és a soproni szobrászati csoportja készítette.

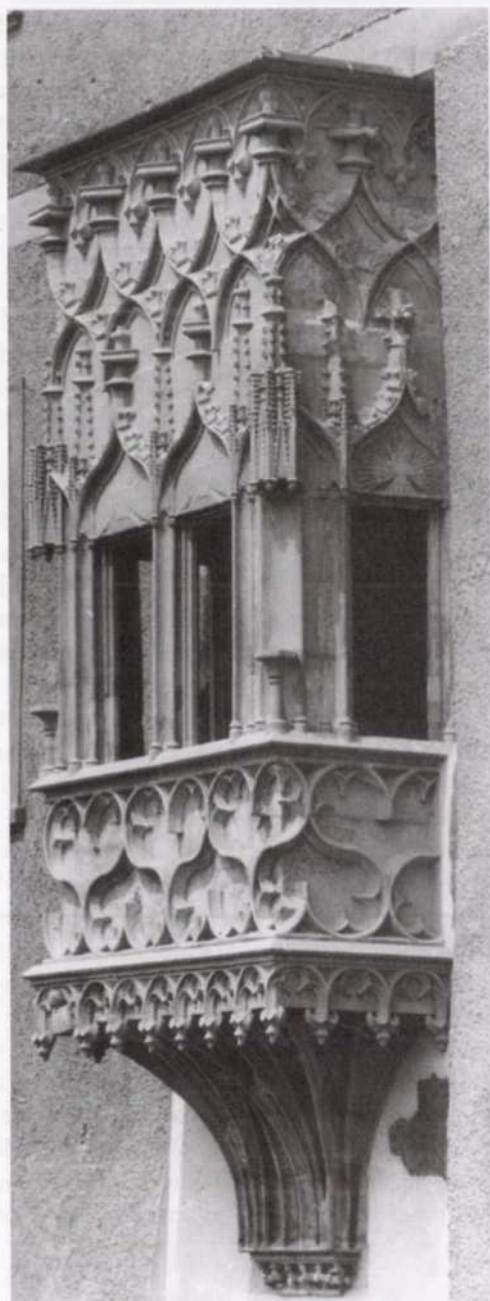
Az 1950-es évek talán legjelentősebb kőrestaurálási feladata a visegrádi palota oroszlános kútjának rekonstrukciója és vörösmárvány másolatának elkészítése (1956–1959), majd ugyanott további középkori kútépítményeknek az összeállítása volt. Ezeknek tudományos feldolgozása és megvalósítása nemcsak Szakál Ernőnek, hanem a felállított új intézménynek, az Országos Műemléki Felügyelőségnek is nemzetközi elismerést hozott

A hatvanas években elkészült munkái közül mindenekelőtt ki kell emelnünk a visegrádi palota Anjou kútházának rekonstrukcióját és a lakótorony földszintjén történt felállítását, amellyel 1960 és 1964 között foglalkozott. A díszudvar árkádjához támaszkodó, illetve abból előugró kútház több ezer töredékből állt össze. A kútház gótikus architektúrájának visszaállítása támadhatatlan. Érdemes felfigyelnünk egy-egy hiányzó részletének formai pótlására is, amelyek sematikus formákkal leegyszerűsítettek, ahogy azt azután más helyen is hasonlóan tettük – például Vértesszentkereszten.

A sorban ide tartozik a visegrádi Anjou-kori falikút rekonstrukciója, amelyet a Magyar Nemzeti Múzeum egyik emeleti folyosóján állított fel (1962–1966). Ez a falikút rokon az előbbivel, pedig formavilága és gótikus architektúrájának szerkesztőhálója lényegesen különbözik attól. Ezzel azt is bizonyította, hogy a készítők a feladathoz illeszkedő szerkesztési rendszert alkalmaztak, amelyet nem könnyű megtalálni.

A rekonstruált emlékek vizsgálata során ugyanis egyértelmű építészeti megoldásokra derült fény: Szakál Ernő kimutatta az ókori és a középkori alkotások megvalósításának módszerét, a geometria alkalmazásának mikéntjét, illetve nélkülözhetetlenségét. Rögzítette azonban azt is, hogy a szerkesztőháló önmagában nem tervezési módszer, főként nem idea, hanem elsősorban kiviteli, megvalósítási eszköz. Vagyis az épületek és egyéb alkotások szükséges velejárója, amellyel egy mű számtani adatok nélkül – kottázás és méretek nélkül – praktikusán megvalósítható. Sokan előtte a szerkesztést önálló, ötletet pótló tervezési módszernek vélték, holott az csak segéd-eszköz, mankó volt, az egyiptomiaktól kezdve a múlt század közepéig. (Megmaradt a kőfaragó és ácsmunkáknál, ahogyan azt Szakál Ernő hangoztatta!)

Módszert és megoldást talált Szakál Ernő a kiemelkedő tudással épült Vértesszentkereszt alaprajzának kitűzéséhez is. Kimutatta, hogy a templom határfalai a szentély felé összetartanak, ráadásul a belső pillérek tengelytávolsága kelet felé arányosan csökken. Ez pedig nem jelenthet mást, mint azt, hogy 1200 körül Magyarországon is alkalmazták „perspektivikus” hatásfokozást, pedig az említett módon ezt csak sok többletmunkával lehetett elérni (pl. a boltozatok és a félkupolák építésekor). Minderről természetesen a hazai és külföldi szakirodalom 1970-ig semmit sem tudott, e felfedezést is Szakál Ernőnek tulajdoníthatjuk. (A barokk építészetben mindez per se köztudott.)

Siklós, későközépkori zárterkély.
A faragványok alapján visszaserkesztett műrészletet egykori helyén állították fel (1964-71).

A visegrádi kútépítmények restaurálásához hasonlít a siklósi vár későgótikus zárt-erkélyének visszaállítása. Az erkélyhez lefaragott *in situ* felületek, valamint sok apró töredék állt rendelkezésre, amelyekből Szakál Ernő hiteles, mindenki által elfogadott rekonstrukciót tudott visszaállítani. A 15. század végi alkotás megfejlesztését még az is bonyolította, hogy az erkély mellvédjén és konzolszegélyén a motívumokat, a szívformájú egybeolvadt halhólyagokat, illetve az alsó ívsor karéjait nem szimmetrikusan osztották ki. Erre mások bizonyára nem gondoltak volna.

Szakál Ernő keze alól került ki számos barokk szobormű restaurálása is, mint amilyen a győri Szt. Mihály, a veszprémi Szentháromság, a hatvani Szt. Sebestyén, a sümegi Szt. Flórián, a győri Frigyláda, a gödöllői Kálvária és Nep. Szt. János, a tatai Mária, valamint a mosonmagyaróvári Nep. Szt. János szobor helyreállítása. Ezek mindig más és más formai és technikai megoldást kívántak, hiszen az emlékek kőanyaga, veszélyeztetettsége, a pusztulás mértéke rendkívül különböző volt. E feladat azonban ugyanolyan érzékenységet és szemléletet követel: csak a szükséges kiegészítést, a műalkotás változatlan továbbélését, a tartós védelmet.

Különböző munkái sorában kiemelten kell említenünk a felállított kőtárat, pontosabban kőkiállításokat is. Ilyen volt az OMF előtti időkben a pécsi Székesegyház kőtára, amelyben számos összetartozó faragványt, valamint a Népoltár boltozatát állította fel 1951-ben. A kis alapterületen tető alá került kőtár helyett és annak kibővített helyén új elrendezésben, jóval nagyobb apparátussal készül ma a dómkőtár, illetve kiállítás, amelyhez nyilván nagy segítséget jelent az ötven évvel ezelőtti bemutatás is.

Jelentős kőtárat állított fel Szakál Ernő Szombathelyen, ahol a múzeum alagsorában többek között a Ják apátsági templomából kibontott faragványokat rendezte és helyezte el, 1956-ban. Ezt az anyagot később a kőszegi Nagybástyában mutatták be, ma pedig már Jákon az Apáti ház padlásterében várja újbóli elhelyezését.

Igen jelentős a soproni Fabricius-ház pinceterében felállított római kőtár, amelynek anyaga a múzeum alagsorából került át. A kőkiállítás új helyén 1962-ben nyílt meg, közvetlenül az épület hátsó szárnyának helyreállítása után. Az itt látható köemlékekből különösen fontos a három római istenség, Jupiter, Juno és Minerva ülő szobrainak összeállítása, amelyek egykor a soproni városháza déli szárnya alá eső római kori szentélyben álltak. A szobrok rekonstrukciós értékét növeli, hogy a töredékeket korábban négy szobor maradványának tartották, ezeket Szakál Ernő a felállított háromban helyezte el. Külön figyelmet érdemel a szobrok tömszerű kiegészítése is. Ezek az alátámasztások a felállításához nélkülözhetetlenek, az alkotások megjelenését azonban nem zavarják, sőt inkább megértését segítik.

Kőkiállításai sorában a Budapesti Történeti Múzeumban megvalósult bemutatás a legjelentősebb, amelyet 1974–1976 között készített. A restaurált, illetve bemutatott un. „budai szoborlelet” a királyi palota előtti ásatás területén került elő, és sokan még ma is vitatják a szobrok egykori funkcióját, elhelyezését. E 14. század végi – 15. század eleji gótikus szobrok már önmagukban is bizonyítják az egykor álló budai épületek és

egyéb művek kvalitását. A maradványok értékét a darabok türelmes összeválogatása emeli, amelyeknek tudományos feldolgozása, artisztikus bemutatása is Szakál Ernőt dicséri. Egyben szimbolikus értékű jelentést is hordoz, hiszen a munka egy senkihez nem hasonlítható műemlékes életmű egyik utolsó csúcsteljesítménye is volt.

Nagyméretű új szobrainak utolsó darabja viszont Sopronban a Szent Mihály temetőben áll. (Felállítva 1984-ben). A „Feltámadt Krisztus” kőbe faragva tér vissza közénk a földre, légiiesen és mégis szilárdan. A szobor szépen érzékelteti a művész belső énjét, vallásos és művészi lelkületét, amely minden tetteiben, írásában és munkáiban is megnyilvánult.

Szólnom kellene még több emlékművéről, új liturgikus térkialakításáról és új szoborműveiről. De még másról is: támogató segítségéről, tanácsairól, önzetlen javaslatairól, amelyekkel mindnyájunkat megajándékozott.

Szakál Ernő életművét csak vázlatosan tudtam megírni. Úgy vélem, hogy munkásságát egy kutató szakszerűbben, több adattal és művészetére vonatkozó elemzéssel párosíthatta volna. Engem azonban nemcsak a száraz adatok és nemcsak műveinek értékelése foglalkoztatott, hanem egyénisége, emberi nagysága. Nem volt véletlen, hogy hosszú ideig egy műteremházban élt-dolgozott Sopron két legjelentősebb művésze: felül soproni Horváth József festőművész, alul pedig a szobrász Szakál Ernő. Távolról nézve egyesek talán nem is fedezik fel összetartozásukat, pedig ugyanolyan kiváló emberi tulajdonságok vezették mindkettőjüket: nemes nagylelkűség, áhítatos szellemiség, erős, megalkuvást nem ismerő akarat, és szeretet.

A szobrászművész, restaurátor, valamint tanítómester Szakál Ernő, Isten akaratában megnyugodva, 2002. szeptember ötödikén hunyt el, 89 évesen. Ugyanazon életkorban, amilyent nagy elődje, Michelangelo is megért.

2001. november 19-én elhunyt Káspár Terézia, a hazai polgári mecénatúra jeles alakja, a soproni szoborpark életre hívója.

1909. december 16-án született Sopronban. Édesanyja német asszony, édesapja – a GySEV főmozdonyvezetője – magyar ember volt. Hatan voltak testvérek – három fiú, három leány –, Terézia szülei harmadik gyermekeként született. Az evangélikus elemi után az Orsolyitáknál tanult. Saját elmondása szerint itt tanulta meg a tízparancsolat erkölcsét, és itt szerette meg rajongásig a magyar klasszikusok, elsősorban Vörösmarty költészetét. A polgári után három évig járt a felső ipari iskolába. Remekül hímzett és horgolt (munkáival később díjat is nyert az egyik brüsszeli csipkekiállításon), de gerincbaja miatt nem alapozhatta jövőjét káprázatos kézügyességére. Házitanítóként kereste meg a kenyerét, tíz évig oktatta német nyelvre a soproni polgárcsaládok gyermekeit. Időközben elvégezte az ápolónői tanfolyamot, s mint egészségügyi nővér – polgári alkalmazottként – a hadapródiskolához került. Az egészségügyi pályához további élete során is hű maradt. 1945-től 1956-ig a soproni kórház gyermekosztályán ápolta kis betegeit, 1956-tól 1975-ig – nyugdíjba vonulásáig –, a Vasöntöde üzemorvosa mellett dolgozott, mint asszisztens nővér.

Káspár Terézia nyugdíjas éveiben kezdte el áldozatos kultúrmisszióját szeretett szülővárosa javára. Elhatározta, hogy szobrot állít azoknak a költőknek, akiktől valaha a legtöbb szépet és jót tanulta – s közülük is elsőként Vörösmarty Mihálynak. A sorsfordító pillanatra később így emlékezett vissza egy 1997-ben adott interjúbán: „A rendszerváltozás idején végiggondoltam az életemet. Rájöttem, sokkal tartozom a városnak, a hazának, de leginkább Vörösmartynak, aki szinte meghatározta az életemet. Bementem a bankba, és megtakarított pénzből kivettem százezer forintot.”

A szoboralapítvány megtétele után Káspár Teréz széleskörű, mondhatni országos gyűjtésbe kezdett. Buzgó fáradozása nem volt hiábavaló. 1990. október 23-án a Frankenburg út melletti parkban felavatták Sopron Vörösmarty-szobrát, Somogyi József Kossuth-díjas művész alkotását. Káspár Terézia az ünnepségen többek között ezt mondta: „Életem álma és vágya teljesült azzal, hogy szeretett szülővárosomban (...) a Szózat halhatatlan költője szobrot kapott. Most (...) átadom a szobrot Sopron lakosságának. Vigyázzanak rá! Legyen ez a szobor intelem itt, a nyugati végeken: Hazádnak rendületlenül / Légy híve, oh magyar...”

Öt évvel később, a Szózat költője után a Himnusz költője is szobrot kapott városunkban! Káspár Terézia újabb alapítványa, az önkormányzat hathatós segítségével és a közadakozás eredményeként Törley Mária Kölcsey-szobra 1995-től a Deák tér új ékesége lett. A Káspár nővérek ekkoriban adták el – holtig való bennlakással – Deák téri lakásukat, hogy a pénzből aztán új alakokkal népesíthessék be a szoborparkot, amit a városvezetés a Vörösmarty-szobor körül alakított ki. 1997 őszén ismét szoboravató

ünnepe volt a Frankenburg úti parkban. Október 26-án leplezték le Arany János és Tompa Mihály bronz mellszobrát, Baksa Soós Krisztina és Nagy Benedek alkotását. Mindkét szobrot Káspár Terézia állíttatta – a maga költségén.

Teréziának minden nemes vállalkozásában méltó segítőtársa volt húga, Hermina (Sopron, 1913.). Nővére hűséges „íródeákjaként” ő végezte a kiterjedt levelezőmunkát, s az ő áldozatkészségéből készült el a Kossuth-relief, valamint a „béke katonájá”-nak, Gyóni Géának a szobra a Deák téren. (Sz. Egyed Emma és Nagy Benedek alkotásai.)

A Káspár nővérek nem csak szobrokat állítottak, de hosszú éveken át intézményeket és alapítványokat is támogattak. Így pl. segítették az Ökumenikus Szeretetszolgálatot, az Erdélyi Kört, a Kölcsey Társaságot, a Máltai Szeretetszolgálatot és az öregek otthonát Gyenesdiáson. Támogatták többek között a Kárpátalja-, a Lakitelek-, a Kapi- és a Don-kanyar Alapítványt. Az ő adományaiknak is köszönhetően készült el a Deák Téren álló II. világháborús emlékmű, amely – vajon kinek jut eszébe? – az ő hősi halált halt két fivérük, Henrik és Árpád emlékét is őrzi. A testvérpár adakozó kedvét hirdeti továbbá Sopronban az evangélikus templom két ólomüveg-ablaka, a temető nyolc pihenőpadja, a ravatalozó drapériája, a temető előkertjében pedig a Luther Márton és az aradi tizenhárom emlékére állított két, művészi mementó.

1997. március 15-én a Káspár nővéreket „Pro Urbe Sopron” kitüntetésben részesítette a város önkormányzata, és ugyanezen év november 26-án a Városszépítő Egyesület közgyűlése dísztagokká választotta őket. 2000. decemberében, a millenniumi zászló átadási ünnepségén Terézia és Hermina voltak a zászlóanyák.

Meghatott szívvel és igaz tisztelettel emlékezünk Káspár Teréziára, akit 2001. november 26-án helyeztek örök nyugalomra az evangélikus temető ravatalozó kriptájában, és sok szeretettel kívánunk felépülést és jó egészséget a nagybeteg Káspár Herminának. Ők ketten a hazájukat odaadóan szerető, áldozatkész magyar nő, a reformkori „honleány” mai megtestesítői. Ahogy költőideáljuk, a szózatos szájú Vörösmarty írta: „Nőerény és női szépség’ /Angyalképei.”

Irodalom:

Molnár László: A Vörösmarty-szobor leleplezése, SSz. 1991/76-84.

Emlékmű a Himnusz szerzőjének, Kisalföld, 1994. május 30.

Módos Anikó: Az adakozó testvérpár, Kisalföld, 1994. augusztus 1.

Prob Urbe Sopron, Kisalföld, 1997. március 22.

Szobrot kapott Arany János és Tompa Mihály, Kisalföld, 1997. október 27.

Hajba Ferenc: Soproni mecénások szobrai, Népszabadság, 1997. november 15.

Káspár Terézia

SOPRONI KÖNYVESPOLC

GYULAI ÉVA

Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása I. Descriptio Comitatus Semproniensis I.

Sopron Város Történeti Forrásai (Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg) C/ sorozat, 2. kötet.

A latin szöveget gondozta és fordította: Déri Balázs, Földváry Miklós, Tóth Gergely. Szövegkritikai jegyzetek: Déri Balázs. Német fordítás: Tuza Csilla. Szerkesztette: Kincses Katalin Mária.

Sorozatszerkesztő: Szende Katalin

Kiadja: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron, 2001

Még 30-40 (vagy több?) év, és háromszáz esztendővel azután, hogy Bél Mátyás megálmodta, megkezdte és részben elvégezte az újkori Magyarország teljes geográfiai, történeti és politikai leírásának grandiózus munkáját, nagyrészt kéziratban maradt műve nyomtatásban is olvasható lesz. Az évtizedekkel ezelőtt – nem kis részben Wellmann Imre történetírói és forrásfeltáró munkásságának köszönhetően – megindult szövegkiadási hullám újabb és újabb „palackpostát” vet partra, s az ezekből kikerülő, változó minőségű lapokat kisimítva és gondolatban egymás mellé téve lassan újra összeáll Bél országleírása. A 18. századi közép-európai tudományosság meghatározó alakjának eredeti szándéka azonban megfordulni látszik, hiszen míg Bél projektuma a monográfia szándékával az egész felől közeledett a hatalmas újjászervezendő állam és ország felméréséhez, addig a recens kiadások a mű részeinek egymástól független publikálásával mintha ellentmondának az eredeti akaratnak. A kézirat nyomtatott kiadásait általában a városok és megyék szorgalmazzák, hogy az újkori város- és helytörténet kutatói végre hozzáférhessenek a korszak egyik legfontosabb történeti forrásához.

Így vállalta magára az utóbbi évek legnívósabb Bél-kiadását a Soproni Levéltár is, első kötetében a megye általános jellemzése mellett magának Sopronnak a leírását publikálva. Bár a közigazgatási beosztás mint rendezőelv alapján szerkesztett országleírás megyénként halad és így térképezi fel Magyarországot tájait Bél Mátyás művében, Sopron vármegye példája mutatja, hogy Bél corpusának éppen ez a legkevésbé maradandó szerkezeti kerete, hiszen a politika ugyancsak szétszabdalta a 18. század elején még szinte öröknek tetsző igazgatási határokat. Ezért üdvözölhető, hogy Sopron vármegye leírása is magyar és német nyelvű apparátussal jelenik meg, lehetővé téve, hogy az osztrák történeti kutatás is azonnal kézbe vehesse.

A fent idézett, majd' fél nyomdai oldalt kitevő – és a bibliográfusokat feltehetően próbára tevő – könyvészeti adatsorból is kitűnik, hogy a szöveget gondozó team mellett külön szerkesztő és sorozatszerkesztő bábáskodott a kötet elkészülte felett. A munka dandárját azonban – dacára annak, hogy nevük szinte elvész a belső címlap hátoldalán közölt oldalnyi impresszum betűtengerében – a Déri Balázs vezette és megteremtette doktori és szöveggondozói iskola tagjai végezték el, felosztván egymás között a Bél-kéziratot. A latin szöveg kiadása példás, hűséges az eredetihez, még Bél Mátyás sajátos központosítását, így a mondaton belül a pont használatát is átvitték a kiadott szövegbe. Kár, hogy a kiadást magyarázó tanulmány igen szűkszavúan foglalkozik ezzel a mai szöveggondozási gyakorlatban szokatlan, de védhető, sőt érthető metódussal.

A Bél-kézirat többnyire kiváló magyar fordítását, helyenként archaizáló nyelven, az említett szövegiadói iskola latinistái végezték el. A forrás és magyarázásának összevetése nem lehet egy recenzió feladata, illetve a recenzens tiszte, de kisebb értelmezésbeli, sőt magát a megértést illető „lapsusok” fel-feltűnnek annak, aki nem sajnálja a fáradságot, és a két szöveget együtt vizsgálja. Példának álljanak itt a *Pars Specialis* (Különleges rész) XXIV. – az előváros középületeit tárgyaló – §-ának kezdő sorai. Már a *suburbium* fordításával is vitatkozunk, hiszen a modern urbanisztikai ihletésű „előváros” helyett inkább a „külváros” kifejezést használnánk. Itt az ispotályról szólva ezt olvassuk: „Nagy költségeket igényel ugyanis, amelyeket a szegénységen szánakozók gyöngye és lesújtott polgárok fölkarolására vagy végrendeletükben neveztek meg bőkezűen, vagy életükben adományoztak.” A nehézkes mondatfűzésből csak második olvasásra tisztul le a mondat értelme, vagyis az, hogy a szegényház működtetéséhez szükséges jelentős költségek fedezetét azok a polgárok hagyták végrendeletükben, illetve adományozták még életükben a gyenge és lesújtott emberek létfenntartására, akik szánják a szegénységet.

A következő mondatokban a fordító sajnos félreértette a latin eredetit. (...*Ptochotropheum. [...] Haud procul a foro est, penes pontem Spitalbacho impositum. Inde villa civitatis, aliquot intersitis domibus, distans, intra forum; tum publicum itinerantium diuersorium, signo cerui aurei, conspicuum.*) Sopron külvárosban ugyanis, amikor szinte ciceroneként vezet minket Bél Mátyás, nem az Arany Szarvas fogadót mutatja a Spitalbach, vagyis Ispotály-patak hídjá mellett, hanem magát az ispotályt, tovább menve, néhány ház közbeiktatásával, még a piacon vagy piactéren innen (talán jobb lenne a *forum*-nak ezt a jelentését használni a külvárosban, mint a „főtér” kifejezést, a későbbiekben ugyanis kiderül, hogy ez a vásárok színhelye), a város majorja (ezt nem is említi a fordítás!), ezután pedig a fogadó látszik, vagy tűnik fel, s csak ezek után jönnek a kocsmák, illetve a magtár és a pékség. Az az intézmény ugyanis, amelyet a fordító *Zitopoeia* néven, vagyis fordítatlanul vesz át Bél-től és iktat a magyar szövegbe (és hagy magyarázat nélkül), nem lehet más, mint a sütőházat vagy pékséget jelentő görög *sitopoiia*.

A külváros épületei (!) között legvégül a *xystus*-t sorolja fel a kézirat, amelyet a magyar szöveg gyakorlóternek fordít, pedig eredetileg olyan *fedett* oszlopcsarnokot jelent a görög testedző intézményben, a gymnasionban, ahol az ifjak a lándzsavetést gyakorolták. Ezért szerencsésebb lett volna Sopron esetében is lövőháznak (hasonlóan

a labdaházhoz), vagy lőgyakorlatra való épületnek, színek fordítani. Ekkor ugyanis kitűnik, hogy az egyik legsajátosabb korabeli épülettel állunk szemben. A fordításban, mint látjuk, három fontos külvárosi objektum, a városi major, illetve a sütő- és lövőház kimarad a felsorolásból. Az Esterházyak külvárosi háza sem „két sorban, magasra épült”, hiszen az *ordine, in altum, gemino* semmi mást nem jelent, mint azt, hogy két rendbeli magasságú, vagyis kétszintes, emeletes.

Minden két- vagy többnyelvű kötet kiadásának és szerkesztésének, főként azonban a fordítással megtámogatott forráspublikációnak komoly buktatója a különböző nyelvű részek sorrendjének, egymáshoz való viszonyának meghatározása. A bilingvis könyvek esetében a forrásoknál talán még inkább szembetűnő, mint a szépirodalmi vagy más tartalmú munkák közreadása esetében, hogy a fordítás csak segédeszköz, „mankó” az eredeti szöveg feltárásában. A lényeg az őseredetiségen van, egyébként elegendő lenne a fordított textus önálló megjelenítése. Ezért az eredeti és fordítása általában együtt használatos, az utóbbi a szöveg gondozójának egyik szövegértelmezési technikája, s ezzel csak kiegészíti a kiadás egyéb segédleteit, jegyzeteit. Már a kétnyelvűség is megbonthatja egy szövegkiadás esztétikai és tartalmi szövetét, nem-hogy egy trilingvis publikáció. A soproni Bél-kiadás apparátusát ugyanis a Sopron Város Történeti Forrásai (*Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg*) című sorozat hagyományainak és célkitűzéseinek megfelelően németre is lefordították, s hasonlóan jártak el a kísérő tanulmányok esetében is, mégpedig mindig szorososan a magyar dolgozat után.

A legtöbb munka erőssége azonban gyengeséget is indukál, így van ez a háromnyelvű kötetnél is, hiszen használata ugyancsak nehézkes. Már az is komoly megpróbáltatásoknak teszi ki a kutatót és az érdeklődőt, ha a latin és a magyar nyelvű Bél-szöveget együtt próbálja olvasni, hiszen ezek a könyv különböző részein olvashatók (nem beszélve arról az általános jelenségről, hogy a ragasztott eljárással készült könyveket nyitva tartani általában is nehézségekbe ütközik; hol vannak azok a fűzött példányok, amelyek, ha kinyitottuk őket, úgy is maradtak!). Ha pedig az újabb kori kiadói jegyzeteket sem nélkülözzük az olvasásnál, egyszerre három helyen kell nyitva tartanunk a könyvet, ami már fizikai képtelenség. De nem jár jobban a német nyelvű olvasó sem, mert a német szövegek mindig kísérik a magyart, ahelyett, hogy külön német blokkban lennének összegyűjtve, a jobb áttekinthetőséget szolgálva. Nem lett volna szerencsésebb a kötetet úgy megosztani, hogy az elsőben csak a magyar és latin szöveg, valamint a kapcsolódó apparátus jelent volna meg jól kezelhető, az eredetit és a fordítást egymás mellett, verso és recto oldalon megjelentető, lábjegyzetes formában, míg a német verziót (akár fordítással is) külön kötetben publikálták volna? A kiadók egyébként sem csak a jelen kötetet kívánják közreadni a Bél-corpusból, hanem a következő, II. részt is (amelynek tervezett tartalmára a felelős kiadó és a sorozatszerkesztő csak halványan utal előszavában, feltehetően azért, mert a tudományos közvéleménynek illik ismernie Bél megyeleírásainak szerkezetét), ezért a kiadás struktúrájának talán gyökeres újragondolására lenne szükség.

A Soproni Levéltár kötete azonban a legfőbb kitűzött célt, az eredeti latin nyelvű Bél-kézirat kiadását és szövegmagyarozatát kiváló erudícióval oldotta meg. Mind a gondos, a kézírathoz „leghűségesebb” módon ragaszkodó átírás, mind az apparátus,

valamint a kísérő tanulmányok sorozata a szövegkiadás napjainkban megélenkülő elméleti vitáiban etalon és hivatkozási alap lesz. Itt nemcsak a korábbi történeti és helytörténeti, valamint tudománytörténeti irodalom alapos ismeretén nyugvó tárgyi jegyzetek impozáns ismeretanyagára, Kincses Katalin Mária munkájára utalhatunk, hanem a kötet spiritus rectoraként is tekinthető Déri Balázsnak a szövegkiadás és fordítás elvi alapját megvető rövid bevezetőjére is. Főképpen azonban a kézirati hagyományozásnak a legjobb filológiai iskolákat követő feltárását üdvözölhetjük. Ingványos talajra lép, aki a számtalan Bél-kézirat között próbál eligazodni, ezt a munkát azonban Tóth Gergelynek sikerült elvégeznie, amint a kísérő tanulmányok között megjelent kutatási eredményei mutatják. Jeles tanulmánya mellett kiemelkedik Kincses Katalinnak az újkori tudománytörténetünket is megtermékenyítő dolgozata Bél Mátyás soproni kapcsolatairól. Nem tudunk azonban teljesen egyetérteni a szerkesztővel akkor, amikor a fenti, szorosan a szövegkiadáshoz kötődő tanulmányok mellett harmadikként a Sopron vármegye természeti viszonyainak változásait tárgyaló munkát sorakoztatja fel, hiszen ez a Bél-szöveghez magához nem visz közelebb. Igaz, monográfiájának természeti leírásai a legfontosabb forrásokat jelentik a történeti és gazdasági földrajz, ökológia újkori vizsgálataihoz.

Az első kötet kvalitásain felbuzdulva, kíváncsian várjuk a Bél-kézirat második részének közreadását, hiszen Sopron vármegye csak így lesz teljes. Reméljük, hamarosan az első kötet mellé helyezhetjük a folytatást is, mert a többkötetes munka megjelentetésének időbeli széthúzása nem szolgálja Bél Mátyás úttörő szándékát, hazája teljességének tudományos feltárását és közkinccsé tételét.

FLÓRIÁN MÁRIA

Győr-Moson-Sopron megye
népművészete. Népművészeti
örökségünk. Szerk. Perger Gyula és
Kücsán József.

Kiadta a Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok
Igazgatósága. Győr, 2002. 559 oldal, ezen belül
729 fekete-fehér, színes fotó és rajzok.

A kötet a nyolcadik a *Népművészeti örökségünk* címmel eddig Hajdú-Bihar, Csongrád, Vas, Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád és Somogy megye népművészetét bemutató monográfiák sorában. Korábban Győr-Moson-Sopron megyéről kialakult egy olyan vélemény, hogy tárgyi, népművészeti emlékei már nehezen felkutathatóak. Talán nem is volt annyira és úgy parasztos, mint az ország más tájai, hiszen parasztsága a nyugati irányból érkező tárgyféleségek, például az új gyári kelmékből készített női öltözetek révén, korán túljutott „virágzó parasztos” időszakán. Ez a kötet rácáfol a fenti vélekedésre.

Timaffy László *Táj és ember* című fejezete visz vissza bennünket abba a táji környezetbe, amelyben a 19. század második feléig, a folyó- és állóvizek szabályozásáig, a pusztító árvizek ellenére is megélhető lehetőséget adó vizekkel körülfogva élt a há-

rom megye lakossága. A korabeli ember mindent felhasznált, amit a folyók, erek, lápok, nádasok, ártéri erdők adtak: halat, vadat, madártojást, mézet, fát. A nádat, gyékényt, a sást megdolgozta, a Duna vizéből aranyat mosott, sodrásával hajómalmokat működtetett. Együtt élt az adott lehetőségekkel.

A földrajzi lehetőségek mellett a három egykori vármegye történelmének eseményei határozták meg a régió lakóinak életét, amelyet Dominkovits Péter idézett fel *Győr, Moson és Sopron vármegyék történetéhez (1526–1950)* címmel. Eddig feltáratlan, hatalmas mennyiségű újkori levéltári forrásanyag segítségével rendkívül részletes képet rajzolt a vármegyék birtokviszonyainak, agrárgazdálkodásának, kereskedelmének helyi sajátosságairól, az uradalmak és községi elöljáróságok közigazgatási, adóigazgatási és jogviszonyairól. A történelmi viszontagságok közepette elpusztult falvak újratelepítése révén, a 17. század végére kialakult magyar, német, horvát nemzetiségi összetételű lakosság már együtt élte meg a 18–19. századi, az országos jelenségekkel párhuzamos társadalmi átalakulást. A polgárosodás, iparosodás jelentősen átformálta a vármegyék lakóinak életformáját, de még ezt az életmenetet is kíméletlenül feldúlták a trianoni határok, majd a második világháború, és utána az erőszakos kitelepítések, amelyek a terület nemzetiségeinek arányát is megváltoztatták. Más megyék monográfiáinak történetírói is szembekerültek azokkal a változásokkal, amelyek a megyehatárokat időről-időre átrajzolták. Ezt a nehézséget – három olyan vármegye esetében, amelyeknek számottevő része ráadásul mai határainkon kívülre szakadt – tiszteletre méltó anyagismerettel küzdötte le a szerző.

A megye népművészetének tárgyi emlékei hozzávetőlegesen a 19. század elejétől maradtak meg, követhetők nyomon. Természetesen az utolsó két évszázad fejleményei a még távolabbi történelmi múltban gyökereznek. Filep Antal *Építkezés* fejezete is ezt bizonyítja. A népművészeti elemekkel díszes falusi lakóházak évszázadokon át formálódó, az uradalom, a földesúri akarat révén is befolyásoltan – egyes falvakban például fűrészfogas elrendezésű sorokban – de a középkorban kialakult településeken állnak. Maga a telekelrendezés, a telkeket lezáró pajtasorok, vagy a szőlőhegyi pince-sorok azt a történelmi időszakot idézik, amelyben a mindennapi élet középpontjában még a földművelés, az aratás, a termények tárolása állt. Azt a történelmi időszakot, amelyben még hatalmas erdőségek biztosították a szelemenes, ágasfás épületek faanyagát, nádasok, lápok a csonkakontyos, üstökös lakóházak sövényfalas oromzatát, kéményét, héjazatát, gabonaföldek a zsúpos tetőket. Ezeknek a múlandó anyagokból épült lakóházaknak mestergerendáit, oromfalait, a festett, rovott kapubálványokat, kapukat a 20. század elején még százával rajzolta le Pálos Ede, olyan építészeti részleteket örökítve meg, amelyeket az idő azóta megsemmisített. Az 1930-as években újra feltámadt a kutatókedv a megye népi építészetének felderítésére, amit azután Filep Antal, a kötet építkezésről szóló fejezetének szerzője folytatott.

Győr-Moson-Sopron megyében az épületek a társadalmi, vagyoni, de egyben az esztétikai reprezentáció eszközei is lettek. Az 1760-as évektől 1950-ig nyomon követhető a hagyományos épületállomány külsejének többszöri megváltoztatása, megújítása. Különösen 1848 után látszik következetesnek a törekvés, hogy a házakat tágasabbá és kisvárosi jellegűvé tegyék. Ennek eredményeképpen alakultak ki a barokkos házsorok, tornácok, a klasszicizáló, szoborfülkés, vakolatdíszes oromfalak. De

ennek a mindig divatosabb, modernebb iránti igénynek lett az eredménye számos népi építészeti emlék megsemmisülése is. Modernebbek, egyben praktikusabbak lettek az épületek tüzelőberendezései is. A felmérések idején a kutatók itt már nyomát sem találták a füstös konyháknek, a legarchaikusabbak a szabadkéményes lakóházak voltak. Szinte általános lett a cserépkályhák használata, sok helyen még a takaréktűzhelyeket is csempézték. Sehol ennyi domborműves, pártázatos szemeskályhát, sehol ennyi mázas, írókázott vagy rátétes díszű táblaskályhát nem örökíthetett volna meg a *Kályhák* című dolgozat szerzője, Sabján Tibor, mint éppen itt, Győr-Moson-Sopron megyében. Sabján Tibor jócskán meríthetett a megyékből éppen általa a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumba telepített kályhák tanulságai-ból.

A kötetben a már megjelent népművészeti monográfiákhoz viszonyítva újítás, hogy bőven él a Szabadtéri Néprajzi Múzeum és más múzeumok enteriőrjeinek képanyagával. Ezeket használta fel a *Lakáskultúra* fejezet szerzője, F. Tóth Zsuzsanna is. Dolgozata a kötet egyik lektorának, K. Csilléry Klárának kutatási témáját, gondolatfüzéreit, munkamódszerét idézi. Bár a tanulmány írója elénk tár a 19. század végén még fellelhető, gótikus hagyományokat őrző, kenyérfiókos asztalokat is, a bútorok többsége azonban, a lakóházakhoz hasonlóan, főleg a barokk és a klasszicizmus stílusjegyeit mutatja.

Balázs György *A gazdálkodás tárgyai, a ház körüli munkák díszített eszközei* között kereste, és a kevésbé pompás használati tárgyakon is kimutatta egykori készítőik, használóik szépérzékét: a szekercéken, csákányokon, a szalmából fonott méhkasokon, a vesszőkosarakon, az esztergált kévekötőfákon, a fenőkötartó tokmányokon. Egy 1900-tól majdnem fél évszázadon át használt fekete aratókorsón, az aratóbandák tagjainak monogramjai és az évszámok között megtalálta a bevéssett apró szíveket, egyéb jeleket. A 19. században még működő szárazmalmok kőpadjait, a datált, gyakran feliratos hombárok deszkafalát is virágminták díszítették. A szőlőprések poncolásos, festett feliratos táblái mellett is megjelentek domborúfaragásos díszítmények. A karcoltan díszes lőportartók és a szarvasagancsból vágott, geometrikus, de naturalisztikus stílusú motívumokkal is díszes lőportartó szaruk, vadászkések a Győr-Moson-Sopron megyei múzeumok legszebb tárgyai közé tartoznak. Talán mégis a legpompásabbak a 19. századi, rábaközi festett, faragott gyakran tükörbetétes járom-bélfák voltak, amelyeket Pálos Ede 20. század elején készült rajzai is megörökítettek. A 18. század végétől, a felső-ausztriai Viechtau háziiparának termékeiként váltak ismertté a kalács- és süteményformák, mézeskalács-, sajt- és vajformák, amelyek a 19. század második felére a paraszti háztartásokban is elterjedtek, és virágmintáik a paraszti díszítéstílusra is hatással voltak. A munkaeszközök között a legszebbek, a legdíszesebbek mégis az általában szerelmi ajándéknak szánt guzsalyok, motollák, valamint a mosósulykok és a mángorlók voltak. A geometrikus, de olykor leveles-ágas mintákkal kifaragott, néha ki is festett guzsalyok házilag is készülhettek. A 18. század elejétől fennmaradt mángorlók készítői között viszont mesteremberek, ácsok, molnárok, bognárok is voltak. A mángorlók többnyire évszamosak, díszítményeik változása így nyomon követhető.

A „mezei grófok vagy pásztorok”, ahogy a 17. században nevezték őket, a kézművesekhez hasonlóan céheket alapítottak. A három megyéből fennmaradt 17–18. századi nyilvántartásokból ismertek a jelentősebb állattartó központok. Ezek alkalmazottai között kereste Domonkos Ottó a művészi *Pásztorfaragások* készítőit, – azonos című feldolgozásában. A nyugat-magyarországi pásztorfaragás kiemelkedő alakja, Király Zsiga is működött a megyében. A már említett mángorlókon kívül beretvatartók, fűszertartók, tükörállványok, juhászka mpók és szarufaragványok kerültek ki a pásztorok keze alól. A helyi pásztorfaragások között jellegzetesek a spanyolozott és karcolt figurális ábrázolással díszített, prizma alakú talpon álló, kerek, billenthető tükörkerekek és a zsebtükrök. A 19. század elejétől az 1910-es évekig készültek plasztikus pásztorfaragások is, ölmozott és faragott ostornyelek, birka-, kos-, kígyó- és sárkányfejű juhászka mpók.

A népművészeti monográfiák közül ez a kötet közli a leggazdagabb céhes tárgyatanyagot, ami annak is köszönhető, hogy a téma legkiválóbb ismerője, Domonkos Ottó készítette el más fejezetek mellett a *Céhemlékek* bemutatását is. A jeles kutató a 15. századi alapítású soproni varga- és szabócéhtől a 19. századig a vizsgált megyék uradalmaiban és szabad királyi városaiban létrehozott, összesen körülbelül 500 céhszervezet adatait tárja elénk. Nemcsak a céhjelvényeket: céhkorsókat, céhládákat, behívótáblákat, kovácsolt cégéreket sorakoztatja fel, hanem mestermunkákat is bemutat: ácsok faragta mestergerendákat, esztergált és festett fakulacsot, sírkereszteket, kötelesek remekmunkáit.

Szövés és festés címmel ugyancsak Domonkos Ottó ismerteti Győr-Moson-Sopron megye egykori takácsainak és festőinek tevékenységét. Az 1379-es soproni „telekönyv”-ben felsorolt 72 kézműves között még csak két takács szerepelt. A későbbi katonacéhekben, a földesúri birtokokon, a mezővárosokban és a szabad királyi városokban azonban a takácsmesterek létszáma rohamosan nőtt. A Magyarországon a 15. századtól a 19. század elejéig megalakult 300-nál több takácscéhből jó néhány ebben a régióban működött, ráadásul olyan mesterségbeli tudással, hogy a 19. század derekán még Jacquard-szövésű lenvásznat is szőttek. Olyannyira kezükben tartották az ipart, hogy a paraszti szövés ezen a tájon nem is vált gyakorlattá. Erre nem is volt szükség, hiszen a céhek feloszlata sa után, 1876-ban még 828 takácsot írtak össze a három vármegyében.

A takácsokénál jóval fiatalabb mesterség a kékfestés, ami a kelmfestésből és a textilnyomásból a 18. században alakult ki. A nyomódúcok-révé n nyert mintázat jellemző volt az egyes megyei műhelyekre. Így a Védegyelet-mozgalom idején a „Honi”, „Nemzeti” feliratú és például Széchenyi István arcképét ábrázoló dúcok is egy bizonyos műhely tulajdonai voltak. A céhek bomlása után a nagy festő-családok vitték tovább az ipart, mint a csornai Fraszt-család, a győri Romanek, a soproni Kluge, Perl és Lederer-családok.

Győr, Moson és Sopron vármegyék céhes iparágai között a *Fazekasság* Csupor István feldolgozásában jelent meg a kötetben. A három történeti vármegyében a 16–17. században nagy számban fordultak elő a nyugatról érkező habánok ónmáz as edényei, az itáliai reneszánsz mintakincsét közvetítve Magyarország felé. A legkorábbi, virágmintás habán tálak, bokályok, korsók a 17. századból maradtak meg. Az idővel ember-

alakokat, később paraszti életképeket is megjelenítő edényeik a 18. század végére már kevésbé voltak népszerűek a városokban. A soproni fazekasok 15–16. századi vörösré, szürkére égetett cserépedényeit feleslegessé tették az ón-, réz-, üveg-, illetve fajanszedények, valamint a 19. század közepétől a porcelán és a gyári kőcserép. Győrben 1633-ban alakult meg a fazekascéh, mellette jelentős volt a kályhás mesterség is. Emléküket két, a 19. század közepén készült, rátétes mintájú, zöld mázas céhkorsó őrzi.

A falvakban viszont a 20. század első felében is továbbélő régies fazekasságot ismerteti részletesen a szerző. A csávai fazekasok mázatlan, fehér földfestékkel írókázott kantákat, kancsókat, aratókorsókat készítettek. A dóri fazekasok egykor feketére égetett, kavicsal mintázott edényeikről és mázatlan, írókázott, valamint zöld mázas, fehér csíkos korsóikról voltak híresek. A három megye falusi háztartásainak edénykészletét az Őrségből és Gömörből hozott főzőedények, tatai nagytálak, csákvári fazekak egészítették ki. Mellettük, természetszerűleg, az osztrák gyáripár termékei is idejekorán megjelentek.

Hímzés címmel olvashatjuk – a Győr-Moson-Sopron megyei múzeumokban és más, többek között a kismartoni Tartományi Múzeumban őrzött példányok segítségével – Szalontay Judit tájékoztatását a terület népi hímzéseiről. Szerencsés helyzetben van, mert a magyar népi hímzés legismertebb és legszebb régi stílusú példányait ismertetheti. A szabadrajzú és szálszámolásos, reneszánsz előzményekre visszavezethető, rábaközinek ismert, piros, ritkábban piros-kék pamuthímzésekről van szó. Ezek a virágmintás, olaszorsós, madármotívumos hímzések a 19. század elejéig – több példányuk már fehér változatban – jellemzően a városokban, kapuvári, csornai, szanyi parasztpolgári környezetben voltak megtalálhatóak. Hasonlóan a történeti múltban gyökereznek a geometrikus mintázatú fehér vagdalásos és szálszorításos, azaz subrikált hímzések, a recemunkák és a hímzett lepedővegeket, abroszokat keretező vertcsipkék. A történeti hímzések ugyancsak szabadrajzú, de színes gyapjúval kivarrt, népies utódainak legszebb példányai is erről a tájról származnak. Ezek mellé a helyi jellegű hímzések mellé ide is eljutottak a felvidéki megyékből a halotti lepedők „kakasosnak” ismert betétei, és a 19. század végére a hímzéseken megjelent az emberábrázolás is, az Ádám – Éva jelenet és a kürtös vadászok. A 19. század elején érkezett nyugatról a polgári fehérhímzés, a fehér gyolcson, patyolaton, batiszton a lyuk-, lapos- és szálöltés többféle variációjával. Ennek a hímzésstílusnak legszebb és Szalontay Judit által már több ízben bemutatott példái a höveji, kapuvári és csornai hímzett kendők.

A hímzések ismertetését Balogh Jánosné Horváth Terézia forrásértékű hozzászólása egészíti ki *Két nemzetiségi példa* címmel. Az egyik az „Anna Peirin” nevével elhíresült 18. századi mustráról, a másik egy Sopron megyei hímzésstílusról, illetve változatairól szól, bepillantást adva abba a történeti elemző munkába, amit a szerző folytat.

Horváth Terézia mutatja be a három történeti megye népviseleteit is. *Az öltözködés és a viselet, mint népművészet* címmel – a 19. század elejétől, az ekkortól gyakorrivá váló ábrázolásokat is segítségül hívva – válogatta össze az öltözködésnek azokat a sajátosságait, elemeit, amelyek parasztosabb változatban a helyi népviseletek jellemzői lettek. A kislalföldi és a Sopron környéki mezővárosokban, kismemesi helységekből a

népviseltek nagyon korán, az alföldi mezővárosokat követően kiszínesedtek, ami a mezőgazdaságból származó viszonylagos gazdagságuknak és a nyugatról beszerezhető kisipari és gyári termékek közelségének volt köszönhető. Kiemelten Kapuvár, Csorna, Szany, Csepre, az apró részletekre nem ügyelő külső szemlélő számára hasonlóknak tűnő, mégis eltérő ruházkodásának alakulását mutatja be a tanulmány, egészen a 20. századi Gyöngyösbokréta-mozgalomban színre lépő „magyar ruháig”. A népviseletekről Horváth Terézia az öltözetek országosan is ismert és helyileg gazdag jelzésrendszerével tájékoztat. Elemzése külön ismertetést érdemelne, itt csak néhány példát emelhetünk ki. Először az igen bonyolult a haj- és a fejviseletet részletezi, helyi sajátosként kiemeli, hogy amíg az ország jelentős részén a lányok még egy fonatba fonták hátul leeresztett hajukat, addig ezen a korán polgárosodott tájon már az 1860-as években patkó alakú vagy más bonyolult kontyba tűzték fel hajfonataikat. A fiatalasszonyok, első gyermekük megszületéséig, a főkéntre és alsókéntre harmadik, fátýolszerű felsőkendőt kötöttek. Egymás mellett élt az egybe szabott és a kétrészes öltözet, ez utóbbi az ingváll vagy az ujjas és a szoknya együttese. Szokásban maradt az empire idejéből származó, magasított derékvonal. Az egyes falvak igyekeztek egymástól különbözni, például a mell fűzőszerű mellessel történő leszorításával és a far csípőpárnával történő szélesítésével formált sziluettel és egyéb más öltözetmódosításokkal. A szerző kiaknázta a falvaknak egymásról alkotott véleményét is. A parasztférfiak körében a társadalmi előrelépést jelző kék posztóöltözet itt már az 1840-es évek tájára általános volt, de a férfiöltözetek országos polgárosodása ellenére, például Szanyban, még a 20. század elején is viselték a zsinórozott posztómellényeket.

Horváth Terézia a kapuvári öltözködés elemzését már évtizedekkel ezelőtt felülmúlhatatlan részletességgel elvégezte. Szalontay Juditnak az e fejezet végén közölt, *A csornai viselet* című összefoglalása következetesen párhuzamot von a kapuvári és a csornai öltözködés között, folyamatosan hivatkozik azokra az apró eltérésekre, amelyek a két város viseletét megkülönböztették. Végző eredményként megállapította, hogy az ország más tájaihoz viszonyítva, a város lakossága könnyűszerrel hagyta el hagyományos vászonöltözetét, a taft, a selyem idejekorán beépült a női öltözködésbe, hiszen a vágyott anyagok a közeli Bécsben könnyen beszerezhetőek voltak.

A kötetet Perger Gyula – a népművészetet is érintő tárgyak számbavételével – *A vallásos élet és a népszokások tárgyai* című fejezete zárja. A 19. század végén a három vármegye lakosainak 83%-a katolikus, 12%-a evangélikus volt. Akik a templomnak zászlót, oltárterítőt, karinget ajándékoztak, az egyházi előírásokhoz igazodtak, de talán ezek hízmésével vagy az „öltöztető Mária” ruháival népies elemet is vihettek a templomba. A protestáns templomokban elsősorban az építészeti elemeket, a tartóoszlopokat és kötéseiket építő ácsok munkájában, a karzat mellvédjeit és a templom bútorzatát készítő asztalosok díszítményeiben találhatunk „népi” vonást.

A templomokon, harangtoronyokon, haranglábakon kívül Sopron megye nyugati sávjában a középkortól, a megyék keleti felén pedig a 17-18. századtól követhető a kisebb népies szakrális emlékek megjelenése. A szerző a kálváriákat, szőlőhegyi és útféli kápolnákat, a képoszlopokat sorolja ide. A kőfaragók keze alól kerültek ki a pestisemlékek, a Mária- és a Szentháromság-szobrok, a helyi tiszteletben álló szentek

fogadalomból, hálából emelt szobrai, és a falusi ízlésvilágot legjobban idéző kereszték, a fakereszten függő bádognyuszok, a mészkö, újabban a műkö faragványok.

Perger Gyula a vallásos ember közvetlen környezetében, lakóházán, az ágasfán, a kapubálványokon, az oszlopokon is megkereste a szakrális jeleket, a ház homlokzatán a fülkében lévő szobrokat, vallásos tárgyú vakolatdíszeket. A mestergerendákat gyakorta díszítette Mária-monogram és egyéb vallásos szimbólum. A falusi szobák berendezésébe beilleszkedtek a helyi zárdákban készült apácamunkák, üvegképek, a délceh műhelyekben, nyomdai úton előállított szentképek. A pásztorok készítményei és a rabmunkák, a türelemüvegek és a karcolt, spanyolozott díszű, szakrális tematikájú pásztorunkák már készítésük révén is népművészeti emlékek. De a képzett iparosok termékei is annak számítanak, ha a képek, szobrok, egyéb tárgyak, jelképek megtalálják helyüket a paraszti környezetben, ízlésvilágban, hozzákapcsolódnak az emberélet fordulóihoz. Így kaphatnak helyet a népművészet körében – és a kötetben – egymás mellett például a kovácsoltvas sírkereszték, fejfák éppen úgy, mint a takács szőtte karácsonyi abroszok vagy az igencsak mulandó húsvéti hímes tojások.

A tematikus fejezeteket hasznosan egészíti ki a Csécs Teréz által összeállított *Válogatott bibliográfia*, amelyben az egyes tanulmányokban idézetnél bőségesebb néprajzi és történeti szakirodalmat lelhet a népélet iránt érdeklődő olvasó.

A teljes kötetről szólva, szembeszökő a közölt illusztrációk változatossága, ami a szerzők igényes válogatását dicséri. Kiemelendők közülük például Schöpf Ferenc győri főjegyző szőlőhegyi birtokáról 1820-ban készült kis akvarell, a 18. században és a 19. század elején rajzolt, színezett térképek részletei, a céhes jegyzőkönyvek, bizonyosság levelek színes lapjai. A vármegyék és városok címerrajzai és pecsétjei vagy a céhpecséték újdonságnak számítanak a népművészeti monográfiákban. 19. századi ábrázolások és későbbi festmények reprodukciói is illusztrálnak egyes dolgozatokat.

Finomak, precízek és szépek a kötet múzeumi tárgyról most készült rajzai, térképvázlatai, Pálos Ede 20. század elejéről származó, gyakran színezett rajzai, a néprajzkutatók és építészek készítette alaprajzok és metszetek, a kályhákra festett akvarellek. Kiemelkedő színvonalú a kötetben megjelent fényképanyag. A közölt fényképek nagy része történeti dokumentum, mint a 19-20. század fordulójáról megmaradt színezett fényképek, az archív fotók, közöttük is különleges a Ruprecht Mihály 1907-es felvételeiből összemontírozott ágfalvi lakodalmas menet képe. De ezek a képek egyben néprajzi dokumentumok is: a családok, barátok a koronként illendőnek tartott pózban állították be magukat a fényképész lencséje elé. A terepen készült archív fotók az előttünk járó tudós generációk szemléletéről vallanak. Az újabbak kortársaink valóság-megőrkítő gondosságáról szólnak, mint például Filep Antal felvételei. Magas színvonalúak a színes tárgyfotók. A kötet gondos szerkesztése Kücsán József és Perger Gyula mintegy fél évtizedes odaadó előkészítő-, szervező- és szöveggondozó munkájának eredménye. A technikai szerkesztés (Tanai Csaba Taca és Tanai Péter munkája) és a nyomdai előállítás a tartalomhoz méltó minőségű könyvet hozott létre, amely a néprajzkutatók mellett a megye múltja iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség figyelmére is bizton számíthat.

I. Pénzügyi szilánkok. Tanulmánykötet. Szerk. Dr. Lentner csaba. Kiadja a soproni pénzügyi szakos egyetemi hallgatók szakkollégiuma, sopron 2001.

Kötetünkben TDK-zó egyetemi hallgatók és fiatal tanáraink ragadtak tollat. Az eredmény: olvasmányos egyetemi segédkönyv, amelynek nálunk és külföldön nagy hagyománya van. A szerkesztő, Lentner Csaba az első fejezetben elemzi a mai pénzügyi kihívásokat. Lentner a tudományos műhelymunka irányítója, országosan ismert gazdaságpolitikus. A kötet általa konzultált tanulmányaiban nem a modorát, szempontjait vették át tanítványai, hanem az alaposágát. Neki is köszönhető, hogy az egyes tanulmányokban a kritika és a pozitív kifejtés egyensúlya figyelhető meg. Ez itt valóban pozitív közgazdaságtan – eredményességét tekintve.

A II. rész szerzői közül a nappali és a levelező hallgatók munkái a egyaránt gyakorlati élet tényeit világítják át az egyetemen tanultakkal. Többen foglalkoztak finanszírozási kérdésekkel. A szerzők: Böhm Mária, Holló Zoltán, Huszár Lilla, Peresztegi Tamás, Szabó Péter, Vajk Mónika. Reményt keltők az uniós témák feldolgozói és írásaik: Erdős László, Löffler Norbert, Simon László és Szóka Károly. Makrogazdaságtani kérdésekkel foglalkozott: Farkas Rita, Károly Anita, Kiss Krisztina, Máté Milán, Pálffy Zoltán. Tőzsdeügyletekben Horváth Zoltán, Horváth Z. Barna, Tihanyi Diána és Vass Viktor máris illetékesnek mutatják magukat. Négy érdekes esettanulmány zárja a sort (Bognárné, Polgárné és Baják Veronika esettanulmánya). A II. fejezetben fiatal tanárok kaptak szót: Salamon Hargita, Ambrusné, Benedek Judit, Gyallai Gábor, Tóthné Szabó Erzsébet és Vágyi Ferenc.

A soproni egyetem ifjú pénzügyesei szép szakmai reményekre jogosítanak. Nevüket a kari évkönyv funkcióját is ellátó kötet a mellékleti részben felsorolja, bemutatva a Pénzügytan – Számvitel – Statisztika Intézet munkatársait. A kötet a mellékleteivel teljes. A beindult doktori iskola doktoranduszai között szerzőiket ma már viszontláthatjuk.

II. Tudományos értékeink. Tanulmánykötet. Szerk. Dr. Lentner csaba. Kiadta a soproni pénzügy szakos egyetemi hallgatók szakkollégiuma, sopron, 2001.

A soproni „kultúrsarok” közgazdasági műhelyének új kiadványában értékes tanulmányok sorjáznak. A közel négyszáz oldalas kötet, amelyhez Rapcsák András helyettes államtitkár írt előszót, négy fő részből áll. Az I. fejezet Magyarország és az Európai Unió pénzügyi elemzését nyújtja. A fejezetet Huszti Ernő professzor Széchenyi-interpretációja vezeti be. Gidai Erzsébet és Lentner Csaba nemcsak a csatlakozás nyitott kérdéseivel foglalkoznak, hanem hosszabb távú veszélyeivel is. Balázs Judit és Hoós János számot vet a globális gazdasági recesszió lehetőségeivel.

A II. fejezet a piacgazdaságban lehetséges gazdaságpolitikai stratégiákat értékeli. Itt kaptak helyet a Sopronban szerepelt külföldi professzorok (szerkesztett) előadásai. (Almásy Sándor, Siegfried Hauser). Értékesek a regionális gazdaságtani tanulmányok

(Rétvári László, Almási Ludmilla). Ebben a fejezetben olvasható Vértesy László innovációs – iparpolitikai értekezése is.

A III. fejezet az társadalompolitika kérdéseit tárgyalja. Ebben Menyhay Imre professzor kimutatja, hogy a monetáris etikátlanság következménye a pénzfelvonás, a kereslet-csökkenése és a szegénység. Avar László és Samu Mihály gazdasági kérdésekről értekeznek. Lakatos Gyula az emberi tőke-befektetéseket interdiszciplinárisan vette szemügyre. Rámutat: a hatékonyságáért nem áldozható fel a gazdaságpolitika értékőrző és értékteremtő értelme. A tanulmánykötet az Európa-eszmével (Fáyné) és a környezetpolitikával (Széchezy Béla) européer-éthosszal áthatottan foglalkozik. A szerzők főként közgazdák szeretnének jóra és szépre tanítani. Igazat mondva, nem pedig kibékülve a mindennapok valóságával.

| Közlemény

Az adózó állampolgárok 2002. évben a Soproni Városszépítő Egyesületnek 260.251.- Ft-ot ajánlottak fel és adományoztak, amit az Adóhivatal átutalt. Minden adózónak köszönetünket fejezzük ki.

Az összeget az évenként általunk kitüntetett szép soproni épület megjelölésére öntetett WINKLER OSZKÁR emléktáblára fordítjuk, melyből az ideit 2002. szeptember 28.-án a Kertekalja 8. épületnek már kiadtunk.

MUNKATÁRSAINK

Flórián Mária néprajzkutató, MTA Néprajzi Kutatóintézet

1041. Budapest, Országház u. 30.

Fonda Ferenc tud.főmunkatárs, 2890. Tata, Gesztenye-fasor 35.

Gömöri János régész, történettud. kandidátusa,

Soproni Múzeum Régészeti Gyűjteménye 9400. Sopron, Fő tér 6.

Gyulai Éva egy.docens, Magyar Középkori, Koraújkori és a Történelem Segéd tudományok Tanszéke 3515. Miskolc, Egyetemváros B/2

Katona Csaba sajtóreferens, Magyar Országos Levéltár 1014. Budapest, Bécsi kapu tér 4.

Kormos Gyula egy. adjunktus, BME 1111. Budapest, Műegyetemi rkp. 3. K.ny. 22.

Kovács József László ny.egyetemi tanár, 2040. Budaörs, Szivárvány u. 8. II.12.

Reisz T. Csaba történész, 1015. Budapest, Csalogány u. 6-10.

id. Sarkady Sándor ny.tanszékvezető főisk. tanár, ny. docens,

Benedek Elek Óvónőképző Főiskola Sopron

Sedlmayr János Ybl-díjas építész, 1014. Budapest, Tárnok u. 7.

Szabó Péter történeti ökológus, Közép-Európai Egyetem 1051. Budapest, Nádor u. 9.

Turbuly Éva levéltárigazgató, Győr-Moson-Soron megye Soproni Levéltára

9401. Sopron, Pf. 82.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

LANDSCHAFT UND GESELLSCHAFT

CSABA REISZ T.: Johannes Hegedűs: Die neueste Beschreibung des Komitates Ödenburg (Angaben zum Ausbesserungsversuch der geographischen Arbeit von Matthias Bél)	300
JÓZSEF LÁSZLÓ KOVÁCS: Landshcafts bild und Menschendarstellung in den Ödenburger Schriften von Samuel Bredetzky	319
CSABA KATONA: Fräulein Etelka Schlachta aus Ödenburg im Bad Balatonfüred (3. Teil) ..	333
GYULA KORMOS: Orgelbauer in Ödenburg in den letzten fünf Jahrhunderten.	347

KLEINE MITTEILUNGEN

ÉVA TURBULY: Historische Quellen von Ödenburg in der Handschriftensammlung der Österreichischen Nationalbibliothek	376
JÁNOS GÖMÖRI: Fünf Jahre aus der Geschichte der Scarbantia Gesellschaft (1997—2001)	382
PÉTER SZABÓ: Wälder, Förster, Waldgeschichte	390

ÖDENBURGER GESICHTE

JÁNOS SEDLMAYR: Ernő Szakál (1913—2002)	393
SÁNDOR SARKADY: Terézia Káspár (1909—2001)	401

BÜCHERSCHAU

ÉVA GYULAI: Matthias Bél: Die Beschreibung des Komitates Ödenburg I. Descriptio Comitatus Semproniensis I. Red.: Katalin Mária Kincses, Sopron, 2002.	404
MÁRIA FLÓRIÁN: Volkskunde des Komitates Győr-Moson-Sopron. Red.: József Kücsán – Gyula Perger, Győr, 2002.	407
FERENC FONDA: Neue Publikationen aus dem Lehrstuhl für Finanzwissenschaft an der Ödenburger Universität	414

MITTEILUNG

Mitteilung des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines	415
---	-----

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkeként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, esetleg az átutalási betét számát, a kezelő pénztintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1 500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk

Bél Mátyás munkájának kijavításával uralkodói rendeletre, a *Ratio Educationis* előírásainak megfelelő földrajzkönyv elkészítése érdekében 1778-ban kezdett foglalkozni a Helytartótanács és az Egyetemi Tanács. Előbb a tankerületi főigazgatók irányítása alatt álló középiskolai igazgatók észrevételeit gyűjtötték össze, majd az új könyv elkészítésével megbízták Wagner Károly könyvtárőrt, illetve adatközlésre kérték a vármegyéket. 1780-tól a Helytartótanácsban annyira megsaporodtak az ügyhöz tartozó iratok, hogy önálló iratkezelési egységben (korabeli szóval élve: kútfőben) gyűjtötték össze a „helyi igazgatók Bél földrajzához tett észrevételeinek megsűrgése”, valamint a „Bél-földrajz kijavításának és a földrajzi munka összeállításának” dokumentumait, ide iktatva a vármegyék 1782–1783 folyamán felterjesztett jelentéseit is. Sajnos azonban a budai egyetem profeszszorai között dúló torzsalkodások miatt – nincs új a nap alatt! – Wagner Károlyt meggyengült egészségére hivatkozó ürüggyel 1784-ben nyugdíjazták, így a javítási munkálatoknak vége szakadt.

Reisz T. Csaba: Hegedűs János: Sopron vármegye új leírása
(*Adalék Bél Mátyás földrajzi munkája kijavítási kísérletéhez*)

Ára: 300,-Ft

